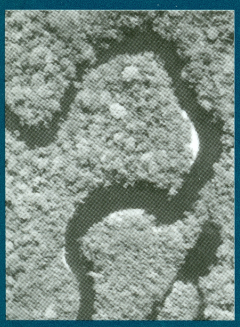
mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

TÉR ÉS TEREP

Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből

AKADÉMIAI KIADÓ

TÉR ÉS TEREP

AZ MTA ETNIKAI-NEMZETI KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZETÉNEK
ÉVKÖNYVE II.

Sorozatszerkesztő
SZARKA LÁSZLÓ

TÉR ÉS TEREP

Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II.

Szerkesztette
KOVÁCS NÓRA és SZARKA LÁSZLÓ

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

ISBN 963 05 8057 8

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.
www.akkrt.hu
www.szakkonyv.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2003

© Kovács Nóra, Szarka László, 2003

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója
Felelős szerekesztő: Jeney Éva
Termékmenedzser: Hesz Margit
Nyomdai előkészítés: Győrei D. László
A borítót Szász Regina tervezte
Kiadványszám: KMA3-063
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Nyomda Kft. végezte
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos
Martonvásár, 2004
Megjelent 43,62 (A/5) ív terjedelemben

Printed in Hungary

Tartalom

Papp Richárd
Rítus és nemzet a vajdasági magyar kisebbségi kultúra tükrében 7

Hajnal Virág
Egy szerémségi magyar szórványközösség világai 23

Kovács Nóra
Az argentínai magyar bevándorlás történetének áttekintése számokban 43

Ilyés Zoltán
A nemzeti identitás és az etnikus tradíció változásai és szimbolikus megjelenítésük szintjei egy szlovákiai német közösségben 61

Bakó Boglárka
Az életrajzi módszer haszna, avagy „…hosszú élettel annyi minden össze-vissza kerül, hogy nem is gondolná az embör…" 77

Fejős Zoltán
A városi kultúra régi és új elemei: szempontok Budapest átalakulásának értelmezéséhez 95

Kállai Ernő
A cigány és nem cigány népesség alakulása a CKÖ-kutatás által vizsgált területen 119

Vajda Imre – Prónai Csaba
Cigány-nem cigány együttélés a gömöri Balog-völgyében 131

Nyíri Pál
Új ázsiai migráció Kelet-Európába: a magyarországi kínaiak 161

Kováts András
Menekültek társadalmi beilleszkedése Magyarországon a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatai alapján 181

Vizi Balázs
Morzsák „a jog asztaláról" 199

MANDEL KINGA
A román felsőoktatás-politika és az EU-csatlakozás 211

BLÉNESI ÉVA
Felébresztett történelem 219

NEMZETISÉGI ÉS NYELVI KÖTŐDÉS AZ 1980–2001. ÉVI MAGYARORSZÁGI NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATOK TÜKRÉBEN

VÉKÁS JÁNOS: Statisztikai adatok az 1980–2001. évi népszámlálások összehasonlító elemzéséhez 237

BINDORFFER GYÖRGYI: Németek a népszámlálások tükrében – 1980, 1990, 2001 253

SZABÓ ORSOLYA: A magyarországi szlovákok a népszámlálások tükrében 267

SZARKA LÁSZLÓ: Etnikai változások a déli szláv kisebbségeknél 285

TÓTH ÁGNES: Románok a népszámlálások tükrében – 1980, 1990, 2001 313

KOZMA ISTVÁN: A magyarországi mikrokisebbségekről az előzmények és a 2001. évi népszámlálás tükrében 325

KÁLLAI ERNŐ: Népszámlálási nemzetiségi adatok – romák 401

SZARKA LÁSZLÓ: A 2001. évi magyarországi népszámlálás nemzetiségi adatairól 411

ADATTÁR

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése. A romák jogi helyzete Európában (Jelentéstevő TABAJDI CSABA) 419

Magyarország és a határon túli magyarok 2002 (Kronológia) (Összeállította VÉKÁS JÁNOS) 461

PAPP RICHÁRD

Rítus és nemzet a vajdasági magyar kisebbségi kultúra tükrében

„Otthon, az én hazámban, lassan tavaszodik, az akácok még egészen alszanak, a jegenyéknek éppen csak kipattant a szeme, és az új nádhajtások a füzek halvány barkái alatt bátortalanul szűkölnek a sárga fodrú pusztai tavakban."

(*Móra Ferenc:* Ének a búzamezőkről)

Rítusokat, rítussorozatokat elemezve nem elégedhetünk meg a látható-hallható cselekmények puszta leírásával, hiszen egy közösség életében a rítus e társadalom kultúrájának élő „lenyomata", a közösség összetartozásának és etnikus jellemzőinek reprezentációja által birtokolt kognitív jelentések megjelenítője is egyben. Kérdés, hogy melyek azok a tartalmak, amelyeket az adott rítus tudatosít résztvevői körében, hiszen egy iskolai ballagás, szilveszter éjszakája vagy a húsvétvasárnapi istentisztelet más-más hangsúlyt ad a saját kultúrához való tartozás kifejeződéseinek is.

Az általam vizsgált kultúrában, a vajdasági magyar társadalomban végzett kutatásaim során úgy láttam, e közösség rítusainak mindegyikében fellelhető „alapvető mozzanat" a saját kultúra biztonságos környezetének megjelenítése és átélhetősége a résztvevők számára.

Minden rítus e „tágabb jelentéstartalom" más-más dimenzióját hangsúlyozza, azaz a saját kultúra és etnicitás különböző oldalait, vetületeit teszi hozzáférhetővé.

A következő esettanulmányok a 2002. március 14-én és 15-én megtartott ünnepségekhez kötődnek, bemutatva, hogyan ünnepelték az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékét egy helyi vajdasági magyar mikrotársadalomban, Zentán és az egész vajdasági magyar társadalmat érintő integráló – ahogy itt nevezik „központi" – ünnepségen Bácskossuthfalván (Ómoravicán).

E két helyszín, a különféle rítussorozatok, a rítusoknak otthont adó terek, a szimbólumok használata, a rituális retorika, a közvetített üzenetek, a résztvevők interpretációi felteszik a kérdést: lehetnek-e eltérő jelentései lokális és regionális szinten nemzeti ünnepünknek? S ebből adódik a következő kérdés: a saját-etnikus-kisebbségi kultúra „mi"-tudatában milyen szerepet tölt be a „nemzet" mint lokális és regionális etnikus társadalom „mögött álló" kulturális-kognitív valóság? Találkozik-e a „kisebbség" és a „nemzet" a közös történelmi emlékezetet ciklikusan „újjáélesztő" rítusok

folytán március 15-én? S ha találkozik e két „tartalom", hogyan fogalmazódik meg mindebben a „kisebbség" a „nemzet", illetve azon ország felé, amelyben szintén kisebbséget alkot? Egyáltalán, hogyan fogalmazódik meg e „kétirányú kisebbség" sajátossága, amely a határon túli magyar kultúrákat jellemzi? Többek között e kérdésekre keresi a válaszokat a jelen tanulmány figyelmet fordítva arra, miként térnek el a fenti kérdésekre adott közösségi „válaszok" egy lokális közösség és egy regionális, interlokális rituális megjelenítés esetében. „Nálunk itt március 14-én ünnepeljük a 15-ét, mert a központi magyar ünnepségre Ómoravicára megyünk az idén is" – igazított útba a zentai köztemető felé egyik beszélgetőtársam. Március 14-én az ünnepségsorozat Zentán a Felsővárosi Köztemető „1848-as" emléksírhelyénél kezdődött „kegyeletadó koszorúzással" – ahogyan az ünnepségről szóló városi hivatalos meghívó fogalmazott. Az emlékművet 1893-ban állították föl Zentán az 1849. február hó 1-jén és az azt követő két hétben történt, egyes források szerint 1500–2000,[1] míg mások szerint 2000–2500[2] polgári áldozatot követelő vérengzés emlékére, amelyet a szerb-osztrák hadtest Tisza mentén vonuló szerb alakulata követett el a zentai magyar lakosságon.

Az említett emlékezésen alig száz ember vett részt. „Kevesen jövünk még el, mert hát nem ez az est fénypontja, az majd este jön, meg az is igaz, hogy inkább délutáni pihenésen vannak az emberek, ki erre, ki arra, mert hát még nem szoktuk meg ezeket az ünnepeket" – mondta erről egyik interjúalanyom. Érdekes kontrasztot mutatott a résztvevők egymástól könnyen megkülönböztethető csoportja is. Az emlékmű egyik oldalán álltak a zentai cserkészek képviselői egyenruhában és zászlókkal. Velük szemben a koszorúzók, néhányan közülük bocskaiban, mindegyikük mellén nemzeti színű kokárdával. Körülöttük állt a koszorúzást figyelő közönség, kokárda azonban szinte egyikük ruháján sem díszlett.

„Ezt te nem értheted, mi miért nem tesszük föl" – próbált felvilágosítani e jelenségről egyik beszélgetőtársam. Mások hozzáfűzték: „Nem teszem ki a kokárdát, mert mi nem tudunk ezzel mit kezdeni." „Furcsa nekem ez a kokárda, meg sokaknak a március 15-e is." „Én fölvettem, de mondták sokan, ne is tegyem ki, minek mutogatom magam, de hát így is mindenki tudja, hogy magyar vagyok." A kokárda viseletén keresztül a rítus résztvevői közötti törésvonalak is megfogalmazódtak. „Ez nekem olyan lenne, ha feltenném, mintha te Magyarországon bocskait vennél föl." „Én nem azért nem veszem föl, mert a szerbektől tartanék vagy ilyesmi, hanem mert nem akarok ezekhez a bocskaisokhoz társulni." „A népnek itt még idegenek a cserkészek, meg ezek az önmutogatások, ez nem úgy volt itt, mint Magyarországon, mi nem tudjuk még teljesen feldolgozni, hogy nemzet meg nemzeti ünnep."

[1] Pejin 2000. 321.
[2] Dudás 1999. 9.

A résztvevők alacsony számából, valamint az ünneplők törésvonalait értékelő interpretációkból kiderülhet, hogy az elmúlt évtizedek történelmi tapasztalata, a jugoszláviai kisebbségi kultúrákra gyakorolt állami-politikai nyomás hatásai még nincsenek „egyensúlyban" az utóbbi évtizedekben kibontakozó kulturális-etnikai „újjászületések" jelenségeivel. Ennek látható formája a közösség számára a kokárda, illetve más viseletbeli önreprezentációk közösségi megítélései körül fogalmazódik meg. A jövőben érdekes lesz e változásokat is figyelemmel követni, hiszen az idén elfogadott kisebbségi törvény már hivatalosan is engedélyezi a „nemzeti jelképek" használatát. A kokárda „kérdése" azonban vizsgált ünnepségsorozatunk többi rítusán is fontos jelentőséggel bírt, így erről még részletesebben is olvashatunk.

Visszatérve a cserkészek és a „bocskaisok" részvételére, a Zentán az előző év novembere táján elindult cserkészmozgalom először képviseltette magát a március 15-i ünnepségeken, a bocskaiban ünneplők pedig a helyi magyar társadalom többsége által marginálisnak tartott politikai-ideológiai közösség képviselőiből álltak. Ennek ellenére a koszorúzás reprezentatív résztvevői voltak ők is. Mint láttuk azonban, a mindennapos társadalmi-közéleti szerepüket értékelve a közösség nagy része a „negatív" kisebbségi stratégia reprezentálóinak tartja őket, s öltözéküket is ennek a kifejeződéseként minősítette, ezzel azonosította. „Nem szabad itt, a Balkánon áthágni a játékszabályokat, mert ez itt érzékeny terület, lehetsz úgy is jó magyar, ha nem lépsz rá a másik lábára" – ahogy egyikük fogalmazott.

A kokárda hiányának, illetve a fenti értékítéleteknek a fényében – úgy tetszik – kapcsolódhatunk beszélgetőpartnereim imént idézett meglátásaihoz. Ennek megfelelően a rítuson látott szimbólumokat a saját kultúra és a „mi"-tudat mélyebb tartalmai látható megfogalmazódásainak is tekinthetjük. Az emlékmű szakrális környezete, az emléksír előtt álló, illetve az emléktáblán kiemelt kereszt, a helyi történelmet a nemzeti szabadságharc történéseivel összekötő emlékezés az etnikus-saját kultúrához és tradícióhoz való tartozást mélyíti el, de az interetnikus kapcsolatoknak az elmúlt évtizedekben gyakorlattá vált normatív szabályrendszerei között. Nem említve az áldozatok legyilkolóinak nemzetiségét, nem téve nyilvánossá etnikai-nemzeti közösségükhöz való tartozásukat olyan határokon belül mozgott a résztvevők többsége, amelyeket – elmondásaik szerint is – „sok évtized meg évszázad eseményei alakítottak és erősítettek" – ahogy beszélgetőtársaim egyike fogalmazott.

Ezen „etnikus pajzs" alkalmazása mint a saját kultúra és az interetnikus kapcsolatok stratégiája egyelőre törésvonalakat húz a kisebbségi kultúra más stratégiákat megfogalmazó és megjelenítő képviselői közé, illetve az egyetemes magyarságon belüli regionális-lokális különbségeket is megfogalmazza a közösség tagjaiban: „Minálunk ez nem olyan, mint az anyaországban vagy Erdélyben, mi itt másként éltük meg ezt, főleg a leg-

utóbbi háború alatt, magunkba lettünk fordulva, mink ilyenek vagyunk itt" – amint egyik interjúalanyom összefoglalta mindezt.

Korábbi tanulmányaimban részletesen elemeztem a vajdasági magyar kisebbségi kultúra tradíciójának „éjszakai arculatát".[3] Eszerint az elmúlt évtizedek állami szocializációjának és homogenizációs törekvéseinek, ideológiájának hatására a saját kulturális hagyományok, tradicionális értékek a családok, kisközösségek zárt, „éjszakai" tereiben hagyományozódtak tovább. E folyamat hatásaival az elmúlt néhány évben szembesülhetett maga a kisebbségi társadalom közvéleménye is, midőn a politika viszonylag szabadabb légkörében a korábbi „rejtett" rítusok, kulturális reprezentációk újra „kiléphettek" a társadalmi nyilvánosság szférájába. Kiderült ugyanis, az „éjszakai kultúra" olyan zárt volt még az intraetnikus (etnikumon belüli) viszonyrendszerek területén is, hogy sokan azt feltételezve: a korábbi tradíciók továbbhagyományozódása mindenütt megtörtént, csalódottan vették tudomásul, közösségük nagy része a korábbi állami szocializációs értékrendszert fogadta el és adta tovább a ma felnövekvő nemzedékek számára is. Ebből következően a mai napig ható törésvonalak választják el egymástól a mikrotársadalom „értékközösségeit".

Az említett tartalmakat, a korábbi kisebbségi stratégiák máig ható, megrögzült formáit érzékletesen tükrözik a zentai március 14-i ünnepségsorozat esti programjai is. Az ünnepi est fél hétkor kezdődött a főtéren, ahol a Tisza Menti Fúvószenekar játszott huszárindulókat, majd a közösség átvonult a zentai Művelődési Ház színháztermébe megtekinteni az *Európa közepén élt valahol egy nép…* című ünnepi műsort.

E két rítus az egész helyi magyar társadalmat megmozgatta, több száz ember vett részt az ünnepi rendezvényeken a délutáni koszorúzással ellentétben. Az előbb említett „éjszakai kultúra" elemzett jelentései itt szó szerint váltak megfigyelhetővé, hiszen az 1848-at ünneplők nagy száma „feloldódott" az ünnepi eseményekre szálló alkonyatban, estében. Így „kifelé" sem vált reprezentatív nyilvánossággá, megőrizvén az ünneplő közösség zárt kulturális terét a hangversenyen csakúgy, mint a színházteremben megtartott nagyszabású ünnepi műsor alatt, a saját kultúra zártbiztonságos környezetében, a Művelődési Ház falai között. Az est meghívottjai a köszöntőt is mondó polgármester, valamint a helyi társadalmi elit és magyarországi vendégek voltak. A műsorban fellépők mindegyike a magyar kulturális tradíciókat ápoló művelődési, művészeti csoport volt. A rítusok tere így vált ismét a saját etnikus kultúra kizárólagos terévé, ahol „végre magunkra maradhatunk, és a nemzeti ünnepre figyelhetünk csak és nyugodtan" – ahogyan az egyik résztvevő fogalmazott. Erre utaltak a terem bejáratánál strázsáló cserkészek, valamint a színpadon elhe-

[3] Vö. Boglár 1997, 2001; Papp 2001.

lyezett óriáskokárda is. Az ünnepségen résztvevők itt sem vették föl a kokárdát, az a díszlet része volt, a műsor tartalmával azonos; a színpadon látható és hallható tartalmak a rítusban figyelmükkel részt vevő közösség tagjai számára olyan identitáselemet mélyítenek el, amely kisebbségi kultúrájuknak „nemzeti" részét képezi, s amely által saját-lokális identitásuk is erősödik, de amely az egyén önazonosságának rejtekében, rejtett kollektív kulturális szinten pedig az „éjszakai kultúra" világaiban mélyül el. Az elemzett rítusok során is e kisebbségi stratégia fogalmazódott újra, és tudatosodott a résztvevők számára.

Az ünnepséget a polgármester nyitotta meg beszédével, amelynek központi gondolata „Kossuth Lajossal mint a nemzet nagyjainak kiemelkedő képviselőjével" való – ahogy a meghívó fogalmazott – közösség hangsúlyozása volt. Ezt alátámasztandó felolvasta a 19. század végén (1887. március 17-én) hozott városi közgyűlési nyilatkozatot, amely szerint Kossuth Lajost díszpolgárává fogadta „befogadva és örökül hagyva a nemzet példaképének törekvéseit" a zentai magyar közösség.

Az énekelt versek, táncok és a zene múlt, jelen és jövő összekapcsolásával üzentek a magyar irodalom és zeneművészet válogatott repertoárjából. A műsor koreográfiája is hasonlóképpen volt megszerkesztve, a nemzeti múltból idézett költeményeket, táncformákat fiatalok és gimnazista korú lányok adták elő. Az est záró eseménye is ezen üzenetet tette egyértelművé: a Szélrózsa Leánykórus (tizenéves lányok) együtt énekelt két dalt a Bóbita Óvoda kicsinyeivel, akiknek mindegyikén ott díszlett – a résztvevők többségétől eltérően – a nemzeti színű kokárda is. Érdekes lehet az óvodások felé megfogalmazott magyarázat a kokárda viselésére, „azoknak van ilyen szalagjuk, akik kitüntetést kaptak". A kicsik így még napok múlva is „kitüntetésükkel" büszkélkedtek, így részvételük jelentéstartalmait nem kísérelték megértetni velük. Hogy mindezek a tartalmak mikor és hogyan mélyülnek el bennük a szocializáció későbbi folyamatában, illetve létezik-e már valami fajta etnikai identitás ilyen életkorban is körükben, arról Hajnal Virág izgalmas, jelenleg folyó kutatásai fognak beszámolni a közeljövőben.

Fellépésük viszont még napokkal később is foglalkoztatta a rítuson résztvevőket: „Itt oldódott föl minden." „Összeszorult a szívünk ezt látva, hogy van jövő." „Az estét ez a négyzetére emelte, nem is a négyzetére, a köbére" – interpretálták az est „fénypontját".

A két fiatal nemzedéket „összekötő" dal a *Sacra Corona*-film *Ki szívét osztja szét* című szerzeménye, valamint a *Megkötöm lovamat* népdal dallamára énekelt *Ungnak és Tiszának* kezdetű ének volt. „Ezek a nóták igazán a szívünkhöz szóltak." „Kifejezték ezek a gyerekek, amit mi is nehezen tudunk megfogalmazni." „Az érzelmeinkre úgy hatottak ezek a dalok, hogy könny szökött a szemünkbe."

Mik ezek az „igazán szívhez szóló" tartalmak, amelyek „kifejezik a nehezen megfogalmazható érzéseket"? Bepillantva a két dal szövegébe

talán közelebb juthatunk e kérdések megválaszolásához. Koltay Gergely *Ki szívét osztja szét* című dalából a következő részleteket emelték ki, idézték számomra interjúalanyaim: *„Így légy te a jel, ki új útra talál, ki elmeséli valamikor egy lázas éjszakán. Az légy, ki sose fél, ki e szívek melegét összegyűjti két karjába, mit nem téphet senki szét. Választott, ki e múltat magában oldja fel. Őrző, ki érzi a hajnalt, tudja, ébredni kell. Ha félsz, gyere, búj mellém, szíved szívemhez ér…"*

Fontosak itt a kiemelések: „légy a jel, ki új útra talál, ki elmeséli…", „az légy, ki sose fél…", „őrző, ki érzi e hajnalt, tudja, ébredni kell…". Az érzelmek felfokozottsága mindezzel is értelmezhető, hiszen a jövő irányában fogalmaz meg egy újfajta kisebbségi stratégiát, s mindezt a legfiatalabb nemzedékek által előadva, akik e stratégia reprezentálói lesznek, illetve szimbolikusan, rituális szerepüket tekintve már azok. Kiolvasható ezáltal mindebből egy újfajta szocializációs folyamat is a kultúra világában.

A másik dal üzenete konkrétabban fogalmazza meg ennek az újfajta stratégiának a tartalmát: „Ungnak és Tiszának / sebes a járása, / mint konok szívünknek / szilaj lobogása. / Szilaj sodorása Ungnak és Tiszának / arcunkra rótt jele ősi kopjafának. / Vereckénél susog rengeteg nagy erdő, / Lovasoknak árnya az egekig felnő. / Az egekig felnő sűrű sötét felhő, / eleink porából támad bíbor eső. / Munkács szép várának kövei peregnek, / Zrínyi Ilonának könnyűi erednek. / Könnyűi erednek, sárral keveredtek, / valahol titokban zászlókat temetnek. /Csillaglátó táltos forrósítsd a vérem. / Ne hagyj elszunnyadni, / acélozd meg hitem. / Acélozd meg hitem én egyetlen kincsem, / amit nem vehet el semmiféle isten. / Ungnak és Tiszának örök a járása, / mint konok szívünknek szilaj lobogása. / Szilaj lobogása Ungnak és Tiszának, / Őrzői vagyunk mi ezeréves lángnak."

A szöveg kiemelések nélkül is önmagáért beszél nyíltan szólva, üzenve a résztvevők mint az „ezeréves láng őrzői" felé: a saját kulturális-kollektív emlékezet a nemzeti történelemhez köti a rítus résztvevőit az új és más jövőképet bemutató gyermekek ajkairól. Ahogy egyik korábban idézett beszélgetőtársam fogalmazta: „Az érzelmek mentén fejezi ki nekünk, ami bennünk van, csak nem tudtuk kimondani."

Mint említettem, az óvodások kokárdát is viseltek mélyítve a fentebb illusztrált „új stratégia" értékrendszerét a szimbólumok használata terén is. Mindezt látva, valamint a fenti szöveget hallva, olvasva felmerül a kérdés: nem értékelik-e túl „keménynek", „hivalkodónak" a résztvevők e jelenségeket is? A kérdésemre adott válaszokból a következő derült ki: „Ez hiteles náluk, rendben van, ők még gyerekek." „Náluk ez még természetes, mert ők nem voltak másmilyenek is, mint sokan közülünk, akik csak most lettek magyarok, meg a kokárdát mutogatták." „Nekik ezt elhisszük, mert szép és igaz ez tőlük, de csak tőlük." „A kokárda az a fel-

szín, nagydobra verni, hogy magyar, ezek a dolgok viszont mélyen lélekben mondják el az egészet."

A gyermekeknél tehát „hiteles" a kokárda viselete és az „új kisebbségi stratégia" reprezentációja, mert náluk ez a „természetes" az idősebb nemzedékek tagjaitól eltérően, akiknek szocializációjuk másfajta stratégiát és viselkedésrendszert mélyített el kultúrájuk kifejeződése, megélése terén. Ehhez kapcsolódik utolsóként idézett interjúrészletem is, amelyben ez a „kialakult" kisebbségi reprezentáció értékelődik föl hitelesként az „éjszakai kultúra" a saját etnikus közösség zárt, biztonságos környezetében („ez a dal mélyen, lélekben mondja el az egészet") szemben a nyilvános szimbólumhasználattal („a kokárda a felszín, nagydobra verni, hogy magyar").

Mivel azonban a fenti dalokban és a gyerekek szereplésében kifejeződő új stratégiák mégiscsak „az egésznek a lényegét" mondták ki, „mélyen, lélekben és igaz módon", úgy tetszik, hogy e tartalmak „újdonsága" csak a reprezentáció formáiban mutatkozik meg, s nem e formák mögöttes tartalmaiban. Hiszen mint a leírás elején föltüntetett díszlet szimbólumaiból, illetve a fenti interjúrészletekből kiderült, a saját kulturális jelentések ugyanolyan „mélyek" és „erősek", csak a kultúra és személyiség „belső", „rejtett", „saját" szféráiban léteznek. Ez pedig a kulturális tradíció sajátosságához tartozik, amely az elmúlt évtizedekben „etnikus pajzsként" szolgált az állami törekvésekkel szemben és a többségi társadalom felé megnyilvánuló bizalmatlanság okán, s amely ezzel együtt az „újfajta etnikus stratégia" viselkedésrendszerét is befogadja saját kultúrájának szocializációs folyamataiba.

Természetesen ez a vizsgált társadalom ama rétegeinek sajátossága, amelyek az elmúlt időszakokban is a saját kulturális tradicionalizáció részesei voltak. A fentebb részletesebben is említett közösségi törésvonalak e rítusok során is megfogalmazódtak. A résztvevők számára egyértelművé vált az is, hogy a helyi magyar gimnázium tanárai közül kik nem jöttek el az ünnepségre diákjaik nagy részéhez hasonlóan. Azok a szülők és óvónők, akik nem értettek egyet a rítus üzeneteivel és tartalmaival, s így gyermekeiket sem engedték szerepelni, szintén nem jöttek el, tovább mélyítve azt a szakadékot és konfliktussorozatot, amelyről egy korábbi tanulmányban már bővebben beszéltem (Papp 2001).

Egy vegyes házasságból született óvodás kislányt – látva a műsor próbáit – szülei nem engedtek el, sőt még az óvodából is kimaradt. Félő volt, ki is íratják ezért gyermeküket. Ezen eset összetettségére az egyik idős óvónő interpretációja is tanulságos lehet számunkra: „Nem baj, kiíratja, elviszi máshová, elég sok hely van, ahová viheti, ahol sajnos nem fog ilyet látni."

Az utóbbi részlet az elemzett rítusok interetnikus kapcsolatokban betöltött jelentéseire is rávilágít. A „másik" ezen az estén sem jelent meg a „saját etnikus kultúrájának terében", amely most az egyetemes magyar

kollektívum felé fordult térben és időben egyaránt összekötve a múltat a jelennel és a jövővel a „nemzeti történelem" és a közös kultúra üzenetei, felkeltett érzelmei által. Mindez a saját kultúrához való tartozást erősítette-tudatosította tovább, felvázolva egy új stratégiát mindezek megéléséhez, nyilvános reprezentációjához a fiatal generációk „hitelességének", „tisztaságának" segítségül hívásával.

Mint láttuk, végül is mindez az interetnikus kapcsolatokra is kihat, az etnikus szegregációt jeleníti és erősíti meg a résztvevők számára. S mivel az ebből fakadó elkerülhetetlen konfliktusok (bármennyire is ezek elkerülésére épül fel a „felnőtt" kisebbségi stratégia) interpretációi azt mutatják, hogy a kisebbségi kultúra azon tagjai, akik a korábbi múlt értékrendjét vallják magukénak, a fent bemutatott esetekben a „másik etnikummal" azonosítódnak, kiszorulva a tradicionális-rituális etnikai térből és közösségből.

Más esetekben, például a vallási rítusok vagy a saját társadalmat, kultúrát „általában" értékelő beszélgetések, interjúk során a „mi"-tudat egyik legmarkánsabb kifejező jellemzője éppen e két eltérő etnikus tradíció jelenléte a kisebbségi kultúra életében; ez az a sajátosság, amely megkülönbözteti a vajdasági magyarságot a magyar nemzet, az egyetemes magyarság más közösségeitől, régióitól (részletesebben Papp 2002). A fenti esetben azonban ennek ellentétét látjuk, amelynek okát a rítusok tartalmában kereshetjük, mivel ezek az 1848-as ünnepek a nemzethez való tartozást fejezik ki a saját-etnikai tradíció „kizárólagosan" magyar hagyományaitól elválaszthatatlanul. Ebben az esetben a másfajta tradíciót követők szimbolikusan a másik etnikum, a többségi társadalom tagjaival válnak egyenértékűvé, kiszorulva a rituális-nemzeti és ezáltal a saját-etnikus közösségből.

Az elmondottak okán azonban szintén, az „ünnepi idők" elmúltával újra visszaáll az imént említett komplex önkép, hiszen éppen a leírt összetettségek, törésvonalak újra tudatosítják a saját közösség tagjaiban a magyar nemzethez viszonyított másságukat. „Nálunk itt, mint láttad, sokan csak táncolni jöttek el a fúvószenekarra, többen be se jöttek a műsorra, aztán mások sehol se voltak, nem olyan kemény ez minálunk, mint Erdélyben." „Nálatok, Magyarországon természetes ez az ünnep, a nemzeti ünnep, meg a kokárda, itt azért másképp van a dolog, mert mi már csak ilyenek vagyunk" – elemezték később a március 14-i zentai eseményeket beszélgetőtársaim. „Ha holnap elmész – tették hozzá – Ómoravicára, ott más lesz minden, mert a lelkész Erdélyben tanult, másként viszonyul ezért ehhez, összefogja ott a magyarokat." „Moravicán minden más, ott falu van, meg reformátusok az emberek, még turulmadarat is állítottak ott a magyaroknak, majd meglátod." „Március 15-én Moravicán van az igazi, nagy magyar ünnep, az központi ünnep, oda mindenhonnan mennek a magyarok."

Korábbi írásaimban elemeztem a városi-falusi környezet különbségét a kulturális tradíció mentén, amelyből kiderült, hogy a városi (s így a zentai) környezetben jóval erősebb volt az állami szocializáció hatása az emberek életére, míg falun az államtól való viszonylagos függetlenség révén a lakosság többségét a saját vallás és tradíció tartalmai integrálták etnikus közösségükhöz. Református felekezetű falvakban mindezeket a folyamatokat erősítették az Erdélyben tanuló lelkészek, valamint az erdélyi magyar reformátusok példája, amely az erőteljesebb etnikus szegregáció stratégiáinak alkalmazását és értékét tudatosította a közösség tagjaiban. A fenti okok mellett azért rendezik évek óta a március 15-ei ünnepségeket Bácskossuthfalván (Ómoravicán) és Magyarittabén (szintén református magyar többségű falu), mert e két település látható nyilvános terében őrzik Kossuth Lajos szobrát, amelynek koszorúzása köré szerveződött az a komplex rítussorozat is, amelynek ómoravicai eseményeit a következőkben látni fogjuk.

Vallás és etnicitás egymástól elválaszthatatlan jelentéseit a vajdasági magyar kisebbségi kultúra világában kellőképpen érzékelteti, hogy mindkét „központi" március 15-ei rítussorozat fókuszában a Kossuth-szobor megkoszorúzása mellett az ünnepi istentisztelet állt. A zentai rítusokkal ellentétben így az általam látott bácskossuthfalvi helyközi rítuson alapvető fontosságot kapott a „magyar vallások", valamint a nemzeti kultúra és ideológia összekapcsolódása, s már ez is mutatja: másfajta rituális környezettel, tartalommal és reprezentációval fogunk ezen ünnepség kapcsán találkozni.

Az ünnepségsorozat kora délután kezdődött „a vendégek fogadásával a templomkertben", ahogyan a hivatalos ünnepi szórólap fogalmazott. Itt egészen más kép fogadta a látogatót, mint a zentai rituális környezetben. A református templom előterében ugyanis egy magas oszlopon álló turulmadár szobra jelképezi az „etnikus szakralitás" tartalmait, a nemzeti kultúra mitikus-vallási terét. Fontos itt megemlíteni: a vajdasági magyar értelmiségiek egy csoportjának törekvése a turulmadarak felkutatása és láthatóvá tétele a kisebbségi kultúra látható terein, mivel elképzeléseik szerint e mitikus elemek szimbolikus őrizőivé válnak az etnikus nemzeti határoknak. Az itt említett turulszobor talapzatán olvasható emléktábla is az egyetemes magyar nemzeti kultúra szimbólumának értelmezi ezt az oszlopot: *„A Kárpát-medence magyarsága állította az ezredfordulón"* – írja a felirat. A rítuson részt vevők számára így ez az emlékmű, valamint a lelkész erdélyi kötődése a rítus lokális-regionális határok kiszélesítésével összefüggve, az „össznemzeti összetartás" – ahogyan egyikük fogalmazott – jelentését mélyíti el.

A templom emellett a falu főterének egyik oldalát foglalja el, míg a koszorúzásra váró Kossuth-szobor a főtér másik oldalának kiemelt helyén található, azaz a nyilvános – központi tér adott helyet a rítuson részt vevő tömeg számára. Ezt a nyilvános dominanciát, a zentaitól eltérő kulturális-

szimbolikus birtokbavételt erősítette meg a két rituális tér közé elhelyezett hangszórókból áradó zene, a mindenki által hallhatóvá váló *Sacra Corona* dallamai. Az etnikai arányok, valamint az itt hallható zenei mondanivaló is megegyeztek Zentán és Bácskakossuthfalván, mégis a két környezet, az eltérő lokális kontextusok s az ezeknek megfelelő rítusok közötti különbségek más hangsúlyokat adtak ugyanannak az ünnepnek.

A *Sacra Corona* mint az „anyaországból jövő kulturális megerősítések" – ahogy egyik beszélgetőtársam fogalmazott – szintén a nemzet és szakralitás összefüggéseinek tartalmát fejezi ki a vizsgált kultúra tagjai számára, amely, mint a film tartalma „a nemzeti történelemhez és a nemzeti érzéshez" kapcsolja őket, ahogyan maga a Szent Korona mint jelkép is teszi.

„Egyértelművé teszi a nemzet egységét." „A Szent Jobbal nem tudtunk mit kezdeni, a korona az más, az mindannyiunkat egyesít, ez a zene is ezt erősíti." „Nem véletlen ez a zene itt és most, mert ugyanazt jeleníti meg, mint 48, a közösséget" - értékelték a zenét az elemzett rítus során a résztvevők. Az előbb idézett interjúrészletek, mint látni fogjuk, a rítusok főbb üzeneteit is előrevetítik. Fontos azonban még megemlíteni és közelebbről megvizsgálni egy másik szimbólumnak, a kokárdának a szerepét is, hiszen a zentai példának ellentétes reprezentációjával találkozhattam. A kokárda itt központi fontosságú jelképpé emelkedett, aki nem viselte a ruháján, annak népviseletbe öltözött fiatal fiúk és lányok tűzték föl, kis kosaraikkal járva a tömeget, vagy a bejáratnál felsorakozva várva az idősebb résztvevőket. Ezen a ponton a párhuzamokat is láthatjuk, az új (nyilvános), reprezentatív kisebbségi stratégiát itt is a fiatalok képviselik és kommunikálják, „alkalmazzák" az idősebbek felé.

A „hagyományteremtés" olyan mozzanatával találkozhatunk itt, amit az etnológiai-antropológiai irodalom „revival" jelenségeknek nevez: a tradíció régebbi jelentései születnek újjá a jelenben, megváltoztatva azonban a „megtalált" hagyomány elemeit, újabb és másfajta jelentéstartalmakat kölcsönözve neki.[4]

Az említett kokárdatűzés alapjait itt is fellelhetjük a tradíció más, a résztvevők által is ismert területéről. A „hagyományos" lakodalmakban ugyanis ma is élő gyakorlat a virágtűzés szokása az érkezőknek, ahol is a koszorúslányok a bejárat két oldalán virágot tűznek a vendégek szíve fölé. „Ezzel is jelezve, hogy te a lakodalmas vendégséghez tartozol, jogod van ott lenni, helyed van ott, ehetsz, ihatsz, boldog lehetsz" – asszociált a március 15-i kokárdatűzéssel kapcsolatban egyik beszélgetőtársam az előbb említett tradicionális gyakorlat jelentésére.

A tradícióval kapcsolatba hozott és a rítus „nemzeti üzenetének" és ezzel együtt egy újfajta kisebbségi stratégiának az elmélyítésére alkalmazott

[4] Marót 1940; Papp 2000.

„revival jelenség" tűnt fel tehát e mozzanat során is a templomkertben. Maga a rítus is csupán az utóbbi évtizedben vált gyakorlattá a vajdasági magyarság körében, így az itt tapasztalható „revival jelenségek" további élete, a kultúrába való integrációja további izgalmas kutatásokra ad reményt. Amit itt a további leírásokban láthatunk, körvonalazzák számunkra e változások minőségeinek üzenetét, az itt látható-hallható tartalmak tudatosító törekvéseit a teljes vajdasági magyarság számára, amelynek képviselői minden lokális-magyarlakta településről érkeztek ide, így Zentáról is két busz hozta az érdeklődőket. Mint látni fogjuk, ezen interlokális, rituális kommunikáció jelentősége és hatása még fontos lesz a későbbiek során.

A rítusok fontos mozzanata volt a politikum jelenléte az ünnepi eseményeken. A legnagyobb vajdasági magyar párt képviselői mellett a többi helyi párt is részt vett az ünnepen a civil szervezetek, egyesületek, magyarok által alakított önkormányzatok delegáltjaival egyetemben. A magyarországi politikai élet elitje is képviseltette magát: többek között a jugoszláviai magyar nagykövet, a Határon Túli Magyarok Hivatalának magas rangú beosztottja és a magyarországi miniszterelnök főtanácsosa által. De az utóbbinak személye kapta közülük a legnagyobb hangsúlyt az ünnepség során, hiszen mint református lelkész is kivette részét a nyilvános szereplésből.

A református templomban a vallási tér kiemelkedő helyén elsőként a millenniumi díszzászlót pillantotta meg a belépő, ezáltal újra érzékelve az etnicitás és a szakralitás elválaszthatatlanságának jelentését e vallási-nemzeti térben. A szószéket és a templom főbejáratát cserkészek fogták körbe, fontos helyet töltve be tehát ez ünnep alkalmával is. A velük kapcsolatos megjegyzések a résztvevők oldaláról nem sokban különböztek a zentai véleményektől.

„Nagyon kevesen vannak még. Egy-két szülő beíratja, egy-két pap felkarolja, de legalább a magyar hagyományokat tanulják, mert fontos nekik." „Legalább rendesek, és ezek valószínűleg magyarok is maradnak, de úgy, hogy itthon is tartja őket ez a mozgalom." „Fontos ez a mozgalom még, ha ma csíra is, mert ez is átnyúl a határokon, még van egy közös pont."

A cserkészet képviselői tehát még marginálisnak tekinthetők a kisebbségi társadalom egészét tekintve, éppen ezért annál feltűnőbb rituális reprezentációjuk hangsúlyozottsága a nemzeti ünnepeken. Az előbb idézett interjúrészletek ennek lehetséges okait egyrészt abban látják, hogy e mozgalom határokon túli „össznemzeti kapoccsá" válhat a magyar társadalmak, régiók között, másrészt e kezdeményezés a saját etnikus tradíció „biztos" áthagyományozódási intézménye lehet, garanciául szolgálva az elvándorlás csökkentésére is. Kiderülhetett továbbá, hogy a mozgalom mellé a Vajdaságban is felsorakoznak az egyház képviselői, tovább erősítve a „magyar egyházak" és a kisebbségi kultúra egymásba fonódó köte-

lékeit. Az utóbbi kulturális tartalmak szimbolikus megfelelője volt az istentisztelet ökumenikus jellege is. A templomban ugyanis három „történelmi egyház" képviselője mondta el felváltva imádságait, áldásait és könyörgéseit. Ezen egyházakat a vajdasági magyar és szerb köznyelv is „magyar egyházaknak" nevezi, kifejezve ezzel a felekezeteiket összekapcsoló tartalmat. Így a rítus során is e „nemzeti ökumenikus" jelentés tudatosult a résztvevőkben a *Himnusz*nak, „nemzeti imádságunk"-nak közös eléneklésével együtt. Üzenetük egyik fő pontja a 126. zsoltár felidézése volt, amely egyaránt jelezte a kisebbségi sors megváltozását és ezzel együtt egy változó jövőkép megfogalmazását: *„Mikor jóra fordította Sion sorsát az Úr, olyanok voltunk, mint az álmodók. Akkor megtelt a szánk nevetéssel, és örömkiáltás volt nyelvünkön. Ezt mondták akkor a népek: hatalmas dolgot tett ezekkel az Úr! Hatalmas dolgot tett velünk az Úr, ezért örvendezünk… Aki sírva indul, mikor vetőmagját viszi, ujjongva érkezzék, ha kévéit hozza."*[5] Az alapgondolat tehát a „visszatérés", az „újjászületés" örömét fejezte ki. A hosszabb igehirdetésen a magyarországi miniszterelnöki főtanácsadó szolgált.

Prédikációjában – a galatákhoz írt levél alapján – ő is etnicitás és szakralitás elválaszthatatlanságát hangsúlyozta, kiemelve, hogy 1848–49 eseményei is a templomokhoz kötődnek, az egyházak feladata ennek megfelelően ma is a társadalom és a saját közösség kérdéseinek is fórumává válni. A közösség tagjainak ennek megfelelően fontos életük egészét, így annak társadalmi, etnikai összetevőit is Isten elé vinni.

Az elhangzottak összecsengtek a vajdasági „történelmi egyházakhoz" tartozó vallási vezetők és hívek többségének közösségi és életstratégiájával.[6] Számukra adott biztosítékot, megerősítést az anyaország képviselőjeként a nemzet irányából a magyarországi főtanácsadó.

Mindezt a szeretet megtartásával lehet és kell megélni és alkalmazni – emelte ki a lelkész[7] – ezzel szintén kifejezve a „magyar egyházak" és a vajdasági magyar közösség fent említett stratégiájának lényegét, amely saját vallási-tradicionális-kulturális világát „etnikus pajzsként" és nem „támadó fegyverként" értékeli és éli meg, elfogadva és az interetnikus határok által megszabott szabályrendszert betartva egyenrangú nemzetnek ismeri el a másikat, amellyel a békés egymás mellett élést kívánja megtartani. Ezáltal a prédikáció e fenti tartalmak integrációs szerepét is alátámasztotta a vajdasági magyar közösség vallási életében sajátos kulturális-társadalmi rendszerei között.

Az ünnepség ezt követő mozzanata a koszorúzás volt; a tömeg lassan átment a főtér másik oldalára, és körülállta a Kossuth-szobrot. A koszorúzás alatt a fenti jelentések is újabb megfogalmazásokat nyertek: az ünne-

[5] Zsolt 126 1–3 és 6.
[6] L. erről részletesen Papp 2001.
[7] Vö. Gal 5, 1 és 12.

pi beszédek után a vallási vezetők megkoszorúzták a szobrot, s végig a rituális tér központi részét foglalták el, ily módon ismét kifejezve a „nemzeti ökumenizmus" alapvető jelentőségét a saját kultúra életében. Vallás és etnicitás összefonódásának lényegét maga a miniszterelnöki tanácsadó személye és viselkedése is kifejezte, aki – ideiglenesen levéve palástját is – politikusként intézett beszédet a közösséghez. Beszédében a nemzeti-vallási-kulturális tartalmak fontosságának újabb dimenzióját is hangsúlyozva kijelentette: az összetartozás sokkal erősebb a széthúzásnál, ezért fontos a nemzeti-saját kultúra „megtartó erőinek" tudatosítása, megerősítése és továbbhagyományozása. Hiszen amíg környezetünkben más népeknek még csak most kell építeniük történelmüket, hagyományaikat, nemzeti identitásukat, addig a magyarságnak elegendő csupán „hátrafelé" és „fölfelé" tekintenie.

Mindezek együtt a teljes magyar nemzet „megtartó erői", olyan „erők, amelyeket nem lehet elfojtani", mert „150, 154, 50 vagy 40 évenként felszínre törnek." E beszéd tehát újabb „nemzeti megerősítését" adta a „tradicionális értékek" megtartásának, valamint az „újjászületés" jelenvalóságának.

A további – többek között a magyarországi miniszterelnök levelét tolmácsoló nagykövet és a legnagyobb vajdasági párt vezetője, Szerbia miniszterelnökhelyettese által megtartott – szónoklatok is múlt, jelen és jövő, valamint a nemzeti összetartás, összetartozás közös horizontját rajzolták meg a rítus során. Az utóbb említett politikus kifejezte: „ahogy a múltra emlékezünk, annak alapján állva próbálunk a jelenben is cselekedni, remélve, hogy a jövő fiataljai is olyan büszkék lesznek ránk, mint mi a márciusi fiatalokra". Ami e törekvéshez elengedhetetlen, az a rítus során többször is hangsúlyozott „nemzeti konszenzus", amely egyaránt kötelezi a vajdasági magyar pártokat és az egyetemes magyarság közösségeit. Az esemény során így nyert megfogalmazást a „nemzeti communitas" ideológiája, üzenete. E „nemzeti communitasban", a vajdasági magyar társadalom is mint egyenrangú, egyenlő státusú „nemzettest" kapott rituális-kognitív megerősítést.[8] Erre utaltak az előadók retorikai képei, mint: „Tátrától Dobradóig együtt ünnepel a nemzet." „Amíg átmehetünk egymáshoz ünnepelni, addig nincs baj." „1848 a konszenzus ünnepe, a nemzeti, határokon átívelő egységé is."

Ezeket a jelentéstartalmakat tudatosította továbbá Karcag (Bácskossuthfalva testvértelepülésének) részvétele az ünnepi előadások és a koszorúzás során, a *Székely himnusz* közös eléneklése, illetve a Vajdaság „Délvidékként" való megnevezése. Az utóbbi két mozzanat azért is érdekes, mert a *Székely himnusz*t – a templomban elénekelt *Szózat*hoz

[8] Vö. Turner 1997.

hasonlóan – a résztvevők többsége, a templomban kiosztott ünnepi programfüzet lapjairól olvasva próbálta követni, ezáltal is rávilágítva e tudatos rituális üzenetek és azok befogadói közötti kognitív különbségekre, illetve az elemzett jelenségek alakuló, változásban lévő, a kultúra világába még csupán részlegesen integrálódott jelentéseire egyaránt.

A „Délvidék" kifejezés alkalmazása eltér a vajdasági magyar kultúra köznapi megnevezésétől, hasonlóan az „Ómoravica" megnevezéshez, amelyet a magyar Bácskossuthfalva falunév helyett használnak az itt élők mindennapjaikban. Mindkét esetben az együtt élő népek regionális megnevezéseiből merített a magyar közösség. Ómoravica a szerb Stara Moravica településnév magyar alkalmazása, így nevezték a falut a múlt században is, amely csupán 1906-tól 1922-ig viselte a Bácskossuthfalva nevet, s így csak reprezentatív alkalmakkor, illetve tanulmányokban találkozhatunk ezzel a megnevezéssel.[9] Érdekes azonban, hogy míg az elemzett rituális reprezentáció során nem figyeltek a befogadó falu magyar nevére, addig a „Vajdaság"[10] helyett mindig a „Délvidék" kifejezést hangsúlyozták. Mindez összefügg a rituális üzenetek imént bemutatott tartalmaival, a Vajdaság „nemzettestként" való azonosításával, amely a lokalitásokon, különbözőségeken fölül álló konszenzust hangsúlyozza „részei" számára.

Fontos aspektusai voltak az ünnepi retorikának az előadók által hangsúlyozott szlogenek is, mint a visszatérő „álmok álmodói", „velünk van az erő", „merjünk nagyot álmodni" kijelentések. Mindez arra utal, hogy a mai magyarországi politikai kultúra kormánypártok által alkalmazott retorikai-ideológiai tartalmai a vajdasági kultúrába is integrálódni látszanak. Erre mutat rá a vajdasági magyar politikusok által is alkalmazott fenti megfogalmazások mellett a rítus résztvevőinek hozzáállása mindehhez: „Nagyon jók ezek a szóképek, mert a mi érzéseinket fejezik ki." „Nem ők találták ezt ki, hanem a magyar hagyományok, a történelem meg az irodalom, a közös kultúra, amiből dicséretes módon merítenek." „A magyarság egyesítését szolgálják ezek, azt, ami bennünk van, az érzelmeinkben, még ha nem is merjük kimondani, ők kimondják."

[9] Vö. Marković 1966. 167.

[10] A Délvidék elnevezésen a középkorban „alvidék", majd „végvidék" értelemben a délmagyarországi vármegyéket (Verőce, Pozsega, Szerém, Bács, Torontál, Temes, Keve), illetve a Dunán és a Száván túli bánságokat (Ozorai, Sói, Macsói, Szörényi) értették. Később, a 18–19. században a Bácskát és a Bánságot jelölte. 1918 után a Magyarországtól Jugoszláviához csatolt részeket nevezték Délvidéknek. Terepmunkám helyszínén a Vajdaság elnevezés volt elterjedtebb, amely mint az elemzett rituális retorika eleme Bácska, Bánát és Szerémség egy egységként való elnevezése. Voltak azonban, akik a Délvidék elnevezést használták kiemelve ezzel a régió magyar nemzethez való tartozását, és elutasítva a régiónak az 1849–1860-ban, az osztrák abszolutizmus idején Szerb Vajdaságként ismert elnevezését (Vö. *Magyar Néprajzi Lexikon*).

Ezeket tehát az etnikus kulturális tradíció, az identitás elfojtott érzelmi dimenziója, valamint a rítus során is – a két említett aspektussal egyetemben – hangsúlyozott nemzeti összetartozás tudata legitimálja, teszi befogadhatóvá.

Tekintettel arra, hogy ezen „új", az utóbbi évek során megszilárdulni látszó nemzeti retorika és identitásstratégia egyelőre a változó kulturális folyamatok jelenségeként értékelhető, érdekes kérdések perspektíváját vetíti előre a kisebbségi magyar társadalmak kutatásában is.

A vizsgált nemzeti ünnephez visszatérve úgy látom, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékünnepe (az általam korábban kutatott millenniumi ünnepségsorozathoz hasonlóan) rituális keretül szolgál a saját kultúra tartalmainak, értékrendszerének tudatosításához. Önmagában az „alkalom", a történelmi esemény olyan „mitikus hátterét" adja e jelenségnek, amelynek ezáltal nem konkrét eseményei, hanem inkább „üzenetei", a mában ható jelentései s az általa felkeltett érzelmi-azonosulási pontjai a lényegesek. Ehhez kapcsolódik az egyetemes magyar nemzeti (történelmi és ideológiai) legitimáció hangsúlyozása is, mint a saját-etnikus biztonságos környezet szimbolikus kitágítása térben és időben egyaránt.

Mint említettem, s mint a zentai példán is láttuk, az így elmélyülő tartalmak szinte teljesen megegyeznek a helyi magyar közösségek rítusainak jelentésével. Ami azonban ezeket a „központi" rítustól megkülönbözteti, az utóbbi ünnepség során bemutatott jelentések, a nemzeti szimbólumoknak intenzívebb, konkrétabb és nyíltabb hangsúlyozása, a nemzeti jelentés kézzelfogható-látható megjelenése a rituális térben és cselekményekben, valamint az ünnepség interlokális volta.

Az utóbbi mozzanat azért is bír alapvető jelentőséggel, mivel e „központi", integratív rítus résztvevői főként a különböző helyi magyar közösségek képviselőiből kerültek ki. Így e rituális-szimbolikus jelentésrendszer reprezentációja mintául szolgál a máshonnan érkezőknek saját-lokális rítusaik megszervezéséhez, értékeléséhez, megváltoztatásához. Ez történt a két busszal érkező zentaiak esetében is, akik felrótták a zentai március 14-ei ünnepség szintén jelenlévő szervezőjének: „Zentán miért nem szólt a *Himnusz* meg a *Szózat*?"

Olyan összetett „revival" jelenségek szemtanúi lehettünk tehát az elemzett rítusok által, amelyek további változó jelentéseit érdemes lesz továbbra is figyelemmel kísérni.

Ami mára is megváltozni látszik, az az, hogy az elmúlt évtizedekből örökölt állami szocializáció hatásai s az ebből fakadó etnikai törésvonalak mellett az „éjszakai kultúrában" továbbélő kulturális tartalmak kezdenek nyilvánosabbá válni, s ezt a folyamatot támogatja, „erősíti" a „történelmi egyházak" szférája, valamint a jelenlegi regionális és nemzeti politikai kultúra is. Mindezek hatása az interetnikus kapcsolatok viszonyrendsze-

rére szintén fontos kérdése az eljövendő kutatásoknak. Az elemzett rítusokban, mint láttuk, a „másik" sem negatív, sem pozitív értékformában nem jelent meg a mindennapok kulturális-társadalmi valóságával ellentétben. A rítusok a saját közösséghez való tartozást hangsúlyozták, szimbolikusan kitágítva annak határait, és elmélyítve általánosabb jelentéstartalmait, minden mozzanatban hangsúlyozva azonban: „mi itt, ebben az országban akarunk önmagunk lenni."

Irodalom

Biblia. 1994. Budapesti Magyar Bibliatársulat. Budapest: Kálvin János Kiadó

Boglár Lajos 1997. *Mítosz és kultúra.* Budapest: Szimbiózis

Boglár Lajos 2001. *A kultúra arcai.* Budapest: Napvilág Kiadó

Dudás Andor 1999. Zenta bevétele 1849-ben. In: Pejin Attila (szerk.): *Zenta 1848–49-ben.* Zenta: Thurzó Lajos Közművelődési Központ (reprint kiadás, eredeti megjelenése: 1992. Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat Évkönyve 27/1. füzet: 11–17.)

Losonczy Anna 2001. *Szentek és az erdő.* Budapest: Helikon

Marković, Milica 1966. *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine* [A vajdasági települések földrajzi-történelmi névjegyzéke]. Novi Sad: Vojvođanski Muzej

Marót Károly 1940. Rítus és ünnep. *Ethnographia:* 143–187.

Marót Károly 1946. Survival és revival. *Ethnographia:* 1–7.

Papp Richárd 2001a. Vallásosság és nemzettudat empirikus kutatási lehetőségei a határon túli magyar társadalmakban. *Regio I:* 213–232.

Papp Richárd 2001b. *A vallásosság első szintje. Vallás, kultúra és identitás a Vajdaságban.* MTA Kisebbségkutató Intézet. www mtaki.hu (Megjelenés előtt)

Papp Richárd 2001c. Vallás és tradíció a Vajdaságban: avagy nyugdíjba ment-e a Télapó? *Ethnica III:* 106–108.

Papp Richárd 2001d. Vallás és identitás a Vajdaságban: egy társadalomtudományi kísérletről. In Tóth Károly (szerk.) *Ezredforduló. A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 143–171.

Papp Richárd 2001e. Etnikus vallások a Vajdaságban? *Kisebbségkutatás III:* 415–437.

Papp Richárd 2002. Szakrális és etnikai tartalmak a Vajdaság felekezeti életében. *Ethnica* IV/1.

Pejin Attila 2000. *A forradalom és a polgári átalakulás kora.* In: Fodor István–Hajnal Jenő–Szloboda János (szerk.) *Zenta monográfiája I.* Zenta: Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre

Turner, Victor 1997. In: Bohannan, Paul–Glazer, Mark (szerk.) *Mérföldkövek a kulturális antropológiában.*

Hajnal Virág

Egy szerémségi magyar szórványközösség világai[1]

„Majd kiszeditek belőle, ami nektek köll"

Kutatásom helyszíne valójában egy – ahogy lakói mondják – „nem létező" vajdasági település, Dobradó, amely a szerémségi szórványtelepülések (Maradék, Satrinca, Nyíkinca) közül etnikai szempontból az egyedüli magyar közösség.[2] Dobradó tehát Vajdaság déli részén helyezkedik el, a Dunától délre, lakosai azonban a „vajdaságiakról" mint a Dunától északra élők világáról beszélnek, amely a bácskaiak, a magyarok, sőt a magyarországiak világa is egyben. Magukat a „déli" világhoz tartozónak tartják, amely világ „lakói" a Szerbiában élő szerbek. A „déli világ" lakosaiként magát meghatározó közösség mint az „északi világ" részese fogalmazta meg helyét, hiszen – ahogy ők fogalmaztak – „azért, hogy itt lakunk, azért még mi is magyarok vagyunk". Etnikai tekintetben szinte homogén közösségről beszélhetünk, hiszen a falu harminc házában szinte csak magyarok élnek. A falu százhuszonöt lakosa közül egy szerb és egy horvát, valamint két horvát–magyar vegyes házasságban élő család él. Kutatásom helyszíne tehát egy szórványban élő magyar közösség.

Kutatásom meghatározó kérdései: milyen válaszokat adnak, adhatnak a Dobradóban élő mikroközösség tagjai a folyamatosan változó politikai-gazdasági-társadalmi változásokra, milyen hatással vannak ezek a közösség interetnikus kapcsolataira, válaszaik mennyiben fogalmazódnak meg másként a vajdasági tömbmagyarság válaszaihoz képest, valamint melyek azok az identitást meghatározó tényezők, amelyek végigkísérik a közösség mindennapjait, továbbá mennyiben különülnek el mindezek a vajdasági tömbmagyarság közösségeiben végzett terepmunkák eseteiben megtapasztaltaktól? E kérdéseimet bővítette és egészítette ki a folyamatos terepmunka. Tanulmányom célja tehát a fenti kérdésekre adott válaszlehetőségek, továbbá a kutatott közösség mindennapjainak megélése által megfogalmazódó további kérdések bemutatása és értelmezése úgy, hogy

[1] Kutatásomat az Arany János Közalapítvány támogatta.
[2] Hivatalos szerb nevek: Dobrodol, Maradik, Šatrinci, Nikinci.

mindezt a közösség belső narratíváinak segítségével kísérlem meg. A közösségbe való befogadásom egyik döntő aspektusa volt az – ahogy ők fogalmaztak –, hogy „nemcsak gyüssz meg mész, mint az újságírók, akik egy óra hosszat maradnak, aztán meg azt írnak, amit akarnak". Befogadásomnak ezzel az első döntő lépésével kaphattam meg azt a lehetőséget, hogy a mikroközösség „felszíni" tartalmain kívül annak mély, belső valóságait is megismerhessem, majd pedig újabb kérdéseket fogalmazhassak meg.

Mint említettem, kutatásom módszere a kulturális antropológia résztvevő-megfigyelésen és a holisztikus szemléletmódon alapuló módszereinek alkalmazása. Ezáltal lehetővé vált, hogy a terepen az általam megfigyelt rendszert teljes kulturális kontextusában láthassam.

Mind terepmunkám módszere, mind pedig a közösség megismerésének szempontjából fontos részletesen ismertetnem a közösségbe való befogadásom lépéseit. Ezek leírásával derülhet fény ugyanis arra, hogyan viszonyul a közösség hozzám, én a közösséghez, továbbá kiderülhet az is, hogy milyen „pozíciót" foglalok/foglalhatok el a közösség életében.

A faluba érkezésünk pillanatától számítva a befogadásnak, a „beavatásnak" az „ösvényén" számos lépést tettünk meg, és fogunk megtenni még ezután is. Ezek közül a legelső már a bemutatkozással kezdődött. A faluban ugyanis Hajnalok is élnek, szállásadónknak, Mariskának is Hajnal a lánykori neve: „úgy szeretem, ha Hajnalnak hívnak"– mondta több alkalommal is. Elmesélte továbbá esetüket más Hajnalokkal is: „Van Kikindán egy Hajnal, zenész. Az egyszer telefonál, hát azt mondjuk, Hajnal-Hajnal, rokon. Mikor találkoztunk, mintha az unokatestvérem lenne, épp mondom, pontosan arcra meg termetre, mint apánk. Aztán ő meséli, hogy neki is vannak lánytestvérei, azok meg éppen olyanok termetre meg kinézetre, mint mi. Hát akkor valahonnan biztos rokon."

Férjem pedig már az első nap az utcán álldogálva rátalált „rokonaira". Egy ember Satrincáról, a szomszéd faluból jövet éppen hazafelé tartott, férjem pedig újdonsült barátjával, Puticával állt az út mellett, a Petőfi Művelődési Egyesület épülete előtt, míg én az asszonyokkal „foglalatoskodtam". Mint minden dobradósi „kíváncsiságból" vagy „illedelemből" odajött hozzá bemutatkozni: „Papp József" – mondta, férjem pedig: „Papp Richárd". Egyikük sem hitt a fülének első hallásra. Mivel férjem családjában is van József, illetve mindkettőjük családjában van János is, megegyeztek, hogy „hát, akkor mi is rokonok vagyunk, hány p betű van a nevedben?" – kérdezte a dobradósi őslakos. Mivel férjem a „kettő p-t" válaszolta, egyértelműen „családtaggá" vált, hiszen – ahogy fogalmaztak – „ez már több, mint véletlen".

Ezután a közös beszélgetések során valamennyi esetben már mint rokonok lettünk említve, én a Hajnaloké, férjem pedig a Pappoké, majd pedig ezáltal – ahogy az a későbbiekben kiderült – mindketten mindkét családé. Így magának a névnek a fontosságára és annak jelentésére, vise-

lőinek viszonyrendszerére is fény derült már az első napokban. Ebből arra következtethettünk ugyanis, hogy egy adott vezetéknév hordozása automatikusan maga után vonja a rokonság lehetőségét, illetve a közös keresztnevek (Papp József, Papp János) ezt még meg is erősíthetik. Ezt valamennyi esetben azzal magyarázták, hogy ők is onnan a „Dunán túlról" származnak, de sokan már nem tudják származásuk pontos helyét. Így a nevek közössége rámutathat a közös etnikai identitásra, vagyis „biztos egyszer volt egy közös ősünk, mert mindannyian magyarul beszélünk". A dobradósiak származását tekintve ugyanis kiderült, csak kevesen tudják pontosan, hogy őseik honnan is származnak. Annus néni például, az „előénekes asszony a templomban" a következőképpen mesélt erről: „Alai lány volt, mert olyan nótája volt: »Az alai zöld erdőben születtem, dajkám se volt, mégis fölneveledtem, úgy nőttem föl, mint a fák közt a virág, mostoha volt reám az egész világ«. Az apja megnősült, és lement Szrémbe. A mostohája nevelte." A közösség számára tehát „Ala megye" – a faluban ugyanis mindenki ezt az elnevezést használta Zala megyére értve, mert így értelmezték annak kiejtését a „nótából" – nyújtott kapaszkodót a dobradósiak számára. „Azelőtt még már iskolába jártam, voltak itt öreg emberek, kérdezgettem, honnan gyüttek, hogy gyüttek ide. Akkor megkaptam valami irányt, hogy mikortól kezdődött ez a puszta, mert volt több puszta ilyen a környékbe: Meggyes, Ágota, Dragutin, Szolnok, Kisrádincán. Na, ott is volt egy malom, a nagy grófé, mert ez egy nagy grófé volt. Pera Pejačević, horvát vagy szerb, nem tudom. Nem is az övé volt, hanem legelőbb az ő apja kezdte. De amikor már az én örököseim itten voltak, akkor már ez volt. Az én házamban is vannak azokból az öreg téglákból: 30 hosszú meg 15 széles, betyár erős téglák. Meg ahogy én tudom, volt itt egy német származású Pali bácsi, Matyi bácsi. Ezek szerteszét gyüttek: voltak Ala megyéből, Erdélyből, mert a munkások mentek a kenyér után. Ahogy én izéltem 1875-től, hogy most volt-e előbb, nem tudom, egészen az első világháborúig. Akkor eztet szétszaggatták" – mesélte a falu történetével kapcsolatban Pero bácsi, a falu „mindentudója".

Az általunk képviselt „északi világ", ahol magyarul beszélnek, és ahonnan a dobradósiak is származhatnak, „akármit megcsinálhat". Ezt magyarázta egyik ebéd utáni kávézásunk alkalmával Mariskának az a kijelentése, hogy „ez biztos nem véletlen, hogy ti ide gyüttetek, én tudom, hogy biztos van valami köttetés, mert ez nem lehet véletlen".

Származási helyünk, etnikai hovatartozásunk, de mégis elsősorban vezetéknevünk által megtehettük első lépéseinket a beilleszkedés „ösvényén", illetve fokozatosan megismerhettük a faluban élő Hajnalokat és Pappokat. Mindezek révén szinte az egész faluval „köttetésbe" kerültünk, ugyanis a falu – ahogy elmesélték – „egyik fele Papp, a másik meg Hajnal", „meg különben is itt mindenki rokon". A „köttetések" révén megtaláltuk fő adatközlőinket. Tudtunkon kívül ugyanis áttörtünk egy olyan előttünk tornyosuló akadályt, amely meggátolta volna a Pappok megis-

merését, ugyanis – ahogy az a későbbiekben kiderült – Mariska „nem bejáratos a Pappokhoz". Szállásadóink, a Hajnalok azonban nem vették zokon, ha a Pappokat is meglátogattuk, hiszen – ahogy ők fogalmaztak – „el kell menni, mert aztán azt hiszik, hogy őket nem is tartsátok rokonnak, menjetek csak rokont látogatni, nehogy megsértődjenek, ők is várnak benneteket".

A befogadás újabb lépésévé vált az a mozzanat, amikor valamennyi dobradósival való beszélgetésünk során megkértük őket, hogy minket csak nyugodtan tegezzenek. Meglepetésüket azzal magyarázták, hogy akik eddig idejöttek, és ilyen „úriasan" beszéltek (valószínűleg ebből következtettek arra, hogy „sok iskolát jártak"), valamennyien „magáztatták magukat". Számukra a magas iskolai végzettség velejárója volt az is, hogy valaki magyar nyelven írni-olvasni tudott. Ráadásul, amikor férjem elárulta foglalkozását, hogy tanár, de ennek ellenére sem magáztatja magát, fény derült arra is, hogy még a mai nap is nagy tekintélynek örvend a néhai „Mókus tanító", aki az 1960-as évekig magyarul tanította a dobradósiak idősebb korosztályait. „Mókus tanító" és férjem „tanító" státusa egyértelműen hozta magával a dobradósiak számára a párhuzamba állítást, majd pedig a formális, magázó viszony megszűnésével egy újabb befogadási stációnak vált részévé.

Beavatódásunk ösvényén haladva tehát már mint Hajnal és Papp, akiknek a faluban „már vannak rokonaik", ráadásul akik közül a férfi egy „tanító", a nő pedig egy „tanítófeleség, akiből majd tanító lesz" – ahogy többször is elhangzott bemutatásokkor – „nem csak egy órát maradnak, nálunk is alszanak" – híresztelte Mariska a faluban. Ennek fontosságát többször is hangsúlyozták, hiszen – ahogy fogalmaztak – „ti nem olyanok vagytok, mint az újságírók, akik csak gyünnek, meg gyorsan el is mennek, aztán meg azt írnak, amit akarnak". Mivel minden ház meghívását elfogadtuk, látták: „titeket minden érdeköl, hát akkor mondom, majd kiszeditek belőle, ami nektek köll".

Második érkezésünkkor – többször is hangoztatták – „már alig bírtuk kivárni, hogy gyüjjetek". Ekkor figyelhettük meg, hogy a befogadásnak még mindig vannak újabb lépései, hiszen már mint hazaérkezőket fogadtak bennünket, mégis ettől az alkalomtól kezdtek el előttünk is káromkodni. Előző tartózkodásunk idején is megesett a káromkodás, azonban az valamennyi esetben szerb nyelven hangzott el, míg most már magyarul is.

Ezzel az alkalommal juthattunk el továbbá arra a szintre, hogy ismét meglátogathattuk a Pappokat, valamint a Hajnaloknak egy újabb „ellenpólusához" is elmehettünk, a „cserkész asszonyhoz",[3] ahova „eltaláltok, ott van az utca végén, mert én oda be nem teszem a lábamat" – közölte

[3] A közösség tagjai a dobradósiak mikrotársadalmában létrejövő pólusok alapján az asszonyt pólusáról nevezték el, neve helyett legtöbb esetben már mint „cserkész asszony" említik.

Mariska. Ezt az engedékenységet azzal magyarázták, hogy „tikteket minden érdeköl". Azonban ebben az esetben már teljesen új pozíciót képviselhettünk. A Pappok, azok „rokonok", hozzájuk vezető utunk célja tehát „rokonlátogatás". A „cserkész asszony" viszont nem „rokonunk", de mivel minket „minden érdeköl", hozzá is nyugodtan elmehettünk. Mivel azonban a Hajnalok voltak szállásadóink, valamilyen szinten az ő „birtokukká" váltunk. Ezt a birtokviszonyt hangsúlyozta a későbbiekben az is, hogy már nemcsak én, hanem férjem is Hajnallá vált, mi lettünk a „Kishajnalok".

A fenti pozíciót erősítette továbbá az is, hogy mind a Pappokat, mind másokat érintő látogatásaink előtt Mariska készségesen „felvilágosított" bennünket arról, hogy „mi is az igaz". „Ők olyan Milošević-pártiak. Sírtak, amikor elvitték Hágába, de mink az új irányra szavaztunk, most meg a Labusra" – „világosított föl" bennünket Mariska egyik Pappékhoz vezető látogatásunk előtt. A „cserkész asszonyhoz" indultunkkor pedig annak kiderítését kaptuk útravalóul, hogy „majd ti kiderítitek, hova lett az a sok pénz, amit az Oszkárja mondott, meg miből lett neki az istálló, meg hirtelen az a nagy gazdagság". Pozíciónk azonban egyáltalán nem mondható egyoldalúnak, hiszen a Hajnalok oldaláról mint „kémek" indultunk útnak, a „cserkész asszonytól" pedig mint hírnökök lettünk útra bocsátva: „mondjátok el a faluban mindenkinek, hogy ez nem szekta, nem rossz dolog, hanem mindenkinek jó". (A fent említett három „irány" bemutatására egy következő fejezet szolgál majd, ahol a fenti közösségeket mint pólusokat tárgyalom.)

A közösség kultúrájának egy első pillanattól fogva döntőnek számító aspektusa a kávézás. Hiszen kapun való belépésünkkor „már odatettem a vizet a kávénak" – mondta Mariska. A kávézás rítusát és annak jelentéstartalmait egy későbbi fejezetben fejtem ki bővebben, azonban itt is fontos megemlítenem, hogy a gyakran történő hosszabb távú ott-tartózkodással én is tagjává válhattam egy kávézó kiscsoportnak. A Hajnalok nagycsaládjának női tagjai minden reggel, „mikor meggyüvök a boltból, elvégeztem, akkor gyünnek kávéra az Anica meg az Anusunk".[4] A befogadás újabb stációja volt az, amikor reggelente már engem is ébresztettek, kiabálták, hogy „gyere kávéra". A reggeli közös kávézásnak tehát én is örökös tagjává váltam. Ezt bizonyítja az is, hogy amikor nem tartózkodom a faluban, nyolc óra körül, a kávézás idejében többször is csörög a telefonom, majd Mariska nevetve beleszól, hogy „gyere kávéra".

A közösségben a huzamosabb tartózkodással fokozatosan kialakult az „ülésrend" is. Míg korábban mindenki egy asztalnál ült, addig a később-

[4] A közösségben két Annus él. Annus néni, a templomi énekvezető, és Mariska egyik testvére. Mariska testvérének nevét azért írom *Anus*ként, mert a közösségben így tesznek különbséget kettőjük között. Míg Annus néni esetében az n-t hosszan, addig Anus esetében ugyanezt a hangot röviden ejtik, ezzel is jelezve hozzájuk fűződő viszonyukat.

biekben ez megváltozott. Én a nőkkel az ebédlőben, a férfiak férjemmel a konyhában foglalnak helyet valahányszor „este összegyüvünk beszélgetni meg kávéra". Mi nők a gyerekekkel a „női ügyeket" vitatjuk sokszor csatlakozva a férfiakhoz, kommentálva az ő beszélgetésüket, halkan megjegyezve, hogy már jól „megitták".

Férjem és a magam szerepe abban is elkülönül, hogy én vagyok a „kutató", aki kérdezget, bekapcsolja a diktafont, fényképeket készít, férjem pedig a férfiak „társalkodója", aki „érdekeseket bemond", vagy „sokat látott magyarországi", akinek kikérik a véleményét, hogy most érdemes-e csincsillát tenyészteni, akinek végig kell kóstolni a „disznóságokat", az „új bort, pálinkát".

„Elkülönülésünk" nyelvi téren is megfogalmazódott, ugyanis – ahogy elmondták – én úgy beszélek, mint ők, „téged könnyű érteni", férjemnek viszont „olyan érdekes, magyarországias a beszéde, először még nehezebben értettük, de most már kitaláljuk, olyan jó hallgatni, mert olyan érdekes mondásai vannak, úriasabb, mert mondja, hogy köszönöm, kérem, meg tetszik tudni".

A falubeliek szinte valamennyi férfi tagjának ragadványneve van. Egyik házigazdánk hivatalos neve Hajnal József, azonban – ahogy felesége, Anica elmesélte – „én nem tudtam, mikor hozzámentem, hogy Józsi, hanem csak Bajec". Először nekünk, mint még „idegeneknek" mindenki csak Józsinak nevezte, azonban egymás kölcsönös megismerésével mára már teljesen eltűntek a „hivatalos" nevek.

Másságunk elfogadását segítette az is, hogy a falubeliek nagy részének városban élő rokonaik vannak, sokuknak a gyerekei is Újvidéken élnek: „A fiam is olyan, mint ti, az se reggelizik, egyszer eszik egy nap, én nem bírnám." Így másságunk sem volt teljesen idegen, ezért ez is nagyban segítette befogadásunkat.

A közösség számára az általunk készített fényképek is fontos szerepet játszanak, ugyanis valamennyi új találkozáskor kérik a korábbi történésekről készült képeket, azzal a céllal, hogy „olyan jó, most majd lesznek sok emlékjeink, hogy mik is voltak". Egy ilyen „emlék" készítésére kért fel Mariska bennünket, amikor arra kérte férjemet, hogy fényképezze le, ahogy kávézunk, mindezt imitálva, ugyanis a kávé még nem főtt meg.

Befogadásom, „beavatódásom" lépései tehát már számos dolgot elárulnak arról, hogy a dobradósiak hogyan teremtik, teremthetik meg „belső" világaikat. A „belső" világok felderítésével kiderült a rokonsági rendszer fontossága, továbbá a falu kisebb egységei között létező törésvonalak, fény derülhetett a mindennapok jelentős rítusaira, a közösség nyelvhasználatára, a nyelvek presztízsére, a közösségi elnevezésekre, férfi és női szerepekre, a közösség etnoesztétikájára. Továbbá mindezek után felmerültek „belső" és az ezeken „kívül" eső világok viszonyrendszerének kérdései. A következő fejezet e kérdések közül ez utóbbit tárgyalja.

Dobradó világai

„A házon túl inkább csak szerbül beszélünk, mert ha bármerre fordulunk, mindenütt szerbek vannak"

A dobradósiak mikrotársadalmának legalapvetőbb közösségbe rendező konstrukciója a nagycsalád, majd pedig a nagycsaládra épülő faluban fellelhető három pólus. Valamennyi dobradósi számára azonban nagycsaládtól, pólustól eltekintve fontos szerepet játszik maga Dobradó és a dobradósi lét. Ezt hangsúlyozza a falubelieknek a falura gyakran használt elnevezése is: „szülőhaza". A beszélgetések során az is kiderült, ki „méltó" ennek az elnevezésnek a használatára: „Ez egy olyan asszony volt, hogy vagy nyolc helyen volt férjnél, most ő hazagyütt, ez neki már semmi, megvolt a ház, neki Dobradó azért nem a szülőhazája." Az elnevezés „birtoklása" tehát csak azok esetében érvényes, akik már hosszabb ideje – ahogy fogalmaztak –, „vagy huszonöt éve" a településen laknak.

Ezen az etnikai tekintetben szinte teljesen homogén közösségen belül és kívül a dobradósiak szemszögéből is több világ él egymás mellett. A dobradósi törésvonalak mentén létrejövő pólusok is egy-egy külső világ dobradósi interpretációi. A következőkben ezeket, továbbá az ezeken túli világokat kívánom feltérképezni a dobradósiak „világmeghatározásai" alapján, továbbá – az előbbieket természetesen alapul véve – azt, hogy a dobradósiak hol helyezik el magukat ezeknek a világoknak a viszonylatában.

„A házon túl inkább csak szerbül beszélünk, mert ha bármerre fordulunk, mindenütt szerbek vannak" – fogalmazta meg a belső, illetve a külső világok határát egyik interjúalanyom. A határ ebben az interjúrészletben tehát szimbolikus értelemben a „ház", amely a meghitt, belső környezetet jelenti, a biztonságos tér jelölője, ahol a közösség tagjai otthon vannak, és magyar nyelven beszélnek. A határ tehát mind helyi, mind pedig kulturális értelemben értelmezhető: a ház a lokalitás, a nem anyanyelv, illetve a magyar nyelv használata pedig mint kulturális aspektus van jelen. A következőkben arra térek ki, melyek ezek a külső és belső világok, valamint arra, mely tényezőknek van szerepük a világok meghatározásában.

A belső, biztonságos téren belül létező világok bensőségesség szempontjából is elkülönülnek. Ezek közül a legbelső a nagycsalád, majd az erre épülő pólusok világa. A biztonságos tér határvonala térbelileg is pontosan körülhatárolható. Erre utalt az az eset is, amikor az egyik családdal Rumba,[5] a „mi városunkba" utaztunk. A dobradósi határtól, illetve hatá-

[5] Dobradó közigazgatási szempontból két településhez tartozik: Üröghöz és Rumához. A dobradósiak Rumát mondják a „mi városunknak". Ezt azzal magyarázták, hogy „ott mindent meg lehet kapni, meg az sokkal szebb, mint Ürög".

rig használták a biztonsági övet, ugyanis – ahogy elmondták – „ha lenne is rendőr, meg se állnánk neki, mondanám neki, ez már a miénk, itthon vagyunk". A biztonságos térben tehát ők vannak otthon, annak szférájába még az államot képviselő alkalmazott, az állam, a mások által alkotott törvények közvetítőjének sincs hatalma. Az egyik oldalon tehát innen, a falu határától kezdődik a saját kultúra biztonságos környezete.

A Dobradón kívül eső világokhoz a dobradósiak szinte valamennyi esetben dialektikusan viszonyulnak. A mássággal való dialektikus viszony egyik iránya az, ahogy a gyakran idelátogató „idegeneket" szemlélik. „Gyüttek ide sokat, mint a rokonok [több szerb család], pedig nem is voltak azok" – mesélte Mariska. Ennek a másságnak a tolerálásából született a mi azonnali befogadásunk is, továbbá abból, hogy sokuk velünk egy idős gyerekei, akik „nem reggeliznek, nem is esznek annyit, mint mink, más a ruhájuk is" a városban laknak. A másság, másságunk elfogadásában tehát nagy segítséget nyújtott az, hogy már előttünk is találkoztak ezzel, „mink már hozzá vagyunk szokva, ha valaki nem úgy csinálja, mint mink". A mássággal szemben tanúsított türelem elősegítője a multikulturális környezet, a mássággal való folyamatos interakció. Elbeszéléseikből az is kiderült, hogy elutasítják a türelmetlen föllépést. Ennek bemutatására szolgálhat az a példa, amikor ugyanis egyik nőnapon Satrincán voltak bálban, s ott a szervezők „csak magyar zenét engedtek", „mink meg szeressük azokat a kólékat meg szerb zenéket is, meg voltak is ott mások is, mint magyarok, szóltunk, de nem engedték, össze is vesztünk, fölszedelődzködtünk, és hazagyüttünk, többet se megyünk oda bálazni".

A közösséggel szembeni „ellenvélemény" szószólója Mariska férje, aki beszélgetésünkbe néha beleszólva olyasmiket fogalmaz meg, mint hogy „nem ember az, hanem bosanac" [bosnyák], majd nevet, és kimegy a helyiségből. Ennek az „örökös ellentmondásnak" az eredménye ragadványneve is: Fasiszta. Mindennapi cselekedetei viszont nem támasztják alá ezeket a folyamatosan hangoztatott nézeteit, így mindenki tolerálja. „Inkább viccöl, mint komolyan mondja" – fogalmaztak –, „meg hát miért ne lehetne fasiszta, ha az anyja is német volt", majd pedig valamennyi esetben nevetés kíséri ezt a feltételezést. Ennek az elnevezésnek a „komolytalanságát" bizonyítja az is, hogy az őket ismerő szerbeknek is így mutatkozik be: „Mondd, hogy a Fasiszta keresi, akkor majd tudja, ki az a Fekete Sándor."

A mássághoz való viszonyuk kettősségét példázza az az eset is, amikor elmesélték, hogy Maradékon „mért ment szét egy pár". A „szétmenetel" oka a szülői akarat volt, amely megtiltotta a lány számára, hogy férjhez menjen a fiúhoz azért, „mert az olyan menekült" – mesélték a dobradósiak. „Jobb is úgy neki, mert aki elgyütt valahonnan, az biztos titkol valamit, meg nem is ismerjük az apját, hogy ki volt, milyen ember" – kommentálták az eseményt. A fiatalok „szétmenését" tehát nem a más etnikai

csoporthoz való tartozás miatti ellenzés okozta, hanem a másik ismeretlen volta, akinek „nem ismerik az apját", a múltját, akinek családjával nem élték meg közösen a mindennapjaikat. Ezt támasztja alá az a példa is, hogy Mariska egyik távolabbi rokonának a férje sem magyar, „hát az szerb, gondolom, horvát, szóval nem érti, mit beszélünk, de azért jól föltalálja köztünk magát, szeret minket, mink is szeressük". A közösség régiójában a dobradósiak mindennapjaik során egyaránt találkoznak szerbekkel és horvátokkal. Ahogy az a fenti interjúrészletből is kiderült, számukra nem az volt a fontos, hogy a rokonának férje melyik etnikai közösséghez tartozik, hanem az, hogy „nem érti, amit beszélünk", azonban ezt a nyelvi akadályt mégis felülírja annak a tudása, hogy „az ő családját már régen ismerjük, már az apám apja is jól ismerte őket".

A horvátokkal való kapcsolat új dimenziói tárultak fel azonban, amikor elmeséltük „dubrovniki élményeinket", vagyis azt, hogy engem nem engedtek át a montenegrói–horvát határ horvát oldalán, mert jugoszláv útlevelem van. A sikertelen próbálkozás kiváltója az a hír volt, miszerint most már a „horvátok beengednek bennünket egy-két napra, mert már más a világ". A sikertelen határátlépési kísérlet sikeressé válhatott volna, ha borsos árat fizetünk a vízumért. A történet hallatán a Hajnalok nagycsaládjának tagjai rosszallásuknak hangot adandó újabb jelentéstartalmak kerültek felszínre. „Nem is köllenek ők nekünk." „Nem is érdekölnek minket" – hangzottak a vélemények.

A beszélgetés folyamán csak Putica hallgatott, akinek köztudott horvát eredete, ugyanis édesapja horvát, édesanyja magyar, apjának korábbi házasságából született testvérei Horvátországban, ráadásul Dubrovnikban élnek. „A háború előtt voltam én náluk, meg ők is voltak nálunk, tartottuk jól a köttetést" – ahogy Putica elmesélte. Felmerült bennem a kérdés, hogy vajon Putica, a fültanú nagycsalád egyetlen „félig horvát" származású tagja hogyan vélekedik erről a kérdésről. A nagycsalád többi tagja arra a kérdésemre, vajon rosszul esett-e neki, hogy a fenti történet kommentárjai negatív hangvételűek voltak, azt felelték, hogy: „nem baj az neki, magyar, magyarok közt van, rá se gondol a horvátokra". „Mindegy, ki veszi el a pénzed, magyar vagy horvát, az akkor se jó." Majd aggodalmamat Putica előtt is tolmácsolták, aki nevetve mondta, hogy „dehogy is haragudott meg".

Amikor azonban Puticának dolga akadt, és elment, a Puticán „kívül eső" horvátokra terelték a szót: „Azt mondta az apám, amikor mesélte, hogy mi volt itt, amikor bent voltak a horvátok. Azt mondta, hogy a horvát az kétszer rác" – mesélte a család legidősebb tagja, Mariska édesanyja.

Azonban erre a kijelentésre csak akkor került sor, amikor Putica nem volt jelen, akiről tehát azt tartják, hogy nem is igazi horvát, sőt nem is horvát, hanem „magyar, mert magyarok közt van", azonban azt mégis kiemelték, hogy a „kétszer rác" minősítést azért nem hangoztatják: „Ezt így nem mondjuk, mert van köztünk horvát, a Putica."

Tehát a fenti példák alapján Putica megítélésekor két irány volt megfogalmazható, ugyanis egyszerre tekintenek rá úgy, mint magyarra és mint horvátra. A fentieket egészíti ki a korábban már részletezett történet a Nemzeti Tanács elektorának megválasztásáról, ahol Putica nyerte el a tisztséget, hiszen a „Petőfi" tagja, „s ha a Petőfi tagja, akkor [ezáltal] magyar is" egyben.

Putica „magyarságának" mivoltát példázza továbbá az is, hogy ő is kért magyarigazolványt, ahol nem mint Mihajlo, hanem mint Mihály szerepel, azóta ő is mindenkit kijavít, hogy „nem vagyok én Miska, hanem Mihály!". Putica „magyarságát" azonban az is meghatározza, hogy anyai nagyapja volt a „régi időkben" a „tradíció mindentudója": „ő tudta, hogy kell állítani a májusfát, ő tudta az összes régi sírt a temetőben" – mesélték a dobradósiak. Éppen ezért a „félig horvát" származású Putica az egyetlen a faluban, aki a mai napig tudja, hogy is kell a májusfát állítani, mert „én mindig ott voltam a tatámmal, néztem, mit csinál, hogy csinálja" – mesélte Putica.

A fenti példák alapján azonban ismét leszögezhetjük, hogy a „világokhoz" és azok tagjaihoz való viszonyulás valamennyi esetében az ismerősség foka játszotta a döntő szerepet. Ezért választhatta Mariska rokona a már „jól ismert" „szerb vagy horvát" férjet, ezért fejezték ki ellenvetésüket a horvát határőrök magatartása ellen, hiszen ők már egy újabb, a Nagy-Jugoszlávia széthullása óta létrejövő világ képviselői, ellentétben Puticával, aki bár horvát, mégis itt él közöttünk. Azonban az ismerős és ismeretlen esetleges találkozását bizonyíthatja az a bizonytalanság, melynek eredménye az, hogy „azért ezeket nem mondjuk, mert van köztünk horvát".

E kettős viszony jelenlétét támasztja alá az a megfigyelés is, hogy a dobradósiak kontextustól függően hol azt emelték ki, hogy ők „szrémacok" [szerémségiek], ami magával vonja a „bosanacokkal" [bosnyákokkal] és a „serbijanacokkal" [szerbiaiakkal] való közösségvállalás aspektusát, ugyanis mindhárom elnevezés szláv eredetű. Éppen ez a jelenség magyarázhatja a „szrémac" önmeghatározás értelmét, vagyis azt, hogy annak egyik fontos tényezője, hogy a Szerémségben élnek, ugyanúgy, ahogy az itt élő más etnikai közösségek tagjai is, a közös lakhely által vállalják tehát a közös meghatározást. Ennek az önmeghatározásnak a fontosságát hangsúlyozza az a szerb nyelvű nóta is, amelyet minden lakodalomban „eldanolnak", s amely arról szól, hogy „mi itt mind szrémacok vagyunk".

Önmeghatározásuk másik oldala pedig az, amikor azt hangsúlyozzák, hogy „mi szrémi magyarok vagyunk", „itt, Szrémben élnek a mi magyarjaink", akik „így vagy úgy rokonok". Azonban ezzel párhuzamosan az elkülönülés is megfogalmazódik, mint nyelvi kompetenciában rejtőző különbség, ugyanis már Satrincán is „úgy fordítva beszélnek, nem pontosan, úgy elkezdi magyarul, megáll, amúgy meg szerbül folytassa". A nyelvi elkülönülés problematikája azonban más közösségekkel való

különbségtételként merült fel, ugyanis az előbb idézett interjúrészlet ugyanakkor is elhangzott, amikor a Szerémségen kívül eső világokkal: a Bácskával, Magyarországgal vetették össze a különbségeket ekkor már magukra értve ezt a meghatározást.

A „szrémac" és a „szrémi magyarok" elnevezésekkel tehát már két etnikus kultúrát különböztethetünk meg, melyek közül egyiket sem mondhatjuk dominánsabbnak, hiszen mindkettő egymás mellett, párhuzamosan létezik.

A Dobradón kívül eső világok megismerhetőségét jelképezte a dobradósiak „nyitottságmeghatározása" is: „Ott, Szerbiában olyan kicsi kerítések voltak, de voltak kerítések, hogy ne menjenek ki a tyúkok. Át lehetett látni a szomszédba, mindig átjártak egymáshoz." Bajec is hangsúlyozta, hogy ő azért szeret „középen" lakni, mert így – ahogy fogalmazott – „össze van kötve a faluval".

Nyitottság szempontjából „már Satrincán máshogy van": „Ott kint vannak a libák az utcán, mert ők a libások, mert mindenkinek libája van, haragszanak is, ha úgy hívják őket, de ott nagyok a kerítések. Némelyik akkora falat tesz a háza elé, hogy be se lehet látni" – mesélték a dobradósiak.

A már megismert világok közül a Bácskában nyitottság tekintetében Feketicset[6] és Adát[7] emelték ki, hogy ott átjárnak az emberek egymáshoz, bár – ahogy azt majd a kávézásról szóló fejezetben bővebben is kifejtem – „nem hív be mindenki kávéra". Azonban e két említett település mégis különbözik Zentától,[8] ahol nagyok a kerítések, „meg nem is ismeri senki egymást, de azért rendezett város".

A közösség számára a másokban is „díjazandó" érték a kollektív–nyitott–szomszédságra épülő viszonyrendszer, valamint a nyitott településszerkezet mint meghatározó tényező egy adott közösség életében. A közösség törésvonalai azonban ebben az esetben is kirajzolódnak, ugyanis a faluban „a cserkész asszony is olyan nagy falat csináltatott, hogy oda se lehet belátni".

Az alacsony kerítés képviseli tehát egyrészt a közös, általuk is előnyben részesített értékrendet, másodsorban pedig szimbolizálhatja azt is, hogy ettől is függ, kihez hogyan viszonyulnak, hiszen a másikhoz való pozitív viszonyulás egyik alapja az egymás megismeréséből adódó egymásról szerzett közös tudás. Ahol azonban ennek lehetősége sem adott, azokkal az esetekkel a dobradósiak mikrotársadalma nem tud azonosulni.

Az „északi világ" magyarjaitól való különbséget hangsúlyozták a dobradósiak akkor is, amikor mint „szrémi magyarok" a tisztaság fogalmán

[6] Feketics, közép-bácskai település, Kulától északkeletre a Krivaja mellett.
[7] Többségében magyarok lakta kelet-bácskai község a Tisza mellett.
[8] 24 000 lakosú (túlnyomóan magyar) város a Bácskában, a Tisza jobb partján.

keresztül interpretálták mindezt. Mariska ugyanis már első találkozásunkkor kétségeinek adott hangot afelől, hogy mi nem leszünk „beelégedve" az ellátással: „mi lesz veletek, nincsen fürdőszobánk, amikor úgy jobban éltünk, már meg akartuk csináltatni, de akkor gyütt ez a világ, elmaradt, itt csak ilyen parasztosan lehet lavórban mosakodni", majd pedig örömmel tapasztalta, hogy nekünk a „parasztos mosakodás" ellen nincs kifogásunk, ezt azzal indokolva, hogy „ott, Bácskában azért olyan finomabbak a népek, itt nálunk is van egy asszony, aki mindig különbnek tartotta magát tőlünk, nem tudom mire, még a csésze fülébe is behúzta a rongyot, hogy tiszta legyen". Bajec például többször is hangsúlyozta, hogy „paraszt vagyok, azért piszkos a ruhám". „A cserkészek meg mindig, ha mennek valahova, úgy kiöltöznek, mintha lakodalomba mennének." „A cserkész asszony, amikor idegyün, leporolja a párnát, megnézi, hogy elég tiszta-e a pohár. Mink, ha megyünk valahova, nem nézzük, ugyanolyan, mint nálunk, mert azok is parasztok, csak ők ilyen különösek."

A közösség számára ezek az „északi világok" is több jelentést hordoznak. Egyrészt jelentheti a fentieket, mely világoknak a tagjai olyan „különösek", másrészt jelentik a férjemet, a kislányomat és engem, amely viszonyról többek között már a módszertani fejezetben bővebben is szóltam, harmadrészt pedig három olyan külvilágot, amely döntően befolyásolja a dobradósiak életét. Az egyik a Petőfi Művelődési Egyesület vonzáskörébe tartozók világa, a másik a vajdasági eredetű, de már Magyarországon élő „cserkészköttetés". Mint ahogy az a pólusokról szóló részben is kiderült, ezek a világok azok ugyanis, amelyek mentén a dobradósiak mikrotársadalmának törésvonalai kirajzolódnak. A „harmadik", a „Miloševi ć-pártiakat" meghatározó külső világ inkább dél felé orientálódik, továbbá azokat a Szerémségben élő menekülteket foglalja magában, akikhez a dobradósiak döntő többségének viszonyát már korábban részleteztem.

A Petőfi Művelődési Egyesület vonzáskörébe tartozók világa elsősorban Feketics és annak egykori vezetője, ma a parlament egyik képviselője, Pál Károly, vagy – ahogy a dobradósiak több esetben is nevezték – „Károly bácsi". „Mikor a Pál Károly elgyütt ide. Legelőbb a Teleház miatt gyüttek, azért nem is gondoltam én erre, hogy mi lesz. És mikor megegyeztünk, hogy mi hogy lesz, kérdik, hogy leszek én elnök. Én azt se tudtam, hogy micsoda az az elnök magyarul, csak szerbül. Mondom, én elvállalom. És úgy is volt, hogy elvállaltam. No, akkor azután, mikor a Pál Károly mondja, itt Dobradóba is lesz egy Petőfi Sándor Művelődési Egyesület" – mesélte Bajec a Petőfi megalakulását. Pál Károly továbbá a „petőfiesek" számára döntő tekintéllyel rendelkező „fejes", aki „éjszakákat segít írni azokat a pályázatokat". Ő volt továbbá az is, aki megszervezte, hogy Feketicsről tánctanár érkezzen Dobradóba, és a dobradósi gyerekeket „táncra" tanítsa.

A „petőfiesek" másik „fejese" Bodor Anikó – ahogy nevezik – „Anikó néni", zentai népdalgyűjtő. Bodor Anikó volt számunkra is a „dobradósi köttetés", ugyanis ő vezetett be minket először Dobradóba, kérve az „énekes asszonyok" jóindulatát, hogy „segítsenek rajtunk". „Ez egy nagyon kommerc rátalálás volt – mesélte Bodor Anikó –, mert volt egy jobb érzésű riporternő, a Szemerédi Magda, és akkor az ilyen művelődési műsorokat gyártott, és akkor hallotta, hogy ott milyen szép katonadalokat tudnak. Na, menjünk el a Szerémségbe. Nem nagyon volt divatos hozzájuk járni. Pedig Újvidéknek a tövében van, azt ingyen vagy fél áron megkaphatták volna a folklórosok. De nem oda jártak. A kilencvenes években mentünk három faluba, ott szaglásztunk, megénekeltettem őket. Nagyon érdekes, hogy ezeknek a fele Újvidéken él. Tudtam, hogy van ott elég jó anyag. Még a műdalokat is átfazonírozzák a magyar szellembe, nincs vezérhang, kiküszöbölik. Nem érzik az összhangot, mert a magyar, az egy szólamban gondolkodik. Ez azt jelenti, hogy a magyar népi dallam szellemének gondolkodásában munkálkodik. Abban a pillanatban, ha hangszeres zenészek vannak, akkor azok behozzák ezeket a tanult dallamvilágokat, és akkor kész az egész. Meg az olvasó embernél olyan nincs, hogy ne tisztelje a kottát, de az vissza is sülhet el. Na, őket még nem rontották el."

Ma „Anikó néni" az, aki Mariskán keresztül tartja az „énekes asszonyokkal" a kapcsolatot. Mariska minden egyes föllépés előtt vele konzultál: „Anikó néni mindig megmondja, hogy annak mi a sorja, és akkor az úgy van" – mesélte Mariska. Ugyanis a „petőfiesek" számára a Feketicsről érkező tánctanár, a „feketicsi köttetésen" kívül a búcsújárások mellett még a vajdasági magyar népdaltalálkozó, a Durindó is lehetőséget nyújt az „északi világok" megismerésére. Ezek közül a világok közül a Bácska áll kiemelt helyen, ugyanis minden évben más-más, főként bácskai településeken (a múlt évben egy bánsági városban, Törökbecsén) kerül sor ezeknek a rendezvényeknek a megszervezésére. „Itt annyi nép van azokban a szép ruhákban!" – mesélték az „énekes asszonyok". A „sok szép öltözet" láttán ők is kitaláltak maguknak egy „szép öltözetet": „Lett volna olyan hosszú, bordó szoknyánk, meg hosszú kötény, meg mellény", azonban „Anikó néni azt mondta, hogy az nem a mi viseletünk, legyünk mi csak fehér blúzba meg fekete szoknyába, az ilyen öregeknek az a legszebb".

A bácskai találkozások tehát nagy hatással vannak a „Petőfi" tagjaira, hiszen már – ahogy az fent is kiderült – „hasonlítani is szeretnénk hozzájuk, egyenrangúvá válni velük" többek között azáltal, hogy majd ők is népviseletet hordanak, azonban minden esetben „Anikó néni" szava a mérvadó, mert „ő tudja, hogy minek mi a sorja". „Amikor hívnak televízióra, meg kérdezik, hogy mi hogy gyüttünk olyan messziről ide, akkor én mindig mondom, hogy a Bodor Anikó révén" – hangsúlyozta Mariska.

A „cserkészek" pólusának „fejese" „Oszkár": „Amikor egy magyarországi, de itteni, csak áttelepült, Bački Vinograd-i, most szerbül mondom a falut, az Bácsszöllősfalva, vagy hogy mondja ő magyarul, ő járt tovább ide tanítani őket, meg hát ő vezeti őket. Ez minden két hétbe jön ide, és akkor megkérdezett, hogy be-e jöhetnek, hogy itt tartsa az órát, amikor télen. Én meg olyan voltam, hogy nem bírtam nekik azt mondani, hogy nem lehet. Rajzoltak is, meg irkáltak is, meg minden. És akkor mondja ez az Oszkár, hogy neki olyan ötlete született a fejében, hogy megpróbálkozik kérni segítséget onnan, hogy ezt a kultúrházat felújítsák. Hogy ne aggasson mindig itt. Mert ez a kultúrház már ilyen dülőbe volt. Köllött aláírásokat szennünk össze" – mesélte a „cserkész asszony". A „cserkészek" által adaptált külvilág képviselője tehát a vajdasági származással rendelkező, ám már Magyarországon élő „Oszkár", aki „segítséget kér", „meg sokat segít is rajtunk, nem rajtunk de a gyerekeken". A „cserkészek" pólusa számára ugyanis „Oszkár" adhat lehetőséget arra, hogy a „gyerekek megtanuljanak magyarul": „Az Oszkár is mondta, hogy a gyerekek nagyon el vannak maradva a magyar kultúrától, ahogy készítgeti őket a táborokba. De hogy jobban megtartsák, itten arra esély nincsen. Ha kimennek az utcára, mert az iskolában is szerbül beszélgetnek, és itthon is rájuk köll szólni, hogy most már magyarul beszéljetek. Mondtam neki, hogy vigye ki őket dolgozni, mert akkor tanulnak is, a kultúrát is lássák, meg kis zsebpénzük is lesz. Maga tényleg nagyot mondott, azt mondta. Mert ha befejezik a nyolcadik osztályt, akkor valamerre fordulni köll."

Fontos azonban kiemelnem, hogy a „cserkészek" pólusa tagjainak a cserkészetről saját fogalmuk van, ugyanis amikor megkérdeztem, hogy mit csinál Oszkár, mit tanít a gyerekeknek, a „cserkész asszony" annyit válaszolt, hogy „rajzolgatnak, tanulnak, nézik a televíziót, táboroznak, de minden csak magyarul megy". A dobradósi „cserkészek" számára tehát a cserkészet a magyar nyelven való beszéd tudásának fejlesztését, a Magyarország felé történő orientációt jelenti elsősorban. A másik, a „petőfiesek" pólusának pedig egyik tagja így vélekedett a cserkészetről: „Az valami szekta, mert olyat már hallottam, hogy csángók, de hogy cserkészek? Azok szektások!"

Az „északi világhoz" való viszonyt illusztrálhatja az is, ha bemutatom Mariska vendégszobáját, ahol dobradósi tartózkodásunkkor alszunk. A „reprezentációs" vendég-, illetve a tradicionális értelemben vett „tiszta" szobában, amely korábban Mariska lányának a szobája volt, aki ha hazajön, itt alszik, illetve ahol minket elszállásolt, az „ereklyék" helye. A helyiségen kívül még egy kis előtérből áll. A hálószobában az ágy fölött helyezkedik el Mariska és férje esküvői fényképe, alatta pedig egy Szűz Mária égő szívét ábrázoló szentkép. Az üvegajtós szekrény mögött van a Petőfi „énekes asszonyai" első fellépésének „emléke", valamint egyik unokahúga bérmálkozásán Mariska és a lány láthatók az oltár előtt. Az üvegajtós szekrényben van még egy doboz Milka csokoládé és egy konyak-

meggyes doboz kiállítva. A bejáratnál pedig a Hősök teréről egy kép, amit mi ajándékoztunk Mariskának, aki arra kért minket, „ha hoztok valamit, akkor olyan képet, ahol laktok, hogy tudjam, milyen ott". Továbbá a szekrény tetejére került, egy korábbi felbontatlan üveg mellé a nekik ajándékozott bor is. A fentiekből tehát kiderül, hogy a vendégszobában tartott ereklyék döntő többsége az „északi világokból" származik.

A vendégszoba dekorációja tükrözi azt az értékrendet, amelyet Mariska vendégeivel megoszt, amely számára a szép és értékes, hiszen ez nemcsak vendégszoba, hanem egyben lányának is a szobája. A fenti felsorolásból tehát a saját kulturális értékeket, s ezáltal a nekünk kedvesekről is feltételezett azonos értékeket reprezentáló szimbólumok „új-nemzeti-etnikai-tradíció" revivaljéről, valamint a vallás, a vallásosság fontosságáról árulkodik.

A biztonságos környezeten kívül eső világokkal szembeni vagy ezekben elhelyezhető viszonyítási pontok szerint a dobradósiak szemszögéből megkülönböztethetjük az ismert, megtapasztalt világokat, valamint az ismeretlen, „távolról" megtapasztalt világokat. Számukra az ismert világ a Bácska és Szerbia, ahol maguk is jártak, ahol személyesen is megtapasztalhatták az ott élők mindennapjait, illetve a tágabb értelemben vett ország, a volt Jugoszlávia, azon belül is leginkább „a tenger", ahol valamennyien nem jártak ugyan, azonban valamelyik hozzátartozójuk biztosan, valamint ismernek odavalósi embereket. Az egyiküknek ugyanis a bátyja él ott, a másikuknak pedig a lánya él olyan albérletben, melynek tulajdonosai montenegróiak, akik „most már öregek, és leköltöztek a tengerre". Az egyik asszonynak Adán vannak ismerősei, ahol – ahogy elmesélte – „sokkal jobb, mert az emberek ismerik a szomszédjukat, nem úgy, mint Zentán, ahol még egy kávéra se hívják meg egymást".

Az ismeretlen világ pedig Magyarország, Németország, Ausztrália, Ausztria, ahonnan távoli rokonokat ismernek, akik „már nagyon régen, vagy húsz éve jártak nálunk, hogy megnézzék, hogy élt régen az anyjuk. Kamerázták, ahogy faragtam a tyúkot, meg sírtak, amikor ették a kertből a paradicsomot." (Mindezek bővebb kifejtésére a kávézásról szóló fejezetben térek ki bővebben.)

Végezetül a dobradósiak mikrotársadalmának egyik meghatározó aspektusát szeretném bemutatni, amelynek értelmezése további jelentéstartalmakat tár fel a közösség „világfelfogásaiból".

Szinte valamennyi beszélgetés során felmerültek a nevekkel kapcsolatos kérdések. A „magyarság" egyik fokmérője például az, hogy ki milyen nevet ad gyerekének: „Úgy hívják őket, hogy Anita, Tibor, Betica, Erik, Leonard, ezt sose hallottam, de meg lehet szokni. Leonard úgy kapta a nevét, hogy az apja bement a *matičar*hoz,[9] és mondta, hogy Leonard a

[9] Szerb nyelven anyakönyvvezető.

gyerek neve, de a kislány, a testvérje már előre elnevezte Dalibornak, mi így is, úgy is hívjuk, a kislány egyszer meg nem téved: mindig Dalibornak hívja. Azért ugye szép, magyar nevek?" Ebben az esetben tehát nem az a fontos számukra, hogy etimológiai szempontból is magyar névről legyen szó, hanem inkább arról, hogy ne szerb nevekről, kivéve a kislányt, aminek az lehet a magyarázata, hogy az iskolában találkozott ezzel a névvel. Másik interjúalanyom a nevekkel kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy „régen mindenki Józsi, Jani, Pista volt, ma pedig a horvát kalendárból [naptárból] szedik a neveket, azért olyan furcsák". Mariska „modernségét" mutatta az, amikor lányának elnevezéséről mesélt: „A lányom, amikor született, akkor nagyon szerettem volna, hogy Anita legyen, de az öreganyámék megnézték a kalendárban, Mária-Magdolna napja volt, akkor azt mondták, hogy nem lehet már, csak Magdika. És nekem olyan szép volt, hogy mondták, hogy Magdi, mert senki Magdi addig nem volt. Az uramnak nem nagyon tetszett, de ráhagyta, hogy legyen Magdi. Keddi napon született, vasárnap már meg is körösztölték."

Mariska édesanyja, Julis nénje, aki lánykori nevén Marković vezetéknevű, valamennyi találkozásunk alkalmával magyar voltát igyekezett legitimálni szerb vezetékneve ellenére: „Mi mindig is magyarok voltunk, nem tudom, hogy lehetett ilyen vezetéknevem, de a keresztnevem magyar, mindannyiunké magyar, az a lényeg. Ezért tudom, hogy mindig magyarok voltunk, mert apámnak, nagyapámnak meg minden ősömnek magyar volt a keresztneve." Tehát a keresztnév magyar volta jelképezi a „szabad választást", vagyis azt, hogy ki milyen etnikumhoz tartozónak vallja magát a keresztnév vélt eredete által. Majd tovább indokolta magyar származását azzal, hogy nagyanyja Magyarországon született, ott is élt sokáig, ott is keresztelték meg: „A nagymamám Csizmadia Kati volt. Pogány nevű faluban született, Nagyhagymáson keresztelték meg." Így tehát az etnikai közösséghez tartozás mutatója a név alapján a keresztnév, az ősök keresztneve, valamint az anya magyar családi, illetve keresztneve, majd ezt tovább erősíti a születési hely, az egyházhoz tartozás. Továbbá a magyar becézést is fontosnak tartják. Erre utal az is, amikor fültanúja lehettem egy „kiigazításnak", amikor „Miskának" szólítottak egy középkorú férfit, aki komolyan kijavította szólongatóit: „Mihály! Az én nevem Mihály!"

Továbbá arra is volt példa, hogy megmagyarázták, honnan lehet tudni, melyik magyar név: „Az igazi magyar nevek mássalhangzóval végződnek kivéve az ilyen neveket, hogy Weiner, Schweitzer, mert ezek zsidók. A Terebesi az már nem igazi magyar név, mert magánhangzóval végződik."[10]

[10] A szerb, horvát nevekről van szó, ugyanis a szerb és horvát családnevek zömükben –ić, -vić [ejtsd: -ity, vity vagy -ics, -vics] végződésűek.

Fontos azonban megemlíteni, hogy a közös vezetéknév közvetlen rokonságot jelent, hiszen biztos, hogy „egyszer még közösek voltak az ősök”: „Van Kikindán egy Hajnal zenész. Az egyszer telefonál, hát azt mondjuk, Hajnal-Hajnal: rokon, mintha unokatestvérem lenne. Aztán amikor találkoztunk, a lánytestvérei meg mi is így, termetre hasonlítunk is. Úgyhogy biztos, hogy valahonnan rokon.”

A terepmunka későbbi szakaszaiban azonban arra is fény derült, hogy a faluban élő Greccsekre/ről „senki se mondja, hogy Greccs, hanem Konkoly”, majd hatalmas nevetés tört ki Mariskából. Ezt azzal magyarázta, hogy eddig még nem is gondolt erre, hogy azok Greccsek, hanem mindig csak Konkolyoknak szólította őket. A beszélgetés során fény derül arra is, hogy nemcsak Konkolyék vannak, hanem a „szomszéd Szulomárnak is az a neve, hogy Rođo [a szerb ’rokon’ jelentésű szó vocativusa], meg a felesége a Rođo Kati, a fia meg a Rođo Anti. Ez a szomszéd család lett a »Rođoék«. Előtte még volt a zadruga, és az ő apja is ment. Gyütt egy cigány ember, és az apja kiabálta, hogy: Zdravo, Rođo, annak a cigánynak. És ezért nevezték el. Öreg Rođo, Rođo Kati, Rođo Maris, de csak arra a házra.”

A téma folyamatos részletezése során pedig kiderült, hogy a faluban minden családfőnek van ragadványneve: „Konkolyék, nem tudom miért, de Konkoly Józsi, mi nem mondjuk, hogy Greccs, hanem csak Konkoly. A falu szélén ott a Magos Józsi, az Matyi a Hét törpéből, a színjátékból. Mellette lakik a testvérem, a Duji, aki azért kapta ezt a nevet, mert nem tudta kimondani, hogy Gyuri, és annak maradt. Aztán van a Bajec, akit egy boszanac nevezett el picike korában, és rajta maradt. Itten volt az állami puszta, és gyütt, olyan juhász volt, őrizte a birkákat. Apám mérte az italt, és bejártak inni, és akkor kicsike volt, és mondta, hogy Bajec, Bajec, Bajec. Hogy az mire gyütt ki, azt mi nem tudjuk. Úgy hallották, és mondták mindenkinek, hogy úgy maradt. Én se tudnám megszólítani, hogy Józsi. Akkor az uramnak több neve is van: van a Fasiszta. Sándor a neve, elnevezték Öcsinek meg Fasisztának. Amikor elkezdődött ez a háború, akkor mondta, hogy ő nem fél, mert neki sváb volt az anyja, akkor a kocsmába a szerbek elnevezték Fasisztának, az állatorvos is úgy ismeri. De ez még egyik se az igazi, hanem mindenki Skembónak [škembo szerbül pocakost, potrohost jelent] hívja. Volt egy bikánk, és elneveztük, hogy Skembó, és úgy maradt: az öreg Skembó, meg a kis Skembó. Egy filmben játszott egy Skaja, aki abban a filmben Skembó volt, ő ránevezte a borjúnkat. Úgy tudták a munkahelyen is: mali Skembo. A fiamat meg mindenki Harinak hívja. Mert van egy grupa, csapat, azok a beatleses nótások, és benne van a Hari Mata Hari, és az az ő nótássa volt, hogy szerette. Kérdeztek egyszer engem, hogy itthon van-e a Hari, nem tudtam, hogy mi ez a szó. Amikor hazajött, én mondom neki, hogy minálunk valami Harit keresnek. Azt mondja, hogy »az én vagyok«. Most már mindenki úgy hívja. A gyerekek meg Babo, mert az öregasszony a lányomnak mindig azt mondta, hogy

ehun gyün a Bábo, és akkor a kislány megtanulta, és minden gyerek így hívja. A Józsit legkevesebbet mondják neki. Na, most ott, ahol munkán van, ott senki se ismeri, ott a rendes nevét mondják neki. Akkor van a Dzsija. Nem tudta mondani a lónak, hogy gyia, hanem dzsija. Van egy Pepi is. Nem tudom, miért. Meg van az öreg Nasan, mert volt egy lova, amelyiknek ez volt a neve, hogy Nasan."

Az 1990-es évek politikai-gazdasági-társadalmi változásaival párhuzamosan változott/változik a közösség tradíciója is, amelyhez dialektikus viszony fűzi a dobradósiakat. Egyrészt interjúalanyaim először is azt hangsúlyozták, hogy „régen jobb volt", mert – ahogy fogalmaztak – „jobban összetartott a falu, nem voltak ilyen különösségek". Másrészt a következő mondattal ennek ellenkezőjét állították, vagyis azt, hogy „régen nem volt minden olyan jó, mint most, nem lehetett azt adni névnek, amit akartál, nem volt szabadság, máshogy köllött élni". A két, egymásnak ellentmondani látszó állítás azonban mindig a tradícióhoz viszonyít. Ahogy azonban az a fenti két interpretációból is kiderült, a tradícióhoz való viszonyulás semmiképp sem mondható egyoldalúnak, hiszen mindkét esetben a változás minőségi jegyeiből vonták le következtetéseiket.

Összegzés

Terepmunkám során tehát arra kerestem válaszlehetőségeket, hogy egy szórványban élő közösség milyen feleleteket ad a folyamatosan változó politikai-gazdasági-társadalmi változásokra, ezek hatása hogyan jelenik meg a közösség mindennapjaiban, milyen hatással vannak a közösség kultúrájának mindennapi gyakorlatára. A dobradósiak mikrotársadalmának változatait a közösség belső tartalmainak bemutatása és értelmezése által igyekeztem feltárni. Ennek lehetőségét a közösséggel megélt mindennapok adták, melyek további kérdéseket fogalmaztak meg.

Kutatásom a közösség adta hangsúlyos aspektusok közül három összefüggésrendszerét vizsgálta: a rokonsági rendszert, a dobradósi pólusokat és a falu közösségében élő világokat. A fenti fejezet részletesen a dobradósi világokat tárgyalja.

A dobradósiak mikrotársadalmának egyik meghatározó aspektusa a rokonsági rendszer. A rokonsági rendszer alapvető egysége a nagycsalád, amelyet a közeli rokonság és a helyi értelemben vett közelség határoz meg. Ez a legbelső „világ" a leginkább biztonságos színtér az adott nagycsalád tagjai számára, továbbá a közösségben kialakuló három pólus is ezen a rendszeren alapul.

Minden pólus kialakulásában további hangsúlyos szerepet játszik egy-egy „külső világ", ugyanis ezeknek a „világoknak" dobradósi interpretációi e szélsőségek. Mindhárom közösség esetében az identitáskonstrukció tekintetében a pólusokhoz való tartozás szabja meg annak részeit, illetve az identitás meghatározásában elsősorban az adott pólushoz való tarto-

zás fogalmazódik meg legelőször. Ennek az elemnek a dominanciája hatja át, fogalmazza meg, illetve fogalmazza át a többi identitáskonstrukciót, az etnikait is. A pólusok kialakulását létrehozó tényezők mindhárom véglet esetében a túlélési és a megélhetési stratégia formáira adott, egy-egy dobradósi válaszlehetőséget képviselnek.

A közösség három szélső pontját tehát egy-egy „külső világ" rögzíti, a pólusok „tevékenysége" által pedig mindannyian újabb „világokkal" találkoznak. Ezekhez való viszonyukat döntően meghatározza annak „közelsége" és általuk való ismertsége. Ennek alapján fogalmazzák meg önmagukat az egyre „távolodó világokkal" szemben, ugyanis valamenynyi esetben az önmeghatározás jelentős tényezője volt egy „közelebbi" és jól ismert „világgal" való azonosságvállalás. A fenti példákból kiderül, hogy a dobradósiak mindennapjaiban a közösség számára tehát több „belső", „külső", „távoli" vagy „közeli világ" él párhuzamosan.

A környező folyamatos társadalmi változások már „felkészítették" a közösséget a további átalakulásokra is. Ezt példázza a közösség tagjainak az a kijelentése, hogy „már úgy várjuk, hogy bemenjenek a magyarok az Európai Unióba, mert akkor már rajtunk biztos segítenek, mert azt nekik ott előírják".

Eddigi kutatásom összegzésének célja volt tehát e változó világokban egy szórványközösség életét feltárni, hogy az abban felfedett „problémavilágokat", azoknak megélt, mély valóságtartalmait, jelentéseit megismertethessem. Fontos ugyanis hangsúlyozni, hogy a Szerémségben élő magyar szórványközösségek egymás mellett lévő falvainak kultúrája is eltérő képet mutat, éppen ezért lényeges megértenünk, hogy sok esetben még a dobradósiak mikroközösségének a kulturális aspektusait tekintve sem beszélhetünk „egységes" kultúráról, sőt vajdasági vagy még általánosabb „szórványproblémáról" anélkül, hogy eme „tág" dimenziók mikrovalóságainak sokszínűségét meg ne mutatnánk, részletesebben meg ne ismernénk. Így fontosnak tartom, hogy a közösségben végzett kutatás során kiderülő jelentéstartalmakról, a közösség szemszögéből létrejövő „új" világokról vele együtt, őt ismerve tudjunk. „Így nemcsak az válik lehetővé, hogy realista módjára és konkrétan gondolkozzunk róluk, hanem – ami ennél fontosabb – az is, hogy kreatívan és képzeletgazdagon velük gondolkozzunk."[11]

[11] Geertz 1994. 191.

Irodalom

A. Gergely András 1996. *Politikai antropológia.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete

Beszédes Valéria 1998. A doroszlói Rózsafüzér Társulat. In: Barna Gábor (szerk.) *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei.* Szeged: Néprajzi Tanszék – Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. 366–374.

Boas, Franz 1938. Methods of research. In: Boas, Franz (ed.) *General Anthropology.* 666–686.

Boglár Lajos 1999. Utóhang Lévi-Strausshoz. In: Claude Lévi-Strauss: *Faj és történelem. Boglár Lajos kísérőtanulmányával.* Budapest: Napvilág

Boglár Lajos 2001. *A kultúra arcai.* Budapest: Napvilág Kiadó

Boglár Lajos 2002. Rítusok sokrétűsége: a wayana példa. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.) *„Jelbeszéd az életünk" 2.* Budapest: Osiris Kiadó. 19–26.

Borsányi László 1988. A megfigyelési technikák az etnológiai terepmunkában. In: *Ethnographia* 99 (1): 53–82.

Hofer Tamás (szerk.) 2001. *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó

Geertz, Clifford 1994. *Az értelmezés hatalma.* Budapest: Osiris–Századvég Kiadó

Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség.* Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely

Goode, William J. 1982. *The family.* New Jersey: Englewood Cliffs

Halpern, Joel M. 1967. *A Serbian village. Social and cultural change in a Yugoslav community.* New York–Evanston–London: Harper and Row, Publishers

Leach, Edmund R. 1996. *Szociálantropológia.* Budapest: Osiris–Századvég

Marót Károly 1940. Rítus és ünnep. *Ethnographia* 51: 143–187.

Marót Károly 1945. Survival és revival. *Ethnographia* 1–7.

Niedermüller Péter 1993. Empirikus kultúrakutatás avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában. In: Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa (szerk.) *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon.* Miskolc: ME Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék. 27–87.

Papp Richárd 1999. Intuitív antropológia. In: Kézdi Nagy Géza (szerk.) *Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára.* Budapest: Szimbiózis (8) 251–262.

Papp Richárd 2000. Magyar zsidó revival? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy zsidó közösség életének tükrében. Budapest: MTA Kisebbségkutató Műhely

Papp Richárd 2002. Történelmi egyházak a Vajdaságban: szakrális-etnikus stratégiák? In: Kovács Nóra–Szarka László (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 136–195.

Prónai Csaba 1995. Cigánykutatás és kulturális antropológia. Budapest–Kolozsvár

Sárkány Mihály 1990. Vágyak és választások. *BUKSZ*

Vajda László 1948. Kövek a síron. In: *IMIT Évkönyv.* 209–241.

KOVÁCS NÓRA

Az argentínai magyar bevándorlás történetének áttekintése számokban[1]

Ha az argentínai magyarokról esik szó, a meglepetést követő érdeklődés nemritkán becslésekbe, számítgatásokba fordul, és végül kézlegyintés kíséretében lohad le: „hát, nem lehetnek valami sokan…". Valóban, hogy Argentínában e század folyamán népes magyar kolóniák működtek, az csak a rendszerváltozás óta került be a magyarországi köztudatba, és más tengerentúli magyar kolóniáknál ekkor is sokkal kisebb mértékben. Ezt csak kisebb részben okozta a Magyarországot Latin-Amerikától elválasztó földrajzi távolság. A hidegháború időszakában ennél jelentősebb szerepet játszott egyfajta tudatos törekvés a többségükben erőteljesen kommunistaellenes közösségek részéről, hogy az anyaországgal tartott hivatalos kapcsolat minimális legyen.

A világ különböző helyein élő magyarokat számba vevő összegző munkák egymástól eltérő számadatokat tartalmaznak, a népesség jelenlegi méretére vonatkozó adatok e szövegekben általában egymagukban, az adatok forrásainak megjelölése nélkül állnak. Lássunk mindenesetre ezek közül néhányat.

Az argentínai magyar diaszpóra létszámát a *Magyarságtudomány Kézikönyve* 1969-ben 15 ezer főre, míg 1980-ban mindössze 10 ezer főre teszi.[2] Balázs Dénes becslése szerint Argentínában 1980-ban 15 ezer magyar anyanyelvű személy élt.[3] *Emigráció és Magyarország* című munkájában a maga is nyugati diaszpórában élő és munkálkodó Borbándi Gyula valamivel részletesebben érinti az argentínai magyarság létszámának kérdését. „Ami a magyarok számát illeti, a becslések 40 ezer körül mozognak. (…) Néhol 50-60 ezer magyarról hallani, de a 40 ezres szám tűnik valószínűbbnek."[4] A Magyarok Világszövetségének áttekintése, *A világ*

[1] A dolgozatban vizsgált történeti-demográfiai kérdések egy átfogó, több szempontú kutatásnak csupán egy részét képezik. A kutatás célja az argentin fővárosban, Buenos Airesben élő magyarok közösségeinek, történeti rétegeinek bemutatásán túl mai helyzetük, azonosságtudatuk változásainak elemzése a kulturális antropológia szemszögéből.

[2] Kósa 1990.

[3] Balázs 1988. 85.

[4] Borbándi 1996. 196.

magyarsága[5] szintén a már említett 40 ezres számot valószínűsíti. Ugyanakkor a Magyarok Világszövetségének összesített magyar adatával, 123 ezer fővel szemben Kocsis Károly a latin-amerikai magyarság számát 100 ezer főre becsüli.[6] Ha a Magyarok Világszövetségének pontos számadatait nem is, de az egyes latin-amerikai országok magyar népességének részarányát irányadónak tekintjük, Kocsis szerint 32 520 argentínai magyarral számolhatnánk.[7] A Magyarok Világszövetsége által megállapított adatok a következők: Brazília: 70 ezer; Argentína: 40 ezer; Venezuela: 4500; Uruguay: 3500; Chile: 2000; Peru: 1600; Costa Rica: 1100; Mexikó: 300.

Sajnos nem készült argentínai magyar kataszter, amelynek segítségével bizonyossággal megállapíthatnánk, hány magyar él ma ebben a latin-amerikai országban.[8] A magyarokra és általában a Kelet-Közép-Európából érkező bevándorlók létszámára vonatkozó adatokkal kapcsolatban általánosan és nem csak Argentína esetében felmerülő kétségeket szaporítja, hogy az Argentínába érkező magyarokon túl az argentínai magyarok létszámát gyarapítja a magyarul beszélő, magát magyarnak tartó, magyar származásának jelentőséget tulajdonító személyek egy része is. Borbándi idézi egy argentínai magyar tollforgató, Theész János e megjegyzéssel egybecsengő, a Buenos Aires-i Magyar Hírlapban közreadott véleményét is: „Még hozzávetőlegesen sem ismerjük a magyarság számát. Elsősorban azt kell eldöntsük, hogy ki a magyar? Csak az, aki Magyarországon született, vagy az is, aki itt született magyar szülőktől, és beszél magyarul? Vagy az is, aki itt született, nem beszél egy mukkot se magyarul, de büszkén vallja magát magyarnak. Erre megannyi megható példát láttunk az 56-os szabadságharc napjaiban. Én az utóbbinál maradok, bármennyire is igaz, hogy nyelvében él a nemzet. Számomra többet ér egy olyan magyarul nem beszélő, aki szívvel-lélekkel magyarnak vallja magát, mint egy olyan tősgyökeres magyar, aki megtagadja fajtáját."[9]

E dolgozatban a teljességre törekvés igénye nélkül mindössze arra teszek kísérletet, hogy az egyes bevándorlási szakaszok eltérő természetű nehézségeinek, illetve a rendelkezésre álló adatoknak a bemutatásával érzékeltessem a magyar etnikai csoporthoz tartozók Argentína felé irányuló vándorlásának lehetséges dimenzióit az elmúlt egy és egynegyed évszázad során. Eközben kitérek arra az argentínai gazdasági és társadalmi környezetre, amely nagymértékben befolyásolta az egyes időszakok bevándorlóinak sikerességét.

[5] Csap – Csapó – Kardos 1998.

[6] Kocsis 1998. 16.

[7] Forrás: Csap – Csapó – Kardos 1998.

[8] A Buenos Aires-i Magyar Nagykövetség az utóbbi másfél évben egy minden korábbinál teljesebb argentínai magyar címjegyzék összeállításán munkálkodik.

[9] Borbándi 1998. 196.

A bevándorlók nyilvántartása Argentínában és a rendelkezésre álló adatokkal kapcsolatos problémák

Az argentin hatóságok négy évvel az argentin alkotmány életbe lépése után, 1857-től vettek fel adatokat a közvetlenül a tengerentúlról érkező, valamint az oda távozó külföldi utasok mozgásáról.[10] Az adatfelvétel nem sokkal az után indult, hogy az 1853-as argentin alkotmány külön záradékban rendelkezett az európai bevándorlás előmozdításáról és támogatásáról.

A bevándorlási adatokat azonban az 1870-es évek közepéig, a 817-es számú bevándorlási törvény megszületéséig, a teljesség legkisebb igénye nélkül gyűjtötték, és bevallottan esetlegesek. Az 1876-ban érvénybe lépett 817-es számú törvény, valamint a bevándorlásra vonatkozó későbbi rendelkezések normatív támogatást szabtak meg az európai bevándorlóknak, és ugyanolyan jogokat és lehetőségeket garantáltak számukra, mint az Argentínában született argentin állampolgárok számára. Egyes esetekben, kiváltképp a nagy bevándorlási hullám kezdetén földet és munkaeszközöket is biztosítottak a bevándorlók számára.[11] Az európai és ezen belül az osztrák–magyar bevándorlás is az 1870-es évektől ölt már valóban tömeges méreteket Argentínában.[12]

A jelen áttekintés alapadatait az argentin bevándorlási hivatal (Dirección Nacional de Migraciones) 1875-től 1973-ig terjedő, évenkénti és országonkénti bevándorlási egyenlege szolgáltatta.[13] Ezt az anyagot a hivatal munkatársai a következő előszóval bocsátották közre: „Rendelkezésünkre áll egy átfogó és teljes bevándorlási statisztika, ez azonban nincs lebontva az egyes kibocsátó országok szerint az egész tárgyalt időszakra vonatkozóan. Egy teljes, az egyes országokra lebontott statisztika elkészítésének nehézsége abban rejlik, hogy az első időszakban csak azokat a bevándorlókat vették figyelembe az összeírók, akik a tengerentúlról, második vagy harmadik osztályon érkeztek, és csak később azokat is, akik folyami úton (Montevideóból) léptek be az országba; még később vonták be a statisztikába a szárazföldi és légi úton érkezőket. Úgy döntöttünk, azokkal az országonkénti adatokkal adjuk közre a statisztikát, amelyekkel rendelkezünk. Minden évre vonatkozóan megadjuk a teljes népmozgás adatát, utána szerepeltetjük azt a számot, amelyről rendelkezünk országonkénti adatokkal is. 1944-től az országonkénti statisztika teljes és minden útvonaltípusra kiterjed. Korábban ezek valamelyike mindig hiányzott.

[10] E kérdésről lásd Ferenczi–Willcox 1929; Swiderski–Farjat 1999.

[11] E témakör részletes kifejtését lásd: Swiderski–Farjat 1999.

[12] Swiderski–Farjat 1999. 91.

[13] Spanyol címe: *Entrada, salida y saldos de extranjeros por año, 1875–1973.* Biblioteca de la Dirección Nacional de Migraciones. (Az intézet könyvtára által összeállított, kiadatlan munkaanyag.)

Például 1928 és 1943 között nem szerepelt benne a folyami úton történő beutazás."[14]

Sajnálatos módon e munkaanyag magyar rovatában szereplő számadatok az elmúlt százhúsz év szinte egyetlen időszakára vonatkozóan sem kielégítők. A bevándorlásra irányuló adatfelvétel során az Amerikai Egyesült Államokban lényegesen több szempontot tartottak szem előtt a hatóságok, még ha nem is az itt vizsgált időszak teljes egészében.[15] Argentínában azonban az Osztrák–Magyar Monarchia sokszínű etnikai arculattal rendelkező kivándorlóit a hatóságok – néhány év kivételével – semmilyen szempont szerint nem különböztették meg egymástól. A magyar etnikumhoz tartozó (magyarul beszélő, magukat magyarnak valló) bevándorlók tehát az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában a Monarchia területéről osztrák-magyarként lépték át a határt, és a Monarchiából érkező más nemzetiségű bevándorlókhoz, horvátokhoz, szerbekhez, lengyelekhez, szlovákokhoz, németekhez és ruténokhoz hasonlóan az osztrák *(austriacos)* vagy az azzal jelen vizsgálódásunk szempontjából azonos osztrák-magyar *(austro-hungaros)* kategóriákban lettek feltüntetve.

A magyarok bevándorlási adatainak tanulmányozása szempontjából legproblémásabb időszakot az 1930-as évek jelentik, az adatok nagymérvű hiánya miatt. Amint azt egyebek között Puskás Julianna is hangsúlyozza az USA-ba irányuló magyar bevándorlás kapcsán, „az 1931–1940 közötti évtized a nemzetközi migráció mélypontja".[16] A magyar bevándorlók nem is szerepelnek önálló csoportként az 1930-as évek argentin bevándorlási adataiban. E hiány oka elvileg lehet az is, hogy magyar útlevéllel és érvényes argentin vízummal kevesebben utaztak be az országba annál a minimális létszámnál, amelytől már önálló országkategóriaként és nem az „egyéb kategóriába" beolvasztva szerepeltek a magyarok az argentin bevándorlási hivatal összeírásaiban. A harmincas évek tekintetében Kurucz László *A magyarok Argentínában* című munkájának[17] – sajnos pontos forrásmegjelölés nélkül szereplő – adataira, illetve becsléseire, valamint a bevándorlás szakirodalmának gyakorta hiányos adataira kell támaszkodnunk, és így csak demográfiai tendenciák felvázolását kísérelhetjük meg.

A második világháború utáni adatokból – ebben az időszakban érkezett a mai Buenos Aires-i magyar kolónia etnikai-kulturális arculatát meghatározó politikai emigránsok java része – a két világháború közötti adatokhoz hasonlóan ugyancsak hiányoznak az első világháború utáni országhatáron kívül élő magyarok. A magyar kolónia mai vezető egyéniségeinek vagy szüleik közül sokaknak soha nem volt magyar útlevele. Ez a leg-

[14] *Ibid.* 1. (Ford. K. N.)
[15] E kérdést részletesebben lásd Puskás 1982; Puskás 1990; Fejős 1993.
[16] Puskás 1982. 164.
[17] Kurucz 1999.

újabb magyar bevándorlók többségének esetében a mai napig így van: a számszerűen teljesen jelentéktelen, ám a kolónián belül mégis fel-felbukkanó új, azaz a közép-európai változásokat követően érkező magyar bevándorlók is főként Romániából és Ukrajnából származnak.

Az Argentínában és Magyarországon végzett antropológiai terepmunka során egyértelműen körvonalazódott egy Argentínából Magyarország felé irányuló visszavándorlási folyamat is, amely főként a rendszerváltozást követő évtized jellemzője. A remigráció esetei statisztikai szempontból nem jelentős számban fordultak elő. A jelenséget serkentő tényezők egy részét a dolgozat összefoglalásában érintem.

Az Osztrák–Magyar Monarchia bevándorlói (1875–1919)

E korszak határait az erre az időre vonatkozó és rendelkezésre álló adatok közös tulajdonságai határozták meg: kezdete az értékelhető adatfelvétel első éve, vége az első világháború befejezésével, valamint az argentin hatóságok osztrák-magyar összevont kategóriájának megszűnésével esik egybe, azaz 1875-től 1919-ig tart.

A magyar bevándorlók 1919-ig az Osztrák–Magyar Monarchia polgáraiként különösebb distinkció nélkül az egymást váltogató osztrák, illetve osztrák-magyar rovatokban szerepelnek.[18] Vajon milyen megfontolások figyelembevételével, milyen számítások segítségével fejthetők ki a magyarok adatai a Monarchia adattömegének egészéből? A Kárpát-medence térségének mai országaiban a tengerentúli diaszpórát tanulmányozó szakemberek ugyanezzel a nehézséggel szembesülnek, amikor az egyes, főként az észak-amerikaiaknál hiányosabban dokumentált latin-amerikai bevándorlókkal kapcsolatos kérdések tanulmányozása során a Monarchia időszakának egyes etnikai csoportokra lebontott számadatait igyekeznek megállapítani.[19]

Az argentin bevándorlási hivatal adatai között különös módon kivételt képez három esztendő (1907, 1908 valamint 1909), amikor önálló magyar rovat is szerepel az osztrák mellett.[20] 1907-ben 1220 fő, 1908-ban 934 fő, míg 1909-ben 649 fő érkezését regisztrálják. (A magyarországi kivándorlás – Argentína vonatkozásában hiányos, kontrolladatnak sem igen alkal-

[18] E kategóriák használata a tárgyalt időszakban a következőképen alakult: 1875–1877-ig osztrák, 1878-ban külön osztrák és külön magyar, 1879–1902-ig osztrákok, 1902–1906-ig osztrák-magyarok, 1907–1909 között külön osztrák és külön magyar, majd 1910–1919 között újra az összes a Monarchiából érkező bevándorlót magába foglaló osztrák elnevezés szerepel.

[19] E problémával kapcsolatban lásd Čizmić 1990, Klemenčić 1990, valamint Puskás 1982.

[20] Ennél is meglepőbb, megfejthetetlenebb módon 1878-ban 3 magyar bevándorló érkezését tüntették föl külön magyar rovatban.

mas – statisztikai adataiból az derül ki, hogy e kivándorlók közel fele németbirodalmi kikötőkben szállt hajóra.)[21] A Monarchia argentínai nagykövete szerint 1905-ben 2553 „magyar" és 2793 „osztrák", míg 1906-ban 1843 „magyar" és 4227 „osztrák" bevándorló érkezett Argentínába.

Ezután 1919-ig újra az összesített osztrák-magyar tömbben jelennek meg, a Monarchiából érkező más nemzetiségűekkel együtt. Az egész korszakra vonatkozó feladványt itt tehát az jelenti, hogy a Monarchiából Argentínába osztrák-magyarként érkezők hányadrészét tekintsünk a magyar etnikumhoz tartozónak. A korábban említett esztendők adatai ugyanezen évek osztrákként minősített bevándorlóinak létszámával összevetve kiindulópontként szolgálhatnának a magyar etnikumú bevándorlók részarányának megállapításához.

	„Magyar" rovat számadatai	„Osztrák" rovat számadatai
1905	2553*	2793*
1906	1843*	4227*
1907	1220	3439
1908	934	2551
1909	649	3803

* Ezek az adatok a fenti bontásban nem szerepelnek az argentin bevándorlási hivatal összesítésében. Forrás: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, F15, Argentinien 22, No. 94 355, 29. XI. 1909. Norbert Ritter von Schmuker, az Osztrák–Magyar Monarchia argentínai nagykövetének 1909-es beszámolója a Monarchia Argentínában élő alattvalóiról. Ezeket az adatokat Ursula Prutsch, a Monarchia kivándorlóinak osztrák szakértője volt szíves a rendelkezésemre bocsátani.

A magyarok a Monarchiából érkezőknek 1905-ben 47%-át, 1906-ban 30%-át, 1907-ben és 1908-ban 26-26%-át alkotják, míg 1909-ben mindössze a 14%-át teszik ki. Ha ezen évek átlagát vesszük alapul, az Osztrák–Magyar Monarchiából Argentínába vándorlóknak 28 százalékát, azaz valamivel több, mint egynegyedét kellene a magyar etnikumhoz tartozónak tekintenünk. A fent jelzett évek magyar bevándorlóinak számadataival kapcsolatban bizonyos kétségek is felmerülhetnek, hiszen valószínű, hogy a jelzett három évben szerepeltetett magyar adatok az akkori Magyar Birodalom (Magyarország és Horvát-Szlavonország) vegyes etnikai összetételű kivándorlóit fedik. A magyar statisztikai hivatal adatai szerint[22] a Magyar Birodalomból 1907-ben az összes kivándoroltak 30%-a, 1908-ban 32%-a, 1909-ben pedig 29%-a volt magyar anyanyelvű. Ha a magyar birodalmi bevándorlók részarányát a Monarchián belül az öt év adatai alapján 28 százaléknak és ezen belül a magyar etnikumhoz tartozók

[21] *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1911. 57.
[22] *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1991. 57.

részarányát 30 százaléknak vesszük, úgy átlagosan az Osztrák–Magyar Monarchia összes bevándorlójának 9-10 százalékát tekinthetjük a magyar etnikumhoz tartozónak.

Kurucz László szerint a nagy bevándorlások korszakában a magyarok részarányát nem becsülhetjük többre 8-10 százaléknál.[23] Puskás Julianna az USA magyar bevándorlóinak esetében 1861–1923 között 12,8 százalékkal, 1899–1913 között pedig 14,2 százalékkal számol.[24] Ez a részarány azonban nem foglalja magába a Monarchia izraelita felekezethez tartozó bevándorlóit, akik 1861–1923 között az Osztrák-Magyar Monarchia bevándorlóinak 9,5 százalékát alkották.[25]

Ha a magyar etnikumhoz tartozók 10 százalékos részarányát tekintjük irányadónak az Osztrák–Magyar Monarchiából érkező bevándorlók közt, és e részarányt ezen időszak 45 esztendejére vonatkoztatjuk, akkor 8688 magyar bevándorlóval számolhatunk, hiszen a négy és fél évtized alatt adataink szerint 86 881 osztrák-magyar bevándorlót regisztráltak az argentin hatóságok. Ha Puskás Julianna Észak-Amerikára megállapított és a magyar zsidókat is magába foglaló részarányát vonatkoztatjuk az argentin adatokra, a négy és fél évtized alatt 18 907 főnyi, a magyar etnikumhoz tartozó bevándorlóval számolhatunk.

1916-ig csak az országba érkezők számadataival és nem az odavándorlók és az onnan elvándorlók éves egyenlegével rendelkezünk.[26] Puskás Julianna szerint az USA-ba vándorló magyarok 23-25 százaléka az úgynevezett vándormadár, „*birds of passage*", amelyet Argentína esetében a szakirodalom „*golondrina*nak", azaz fecskének nevez. A feltételezett közel húszezer Argentínába vándorolt magyar bizonyos hányada valószínűleg mindössze idénymunkákra családjuk nélkül érkező férfi volt, aki nem letelepedési céllal érkezett Argentínába, és néhány év elteltével hazatért. Kérdés marad, hogy ők mennyivel csökkentik a húszezret, illetve, hogy vajon indokolt-e az USA-ra megállapított részarányt vonatkoztatni Argentína esetére is?

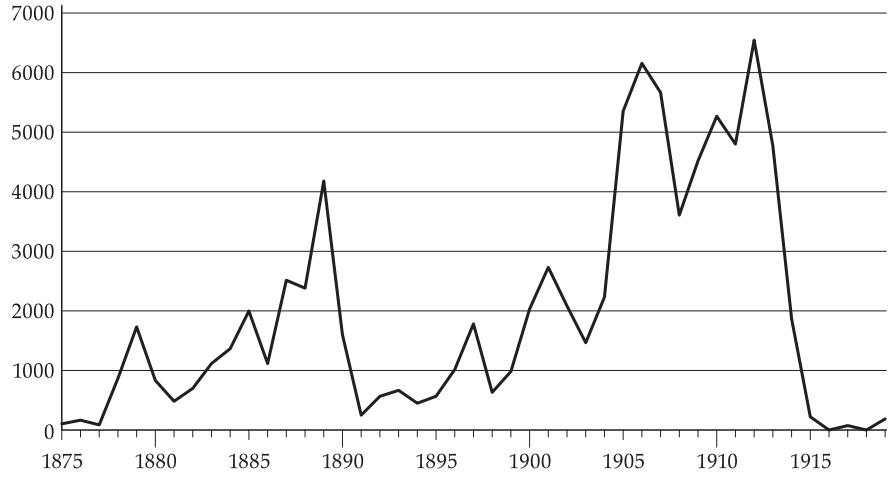
Amint azt az *1. ábra* is mutatja, két nagy növekedési hullám figyelhető meg a tárgyalt időszakban. Az első az 1870-es évek végétől 1890-ig tartott, és az 1891-es argentin gazdasági válság vetett véget növekedésének. A válság hatása még négy-öt évig figyelhető meg: nemcsak az osztrák-magyar, hanem az összes európai országból érkező bevándorlás is visszaesett néhány évre. A második periódus az 1890-es évek közepétől indul,

[23] Kurucz 1999. 145.

[24] Puskás 1982. 162.

[25] Az amerikai bevándorlási hivatalnak az a módszere, hogy a közép- és kelet-európai országokból bevándorolt zsidókat külön regisztrálta, nem teszi lehetővé az összes magyar bevándorló számbavételét. Puskás 1982. 169.

[26] 1916-től azonban emellett feltüntetik a bevándorlók és az elvándorlók számát, valamint azok éves egyenlegét is, országkategóriánként külön-külön.

1. ábra. Bevándorlók az Osztrák–Magyar Monarchiából 1875–1919

és 1914-ben éri el tetőfokát: az első világháború kirobbanásának évében közel hétezren érkeztek az Osztrák–Magyar Monarchiából Argentínába. Ez a szám a következő évben töredékére csökken, a háború alatt a migrációs folyamat megdermedt, megállt, és számottevő növekedés ebben az időszakban már nem tapasztalható.

1880 és 1930 között Argentína hatalmas iramban fejlődött, és a nemzetközi gazdaság porondján jelentős agrárexportőrként jelent meg. Fő kiviteli cikkei a gabonafélék és a marhahús, első számú piaca pedig Argentína legfontosabb gazdasági partnere, Nagy-Britannia volt. Brit tőke segítségével jött létre Argentínában a modernizáció két legfontosabb eszköze, a vasúthálózat és a kikötők. Ezeknek is köszönhetően ebben az időszakban születtek meg a húsfeldolgozó üzemek, az agrárexport mellékiparágai, valamint a vasúthálózat kiszolgálóüzemei is. E gazdasági modell sikerességét hirdették 1910-ben az Argentína függetlenségének százéves évfordulójáról megemlékező ünnepségek. Argentína ebben az időszakban lehetőségekben és jólétben dúskáló gazdag országként jelent meg.

Először az első világháború következtében kialakult helyzet rendítette meg e gazdasági modellbe vetett hitet, hiszen Argentína hatalmas mértékben támaszkodott bizonyos alapvető iparcikkek importjára. Az első világháború idején fellépő szénhiány a pampa kiterjedt erdőségeinek kiirtásához vezetett, az autók gumiabroncsához szükséges kaucsuk híján gyakorlatilag megszűnt az országban az autóforgalom (az autóimportról nem is szólva). Emellett eltűnt a mindennapi élet ezernyi kelléke, szinte minden konyhában vagy fürdőszobában használatos tárgy. Bár gyengéi elővillantak, az agrárexportra épülő gazdasági modell kisebb-nagyobb módosításokkal egészen az 1930-as évekig működött tovább.

Magyar bevándorlók Argentínában a két világháború közt (1920–1939)

Ez a két évtized az argentínai magyar bevándorlás vizsgálata tekintetében módszertani szempontból két eltérő időszakra különül el. 1920-tól már rendszeresen szerepelnek magyar adatok. A magyar adatok sora megakad 1928-ban, majd legközelebb 1940-ben találkozhatunk újra a „*Hungaros*" (magyar), valójában a kibocsátó országra utaló kategóriával. Kurucz László *Magyarok Argentínában* című kötetében azonban szerepeltet adatokat a Magyarországról 1929-ben és 1930-ban érkező bevándorlókról, és melléjük állítja Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia 1929-es és 1930-as argentínai bevándorlási adatait is. E két évre – egyéb információ hiányában – ezeket az adatokat használtam fel az áttekintés során.[27]

1920-tól az első világháború utáni Magyarország területéről magyar útlevéllel érkeznek a magyar bevándorlók Argentínába. Számuk azonban minden bizonnyal alulmúlja a szomszédos új államokban kisebbségi helyzetbe került, és Argentínába vándorló magyarok létszámát, hiszen az új, a korábbihoz képest kedvezőtlenebb körülmények miatt a magyarok elvándorlása nagyobb arányú volt, mint a többségi csoporthoz tartozóké. A kérdést tárgyaló vagy érintő szerzők lényegében mindannyian egyetértenek ebben,[28] a különbségek abban állnak, hogy a környező országok, mindenekelőtt Jugoszlávia és Csehszlovákia, valamint Románia bevándorlói közül országonként mennyit tekintenek a magyar etnikumhoz tartozónak. Tehát nem elégséges abból kiindulni, hogy az adott ország összlakosságán belül ezekben az években hány százalék a magyarok részaránya.

A 2. *ábrán* Magyarország, valamint a számottevő magyar kisebbségekkel rendelkező szomszédos országok argentin bevándorlási adatait jelenítettük meg.

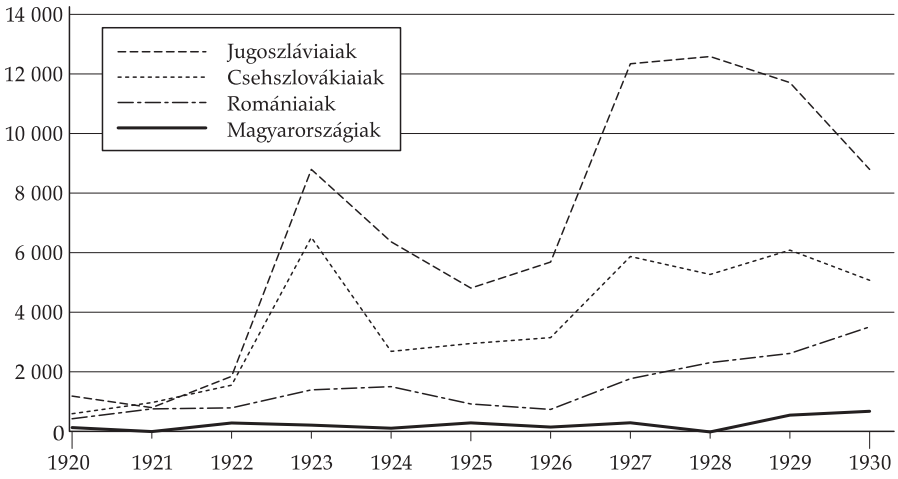
A négy ország közül a magyarországi bevándorlók aránya a legkisebb, őket követik a romániaiak, majd a csehszlovákiaiak. A vizsgált időszakban Jugoszláviából érkeztek Argentínába legnagyobb arányban: a tizenegy év jugoszláviai bevándorlásának egyenlege 33 732 fő, míg a magyarországi annak kevesebb, mint egytizede, összesen 3295 fő. Ugyanebben az időszakban 23 728 csehszlovákiai és 13 684 romániai bevándorlót vettek jegyzékbe.

Ha elfogadnánk azt a főleg az argentínai magyarság körében általános vélekedést, amelyet többek között Kurucz László[29] is képvisel, tudniillik,

[27] Sajnos Kurucz László igen színes és adatban gazdag művéből hiányoznak a hivatkozások és a forrásmegjelölések, így általában inkább az ismert források adatainak hasznosítására törekedtem.

[28] Lásd Kurucz 1999. 204, 212; Balázs 1988. 82–86. Lásd még Thirring 1927, idézi Puskás 1982. 168.

[29] Kurucz 1999.

2. ábra. Bevándolás Magyarországról és a szomszédos országokból 1920–1930

hogy a trianoni egyezményt követő évtizedben a szomszédos országokból Argentínába érkező bevándorlók több mint fele a magyar etnikumhoz tartozott, igen magas értéket kapnánk. Az 1920 és 1930 között Csehszlovákiából, Romániából és Jugoszláviából érkezők fele 35 077 főt tesz ki, ehhez járulna a 3295 főnyi Magyarországról érkező bevándorló, összesen 38 372 személy.

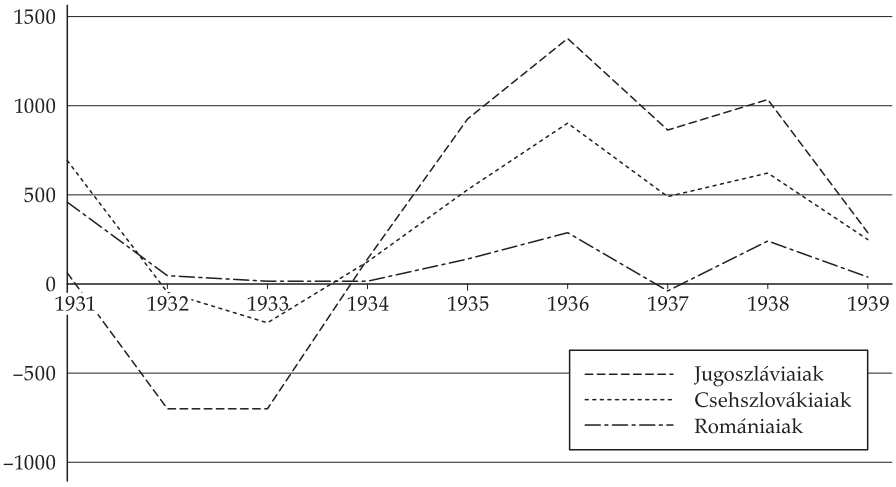
Ha azonban Puskás Juliannával együtt Thirring Gusztáv számításait vesszük alapul, sokkal kevesebb magyar bevándorlóval számolhatnánk. Thirring szerint a Csehszlovákiából az 1924–1926 között távozóknak 9,6 százaléka volt magyar nemzetiségű,[30] és ez Argentína esetében a tizenegy év során mindössze 2220 csehszlovákiai magyar bevándorlót jelentene. Ugyancsak Thirring szerint például a „Romániából 1926-ban kivándorlók 28,2 százaléka származott az erdélyi területekről, ezeknek 33,1 százaléka volt magyar nemzetiségű".[31] Puskás Julianna maga is jelzi az e becslésekkel kapcsolatban lehetségesen felmerülő kételyeket, ugyanakkor gyakorta hangoztatott véleményükön túl az argentínai magyarok között szerzett tapasztalataim is lényegesen magasabb értéket valószínűsítenek. Egy másik, valamivel visszafogottabb vélemény az argentínai magyar Theész János által lektorált és bővített Balázs Dénes-féle Argentína-útikönyvben olvasható: „A magyarok bevándorlása 1923 és 1927 között érte el a csúcspontját, becslések szerint 20-30 000 honfitársunk szállt partra Buenos Airesben. Bár a magyar egyesületek mindent megtettek az újonnan jött,

[30] Puskás 1982. 168.
[31] Lásd az előző jegyzetet.

spanyolul nem tudó honfitársak érdekében, sokan nem jutottak keresethez, vagy csak a legalantasabb munkákra fogadták fel őket. A csalódott bevándorlók egy része erre áttelepült Észak-Amerikába."[32]

A különösen problémás 1930-as évek

Vajon miért nem szerepelnek magyar adatok az argentin bevándorlási hivatal összesítésében az 1930-as évekre vonatkozóan? Amint azt fentebb már említettük, a nemzetközi migráció ebben az időszakban az előző évtizedhez képest drámai módon visszaesett. Ez nemcsak Észak-Amerikára, hanem Dél-Amerikára is vonatkozott. Argentin hivatalos forrásból származó magyar adatokkal a vizsgált időszakra vonatkozóan nem rendelkezünk, de a visszaesést jól érzékeltetik a környező országok argentínai bevándorlási egyenlegei is: Romániáé 1931–1939 között 1300, Csehszlovákiáé 996, Jugoszláviáé pedig mindössze 14 fő.[33] Ezek az adatok láthatók a *3. ábrán*.

3. ábra. Bevándorlók Argentínában Jugoszláviából, Csehszlovákiából és Romániából 1931–1939

A szomszédos országok kisebbségi magyarjai minden bizonnyal továbbra is új országuk polgáraiként érkeznek Argentínába, a legálisan beutazók száma azonban semmiképpen nem jelentős. A Magyarországról ekkor érvényes argentínai beutazási engedéllyel érkezők és távozók éves

[32] Balázs 1988. 83–84.

[33] Jugoszlávia esetében ebben az időszakban viszonylag számottevő elvándorlás figyelhető meg, 1753 fő érkezik, és 1739 fő távozik a kilenc év alatt.

egyenlege sem érhette el azt az értéket, amelytől az egyes országokból érkező külföldieket kibocsátó országuk szerint és nem az „egyéb országok" rovatban tüntették volna fel.[34]

Rendkívül kevés adat áll rendelkezésre az Argentínába kiáramló magyar zsidóság létszámára vonatkozóan. Az európai politikai fejlemények következtében az 1930-as évek során nagyszámú európai zsidó vándorolt ki Argentínába. Latin-Amerikában sem kizárólag Argentína felé irányult ez a népmozgás. „A fasiszta Németországból menekülő zsidók három-négy jelentősebb térségben telepedtek meg a háború előtt. Latin-Amerika meglepően nagyszámú menekültet fogadott, annak ellenére, hogy igen távol esett, és hogy több országban explicit vagy implicit módon zsidóellenes intézkedéseket léptettek életbe. A Dél- és Közép-Amerikába érkező zsidók számát 37 ezer és 84 ezer fő közt becsülik, 52 ezres átlaggal. A zsidó bevándorlás ezekben az években országonként a következőket mutatja: Argentína 20-30 ezer; Brazília 12-15 ezer; Chile 12 ezer 500; Kolumbia 5 ezer (valamint a nem árja keresztények); Kuba 10-12 ezer; Ecuador 3 ezer; Uruguay 3 ezer 500; Peru 600-2000; Paraguay 1000, míg a többi országokra ennél kisebb számok a jellemzőek."[35]

Kurucz László megerősíti, hogy az 1930-as évek végén, kivált a zsidótörvények életbe lépését követően, számottevő a magyar zsidóság bevándorlása is Argentínába. Tekintve azonban, hogy ebben az időszakban az argentin bevándorlási politika nem támogatta sem a zsidók, sem mások bevándorlását, sőt inkább visszaszorítani igyekezett e folyamatot,[36] a beutazások sok esetben engedély nélkül történtek, és nem maradt nyomuk a bevándorlási hivatal nyilvántartásában. „Számukra a letelepedési kérelmek áradatából következtethetünk. Valójában később szinte kivétel nélkül mindegyikük helyzetét sikerült rendezni vagy eljárás (trámites), vagy az időről időre meghirdetett amnesztiáknak köszönhetően."[37] Említést érdemel ennek kapcsán az a tény is, hogy a tengerentúlról első osztályon érkező utasok nem kerültek bele a bevándorlási statisztikába. A tranzitutasok, miután Argentínában kérelmüket elutasították, számos esetben

[34] Meg kell azonban jegyezni itt, hogy Kurucz László e kérdésben másként vélekedik: „Az egyre feszülő nemzetközi helyzetben megnőtt a bevándorlók száma. Argentína a megszorítások ellenére 40 000 embert fogadott be ebben az évben, közöttük 1578 magyart, 50%-kal többet, mint az előző évben." Kurucz 1999. 251. Sajnos nem derül ki, milyen adatot használ itt Kurucz. Az argentin bevándorlási hivatal munkatársai által összeállított és a jelen áttekintés alapjául szolgáló bevándorlási adatsor ugyanakkor az 1938-as év bevándorlási egyenlegét 25 111 főben állapítja meg, akik között a lengyelek állnak az élen (7800 fő), őket követik a franciák (6346 fő), majd az uruguayiak (3285 fő), németek (2707 fő), majd a spanyolok (1021 fő).

[35] Rubinstein 2000. 37. (Fordította Kovács Nóra)

[36] A bevándorlás szabályozása és megszorítása az engedély nélkül érkező bevándorlók miatt a kormány erőfeszítései ellenére sem tudott megvalósulni. Farjat 1999. 168.

[37] Farjat 1999. 168.

engedély nélkül maradtak az országban, vagy az argentin hatóságok rendelkezéseit kijátszva a környező országokból, Chiléből, Bolíviából és Uruguayból szárazföldi úton keltek át a határon.

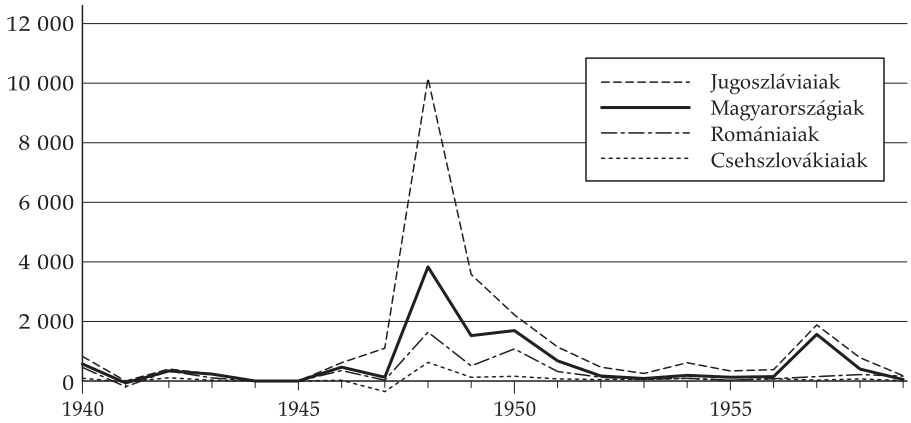
William D. Rubinstein a holokauszt elkerülésének lehetőségeit elemző könyvében[38] olvasható egy megjegyzés az 1930-as években Argentínába érkező európai zsidókról. „Haim Avni megjegyzi, hogy az Argentínába 1933 és 1945 között bevándorló zsidók hivatalos száma 24 488 volt, amely szám nem foglalja magába az első osztályon érkezőket, kivéve az 1944-as és 1945-ös években, valamint nem foglalja magába azokat sem, akik a jobb bánásmód… reményében katolikusnak vagy protestánsnak vallották magukat. (…) Számos »katolikus« bevándorlónak volt tipikusan zsidónak számító vezetékneve."[39] Rubinstein így folytatja: „A zsidó bevándorlók valós száma ebben az időszakban valószínűleg ennél lényegesen magasabb. 1936-ban az »argentin zsidó közösségről készített átfogó gazdasági-társadalmi felmérés« szerint 1933 óta 39 441 bevándorló érkezett, akiknek megközelítőleg 40-50 százaléka német ajkú zsidó volt, míg a többiek kelet-európaiak."[40] 1938-ban, közvetlenül a *Kristallnacht* előtt, megszorították az argentínai bevándorlást, így 1938-ban az Argentínába hivatalosan bevándorló zsidók száma 4919, míg 1939-ben csupán 1873. Avni állítása szerint azonban a hivatalos számadatok nem egyeznek meg az Argentínába ekkor bevándorló zsidók teljes létszámával. Zsidó szervezetek „belső értesülései szerint legalább ezer olyan zsidó turista érkezett, akik soha nem tértek vissza otthonukba. További másfél ezer zsidó lépte át a határt a szomszédos országokból vagy maradt tranzitutasként Argentínában. Ha ezeket a számadatokat is figyelembe vesszük, a zsidó bevándorlók száma 1939-ben pontosan 4373-ra tehető."[41] Leonardo Senkman szerint 1933–1946 között 57 ezer zsidó érkezett Argentínába, amelyből 28-38 ezer érkezett a második világháború alatt. Közülük mindössze 7 ezer jutott be az országba az 1940–1945 közti hat évben.[42]

Láthatjuk, hogy bár a második világháború előtt és alatt Argentínába áramló zsidóság problémájának irodalma tekintélyes, a német zsidóságtól eltekintve egyelőre hiányoznak az egyes európai országokból érkező zsidókra vonatkozó részletes statisztikai adatok. Az Argentínába vándorolt magyar zsidók a közelmúltig nagy létszámú, működő közösséggel, saját egyesülettel rendelkeztek, az elmúlt évtizedek során több folyóiratot jelentettek meg, számukról azonban sajnos egyelőre nem állnak rendelkezésre pontos adatok.

[38] Rubinstein 2000.
[39] Avni 1991. Idézi Rubinstein 2000. 224. (Fordította Kovács Nóra)
[40] Uo.
[41] Rubinstein 2000. 150.
[42] Senkman 1989.

Magyar bevándorlók a második világháború után

A *4. ábrán* láthatók az argentin bevándorlási hivatal adatai a Magyarországról 1940–59 között érkező bevándorlókról.

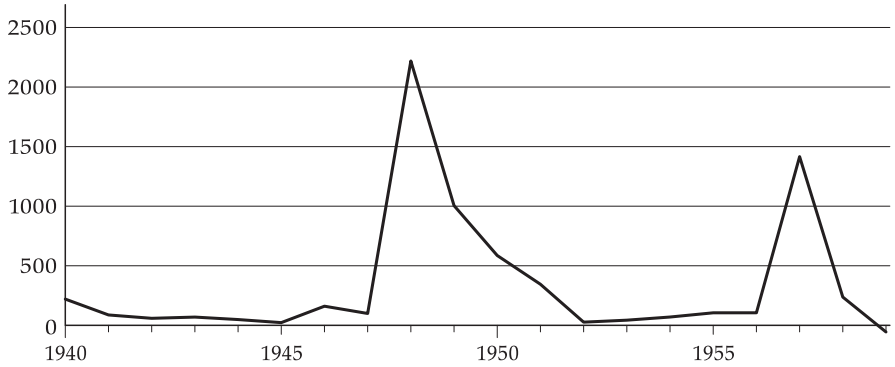

4. ábra. Bevándorlás Magyarországról és a környező országokból 1940–1959

Mint korábban arról szó esett, a hivatal adatai 1944-től hiánytalanok, azaz minden útvonaltípuson (tengeri, légi, folyami, szárazföldi) történt beutazást regisztrálnak. Jelen vizsgálódás szempontjából azonban továbbra sem tökéletesek, hiszen a Magyarországgal szomszédos országokból érkező magyarok továbbra sem szerepelnek benne külön feltüntetve, tekintve, hogy az adatfelvételnél Argentínában nem az etnikai hovatartozást, hanem a kibocsátó országot vették a besorolás alapjául. Ezért az *5. ábra* Magyarország adatai mellett feltüntettem a Jugoszláviából, Romániából, Csehszlovákiából Argentínába érkező bevándorlók számadatait is. Sajnos nincsenek támpontok ahhoz, hogy megállapítsuk, hányadrészük tekinthető a magyar etnikumhoz tartozónak. A Buenos Airesben végzett terepmunka tapasztalataiból, az annak során körvonalazódó családtörténetekből arra következtethetünk, hogy az 1920-as évekhez hasonlóan a környező országok bevándorlói között a magyarok részaránya magasabb lehetett az adott országban jellemző százalékos részarányuknál.

Az *5. ábrán* két nagy bevándorlási hullám figyelhető meg, az egyik közvetlenül a második világháborút követően következett be, és csúcspontját 2221 fővel 1948-ban érte el, a másik az 1956-os forradalom nyomán 1957-ben tetőzött 1428 fővel. A húsz év alatt 6910 Magyarországról érkező bevándorlót regisztráltak.[43] Jöttük következtében átalakult és újrarétegző-

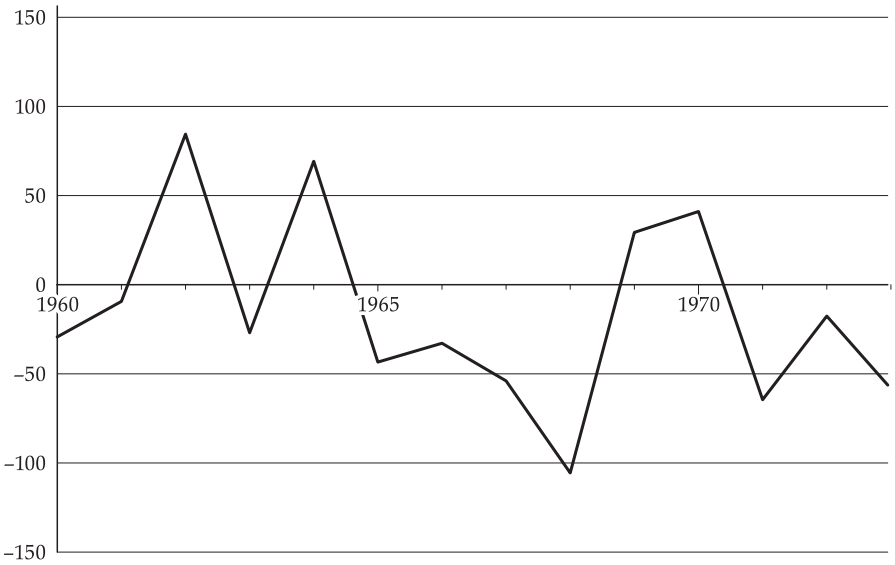
[43] A Balázs Dénes által közölt adatok alapján számuk 268 fővel kevesebb, Balázs forrásként ugyancsak az argentin bevándorlási hivatal adatsorát jelöli meg. Balázs 1988. 85.

5. ábra. Bevándorlók Magyarországról 1940–1959

dött az argentínai magyar kolónia. Az 1945 előtt érkezettek a *régi magyarok* lettek, az 1946–1949 között érkezettek az *új magyarok,* az 56-os forradalom menekültjei a *legújabb magyarok.*[44]

Az argentínai magyar bevándorlás folyamata az 1960-as évektől megtorpan, sőt elvándorlásba fordul. A *6. ábrára* vetített adatok jelzik, hogy az utolsó években megközelítően kevesebben érkeznek, mint ahányan eltá-

6. ábra. Magyarországi bevándorlók és elvándorlók 1960–1973

[44] Balázs 1988. 84.

voznak. A bevándorlási hivatal adatsora 1973-ig terjed, e 14 év egyenlege –196, ugyanakkor Balázs Dénes megállapítása szerint 1959–1976 között 474 magyar távozott Argentínából, ám ebbe az összesítésbe minden bizonnyal csak azok kerültek bele, akik időközben nem szereztek argentin állampolgárságot.

Az argentínai magyarokat az egyirányú elvándorlás és az 1960-as évektől egyre nagyobb mértékű mobilizálódás jellemzi, amely eleinte Észak-Amerika felé irányult. Később a második világháború utáni politikai emigráció tagjai vagy leszármazottaik közül sokan Németországban és Ausztriában próbáltak szerencsét. Mint említettük, 1990 óta a tengerentúlról és Nyugat-Európából visszatelepedők vagy gyakorta hazalátogatók között – kisebb mértékben – megjelentek az argentínai magyarok is.

Az 1930-as évektől az ipar az argentin gazdaság kiemelt jelentőségű területévé vált. Beindult az úgynevezett „importpótló iparosítás".[45] A harmincas évek gazdasági válsága után az állam növekvő mértékben avatkozott bele a gazdasági folyamatokba, központi bankot hozott létre, szabályozni igyekezett a gabona és a hús árát. A második világháború vége és a peronizmus kezdete egyben a nagy nemzetközi hitelek időszakának kezdete is Argentína számára. Az állam kétféle módon is támogatja az iparosítási folyamatot: egyrészt kedvező hiteleket biztosított kisebb ipari üzemeket létrehozó vállalkozásoknak, másrészt nagy állami vállalatokat, acélipari- és vegyi üzemeket, autógyárakat, repülőgép- és hajógyárakat hozott létre. Az iparosítás a fejlődés motorjává vált, munkahelyeket és tőkét hozott létre. Ehhez a folyamathoz egyre több mérnökre és szakemberre volt szükség, Argentínában azonban ebben az időszakban még nem képeztek belőlük eleget. Az ilyen szakmai háttérrel és felkészültséggel érkező bevándorlók a technikai tudásuk iránti nagy szükséglettel, valamint komolyabb versenytársak hiányával találták szembe magukat.

Sajnos, a magyarok Argentínába vándorlását illetően a legfrissebb adatok nem állnak rendelkezésre. Valószínű, hogy ez számát tekintve jelentéktelen, annak ellenére, hogy Argentína alkotmánya a közelmúltig előnyben részesítette az európai bevándorlást, és a közép-európai bevándorlókat kiemelt csoportként kezelte.

A hatvanas évektől a gazdasági növekedés üteme lelassult, és az évtized közepére az agrárexportra épülő gazdasági modell egyértelműen válságba jutott. Ennek okai között fontos szerepet játszott, hogy nagyon felduzzadt a belső piac szűkössége miatt növekedésre képtelen kisüzemek száma. Komoly nemzetközi versennyel sem kellett számolni.[46]

Amint láthattuk, a magyar etnikumhoz tartozó, magyarul beszélő, magát magyarnak tartó csoport létszámára vonatkozó argentínai bevándorlási adatokkal kapcsolatos nehézségek az elmúlt közel másfél évszázad

[45] Vö. Kosacoff 2003. 1.
[46] Lásd Kosacoff 2003.

során számosak és sokfélék voltak. Az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása során az argentínai hatóságok adatfelvételének szempontjai éppen úgy megnehezítik a magyarok számbavételét, mint ahogyan a két világháború közötti időszakban, sőt az 1948-as nagy argentínai magyar bevándorlási hullám idején is. A harmincas évek Argentínába menekült magyarjainak létszámára vonatkozó adatokat egyelőre nem sikerült kifejteni a Kelet-Közép-Európából kivándorló zsidóság tömegéből, ugyanakkor, ahogy közeledünk időben a jelen pillanathoz, annál tisztábban körvonalazódnak az argentínai magyarok legújabb rétegeinek migrációs folyamatai.

Irodalom

Avni, Haim 1991. *Argentina and the Jews: A History of Jewish Immigration.* Tuscaloosa: Alabama

Balázs Dénes 1988. *Argentína, Uruguay.* Panoráma Útikönyvek sorozat

Borbándi Gyula 1996. *Emigráció és Magyarország. A nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995.* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem

Čizmić, Ivan 1990. Emigration from Croatia 1880–1914. In: Puskás Julianna (szerk.) *Overseas migration from East-Central and South-Eastern Europe 1880–1940.* Budapest: Akadémiai Kiadó

Csap Lajos–Csapó Endre–Kardos Béla–Kunckelné Fényes Ildikó–Piller Gedeon 1998. *A világ magyarsága. Latin-Amerika, Dél-Afrika, Ausztrália.* Budapest: A Magyarok Világszövetsége kiadványa

Entrada, salida y saldos de extranjeros por año, 1875–1973. Biblioteca de la Dirección Nacional de Migraciones. (Az intézet könyvtára által összeállított, évszám nélküli, kiadatlan munkaanyag)

Fejős Zoltán 1993. *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940.* Budapest: Közép-Európa Intézet

Ferenczi–Willcox 1929. *International migrations I–II.*

Klemenčić, Matjaž 1990. *Sources of the Lands of Emigration as a Source for Studying Migration History: The Case of the Slovenes* In: Puskás Julianna (szerk.) *Overseas migration from East-Central and South-Eastern Europe 1880–1940.* Budapest: Akadémiai Kiadó

Kocsis, Károly–Kocsis-Hódosi, Eszter 1998. *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest: MTA Földrajztudományi Intézet – Akadémiai Kisebbségkutató Műhely

Kósa László 1990 (szerk.) *Magyarságtudomány Kézikönyve.* Budapest: Akadémiai Kiadó

Kosacoff, Bernardo 2003. *Producción y trabajo en la Argentina. Memoria fotográfica 1860–1960.* Universidad Nacional de Quilmes

Kurucz László 1999. *Magyarok Argentínában.* Buenos Aires

Magyar Statisztikai Évkönyv 1991. 57.

Puskás Julianna 1982. *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940.* Budapest: Akadémiai Kiadó

Puskás Julianna 1990 (szerk.) *Overseas migration from East-Central and South-Eastern Europe 1880–1940.* Budapest: Akadémiai Kiadó

Rubinstein, William D. 2000. *The Myth of Rescue. Why the democracies could not have saved more Jews from the Nazis?* London

Senkman, Leonardo 1989. *La política inmigratoria argentina ante el holocausto (1938–1945)*. INDICE, No. 2, Segunda Época, noviembre

Swiderski, Graciela–Farjat, Jorge Luis 1999. *La Inmigracion. Los viajes. Arribos. Antiguos hoteles. Traslados. Colocaciones laborales. Primeros asentamientos poblacionales. Las políticas migratorias estatales. Estadística y guía orientadora para la búsqueda de datos sobre ingresos*. Buenos Aires: Colección Arte y Memoria Audiovisual

ILYÉS ZOLTÁN

A nemzeti identitás és az etnikus tradíció változásai és szimbolikus megjelenítésük szintjei egy szlovákiai német közösségben[1]

Bevezetés

A mai Szlovákia legnagyobb – sokat hivatkozott – német közösségét a felső-Bódva-völgyi Mecenzéfen (Unter-, Obermetzenseifen, Nižný-, Vyšný-Medzev)[2] találjuk. A település kulturális-nyelvi értelemben interferenciális helyzete, a hangsúlyos magyar és szlovák etnikai környezet, a mecenzéfi mánták[3] vaseszközgyártó szakmája, majd a hámoripar kényszerű leáldozása által megkövetelt mobilitás, a tágabb Szepesség „hungarus tudatú" németsége és a kiegyezés utáni magyarosítási törekvések a helyieket a szomszéd nyelvek és kulturális minták elsajátítására ösztönözték, illetve alkalmanként kényszerítették.

Értelmezésünkben Mecenzéf esetében nyomozható és elemeiben máig kitapintható egy olyan történeti beágyazottságú sokszoros azonosság, többes kötődés, mely elegendő mozgósítható repertoárt kínált és kínál, hogy a közösség etnikus sajátosságait, kultúráját nem vagy csak részben feladva konszenzusokat alakítson ki a többségi, államalkotó vagy éppen meghatározó nemzetekkel, politikai és nemzeti ideológiákkal. A változó keretekben ez az identitás újra és újra íródik, és jellemzően magán hordozza a különböző generációk eltérő tapasztalatait, affinitásait, lojalitáskényszereit is.

Joggal tehető fel a kérdés, hogy miképpen lehet a terhelt múlt és németekkel szembeni averzió – mint a második világháború utáni Csehszlovákia bizonyos értelemben konstitutív identitáseleme – ellenére megmaradni és az etnikus tradíciót vállalni és ápolni.

Megelőző kutatásaink során arra kerestük a választ, hogy történetileg miképpen alakult a többségi magyar, majd szlovák (és német) nemzethez, nemzeti ideológiákhoz való viszonyuk, többnyelvűségük milyen alkalmazkodási módokat tett lehetővé és ennek milyen fenntartó mechaniz-

[1] Készült a 0029/2000 NKFP kutatási program keretében. A kutatást támogatta a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány és a marburgi Herder Institut e. V.

[2] A két település 1960 és 1999 között közigazgatásilag egybetartozott (Medzev).

[3] A közvélekedés szerint a vásárokon gyakran feltett „Bos maant aa? (Was meint er?)" kérdésből származik a néprajzi csoport neve.

musai és derivátumai léteznek a helyi német közösség élettörténeteiben, narrációiban.[4] Jelen tanulmányban a történeti akkulturációs folyamatokon túl az etnikai és kulturális identitás, a német hagyomány nyilvános megélésének, kifelé való megmutatásának és megjelenítésének legpregnánsabb új keletű mezőit kívánjuk bemutatni.

„Hungarus tudat", regionális „cipszer" és lokális „mánta" identitás – az akkulturációs folyamatok történeti áttekintése

Alsó- és Felső-Mecenzéf[5] etnikai összetételében a második világháborúig a statisztikailag befogható időben mindvégig meghatározó maradt a német elem.[6] A magyar anyanyelvűek[7] századfordulótól növekvő aránya a két település népességét összesítve nem haladta meg a 28 százalékot. A magyaroknak legfeljebb 15–20 százaléka lehetett ide beköltözött vagy beházasodott.[8] A magyar anyanyelvűnek iratkozók többi része helyi mánta volt, akik patriotizmusból és a valós nyelvi gyakorlat alapján regisztráltatták magukat magyarnak.

1860 és 1874 között virágzott a hámoripar, a jól szituált hámortulajdonosok fiaikat Budapestre küldték tanulni, akik jórészt kereskedelmi és hivatalnok pályákon helyezkedtek el. Előkelőnek számított, ha a jómódú családok és magasabb rangú hivatalnokok egymás között magyarul beszéltek. A kiegyezéssel újabb lendületet vett a magyarosodás és magyarosítás. A Kultuszminisztérium 1868-ban megengedte ugyan a hatosztályos német népiskola működését, de a németországi tankönyveket már nem engedélyezte. Az iskolákat a következő évtizedekben fokozatosan magyar tanítási nyelvűvé változtatták. 1907-ben az Apponyi-féle iskolatörvény nyomán csupán az anyanyelvi órákat és – engedéllyel – a vallásoktatást tarthatták meg németül.

A 19. század végére Mecenzéfen a magyar vált a presztízs- és a „hochdeutsch"-nál jobban beszélt irodalmi nyelvvé: a fokozatosan csökkenő

[4] Ilyés 2002; Ilyés 2003.

[5] Felső-Mecenzéf etnikai összetétele annyiban volt sajátos, hogy a szlovákság arányának növekedése már a 19. század elején is érezhető volt, 1890 után pedig a szlovák anyanyelvűek száma ugrásszerűen megnőtt. Ennek egyik oka, hogy a csődbe jutott, Amerikába kivándorló felső-mecenzéfi szegkovácsok többnyire szlovákoknak adták el házaikat és földjeiket. Az inkább agrár jellegű Felső-Mecenzéfen a rurálisabb életformájú szlovákság eredményesebben tudott integrálódni. A szlovákság arányának növekedése másrészt összefüggésben van az adminisztratív szempontból ide tartozó, mintegy félórányi járásra levő Luciabánya fejlődésével. (Lásd Ilyés 2002. 279–280.)

[6] A részletes etnodemográfiai elemzést lásd Ilyés 2002. 277–282.

[7] Az 1880 és 1910 közötti népszámlálásoknál az anyanyelvi kategóriát alkalmazták.

[8] A századfordulótól házassági migráció indult meg a Rozsnyó-vidékről és a Csermosnya-völgyből az alsó-szepességi bányászvidék felé. Ez különösen érzékelhető Mecenzéfen. Paládi-Kovács 1996. 64.

német óraszám miatt az elkövetkező generációk irodalmi nyelvként a magyar nyelvet ismerték meg és beszélték. A századfordulóra a népesség közel háromnegyede beszélt magyarul.[9] A mánta dialektus az otthon, a szűkebb szülőföld nyelve maradt, amely felé a századfordulótól a nyelvészek és helytörténészek megkülönböztetett figyelemmel fordultak.[10] A magyarosodást és magyarosítást elítélő német helytörténészek szerint a szepesi és abaúji németeket a teljes beolvadástól a helyi dialektus óvta meg, melyet egyes vélemények szerint a hungarus-tudatú, német nemzeti identitását elvesztő értelmiség egyfajta penitenciaként ápolt.[11] A szepesi dialektusok, az alsó- (gründler) és felső-szepességi, a mánta, a buléner (dobsinai) a magyar állampatriotizmussal maximálisan azonosuló szepesi németek „Heimat-nyelve", lokális érvényességű „szülőföld-nyelve" maradt. A diglossziának ebben a sajátságos esetében az „emelkedett", E nyelvi változat (itt a magyar irodalmi nyelv) és a „közönséges" K változat (itt a mánta dialektus) két különböző nyelv bázisán reprezentálódik.[12]

Majdnem mindegyik szepesi városnak volt dialektusban alkotó költője, írója. A 19. század végétől egyre több autodidakta rímfaragó verse jelenik meg helyi kiadványokban, füzetekben. Mecenzéf leghíresebb, nyelvjárásban író költője (Mundartdichter) Peter Gallus római katolikus lelkész volt.[13]

Az előrehaladott magyarosodás ellenére a korabeli tendenciáktól eltérően Mecenzéfen csak alkalmi névváltoztatásra, névmagyarosításra került sor. A mecenzéfiek hungarus-tudatát, patriotizmusát jól példázza a millennium esztendejében készült és az első település (Dörfl) helyén felállított német és magyar feliratú emlékmű szövege.[14]

A kulturális kontakthelyzeten és a kereskedelmi és munkamigrációkon túl a beházasodások is hozzájárultak a magyar kulturális/nyelvi minta helyi fennmaradásához. A mecenzéfi mánták egy részének magyarosodása még 1920 után sem szűnt, meg illetve megmaradt a többnyelvűség és a magyar szimpátia.[15] A csehszlovák népszámlálásokkor nem várható mértékben vallották magukat magyarnak a két község lakói.[16]

[9] Ilyés 2002. 277–279.

[10] Lásd Gedeon 1905.

[11] Kauer – Schürger – Wagner é. n. 259.

[12] Vö. Wardhaugh 1995. 79.

[13] Helyi kultuszáról lásd A szülőföld szemiotizálása című fejezetet.

[14] A szöveget lásd A szülőföld szemiotizálása című fejezetben.

[15] Paládi-Kovács 1996. 64.

[16] Ennek enthuziasztikus bemutatását lásd Kászonyi 1928. 355.: „A mecenzéfi mánták magyarhűsége pedig egyszerűen megható. Ez a hatszáz év óta itt lakó nép, mely mindig együtt örült vagy szenvedett a magyarokkal, a magyar statisztikákban német községként szerepelt, s a csehek alatt a szintén mánta Felsőmecenzéffel és a stószi gründlerekkel együtt magyarnak vallotta magát."

A Bódva felső völgyében a kisantant létrejöttével, a kedvezőtlen közlekedésföldrajzi helyzettel, valamint a cseh ipar konkurenciájával felerősödő gazdasági marginalizálódás és pauperizálódás – bár indított különféle alkalmazkodásokat (például németországi munkavállalás, kocsmabérlés Kelet-Szlovákia számos településén) – a baloldal felé vitte a helyiek széles rétegeit, oly módon, hogy ez nem halványította el adott esetben a magyar identifikációt, a korábbi magyar államnemzet és adminisztráció iránti hűséget. A baloldali politikai identifikáció mellett jelen volt az 1930-as évekre fokozatosan gyengülő helyi bázisú, magyarokkal rokonszenvező és döntően evangélikus szellemiségű Szepesi Német Párt (Zipser Deutsche Partei), majd a német kultúra védelmére, a munkahelyek biztosítására koncentráló, nemzeti, autonomista, antimarxista és keresztény retorikájú Kárpáti Német Párt (Karpatendeutsche Partei).[17] E két utóbbi párt jelezte a helyi közösség – jórészt generációsan tételeződő – nemzeti identitásban jelentkező elkülönböződését és belső diszkontinuitását is.

Az 1938-as bécsi döntés után szenvedélyesen harcoltak Magyarországhoz való csatolásukért. A bécsi döntés nyomán a bódva-völgyi német települések bizonyos mértékben *magyarónokra (Magyaronen)* és *német pártiakra* hasadtak. Ez, mint láttuk, generációs kérdés is volt: az első világháború után felnőtt egy már német iskolákban, főiskolákon tanult nemzedék (többen tanultak a Szudéta-vidéken), akik az ifjúsági szervezetekben, sport- és kulturális egyesületekben, a népiséget kutató és azt megmenteni kívánó szervezetekben (például Wandervögel) megérezték a birodalmi német öntudatot, és már nem munkált bennük a magyar patriotizmus. A két világháború közötti szudétanémet befolyás identitásmegerősítő, disszimilatív hatású volt, amelynek reminiszcenciáit a mai közösségben is érezni lehet: viszonylag erős az egyesületi élet és a kulturális önszerveződés; a lokális repertoárral, örökséggel, értékekkel szemben/mellett egy össznémet örökség helyi megszerkesztése és képviselete is megjelenik.

Az 1938–39-es határkorrekciót követelő, utóbb hiábavalónak bizonyuló tiltakozásokkal, tüntetésekkel egy sajátos kétirányú diskurzus indult meg. Az újonnan kijelölt határ megváltoztatását óhajtó felfűtöttségben „befelé", illetve „hazafelé", azaz a helyi közösségben és a magyarok vagy magyar tudatú cipszerek felé egy Magyarországról, illetve a visszacsatolt területekről „importált", túlfűtött retorikájú, irredenta-revizionista, spontán ritualizált diskurzus aktivizálódik, amelyben a helyiek magyar öntudatukat hangsúlyozzák *(„magyar lett most a mántából")*, és abban bíznak, hogy az Eszterházy János vezette magyar párt képviseli érdekeiket *(„Eszterházi elmegy majd, mond az igazságod")*.[18]

[17] Ilyés 2002. 282–285.
[18] Lásd Ilyés 2003. 305–306.

A Karmasin Volksgruppenführer és államtitkár elleni *„merénylet"* nyomán, majd a helyzet megváltoztathatatlanságának tudatában megindul egy „kifelé" irányuló önigazoló, német népiségüket hangsúlyozó, de gazdasági érdekeiket nem elfedő diskurzus is. A mecenzéfi eseményekre hevesen reagáló pozsonyi Grenzbote *„kommunisták, magyarónok és cigányok, valamint hazaárulók és terroristák"* merényletéről írt. A mecenzéfiek erre *„a szepesi mozgalmakról mindig pártatlanul író Szepesi Híradóban"* közöltek választ: *„(…) A bécsi döntés után kétségbeejtő helyzetbe kerültünk. Utolsó értékesítési helyeinktől megrabolva, elzárva az összes országúti és vasúti kapcsolattól, biztos elnyomorodás előtt állunk. Küldöttségeink, amelyeket Kassára, Prágába és Berlinbe menesztettünk soha nem a politikumot hangsúlyozták, egyedül és kizárólagosan a gazdasági okokat. Ennek ellenére a kárpáti németek félreértettek és a népiség elárulóinak neveztek bennünket. Nyomatékosan hangsúlyoztuk, hogy német népiségünkre éppúgy büszkék vagyunk, mint minden igazi* (sic!) *német, szobáinkban majdnem mindenhol ott függenek őszintén szeretett vezérünk, Adolf Hitler képei, de tovább akarunk élni és német szorgalmunkkal és munkánkkal továbbra is megbecsülést szerezni."* [19]

Az elsőrendűen gazdasági motiváció mellett érezhetően azonban történeti-kulturális beidegződések és minták is húzódtak a mecenzéfiek 1938–39-es magatartása hátterében. A mánták egyfelől a magyar államnemzettel és patriotizmussal kötött adaptív konszenzust vállalhatónak és hasznosnak tartották a maguk szempontjából, másrészt az akkori szlovák államot, illetve a szlovákiai német érdekképviseletet nem gondolták annyira hatékonynak, hogy égető gazdasági gondjaikat megoldják. A történetileg erős hungarus tudatnak, mint státuskompenzációnak eredményességébe vetett hitük találkozott a magyarországi nemzeti elit és a „hungarus beamter" hagyományú cipszer származású szakértelmiség nosztalgikus szimpátiájával és revíziós diskurzusával.[20]

Az 1930-as évek végén a fenti eseményekkel párhuzamosan Szlovákia autonómiájának kikiáltása után betiltott kommunista pártszervezetekből átszivárgás indult meg a nemzetiszocialista hangoltságú, Franz Karmasin vezette Német Pártba (Deutsche Partei). 1943-tól azonban egyre többen ábrándultak ki a német irányvonalból, majd a németek ellen harcoló partizánegységekben tevékenykedtek.[21] Ez is oka lehet annak, hogy

[19] „Wie es in Metzenseifen zuging". Szepesi Híradó 76. évf. 51. sz. 1938. december 17. 1–2.

[20] A bécsi döntés után felerősödött a Magyarországon, illetve a visszacsatolt részeken élő Szepesből elszármazottak politikai és kulturális aktivitása. 1938. november 16-án tartották első összejövetelüket a kassai szepességiek, megalakítva a Szepesi Szövetség kassai csoportját és követelve a Szepesség lakóinak önrendelkezését (Kassai Újság 1938. november 17. 5.). November 20-án „manifesztációs nagygyűlést" szerveztek, amelyen kijelentették, hogy „a szepességi lakosság nemzetiségre való különbség nélkül magyarérzelmű és Magyarországgal kíván együtt élni". (Kassai Újság 1938. november 22. 3.)

[21] Kauer – Schürger – Wagner é. n. 213–214.

Mecenzéfet csak részlegesen érintették a Beneš-dekrétumok nyomán életbe léptetett kitelepítések, így Szlovákia legnagyobb német ajkú közössége maradhatott.[22]

A második világháború utáni évtizedeket a vegyes házasságok terjedése, a német közösség nyelvi preferenciáinak fokozatos átrendeződése és nyelvváltása (a dialektus és az irodalmi német nyelv háttérbe szorulása) és nemzeti identifikáció évszázados mintájának további módosulása jellemezte.

1991-ben Mecenzéfen 3871 lakosból 675 (17 százalék) vallotta magát német nemzetiségűnek.[23] Különféle becslések azonban feltételezik, hogy a lakosság 50–70 százaléka német származású.[24] 2001-ben a már Felső-Mecenzéftől különvált Alsó-Mecenzéf 3667 lakosából 497 fő vallotta magát németnek (13,6 százalék). Annak ellenére, hogy a 2001. évi szlovákiai népszámláláskor a Kárpáti Német Egyesület aktivistái többek között a *„Bekenne dich deiner Identität!"* (Valld meg identitásodat!) feliratú és egy régi vashámort, illetve egy egykori Rákóczi-viseletben pompázó párt ábrázoló plakáttal igyekeztek a német identitás megvallására sarkallni a helyiek szélesebb rétegeit, az 1991. évi eredményekhez képest sokkal kedvezőtlenebb arányszám született. Ennek oka, hogy sok idősebb ember halt meg 1991 óta, és a *„fiatal mecenzéfiek már nem egyértelműen identifikálják magukat egykori német származásukkal"*.[25] A mai Szlovákia vélhetően egyetlen német többségű városaként a hivatalos népszámlálási eredmények alapján nem teheti ki a 20 százalék feletti arányban élő kisebbségeket megillető kék színű kiegészítő helységnévtáblát. *„2001-ben jobb eredményt vártunk, de rosszabb lett: a németek számaránya visszaesett 13,6%-ra. Mi ennek az oka? A fiatalság elveszítette az utat a németséghez: amit az iskolában kaptak, az mind kevés volt. A német csak idegen nyelv maradt a számukra… A mindennapok nyelve sajnos a szlovák marad. A mántát pedig sajnos már csak a nagyszülők közvetítik, mert nagyon sok a vegyes házasság. Az asszimiláció tovább folyt…"*[26] *„A fiatalok között vannak olyanok, akik nem tudnak németül. Mert a helyzet az, hogy minden család úgy van, hogy a szülők egyike tud németül – vagy az anya, vagy az apa. Ha az anya mánta, akkor a gyerekek is tudnak. De ha fordítva van, akkor a gyerek már csak szlovákul beszél. Így gyakran szlovákul beszélgetnek egymással. És kár lenne, ha a nyelvjárásunk tönkremenne. Mert ha a fiatalok nem beszélnek, akkor vége. Ezért szeretnénk, ha már együtt vannak, hogy beszéljenek egy kicsit mántául. De nincs mindig így. Sajnos."*[27]

[22] Paríkova 1998. 476. Lásd még A szülőföld szemiotizálása című fejezetet.
[23] Bodnár 2002. 59–60.
[24] Bodnár 2002. 60.; http://slovakia-online.com/medzev.htm
[25] http://slovakia-online.com/medzev.htm
[26] W. B. A felvételt Petrán Zita készítette 2002. szeptember 30-án.
[27] W. B. A felvételt Petrán Zita készítette 2002. október 12-én.

1989 után csupán 6-7 család vándorolt ki Németországba, 1993–95-ben sokan beadták a kivándorlási kérelmet, de a német hatóságok – mondván, hogy Szlovákiában már nem üldözik a németeket – nem támogatták a kitelepülést.

Karpatendeutscher Verein

A szlovákiai Kárpáti Német Egyesületet – egy rövid életű 1970-es előzmény után – a németországi Kárpáti Német Honfitársi Szövetség (Karpatendeutsche Landsmannschaft) hathatós támogatásával 1990. szeptember 30-án alapították a mecenzéfi Súgó-völgyben (Dombochtal). Statútuma szerint olyan „(cseh)szlovákiai állampolgárok kulturális-társadalmi egyesülete, akik magukat német nemzetiségűnek tartják, német származásúak vagy német anyanyelvűek, valamint olyan polgárok, akik a német kultúrkörhöz érzik magukat közel. Pártok és felekezetek feletti egyesület, melynek fő célja a kölcsönös megértés szellemének, a népek, nemzetiségek és etnikai csoportok közötti tolerancia ápolása és az egyesült Európához való tartozás szellemében a nyelvi és kulturális tradíciók respektálása."[28] Az Egyesület helyi csoportja jól szervezett: Mecenzéfen 1992-ben 276, 1999-ben 518 és 2002-ben 530 tagja volt, ami meghaladja a magukat német nemzetiségűnek regisztráltatók számát. A Kárpáti Német Egyesület keretében sokrétű hagyományápolás, németországi kapcsolatépítés, gazdasági aktivitás, publikációs tevékenység (havi megjelenésű periodikájuk a Karpatenblatt) és „identitásmenedzsment" folyik.

A Egyesület keretében működő csoportok közül a leglátványosabb és legelismertebb a „Goldseifen"[29] énekkar, amely a németországi Landsmannschaft és a szövetségi Belügyminisztérium segítségével megvásárolt és kialakított és az Egyesület által fenntartott helyi „német házban", a „találkozások házában" („Begegnungshaus") tartja próbáit. Repertoárjában a helyi mánta dalok mellett német műdalok és alkalmanként magyar és szlovák énekek is szerepelnek. A kórus vezetője egy Stószról járó képzett karnagy, aki harmonikán kíséri az énekeket. (A német kórus mellett működik egy szlovák énekeket előadó egyházi kórus is.) Az előadott dalok arányában folyamatos az eltolódás a német műdalok felé, a mánta repertoár visszaszorulni látszik. A gyakran többszólamú dalok begyakorlása és előadása mind a kórusvezetőtől, mind a zömmel idős tagoktól nagy odafigyelést igényel.

Az egyesület által szervezett honfitársi találkozók, a Késmárkon, Pozsonyban tartott német nemzetiségi folklórfesztiválok, a regionális német szervezetek találkozói (például Bodwatreffen), valamint az iskola tanév-

[28] http://www.schmiedshau.de/Schm_Heute/kdv.htm
[29] Az egyik egykor sok hámort működtető patak neve.

zárói, a jelentősebb sportesemények lehetőséget kínálnak a megzenésített „Mundartdichtung" repertoár eléneklésére is. Ezeken a helyi ünnepeken és a vers- és prózamondó versenyeken mutatják be az iskolások az év közben megtanult német verseket, prózai szövegeket. A Kárpáti Német Egyesület tagjainak javaslatára újabban nemcsak irodalmi német nyelvű, hanem nyelvjárásban született műveket is előadnak, köztük Peter Gallus nyelvjáráskölteményeit.

A Kárpáti Német Egyesületben folyó énekkari, zenekari hagyományőrző munka lehetőséget kínálna a fiatalabbak számára is a nyelvjárás ápolására: „*Mi az énekkarban csak a nyelvjárást használjuk. Megtanuljuk a német dalokat, hogy megismerjük a német lelket. Máskor ünneplünk egy kicsit. Eközben mindig ápoljuk a német nyelvjárást… Nálunk a nyelvjárás nincs veszélyben, csak a gyerekek és a fiatalok körében. Volt a mi időnkben is olyan, hogy nem volt német iskola, de a nyelvjárást mégis megőriztük.*" „*A fiatalokkal nehezebb volt, mert nem bírták a nyelvet. De 1992-ben megengedték, hogy az iskolában tanuljanak németül 6 órában. De szerintünk ez kevés ahhoz, hogy nyelvjárásunkat, a német kultúrát a gyerekekhez közel hozzák: e kapcsolatot a fiatalság elveszítette… Énekkarunk elismert, mert a tagok még jól beszélnek németül, mert német iskolákba jártak. A mai fiatalokkal nem ez a helyzet. A fiatalok eljönnek az egyesületbe, de ha már van ott 1-2 tag, akik szlovákok, akkor rögtön átkapcsolnak a szlovákra. Ezáltal elhanyagolódik nyelvünk.*"[30]

A Kárpáti Német Egyesület tagjaiként a német tanárok az iskolában szervezik a különböző korosztályok szerint alakított hagyományőrző tánccsoportokat. A kisiskolások tánccsoportja a „Wilde Buben", a német kultúra iránt érdeklődő fiatalok a „Schadiradtam" nevű tánccsoportba tömörülnek,[31] ahol körülbelül 30 fiatal mutatja be a régi mecenzéfi táncokat a különböző bálokon vagy honfitársi találkozókon. A „Schadiradtam"-nak van saját zenekara is – „Die Ameisen". Az 1991-es megalakulás óta már közel 100 fiatal váltotta egymást ebben a tánccsoportban.

Az énekkar rendszeresen részt vesz a magyarországi Rátkán szervezett nemzetiségi találkozókon. 2001-ben a „Goldseifen" kórus a hagyományőrző csoportok ilyenkor szokásos felvonulásán egy olyan mánta dalt énekelt, amelynek egyes strófái sajátos felvidékies intonálású magyar nyelven hangoztak el.[32] A magyarországi fellépésekre olykor magyar dalokkal is készülnek. A kultúrműsor kezdetén közülük többen a helyiekkel együtt énekelték a magyar himnuszt. A találkozón a kórus tudatosan önkorlátozó volt: hat dallal készültek, de csak hármat adtak elő. Rendszeresen

[30] J. Q. A felvételt Petrán Zita készítette 2002. szeptember 30-án.

[31] A „Schadiradtam" egy régi mecenzéfi tánc ritmusa.

[32] „…Alle tók fisóln, alle tók fisóln, da teöbl soll di schbígamotta húoln. // Minden nap czak bap, minden nap czak bap, a frász fogya meg áz anyossomat." Közli: Urbancova 1997. 54.

programjukba illesztik ugyanis a borkóstolást és -vásárlást, megemlékezve őseik munkamigrációiról: a hegyaljai földmunkásokat nem véletlenül hívták itt mecenzéfeknek.[33]

A szülőföld szemiotizálása

Mecenzéfen a második világháború nyomán bekövetkező részleges kényszermigrációval, a modernizációs folyamatok felerősödésével és a felfokozott társadalmi mobilitással a szülőföld (Heimat) térképe átrajzolódott, kulisszái átformálódtak. Az emlékezés folyamában a szülőföld (emlék)képe mind az új hazába integrálódók, mind az otthon maradottak körében fennmaradt, illetve rendre újrakonstruálódott. A szülőföld kulisszáinak, toposzainak megszerkesztése, belajstromozása az elmúlt évtizedekben a német kisebbség marginális helyzete ellenére is szüntelenül folyt: az indigóval sokszorosított helyi emlékezetmegerősítő antológiák[34] vagy a nyugaton kiadott Heimatbuchok[35] széles receptív emlékezet-, illetve interpretatív közösséghez jutottak el. A szülőföldről szóló versekben, dalokban keveredik a (múltba való) elvágyódás és a honvágy ambivalens érzületvilága. A helyben maradt közösség idősebb tagjai számára a szülőföld versekben megrajzolt, dalokban megénekelt imaginárius tere éppúgy egyfajta menedék, mint az 1000 kilométerrel nyugatabbra élő egykori honfitársaiknak.

Jan Assmann Pierre Norára hivatkozva említi, hogy a kollektív és kulturális emlékezéstechnikák, az *„emlékezés kultúrája"* esetében a tér játssza a főszerepet. Az emlékezés és identitástermelés kultúrája a természetes és urbán térbe egyaránt plántált és plántál jeleket. A helyi „szülőföldköltészet" anyagát vizsgálva szembetűnik, hogy a kulturális emlékezet közegéül az egész Felső-Bódva menti régió természeti és épített környezete *(„das Ländchen der Mantaken")* szolgál, mintegy összességében jellé válva, szemiotizálódva.[36] Ezen túl azonban a helyi közösség és elszármazottak számára az egykori hámorok, épületek, egyes emlékművek, síremlékek, keresztek is jelentőségteljesek, és önmagukban is a szülőföld szemiotizálását és a „Heimat-palimpszeszt" jelentéstulajdonító újraolvasását példázzák. Ezek közül több az identitásmegerősítő, affirmatív jel, mások a közösség legitimitását és szimbolikus védelmét (partizánemlékmű) vagy az emlékezést és a lojalitást szolgálták és szolgálják (Dörfl).

A Mecenzéfen működő korábbi 140 *hámorból* jó, ha kettő működőképes. Egy hámort az egykor Rudolf Schuster államfő szülei által lakott és múzeummá átalakított ház udvarán állítottak fel. Az eltűnő tradíció ellenére

[33] Bencsik 1993. 322–323.
[34] Lásd Gedeon é. n.
[35] Lásd Guzsak 1983; Kauer – Schürger – Wagner é. n.
[36] Vö. Assmann 1999. 60.

a közösség nyelvjáráskölteszetében, hagyományápolásában és kulturális emlékezetében rendre újratermeli a szakmai specialista mecenzéfi hámorkovács „archetípusát" és identitását. Mindenkinek vannak emlékei és történetei a vízzel működtetett hámorok jellegzetes kopogásáról, a hámor tűzhelyeinél dolgozó eres kezű nagyapákról, a mára már csak a tavak mélyedései által jelzett családi hámorokról. Ez a hagyomány a környező – mára jórészt teljesen eltűnt – német közösségek felé is mint „differentia specifica" működött és működik.

A *Dörfl* nevű határrészen 1896-ban felállított öntöttvas emlékmű a helyiek szerint a történelmi Magyarország egyetlen német feliratú millenniumi emlékműve.[37] Az új keletű azonosság beszédmódokban a *„magyar olvasat"* mint hivatkozás, illetve referencia nem képvisel jelentős szerepet. A településről készült monográfiákban és a honlapon[38] is valamiféle kuriózumként jelenik meg, inkább mint műemlék, jelentőséggel felruházott *„locus"*, az őstelepülés helye a lényeges.[39] Az idősebb helytörténészek, a település története iránt érdeklődő, magyarul is beszélő mánták ismerik a *„magyar olvasat"* történeti hátterét és családtörténeti emlékeit is. A magyar értelmezésmező a fiatalabb korosztálynál érthetően jórészt árnyékban marad.

Sajátos „ősbűnre" emlékeztető mementó az 1919-ben kivégzett *21 cseh legionárius emlékműve* az alsó-mecenzéfi temetőben. A szokatlan melankóliát sugárzó emlékmű neoklasszicista megkomponáltságából adódó hűvössége, visszafogott pátosza és elkülönült, zárt egysége valahogy idegenszerű a Mecenzéfen jórészt öntöttvas síremlékekhez szokott szemnek. 1919-ben sok mecenzéfi képviselte azt a véleményt, hogy a növekvő gazdasági gondokra a Magyarországhoz való csatolás lenne a megoldás, és ezt a helyi Kun-adminisztráció nacionalista retorikája és csehellenes-

[37] Millenniumi emlék 896–1896 / A karddal szerzett, / a kereszttel fenntartott / és a munka által felvirágzott hazán legyen Isten áldása. / A hagyomány szerint itt volt bölcsője Mecenzéf városainak. Az ősök iránti kegyeletből a hálás unokák (magyarul).

Zur Erinnerung an den tausendjährigen Bestand unseres geliebten Vaterlandes Ungarn. Im Jahre 1896 gewidmet von den Bürgern der königlich-priviligierten Bergstadt Untermetzenseifen. (Magyar fordításban: Szeretett szülőhazánk Magyarország 1000 éves fennállásának emlékére. Krisztus 1896. esztendejében állították Alsómecenzéf szabad királyi privilegizált város polgárai.)

Wir weihen dies Monument dem Boden, / wo unsre Ahnen, kleine Schar, / einst Gottes Gnad erhielt von Oben, / fromm durchzuleben viele Jahr. Ach lasst uns diesen platz jetzt küssen, / wo unsrer Väter Dörfchen stand! / Den Grundstein legten sie, wir wissen, zu unserer Stadt mit eigener Hand. (Magyar fordításban: Ezt az emléket annak a Földnek szenteljük, / ahol őseink kicsiny serege, / az Úr kegyelmét megkapta föntről, / hogy jámborul élhessen sok esztendőt. / Óh, csókoljuk meg ezt a helyet, / ahol atyáink faluja állt! / Városunk alapkövét, mi tudjuk, ők rakták saját kezükkel.)

[38] Guzsak 1983. 393.; www.metzenseife.de

[39] A Dél-Szepességről készült regionális monográfiában nem említi a szerző, hogy az emlékmű egyik oldalán magyar felirat van. Guzsak 1983. 393.

sége is erősítette. Mivel a tanácshatalom a Párizsban kijelölt határokat nem fogadta el, a mánták magyar patriotizmusa és egy részük kommunista érzülete nem zárta ki egymást. A helyi emlékezet őriz olyan titkos, belső olvasatokat, miszerint a cseh legionáriusok halálában nemcsak a magyar vöröskatonák, hanem a helyiek is felelősek voltak.

Az emlékmű egyszerre utal(hat) a kommunizmussal és a magyarokkal való együttműködés történeti terhére, ugyanakkor a szlovák autonomista fellángolások idején a cseh elnyomás és hegemónia elleni fellépésre és a proletár internacionalizmus értelmezési keretében a cseh burzsoázia elnyomó hadserege elleni harcra. Lehetőséget ad arra, hogy a különböző történeti korszakok nemzeti-ideológiai intenciói alapján hangsúlyokban eltérő olvasatok szülessenek. A többségi szlovákságban az emlékmű által megidézett esemény mindenesetre nem a radikális eltávolodást konnotálja. A tömeggyilkosság évfordulóin, emléknapjain a helyi, regionális és országos politikusokon kívül eljönnek a kassai cseh közösség képviselői is. Az itt eltemetett cseh legionáriusok mára ártatlan áldozatokká stilizálódtak a közösség emlékezetében, éppúgy mint a második világháborús dezertőr magyar katonák, akiknek rozsdás vaskeresztjeire és lassan elsimuló sírdombjaira valakik még most is tesznek virágot.

A templom mögötti árnyas főtéren találjuk a *partizánemlékművet,* rajta a partizánként elesett felső- és alsó-mecenzéfiek neveivel. 1944-ben a németek által Szlovákiára kényszerített szerződés értelmében minden a szlovák hadseregben szolgáló és sorköteles németet a Waffen-SS-be kellett besorozni. A kommunista érzelműek és akik nem akartak Hitler seregében harcolni, bevetették magukat a környező erdőkbe. A felső-mecenzéfi kommunista Michael Schmotzer és Viliam Müller börtönből való kiszabadulásuk után megalakították a „Thälmann partizáncsoportot".[40] A kb. 50 emberből álló csoport a 4. Ukrán fronthoz tartozott, és feladata volt, hogy szabotázsakciókkal akadályozza a németek vasúti és közúti utánpótlását.[41] 1945-ben a szovjet hadsereg bevonulása nyomán az otthon maradt mecenzéfiek közül 170 embert vittek kényszerrel a Szovjetunióba – köztük egykori illegális kommunistákat is: 45-en nem tértek haza.[42] A korabeli viszonyokra jellemző, hogy több partizánt, mint népi németet gyűjtőtáborokba vittek, ahonnan csak nagy nehézségek árán szabadultak ki.

A közösség emlékezetébe és identitásába (és egyben a (cseh)szlovákiai közvélemény történeti tudatába) a helyi kommunista vezetők nagyon tudatosan építették be a partizánharcokban való – igaz csak a helyi németek egy csekély részét érintő – részvételt.[43] Ez a ma Szlovák Nemzeti Felkelés-

[40] Gabzdilová 2002; Eiben 2001.
[41] Rudolf Ruzsbarsky (sz. 1914) közlése nyomán.
[42] Eiben 2001; Kauer – Schürger – Wagner é. n.
[43] Lásd Schuster 1989.

ként ünnepelt náci- és németellenes felkelés a modern Szlovákia és a szlovák önállóság egyik rendszereket átívelő „alapítómítosza". Az ebben való tevőleges részvétel mintegy felmenti és védi a helyi németeket a jogfosztó Beneš-dekrétumok hatálya alól, egyenjogú tagként emeli be a szlovák nemzeti közösségbe és az eredendően „magyarón gyökerű" németellenességet is igazolja.

Az alsó-mecenzéfi központi temetőben a lakótelepi negyed felé vezető temetői útról jól látható helyen pár évvel ezelőtt szimbolikus sírt avattak Peter Gallus (1868–1927) dialektusban író költő emlékére. A mecenzéfi dialektusköltészet máig legismertebb alakja egy hámorkovács fiaként Rozsnyón végezte el a gimnáziumot és a római katolikus szemináriumot. 1904-től haláláig magyar környezetben, a Losonc melletti Rappon (Rapovce) volt római katolikus lelkész. Szabadidejében mecenzéfi dialektusban írt verseket, amelyekből 14 maradt ránk, többet a közösség ma is énekel.[44] A Kárpáti Német Egyesület helyi csoportja szervezésében Mindenszentek ünnepe előtt, különbusszal rendszeresen felkeresik költőjük Rappon levő síremlékét, és kis műsorral emlékeznek meg róla, a síron koszorút helyeznek el. A kibocsátó közösségtől távol eltemetett, a dialektus megtartásában érdemdús személyiség emlékének „közelítése", egyfajta identitástermelés és -megerősítés részeként, a mánta tájnyelvi hagyomány, tágabban a német etnikus tradíció ápolására és vállalására szólít fel.

Felekezetiség, kriptoprotestantizmus, liturgikus nyelvhasználat

A mecenzéfiek katolikus egyházzal és egyházigazgatással szembeni ambivalens viszonyát meghatározta évszázados küzdelmük a földesúri jogokat gyakoroló jászói premontrei prépostsággal. A reformáció idején a felső-Bódva-völgyi német települések a Szepesség városaihoz hasonlóan a lutheri tanokhoz csatlakoztak. A premontreiek a kései 17. században tértek vissza, ennek a körülménynek és a kolostori központ közelségének is köszönhető, hogy Mecenzéf a többi gründler településtől eltérően teljes számban ismét katolikussá vált. Felső-Mecenzéfen 1778-ban a rozsnyói püspök rendeletére bontják le az evangélikus imaházat, az utolsó evangélikus pap Merénybe (Wagendrüssel, Vondrišel, Nálepkovo) menekült, és a maradék mecenzéfi evangélikus híveknek a szepesremetei (Mníšek nad Hnilcom, Einsiedel) erdőben tartott istentiszteletet.[45]

A felső-magyarországi bányavárosok birtokába tartozó településeket az újkorban külön is megerősítették bányavárosi minőségükben (Stósz 1638, Alsó- és Felső-Mecenzéf 1728), ami elméletileg védelmet nyújtott a

[44] Roob 1993. 111–112.
[45] Guzsak 1983. 393–394.

nemesség, a hatóságok és a földesúri joghatóságot rendületlenül tovább érvényesíteni kívánó premontrei rend túlkapásai ellen.[46] 1831-ben az állandó összetűzések nyomán Alsó-Mecenzéf keresztülvitte, hogy az 1804-ben alapított Kassai Egyházmegyéhez kerüljön,[47] míg Felső-Mecenzéf a Rozsnyói egyházmegye és így a jászói premontrei rend juriszdikciója alatt maradt. A helyiek emlékezetében megőrződött, hogy míg Alsó-Mecenzéfre a *„fekete barátok"*, Felső-Mecenzéfre a *„fehér barátok"* jártak. A jászói premontrei rend földesúri joghatóságának – amely ellen a mecenzéfiek régi bányavárosi privilégiumaikra hivatkozva évszázados harcot folytattak – végérvényesen 1848-ban lett vége.

Az idősebb generáció vallásosságában, a liturgikus cselekményekben való részvételében felsejlenek a Szepesség-szerte elterjedt kriptoprotestantizmus elemei. A mecenzéfiek ritkábban gyónnak és járulnak a szentáldozáshoz, mint a környező szlovák települések katolikus lakói. A régieknél a keresztvetés is más volt: homlokukra, szájukra és szívük felé vetettek kis kereszteket, ahogyan azt a katolikus hívek az Evangélium felolvasása előtt teszik. A helyiek ezt is protestáns hagyományként értelmezik. Az elmúlt két évtizedben érkezett *„rusznyák papok"* vérmérséklettől és nemzeti beállítódottságtól függően nehezményezik is a mánták egy részének passzívabb részvételét a liturgikus eseményeken. A racionálisabb vallásgyakorlás a többségi katolikus szlovák közösségektől eltérő módja az elkülönböződést szolgáló, önmagukat megerősítő, affektív hagyomány: *„mi úgy gyakoroljuk a vallásunkat mint a protestánsok"*, *„nem szenteskedünk annyira, mint a szlovákok"*.

A többnyelvű közösségben a mindenkori templomnyelvi norma, a liturgia és az énekek nyelve erősen függött a papok kulturális, nyelvi hátterétől, és 1989 után függ a német közösség érdekérvényesítő képességétől is. A templomi háromnyelvűség 1945 utáni gyakorlata jórészt Dr. Rudolf Siebert (1910–1983) alsó-mecenzéfi plébánosnak köszönhető, aki megengedte, hogy a miséken szlovák, magyar és német nyelvű énekek is elhangozzanak. A szentleckét két-három nyelven olvasta fel, mindig három nyelven mondta el a hirdetéseket. Az idősebb generáció Siebert idején még nem tudott jól szlovákul – inkább mántául, németül és magyarul értettek. Hétköznap a kis miséket magyar vagy német nyelven tartotta. Az 1960-as évektől megüresedett felső-mecenzéfi plébániát is ő látta el péntekenként és ünnepnapokon. A háromnyelvű templomi éneklést igazolják az Edith Gedeon (1919–1993) által összeállított háromnyelvű zsoltáros- és énekfüzetek. A szlovák billentyűzetű írógéppel készült, indigó-

[46] Eiben 2001; Guzsak 1983. 377.

[47] Alsó-Mecenzéf mint a Kassai Egyházmegye, Szepesi főesperességének része ma is enklávéként ékelődik a Rozsnyói Egyházmegye területébe. Lásd http://schematizmus.rimkat.sk/main.html

val sokszorosított füzeteket a mise látogatói rendszeresen megvásárolták, és így azok a helyi családokhoz kerültek.[48]

Alsó-Mecenzéfen 1994 óta minden vasárnap reggel 9 órakor német nyelvű, 10.30-kor szlovák nyelvű misét tartanak. A rendszerváltás után a mecenzéfi papoknak a helyi tanítók oktatták a német nyelvet, és a Kárpáti Német Egyesület finanszírozta, hogy két-három hónapig Münchenben nyelvtanfolyamon vegyenek részt. A háromnyelvű kántor olykor magyar templomi énekeket is beiktat a német mise idején. Felső-Mecenzéfen minden hónapban egyszer van német mise. A grundi kápolnánál, ahol eddig hivatalosan csak a Mária Mennybemenetelekor tartott búcsúnapon volt mise, 2001-től minden pénteken tartanak reggel 7.30-kor szlovák nyelvű szentmisét, az énekek azonban jórészt német nyelven hangoznak el, mert főleg az idősebb grundi[49] asszonyok járnak oda.

Irodalom

Assmann, Jan 1999. *A kulturális emlékezet.* Budapest: Atlantisz Könyvkiadó

Bencsik János 1993. *Paraszti és mezővárosi kultúra a XVIII–XX. században.* Miskolc–Tokaj

Bodnár Mónika 2002. *Etnikai és felekezeti viszonyok a Felső-Bódva völgyében a 20. században.* Komárom-Dunaszerdahely: Fórum Társadalomtudományi Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó

Eiben, Anton 2001. Daten zur Geschichte Metzenseifens. In http://metzenseifen.port5.com/hist

Gabzdilová, Soňa 2002. The changes of attitudes of German minority in Slovakia in course of World War Second. In http://www.saske.sk/cas/1-2002/gabzdilova-stud.html

Gedeon Alajos 1905. *Az alsó-mecenzéfi német nyelvjárás hangtana.* Magyarországi német nyelvjárások 1. Budapest 1905

Gedeon, Edith é. n. *Historisches und Gedichte.* H. n.

Guzsak, Ladislav (Hrsg.) 1983. *Bergstädte der Unterzips.* Stuttgart: Arbeitskreis Unterzips

Ilyés Zoltán 2002. Az 1938-as határváltozás és a Felső-Bódva-völgyi németség (Mecenzéf, Stósz). In *„…ahol a határ elválaszt". Trianon és következményei a Kárpát-medencében.* Pásztor Cecília (szerk.) Balassagyarmat – Várpalota: Nógrád Megyei Levéltár 275–288.

Ilyés Zoltán 2003. A meghittség narratívái: a költészet mint a múltközvetítés és a lokális identifikáció eszköze egy szlovákiai német közösségben. In *Antropológia és irodalom.* Biczó Gábor – Kiss Noémi (szerk.) Debrecen: Csokonai Könyvkiadó. 297–308.

[48] Petrán 2000. 10–11.

[49] A Grund (ulica Grunt) a közösség szerint ma is a leginkább német jellegű és mánta nyelvű településrész.

Kászonyi Ferenc 1928. Egy különös nemzetiségi kérdés. *Magyar Szemle* 1928. 8. sz. 351–357.

Kauer, Josef – Schürger, Johannes – Wagner, Klement (Hrsg.) é. n. *Unter- und Ober-Metzenseifen, Stoß. Unterzips – Ostslowakei.* Drei Selbstständige deutsche Gemeinden bis zur Vertreibung nach 1945. H. n.: Arbeitskreis Bodwatal

Paládi-Kovács Attila 1996. Természeti tájak és nyelvhatárok a Felföldön (Abaúj-Torna és Gömör-Kishont megye példája). In Frisnyák Sándor (szerk.) *A Kárpát-medence történeti földrajza.* Nyíregyháza: BGYTF 1996. 59–68.

Pariková, Magdaléna 1998. Die Identität der karpatendeutschen in der Slowakei Anhand des Beispiels eines Ostslowakischen Dorfes. In *Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében (A Duna-medence népei együttélésének tükröződése a néphagyományban).* A VI. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Eperjessy Ernő – Grin Igor – Krupa András (szerk.) Békéscsaba–Debrecen: Magyar Néprajzi Társaság 471–476.

Petrán Zita 2000. Mecenzéf. Az etnikus identitás alakulása, a nyelvhasználat sajátosságai és a szakmai hagyományőrzés egy heterogén népességösszetételű felvidéki községben. Egyetemi szemináriumi dolgozat. Miskolc

Roob, Josef 1993. *Novellen und Gedichte eines Karpatendeutschen.* Martin: Neografia

Schuster, Rudolf 1989. *Som pri tom.* Bratislava: Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS

Urbancová, Hana 1997. *Piesňová tradícia Nemcov v Medzeve.* Slovenský Národopis 45. 1. 45–61.

Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika.* Budapest: Osiris–Századvég

BAKÓ BOGLÁRKA

Az életrajzi módszer haszna, avagy „…hosszú élettel annyi minden össze-vissza kerül, hogy nem is gondolná az embör…”

Az alábbi tanulmány egy barcasági településen élő magyar nemzetiségű emberrel készített életútinterjút mutat be. Beszélgetőtársam élettörténete különleges helyet foglal el a falu történeteinek sorában. Ez egyrészt riportalanyom magas korából adódik: az 1912-es generáció utolsó két képviselőjének egyike.[1] Másrészt életének különleges fordulatai is egyedülállóvá teszik őt a település lakosai között.

A településen eltöltött egyéves állomásozó terepmunkám során több beszélgetést is készítettem riportalanyommal, ezek témái a falubeli élet különböző területeit érintették. A riportok során kerültek előtérbe az idős ember életútjának különleges vonásai. Végül 2001 nyarán készítettem el vele azt az életútinterjút, melyet az alábbiakban nagyobb változtatások nélkül közlök. A riport a beszélt nyelvből adódóan nyers szöveg. Ahol a gondolatok megszakítások nélkül követték egymást, ott saját kérdéseimet a leírt változatból kihagytam. Ezek csak néhány helyen, a témák átvezetéseinél bukkannak fel.

Az élettörténeti módszer

A riportalanyommal felvett beszélgetést élettörténetnek nevezem. Egy élettörténet alapvető jellegzetessége, hogy önmagában nem létezik.[2] A kutató és beszélgetőtársa kapcsolatának folyamatában, az adott szituációban alakul ki.[3] Ennek a folyamatnak a hátterében a két ember közötti kapcsolat mélysége, kulturális azonossága és különbözősége áll, a kapcsolat pszichológiai háttere és az adott nyelvi interakció. Az elbeszélő élettörténetét mesterséges helyzetben „alkotja meg”, olyan helyzetben, mely kívül esik a mindennapok valóságán.

A mesélő számára élettörténete összefüggő folyamat. Ennek eseményeit meghatározott logika szerint választja ki, bizonyos dolgokat hang-

[1] Beszélgetőtársam 2002 telén, a kézirat befejezése után nem sokkal elhunyt. Köszönettel tartozom az apácaiaknak, hogy segítettek megismerkedni beszélgetőtársammal, hogy elvezettek és „bevezettek” hozzá. És köszönöm „Apókának” és „Anyókának” a meleg fogadtatást és a lenyűgöző beszélgetődélutánokat.

[2] Niedermüller 1988. 380.

[3] Ferrarotti 1981. 20–23.

súlyozottan tálal, míg másokat elhallgat. Ebből következően egy élettörténet rögzítése nem jelenti az adott élet összes történésének megjelenítését.

A beszélő életének mesélt történetét sokban befolyásolja a rögzítéshez használt elektronikus szerkezet. Ez nagyban hozzájárul a helyzet mesterségessé tételéhez, és hatással van a nyelvi interakcióra. Megszűr olyan információkat, melyeket a kutató és riportalanya közötti személyes kapcsolat más esetben átengedne. A történetek verbalizációját is befolyásolja; a szöveget „irodalmasíthatja", illetve az írott nyelvhez közelebb álló fogalmazást eredményezhet. Mindent összevetve a kutató és riportalanya kettős kapcsolatát a diktafon, a külvilág megtestesítésével hármas kapcsolattá alakítja át.

Egy élettörténet nem összefüggő mesefolyamat, hanem adott logika szerint rendezett résztörténet-rendszer. A történetelemek gyakran kapcsolódnak különböző krízishelyzetekhez, a mindennapi élettől eltérő eseményekhez. Ezek háború, katonáskodás, különleges utazások, esetleg fogság résztörténetei lehetnek. Egy életút szerkezetén belül ezeknek a résztörténeteknek a segítségével könnyen el lehet határolni az alapvető fordulópontokat és szakaszokat.[4] Azaz maga a történet a fordulópontokkal határolt történetek sora, melynek egy közös eleme van, ez pedig a főszereplő személye. A beszélő életének történetét az egyén perspektívájából láthatjuk, s egyszerre kaphatunk horizontális és vertikális rálátást a kutatott társadalom kulturális rendszerére. A horizontális szempont a társadalmi környezet rejtett vagy nem tudatosult elemeit tárja fel. A vertikális rálátás pedig a kutatott társadalom rokonsági kapcsolatrendszeréről – az egyén perspektívájából – megismerhető képet mutatja meg.[5]

Egy élettörténet előadása a múlt rekonstruálása a jelen tapasztalatainak fényében, azaz a jelenből minősített múlt, mely egyszerre az emlékezés folyamata és az egyén jelenvaló életértékének múltbeli megerősítése. A beszélő a jelen szempontjából alkotja újra múltját, olyan új jelentéssel ruházza fel, mely igazolja a beszélő jelenben való életének értékrendszerét is egyben.[6] Az élettörténetek legfőbb feladata, hogy a szubjektum életútját szimbolizálják. Ebből adódóan „a múlt legitimálja a jelent, és a jelen legitimálja a múltat, azaz az élettörténet az egyén személyes és társadalmi identitásának szimbolikus manifesztációja" lesz.[7]

Felmerülhet a kérdés, hogy mi az életrajzi módszerrel gyűjtött anyag haszna? Többet ad-e pusztán érdekes történetek soránál?

Egy társadalom azon kulturális területeinek a kutatása viszonylag egyszerű, melyek a tudatosak az ott élők számára. Ezt a tudást – természetesen a kutató empatikus megértési képességétől és a beépülés fokától füg-

[4] Lásd Langness – Frank 1981. 80–84.
[5] Ferrarotti 1981. 19–29.
[6] Bertaux-Wiame 1981. 169–190.
[7] Niedermüller 1988. 386.

gően – egy kultúra bennszülöttei előzékenyen átadják az érdeklődőnek. Mindez azonban egy külső kultúraképet ad, mely a külső szemlélő számára is nyilvánvaló jegyeket hordoz. A kultúra rejtett és alapvető dimenziónak feltárása a kutatási módszerek megváltoztatását feltételezi.

Az életrajzi módszerrel gyűjtött anyag sokban hozzájárul a kutatott társadalom rejtett vagy nem tudatos kulturális sajátosságainak megismeréséhez. Az élettörténet tartalmazza a kutatott társadalom viselkedési mintáit, erkölcsrendszerének sajátosságait, társadalmi hierarchiájának jellegzetességeit. Rávilágít a mindennapi közösségi kapcsolatok bonyolult szövedékére is. A kutatott közösség kulturális rendszerének ezen részei a kutató számára nehezen ragadhatóak meg kérdésekkel.[8] A „kultúra bennszülöttje" számára pedig nehezen verbalizálhatók.[9] Ez a tudás rejtetten létezik egy közösségben, hagyományrendszeréből fakadóan automatikusan öröklődik a fiatalabb generációkra. Ez a fajta kulturális tudás a kutatott világ rejtett hagyományrendszere. Ez határozza meg egy közösség alapvető együttélési viszonyait, állítja fel szabályrendszerét s írja elő gyakorlását a közösség tagjai számára. A rejtett hagyományrendszer normái kisebb-nagyobb mértékben változhatnak különböző külső hatások vagy belső igények eredményeképpen. Ezért a kutató mindig csak az éppen akkor meglévő normákat figyelheti meg és rögzítheti, ami közel sem jelenti azt, hogy a kultúra rejtett hagyományrendszerének teljes tárházát képes feltérképezni.

A rejtett kulturális tudást a kultúra hordozója élete során fokozatosan sajátítja el. Általában csak annak a tudásnak van birtokában, ami életkorának normái szerint megengedett. Az idősebb generációk rejtett hagyományrendszerét nem beavatottként csak sejtheti még, de a fiatalabb korosztályok kisebb-nagyobb mértékben megváltozott rendszerét már csak külső szemlélőként ismerheti. Így az egyén egyszerre hordozza az éppen meglévő kulturális tudást, és konzerválja a már megváltozott rejtett hagyományrendszert. Az életrajzi módszerrel gyűjtött interjúk is ezt a kettős képet hordozzák magukban; egyszerre mutatják a kultúra meglévő és már megváltozott hagyományrendszerét. A kutatónak tehát figyelembe kell vennie beszélgetőtársa generációs meghatározottságát ahhoz, hogy megtudja, hogy a rejtett kulturális tudásnak még meglévő vagy már megváltozott szeletét térképezi-e fel.[10]

Nyilvánvaló, hogy egy egyén élettörténete nem csupán egy ember életének eseményeit ismerteti meg a kutatóval. Az életrajzi módszerrel gyűj-

[8] A részt vevő megfigyeléssel gyűjtött tapasztalatokkal mindez könnyebben érthető, ismerhető meg. Mindemellett a kutató bármilyen hosszú időt is tölt el a terepen, mindezt csak időlegesen teszi, s így az outsider szerep mindvégig megmarad. Ez pedig minden esetben megszabja a kutatott kultúra megismerhetőségének határait.

[9] Niedermüller 1988. 386.

[10] Természetesen több generáció képviselőjével készített életútinterjú a rejtett hagyományrendszer teljesebb képét tudja adni.

tött anyag tehát ismeretet, tudást nyújt arról a társadalomról, közösségről, csoportról, rétegről stb., amelynek a beszélő csupán egy kis része, de az adott kultúra ismereteinek – életkorától meghatározott – tárházát magában hordozza.

A beszélő

Riportalanyom volt az egyik leghíresebb menyasszony-búcsúztató a faluban.[11] Generációjában nagy népszerűségnek örvendett, de kereskedő útjai révén ismert volt a környék más településein is. Munkabírása és munkaszeretete megfelelt az apácai elvárásoknak, míg kezdeményezőkészsége és minden lehetőséget megragadó életfelfogása eltávolította őt a mindennapi normáktól. Családja középszintű gazdasági viszonyok között élt, bár ő később a kocsmája révén több ízben is jómódúvá vált. Mindezek azonban rövid szakaszait tették ki életének.

Élete hagyományos apácai életút, melynek nagyobb szakaszait az átmeneti szertartások jelölték ki, mindennapjait pedig a földmunkálatok határozták meg. Így beszélgetőtársam 16 évesen konfirmált, 22 évesen vonult be katonának, 26 évesen családot alapított, illetve önálló háztartásba költözött feleségével. A munka határozta meg az év hétköznapjait számára, így a földművelés és állattartás, illetve – miután a családi birtokból nem részesült – a kocsmatartás és kereskedéssel járó utazások. A második világháborútól kezdve életében egymást követték a nem mindennapi fordulatok. Ezek közül visszaemlékezésében a katonaság, a fogság, a menekülés és a kényszermunka-tábori élet viszontagságait, valamint azokat az éveket taglalta részletesebben, amikor a házát kisajátították.

Az alábbiakban 2001 nyarán felvett beszélgetésünket közlöm. A szöveg a teljes életútinterjút tartalmazza. A beszélgetés gondolatmenetét riportalanyom irányította, a résztörténeteket ő választotta és fűzte egymáshoz. Saját kérdéseim csupán a résztörténetek adatainak pontosítására irányultak, ezért ezek egy részét kihagytam a leírt változatból.

Az élettörténet a falutörténetben

Riportalanyom szülőfaluja, Apáca (Apaţa), Románia erdélyi régiójának déli részén fekszik.[12] A település három nemzetiségű, magyarok, románok és román cigányok élnek itt együtt.

[11] Menyasszony-búcsúztató az az ember, aki a menyasszonyt „kikéri" a házból és elbúcsúztatja szüleitől és rokonaitól. A „kikérés" során rímbe szedett rigmusokkal búcsúzik a lány nevében mindenkitől, majd ezt a menyasszony és vőlegény családjának rímes jellemzésével egészíti ki.

[12] Jelen tanulmányomban a kutatott település eredeti nevét használom. Ennek oka, hogy riportalanyom hangsúlyozza falubeli származását, büszke „apácaiságára".

Apáca régi magyar eredetű falu.[13] A középkorban ez a régió a magyar királysághoz tartozott. A falu lakosai földműveléssel és állattenyésztéssel, illetve erdőkitermeléssel és mészégetéssel foglalkoztak. A 19. századtól a szegényebb réteg fiataljai a környékbeli (Szászmagyarós – Măieruş, Földvár – Feldioara, Szászveresmart – Rotbav) vagy brassói (Braşov) szász családokhoz szegődtek el szolgálónak. Ez a fajta munkavállalás a második világháború kitöréséig jellemző volt a településre.

Az erdélyi régiót 1920-ban, az első világháborút követő versailles-i békeszerződésben Romániához csatolták. 1940-től, a második bécsi döntés eredményeképpen, Erdély egy része ismét Magyarországhoz tartozott. A román–magyar határt ebben a régióban az Olt folyó jobb partján húzták meg, így a bal parton fekvő Apáca Romániában maradt.

Ezekben az években a bal parton maradt falvakból tömegével szöktek át az Olton a román hadseregbe besorozott magyar fiatalok. A háború éveit vagy a magyar hadseregben katonáskodva, vagy az Olton túli falvakban mezőgazdasági munkát végezve töltötték el. Azokat a fiatalokat, akik a sorozás elől szöktek át Magyarországra, besorozták a magyar hadseregbe és frontszolgálatra küldték. Azokat a fiatalembereket viszont, akik már sorozottként szöktek át a határon, a magyar hatóságok katonaszökevényként kezelték. Lakhelyet jelöltek ki számukra, amelyet nem hagyhattak el, és hetenkénti jelentkezési kötelezettséggel tartoztak a helyi csendőrségen. Ezeken a kijelölt lakhelyeken szállást és ellátást kaptak a helybeliektől, melyért cserébe dolgozniuk kellett. Az Olton túli falvakban a férfiak nélkül maradt parasztcsaládok számára nagy segítség volt ez a fajta katonaszökevény-munka, elsősorban a földmunkálatok idején. Beszélgetőtársam 1942-ben mint besorozott katona szökött át Magyarországra. Sepsiszentgyörgyön jelentkezett a magyar hatóságoknál, majd Nagyajtán dolgozott a mezőgazdaságban. Később Désre került munkásként. Egészen 1945-ig maradt itt, majd 1945-ben tért haza falujába. Az Olton átszökött apácai fiatalok nagy része a háború befejezése után hazatért. A román hatóságok a katonaszökevényeket körözték, és az elfogottakat a közeli Földvár nevű településen kialakított munkatáborba vitték. Riportalanyomat hazatérése után letartóztatták, és elszállították a földvári munkatáborba. Itt eleinte környékbeli mezőgazdasági munkálatokat végeztettek velük, később a tábort felszámolták, és az embereket oroszországi lágerekbe szállították.

1945-ben Romániában koalíciós kormány alakult Petru Groza vezetésével. Ekkor kezdődött meg a kollaboránsnak tartott emberek földjeinek elkobzása, illetve minden 50 hektár fölötti földet kisajátítottak. Az elkobzott földeket felosztották, mely a törpeparcellák elterjedését eredményezte. Apácán a birtokviszonyok a negyvenes években csak kismértékben vál-

[13] Orbán 1871.

toztak. A faluban csupán néhány nagyobb gazda földjének egy részét tulajdonították el, mint például a helyi kocsmát üzemeltető, női ágról szász eredetű család földjének és állatállományának bizonyos hányadát és kocsmatartó jogát vették el. Az amúgy kisbirtokokon dolgozó apácai gazdák földtulajdona ekkor még háborítatlan maradt.

1947-ben kezdődött meg a Liberális Párt és a Parasztpárt feloszlatása, mely időszakot kirakatperek követtek, majd a király lemondatása zárt le. 1949-ben a Román Kommunista Párt Gheorge Gheorghiu-Dej vezetésével alakított kormányt. 1950–51-ben indították el az első ötéves tervet, melynek fontos pontja volt a kollektivizálás.

Apácán a kollektív gazdaság megszervezése komoly ellenállásba ütközött. Az ellenállás ténye érthető, hiszen egy földműveléssel foglalkozó társadalom ragaszkodik földtulajdonához. Apácán viszont a kollektivizálás a lokális identitás egyik alapelemét is, a földön végzett munka lehetőségét támadta meg. Ennek megértéséhez tennem kell egy kitérőt, melyben az apácai magyar közösség munkához való viszonyát mutatom be.

A faluban a föld művelésének hagyománya évszázadokra visszamenőleg a magyarokhoz kötődött, ez volt a falusi élet és a közösség központi szervező eleme. Föld megműveléséből, a magyar etnikum emlékezete szerint csak a magyar közösség tagjai tartották el családjukat, hiszen a románok állattartásból éltek, a romák pedig kereskedéssel és kosarak, lábtörlők készítésével foglalkoztak. Hagyományosan csak a magyar etnikum tagjainak volt tehát földtulajdona, így a földművelés is a magyar közösséghez kapcsolódott. Mint beszélgetőtársam élettörténetében is olvasható, már gyerekkorban beavatták a fiatalokat a földművelés és állattartás rejtelmeibe, és – a munkára való tehetségüktől függően – akár felnőtt szakértelmet követelő feladatokat is rájuk bíztak.

A közösség erkölcsrendszerében a munka volt az, ami a „becsületes élet" alapját adta, a munkabírás befolyásolta a párválasztást, és biztosította a közösségben betöltött helyet. A munka határozta meg mindennapjaikat, jelölte ki ünnepeik idejét,[14] osztotta be szabadnapjaikat. A munkabírás jellemezte az embereket, s befolyásolta közösségi megbecsülésüket. Már gyerekkorban kiemelkedtek a munkabíró fiatalok, s később is hangadó szerepet töltöttek be generációjuk körében. A munkabírás tovább biztosította a családban az idős generáció vezető szerepét is. A munka elsősorban a föld és állattartás hagyományos foglalkozásaira vonatkozott, mindemellett a vállalkozási készséget is elismerték, bár kevesen követték. A településre nem volt jellemző a hagyományos formáktól való túlságos eltérés. Tehát az apácai magyar közösség lokális identitását több szem-

[14] Így minden közösségi ünnep – bálok, népszokások – időpontját a nagyobb földmunkák utánra időzítették, napi időpontját pedig a csorda hazajövetele és a fejés ideje határozta meg.

pontból is meghatározta a (föld)munka, egyrészt etnikumfüggő volt, azaz csak őket jellemezte, másrészt közösségük normarendszerének meghatározó eleme is.

Az elbeszélt élettörténet megvilágítja a munkához való viszonyt, mely a történet visszatérő motívuma, a beszélő mindennapjaiban és nehéz helyzeteiben az egyetlen túlélési lehetőség. Az élettörténet népmesei tanulsággal zárul: az egyszerű ember, ha hű marad saját világa értékrendjéhez – a kemény munkához –, akkor átvészeli az élet során rátörő nehézségeket. Így a földvári munkatáborban az önként jelentkezett munka volt a mesélő számára a lehetőség a táborból való kijutásra, míg a nagyajtai katonaszökevény-munka segítségével kerülte el a román katonaságot. A családjával való összekülönbözés miatt föld nélkül maradt, ezért a családfenntartás lehetősége a kereskedési és kocsmatartási vállalkozás volt. A Duna-deltai kényszermunkatábor egyetlen túlélési esélye a munkabírás és munkában való kitűnés lett. Élete központi mozgatórugója munkabírása volt.

A kollektív gazdaságok szervezése 1949-ben indult meg a faluban. A beszervezésre a helybeli általános iskola tanári karát kötelezték. Azokkal a nagyobb gazdaságokkal indult meg a kollektivizálás, melyeket már 1945 után részben felosztottak. 1950-re a téeszesítés befejeződött e településen. Az erőszakos kollektivizálás során a földek 90 százaléka, a termelőeszközök és a földművelésre alkalmas teljes állatállomány a kollektív gazdaságok tulajdonába került. A földek fennmaradó 10 százaléka egy ideig háztáji gazdaság maradt, de később ezeket is csatolták a termelőszövetkezetek földjeihez.

1950-től kezdődően a környékbeli falvakból több papot, illetve nagygazda, üzlet- és kocsmatulajdonos vagy a kommunista párt számára politikai veszélyt jelentő magyar, román és szász lakost vittek el az akkor épülő Duna-delta csatornához kényszermunkára. Apácáról ekkor két ember került feketelistára: a helybeli evangélikus kántor és az akkoriban kocsmát vezető riportalanyom. Az emberek kényszermunkára viteléről nem született bírósági ítélet, s elítélésükről a későbbiekben sem kaptak írásos dokumentumot. Pár éven belül az életben maradt elítéltek egy részét hazaeresztették. Riportalanyom másfél év után tért haza.

A települések közelében levő nagyváros, Brassó az iparosítás egyik központja lett. Az ipari fellendülés a régi román területekről munkaerőt vonzott, mely a román anyanyelvű román és roma lakosok betelepüléséhez és erőszakos betelepítéséhez vezetett a környék falvaiba és városaiba. Ekkor Apáca lakosainak száma ugrásszerűen megnőtt. A településen egymást váltották a román párttitkárok ezekben az években. Beszélgetőtársam főutcán levő házát is ekkor sajátították ki, lakásul utalva ki az akkori helyi párttitkárnak.

A falu felnőtt lakosainak 80 százaléka az 50-es évektől Brassó gyáraiban és üzleteiben vállalt munkát. Jellemző lett a településen továbbtanulás,

elsősorban ipari szakiskolákban. A nagyvárosi ingázás megbontotta a zárt magyar közösség mindennapi normarendszerét,[15] illetve a fiatalok körében kismértékű migrációt indított el.[16] Mindemellett a munkához való közösségi viszony nem változott, csupán a munka fajtáinak tárháza bővült ki. Ennek lehetett eredménye riportalanyom kötélkészítő vállalkozása is, mely hagyományos roma munka lévén példa nélküli volt addig a magyar közösségben.

A Román Kommunista Párt élén 1965-től Nicolae Ceauşescu állt, aki 1989-ig, a kommunista rendszer végéig irányította a román nemzeti sztálinista diktatúrát. 1989 után felbomlottak a kollektív gazdaságok. A brassói ipar összeomlása miatt nagymértékű lett a területen a munkanélküliség, így a lakosok nagy része újból földműveléssel kezdett foglalkozni, néhányan pedig kisvállalkozásba kezdtek.

Az interjú

1912-én születtem október 21-én. Apám ment, hogy kereszteltessen meg, hogy mondja be a nevemet a néptanácshoz. Volt egy ilyen jegyző, egy ügyes ember, magyar, Mátis Jenci, kérdezte apámat „minek kereszteljük", azt mondta apám „nem kapok nevet", azt mondja, „annyi van". S így ő keresztelt el, a jegyző, „magyar vagy, magyar légyen ő is". Ügyes ember volt, tanácsos is. Aztán megkeresztelt, én voltam a legelső Árpád ebben a faluban. Ő keresztelt, Árpádot keresztelt, „én leszek a keresztapja", mondta. Örökké mondta, míg a változás volt, a határ idekerült, örökké azt mondta nekem, hogy ő keresztelt engem. De hogy szégyöllettem, s egyedül voltam Árpád, szégyöllettem, mert csúfolkodtak.

Keveset jártam iskolába, nem erösztöttek, nem erösztött apám, gazdát akart csinálni belőlem. 14 hold földünk volt, apám gazdáskodott, böllérkedett[17] a lovakkal. 12 évös koromba pucoltam a pajtába a lovakat, reggel hat órakor pontosan fel kellett kelni, s akkor estig. Akkor paraszti ruhában jártunk, apám csinálta a fehér harisnyákat, hosszúkat, én abba jártam, egész addig, amíg megkonfirmáltam, abban is konfirmáltam, 15-16 éves koromban.

A bátyám, amikor megszülettem, elment, elszökött hazulról szolgálni, hogy mért lettem. 17 éves korába elment önként katonának. Aztán hazajött, apám nekik adott mindent. Ezért sohasem kívánkoztam később viszsza a szülői házhoz, már hatvan éve, hogy elmentem. Sohase (…) kitettek engöm, semmit sem adtak, még egy villanyelet sem.

[15] Ez elsősorban az öltözködési, a szabadidő eltöltésének és a mindennapi viselkedési szokásokban jelentkezett.

[16] Ennek célállomása két nagyváros, Brassó (Braşov) és Sepsiszentgyörgy (Sfîntu Gheorge) volt.

[17] Itt állatokkal való kereskedést jelent.

'34-be elvittek katonának. Volt falukerülés,[18] szebb volt, mint ma. Harmincketten voltunk sorozva, s majdnem én voltam a legküsebb,[19] mind szép szál legények voltak, mind három évre sorozták, tengerésznek, csendőrnek, göncsérnek. Engöm göncsérnek soroztak, határszélire, „határvadász", úgy mondták magyarul. Saját lovammal voltam, saját szerszámommal. Akkor volt a romány határ, el akartunk szökni, Marci, János, Kerekes s én, mikor bésoroztak, hogy menjünk Magyarországra, menjünk katonának. S anyám hallgatózott, mikor tárgyaltunk, és nem engedtek, inkább apám lovat vett, s avval három hónapra Brassóba voltunk, 41-es tüzérek voltunk, aztán itthon kínlódtunk.

A kaszárnyában is nehéz volt, még jobban kínoztak, mert kicsikék[20] voltunk, s mindenre minket használtak. Akkor rosszul bántak a katonákkal. Kapitány (…) az volt a parancsnoka száz embernek, erősen „bátor" volt. Egyszer a tisztöknek generális vizit volt, a kapitányunk, a miénk kicsike, kövér ember volt, nem tudott lovagolni. Én első lovas voltam, engöm küldött helyette[21] a tisztekkel. Jaj, hogy megizzasztottak, egy fél nap! Hej milyen szép élet volt, szép lovak… mentünk, én mind egy tiszt, úgy mentem a többi tisztek után. Kacagtam: „kapitány". A tisztek fel voltak a tribünre ülve, írták, ki mikor végezett a gyakorlattal. Kérdezték, „ki ez az embör rang nélkül?", kérdezte a generális, s mondtam „a kapitány", de azt mondja „ez egy katona!" azt mondja. De már mit tudott szólni? Adtak tíz nap szabadságot. Tíz nap lógtam a várost, nem jöttem haza.

Leszerelés után aztán hazajöttem, dolgoztam a gazdasággal apámmal. Hajtottak, mint a lovat. Apám egy goromba ember volt, aztán sohase kívánkoztam vissza, alig vártam, hogy ki a házból. Aztán Margit nénivel összeakadtunk. Kinéztem a templomban, mikor konfirmált, mert ő küsebb[22] volt. Odaültünk örökké a karba, a legények, nekünk ott volt a helyünk, aztán ott néztük ki a lányokat, ő leghátul volt, mert nagy volt, most összement… (nevet) küsebb lett… Öt évet udvaroltam neki, de az öt alatt volt legalább húsz szeretőm (nevet), itt a faluba, Ürmösön, Rákoson, ahova elmentem mindenütt kaptam. Aztán házasodni akartam, azt sem tudták apámék, kit veszek el. Én akkor sok helyré jártam, egyszerre még három-négy szeretőm is volt, aztán egyszer reáuntam, s gondoltam, hogy házasodjam meg. Adtam anyámnak száz lejt, hogy vegyen egy liter pálinkát, s este menjünk leányt kérni, s apám azt kérdezte, mikor jöttünk – oda ki laktunk a Tőköze utcában –, apám azt kérdezte „hova megyünk kérni",

[18] Falukerüléskor a besorozott legények népviseletbe öltözve és énekelve körbejárják a falut. Minden besorozott legény portájára betérnek, ott megvendégelik őket süteménnyel és pálinkával.

[19] Beszélgetőtársam magas termetű, az ő generációjában valószínűleg átlagnál magasabb férfiak voltak.

[20] Azaz alacsony rendfokozatúak.

[21] 'maga helyett'

[22] 'fiatalabb'

mondom „én elől menyek, s aki akar, jön utánam, s a többi menjen haza". S aztán úgy elmentünk, s megkértük ezt a vénasszonyt. A leánykérés olyan volt, hogy mentek a testvérök, közeli rokonok, aztán bémentek, ittak pálinkát, ettek tésztát, pánkót,[23] s evvel várták a legényt. Egy évig itthon voltunk, de nem bírtuk a szülőkkel, azt mondta az asszony, hogy menjünk el, mert ő meghal, ha itthon kell maradjon. Jobbnak láttam elmenni.

Aztán megegyeztünk, hogy menjünk el, vegyünk külön házat Apácán. De jól egyeztünk! Dolgoztam örökké, fuvaroztam, böllérkedtem, hordták a mészkövet, vittük a fát. 26 éves voltam akkor, aztán szereltünk[24] ketten mindent. '38 óesztendő napján mentünk el, '39-et ott értük Brassóba, mentünk szolgálni, akkor olyan volt, hogy mentünk szolgálni. Egy helyt voltunk, én voltam kapus, ő volt a konyhán. Ott kicsit voltunk, mert nem bírtuk tovább, én sem bírtam, s ő sem. Utoljára úgy kidögöltem, éjjel-nappal hajtottak, mert szálloda volt, s a vendégök jöttek éjjel s nappal. Ott voltunk a kicsi szobában, s ott örökké felcsengettek, nem tudtunk pihenni. Aztán elmentünk a Koronába,[25] de ott is csak kicsi ideig voltunk. Aztán még a malomba is mentünk, sokat kellett dolgozni, de erősen jól megfizettek. Háromszáz zsák lisztet a vállamon meghordtam egy nap, nyolcvanöt kiló volt darabja, de meg is fizettek, lakás volt, világítás, még egy kicsike kert is volt. Szász ember volt a molnár, akkor Brassóba mind szászok voltak, kereskedők. Jó munkás érzelmű ember volt. Szász volt, megfizette, aki dolgozott. Három évig ott voltunk, míg a háború kitört. '40-ben még ott voltam Brassóba, aztán két évig felmentett malom volt, s akkor el kellett jönni.

'40-be már besorozva voltunk, aztán '42-be helyeztek Trgouister koncentrátra, kényszermunkára a katonasághoz. Amikor a bombászok elmentek, csinálták vissza a vasutat, s az utakat. Aztán akkor által mentem én is az Olton '42-be. Kilestük, mikor elmentek az őrök, határőrök, erről is, túlról is, erről a magyarok, túl a románok.[26] Gyalog mentünk át, csak eddig ért, olyan hely volt, ahol lehetett menni. Amikor átértünk, kellett jelentkezni Szentgyörgyön a kémelhárítónál, jelentkeztünk, aztán ki merre látott, munkát kapott. Előre ott a faluba,[27] nyár volt, s segítettünk a gazdáknak, mert aratás volt. Két gazdának arattam le a búzáját, aztán akkor elmentem Désre dolgozni. Désen aztán ott voltam egész '45-ig, amíg az oroszok bejöttek. S amikor jöttem haza, elfogtak a románok, s akkor meghurcoltak csúful…

[23] 'fánkot'

[24] 'szereztünk'

[25] Az egyik leghíresebb brassói vendéglő.

[26] Valószínűleg csak figyelmetlenségből mondta fordítva riportalanyom, azaz Apáca határában voltak a román határőrök, míg az Olt másik partján a magyar határőrök.

[27] Nagyajtán.

Itt Földváron volt egy nagy láger, odavittek, aztán fogságba vittek ki Oroszországba. A földvári lágerben aztán lehetett dolgozni, aki akart kimenni, vitték ki őrséggel. Mi voltunk répa szedni, de aztán ott kicsikét voltunk, két hétig. A fogságba, amikor éjjel odaértünk fertőtlenítettek mindent, teli voltak a népek, akkora tetves világ volt akkor. Semmi nem volt, még ivóvíz sem volt.

Aztán ott összeszedtek, mind a marhákat, kivittek az állomásba, béraktak a vagonba, s irányítottak Oroszországba. Százan voltunk a vagonba, egymás hátán, aztán a sógorommal, a nénémnek a testvérivel, rendes embör volt, vele voltam. Aztán kibontottam a kocsinak[28] az alját. Kaptam[29] az úton egy ilyen kicsike kombinált fogót, s én azt bédugtam a zsebbe, s azt nem kapták meg, pedig megvizsgáltak, amikor beraktak. Egy rossz kabát volt, s a zseb likas volt, s hátra ment ide, amikor a zsebbe bédugtam. Egyszer kérdi a sógorom „megvan-e a kicsi fogó?", „én nem tudom" tapogassa, s kivette aztán, addig körmölte a szegnek a végit, amíg kikerült. Négy deszkát vettünk ki. „Na, én menyek" azt mondja, kiment, kilépett az ütközőre s onnat aztán, s utána ki egy hídvégi, s után, én szöktem a robogó vonatból. Kicsit suppantam. Nem törött el semmim, hála Istennek. A vasút oldalán csúsztam bé, ez a két kezem lement, leüttem a bőrt. Kert volt ültetve szélre, és én bécsúsztam közibe. Marosesten ugrottam ki, kicsit tova volt, utánunk a negyedik kocsiba voltak az őrök, aztán elé állott egy, de nem vettek észre. Aztán a sógoromékat én már nem kaptam meg, annyira ment a vonat, s akkor megnéztem, merre menyen a vonat, s ellenkezőleg kell visszamenni. Ott volt egy bombalik, s beléállottam, az igazat megvallva egyet imádkoztam abban a bomba likban.

S akkor megindultam gyalog… jöttem haza, kijöttem, egy kicsi olyan borsika[30] erdő volt, gondoltam kijövök. Jöttek-mentek ott az oroszok, kimentem abba az erdőbe, s ott volt egy román, őrizte a juhokat, aztán megkérdeztem, hogy merre van Ploieşti. Éjjel volt, hajnalba, s ő megmondta. Aztán jöttem gyalog, keresztül azon az erdőn Buzauba, odáig jöttem. Már nem tudtam menni sem étlen-szomjan, féltem a városba bémenni. Volt egy kaszaj szalma, úgy el voltam fáradva, már nem tudtam menni, bébujtam a kaszajba. Ott beszúrtam a botot, hogy merre kell induljak, ha felébredek, aztán bébujtam, ott megpihentem. Felébredtem… Féltem, nem akartam bémenni a városba, de nem lehetett elkerülni, aztán egyszer lesz, ami lesz, elindultam keresztül a városban, szerencsésen keresztüljöttem. Aztán mikor kijöttem a városból erre felé, Ploieşti felé, már alig tudtam menni. Hallottam, zereg egy szekér, jött egy román, zöldséget vitt a városba, s adta el. Kereskedő volt, elkerült. Intek neki, hogy ültessen be, meg-

[28] 'a vagonnak'
[29] 'találtam'
[30] 'boróka'

állott és beültetett. Elhozott aztán, olyan ügyes román ember volt, hogy a Jóisten tartsa meg, felültetött. Feltirgyepeltem hátul a ládák közt, elé hívott az ülésbe. Észrevette, hogy szökevény vagyok, látszott rajtam, szakállas voltam s mocskosan, étlen. Egyszer megállott, azt mondja, menjek bé náluk. Féltem, mind a tűztől, gondoltam elárul, s lefognak. Sose felejtem el… Bémentünk, be a házba, nem eresztett, gondoltam, most elárul, de nem, estig el nem eresztett, percig sem hagyott. Elmondta, hogy Szamosújváron volt ő katona, azt mondja, szakaszvezető volt, ő azt mondja, hogy a magyarokkal. Észrevette, hogy magyar vagyok. Azt mondja, ismeri ő a magyarokat, „jó embörök, minden vasárnap vittek engömet, velük kellett menjek nálik". Szamosújvár környéke magyar. No aztán, béhitt, nagy tál puliszkát csinált az asszony, kiborította, mureturát[31] melléje, savanyú paradicsomot, ilyen regáti étel. Jól laktam, lefektetett, nem eresztett. Mind akartam jönni, hogy jöjjek haza, de nem eresztett reggelig. Reggel felkölt, kiment, én is felköltem, kimentem. Gondoltam, menjek mosakodni, de nem eresztett, „maradj itt", azt mondja „estig, este én megmutatom az utat". Akkor ott maradtam. Azt mondja, mikor bémentünk a házba, „feleség kelj fel, vágj egy tyúkot, mert a magyarok szeretik a tyúkhúst". Az asszony egy-kettőre egyet megfogott, elvágta a nyakát, csinált jó csorbát,[32] de én izgatott voltam, hogy lefogat. Estig ne menjek sehova, azt mondja, az állomásba le van rakva egy csomó lőszer, őrizték az oroszok, „arra felé találsz menni, agyonlőnek". Este vacsorát adott, cujkát,[33] este azt mondja, „gyere, megmutatom, merre tudsz elmenni", kimentünk, jött ő is. Az oldalba egy ház volt, s világosság, azt mondja, „gyere, menjünk oda, ott a bátyám lakik", kimentünk oda. A bátyja kiáltja, „ki ez az ember", „ez egy fogoly, biztos elszökött, magyar", a bátyja, – az is ott volt katona – elé a feleségit, „kenyeret elé hamar, vacsorát, cujkát". Beszélgettünk ott, aztán ki kellett valljam, hogy fogságból szöktem el. Vett kenyeret is, mert ott a Regátban puliszkát esznek, bétett egy liter cujkát a zsebembe, s azt mondja, „most megmutatom neked az utat". Jött, megmutatta, hogy merre menjek, aztán jöttem Ploieşti felé az országúton.

Hát egyszer világ van az út szélén, egy sofőr, defektje lett, s nem mertem odamenni, gondoltam oroszok. Egy darabig állottam úgy ötven méterre, néztem, hogy ott világ van. Aztán akkor mentem, megindultam, gondoltam, lesz, ami lesz, odáig érek el, köszönök ügyesen, ő meg ott dolgozott, éppen megcsinálta a defektet. Fel akarta tenni a kereket, mentem, segítettem. És „hova megy?" „én Ploieşti-re", azt mondja, „én is odamegyek", üljek fel, azt mondja. Hát bent két orosz katona, alszik, mint a bunda, holmival, meg gyolcs, posztó, minden, én úgy megijedtem. Reggelre, hajnalban – mert akkor este volt – én is leszállottam, azt mondja a sofőr,

[31] 'sós vízben erjesztett savanyúságot'
[32] Jellegzetes román savanyított zöldséges húsleves.
[33] 'gyümölcspálinkát'

menjek el, mert ezek odaállítnak engem is a vagonokhoz. Aztán üldögéltem, s kinyitották a boltokat, meg voltam ehűlve,[34] s nem volt pénz. Mondtam, „milyen jó volna egy kis kenyér, na valahogy hazakerülök Ploieşti-ről Brassóba, már sikerül, ha idáig eljöttem". Aztán leveszem a sapkát… mikor mentem Földvárra, Margit néni adott ezer lejt, s én ezt bévarrtam a sapkába, el is felejtettem. Már kétszer meg volt ferdítve,[35] így széjjelment, s így a sapkát leveszem, kibontom, s „állj meg te, ezör lej!". Hú, elég volt, jegyre is volt, kenyérre is volt, konzervát[36] is, megettem, de nem nagyon mertem matatni, jöttek, mentek az oroszok, visszaültem oda a talpfára, gondoltam, estig várok. Egyszer jön a vonat, s teli van leventékkel, jöttek haza, szöktek el, s hallom, hogy magyarul beszélnek. Odamentem, s kérdem „hova mentek?", hát Brassóba, felállottam én is közikbe, aztán avval jöttem Brassóba, ott leszállottam, vártam a személyvonatot, december 16-án.

Tudja isten, mennyi idő alatt értem haza, mert gyalog jöttem. Hazajöttem. Mentem fel az úton, bémentem oda apósomékhoz. Az érdekes volt aztán, bémentem, éppen ott volt a szer,[37] ott fontak az asszonyok, az ablakon néztem bé, nem mertem bémenni. Egyszer aztán bémenyek, és szállást kérek. Nem ismertek meg, szakállam volt, rossz kabát, kormos, roncs, tetves, az igaz. Mondom „adjanak szállást", nem adtak szállást, „elegen vagyunk", azt mondták, s fontak az asszonyok. Nem törődtek avval, hogy mi az öregasszonnyal olyan jól kötölőztünk, jó mondó volt az anyósom is. „Csak egy kis széket adjon a fűtő mellett, s leülök ott", mondom, kötölőztünk, s Margit néni aludt az ágyban. Meghallotta a hangom, aztán felszökött. Úgy volt-e, te? Szombat volt, mert vasárnap lakodalom volt, s mind bégyűltek. Elég az, hogy hazakerültem szép lassan.

Aztán megint átmentem az Olton túl, ott volt egy barátom, itt a faluban voltak románok,[38] ott nem Ajtán. Itt féltünk, mert, akit elkaptak, azt el is fogtak,[39] ezért én átalmentem reggel Ajtára, ott dolgoztam. Csak márciusban, 15-e után jöttünk haza. (…)

Az maradt emlékbe nekem Ajtán, hogy március 15-e volt, felkeltem, az ablakon kinéztem, és tisztán teli volt rakva az Alszeg és a Felszeg magyar lobogókkal, ők még akkor is tartották a magyarságukat. Sok helyt volt kirakva. Így aztán hazakerültem. Itt laktunk, itt születtünk. Földünk nem volt semmi sem.

[34] 'éhes voltam'

[35] 'kettőbe volt hajtva'

[36] 'húskonzervet'

[37] „Szerre jártak" a fiatalok tél idején, azaz minden este más háznál ültek össze fonni, mesélni, együtt lenni.

[38] Azaz a román katonák.

[39] Azaz börtönbe zárták.

Közbe a fiam itthon meglőtte magát, gránátot kaptak, itt volt a patakban. A feleségem kisebbik testvére megkapta,[40] nézegette, s leejtette, abba a helybe felrobbant, és ő elment.[41] Őt, a kicsikét[42] telibe találta… aztán… a temetésére sem tudtam hazamenni…

Amikor hazakerültem, üzletet nyitottam, kicsibe kezdtük, örökké került jó ember, aki adott pénzt kölcsön. Kocsmát nyitottunk, itt két hatszor hat méteres szoba volt. Akkor csak nekem és a szövetkezetnek volt kocsmája, jól ment az üzlet, de sokat is mentem. Aztán nem állhattam,[43] mert sokat mentem. Küküllőből hoztam a bort, Regátból a pálinkákat, Brassóból a sert, sokat dolgoztunk, éjjel-nappal. Akkor néptanácsnál árverezték a jogot, három kocsmajog volt, s itt alkalmas lakás volt. ’45-től ’50-ig volt az üzlet. ’50-ben aztán bezáratták, s akkor gazdasággal foglalkoztunk. Közbe-közbe kereskedtem lovakkal, de nem erősen, míg a kocsma tartott, nem erősen, akkor csak egyet tartottam, avval hordtam az italt.

’50 június 2-án elvittek a Deltához[44] kényszermunkára, Mózi[45] Istvánt vitték május 10-én…

(Miért vitték el?)

Hát én tudom? Tisztán nappal jöttek, Mózit[46] éjjel vitték el. Jöttek fentről, s két törzsőrmester, őket ismertem, ők vittek el. Azt mondtam, hogy délután hazajövök, de nem engedtek. Elvittek, s nem is engedtek, vittek Brassóba a nagymilíciára.[47] Ott voltam a pincében. Semmit sem mondtak, levágták a hajunkat. Akkor olyan volt a menet, hogy ha valaki valakire haragudt, vagy nem tetszett valami… s mi akkor egy kicsit haladtunk avval a kocsmával, már irigyelték. Azt mondták „el kell vinni, hanem igen meggazdagodik”… a kommunisták. A pincéből hamar elvittek, s ki az állomásra, be a vagonba, s vittek Bukarestbe, aztán összeszedték az urakat is mind. Gazemberek… a kommunisták… Kínoztak erősen. Akkor onnét vittek el a kánálhoz.[48] Aztán ott még mit csináltak velünk? Ott vertek is, ott rúgtak is, azokat a nagyurakat is. Nem is hiszik, még én sem akarom elhinni. Kínoztak ott… Soknak emlékszek a nevére, mind miniszterek, nagykereskedők, mészárosok, ilyen, mint én, nem volt senki. Barakkokba,

[40] Megtalálta a gránátot a patakban.

[41] Szörnyethalt.

[42] A kisfiát.

[43] Nehezen bírtam.

[44] A Duna-delta építéséhez.

[45] Apácán jellemzőek a nevezett nevek, a „Mózi” név is egyike ezeknek. Ezeknek nagy része nem csúfnév, hanem megkülönböztető név, mely valamilyen történetből, jellegzetes mondatból, tettből alakult ki. Ezek a nevek gyakran öröklődnek a fiatalabb generációkra is.

[46] Ő volt a falu szabómestere, aki az egyháznál kántori tisztséget töltött be, valamint a település magyar egyesületében is vezető pozícióban volt.

[47] A központi városi rendőrségre.

[48] Az 50-es években kezdték el a Duna-delta csatornájának építését. A meder kiásását kényszermunkásokkal végeztették el.

deszkabarakkokba voltunk, akkora barakkok voltak, kétezren voltunk… Ásni kellett a földet, a kanálist. Hat hónapig egy végbe csákánnyal, a kapával a kezembe. Akkor aztán volt egy kolozsvári bádogos, megsajnált, odavett maga mellé, aztán avval eltöltöttük.[49] Sokszor beomlott a kanál,[50] sokan ott haltak. Ez a Mózi is meghalt, de ő felakasztotta magát, nem bírta tovább. Ő egyedül volt, egy ekkora szoba volt neki, szabósággal dolgozott, akkor azelőtt tették oda. Bent az udvaron, a lágerba csak a szakácsok maradtak, a suszter, s az orvosok, s ő felakasztotta magát. Örökké sírt, kegyetlen módra bántak el, de ő neki nem volt rossz dolga, csak sajnálta a többit, s ezt nem bírta. Előre se volt túl nehéz dolga, mert homokot hordták el. Kilencven kilós volt, s hatvanöt lett, ugye akkor csak nem volt jó sorsa.

Én bírtam a munkát, itthon is meg voltam szokva, én már legelső nap, mikor kimentem, ki voltam tüntetve, hat hónapig minden nap. Jó munkás, élmunkás voltam. Étel kevés volt, négy szem fuszuly[51] egy tálba. Minden három hónapban váltották a kommandátot,[52] s aztán jött egy rossz szájú, s akkor kiadta, hogy nem volt szabad elvenni a csomagokat,[53] béhányták egy sarokba.

A feleségem kétszer volt, evvel a Mózi Pityu feleségével. Meg volt engedve nekik, de csak 15 perc volt engedve beszélgetni. Mózit aztán már nem kapta,[54] csak a sírját kereshette… Mi rabok olyanok voltunk, mint a testvérek, ott kellett segíteni, mindenki, aki tudott, segített. Nem tudta senki se, hogy mikor fognak elengedni, nem voltunk elítélve. Jött ez a kommunizmus… ástuk a földet, csákányolni, megállni nem volt szabad hattól-hatig, délbe adtak enni s reggel s este. Reggel teát, s délbe levest, s este is. Szigorúság volt, akinek nem volt ereje dolgozni, az megholt, vagy aki beteg volt, az is. Annyi volt egy embör, mint egy légy.

Aztán egyszer dolgoztunk csak délig, délben mentünk be, s aki a kapuban volt, az azt mondta, hogy „akit olvasok, az menjen, s adja be azt, amit a raktárból kivett". Mentünk bé délbe, akkor ott dolgoztam a betonágyba,[55] én mentem, én voltam a hatodik, béadtuk, amit kivettünk tálat, kanált, pokrócot, lepedőt, jött a motor, feltettek, s hoztak Bukarestbe.

Most sincs semmi papír, elégették.[56] Volt ott Csíkból egy pap, s Gyergyóremetéről, s volt ott egy román pap Fogarasról… erős rendetlen világ volt. Még a papokat is vitték… Akkor onnét még kivittek Mohosaljára, s

[49] Azaz a bádogos műhelyben dolgozott.
[50] 'csatorna'
[51] 'bab'
[52] 'parancsnok'
[53] Azokat az élelmiszercsomagokat, melyeket otthonról küldtek a raboknak.
[54] Nem találta életben a felesége.
[55] A meder betonozásánál.
[56] Azaz nincsen hivatalos írásos feljegyzésük az elvitelükről, illetve az elítélésükről.

még két hétig itt tartottak, kapáltuk a törökbúzát,[57] azért már tudtuk, hogy eleresztnek, oszt ott jött a duba,[58] s jöttünk bé délbe. Hozták a felváltót, úgy is volt pontosan, mikor felmentünk, na „akit olvasok be a dubába pakkal[59] együtt". Bétettek s vittek.

A nagymilícián aztán verifikáltak, onnét eresztettek ki. Semmit se mondtak, csak ki a kapun. Volt egy ilyen keskeny ajtó kifelé a milícián, s akkor a törzsőrmester olvasta a listát, „akit olvasok, az menjen az ajtón ki, az ajtót húzza bé". Jöttünk ki, túl már ott állottak a többiek egynéhányan. Semmit se mondtak. Akkor kiáltsák ott a járdán, „jöjj, doumnu[60] Soós, szabadok vagyunk". Néztem hátra, nincs senki. Szabad vagyok. Átal mentem én is a járdán. Összesen másfél évig voltam a kanálisnál. Vasárnap reggel jöttem a reggeli vonattal, mindenki sepergetett[61] az úton, alig értem haza. Mindenkinek köszöntünk. Hazajöttem, s éppen valakinek volt a vendégsége,[62] a muzsikások mind béjöttek, az ürmösiek voltak. Másnap már mentem a mezőre, június volt, s jött a mezei munka, abból éltünk, mentünk pityóka húzni.

Egy év múlva a lakásból is kitettek, s haza kellett költöznünk. Azt mondták, hogy ki kell tenni, mert még mindig igen jól vagyunk, az elnök[63] költözött ide, egy ürmösi. Aztán került jó ember, s visszaadták. Az állatokat nem vették el, ott voltak anyáméknál, s a kertet sem, de csak hátul lehetett bemenni. Az asszony, mikor ment a kertbe, mindig sírt, s az az ürmösi könyökölt az ablakba, s nézte. Egy év múlva megengedték, hogy visszaköltözzünk. Az egyik elnök, s a másik titkár, ők látták, hogy igazságtalanul csinálták, akkor visszaköltöztünk[64]…

(…)

Reménye kell az embernek legyen, s nem szabad soha elcsüggedni, a reményt meg kell tartsa. Ami csúfság volt, azt a kommunisták velem mind megtették később is. Annyit hurcoltak, annyit kellett menjek lovas-

[57] 'takarmánykukoricát'

[58] 'zárt teherautó'

[59] 'csomaggal'

[60] Soós úr.

[61] Minden vasárnap kora reggel, istentisztelet előtt mindenki felseper a portája előtt.

[62] Valószínűleg eljegyzési ebéd lehetett, melyre a szomszéd falu muzsikusait hívták meg.

[63] A tanácselnök.

[64] Ettől a ponttól kezdve töredékes az élettörténet. Riportalanyom nem szívesen mesélt a hatvanas-hetvenes évekről. Ennek oka – számomra úgy tűnt – abban keresendő, hogy ezek az évek már nem váltak el a mindennapi apácai munkásélettől, így a magnóval megelőlegezett külvilág számára nem jelentett „érdekes-tanulságos történetet". A beszélő csak életének különleges fordulatait emelte ki, azokat, amelyek a minden nehézséget legyőző ember képét rajzolták meg. A felvett beszélgetésnek ezt a kérdés-felelet részét a publikált változatból kihagytam, tiszteletben tartva riportalanyom privilégiumát élete történetének alakításához.

tul, szekerestül… este hazajöttem Rozsnyóról, reggel vissza kellett menjek Brassóba berbécseket[65] kellett elvigyek. Aztán letettem a lakatosvizsgát, voltam javító lakatos, s onnét osztán nyugdíjba jöttem.

Közbe készítettünk kötelet. Egy szegény asszonyé volt a kötélfonó, úgy hívták Burcu, egy cigányné a faluban. Aztán ő meghalt, s evvel volt a szerelés[66] a csűrben. Megvettem, s avval sokat csináltunk, kötelet készítettünk, spárgát, s nagy kötelet, annak is nekifogtunk, avval is foglalkoztunk. Az is jó volt, s valami…

Valahogy a Jóisten úgy megsegített minket, hogy tudtam dolgozni, csak ez volt nekünk. Máig is azt mondom, hogy örökké csak a Jóistenben bíztam, pedig templomba sem nagyon jártam, de csak ez volt nekem. Tudja, mindig mondom, hogy hosszú élettel annyi minden össze-vissza kerül, hogy nem is gondolná az embör.

Irodalom

Bertaux, Daniel 1981. From de Life-History Approach to the Transformation of Sociological Practice. In: Bertaux, D. (ed.): *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences.* 29–47.

Bertaux, D. – Wiame, I. 1981. Life Stories in the Baakers' Trade. In: Bertaux, D. (ed.): *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences.* 169–191.

Fischer-Galati, Stephen 1998. Romania under Communism. In: Dinu C. Giurescu, Stephen Fischer-Galati (ed.): *Romania. A Historic Perspective.* New York: Columbia University Press 441–462.

Ferrarotti, Franco 1981. On the Autonomy of the Biographical Method. In: Bertaux, D. (ed.): *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences.* 19–29.

Langness, L. – Frank, G. 1981. *Lives:* An Anthropological Approach to Biography. Novato California

Niedermüller Péter 1988. Tájékozódás – kutatási áttekintések. *Ethnographia,* 1988/3–4. 376–389.

Orbán Balázs 1871. *A Székelyföld leírása.* Pest

[65] 'birkákat'

[66] Azaz így szerezték meg a kötélverő gépet.

FEJŐS ZOLTÁN

A városi kultúra régi és új elemei: szempontok Budapest átalakulásának értelmezéséhez[1]

A kelet- és közép-európai városok az államszocializmus utáni évtizedben jelentősen átalakultak.[2] A változás nem egyszerűsíthető a korszak poszt-szocialista átmenetéből származó jegyekre, annak fejleményeire, mert az új jelenségek, a létező struktúrák módosulásai kapcsolatban állnak az ezredvég világszerte tapasztalható nagy gazdasági, társadalmi és kulturális folyamataival. A globalizáció itt nem egyszerűen a posztmodern tünete és/vagy következménye, hanem lokalizációjának posztszocialista változata. A két „poszt" jegyei valamennyire megkülönböztethetők, noha máshol nem észlelhető kevert struktúrákat képeznek. Ebben a keretben kísérlem meg a városok átalakulásának néhány faktorát Budapest példáján leírni és értelmezni. Ugyanakkor nem célom a „poszt"-ok következetes megkülönböztetése, mert lényegében az érdekel, hogy mik a városi kultúra napjainkban itt észlelhető paradigmatikus jellegzetességei – nevezzük őket bárhogyan, akár posztmodernnek, posztindusztriálisnak, akár hibridnek, akár posztkommunistának vagy máshogyan.

[1] Angolul elhangzott a Société Internationale d'Ethnologie et Folklore (SIEF) 7. kongresszusán Budapesten 2001. április 24-én, s megjelent a konferencia plenáris előadásait közreadó kötetében: Fejős 2001. A magyar változat publikálását nem annyira a bemutatott tényanyag, mint a földolgozás összegző jellege, szemléletmódja és szempontjai indokolják. A szövegen érdemben nem változtattam, így néhány apró kivételtől eltekintve nem vettem figyelembe az újabb adatokat és az időközben megjelent szakirodalmat. Módosításaim elsősorban stilárisak, így elhagytam a külföldi olvasó számára szükséges magyarázatok többségét.

[2] Szociológiai, urbanisztikai szempontból lásd Enyedi 1997; Enyedi (ed.) 1998; Barta (szerk.) 2000; Koszorú–Erő (szerk.) 2000; Bodnár 2001; Lukovich 2002. (Az utóbbi kettő a kézirat lezárása után jelent meg.) Az európai néprajz és antropológia a városok átalakulását, a mai viszonyokat és jellegzetességeket eddig nagyon kevéssé kutatta. Tanulmányom olyan elsődleges és másodlagos források elemzésén alapszik, mint a fővárosi önkormányzat különféle dokumentumai, a főváros városfejlesztési koncepciójával kapcsolatos anyagok, kiadatlan kutatási jelentések – beleértve számos egyetemi dolgozatot, esettanulmányt, melyet az ELTE Antropológiai Szakcsoport és a Műszaki Egyetem hallgatói készítettek –, felmérések, újságcikkek és más médiahírek, továbbá ingatlanpiaci dokumentumok és hirdetések, illetve személyes megfigyelések. Köszönöm Schneider Márta (Főpolgármester-helyettesi Iroda) és Kerékgyártó Béla (Műszaki Egyetem) segítségét. A Műszaki Egyetemen *Modern nagyváros, építészet, kultúra* című oktatási programjához lásd Kerékgyártó (szerk.) 2002.

Nincs tér kimerítő képet alkotni, a szükségszerű redukció eredményeként három aspektusról szólok: a tér, a kép és az idő dimenziójáról. Legbővebben az elsőt tárgyalom, majd egyre szűkebben a két utóbbit. Nem ezek sorrendjében haladok, hanem a városszövet egy-egy metszetén vagy példáján keresztül. A tér, a kép, az idő kitüntetett szerepet játszik az antropológiai elméletekben, és több új, nemritkán provokatívan sarkított tétel kifejtéséhez vezetett az ezredvég városainak, a kulturális globalizációnak értelmezésében. Kézenfekvő tehát, hogy az elősorolt megfigyeléseket, jelenségeket valamennyire szembesítsük ilyen elméletekkel.

Egy személyes hang – tágabb összefüggésekkel

A közelmúltban a legnagyobb példányszámú magyarországi napilap kulturális rovatában *Furcsa indián vagyok Budapesten* címmel interjú jelent meg egy Budapesten élő német értelmiségivel, aki író, fordító, nyelvtanár, irodalmi szerkesztő egy személyben.[3] A beszélgetés apró adalék a magyar főváros kulturális átalakulásáról, néhány jellemző vonásáról. A számtalan, szinte nap mint nap megjelenő hasonló értelmű beszámolótól annyiban különbözik, hogy az újságíró beszélgetőpartnere egyszerre kívülről és belülről látja, láttatja a várost. „Ahogy teltek az évek – hangzik a beszélgetés egyik kulcsmondata – azt tapasztaltam, hogy Budapest kezd hasonlítani ahhoz a világhoz, ahonnan érkeztem. Ezért olyan fontos nekem a régi pesti kávéházak világa…" Itt az író a kávéházak megújításának mozgalmára utal, s arra, hogy ő ebben aktív szerepet játszik, a budapesti német kulturális intézet égisze alatt, annak épületében létrehozta a Goethe Intézet Eckermann kávézóját. Ezt megelőzően már egy másikat is alapított. Az interjú utolsó kérdésében az újságíró arra utal, hogy Budapest ma „egyre zavarosabb értékrendet követ". „Ez igaz – válaszolja partnere –, de ennek ellenkezője is. Mert egyfelől tényleg rossz, idegen mintákat próbál utánozni ez a város, másfelől (…) az emberek most levegőhöz jutottak, márpedig ez a kis levegő a minimális feltétele annak, hogy ismét meggyőző társas életet éljünk. Két rohanó ember ugyanis nem tud beszélgetni. Legfeljebb lihegni."

Mi ennek a beszélői pozíciónak a sűrű társadalmi és kulturális szövete? A szöveg sajátos etnográfiai adat, a várost szubjektíve létrehozó kulturális jelentések nyilvánosan artikulált példája, amit szélesebb kontextusba helyezve tudunk megfelelően értelmezni.

A beszélő transznacionális értelmiségi, aki számára a mozgás szabadsága adott és hosszabb ideje elérhető gyakorlat. Azonban nem a globalizáció jellegzetes menedzser, bankár vagy informatikus figurája, akit a posztmodern szövegekből ismerni vélünk, hanem humán értelmiségi, aki

[3] *Népszabadság,* 2001. március 10., szombat, 38. Egy korábbi, hasonló beszélgetés a szerzővel: *Magyar Hírlap,* 1997. december 22., hétfő, 6.

érzékeny a kultúrák, társadalmak különbségei iránt. Felesége elismert magyar filmrendező. Az író keletnémetként fedezte föl Magyarországot. Egy apró vesztfáliai faluban született, s bélyegeket gyűjtve figyelt föl az ország létére. 1973-ban járt itt először, ezt követően évente rendszeresen hosszabb-rövidebb időt töltött a magyar fővárosban, s 1989 óta nyelvtanári munkája és családja végképp ide köti, ha nem is kizárólagosan. Budapestet az első pillanattól áttekinthetőnek, megismerhetőnek tartotta, mert itt – ahogy az interjúban fogalmazott – „átélhető léptékű [volt] az a nagyvárosi zűr", amelyet vidékiként másutt nem nagyon tudott elviselni.

A város változásával, akkulturációjával szemben mintaként állítja a helyi városi kultúrát, közelebbről a századforduló kávéházát. A kávéház jelentése-jelentősége az egykori és a mai Budapesten összetett kérdés. Ezúttal két szempont lényeges. Az Osztrák–Magyar Monarchia boldog békeidejében kiformálódott intézmény az 1920–30-as években már sorvadásnak indult, de véglegesen a szocializmus évei alatt szűnt meg. Államosítások, ideológiai kampányok áldozatává vált, mert a polgári múltra emlékeztetett. Ma nincs még egy évtizede, hogy reneszánszát éli a klaszszikus kávéház eszméje. Bár igaz, hogy a kávéházat korábban is rendre felbukkanó nosztalgikus, elégikus emlékezések övezték, de most felváltotta ezt az aktív megújítás törekvése. Néhány régi helyet fölújítanak, újakat létesítenek, noha a mozgalom képviselői szerint ez még csak a kezdet.[4] A kávéház újraéledő kultusza elsősorban a városi humán és művész értelmiség, egyetemi diákság, fiatal vállalkozók körében erőteljes. 1999 telén az egyik nevezetes egykori, 1949-ben bezárt belvárosi kávéház, a Centrál újranyitásakor a magyar miniszterelnök is megjelent. Ennek az egyetemi épületekhez közel eső kávéháznak a felújítása egy sikeres, a magyar kultúrát, művészeteket pártoló nagyvállalkozónak köszönhető. „Még életemben nem üldögéltem kávéházban – állította egyébként egy interjúban, amikor megvásárolta az épületet –, de tudom, hogy mások szívesen megisznak ott egy kávét, és elolvassák az újságjukat."[5] A felújítással nem csupán egy legendás kávéház kelt új életre, hanem az építészetileg viszonylag értékes, bár többször átalakított épületét is megmentették, melyet az 1990-es években Wizzard's játékteremnek használtak, majd üresen állt, állapota romlott. A múltból visszaszerzett tér az Eckerman kávézó is, mely egy valamikor híres, költők, bohémek által kedvelt étterem helyén nyílt. Ez volt a Három Holló, Ady Endre kedvenc helye a századelőn. Szimbolikus térfoglalásról van tehát szó, meghatározott, a városi emlékezetben nevezetes épületek, sőt tágabban a városközpont védelméről, továbbá a „globalizációs szemét" kiszorításáról – hogy a nyilvánosságban kedvelt harci metaforákkal éljünk. A tér és az idő kapcsolata kölcsönös: az

[4] Lásd Zeke (szerk.) 1996; Saly (szerk.) 2002.

[5] *Magyar Hírlap,* 1998. március 7., szombat, 9. A Pharmavit gyógyszergyár alapítójáról-tulajdonosáról, majd vezérigazgatójáról van szó.

elfeledett helyek mint konkrét fizikai terek birtokbavétele egyben a szétt-öredezett városi emlékezet egyes tartományainak megújítása is.

A kávéház ugyanakkor a klasszikus városelmélet szerinti nyilvános tér pregnáns példája. Az individualizálódott városi ember társas életének kerete, ahol találkozásokra, a munkától rendszerint független idő eltöltésére van mód, miközben egyeseknek – főleg kispénzű íróknak, költőknek – az otthont és a munkahelyet is megtestesítheti. A kávéház a rohanó tempójú városi életben a viszonylagos lassúság, a nyugalom nyilvános tere. Történészek szerint a társadalmi integráció eszköze is, mert az egyes kávéházak közönsége nem volt homogén, bár a helyek között voltak jelentős társadalmi különbségek. E nyilvános funkciók jelentése ugyanakkor változó, melyből olyan minták nyerhetők, melyet egyesek a városi interakció ma is életképes és szükséges, követendő formájának tartanak. Az Eckermann kávézóban, mondja az alapítója, „én nem akarom megállítani az időt, nem valamiféle megfagyasztott múltra vágyom". A hagyományos miliőbe így az internet is bekerül. A kávéház lényege „nem muzeális imádság", hanem remélhetőleg olyan közeg, mely „jövőképes", alkalmas arra, hogy közönségét bekapcsolja a „nagyvilágba", azaz más szavakkal kifejezve, az egyes helyek fölött szövődő városi élet szövetébe. A kávéház sikeres jövője a beszélő szerint a benne végbemenő, hozzá köthető irodalmi-kulturális rendezvényektől, szabadidős tevékenységektől és ezek színvonalától függ.

A példa egy hagyományos városi viselkedésforma restaurációja és új használati értékkel való felruházása iránti igényről szól. Amit ehhez hozzá kell tenni, az a szimbolikus és a gazdasági dimenzió. A város nyilvános tereinek folyamatos fizikai és szociális újraalkotásában ugyanis nem pusztán a résztvevők interakciója játszik szerepet. Így a kávéház kecsegtető jövője is sokkal inkább a forma jelentékeny szimbolikus értékétől függ, ami az emberi, csoportközi kapcsolatokat és azok helyét a nyilvános reprezentációban különleges, kitüntetett térré teszi. Bármely hely kollektív elismerése és a helyek sorozata, magasabb fokú integrációja mint a városi lét kulcskérdése a gyakorlatok és szimbolikus képek kölcsönhatásából fakad. Akik a kávéház eszményében a mai „idegen minták" ellenpólusát látják, nem egyszerűen egy szubkulturális tevékenységforma és értékrend fenntartása mellett érvelnek, hanem követendő mintát kívánnak állítani. A képek és a viselkedésformák azonban akkor válnak a mai városi kultúra jól artikulált és dinamikus elemévé, ha az őket éltető intézmények a szolgáltatóipari gazdasági racionalitással egybefonódva – mint Sharon Zukin, amerikai városkutató mondja – „szimbolikus gazdasággá" válnak.[6] Csak a tőke részvételével válik lehetővé, hogy bármely ideál, legyen az akár a kávéházé, befolyásolni tudja a városképet, a jónak tartott

[6] Zukin 1995; 1996.

közösségi magatartásformákat. A tőkére pedig nem minden ok nélkül, gyanakvással illik tekinteni, különösen akkor, ha a személyközi interakciók, az intimitás tereinek fenntartásáról van szó.

A terek ritmusa

A városi mikroterek, a nevezetes pontok folyamatos változása a városi életforma ismert sajátossága. A városi tér egyes földrajzi adottságai és az épített környezet ugyanakkor a viszonylagos stabilitást biztosítják, noha ezek társadalmi elsajátítása, jelentésekkel való felruházása már nem állandó tényező. A változékonyság ugyanakkor a város egészére is jellemző, ami folyamatos növekedésében, szerkezeti módosulásaiban, az épített környezet bővülésében és változásában nyilvánul meg. A városi tér fizikai-társadalmi alakulását terek belépésével és kiesésével is jellemezhetjük. A város felfogható úgy is, mint egy közlekedőedény, mely új járatok képződésével folyamatosan új területekre terjed ki, miközben más járatok kihasználtsága visszaszorul. A város térbeli növekedése rendszerint terek relatív kiválásával, jelentős átértékelődésével párhuzamos. Szélsőséges esetben a terek kiürülése nem egyszerűen szociális használatának megszűntét, hanem fizikai pusztulását is jelenti. A térbeliség ilyen ritmusa a tőke, az ingatlanpiac, a várospolitika, a várostervezés és a városlakók tevékenységétől függ. E szereplők a téralakításban nem mindig azonos módon és nem azonos eredménnyel vesznek részt.

Budapestnek az elmúlt évtizedben végbement változása jól jellemezhető a térképződés ilyen dialektikájával. A városban új színhelyek létesültek, miközben mások oly módon változtak, hogy szinte leváltak róla, de legalábbis elkülönültek tőle. Ez a szegregáció, a városi lét eredendő heterogenitása – mondhatnánk, de joggal feltételezhetjük, hogy e fogalmi eszközök nem elegendőek a mai városi lét flexibilitása megértéséhez.

A belépő új terek egy része az épített környezet bővülését jelenti. Ezek a stabil új helyek. Más részük alkalmi tér, így instabil, a társadalmi interakció meghatározott új városi környezete. Az első esetben a tér anyagi adottságainak, fizikai előállításának folyamata dominál. Ezt nevezi az antropológus, Setha M. Low a tér társadalmi előállításának (production), amitől megkülönböztethető a tér társadalmi felépítése-értelmezése (construction), a tér társadalmi-kulturális elsajátítása.[7] A belépő terek között vannak olyanok is, melyeknél az aktív anyagi térformálás másodlagos jelentőségű, mert a városi élet egészében újként való megjelenésük szimbolikus jelentésük kidolgozásában, kialakulásában rejlik. Fontos megjegyezni, hogy a téralkotás mindkét aspektusból vélemények, értékek, kulturális jelentések és hatalmi tényezők kérdése.

[7] Low 1996. 861–862.

Az átalakuló városi geográfiában a megjelenő, illetve „eltűnő" terek szoros kölcsönhatása miatt nem könnyű külön-külön bemutatni a jellemző folyamatokat. A szuburbanizáció, az elit új lakónegyedei kapcsán például kifejezetten a két oldal kölcsönös elemzésére lenne szükség. A főbb vonások határozott kiemelése érdekében mégis szétválasztom őket. Előbb a városi tér bővülésének új elemeiről szólok.

A domináns új terek a posztindusztriális gazdaság termékei. Budapesten látványos új pénzügyi-kereskedelmi központ nem létesült, a meglévő erősödött meg és terjeszkedett valamennyire. Ezt jelentős épületfelújítások és építkezések kísérték. Tönkrement épületeket korszerűsítettek, üres telkeket építettek be. Új bankok, irodaépületek, újabb drága üzletek létesültek a belvárosban, amit sokan fájlalnak a hagyományos városkép vélt megbomlása miatt. A centrum mindenesetre jelentősen megújult, miközben erőteljessé vált a cityvé alakulása, s ez relatív leválásához, elkülönüléséhez is vezetett. Az új korszak valóban új tereit a szolgáltató szektor hívta életre. A tömegfogyasztás, a szórakoztatóipar épp olyan erőteljes térformáló erőnek bizonyult, mint a klasszikus, folyamatosan bővülő 19–20. századi gyáripar volt. Az ilyen térbeli változásokat elsősorban a multinacionális tőke, a gazdasági-piaci erők okozzák, a tervezés szerepe – a szocializmus korszakának elsődleges regulatív eszköze – visszaszorult. A sokak szemében a városfejlődés nagy negatív példája, a bevásárlóközpontok, a nyugati stílusú mega-mallok megjelenése is a kontroll hiányának tulajdonítható.

E sorok írásakor 16 nagyméretű új bevásárlóközpont van Budapesten, illetve közvetlenül a városhatár mentén. Összterületük 186 ezer négyzetméter. A mallok forradalma 1996 végén robbant ki, amikor az első két óriás megnyitotta kapuit. A Duna Plaza átmeneti területen, egy bezárt óriási kazángyár helyét foglalta el, a Pólus Center pedig egy városszéli volt szovjet laktanyáét. A nehézipar, a szocializmus egy-egy terét látványosan felülírta a fogyasztói kultúra rendszere. A beruházások mutatói gigantikusak: a Duna Plaza 83 millió márkába, a Pólus 100 millió dollárba került. Még nagyobb szabású a még folyamatosan bővülő, 1999-ben megnyílt Westend City Center, aminek eddigi beruházása meghaladja a 40 milliárd forintot. 389 üzlet van benne, jóval több, mint amennyi Pest egyik fő ütőerén, a Rákóczi úton működik. A Westend a város egyik csomópontjában, a Nyugati pályaudvar feladott óriási tönkrement területén, raktárak, szerelőcsarnokok, vasúti pályák helyén, azok fölött létesült. Építtetői új városközpont létesítését hirdetik. A jelenlegi shopping city, mely Kelet-Európa legnagyobb ilyen intézménye, egész új városközpontot alkot.[8] Az új plázák, mallok komplex üzlet- és szabadidős szórakoz-

[8] Az adatokhoz a napi újsághíreken kívül lásd Locsmándi 2000; Lukovich 2002. 76–89. A bevásárlóközpontok megnyitásáról, alapterületéről kiváló összegzést közöl a *Népszabadság,* 2001. április 25-i száma; 35., 37.

tató gócpontok. A minta alapvetően amerikai, de az aktív adaptációt jelzi, hogy a Westendet egy neves magyar építész tervezte, nem kész típusterveket alkalmaztak. Igénybevételük változatos, használatukban, társadalmi értelmezésükben jelentős különbségek mutatkoznak már most, viszonylag rövid idő eltelte után is.[9]

A mega-mallok nem egyszerűen városképi, hanem városszerkezeti tényezők; a városi teret megnövelik, esetenként a beépítettségen túlra terjesztik. Ezt a térformálást kiegészítik a szintén multinacionális hipermarketek (Metro, Cora, Auchan, Tesco, Spar stb.) és az úgynevezett márkaboltok (IKEA, OBI, Praktiker, autókereskedések stb.) hálózatai. Üzleteik jó része, az építészek által „nagy dobozok"-nak nevezett konstrukciók a város szegélyén, a bevezető főutak mentén óriási konglomerátumokká, ún. powerpointokká állnak össze. A kereskedelmi funkció a városon túlra kiterjedő nyúlványokat alakít ki, ezzel kitágul a városi népesség által rendszeresen igénybe vett tér. Tömeges megközelíthetőségük a gépkocsira épül, bár igyekeznek a tömegközlekedéssel is a városhoz kötni őket.

Az új városi terek és városnyúlványok másik típusa az építészeti park. A park mint a városi élet bevett fogalma, teljesen új jelentést kap. Amerikai, nyugat-európai (például német) mintára épülnek a tehetősek új lakóhelyei, a lakóparkok, jól szeparált lakókertek. Megjelenésük párhuzamos a szuburbanizációval (pontosabban a felső rétegek elővárosi kiáramlásával), bár városon belül és kívül egyaránt divatosak. Az egységes elnevezés változatos építészeti és térformákat jelent. A lakópark lényege a nyugalmas környezet – lehetőleg távol más, zajosabb, zavaróbb (!) városi térségektől – és a magas színvonalú vagy luxus jellegű egyéni és közösségi szolgáltatások biztosítása. Nagy hangsúlyt kap a biztonság, a 24 órás őrzés, az elzártság. A város belső részein nagyobb, többféle városi funkciót beteljesítő parkok is létesülnek. Itt is fontos a körülhatároltság, a viszonylagos zártság és a különböző funkciók egy helyen való komplex biztosítása. Német ingatlanfejlesztők a müncheni Arabella park mintájára[10] építették föl Buda belső részén, az egykori MOM optikai gyár területén a legnagyobb ilyen jellegű létesítményt. Az informatikai ipar szintén megteremtette a maga parkjait (például a Graphisoft), s az üzleti világ is kezdi megvalósítani saját bürohoteljeit, az irodát és lakóhelyet egymás mellé helyező menedzserparkjait. A szabadság egyik szimbóluma, a park így válik mindinkább az elzárkózás, a társadalmi homogenizáció modelljévé.

Budapest társadalmi-kulturális térképén megjelentek az etnikus terek is. Ha az „előbb-utóbb" történet szerint közelítünk, a helyzet világos: a

[9] Például a Pólus kerületi és tinédzserközpont, az „emberarcú fogyasztás" színhelye. A Duna Plaza, a Mamut, a MOM-park elit jellegű, az Europark, a Csepel-plaza inkább „népi" stb. A mallok tinédzserközpont szerepe látványos, lásd Udvarhelyi Éva Tessza 2000.

[10] *Magyar Hírlap,* 1998. október 21.

színtelen, egyhangú budapesti társadalom az 1990-es években etnikailag tarka, változatos lett. Bevándoroltak, menekültek, ideiglenesen itt tartózkodó külföldiek, illegális munkavállalók csatlakoztak a honos etnikai csoportokhoz.[11] Az etnikai tarkaság felerősödött és egyértelműen *láthatóvá* vált. Ennek egyik eleme, hogy a város térbeliségében új térként artikulálódott a többségi kultúrától *különbözés* ténye. Az etnikai faktor reprezentációja, más szóval nyilvánosságra kerülése ugyanakkor aszimmetrikus az életformák, a csoportkultúrák belső mindennapi életének alakulásával és a kívülállók erre vonatkozó ismereteivel.

Az „új" etnicitás leglátványosabban a kínaiakhoz kötődik, akik 1989 óta különböző hullámokban érkeztek Kínából és Nyugat-Európából Magyarországra.[12] A kínaiak önálló lakóterületet nem alkotnak, Budapesten nincs kínai negyed, de fő tevékenységük, a kereskedelem révén mégis létrehozták a városi tér sajátos etnikai típusát. Ez elsősorban a kínai piachelyeknek köszönhető, továbbá az olcsó ruházati cikkeket, háztartási felszereléseket árusító boltoknak és kínai éttermeknek, melyek szinte mindenütt megtalálhatók. A kínai piac komplex, változékony intézmény. Többnyire átvette az 1980-as évek legvégén, a fordulat éveiben kialakult sajátos alternatív kereskedelmi helyek, a korábbi úgynevezett KGST-piacok szerepét. Az etnikai tér konstrukciója egyébként nagyrészt ezek kapcsán indult meg. A ma kínaiként számon tartott piachelyek tulajdonosai, irányítói azonban nem kínaiak, hanem helyi intézmények, illetve vállalkozói csoportok. A kínaiak tőlük bérlik az elárusítóhelyeket, a legnagyobb piacon például több mint 700-at. A kínai kategória összetett jelentésű. Egyrészt átfogó etnikai megnevezésként minden ázsiaira vonatkozik, másrészt az olcsó árucikkek jelképévé vált nem csupán e piacokon, hanem azokon kívül is.[13]

A „régi" etnikai kategóriák is hozzájárulnak Budapest etnikai fogalmának alakulásához, megerősödéséhez. Elősegíti ezt a magyar kisebbségi törvény, mely önkormányzatok felállítását teszi lehetővé. Ezek politikai testületek, többnyire élénk, öntudatot erősítő és kifejező kulturális tevékenységgel. Jelentékeny szerepe van a Budapesten élő 80-100 ezer főre becsült zsidó népességnek, mely a legnagyobb mai zsidó közösség Európában. Az érvényes magyar jogi-politikai rendszer „nemzeti és etnikai kisebbségeket" különböztet meg. A nemzeti kisebbségek azok, akik legalább száz éve Magyarországon élnek. A zsidók nem tartoznak közéjük, mert ők kulturális-vallási csoportnak számítanak, s mivel etnikai csoportnak sem minősülnek, nincs kisebbségi önkormányzatuk. A hozzájuk

[11] A történeti nemzetiségi, etnikai csoportok, kisebbségek demográfiai adatait lásd Demeter Zayzon 1994. Az újabb bevándorlókhoz, idegenekehez vö. Nyíri 2000; Keresztély 1998; Olomoofe 2000; Ramond 1998; Juhász 2000; mindegyik további irodalommal.

[12] Nyíri 2000; Keresztély 1998; Locsmándi 2002. 137.

[13] Sík 1997.

kötődő, általuk reprezentált etnikai tér változatos vallási, kulturális intézményeik körül szerveződik.

Az etnikus tér társadalmi konstrukcióját előítéletek is kísérik, ami negatív oldalról erősíti meg annak létét. Megmutatkozik ez a kínaiakkal s másokkal, ám leginkább a magyar fővárosban nagy számban élő cigányokkal/romákkal szemben. Ők sem alkotnak összefüggő lakóterületet, de újabb fejlemény, hogy a legszegényebbek, a munkanélküliek jó része kezd területileg is koncentrálódni. „Cigány vagy roma negyed" (netán cigány slum) létét azonban kockázatos lenne állítani. Látványos önreprezentációra való törekvésük nem független kiszorítottságuktól. Az eszközöket a többségi társadalom által etnikusként elfogadható kulturális jelképek, kulturális értékek jelentik: zene – a hagyományos cigányzenétől a rapig –, képzőművészet, kulturális fesztiválok stb. Ennek ellenére a város színpadán, a fogyasztói multikulturalizmusnak egyértelmű, jól látható roma központjai nincsenek, az intézmények, fórumok elsősorban az etnikai társadalom belső életének terei.

A városban más jellegű kisebb etnikai terek, kulturális színpadok, lokalitások is megfigyelhetőek, s a multikulturalitás más ízei is teret nyernek: például a Krisna-hívők szekérfesztiválja, a melegek nyári felvonulása és fesztiválja, a zene napja, különféle éttermek, reklámok, kézműves-termékek árusításai stb. A felvonulásoknak még nincs állandósult térbeli bázisuk, alkalmanként különböző főbb útvonalakat népesítenek be. Az etnikus makro- és mikroterek képzelt összessége létrehozza az etnikus Budapestet. S ne feledjük, van ugyanakkor a nemzetközi Budapest, melynek zsongását senki nem tartja etnikusak. A város angol nyelven működő színháza, négy vallási gyülekezete és a Névtelen Alkoholisták klubja, az amerikai vagy német menedzserek kedvenc francia étterme a „nemzetköziség" és nem az „etnicitás" megnyilvánulása.

A lokalitás termelésének egy további típusa az alkalmi térhasználat, mely nem állandó, de társadalmi és kulturális eljárások révén jól elkülönülő helyek képződését eredményezi. Ezek a kultuszhelyek, melyek többnyire meghatározott helyszínekhez kötöttek, de valódi életük és jelentőségük az ünnepeknek, rítusoknak köszönhető. A tér és idő kölcsönhatásáról van szó, melyről alább még más összefüggésben is szó lesz. A rítusok az „érzelmek struktúrájaként" teremtik meg a helyet, mondja az amerikai antropológus Arjun Appadurai.[14] A rituális munka nélkül a fizikai terek egyszerűbb jelentésű, sőt akár üres helyek, legfeljebb az épített környezet esztétikai, történeti értékei miatt tartják egyébként is számon őket. A kultuszhelyek a kulturális átértelmezések, jelentésváltozások fontos színterei. Budapesten az 1896 és 1929 között kialakított Hősök tere a 20. században végig a kollektív múlt és ideológiák színrevitelének szinte páratlan

[14] Appadurai 1996. 182. Magyarul: Appadurai 2001.

dinamikájú helye.[15] Az elmúlt évtizedben ez a hely nem belépő új tér, hanem az újabb jelentések képződésének fóruma. A csatlakozó Felvonulási tér viszont 1989 után az itt tartott nagyszabású május elsejék eltűnésével[16] – hadd utaljak előre – kiesett a város szimbolikus tájképéből. Egy térdefiníció levált a város szövetéről. Városi ünnep s annak sajátos lokalitása azóta sem formálódott meg a fővárosban. Valószínűleg nem fogja ezt megteremteni a *Budapesti Búcsú* sem, amit a kommunizmussal való kedélyes leszámolás jegyében alapított a főpolgármester 1991-ben az utolsó szovjet katona távozásakor, a szovjet megszállás megszűnésének emlékére. Bár minden évben, június utolsó hétvégéjén megtartják, igazi népünnepéllyé egyelőre nem vált. A hajdani május elsejék tömegességét, a város egészét átható mozgalmasságát nem éri el, heterogén eseményei nem alakítják a városi élet ünnepi pillanatává.

Az új rituális tér legerőteljesebb formája az ifjúsági popkultúra terméke. A Hajógyári sziget, ez a nem túl gondozott, nem is különösebben elhanyagolt, de kevesek által látogatott közpark ismertté vált az ezredforduló Budapestjén. Ez a hely az évente ismétlődő nagyszabású nyári Sziget Kulturális Fesztiválnak köszönhetően a városi térvilág társadalmilag, szimbolikusan hangsúlyosan megkonstruált lokalitása lett.[17]

A továbbiakban a térleválások, elkülönülések három típusáról szólok. Az elsőt maga a köznyelv és számos várospolitikai dokumentum is a szegregációs folyamatokra utalva fejezi ki, mégpedig kettős irányban. Az elit, a gazdagok *kivonulnak* a városból, a szegények pedig *leszakadnak*. Valóban, a magas jövedelmű lakosság egyre jobban a drága, budai hegyvidéki részekre költözik, valamint még tovább, a kertvárosokba. A szuburbanizáció az elmúlt években felgyorsult, élén a lakosság tehetős részével. (Megjegyzendő, hogy a kiáramlásból a megélhetési gondokkal küzdő rétegek is kiveszik a részüket, de ők a várostól távolabb eső, olcsó falvakba települnek.[18]) Ezzel szemben kialakul a városi szegénység, az underclass, s tagjai a város néhány belső lakónegyedének és úgynevezett átmeneti térségének, a „rozsdaövezetnek" elöregedett, komfort nélküli házait lakják, vagy éppen hajléktalanként tengetik életüket. A tőke, a piac, a hirtelen modernizáció roppant gyorsasággal formálta át a városképet, mely sok elemében hasonlatossá vált a nyugati metropoliszokéhoz. A város pár év alatt nemcsak külsőségeit, látványos „bútorzatát cserélte ki",[19] hanem átélte a társadalmi egyenlőtlenségek elmélyülését, ami látványosan kifejeződik a társadalmi tér átrendeződésében. A polarizáció kezdetei az 1930-as évekre nyúlnak vissza, amikor megkezdődött a tehetősebbek el-

[15] Lásd Sinkó 1992; 1993; Voigt 1994.
[16] Vö. Voigt 1994.
[17] Vö. Havasréti 2000.
[18] A szuburbanizáció adatait, típusait lásd Tosics et al. 1998.
[19] A kifejezést Droste 1996-os esszéjéből kölcsönöztem.

különülése. A szocializmus éveiben ez nemhogy megállt volna, inkább elmélyült. A társadalmi státus egyenlőtlenségei megmutatkoztak az elit lakónegyedek egyre erőteljesebb kiépülésében, valamint a másik póluson a szocialista lakótelepek térnyerésében. Az elmúlt évtizedben még egyértelműbbek lettek a különbségek, az igazi újdonságot a tartós szegénység kialakulása, térbeli, belvárosi koncentrációja és etnikussá válása hozta. Ez inkább komplex népességcserével, mint puszta elszegényedéssel magyarázható.[20] A leváló terek itt javasolt felfogása a város társadalmi heterogenitásának fizikai és szimbolikus eszközökkel végbemenő megerősítését fejezi ki. Létrejött az az állapot, hogy bizonyos terekbe egyrészt nem *tudunk,* másrészt nem *akarunk* belépni. A jó és rossz kettőssége természetesen társadalmi konstrukció, így viszonylagos – Budapest stigmatizált részei önmagukban nem mérhetőek észak- és dél-amerikai példákhoz – jelentőségét a korábbi definíciókhoz képest nyeri el. A „fent" és „lent" megmutatkozó s társadalmilag érzékelt valóságos térbeli leválások ugyanakkor szimbolikus tartalmúak is, mert a város szociális összetétele és belső térbeli alakulásai ennél a leegyszerűsített kettős képnél összetettebbek. A városi tér társadalmi meghatározásában és észlelésében azonban ez a polarizáció, illetve az ezt megalapozó folyamat, vagyis a „leváló terek" problémája nem lényegtelen új fejlemény.

A legfelsőbb rétegek „kivonulása" nyomán a tér erőteljes fizikai és mentális határvonalai alakulnak ki. A budapesti angol nyelvű hetilap, a *Budapest Sun* lakáshirdetéseit és a tehetős külföldiek kiszolgálására szakosodott ingatlanügynökségek bőséges ajánlatait nézve jól látható, hogy létezik egy olyan Budapest, mely egyértelműen különbözik a város más részeitől. A „hegy" eltűnőben van az átlag szeme elől. Itt persze nem pontos földrajzi térfogalomról, hanem társadalmi kategorizációról van szó, mely a budai, óbudai dombok, emelkedők, hegyek *bizonyos* területeinek viszonyait általánosítja. Régi és új luxus épületek, lakások komoly piaca jött létre, mely azt sugallja, hogy ez a közigazgatási határokon átnyúló új társadalmi tér „eltűnt" a városból. Közhely, hogy minél nagyobb egy vagyon, mások számára annál észrevehetetlenebb; a legfelsőbb osztályok a többiek előtt láthatatlanok, lakóhelyük hozzáférhetetlen. Megerősítik ezt szórványos korábbi, például amerikai, francia beszámolók, s a falakkal, erődítményekkel, fegyverekkel kísért új elzárkózásról írt elemzések többek között Los Angelesből, São Paulóból.[21] Budapesten falak építését már látjuk. Magas kerítésekről, a fallal, elektronikával, biztonsági őrökkel védett említett lakóparkok zártságáról már tudunk, de merevségük természetével, a bezárkózás mindennapi jelentésével még korántsem vagyunk tisztában. Illúzióink persze nem nagyon lehetnek. Az itt lakóknak a városban való részvételét kellő ismeretek hiányában azonban nehéz megítélni.

[20] Ladányi–Szelényi 1997.
[21] Fussel 1987; Schilling 1996, 1998; Marcuse 1995; Caldeira 1996.

Az átlagembert, a sajtót olykor élénken foglalkoztatja, hogy az adózásban, a közpénzek gyarapításában vajon az újgazdagok hogyan veszik ki részüket. Feltehetően az ilyen kíváncsiság nem kizárólag a posztszocializmus „diszkrét bája". A luxusépítmények külföldi bérlői többnyire nem Magyarországon adóznak, a bérbeadók ilyen hazai kötelezettségeit pedig megbízható ismeretek hiányában nem érdemes feszegetni. Viszont a város nyújtotta kulturális lehetőségek, előnyök és a társadalmi kapcsolatok nyílt, reprezentatív szintjein a helyi elit és a külföldiek nem szigetelődnek el a várostól. A város vonzereje, élhetősége ez utóbbiak számára épp az itteni élet ily módon magas szintű kifejeződő s ezáltal definiált pezsgéséből származik, és persze a megszokott életkörülmények biztosíthatóságából. A nyilvános szociális, kulturális térben való részvételnek fokozatai vannak származási ország, kulturális-nyelvi háttér, magyar nyelvtudás, jövedelem, egyéni habitus szerint, de az *expat* – megfelelője még ismeretlen a magyar nyelvben – életstílus zártsága a társadalmi kapcsolatrendszer személyesebb síkjain domináns.[22] A „tető a hegyen"[23] a helyi előkelőek világa, ahol a nemzetközi pénzügyi s más elit könnyen otthonos állomáshelyre talál.

A terek fizikai-szociális értelemben vett leválásának másik típusa a történeti város és a legbelső városmag elkülönülésében ragadható meg. Természetesen nem a tér vonul ki városból, ez egyszerű képzavar, hanem a helyi lakosság tűnik el lépésről lépésre ezekből a részekből s ezáltal társadalmi értelemben válik ki egy-egy terület a város egészéből. Megfelelő előzmények után beteljesedni látszik, hogy a legbelső Várnegyed a turisták kezére kerül, Disney-jellegűvé válik, bár van itt még iskola, néhány akadémiai kutatóintézet, hivatal és pártiroda. A belváros, az 5. kerület (s a szomszédos kerületek néhány pontja) cityvé alakul, s ott is megszilárdulnak a turisztikai kirakatterek és -homlokzatok. A városközpont lakossága elöregedőben van, fizikai-szociális tere elidegenedik a város egészétől. Enyhébb megfogalmazásban: ezek a negyedek új funkciót vesznek föl, megszűnőben van lakóhelyi és többfunkciós városi szerepük. A nyugati nagyvárosok ismert folyamataihoz hasonlók érvényesülnek: a városmag szinte szellemvárossá válik, melynek látványát, életét a bankok, irodaházak és kormányzati épületek (vagy ilyen célokra átalakított egykori bérpaloták) uralják, valamint a történetileg fontosnak számító helyszínek kulisszává, várostörténeti rezervátummá alakulnak. Az előbbi folyamat Budapesten nem teljes mértékű, módosítja azt a belvárosban koncentráló-

[22] Vö. Ramond 1998; Juhász 2000. Az elővárosok, magas jövedelmű lakosság városi részvételéhez olyan gyakorlati probléma mint parkolás szempontjából lásd Locsmándi 2000. 95–97.

[23] Az újságíró, Miklós Gábor kifejezése. Lásd ilyen című írását: *Népszabadság,* 1997. május 24. A szegregáció és a stigmatizáció tudati, szimbolikus értelméhez, tapasztalatához lásd Locsmándi 2002. 138–140.

dó turisztikai infrastruktúra és a még mindig meglévő jelentékeny lakóhelyi funkció. Az utóbbi viszont a világörökség részét képező Várhegy magjából lassan az egészre kiterjed.

A történeti fejlődés alapján a térbeli polarizációt eltérő korszakokban épített kisebb-nagyobb „szigetek", ipari gócpontok, lakótelepek erősítik. Aránylag zártabb formájú, korokhoz köthető városrészek azonban nincsenek. Pest viszonylag egységes, bár épületei eklektikus stílusúak. Látványát a 19. század második felében, végén kialakult, azt jellemző összefüggő beépítettség határozza meg. Az 1950-ben a fővároshoz csatolt városszéli falvak beépültek az egészbe, s ma kisvárosi jelleget adnak több külső kerületnek. Erre a történeti idősíkra tevődnek rá itt a mai építkezések: a divatos kertvárosi lakóhelyek, sorházak, valamint a nagy kereskedelmi áruházak. Az ötvöződések ellenére térbeli elkülönülések, a városszél fejleményei is viszonylag jól látható formában fejezik ki a mai Budapest „többidejű heterogenitását",[24] ami fejlődésének különböző fokozatait jelenti. A paralel városképek közül a többitől leginkább elváló a történeti emlékeket sűrítő Várnegyed.

A városi terek „eltűnését" gyakran a köztér privatizációjával, közösségi jellegének visszaszorításával azonosítják.[25] Ez részben igaz. Utcák, parkok, nyitott köztér jellege olykor Budapesten is csorbul: beszorul luxushotelek, üzletközpontok, irodák, bankok oltalma alá. Ezek hozzáférhetősége korlátozott, mert időben nem mindig használhatók, őrzésük, folyamatos felügyeletük társadalmi tisztántartásukat is szolgálja. A térfigyelő zártláncú videórendszerek utcákra, közterekre is kikerülnek, melynek kimondott célja a bűnözés, a prostitúció visszaszorítása. Ez például a Józsefváros hírhedt Rákóczi terén és több más helyén sikeresnek mondható. Ám nem teljesen alaptalan az aggodalom, hogy a kerületben jelenleg kihelyezett 66 kamera figyelme végső soron mindenkire kiterjed, aki látómezőjébe kerül. A városi köztér korlátlan szabadságának és hozzáférhetőségének szép eszméje azonban a történelem során a maga teljességében soha nem valósult meg. Inkább normának, mint realitásnak számít, jóllehet értéke, mobilizációs szerepe így is erőteljes, mert a modern város vonzereje – miként egy antropológus fogalmaz – „ebből a szabadságból, nyitottságból és a befogadás lehetőségeiből" származik.[26] A terek nyitottsága, biztonsága Budapesten is sokat változott, az ideális norma valamennyire korlátozódott az átlag közforgalomból „kieső" tereken kívül is, s nem mindenki számára egyenlően biztosított. Ám vészharangok kongatása ellenére, legalábbis itt és most, ki tagadná, hogy a város *nagyobb* részének utcáin szabadon lehet kószálni, üzleteit minden gond nélkül *viszonylag* bárki fel-

[24] García Canclini 1997. 347.
[25] Ezt hangsúlyozza György–Durkó 1993.
[26] Caldeira 1996. 315.

keresheti. A nagy bevásárlóközpontok az időbeli hozzáférhetőséget még jobban ki is terjesztették, noha a szabadtéri utcákat imitáló közlekedő térségei magántulajdonban vannak. A két jelző – nagyobb, viszonylag – azonban arra utal, hogy a tér társadalmi termelésében és konstrukciójában ma bonyolult módon egybeszövődik a „birtokbavétel, a szegregáció és a kirekesztés".[27] Ami egyeseknek hozzáférés, az másoknak esetleg kizárás, mint ami történik például elhagyatott városrészek, leromlott épületek rehabilitációja következtében. Az új, középosztálybeli lakosság beáramlása a kevésbé tehetősek vagy a kifejezetten elszegényedett helyiek kiszorításával jár együtt.

A város tere ma a világot behálózó kommunikációs rendszereknek köszönhetően fiktívvé is válik, ami a mai életvitel egy további jellegzetessége. De rögtön pontosítani kell az állítást: *bizonyos* terek, *bizonyos* foglalkozások és *bizonyos* emberek tere van feloldódóban, s bizonyosan csak *meghatározott* funkciók betöltése szempontjából. A városok ma nem térben, hanem időben léteznek, írja Paul Virillo a felgyorsult sebesség kapcsán.[28] „Az e-mailnek köszönhetően – mondja Catherine Dickens, a híres író most Budapesten élő ük-ük unokája – két világ előnyét élvezhetem, és egyúttal vezetem az üzletet. Mivel én irányítom az üzletet és a Dickens Alapítványt, mindent innét intézek."[29] Az üzlet székhelye egyébként a brit Virgin-szigeteken, Tortollában van, az Alapítvány pedig az Egyesült Államokban, s nem Angliában. Íme, a hely értelme eltűnt, nem kell ehhez a nemzetközi tőkemozgás vagy kereskedelem elektronikusan vezérelt világára hivatkozni. A munka több ezer kilométer távolságra van a lakóhelytől, mely többszörösen változtatható; nem más ez, mint a tértől elszakadás (disembedding) egy kristálytiszta típusa. De a budapesti élet, a gyakori vidéki látogatás anyjához, aki 2000-ben települt le a visszakapott családi kastély falujába, épp a helyek, a lokalitás mint kulturális kötődés (s persze a választás) fontosságát mutatják. Ezek választott helyek, amelyek – ahogy Gordon Mathews mondja – az otthon megtalálásához a „kulturális szupermarketben" ma már magától értetődő módon beszerezhető javak:[30] télen a meleg tenger és a nap szigete, az év többi részén a „fiatal, nyugativá vált (…) és rendkívüli módon nemzetközi" város, Budapest, ahol „nyüzsgés van, amely élettel teli", s alkalmanként a nyugodt vidéki kisváros, Doboz. Az arisztokraták mindig különcök voltak, velük nem jellemezhető a népesség nagy része – vethetjük ellene. Természetesen a felvillantott életstílus csak egy réteget, ha tetszik a globalizáció arisztok-

[27] Zukin 1996. 43.

[28] Virillo 1993. 55–56.

[29] *The Budapest Sun*, March 15–21, 2001. 55. Édesanyja Jeanne-Marie Wenckheim-Teleki grófnő.

[30] Mathews 2000.

ratáit jellemzi, de a minta a helyi középosztályban is rohamosan terjed, nem korlátozódik a „nemzetközi Budapestre". Közelebbről, az itt tárgyalt szempontból pedig igazolja, hogy a szabad helyváltoztatás nem zárja ki a lokalitások megszervezését, társadalmi szerepét. Más szemszögből ezt mutatta a bevezetőben idézett példa is. Így tehát azt tapasztaljuk, hogy „a hely feloldódása (deterritorialization) végtére is nem jelenti a helyhez kötöttség (locality) végét, hanem átalakulását komplexebb kulturális térré".[31]

Az idők ritmusa

A város térbeli ozmózisát az időtapasztalat átalakulása egészíti ki, teljesíti be. A térhez hasonlóan, a mögöttünk álló évtizedben idők *belépésének* és *eltűnésének* vagyunk tanúi. Ez többek között megnyilvánul az időhasználat módjaiban, az időtapasztalatban és az időhasználat kontrollja tekintetében. A változások egy része bizonyára nem önmagában a városi, nagyvárosi lét függvénye vagy következménye, viszont több elemi fordulat, mint amennyi kulturális forradalom a város dinamikájából következik. A technológiai, munkaszervezeti változások ecsetelése és a Paul Virillo-féle rafinéria nélkül is elegendő szimptómáját észlelhetjük az idő változásának.

A városi térszerkezetet látványosan megváltoztató óriási bevásárlóközpontok hatással vannak a mindennapi időhasználatra is. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy a bevásárlóközpontok, nagyáruházak teljesen új időritmust alakítottak ki. Tanulságos, hogy a nyilvánosságban ezt a változást a kezdetektől szinte változatlan intenzitással negatív értékítéletek kísérik. A posztmodern/posztszocialista fogyasztást bíráló felfogások ezen a téren is az emberi kiszolgáltatottságot ostorozzák, miközben a vásárlók tömegei özönlik el az új helyeket. Kényelmi okokból örömmel élnek a bevásárlóközpontok által nyújtott, a hasznos időt meghosszabbító, akár korlátlanná tévő lehetőségekkel. A fogyasztás szűkebb színterein is átalakult időkkel találkozunk, ami az 1990-es évek legelején a városi, a budapesti élet elemi újdonságaként jelentkezett. Talán az első változás az éjszaka birtokbavétele volt, túl a szórakozást kínáló „éjszakai életen", ami természetszerűen szintén jelentősen kibővült. Gomba módra szaporodtak az éjjel-nappal nyitva tartó élelmiszerboltok, kisebb vegyeskereskedések mind a belső kerületekben, mind a lakótelepeken, melyekhez a multinacionális cégek építette benzinkutak állandóan nyitva tartó üzletei társultak. Ezután jött, vagy párhuzamos volt vele a hétköznapi elfoglaltságok kiterjesztése a hétvégekre, vasárnapokra és az ünnepekre. A heti munkaritmust a hétvégi nagybevásárlás mint új családi esemény zárja le. Az éjsza-

[31] Tomlinson 1999. 149.

kák „felszabadulásához" képest ezt hangosabb ellenkezés övezte, ám még bizonyos állami munkaügyi rendeletek ellenére is, mára bevett gyakorlat lett. A nagy bevásárlóközpontok, hipermarketek vasár- és ünnepnapokon is nyitva vannak, a zárvatartást csak húsvét, karácsony és a két nemzeti ünnep esetében fogadták el. A fogyasztás expanziója profanizálja az ünnepeket, miközben az ünnepek külön ideje szakralizálja a fogyasztást, a szórakozást.

Az időhasználat feletti külső kontroll megerősödésének jele, hogy a nagy áruházak kampányai, kedvezményeket, újdonságokat ajánló akciói ritmizálják a legszükségesebb fogyasztási javak beszerzését is. Nem csupán a hatalmas bevásárlóközpontok törekszenek ilyen szabályozásra. A diszkontáruházak és az élelmiszerüzlet-hálózatok hetente, havonta változó kedvezményei az alacsony jövedelmű lakosságot is ilyen irányban befolyásolják.

A mallban járva nem érzékeljük a nappal és az éjszaka különbségét, az utca külső forgalmát, a sebességet, ami figyelmeztet az idő múlására. A zárt, fedett tér kívül tartja az évszakok váltakozását. Itt szinte az állandó mában, az állandó jelenben vagyunk. Az idő múlását alig érezzük, csak közvetve, a fáradtsággal, vagyis a terek fogyasztásával tapasztaljuk meg. A vásárlás s részben a szórakozás korábbi időkötöttségei így csaknem teljes egészében más ritmust vesznek/vehetnek föl. A fogyasztás ideje egyrészt a korábbinál sokkal rugalmasabbá válik, másrészt a rákészülés, a hozzáférhetőség – oda kell utazni – s a lefolyás idejének megnövekedésével jár.

A mega-mall létesítésének szinte metafizikai üzenetét leghatározottabban a Westend City Center beruházói fogalmazták meg: új városközpont épül – mindössze másfél év alatt, hirdették. A városi történelem ideje, lám, szinte pillanatok alatt megteremthető, egyszerű tárgyként alakítható. Eszerint városközpont nem történeti idők egymásra rakódása, hanem olyan akció, projekt, mint *egy épület* gyors felhúzása. Az értelmiségiek, városvédők hevesen tiltakoznak. A gyors építkezés, a fogyasztás tereinek bővülése imponáló – íme egy új időtapasztalat –, de szerintük minden talmi, nem valóságos, hazug. Elfelejtették, hogy Ferenc József jelenlétében 1897. február 16-án a fővárosban egyszerre öt, párizsi és londoni mintára épített nagyvásárcsarnokot avattak fel?[32]

A gyorsaság mellett a történeti idők befogadása és egyre tudatosabb gazdasági-szimbolikus kiaknázása is a posztmodern nyugati városok jellemző jegye. Az ilyen időkezelés többnyire egyes korszakok előnyben részesítését jelenti, idők leválasztása inkább csak a kelet-európai városok sajátja. Budapesten az államszocializmus eltűnését a város jelképek önként, belülről kezdeményezett lecserélésével igyekezett megpecsételni. A városkép átalakulása a múlt látványos, gyors és egyértelmű tagadásá-

[32] A város első öt vásárcsarnokának átadását idézi a *Népszabadság,* 2001. április 11., szerda, 33.

val indult. A múltat idéző, 1947 után emelt köztéri szocialista realista szobrokat egy 1993-ban megnyílt városszéli szabadtéri múzeumba, a *Szoborparkba* zárták. Eltávolították őket a városképből, de a városvezetők ezzel mégis megóvták őket a teljes megsemmisüléstől, pusztítástól.[33] Az emlékhely nagy meglepetésre igen népszerű lett, nemcsak a külföldi turisták körében. A köznyelvben szobortemetőnek nevezett múzeum igazi posztmodern téma-park: a múlt mesterségesen előállított környezete, reprezentációs, szórakoztató, oktatási funkciók biztosításával. Más jellegű külföldi téma-parkokhoz képest itt a gazdasági funkció kevéssé jelentős. Teljes kiépítését – a bejárat előtti Tanú tér és a Mementó park kialakítását –, s néhány éven belüli befejezését egy 2001-ben hozott döntés szerint a kormány fedezi.[34]

A szocializmust idéző utca- és térneveket 1990 után szintén viszonylag gyorsan megváltoztatták. A régieknek visszaadták eredeti nevét, ami persze több esetben fogas kérdésnek bizonyult, nehezen lehetett megállapodni abban, hogy mi számít eredeti – s egyben elfogadható – névnek. A szocializmus alatt létesültek esetében újakat választottak, így az ekkor épült utcák és terek sem visel(het)ik a munkásmozgalom, a marxizmus-leninizmus fő alakjainak vagy eszményeinek nevét, sem a szovjet hadsereget és ténykedését idéző neveket, kifejezéseket.[35] A visszaállított vagy az új nevek mindennapi használatba vétele lassabb folyamat volt, mely nem azonos ütemben s nem egyenlő mértékben ment végbe minden esetben. Tíz év elteltével múló, átmeneti tünetnek érezzük mindezt, mely magyarázható akár a posztmodern felgyorsult időtapasztalattal. Ám bizonyos jelek gyors lecserélése kétségtelenül megváltoztatta a városképet, s a történeti idő folytonosságában egy cezúrát jelölt ki. A közelmúlt emlékei eltörlésének igyekezete persze erősen korlátozott. A városszéli lakótelepek tartósan beíródtak a városi tájképbe, ahol a mára romló életfeltételek miatt nemcsak az egykori, hanem a mai szociális és hatalmi viszonyok térbe kódolásával is szembesítenek.

A kép és az autóút, amely összefűz?

A posztindusztriális város nagy kérdése, hogy a belső szerveződés fokozatos megszűnéséről vagy az utcánál, tereknél nagyobb léptékű területi-építészeti egységek, hálózatos szerkezetű blokkok újszerű integrációjáról

[33] Szűcs 1994; Boros 2002; www.szoborpark.hu. Lásd még a város köztéri szobrainak cseréjéről Boros 2001.

[34] Baán László NKÖM államtitkár sajtóközleménye szerint a park befejezéséhez a tárca 300–400 millió forintot biztosít. *Népszabadság,* 2001. április 20. Ez a bejelentés 2001 tavaszán újabb fordulatot jelentett a liberális-szocialista vezetésű főváros és a konzervatív kormányzat között a fővárosi kulturális nagyberuházások terén folyó küzdelmeiben.

[35] Vö. Birk 1996.

van-e szó. Egyre nagyobb különbség van egy város személyes tapasztalata és az egész összefüggő képe között. A városok áttekinthetősége még a közepes méretűek, pár százezer lakosúak vagy a hagyományos modernkori ipari városok esetében is erősen korlátozott volt. A késői kapitalizmus megapoliszai, urbanizációs konglomerátumai azonban szinte áttekinthetetlenek. Az egyéni figyelmen kívül rekedő részek csak közvetve, telekommunikációs eszközök segítségével válnak valamennyire ismertté, de nem a személyes helyszíni tapasztalat révén. Azt is mondhatjuk, hogy képek biztosítják a tér megismerését. A tömegközlésben terjesztett képek segítik az egész áttekintését, de nem fizikai értelemben, hanem absztrakt módon. A konkrét térélményt tekintve az egész beláthatatlan. „A város – írja egy várostervező – kinőtte a régi léptékét, a legtöbb esetben a szem semmibe sem tud belekapaszkodni. (…) Csak a falakat vagy a messzi tájakat láthatjuk. Tovább nehezíti az összefüggő kép kialakítását, hogy a szemlélő gyakran autóban közlekedve lát, mozgásban fogja fel környezetét. Inkább az autópályák absztrakt, térképi leképzése marad meg emlékezetében."[36] Az egész határait és léptékét csak elképzelni tudjuk. Részleteinek összeállítása mentális művelet, az egésszé szervezett kép részei közötti kapcsolatokat leegyszerűsítjük. Az összetevők heterogének, térbeliségük és szubjektíve befogadható vizuális arcuk erősen különböző. Más egy sétálóutca és egy többsávos városon belüli autóút, egy villanegyed és egy sokemeletes lakótömb, egy közpark és egy közlekedési csomópont, egy élénk szórakoztató negyed és egy elhagyott gyártelep, és így tovább. Városunk egészét ezekből kell megkonstruálni. A város makroszinten nagy – többnyire elképzelt, érzékileg nem tapasztalható – képek kollázsa lesz, mikroszinten pedig a képiség, a vizualitás szinte túlcsorduló felületeinek szövedéke. A képek ökológiája változatos: a történeti emlékek, nevezetes épületek mélyen rögzült, de újabb eszközökkel – rafinált megvilágítások, tömegpropaganda alkalmazásával – megerősített képei, piktogrammok, kivetítők látványosságai, reklámok, óriásplakátok, témaparkok sziluettjei, etnikai, kulturális különbségeket megjelenítő szimbólumok stb. A városmagon kívüli területek vizuális összekötésében nagy szerepet kap az autóutakat szegélyező óriásplakátok, különféle jelek láncolata. Amellett érvelnék, hogy a képtömeg és a vizuális jelek sokasága nem – vagy nem csupán – dekoratív vagy információközlő része az épített környezetnek, hanem valódi szervező erő. Még az utca szintjén is érzékelhető, hogy a képek funkciója a dekorációtól az organizáció irányába változik.

A kollázsban vannak domináns képek. Budapest kitüntetett pontjai felszíni adottságából származnak. A Duna és a rajta átívelő hidak, a Dunapart, valamint a Gellért-hegy, a Várhegy azok, melyekbe a „szem bele tud

[36] Batár 2000. 46–47. Vö. Locsmándi 2001. 75–79.

kapaszkodni", s nem csak a „falakat, vagy a messzi tájakat", például a távolabbi budai hegyeket látjuk. Ez az adottság a főváros lakói számára is egyedi városi térélményt biztosít, s ez egyben Budapest legnagyobb turisztikai vonzereje. Amit azonban a folyóparton vagy a Lánchíd feletti Várhegyről látunk, nem Budapest egésze, de még nem is a „történeti város", hiába sugallja ezt turistabrosúrák tömkelege. Budapest egész tere innét, még ilyen magaslatról sem tekinthető át. Voltaképpen már régóta túlterjedt a Duna-parti hegyekről még jól belátható köríven, de napjainkra végleg túlnőtt a horizonton – párhuzamosan a népessége kiáramlásával. De nemcsak erről, a fizikai növekedésről van szó. A súlypontok és a népesség napi mozgásai szétterjedőben vannak, a város többcentrumúvá alakul. Ezt Budapesten a város igazgatási struktúrája is alátámasztja azzal, hogy a kerületek jogilag nagy önállósággal bírnak, nemigen vetik alá magukat az egységes tervezésnek, ami befolyásolja a nagybefektetők, multinacionális cégek építkezéseinek térbeli alakulását.

A város összefüggő képének visszaszorulása, eltűnése a városi térelemek közötti kapcsolatok megváltozásával jár együtt. Újszerű viszony alakul ki a terek, utcák, épületek, épületcsoportok, a központ és a távolabbi városrészek között. A mai metropoliszokban a hagyományos „utcarend szervező ereje eltűnőben van", mondja az imént idézett várostervező.[37] Ez Budapest esetében is megfigyelhető, bár a város viszonylag nagy területű zárt beépítettsége továbbra is fenntartja a belső részek utcák, lakókörzetek, közterek által kialakított szervezetét. Az utca társadalmi életet szervező ereje kisebb körzetekben még meg is erősödik (például a Király utca, a Ráday utca, a Liszt Ferenc tér). Az újabb kereskedelmi, szórakoztatóipari központok, valamint a rohamosan fejlődő elővárosok viszont elsősorban autóutakkal összekötött pontokat alkotnak. A városi makrotér szerveződése maga alá gyűri, másodlagossá teszi az utcarendet. Az utcák heterogén használata sok helyütt egy-egy funkcióra szűkül. A várost behálózó tömegközlekedés és az autóutak rendszere az áthaladást szolgálja, a városnak a Marc Augé-féle „nem helyek" jellegét erősíti.[38] Az utcákat alakító városépítészeti gyakorlat a lakópark újabb modelljeiben egyre inkább elszakad a térszervezés ilyen rendjétől.

Az utca–autóút váltás ellenhatásaként jelentkezik a közlekedés kiszorítása a belvárosokból, meghatározott utcákból, ami Budapesten is fokozódó igény és tendencia. Minél inkább nő a város, s minél inkább az autóút és a gépkocsi a térszervezés elsődleges eszköze, annál inkább erősödik a kívánalom a városi tér közlekedésmentes megtisztítására. De ennek erőteljes objektív akadályai is vannak: a belváros sűrű beépítettsége, a helyi lakosság parkolási gondjai, a növekvő tömegturizmus és a city-funkció dominanciája, mely napközben erős forgalmat igényel. Ha az autóút a

[37] Batár 2000. 46.
[38] Augé 1992.

„nem hely" kifejlődése, akkor ez lehet a „nem nem hely" keresése s megteremtése. Kísérlet egy másféle térhasználathoz való visszatérésre, mely a mai forgatagban csak idézet jellegű. Ráadásul olyan idézeté, melynek nincs eredetije: forgalommentes, csak gyalogosok használta utcák, városrészek soha nem léteztek, ennek követelése ízig-vérig a modernitás/posztmodernitás mozgósító erejű vágyképe.

Összegzés

Bizonyára sok budapesti érzi úgy, hogy a „nagyvárosi zűr", amiről szó volt, ma már itt sem „átélhető léptékű". Ki így, ki úgy hangot is ad ennek, keresi a kiutat. Az erősek az elkülönüléssel és a gondok hátrahagyásával, a gyengék többnyire szótlansággal; a város vezetői átfogó városfejlesztési koncepció és stratégia kidolgozásával, amibe a korábbi évekhez képest erőteljesebb szabályozási eszközöket kívánnak beépíteni;[39] a vállalkozói tőke újabb fejlesztésekkel; az alternatív mozgalmak morális, demonstratív fellépésekkel – például e sorok írásakor a Roosevelt téren álló fákhoz láncolják magukat – és a városi környezet pusztulása elleni teendők felvetésével; az „utca embere", persze, csak ha teheti, minél több kellemes hely – például kávéház, színház, múzeum, koncert – felkeresésével, és így tovább. Bizonyára azok is sokan vannak, akik szerint túlzottak az aggodalmak, Budapest nagyszerű hely, olyan dinamikus metropolisz, mely komolyabb megrázkódtatás nélkül lép a globalizáció színpadára. „Hungary' changing capital city is using, not losing its history. (Magyarország változásban lévő fővárosa történelmét nem elveszti, hanem használja)" – így hívja fel a városra az utazni vágyók figyelmét a *New York Times* hétvégi utazási magazinjának egyik 2001-es tavaszi száma.[40] De nem kell ilyen távolról nézni, a „bennszülöttek" egyes csoportjai is úgy tartják, hogy ezt a várost nemcsak meglátogatni, hanem élni is lehet; amibe szinte kötelezően kisebb-nagyobb morgások, elégedetlenségek beletartoznak, a budapesti középosztályi élet sármját adva.[41]

Bizonyos, hogy valamennyi fenti vélemény igaz, valamennyi törekvés hiteles, része az egésznek. Ha a város lényege a kulturális, társadalmi heterogenitás, akkor a városról formált beszéd is sokrétű, polifon, ezért is kockázatos egyetlen véleménytípust mint jellemzőt kiemelni. Ezt a trivialitást azonban össze kell kapcsolni a korábbiakban előadott tényekkel, melyek mélyreható változásokat jeleznek, s *ennek* fényében kell látni a vélemények és viselkedésmódok, reakciók természetes pluralizmusát.

[39] A városfejlesztéshez lásd Koszorú–Erő (szerk.) 2001. Általánosabb, urbanisztikai szempontból, de Budapestre vonatkoztatva Locsmándi 2001. 80–119.

[40] What's doing in Budapest. *The New York Times,* Travel, April 8, 2001. (Internet kiadás)

[41] Érzékletes képet fest erről Droste 1996-os esszéje.

Mint láttuk, különféle folyamatok térbeli, időbeli változásokat eredményeztek, melyek a bevett – eddig átélhető és átlátható léptékűnek tekintett – városi tudásunkat és mindennapi tapasztalatainkat felforgatták. Az egység eszméjéről és érzékelhető megbomlásáról van szó. A térbeli növekedéssel, a megjelenő új és leváló terekkel az integráltság tapasztalata is módosult. Mint Néstor García Canclini, mexikói városantropológus írja, „az emberek akkor kezdenek a városról mint egészről gondolkodni, amikor széttöredezése aggasztó arányokat ölt".[42] Budapest nem közel 20 milliós óriásváros, mint Mexikóváros, mások a mértékek, a gondok, de valami szervesen összetartozónak viszonylagos megbomlását, a város mint egység eszméjének elbizonytalanodását az eltelt évtized napi gyakorlatában és nyilvános vitáiban jól érzékeljük.

Irodalom

Appadurai, Arjun 1996. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis–London: University of Minnesota Press

Appadurai, Arjun 2001. A lokalitás természete. *Regio: Kisebbség, Politika, Társadalom,* 12. 3: 3–31.

Augé, Marc 1992. *Non-lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité*. Paris: Seuil

Batár Attila 2000. A hagyományos várostól a regionális városig. In: Batár Attila (szerk.) *Városaink az ezredfordulón.* Budapest: Új Világ Kiadó. 4–61.

Barta Györgyi (szerk.) 1998. *Budapest – nemzetközi város.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia

Birk Zoltán 1996. Az utcanevek és változásaik társadalmi jelentése. *Jel–Kép*, 4: 55–67.

Bodnár, Judit 2001. *Fin de Millénaire Budapest. Metamorphosis of Urban Life*. Minneapolis–London: University of Minnesota Press

Boros Géza 2001. Budapesti emlékmű-metamorfózisok 1989–2000. *Budapesti Negyed,* 9. 2–3: 245–258.

Boros Géza 2002. *Szoborpark.* Budapest: Városháza

Caldeira, Teresa P. R. 1996. Fortified Enclaves: The New Urban Segregation. *Public Culture,* 8. 303–328.

Demeter Zayzon Mária 1994. A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata. Honos népcsoportok és bevándorlók. Budapest: Szerzői kiadás

Droste, Wilhelm 1996. A tanácstalanság metamorfózisai. Észrevételek Budapest aktuális formai válságáról. *Budapesti Negyed,* 14. 4.

Enyedi György 1997. Városok a közép-európai átmenetben. *Társadalmi Szemle,* 8–9: 42–56.

Enyedi, György (ed.) 1998. *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó

[42] García Canclini 1995. 749.

Fejős, Zoltán 2001. Old and New in Urban Culture. Dilemmas in Interpreting Recent Urban Transformation in Budapest. In: Kiss, Réka – Paládi-Kovács, Attila (eds) *Times, Places, Passages. Ethnological Approaches in the New Millennium.* Plenary Papers of the 7th SIEF-Congress. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet. 79–108.

Fussell, Paul 1987. *Osztálylétrán Amerikában.* Budapest: Európa Könyvkiadó

García Canclini, Néstor 1995. Mexico: cultural globalization in a disintegrating city. *American Ethnologist*, 22. 4: 743–755.

García Canclini, Néstor 1997. Urban cultures at the end of the century: the anthropological perspective. *International Social Science Journal,* 49. 3. No. 153: 345–356.

György Péter – ifj. Durkó Zsolt 1993. *Utánzatok városa.* Budapest: Cserépfalvi

Havasréti József 2000. A Sziget Kulturális Fesztivál mint turisztikai jelenség. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.) *Turizmus és kommunikáció. Tanulmányok.* Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE 39–55.

Juhász Veronika 2000. Amerikaiak Budapesten az 1990-es években. In: Sík Endre (szerk.) *Diskurzusok a vándorlásról.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete 60–81.

Kerékgyártó Béla (szerk.) 2002. *Hely és jelentés. Tanulmányok az építészetről és a városról.* Budapest: Terc

Keresztély Krisztina 1998. A kínai közösség Budapesten. In: Barta Györgyi (szerk.) *Budapest – nemzetközi város.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 203–220.

Koszorú Lajos – Erő Zoltán (szerk.) 2000. Budapest-dilemmák. *Budapesti Negyed,* 8. 2.

Ladányi, János – Szelényi, Iván 1998. Class, ethnicity and urban restructuring in postcommunist Hungary. In: György Enyedi (ed.) *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe.* Budapest: Akadémiai Kiadó 67–86.

Locsmándi Gábor 2000. Budapest az ezredfordulón. In: Batár Attila (szerk.) *Városaink az ezredfordulón.* Budapest: Új Világ Kiadó 62–119.

Locsmándi Gábor 2002. A lokációs szabadság és korlátozása. Új folyamatok Budapest építészeti terében. In: Kerékgyártó Béla (szerk.) *Hely és jelentés. Tanulmányok az építészetről és a városról.* Budapest: Terc 133–148.

Low, Setha M. 1996. Spatializing culture: the social production and social construction of public space in Costa Rica. *American Ethnologist*, 23. 4: 861–879.

Lukovich Tamás 2002. *VárosVáltozatok. Összegyűjtött urbanisztikai írások.* Budapest: Pallas Studio

Marcuse, Peter 1995. Not chaos, but walls: Postmodernism and the partitioned city. In: S. Watson – K. Gibson (eds) *Postmodern cities and spaces.* Oxford, Blackwell 243–253.

Matthews, Gordon 2000. *Global Culture / Individual Identity. Searching for Home in the Cultural Supermarket.* London and New York: Routledge

Nyíri Pál 2000. Párhuzamos globalizáció. Kínaiak Magyarországon. *2000*, 12. 10: 15–28.

Olomoofe, Larry 2000. Egy fekete közösség létrejötte Budapesten? In: Sík Endre (szerk.) *Diskurzusok a vándorlásról.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete 50–59.

Ramond, Isabelle 1998. A „nyugatiak" szerepe Budapest társadalmi életében. In: Barta Györgyi (szerk.) *Budapest – nemzetközi város.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 221–238.

Saly Noémi (szerk.) 2002. *„Budapest Nagykávéház".* Katalógus. Budapest: Ernst Múzeum

Schilling, Heinz 1996. Urbanization without urbanism. The Ransformation of the Frankfurt Hinterland. *Anthropological Journal on European Cultures*, 2. 2: 113–138.

Schilling, Heinz 1998. A Region looks on its metropolis. Frankfurt as the object of suffering and passion. In: Greverus, Ina-Maria et al. (eds) *Frankfurt am Main: An Anthropological City Guide*. Frankfurt am Main 293–308.

Sík Endre 1997. A kgst-piachely a mai Magyarországon. *Közgazdasági Szemle,* 44. 4: 322–338.

Sinkó, Katalin 1992. A politika rítusai: emlékműállítás, szobordöntés. In: György Péter – Turai Hedvig (szerk.) *A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra.* Budapest: Corvina. 67–79.

Sinkó Katalin 1993. A továbbélő historizmus. A Millenniumi emlékmű mint szimbolikus társadalmi akciók színtere. In: Zádor Anna (szerk.) *A historizmus művészete Magyarországon.* Budapest: MTA Művészettörténeti Kutató Intézet 277–293.

Szűcs György 1994. A „zsarnokság" szoborparkja. *Budapesti Negyed,* 2. 1: 151–165.

Tomlinson, John 1999. *Globalization and Culture*. Cambridge: Polity Press

Tosics Iván et al. 1998. Szuburbanizációs tendenciák és településfejlesztési stratégiák Budapesten és agglomerációjában. Budapest: Városkutatás Kft. (Kutatási jelentés)

Udvarhelyi Éva Tessza 2000. A bevásárlóközpont mint kulturális tér. *Kultúra és Közösség,* 4. 2–3: 101–107.

Virillo, Paul – Lotringer, Sylvère 1993. *Tiszta háború.* Budapest: Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám

Voigt Vilmos 1994. Éljen és virágozzék… *Budapesti Negyed,* 2. 1: 166–186.

Zeke Gyula (szerk.) 1996. Budapest, a kávéváros. *Budapesti Negyed,* 4. 2–3.

Zukin, Sharon 1995. *The Cultures of Cities*. Cambridge: Blackwell

Zukin, Sharon 1996. Space and Symbols in an Age of Decline. In: King, Anthony (ed.) *Re-Presenting the City. Ethnicity, Capital and Culture in the 21st-century Metropolis.* Basingstoke: Macmillan. 43–59.

KÁLLAI ERNŐ

A cigány és nem cigány népesség alakulása a CKÖ-kutatás által vizsgált területen[1]

2002-ben empirikus adatfelvétel történt három megye és a főváros harminc településén, illetve kerületében. Alapvető célkitűzésként fogalmaztuk meg, hogy feltérképezünk néhány olyan települést, amelyben már legalább második ciklusban működik cigány kisebbségi önkormányzat. Szerettünk volna tapasztalatokat gyűjteni arról, hogyan működnek ezek a testületek, milyen szerepet töltenek be a cigány/roma lakosság életkörülményeinek alakulásában. Ennek érdekében igyekeztünk az adott pénzügyi lehetőségek függvényében az adott területen a többi településre is jellemző példákat találni. Így a következő módon választottuk ki a vizsgált településeket:

A mintavételhez a következő adatbázisokat használtuk:

– 1990-es népszámlálás adatai (KSH),

– 1992-es Kertesi–Kézdi becslés,

– 1994/95-ben megválasztott CKÖ-k adatai a BM Választási Hivatalának nyilvántartásából,

– 2001. július 30. zárású, létező CKÖ-k listája a NEKH nyilvántartása alapján,

– 2001. január 1. KSH községsoros adatok és kisebbségi önkormányzatok adatbázisa.

A mintavétel lépései:

1. Az adott megye településeit szétválogattuk két részre, és azokat tartottuk meg, amelyekben már az előző ciklusban is létezett cigány kisebbségi önkormányzat, mivel az összehasonlítás és a tendenciák feltérképezésénél ezekre voltunk kíváncsiak.

[1] Bevezető a Cigány kisebbségi önkormányzatok kutatása című kutatási programról készülő zárótanulmányhoz. Az 5/017/2001. számú, A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején (szegregáció, megélhetés, iskolázottság, önkormányzatiság) című NKFP-projekt vezetője Kemény István. A Cigány kisebbségi önkormányzatok kutatása alprogram vezetője Kállai Ernő. A kutatás résztvevői: Bezzeg Éva, Bíró Natália, Boros Zsolt, Horváth Kata, Juhász Éva, Kalászdi Beáta, Kállai Gabriella, Károlyi Julianna, Kriston Szabina, Nagy Brigitta, Simon Dávid, Svéda Katalin, Thomázy Gabriella, Vidra Zsuzsanna, Vízkeleti Viola.

2. A megmaradt településekből három csoportot képeztünk a lakosság száma és KSH-besorolás (településtípus) alapján:

a) városok és a megyeszékhely,

b) községek 1000 fő fölötti lakossággal,

c) községek 1000 fő alatti lakossággal.

3. Ezek után figyelembe véve a települések megyén belüli elhelyezkedését és a legnagyobb mértékű cigányarányokat, a csoportokból véletlenszerűen kiválasztásra került:

a) két város és a megyeszékhely,

b) négy 1000 fő fölötti lakossággal rendelkező község,

c) három 1000 fő alatti lakossággal rendelkező kisközség.

Mindezek alapján a következő települések kerültek a mintába: Rakaca, Baktakék, Tiszacsermely, Vilmány, Szendrőlád, Arló, Taktaszada, Putnok, Ózd, Miskolc, Csaholc, Gacsály, Turistvándi, Kántorjánosi, Nyírmada, Dombrád, Baktalórántháza, Nyírbátor, Nyíregyháza, Tuzsér, Budapest kerületei közül 7. kerület – Erzsébetváros, 8. kerület – Józsefváros, 9. kerület – Ferencváros, 21. kerület – Csepel, továbbá Eger, Gyöngyös, Tiszanána, Dormánd, Pétervására, Tarnabod.

A kutatás kezdetén, különösen az interjúkészítés során, azonban egyre markánsabban fogalmazódott meg szinte minden településen, hogy nemsokára teljesen „elcigányosodik" a terület, a romák problémái határozzák meg már most is a többségi lakosság lehetőségeinek jelentős részét. Így törekedtünk arra, hogy olyan mélységű adatokat szerezzünk minden általunk vizsgált településről, amelyek lehetővé teszik ennek az alapvető kérdésnek a tisztázását is. Hiszen egészen más kihívásokkal kell (vagy legalább is kellene) megküzdenie egy cigány kisebbségi önkormányzatnak egy olyan településen, ahol egyre nagyobb számban élnek romák. Erre a jogi szabályozás napjainkban persze nem ad lehetőséget, de a roma népesség körében is egyre hatványozottabban fogalmazódik meg az igény a szélesebb körű tevékenység lehetőségére.

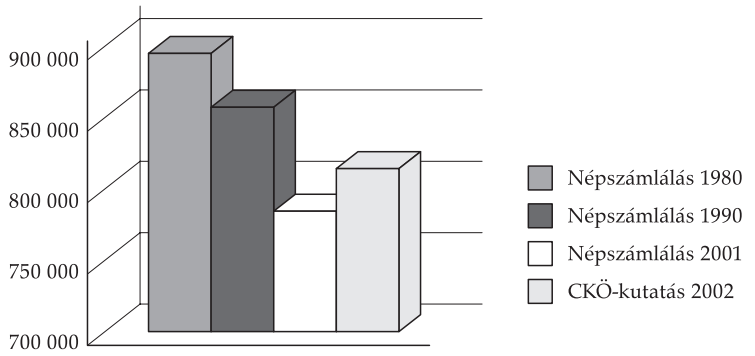
A cigányok számának vizsgálatakor igyekeztünk minden rendelkezésünkre álló adatot felhasználni. Így elemzésünk során használtuk az 1980-as, 1990-es és 2001-es népszámlálás adatait, amelyek az önbevallásra épülnek, és arról adnak tájékoztatást: ki az, aki magát cigány nemzetiségűnek vallja. Használtuk továbbá az úgynevezett kutatói becsléseket is, amelyek a külső szemlélő oldaláról próbálnak választ adni arra: ki az, akit cigánynak tartanak. Így használtuk a CIKOBI[2] számait, az 1992-es becs-

[2] Az adatok a nyolcvanas évek közepére vonatkoznak, a megyei tanácsok Cigányügyi Koordinációs Bizottságai (CIKOBI) által a települési tanácsoktól bekért számokra. Mivel a az adatok a helyi tanács szakértőinek a becslései, kisebb településeken valószínűleg igen megbízhatóak. A népességszám növekedésével válik egyre bizonytalanabbá minden adat. Forrás: Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: *A cigány népesség Magyarországon.* Budapest: Socio-Typo, 1998.

lést,[3] valamint kutatásunk kérdőíveinek felvétele során mi is becslést kértünk a település teljes népességéről és a cigány lakosság számáról is a települési és a kisebbségi önkormányzattól egyaránt.[4] Így három, egymáshoz időben közel eső hivatalos és becsült szám állt a rendelkezésünkre, valamint húszéves időintervallum a folyamatok, a változások feltérképezésére. Természetesen nem hisszük, és nem is lehetséges, hogy tökéletesen pontos eredményeket kaptunk, de reményeink szerint legalább a tendenciákat sikerült nyomon követnünk.

Először nézzük meg a teljes népesség alakulását az általunk vizsgált településeken.

1980-ban 894 448 (népszámlálási adat),
1990-ben 855 600 (népszámlálási adat),
2001-ben 783 626 (népszámlálási adat),
2002-ben 813 576 (CKÖ-kutatás, települési önkormányzat becslése).

1. ábra. A népesség lélekszámának alakulása 1980–2002

Erre természetesen a népszámlálási adatok a legalkalmasabbak. Ezeket tanulmányozva folyamatos csökkenésnek lehetünk tanúi. 1980 óta, húsz év alatt több, mint 110 000-rel csökkent az összlakosság létszáma. A települési önkormányzati (TÖK) becslés magasabb száma inkább a település vezetőinek tévedéseire utal, amit sok alkalommal tapasztaltunk, különösen a nagyvárosokban és fővárosi kerületekben.

[3] Az 1992-es becslés máig is a legmegbízhatóbbnak tartott adatokat tartalmazza. A becslést Kertesi Gábor és Kézdi Gábor készítette az általános iskolai cigány tanulók száma, a KSH 1992. évi továbbvezetett népességszámai, valamint az 1993. évi cigányvizsgálat adataira támaszkodva. Forrás: Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: *i. m.*

[4] Az említett kutatásokhoz hasonlóan mi is a település népességének növekedésével, a becslések egyre bizonytalanabbá válásával találkoztunk. Így a nagyvárosok és különösen a megyeszékhelyek és a főváros kerületei tekintetében a cigány népesség számára vonatkozó becsült adatokat bizonytalannak tekintjük.

Tehát a teljes népesség csökkenése biztosnak mondható. Mindezek mellett nézzük meg, hogyan alakult az adott területen, ugyanabban az időszakban a cigány népesség száma.

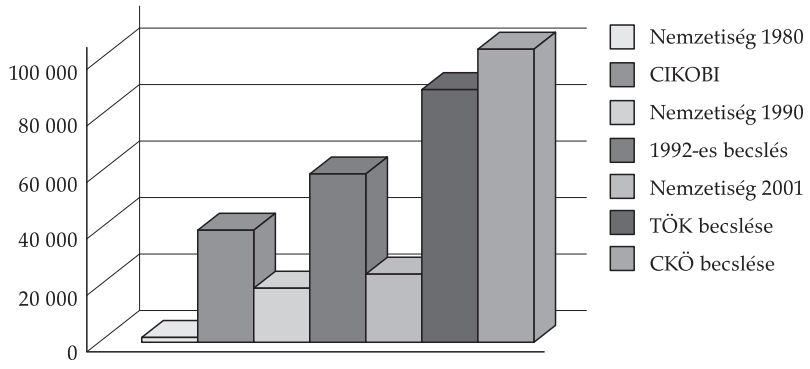
A népszámlálási adatok a magukat cigány nemzetiségűnek (vagy anyanyelvűnek, később nyelvhasználónak vagy kulturális kötődésűnek is) vallók számát mutatják. Ezek az adatok folyamatos és akár nagyarányúnak is mondható emelkedést mutatnak az elmúlt húsz évben. 1980-tól 1990-ig a magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma több mint huszonhétszeresére, 1980-tól 2001-ig több mint harmincötszörösére emelkedett. Számszerűen: a magukat cigány nemzetiségűnek vallók aránya a népszámlálások szerint 1980 és 2001 között 22 906 fővel emelkedett.

További jelentős emelkedésnek lehetünk tanúi, ha megvizsgáljuk a becslések által cigánynak tartott népesség számát, amelyek – a kutatók megítélése szerint – mindig is közelebb álltak a romák valós lélekszámához.

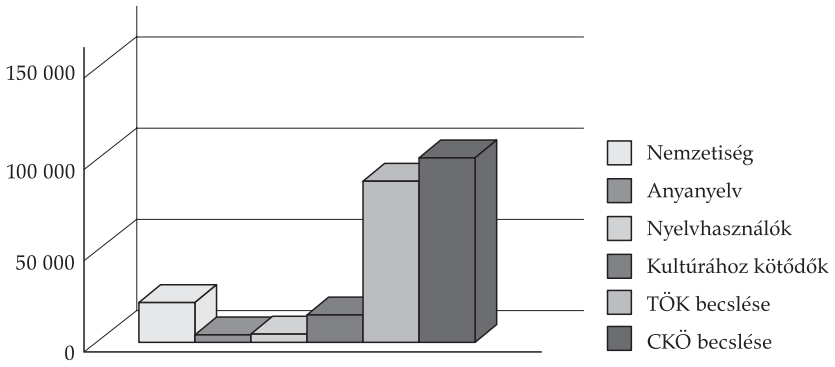
1. táblázat. A cigány népesség alakulása az általunk vizsgált településeken

Népszámlálás 1980		CIKOBI	Népszámlálás 1990		1992-es becslés
nemzetiség	anyanyelv		nemzetiség	anyanyelv	
669	731	38 062	18 190	3357	58 188

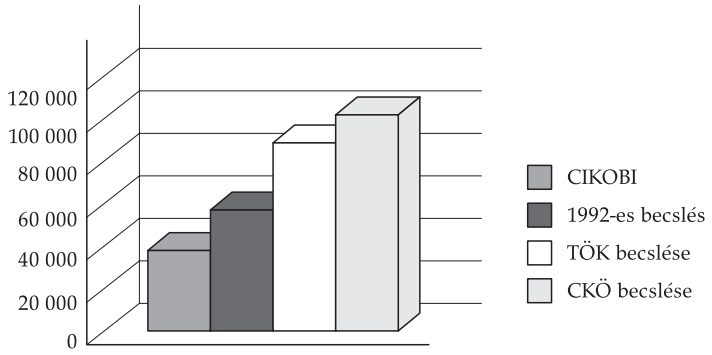
Népszámlálás 2001				2002 TÖK becslése	2002 CKÖ becslése
nemzetiség	anyanyelv	nyelv-használó	kultúrához kötődő		
23 575	2173	2449	13 517	87 409	100 379

2. ábra. A cigány népesség változása 1980–2002

3. ábra. A cigányok száma 2001–2002

4. ábra. Becslések az elmúlt húsz évben

Az adatok elemzése során ismételten folyamatos növekedésnek vagyunk tanúi. Az 1980-as évek közepéről származó CIKOBI-adatokból kiindulva 1992-re 152, 2002-es kutatásunk idejére 230 (TÖK), illetve 264 százalékkal (CKÖ) emelkedett a romák becsült lélekszáma. Mindezen eredmények a települési vezetők véleményét kezdik alátámasztani az „elcigányosodásról".

De vizsgáljunk meg három megyét külön is, különös tekintettel a cigány népesség arányának a változására.

2. táblázat. A népesség alakulása
Borsod-Abaúj-Zemplén megyében településtípusonként

	Megyeszékhely	Városok	Községek	Összesen
Teljes népesség (az általunk vizsgált településeken)				
1980	208 103	55 870	12 560	276 535
1990	196 442	50 910	11 612	258 964
2001	184 125	45 920	12 120	242 780
TÖK becslése	184 325	50 000	12 455	246 780
Cigány népesség (nemzetiség és becsült népesség)				
1980	101	43	1	145
CIKOBI	16 171	9 670	3 811	29 652
1990	2 982	2 686	2 931	8 599
1992-es becslés	7 768	10 417	5 661	23 846
2001	4 005	3 186	4 052	11 243
TÖK becslése	12 000	7 800	5 607	25 407
CKÖ becslése	20 000	2 000*	5 687	27 687
A cigány népesség arányának változása (%)				
1980	0,049	0,077	0,008	0,052
CIKOBI	7,771	17,308	30,342	10,723
1990	1,518	5,276	25,241	3,321
1992-es becslés	3,954	20,462	48,751	9,208
2001	2,175	6,938	33,432	4,631
TÖK becslése	6,517	16,986	46,262	10,465
CKÖ becslése	10,862	4,355	46,922	11,404

*Hiányos becslés

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az általunk vizsgált települések teljes népességének változása csökkenő tendenciát mutat, az elmúlt két évtizedben több mint 30 000-rel lett kevesebb a teljes népesség száma. Ez a csökkenés jellemző a megyeszékhelyre és a városokra is, a községek tekintetében nem látunk jelentős elmozdulást.

A cigány népesség száma azonban növekszik, bár nem a polgármesterek által előrelátott mértékben. A népszámlálási-önbevallási adat meredek emelkedést mutat 1980 óta, de a kiegyensúlyozottabbnak tartott becsült értékek kisebb emelkedést mutatnak. Így legfeljebb 1-2 ezer fős elmozdulásról lehet szó.

A cigány népesség arányának változása hasonló mértékű. Az 1990-es és 2001-es népszámlálás és a becslések alapján is megközelítőleg 1–1,5 százalékos emelkedés tapasztalható, és mint az előbb említettük, ez 1–2 ezer embert jelenthet.

3. táblázat. A népesség alakulása
Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében településtípusonként

	Megyeszékhely	Városok	Községek	Összesen
Teljes népesség (az általunk vizsgált településeken)				
1980	108 235	17 415	16 905	142 555
1990	114 152	17 706	15 661	147 519
2001	118 795	17 569	16 425	152 789
TÖK becslése	120 000	17 828	16 994	154 822
Cigány népesség (nemzetiség és becsült népesség)				
1980	41	99	13	153
CIKOBI	786	1 572	2 526	4 884
1990	1 208	2 286	2 326	5 820
1992-es becslés	4 205	2 995	4 725	11 925
2001	1 073	2 072	1 982	5 127
TÖK becslése	8 000	3 700	4 552	16 252
CKÖ becslése	12 000	5 100	4 182	21 282
A cigány népesség arányának változása (%)				
1980	0,038	0,568	0,077	0,107
CIKOBI	0,726	9,027	14,942	3,426
1990	1,058	12,911	14,852	3,945
1992-es becslés	3,684	16,915	30,170	8,084
2001	0,903	11,793	12,067	3,356
TÖK becslése	6,734	21,060	27,714	10,637
CKÖ becslése	10,101	29,028	25,461	13,929

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye általunk vizsgált településein ezzel szemben növekvő össznépességet figyelhetünk meg. Az elmúlt két évtizedben több mint 10 000-rel nőtt a lakosság száma (ne felejtsük el: az egész országban jó ideje csökken a népesség száma!). Az elmozdulás pedig a megyeszékhelyen történt, miközben a többi település lélekszáma kis hullámzással, de nem változott. A változást okozhatja megnövekedett születésszám is, de még inkább a bevándorlás, méghozzá más megyéből.

A cigány népesség számának alakulása pedig arra világít rá, hogy ezért a népességnövekedésért ilyen mértékben valószínűleg nem csak a romák felelősek. Bár a megyeszékhelyen a számuk a becslések szerint közel megduplázódott, arányuk a megye vizsgált részén legfeljebb 2 százalékkal emelkedett. Tehát a nem cigányok számának is jelentős mértékben kellett növekednie.

4. táblázat. A népesség alakulása Heves megyében településtípusonként

	Megyeszékhely	Városok	Községek	Összesen
	Teljes népesség (az általunk vizsgált településeken)			
1980	61 273	39 693	4 764	105 730
1990	61 892	39 062	4 294	105 248
2001	58 331	36 087	4 353	98 771
TÖK becslése	57 289	39 773	4 521	101 583
	Cigány népesség (nemzetiség és becsült népesség)			
1980	25	103	–	128
CIKOBI	1 398	1 197	832	3 427
1990	157	647	320	1 124
1992-es becslés	2 409	2 130	1 131	5 670
2001	732	840	484	2 056
TÖK becslése	8 000	2 750	1 500	12 250
CKÖ becslése	5 500	2 900	1 510	9 910
	A cigány népesség arányának változása (%)			
1980	0,041	0,259	–	0,121
CIKOBI	2,282	3,016	17,464	3,241
1990	0,254	1,656	7,452	1,068
1992-es becslés	3,892	5,453	26,339	5,387
2001	1,255	2,328	11,119	2,082
TÖK becslése	13,715	7,620	34,459	12,402
CKÖ becslése	9,429	8,036	34,689	10,033

Heves megye vizsgált településein az országos tendenciának megfelelő népességcsökkenést tapasztalhatunk. A cigányok számának azonban fokozott emelkedését láthatjuk a népszámlálás önbevallása és a becsült adatok alapján is. Bár kissé eltúlzottnak érezzük a települési önkormányzatok becslését, de ezt még óvatosan kezelve is, az elmúlt évtizedben a cigányok száma megduplázódott a megye adott településein. Mert míg az 1992-es becslés szerint a romák aránya közel 5,5 százalékra volt tehető, addig napjainkban ez a szám 10-12 százalék körül van. Tehát valószínű, ebben a megyében jelentősen növekedett a romák száma az elmúlt két évtizedben.

Végül nézzük meg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye általunk vizsgált települései vonatkozásában az iskolás és felnőtt korú lakosság összetételét is.

5. táblázat. A vizsgált települések lakosságának összetétele

	Teljes népesség
Óvodás kor alattiak (0–3 év) száma	5 044
ebből cigány	644
Óvodás korúak (3–6 év) száma összesen	5 745
ebből cigány	730
Óvodába járók száma	6 004
ebből cigány	505
Általános iskolás korúak (7–14 év) száma	17 866
ebből cigány	1 542
Ebből iskolába járók száma	13 427
ebből cigány	1 540
Normál (és tagozatos) osztályba járók száma	12 355
ebből cigány	1 002
Felzárkóztató (korrekciós) osztályba járók száma (ha van)	45
ebből cigány	45
Kisegítő osztályba járók száma (ha van)	420
ebből cigány	242
Gyógypedagógiai iskolába járók száma (ha van)	26
ebből cigány	18
Középiskolába járók száma	10 533
ebből cigány	133
Szakmunkásképzőbe járók száma	3 120
ebből cigány	87
Felsőoktatásba járók száma	602
ebből cigány	1

6. táblázat. A felnőtt korú népesség demográfiai jellemzői (18 éves kortól)

	Teljes népesség
Férfiak száma	50 047
ebből cigány	2 631
Nők száma	56 585
ebből cigány	2 926

Ha az előbbi adatok alapján megközelítőleg 10-11 százalékosnak tartjuk a cigányok becsült arányát a megyében, akkor jól látható (bár a nagyobb települések becslései jelentős mértékben torzítják az arányokat, mivel az itteni polgármesterek és jegyzők sokkal kevesebb ismerettel rendelkeznek településük roma lakosságáról), hogy az életkor növekedésével fokozatosan csökken a romák aránya: míg a három év alattiaknál közel 13 százalék, az iskolás korúaknál 8,6%, a felnőtt népességnél már csak alig több mint 5 százalékos arányról beszélhetünk.

7. táblázat. A cigány népesség számának és arányának alakulása a kutatásba bevont vidéki településeken

Település	Népszámlálás 1990			Népszámlálás 2001		
	össznépesség	cigány nemzetiségűek száma	cigány nemzetiségűek aránya (%)	össznépesség	cigány nemzetiségűek száma	cigány nemzetiségűek aránya (%)
Arló	3 924	1 343	34,23	4 123	1 218	29,54
Baktakék	740	118	15,95	740	181	24,46
Miskolc	196 442	2 982	1,52	184 125	4 005	2,18
Ózd	43 592	2 404	5,52	38 405	2 540	6,61
Putnok	7 318	282	3,85	7 515	646	8,60
Rakaca	719	340	47,29	890	530	59,55
Szendrőlád	1 386	343	24,75	1 700	1 076	63,29
Taktaszada	2 112	362	17,14	2 046	378	18,48
Tiszacsermely	665	28	4,21	608	132	21,71
Sály	2 066	397	19,22	2 013	537	26,68
Baktalórántháza	3 857	541	14,03	4 136	280	6,77
Csaholc	502	115	22,91	522	134	25,67
Dombrád	4 078	320	7,85	4 155	336	8,09
Kántorjánosi	2 096	489	23,33	2 230	205	9,19
Gacsály	826	32	3,87	832	60	7,21
Nyírbátor	13 849	1 745	12,60	13 433	1 792	13,34
Nyírmada	4 363	650	14,90	4 615	390	8,45
Nyíregyháza	114 152	1 208	1,06	118 795	1 073	0,90
Turistvándi	691	54	7,82	772	34	5,59
Tuzsér	3 105	666	21,45	3 299	823	24,95
Dormánd	1 002	15	1,50	1 004	41	4,08
Eger	61 892	557	0,90	58 331	732	1,26
Tarnabod	630	189	30,00	692	235	33,96
Gyöngyös	36 451	473	1,30	33 548	677	2,02
Pétervására	2 611	174	6,66	2 539	163	6,42
Tiszanána	2 662	116	4,36	2 657	208	7,83

7. táblázat (folytatás)

Település	CIKOBI		1992. évi becslés		CKÖ kutatás	
	cigány népesség száma	cigány népesség aránya (%)	cigány népesség száma	cigány népesség aránya (%)	cigányok száma	cigányok aránya (%) 2001-es össznépességhez
Arló	1 350	31,2	1 909	49,5	1 800	43,66
Baktakék	99	12,0	589	30,7	190	25,68
Miskolc	16 171	8,0	7 768	4,1	20 000	10,86
Ózd	8 585	17,3	8 734	20,7	hiány	hiány
Putnok	1 085	15,0	1 683	16,8	2 000	26,61
Rakaca	703	64,0	897	75,4	1 100	123,60
Szendrőlád	621	41,0	640	46,5	1 000	58,82
Taktaszada	447	20,2	672	31,1	750	36,66
Tiszacsermely	143	20,0	275	43,7	247	40,63
Sály	448	19,3	679	34,3	600	29,81
Baktalórántháza	786	10,4	967	25,7	900	21,76
Csaholc	133	23,6	371	22,6	209	40,04
Dombrád	786	–	845	21,5	400	9,63
Kántorjánosi	–	–	749	39,3	840	37,67
Gacsály	134	14,7	179	21,6	165	19,83
Nyírbátor	786	10,4	2 025	15,1	4 200	31,27
Nyírmada	786	17,1	1 281	30,1	1 170	25,35
Nyíregyháza	786	1,0	4 205	3,6	12 000	10,10
Turistvándi	–	–	128	18,9	198	25,65
Tuzsér	786	15,4	1 172	38,7	1 200	36,37
Dormánd	160	15,0	378	4,3	220	21,91
Eger	1 398	2,2	2 409	3,8	5 500	9,43
Tarnabod	183	22,7	266	41,9	490	70,81
Gyöngyös	905	2,2	1 329	3,7	2 100	6,26
Pétervására	292	10,3	801	18,0	800	31,51
Tiszanána	489	16,0	487	19,4	800	30,11

Összegezve az eddigi megállapításokat, láthatjuk, hogy az általunk vizsgált településeken a csökkenő összlakosságon belül növekvő cigány arányt tapasztalhatunk. A nagyfokú félelem egyrészt abból adódhat, hogy a fiatalabb korosztályban tényleges arányuknál nagyobb számban találhatóak roma emberek, ami később „kiegyenlítődik", felnőtt korra már az átlag alá csökken. Az „elcigányosodás" azonban realitás is. Ha megvizsgáljuk *7. táblázat*unkat, részletes elemzés nélkül is jól látható, hogy egyes településeken a cigányok aránya látványosan emelkedett az elmúlt évtizedekben. A mérsékelt emelkedés csak a megyei statisztikai átlagra vonatkozik.

Mindezek után további vizsgálódásaink arra keresik majd a választ, hogy a valóban növekvő cigány népességű – és néha már többségű – településeken milyen kihívásoknak tud megfelelni a cigány kisebbségi önkormányzat, és ezeket az elvárásokat hogyan tudja összeegyeztetni a hatályos jogrendszerrel, a település adottságaival, a cigány önkormányzati képviselők felkészültségével és más tényezőkkel.

VAJDA IMRE – PRÓNAI CSABA

Cigány–nem cigány együttélés a gömöri Balog-völgyében[1]

A kutatás terve

2002-ben a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézete és a Szlovák Tudományos Akadémia Etnológiai Intézete egy közös kutatást indított Gömör régióban a cigány és nem cigány csoportok egymáshoz való viszonyáról. A vizsgálat az itt élő cigányok etnikai identitására, az etnikai identitás és felekezeti hovatartozás közötti összefüggésre, az együttélést befolyásoló, akadályozó konfliktusok közül a munkanélküliségre és az oktatásra terjedt ki. Módszerét nem neveznénk „vegytisztán" szociológiainak, sokkal inkább néprajzi „mélyfúrásnak", amelynek során a megfigyeléses módszer mellett interjúkat és kérdőíveket is használtunk.

A közös kutatás – többek között – az alábbi kérdésekre kereste a választ:

– milyen egy-egy település demográfiai helyzete, etnikai összetétele, gazdasági potenciálja, oktatási rendszere, hitélete;

– mennyiben hasonlít a gömöri térség cigány/nem cigány együttélése a magyarországi cigány/nem cigány együttéléshez;

– beszélhetünk-e harmonikus együttélésről, ahol egymás szokásait, hagyományait tiszteletben tartó közösségek vannak, vagy csupán meg-(el)tűrik egymást az adott településen lakók.

Azt, hogy a cigányok és a nem cigányok együttélését a gömöri régióban a Szlovák Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia közösen kutassa, két szempont is indokolttá tette. Egyrészt azért, mert úgy gondoltuk, hogy van hasonlóság a szlovákiai és a magyar „cigánykérdésben", ráadásul mindkét országban ez számít a legsúlyosabb

[1] Nem tudjuk felsorolni mindazokat, akik kutatásunk során a segítségünkre voltak (mert igen hosszú listát kellene készítenünk). Mindenképpen köszönetünket fejezzük ki azonban Simon Gyulának és Vlaclavik Juditnak (Balogpádár), Szabó Orsolyának (Budapest), Gyenes Barnabásnak (Cakó), G. Kovács Gyulának (Feled), Reisz Évának és Vavrik Istvánnak (Rimaszécs), B. Kovács Istvánnak és Hacsi Attilának (Rimaszombat), valamint valamennyi cigány és nem cigány adatközlőnknek, mégha név szerint itt most nem is említettük őket. A kutatás költségeit az AJK 01/CS/140. számú pályázati támogatás fedezte.

A szakirodalom tanulmányozását az OTKA F-034860-as számú programjának a támogatásával végeztük.

belpolitikai problémának (amely akár mindkét ország EU-csatlakozását megkérdőjelezheti). Másrészt azért, mert bizonyos értelemben a gömöri régió Szlovákia és Magyarország „közös régiója".

Gömör megye eredetileg a történeti Magyarország megyéje volt,[2] ám a trianoni döntés után két országon is átívelő „képződménnyé" vált. A 19–20. század fordulóján mintegy 280 települést számláló egykori megye legnagyobb része a második világháborút követően Csehszlovákiához került.[3] A Magyarországnak megmaradt 21 gömöri település[4] pedig beolvadt „a Borsod-Abaúj-Zemplén néven jelzett konglomerátumba".[5]

Gömör „kiválasztását" az is indokolttá tette, hogy ezt a területet – ahogyan azt B. Kovács István[6] is írja – „évszázadok óta a multietnicitás jellemzi". És a magyarok, a szlovákok, a németek, a ruszinok és a zsidók mellett cigányok is élnek itt. Már a 17. századtól bizonyítható a jelenlétük; a vályogvetés, a kovácsolás és az alkalmi munka mellett a zenélés volt a leggyakoribb foglalkozásuk.[7] Neves zenészcigány-dinasztiák tagjai „rajzottak innen ki" Losonc, Kassa, Eger és Miskolc felé.[8]

Továbbá azért is döntöttünk Gömör mellett, mert e megye etnikai folyamatainak alakulása során sajátos helyzet állt elő. Miközben ott, ahol a hivatalos statisztikai adatok magyar és szlovák „kevertséget" mutatnak, addig a megye nem kis hányada esetében „valójában" három etnikummal kell(ene) számolnunk, sőt még azt is mondhatjuk, hogy egyes települések megindultak az „elcigányosodás" útján. Gömör sok településén élnek „magukat vagy magyarnak vagy szlováknak valló cigányok", mégha ez a hivatalos statisztikákból nem is látszik, és – ahogyan azt Gecse Annabella[9] írja – „éppen ezért szükséges a »települési multietnicitást mutató adatok« közelebbi vizsgálata".

A mi kutatásunk

A gömöri cigánykutatás szlovákiai részét úgy terveztük meg, hogy felosztottuk egymás közt a régiót, méghozzá a nyelvhatárok mentén. A külföldi kollégákra a „szlovák nyelvű" rész jutott, mi a „magyar nyelvű" területen „kaptunk szabad kezet". Terepmunkánk során kifejezetten a Balogvölgyére szűkítettük le a vizsgálatainkat.

[2] Összefoglaló bemutatását lásd például Csorba 1985; Paládi-Kovács 1988. 157–161.
[3] Bodnár 1987. 77.
[4] Településrajzukról lásd például Pintér 1986.
[5] Ujváry 1985. 5.
[6] 2000–2001. 133., 135–136.
[7] Paládi-Kovács 1988. 178.
[8] Faggyas 1993. 10. Gömöri volt például Czinka Panna is (vö. Csemer 1994. 17.)
[9] Gecse 2001. 5.

2002 júniusa és szeptembere között az alábbi településeket kerestük fel (északról délre haladva): Gömörlipóc (Lipovec), Szilistye (Slizké),[10] Perjése (Dražice), Balogpádár (Padarovce), Nagybalog (Velký Blh), Uzapanyit (Uzovská Panica), Rakottyás (Rakytník), Balogtamási (Tomášovce), Bátka (Bátka), Dúlháza (Dulovo), Zsip (Žíp), Balogújfalu (Vieska nad Blhom), Nemesradnót (Radnovce), Cakó (Cakov), Iványi, Zádor (Zadar), Rimaszécs (Rimavská Seč).[11] Mindezt mi több, Rimaszombatra (Rimavská Sobotá) történő látogatással is kiegészítettük.

Az általunk felkeresett 18 település mindegyikében készítettünk interjúkat cigányokkal és nem cigányokkal egyaránt, 15 településen a polgármesterekkel, az iskolák (ha voltak) és óvodák igazgatóival. Továbbá megszólaltattunk egy református, két evangélikus, egy katolikus lelkészt és egy jehovista hívő cigány családot.

Az interjús beszélgetéseket egy statisztikai jellegű kérdőívvel egészítettük ki (lásd mellékletben), amelyet a települések hivatalos vezetőivel töltettünk ki. Ennek során – már a kutatás megkezdésekor – szembetaláltuk magunkat azzal az alapvető problémával, ami Magyarországon is gondot jelent a kérdéssel foglalkozók körében. Nevezetesen azzal, hogy annak eldöntése, hogy ki számít cigánynak, korántsem evidens.[12]

Ki a cigány?

Annak érdekében, hogy érzékeltessük azt a problémát, amit a „ki a cigány?" kérdés jelent, a következőkben bemutatjuk 10 település nemzetiség szerinti megoszlásának kétféle verzióját. A „hivatalos" címkével ellátott oszlopban a Szlovák Statisztikai Hivatalnak a 2001-es népszámlálás során kapott adatait tüntettük fel.[13] A „saját" oszlopban azok az értékek

[10] Gömörlipóc és Szilistye már a szlovák nyelvű részhez tartozik, ezért ezek már a szlovák kollégák „fennhatósága" alá tartoztak, minket csak a „túlbuzgó kíváncsiság" vitt erre a területre. A hivatalos szerveknél nem végeztünk kutatást (azt kérték, hogy hozzunk magunkkal hivatalos szlovák tolmácsot Rimaszombatról), de mindkét helyen készítettünk interjúkat magyarul (is) beszélő cigányokkal. Ez azért érdekes, mert a 2001-es népszámlálás adatai szerint itt senki sem vallotta magát románok. Szilistye 136 lakosa az alábbiak szerint oszlott meg: 100 szlovák, 26 magyar, 2 cseh, 8 nem ismert. Gömörlipóc 75 lakosából 57 szlováknak, 13 magyarnak, 1 ukránnak és 1 orosznak vallotta magát, 3 nem ismert.

[11] Rimaszécs már nem a Balog-völgyéhez tartozik, de mi mégis felvettük azt általunk kutatandó települések listájára, sőt kiemelt figyelmet is fordítottunk rá. Ennek két oka volt. Egyrészt Rimaszécs a Balog-völgyének déli kapuja. Másrészt a polgármesteri hivataltól kapott adatok szerint itt az 1828 fős lakosságból 1195 cigány. Ez utóbbi miatt szokták „Cigányváros"-nak vagy „Fekete-város"-nak is „csúfolni".

[12] Lásd Lapos 1995; Ladányi–Szelényi 2000a. 2000b. 2000c; Havas – Kemény – Kertesi 2000; Kertesi 2000.

[13] „Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2001. Základné údaje. Národnostné zloženie obyvateľstva" (Bratislava: Štatisticky úrad Slovenskej republiky). A 2001-es szlovákiai népszámlálás eredményeinek általános összefoglalását magyar nyelven lásd például Gyurgyík 2001.

szerepelnek, amelyeket mi kaptunk a polgármesteri hivataloktól, a helyszínen. Minden esetben rákérdeztünk a lakosság 1997-es, 1998-as, 1999-es, 2000-es és 2001-es nemzetiség szerinti megoszlására is. Itt azonban most csak a 2001-es évet szerepeltetjük.[14]

Ha összesítjük e 10 településnek a polgármesteri hivatalok szerinti („saját") és a Statisztikai Hivatal szerinti összlétszámát, akkor a „saját" összlétszámunkra 55-tel több főt kapunk (h: 4888, s: 4943).

Ha összesítjük az eltéréseket, akkor azt tapasztaljuk, hogy a polgármesteri hivatalok szerint 2014-gyel több cigány van e 10 településen összesen (2419), mint ahányan a 2001-es népszámláláskor „romá"-nak vallották magukat (405). Ha ebből levonjuk az 55-öt (mégha nem is biztos, hogy azok cigányok), akkor 1959-et kapunk. Vagyis biztos, hogy jelentős eltérésről van szó (a helyszínen gyűjtött adatok fényében)!

1. táblázat. Tíz település nemzetiség szerinti megoszlása

	Perjése			Balogpádár		
	hivatalos adatok (fő)	„saját" bevallás adatai (fő)	eltérés (fő)	hivatalos adatok (fő)	„saját" bevallás adatai (fő)	eltérés (fő)
Szlovák	74	47	27 (s–)	87	65	22 (s–)
Magyar	141	90	51 (s–)	97	88	9 (s–)
Roma	0			1		
Egyéb (cigány)		94	94 (s+)		28	27 (s+)
Egyéb (cseh)	2	0	2 (s–)	1	0	1 (s–)
Összesen	217	231	14 (s+)	186	181	5 (s–)

	Rakottyás			Balogtamási		
	hivatalos adatok (fő)	„saját" bevallás adatai (fő)	eltérés (fő)	hivatalos adatok (fő)	„saját" bevallás adatai (fő)	eltérés (fő)
Szlovák	29	18	11 (s–)	29	31	2 (s–)
Magyar	209	128	81 (s–)	155	118	37 (s–)
Roma	0			14		
Egyéb (cigány)		104	104 (s+)		60	46 (s+)
Egyéb (cseh)				1	2	1 (s+)
Nem ismert				10	0	10 (s–)
Összesen	238	250	12 (s+)	209	211	2 (s+)

[14] Kivéve Bátka esetében, ahol csak a 2002-es számokat adták meg nekünk, így az került az *1. táblázat*ba.

1. táblázat (folytatás)

	Bátka			Dúlháza		
	hivatalos adatok (fő)	„saját" bevallás adatai (fő)	eltérés (fő)	hivatalos adatok (fő)	„saját" bevallás adatai (fő)	eltérés (fő)
Szlovák	171	104	67 (s–)	10	10	0
Magyar	664	609	55 (s–)	60	30	30 (s–)
Roma	52			131		
Egyéb (cigány)		197	145 (s+)		170	39 (s+)
Egyéb (cseh)	6	1	5 (s–)			
Egyéb (ukrán)	1	1	0			
Nem ismert	25	0	25 (s–)			
Összesen	919	912	7 (s–)	201	210	9 (s+)

	Zsip			Nemesradnót		
	hivatalos adatok (fő)	„saját" bevallás adatai (fő)	eltérés (fő)	hivatalos adatok (fő)	„saját" bevallás adatai (fő)	eltérés (fő)
Szlovák	30	12	18 (s–)	11	11	0
Magyar	197	108	89 (s–)	546	277	269 (s–)
Roma	2			81		
Egyéb (cigány)		98	96 (s+)		350	269 (s+)
Egyéb (cseh)				1	1	0
Nem ismert	2	0	2 (s–)	4	0	4 (s–)
Összesen	231	218	13 (s–)	643	639	4 (s–)

	Cakó			Rimaszécs		
	hivatalos adatok (fő)	„saját" bevallás adatai (fő)	eltérés (fő)	hivatalos adatok (fő)	„saját" bevallás adatai (fő)	eltérés (fő)
Szlovák	11	11	0	84	76	8 (s–)
Magyar	222	127	95 (s–)	1576	554	1022 (s–)
Roma	18			106		
Egyéb (cigány)		123	105 (s+)		1195	1089 (s+)
Egyéb (cseh)	2	2	0	1	2	1 (s+)
Egyéb (lengyel)				3	1	2 (s–)
Nem ismert	10	0	10 (s–)	11	0	11 (s–)
Összesen	263	263	0	1781	1828	47 (s+)

2. táblázat. A tíz település nemzetiség szerinti megoszlásának adatai összesítve

	Hivatalos adatok (fő)	„Saját" bevallás adatai (fő)	Eltérés (fő)
Szlovák	536	385	151 (s–)
Magyar	3867	2129	1738 (s–)
Roma	405		
Egyéb (cigány)		2419	2014 (s+)
Egyéb (cseh)	14	8	6 (s–)
Egyéb (ukrán)	1	1	0
Egyéb (lengyel)	3	1	2 (s–)
Nem ismert	62	0	62 (s–)
Összesen	4888	4943	55 (s+)

A „magyar és a szlovák eltérések" összesítéséből az is kiolvasható, hogy Gömörnek az általunk vizsgált térségében (és kifejezetten a Balog-völgyében) a cigányok „hivatalosan" inkább a magyar identitást választják, nem pedig a szlovákot.[15] A polgármesteri hivatalok szerint ezen a 10 településen „valójában" 1738-cal kevesebben vannak a magyarok, szemben a népszámláskor kapott számokkal, és 151-gyel kevesebben vannak a szlovákok.

Ha az 55-ös összlétszámfők közötti eltérést „csak a magyaroktól (1738) vonjuk le" (feltéve, de egyébként meg nem engedve!), akkor is legalább 1683 : 151-es arányt kapunk, ami több mint 11-szeres (11,14) különbséget mutat (legalábbis a polgármesteri hivatalok szerint). Ugyanakkor – amennyiben a polgármesteri hivatalok számai megfelelnek a „valóságnak" – abban is biztosak lehetünk, hogy még ebben a régióban is vannak olyan cigányok, akik a népszámláláskor „szlováknak vallották" magukat. Hiszen ha az 55-ös összlétszámfők közötti eltérést „csak a szlovákoktól (151) vonjuk le" (feltéve, de egyébként meg nem engedve!), még akkor is biztosan marad legalább 96 olyan személy, aki 2001-ben „hivatalosan szlováknak mondta magát", miközben a település hivatalai szerint „cigány".

Más szlovákiai példák

Az általunk tapasztalt jelenséget már ismeri a szakirodalom. Sőt az itt bemutatott módszert alkalmazta Zúza Kumanová is, amikor a detrekőcsütörtöki (Plavecků átvrtok) önkormányzat nyilvántartását (283 fő) az

[15] Pedig a szlovákiai népszámlálás során, „eltérően a magyarországi népszámlálásoktól, az adatlapokat nem a kérdezőbiztosok, hanem a megkérdezettek maguk töltik ki" (Gyurgyík 2001. 247.). Meg kell azonban ehhez jegyezni még azt is, hogy 2001-ben a népszámlálási ívek a nemzetiségek lakta területeken két nyelven készültek (lásd Gyurgyík 2001. 48.), tehát Gömör „magyar nyelvű részén" a szlovák nyelv mellett minden bizonnyal magyarul is szerepeltek a kérdések és a magyarázatok.

1991. évi népszámlálás adataival (7 fő) vetette össze. Kumanová a 283 „cigányból" 90-et kérdezett meg etnikai hovatartozásáról, akik közül valamennyiük azt felelte, hogy nem áll érdekében, hogy „romá"-nak mondja magát. Ráadásul egytől egyik a szlovák nemzetiséget jelölték meg a népszámlálás során.[16]

Keményfi Róbert Gice példáját hozza fel ugyanennek a helyzetnek az illusztrálására. Ezen a Murány-völgyi településen az 1991-es népszámlálás adatai szerint a 745 fős összlakosságból 360-an magyarnak, 353-an szlováknak és 14-en „cigány"-nak valloták magukat (egyéb: 18 fő). Az 1994/96-os, minősítés alapján készült felmérés azonban a 725 fős összlakosságból 270-et mutatott magyarnak, 90-et szlováknak és 365-öt „cigánynak".[17] Vagyis a korábban „relatív magyar többségűnek" tűnő település „a valóságban cigány többségű" volt. Ami a mi esetünktől eltérő, az az, hogy annak ellenére, hogy Gice cigány lakosai mind magyar anyanyelvűek, 1991-ben mégis szlováknak vallották magukat. Keményfi beszámol arról, hogy a munkanélküli családok ezt a „statisztikai etnikai viselkedést" azzal indokolják, hogy így „a segély rendszeres folyósítását biztosítottabbnak vélik".[18]

A különbség ellenére, hogy amíg Kumanová és Keményfi példáiban a magyar anyanyelvű cigányok az 1991-es népszámlálás során inkább a szlovák besorolást választották, és addig a „mi településeinken" inkább a magyart, nem kétséges, hogy Gömörben „a cigányság óriási etnikai módosító szerepével" találkozhatunk.[19] És az általunk bemutatott statisztikából is ki lehetett mutatni, hogy 2001-ben is és a Balog-völgyére leszűkítve is igaz az, ami az 1991-es népszámlálás kapcsán egész Szlovákia területére vonatkozóan megfogalmazható, hogy tudniillik a cigány népességnek csak kisebb hányada vallja magát „romá"-nak, a többség inkább a magyar és a szlovák identitás megjelölése közül választ.[20] Keményfi a szlovákiai Gömörre vonatkozóan ezt úgy fogalmazza meg, hogy „a cigányság a magyar és a szlovák etnikum létszámában bújik meg", tehát statisztikai szempontból „rejtőzködő etnikumról" van szó.[21] Ez utóbbi kifejezést Vécsey Károlytól veszi át, aki a székelyföldi Parajdon élő cigányság jellemzése során azt fogalmazta meg, hogy mivel a cigány népnévnek önmagában véve is pejoratív konnotációja van, érthető, ha ennek pusztán használata is „rejtőzködésre késztető tényező".[22] Nem kérdéses, hogy ugyanez elmondható a Szlovákiában élő cigányságra vonatkozóan is.

[16] Futala 1998. 338.
[17] Keményfi 1998. 201.
[18] Keményfi 1998. 202.
[19] Keményfi 1998. 201.
[20] Gyurgyík 1998. 137.
[21] Keményfi 1998. 204.
[22] Vécsey 1995. 64–65.

Elég csak ennek igazolására például Lampl Zsuzsa szociológiai kutatására utalnunk,[23] vagy azokra a szlovákiai politikai megnyilvánulásokra, amelyeknek 1999-ben és 2000-ben a szemtanúi lehettünk.[24]

Kulturális antropológiai párhuzamok

Ha a kulturális antropológiai cigánykutatások szakirodalmát tekintjük, már 1975-ben találkozhatunk a „rejtőzködő" identitás koncepciójával. Anne Sutherland, aki 1968 és 1970 között kaliforniai cigányok között dolgozott, monográfiájának a *Gypsies. The hidden Americans* címet adta.[25]

Patrick Williams 1982-ben írta le a párizsi kelderások úgynevezett „láthatatlansági stratégiáját".[26] Itt mutatta be, hogy ez a kereskedésből élő csoport annak érdekében, hogy elkerülje a cigányokról keringő sztereotípiák negatív hatását, esetenként hogyan leplezi etnikai identitását.[27]

Williamséhez hasonló végkövetkeztetésre jut Carol Silverman is, noha ő nem Franciaországban, hanem New Yorkban, Los Angelesben és más amerikai városokban folytatott részt vevő megfigyeléseket kelderások és mácsvánók körében. Azok a cigányok, akikről az amerikai antropológusnő ír, „a többségi társadalomba vegyülve dolgoznak, utaznak, élnek". Napi kapcsolatban állnak a nem cigányokkal, olyankor, amikor például jövedelemért cserébe bizonyos szolgáltatásokat nyújtanak (jóslás, autószerelés), vagy éppen akkor, amikor készpénzért ők vásárolnak bizonyos anyagi javakat. Autóikkal nagy távolságban bebarangolják a várost, „éttereremben esznek, mozikba látogatnak, áruházakban vásárolnak, élnek a kórházi lehetőségekkel, temetőparcellát vesznek", és egyáltalán: általános érvényűséggel elmondható, hogy részt vesznek a város életében. „Mindazonáltal, az állandó kapcsolat ellenére, fenntartják társadalmi elkülönültségüket a nem cigányoktól." És ami rendkívül figyelemre méltó, az az a jelenség, hogy amikor belépnek a nem cigány világba, annak határán átjutva úgy őrzik meg saját integritásukat, hogy közben „láthatatlanok maradnak a nem cigány társadalom" tagjai számára.[28]

A relacionalizmus koncepciója

Patrick Williamsnél azonban nemcsak a „láthatatlansági stratégia" megfogalmazását találhatjuk meg, hanem a „cigány társadalmi identitás" koncepcióját is, amelyről már 1981-ben azt írja, hogy hiba lenne azt úgy

[23] Lampl 2000.
[24] Lásd Zoon 2002. 161–165.
[25] Sutherland 1975.
[26] Magyarul lásd 2000a.
[27] Williams 2000a. 189.
[28] Silverman 1982. 395.

bemutatni, mint ami teljes egészében egyetlen és megváltoztathatatlan kritérium alapján szerveződik.[29] 1984-es monográfiájában pedig amellett érvel, hogy a párizsi kelderások önmeghatározása olyan, amely a helyzet függvényében változik.[30] Az egyén identitását mindig az a kapcsolat határozza meg, amelyet azzal az emberrel fenntart, akivel beszél.[31]

Akkor, amikor a francia antropológus kifejti, hogy egy cigány személyt a kapcsolatai alapján lehet azonosítani és nem a „lényegi tulajdonságai" mentén, ugyan nem mondja ki, hogy a cigány identitás nem „szubsztantív", de ezen gondolatait explicite így értelmezi Phillippe Lemaire de Marne, amikor Williams 1984-es „Mariage Tsigane"-járól értekezik.[32] És egyértelműen ezt követi Michael Stewart is, aki magyarországi oláh cigányok körében végzett részt vevő megfigyeléseinek eredményeként az úgynevezett „relacionális etnikai identitás" koncepcióját dolgozza ki.[33] Az angol antropológus szerint Fredrik Barth híres etnikum meghatározása[34] a nem cigány kultúrák alapján szubsztantív kategóriaként fogalmazódott meg, és azok leírására alkalmazható is. A cigány kultúrákra azonban nem, mivel azokban az etnikai identitás mindig valamihez viszonyulva jön létre, és – ennek megfelelően – könnyen változik. Ehhez hasonló Zúza Kumanová álláspontja is, aki – föntebb már idézett tanulmányában – a szlovákiai cigányok kapcsán azt írja, hogy az etnicitás nem tekinthető „állandósult paraméternek", annak keretében „állandó módosulások mennek végbe" éppen „a társadalmi környezet hatására".[35]

Gömöri válaszok (a terepen) a cigány identitás kérdésére

Akkor, amikor nem cigány válaszadóinkat sikerült meggyőznünk arról, hogy nem tartozunk egyik párthoz sem, elmondták, hogy a nem cigány környezet nagyon is pontosan tudja, hogy kik tartoznak a cigány kategóriába: egyrészt a barna bőrűek (az esetek többségében így is nevezték a cigányokat, míg önmagukat fehéreknek); másrészt az eltérő életvitel, mentalitás az, ami megkülönbözteti a cigány népcsoportot a magyartól, illetve a szlováktól.

A cigányokat kérdezve arról, hogy miként definiálják önmagukat, cigánynak, magyarnak vagy szlováknak vallják-e magukat, leggyakrabban az alábbi válaszokat kaptuk:

[29] Williams 1981. 36.
[30] Vö. Piasere 2000. 461.
[31] Vö. Williams 1984. 160.
[32] Marne 1985. 31.
[33] Stewart 1995.
[34] Lásd Barth 1969.
[35] Lásd Futala 1998. 338.

„– Ön cigánynak vallja magát?
– Igen, magyar cigánynak."
„– Ön beszéli a magyar és a szlovák nyelvet is, miért nem szlovák cigánynak mondja magát?
– Mert magyar faluban élek."
„– Barna bőrű vagyok, roma vagyok, cigány származású vagyok: ezt nem szégyellem, de magyarul beszélek."

Interjúink során megkérdeztük az érintett cigány csoportokat arról is, hogyan definiálják saját magukat, illetve csoportjukat, ugyanis – ha elvétve is, de – találkoztunk cigány nyelvet beszélő cigányokkal is (Rimaszombat: oláh dialektust beszélők; Rimaszécs: kárpáti dialektust beszélők).

A sorrendiséget tekintve az általunk feltett kérdésre másként válaszoltak a cigány nyelvet beszélő és a cigány nyelvet nem beszélő interjúalanyok. Míg a nyelvileg asszimilálódott egyének elsősorban magyarnak vallották magukat és „csak" másodsorban cigánynak, addig a nyelvet beszélők (akár az oláh cigány nyelvi csoporthoz, akár a kárpáti dialektust beszélő nyelvi csoporthoz tartozott az, akit kérdeztünk) a cigány identitást választották elsőnek, és „csak" másodiknak a magyart. Valószínű, hogy a válaszadást befolyásolta az a tény, hogy a kérdést a megkérdezett anyanyelvén tettük fel. Meggyőződésünk, hogy abban az esetben, ha a kérdést magyarul tesszük fel, a válasz sorrendje megegyezett volna a magyar anyanyelvű cigányok által adott válasszal.

Mindkét csoport válasza megegyezett abban, hogyha a nem cigány identitások közül választani kellene, akkor inkább magyarnak és nem szlováknak vallaná magát. Ezt támasztják alá a vegyes házasságokra vonatkozó adatok is, ugyanis amíg cigány/magyar párkapcsolattal – mégha csak egy-két esetben is, de – találkoztunk, addig cigány/szlovák kapcsolattal egyáltalán nem.

Tény, hogy a két csoport mentalitása, életfilozófiája különbözik egymástól.

Mi jellemzi az egyiket, és mi a másikat? A választ magyar anyanyelvű cigány interjúalanyaink (az általunk vizsgált településeken – kettő kivételével – csak ilyen cigányokkal találkoztunk) többsége így fogalmazta meg:

„A magyar cigány nem tud beszélni cigányul, csak magyarul. Az oláh cigány rafináltabb, ami abban nyilvánul meg, hogy ők jobban élnek.

Az oláh cigányok többsége magában hordozza ősei kereskedő szellemét. Nem bírják az egy helyben maradást. Ha semmijük sincs, akkor is mindig megtalálják annak módját, hogy hogyan jussanak különféle anyagi javakhoz. Például: elmegy az erdőre vesszőt szedni, kosarat fon, eladja, és máris van pénze. Vagy: ha anyagi gondjai vannak, elmegy a piacra, ruhát, cipőt vásárol, és eladja a parasztnak dupla áron. Vagy: ha szűkös az anyagi helyzete, kér attól a cigány ismerősétől, akinek van (és akitől az esetek többségében kap is), amit meg tud forgatni stb."

A családtörténeti interjúkból kiderült, hogy az etnikai identitás vállalása cigányoknál és nem cigányoknál, cigány nyelvet beszélőknél és nem beszélőknél egyaránt – a csoporthoz tartozás megerősítésén túl – a „mi" és az „ők" sztereotipikus szembeállításán alapul.

Néhány szó a vallásosságról

A cigányok esetében – ellentétben a nem cigányokkal és más kisebbségekkel – az etnikai identitás és a felekezeti hovatartozás összefüggése nehezen fogható meg. Amíg más kisebbségek esetében a vallásnak kifejezetten kohéziós, összetartó ereje van, a cigányok esetében a vallás funkciója nem „ennyire egyszerű". Ők mindig alkalmazkodtak az adott település vallásához.[36]

Csak egyetérthetünk Patrick Williamsszel, amikor azt írja, hogy „a cigányok vallásának" általános összefoglalása nem lehetséges, mivel maga az a fogalom, hogy „a cigányok vallása" – már eleve rossz kifejezés. Amiről itt beszélni lehet – vagy ahogyan a mások által használt szószerkezet egyáltalán még értelmezhető –, az annak a kérdésnek a vizsgálata lehet, hogy melyek azok az elemek, amelyeket az egyes csoportok egy olyan világból átvettek, amelyben a vallás az élet egyik jól megkülönböztethető dimenziójában létezik: vagyis a nem cigányok világából. Ez – persze megint csak – a különböző csoportok helyzetének, különböző történelmi útvonalának a függvényében más és más.[37]

A Balog-völgyi cigányok esetében katolikus, református vagy evangélikus vallási környezetről beszélhetünk, valamint az egyre inkább terjedő Jehova Tanúi nevű kisegyházról.

Ebben a tanulmányban nem vállalkozhatunk ennek a kérdésnek a teljes bemutatására, az egy másik írás témája lenne. És ez éppen így igaz az utóbb említett irányzatról itt következő néhány megjegyzéssel kapcsolatosan is. Egy önálló monográfia megírására volna szükség ahhoz, hogy az általunk vizsgált területen (és általában a cigányok körében) az új vallási mozgalmak „térhódításának" a folyamatát megérthessük.

„Az egész társadalmi valóságot fel kell tárnunk: hiszen a vallás a társadalmi (…) rend szimbolikus megerősítése" – írja Boglár Lajos többek között a messianisztikus kultuszokról is. És mivel „a vallások igen gazdagok szimbolikus tartalmakban, így (…) a válaszok igen változatosak".[38]

Nem beszélve arról, hogy ha egy ember életében bekövetkező megtérést elemeznénk, akkor a személyes motivációkon kívül a szociális, a kulturális és a történelmi meghatározásokat egyesítő kapcsolatokra helyez-

[36] Gropper 1975. 108.
[37] Williams 1984. 239.
[38] Boglár 1995. 101.

nénk a hangsúlyt, tehát mindenképpen egy pluridiszciplináris megközelítést követnénk,[39] ami itt most nem áll módunkban.

Mindazonáltal a magunk részéről a történeti és szociológiai magyarázatokat részesítenénk előnyben,[40] mert – Patrick Williamshez[41] hasonlóan – úgy gondoljuk, hogy azok jobban megmagyarázzák például a Jehova Tanúi-mozgalomnak a tartósságát és tömegjellegét, még ha önmagukban nem is adnak kielégítő magyarázatot ezen új vallásos üzenet cigányok közötti sikerességére.

A lehetséges magyarázatok listájából itt most csak kettőt emelünk ki. Egyfelől a negatív stigmatizációnak pozitív stigmatizációra való változtatásának a vágyát *(A)*. Másfelől a „válságban lévő" cigány világ igényét egy új vonatkoztatási pontra *(B)*.[42]

Kitörési kísérlet

(A) Az általunk vizsgált településeken a cigányok legtöbbször annak a véleményüknek adtak hangot, hogy gyakran érzik úgy, hogy valójában egyik felekezet sem fogadta be őket, mindig megvolt velük szemben a bizalmatlanság, a távolságtartás. Közismert tény, hogy a romák nem szeretnek templomba járni, mindez azonban nem jelenti azt, hogy ők ne lennének istenfélők.

A gömöri cigányok vallásosságát egy fiatal, magyar származású református lelkész így jellemezte:

„A cigányok vallásossága a magukkal hozott ősi vallás és a kereszténységnek egy sajátos egyvelege. A cigány nem azért viszi el a gyereket megkeresztelni, mert azt akarja, hogy katolikus vagy református legyen, hanem azért, mert beteg."

A Jehova Tanúihoz való csatlakozás mindenképpen értelmezhető úgy, mint ami a cigányok számára azt szolgálja, hogy a róluk alkotott negatív – és igencsak elterjedt – képet (a tolvaj, az erőszakos, a lusta cigány sztereotípiáját) megpróbálják átformálni.[43]

A bulgáriai muzulmán romák pünkösdistává való áttérését ehhez hasonló mechanizmussal – a pozitív vélekedésre való törekvéssel – magyarázza Hriszto Kjucsukov[44] is, de szerinte ebben az esetben a többségben élő negatív viszonyulás elsődleges oka nem a romák cigánysága, hanem eltérő, muzulmán vallásuk.

[39] Ahogyan azt Williams (1991. 95.) is javasolja.

[40] Ilyen típusú elemzések felsorolását találhatjuk meg Lanternarinál (1972. 387.), amelyben – a profetikus mozgalmak interpretációja során – maga a szerző is mindenekelőtt ezt a módszert alkalmazza. (1972. 331.)

[41] Williams 2000b. 286.

[42] Vö. Williams 1993. 137.

[43] Vö. Williams 1991. 88.

[44] 1999. 107.

Patrick Williams[45] a franciaországi pünkösdizmusról jegyzi meg, hogy az lehetővé teszi, hogy a cigányok önmagukról példamutató történeteket „meséljenek". Úgy tűnik azonban, hogy a többségi társadalom elutasító magatartása „a cigány nép" felé továbbra is fennmarad.[46]

Magyarországon a rendszerváltás óta folyamatosan szemtanúi lehetünk annak, hogy a cigányok körében egyre inkább tért hódítanak a különböző szabad egyházak (pünkösdizmus, Jehova Tanúi, Hit Gyülekezet stb.).

Ezek az irányzatok azért tudnak egyre több romát „megtéríteni", mert pótolni tudnak olyan hiányokat, amit a református vagy a katolikus vallás a rend szabályainak értelmében, illetve merev struktúrája értelmében nem tud megadni: nevezetesen meghallgatják a cigányok napi problémáit, sőt azok árán Isten igéjét is hirdethetik.

Kérdés, hogy ennek nem az-e az ára, hogy az igazi megtérteknek teljesen fel kell adniuk korábbi önmagukat, hogy teljesen szakítaniuk kell a cigány nyelvvel és a korábbi cigány szokásokkal. Ez a folyamat, ha nem is olyan méretekben, mint Magyarországon, de megfigyelhető az általunk vizsgált települések közül ott, ahol a cigányok létszáma megközelíti vagy meghaladja a nem cigány lakosok létszámát. Ebben a folyamatban tetten érhető a szabad egyházak és a politikai hatalom „cigánykérdés" megoldásával kapcsolatos évszázados szándéka is: nevezetesen az átnevelés, az asszimiláció.

Az a kísérlet, amely úgy próbálna meg pozitív cigányképet létrehozni, hogy közben ne tüntesse el magát a cigányságot – a 22-es csapdája. Miközben – amint azt már jeleztük – a történeti egyházak részéről sincs meg a befogadási szándék: ördögi kör.

Válság és remény?

(B) „A messianisztikus hit lényegében egy reménynek a kifejezése" – írta Bernard Barber 1941-ben az American Sociological Review-ban *Acculturation and Messianic Movements* című tanulmányában. Majd úgy folytatja, hogy éppen ezért annak terjedését igen gyakran szokás a „nehéz idők" jeleként értékelni. Az ilyen korszakban a szociokulturális helyzet „sajátos jegye" az „általános hiányérzet", amely „a fojtogató kulturális válság" következménye.[47]

A kérdés az, hogy vajon a cigány kultúra esetében releváns-e a „válság" kategóriáját használnunk vagy sem.

[45] 1991. 93.
[46] Williams 1991. 94.
[47] Barber 1972. 513.

A szociológus Jean-Pierre Liégeois[48] például *Tsiganes* című könyvében – hasonlóan más kutatókhoz – valóban „a cigányok alkonyáról”[49] beszél. Ellenben Patrick Williams, miközben azt elismeri, hogy a cigányokra „sohasem jártak könnyű idők”,[50] azt vallja, hogy annak ellenére, hogy a cigány identitás „törékeny és sebezhető”, éppen a bizonytalanságon alapszik: ellenáll és fennmarad.[51]

Bárhogy legyen is, azt mindenképpen fontosnak tartjuk leszögezni, hogy ezt a kérdést minden egyes cigány csoport esetében külön-külön, differenciáltan kell majd a jövőben részletesen megvizsgálni.

Két szociológiai dimenzióról röviden

A gömöri cigány/nem cigány együttélést az etnikai hovatartozás definiálásának többértelműsége mellett több tényező is megnehezíti, mint például a munkanélküliség, az iskolázatlanság, az előítéletek, az aprófalvak „elcigányosodása”. E konfliktusforrások közül itt a továbbiakban most kettőről – a munkanélküliségről és az iskolázatlanságról – csak vázlatosan írnánk.

Munkanélküliség

Az általunk megkérdezett települések nem cigány lakosainak mintegy 90 százaléka mezőgazdasággal, illetve állattartással foglalkozik. Az itt élő cigányok 90-95 százaléka munkanélküli, aki szociális segélyből és családi pótlékból él. A parasztokhoz hasonló mezőgazdasági termelőmunkát az itt élő cigányok nem tudnak folytatni, amelynek elsődleges oka ugyanaz, mint Magyarországon, nevezetesen a cigányok Szlovákiában sem kaptak földet. Mintegy jövedelemkiegészítést jelent számukra, ha a helyi parasztokhoz elszegődhetnek napszámosnak. Ez a munka azonban csak ideiglenes, illetve idényjellegű. A fiatal generáció egy része kijár Németországba, Svájcba koldulni, illetve utcai zenélésre.

Hozzávetőlegesen mintegy 5–8 százalékra tehető a cigány vállalkozók, kereskedők száma. Az ő életvitelük, mentalitásuk erősen eltér a rossz szociális körülmények között élő cigányokétól. Ennek ellenére a nem cigány környezet őket is a cigány kategóriába sorolja.

A helyi polgármesterek elmondása szerint 30 évvel ezelőtt azért telepítették be a cigányokat ezekbe a falvakba, hogy a téeszben, illetve az álla-

[48] 1983. 323.

[49] Ez az utolsó fejezet (1983. 323–346.) címe: „Le crépuscule des Tsiganes”.

[50] 1995. 699.

[51] Williams 1981. 44. Ahogy Geertz (1979. 446.) írja, „a társadalmi válság nem minden esetben eredményez komolyan kreativitást a vallásos életben vagy más területen, ahol azonban igen, ott az alkotó folyamat iránya igen sokféle lehet”.

mi gazdaságokban elvégezzék azokat a munkákat, amelyeket a nem cigányok nem szívesen végeztek el. Ebben az időszakban a cigány/nem cigány együttélést viszonylag „harmonikusnak" lehetett mondani: a nem cigányok gazdasági érdekből elviselték a cigányokkal való együttélést. Napjainkban, amikor egy-egy településen a munkanélküliség a 90 százalékot is eléri, amikor a gazdasági érdek megszűnt, a napi megélhetés nehezíti, akadályozza a két csoport egymás mellett élését. A probléma okát a nem cigány adatközlők a rendszerben vélik felfedezni:

„Ez a rendszer arra épült fel, hogy ne dolgozz, legyen sok gyereked, akkor kapsz pénzt. Ha sok gyereked van és dolgozol, akkor is kapsz pénzt, de sokkal kevesebbre jössz ki a hónap végén, mintha otthon ülsz, mert ha elmész dolgozni, akkor közlekedni kell, enni kell, kiadásaid vannak, ha meg otthon vagy, akkor megkapod ugyanazt vagy valamivel többet. A cigányoknál az a cél, hogy minél több gyerekük legyen, mert ők tudják, hogy egy gyerek havonta mennyi pluszpénzt hoz. A cigányok közül nagyon kevesen állnak meg egy gyereknél: a jellemző a 3-4-5, illetve több gyerek. A magyar, látva ezt, fél, mi lesz itt 50 év múlva?" (Az „elcigányosodás" félelme Magyarországon is közismert.)

Iskola, oktatás

A cigány gyerekek – akárcsak Magyarországon – Gömör térségében is aluliskolázottak. Ez részben szociális okokra vezethető vissza: ugyanis a cigány gyerekek jelentős része nem képes befejezni az általános iskolai tanulmányait, azoknál viszont, akik befejezik és szeretnének továbbtanulni, a munkanélküli családok, szülők nem tudják gyermekeik szakmatanulását finanszírozni, következésképpen az aluliskolázottság, a rossz szociális helyzet konzerválódik.

A cigány gyerekek aluliskolázottságának másik összetevője az oktatási rendszerben található meg:

– a szlovák nyelv ismeretének hiányában, illetve a magyar nyelv, valamint az iskolai nyelv szegényes szókincsének birtokában sok cigány gyerek kényszerül speciális, illetve kisegítő osztályba, amely csupán „zsákutcás" képzést biztosít a számukra;

– a pedagógusok egy része itt is előítéletesen vélekedik a cigány gyerekekről, illetve a cigányokról. A megkérdezett pedagógusok véleménye szerint a cigány szülők és cigány gyerekek igénytelenségére vezethető vissza, hogy a gyerekek kisegítő osztályokba járnak, illetve az is, hogy nem teljes értékű tananyagot sajátítanak el;

– azokból az iskolákból, ahol a cigány gyerekek többségben vannak, a nem cigány szülők gyermekeiket más iskolába viszik, aminek eredményeképpen létrejönnek a szegregált iskolák, ahol csökkentett, nem a hivatalos tantervi anyagot adnak át a pedagógusok.

Ez utóbbi konfliktusforrás nem elsősorban a cigányok elleni diszkriminációnak, illetve előítéleteknek tulajdonítható, sokkal inkább annak, hogy a „cigány iskolák" nem rendelkeznek tagozatos osztályokkal, másrészt az iskola hivatalos nyelve magyar, ami hátráltatja azokat a tanulókat, akik középiskolába vagy egyetemre szeretnének járni, ahol viszont a szlovák nyelv a domináns.

Általánosságban azt fogalmazhatjuk meg, hogy a pedagógusok mintegy folytatják a több évtizede kialakult előítéletes beidegződést, gyakorlatot, miszerint a cigány tanulónak elég, ha megtanul írni, olvasni.

Elnéptelenedés, „elcigányosodás"

Mint azt már tanulmányunk elején jeleztük, az általunk vizsgált településeken általános jellegzetességnek tekinthető a paraszti népesség fogyása, és – azzal párhuzamosan – annak kísérőjelensége, az „elcigányosodás".

Hasonló jelenségeket tapasztalhattunk és tapasztalunk Magyarországon is a magyar kisfalvak esetében. Hazánkban a csereháti Csenyéte volt az egyik első olyan település, amely paraszt lakosságának túlnyomó többségét elvesztette, és „úton volt afelé, hogy falusi cigány gettóvá váljon".[52] „Havas Gábor adatai szerint 1990-ben már három olyan község volt, amelyben csak cigányok éltek: Alsószentmárton és Gilvánfa Baranyában és Kiscsécs Borsodban".[53]

Az általunk vizsgált térségben Gecse Annabella Baraca esetében mutatott rá a föntebb említett folyamra.[54]

Mi 9 településen gyűjtöttünk születési, halálozási, beköltözési és kiköltözési adatokat az elmúlt 5 évre (1997–2001) vonatkozóan, megkérve a polgármesteri hivatalokat, hogy minden esetben jelezzék azokban a cigányok és nem cigányok arányát (lásd *3. táblázat*).

[52] Ladányi–Szelényi 2003. 2.
[53] Ladányi–Szelényi 1998. 10.
[54] 2001. 5.

3. táblázat

	1997	1998	1999	2000	2001	Összesen
Perjése (217 hivatalos; 231 „saját")						
Élveszületések száma	6+	3+	7+	2+	6+	24(+)
cigány	4+	3+	6+	2+	5+	20(+)
nem cigány (gádzsó)	2+	0	1+	0	1+	4(+)
Halálozások száma	2–m	3–	3–m	4–m	1–	13(–)
cigány	0	1–	0	0	0	1(–)
nem cigány (gádzsó)	2–	2–	3–	4–	1–	12(–)
Beköltözések száma	0	0	0	0	0	0
cigány	0	0	0	0	0	0
nem cigány (gádzsó)	0	0	0	0	0	0
Elköltözések száma	0	0	0	0	0	0
cigány	0	0	0	0	0	0
nem cigány (gádzsó)	0	0	0	0	0	0

Összes népességváltozás: 24(sz) –13(h) = **11(+)**
A cigányok számának változása: 20(sz) –1(h) = **19(+)**
A nem cigányok számának változása: 4(sz) – 12(h) = **8(–)**

	1997	1998	1999	2000	2001	Összesen
Balogpádár (186 hivatalos; 181 „saját")						
Élveszületések száma	1+	1+	1+	0	0	3(+)
cigány	1+	0	1+	0	0	2(+)
nem cigány (gádzsó)	0	1+m	0	0	0	1(+)
Halálozások száma	0	2–s	0	4–	3–	9(–)
cigány	0	0	0	0	0	0
nem cigány (gádzsó)	0	2–	0	4–	3–	9(–)
Beköltözések száma	0	0	7+	4+s	1+s	12(+)
cigány	0	0	0	0	0	0
nem cigány (gádzsó)	0	0	7+	4+	1+	12(+)
Elköltözések száma		1997 és 2001 között 7 szlovák, 5 magyar és 8 cigány költözött el a faluból				20(–)
cigány						8(–)
nem cigány (gádzsó)						12(–)

Összes népességváltozás: 3(sz) – 9(h) + 12(be) – 20(el) = **14(–)**
A cigányok számának változása: 2(sz) – 0(h) + 0(be) – 8(el) = **6(–)**
A nem cigányok számának változása: 1(sz) – 9(h) + 12(be) – 12(el) = **8(–)**

3. táblázat (folytatás)

	1997	1998	1999	2000	2001	Összesen
Rakottyás (238 hivatalos; 250 „saját")						
Élveszületések száma	7+	6+	8+	5+	4+	30(+)
cigány	4+	3+	5+	5+	3+	20(+)
nem cigány (gádzsó)	3+	3+	3+	0	1+	10(+)
Halálozások száma	2–	1–	10–	3–	2–	18(–)
cigány	0	0	1–	1–	0	2(–)
nem cigány (gádzsó)	2–	1–	9–	2–	2–	16(–)
Beköltözések száma	3+	0	2+	0	1+	6(+)
cigány	0	0	0	0	0	0
nem cigány (gádzsó)	3+	0	2+	0	1+	6(+)
Elköltözések száma	0	0	0	0	0	0
cigány	0	0	0	0	0	0
nem cigány (gádzsó)	0	0	0	0	0	0

Összes népességváltozás: 30(sz) – 18(h) + 6(be) – 0(el) = **18(+)**
A cigányok számának változása: 20(sz) – 2(h) + 0(be) – 0(el) = **18(+)**
A nem cigányok számának változása: 10(sz) – 16(h) + 6(be) – 0(el) = **0**

	1997	1998	1999	2000	2001	Összesen
Balogtamási (209 hivatalos; 211 „saját")						
Élveszületések száma	2+	2+	4+	1+	3+	12(+)
cigány	0	2+	1+	0	1+	4(+)
nem cigány (gádzsó)	2+	0	3+	1+	2+	8(+)
Halálozások száma	2–	2–	5–	1–	1–	11(–)
cigány	0	1–	1–	0	0	2(–)
nem cigány (gádzsó)	2–	1–	4–	1–	1–	9(–)
Beköltözések száma	0	4+	2+	12+	4+	22(+)
cigány	0	0	0	2+	2+	4(+)
nem cigány (gádzsó)	0	4+	2+	10+	2+	18(+)
Elköltözések száma	8–	13–	4–	5–	10–	40(–)
cigány	4–	9–	0	0	3–	16(–)
nem cigány (gádzsó)	4–	4–	4–	5–	7–	24(–)

Összes népességváltozás: 12(sz) – 11(h) + 22(be) – 40(el) = **17(–)**
A cigányok számának változása: 4(sz) – 2(h) + 4(be) – 16(el) = **10(–)**
A nem cigányok számának változása: 8(sz) – 9(h) + 18(be) – 24 (el) = **7(–)**

3. táblázat (folytatás)

	1997	1998	1999	2000	2001	Összesen
Bátka (919 hivatalos; 912 „saját")						
Élveszületések száma	18+	9+	11+	9+	12+	59(+)
cigány	7+	1+	5+	2+	1+	16(+)
nem cigány (gádzsó)	11+	8+	6+	7+	11+	43(+)
Halálozások száma	6–	6–	8–	10–	7–	37(–)
cigány	1–	0	0	0	2–	3(–)
nem cigány (gádzsó)	5–	6–	8–	10–	5–	34(–)
Beköltözések száma	29+	24+	9+	29+	21+	112(+)
cigány	9+	12+	2+	12+	4+	39(+)
nem cigány (gádzsó)	20+	12+	7+	17+	17+	73(+)
Elköltözések száma	2–	14–	8–	16–	10–	50(–)
cigány	1–	5–	3–	2–	5–	16(–)
nem cigány (gádzsó)	1–	9–	5–	14–	5–	34(–)

Összes népességváltozás: 59(sz) – 37(h) + 112(be) – 50(el) = **84(+)**
A cigányok számának változása: 16(sz) – 3(h) + 39(be) – 16(el) = **36(+)**
A nem cigányok számának változása: 43(sz) – 34(h) + 73(be) – 34(el) = **48(+)**

	1997	1998	1999	2000	2001	Összesen
Zsip (231 hivatalos; 218 „saját")						
Élveszületések száma	11+	7+	8+	4+	6+	36(+)
cigány	9+	5+	6+	4+	3+	27(+)
nem cigány (gádzsó)	2+	2+	2+	0	3+	9(+)
Halálozások száma	4–	2–	3–	2–	2–	13(–)
cigány	1–	0	0	0	2–	3(–)
nem cigány (gádzsó)	3–	2–	3–	2–	0	10(–)
Beköltözések száma	7+	2+	2+	1+	9+	21(+)
cigány	3+	0	0	0	6+	9(+)
nem cigány (gádzsó)	4+	2+	2+	1+	3+	12(+)
Elköltözések száma	0	7–	6–	2–	5–	20(–)
cigány	0	7–	4–	1–	2–	14(–)
nem cigány (gádzsó)	0	0	2–	1–	3–	6(–)

Összes népességváltozás: 36(sz) – 13(h) + 21(be) – 20(el) = **24(+)**
A cigányok számának változása: 27(sz) – 3(h) + 9(be) – 14(el) = **19(+)**
A nem cigányok számának változása: 9(sz) – 10(h) + 12(be) – 6(el) = **5(+)**

3. táblázat (folytatás)

	1997	1998	1999	2000	2001	Összesen
Nemesradnót (643 hivatalos; 639 „saját")						
Élveszületések száma	9+	15+	6+	11+	9+	50(+)
cigány	8+	14+	6+	11+	9+	48(+)
nem cigány (gádzsó)	1+	1+	0	0	0	2(+)
Halálozások száma	2–	8–	5–	7–	5–	27(–)
cigány	1–	2–	2–	6–	2–	13(–)
nem cigány (gádzsó)	1–	6–	3–	1–	3–	14(–)
Beköltözések száma	10+	6+	7+	7+	12+	42(+)
cigány	8+	6+	6+	7+	11+	38(+)
nem cigány (gádzsó)	2+	0	1+	0	1+	4(+)
Elköltözések száma	0	1–	0	10–	3–	14(–)
cigány	0	1–	0	6–	2–	9(–)
nem cigány (gádzsó)	0	0	0	4–	1–	5(–)

Összes népességváltozás: 50(sz) – 27(h) + 42(be) – 14(el) = **51(+)**
A cigányok számának változása: 48(sz) – 13(h) + 38(be) – 9(el) = **64(+)**
A nem cigányok számának változása: 2(sz) – 14(h) + 4(be) – 5(el) = **13(–)**

	1997	1998	1999	2000	2001	Összesen
Cakó (263 hivatalos; 263 „saját")						
Élveszületések száma	4+	1+	6+	2+	2+	15(+)
cigány	4+	1+	6+	2+	2+	15(+)
nem cigány (gádzsó)	0	0	0	0	0	0
Halálozások száma	0	0	0	0	0	0
cigány	0	0	0	0	0	0
nem cigány (gádzsó)	0	0	0	0	0	0
Beköltözések száma	4+	5+	5+	0	1+	15(+)
cigány	4+	5+	4+	0	0	13(+)
nem cigány (gádzsó)	0	0	1+	0	1+	2(+)
Elköltözések száma	0	0	0	0	0	0
cigány	0	0	0	0	0	0
nem cigány (gádzsó)	0	0	0	0	0	0

Összes népességváltozás: 15(sz) – 0(h) + 15(be) – 0(el) = **30(+)**
A cigányok számának változása: 15(sz) – 0(h) + 13(be) – 0(el) = **28(+)**
A nem cigányok számának változása: 0(sz) – 0(h) + 2(be) – 0(el) = **2(+)**

3. táblázat (folytatás)

	1997	1998	1999	2000	2001	Összesen
Rimaszécs (1781 hivatalos; 1828 „saját")						
Élveszületések száma	39+	43+	33+	28+	34+	177(+)
cigány	35+	19+	28+	25+	31+	138(+)
nem cigány (gádzsó)	4+	24+	5+	3+	3+	39(+)
Halálozások száma	19–	13–	23–	19–	14–	88(–)
cigány	5–	3–	4–	7–	1–	20(–)
nem cigány (gádzsó)	14–	10–	19–	12–	13–	68(–)
Beköltözések száma	7+	16+	17+	20+	31+	91(+)
cigány	2+	10+	10+	8+	18+	48(+)
nem cigány (gádzsó)	5+	6+	7+	12+	13+	43(+)
Elköltözések száma	23–	18–	17–	31–	18–	107(–)
cigány	8–	10–	8–	8–	7–	41(–)
nem cigány (gádzsó)	15–	8–	9–	23–	11–	66(–)

Összes népességváltozás: 177(sz) – 88(h) + 91(be) – 107(el) = **73(+)**
A cigányok számának változása: 138(sz) – 20(h) + 48(be) – 41(el) = **125(+)**
A nem cigányok számának változása: 39(sz) – 68(h) + 43(be) – 66(el) = **52(–)**

Összesítve (4888 hivatalos; 4943 „saját")

Összes népességváltozás					
Perjése	24(sz) –	13(h) +	0(be) –	0(el) =	**11(+)**
Balogpádár	3(sz) –	9(h) +	12(be) –	20(el) =	**14(–)**
Rakottyás	30(sz) –	18(h) +	6(be) –	0(el) =	**18(+)**
Balogtamási	12(sz) –	11(h) +	22(be) –	40(el) =	**17(–)**
Bátka	59(sz) –	37(h) +	112(be) –	50(el) =	**84(+)**
Zsip	36(sz) –	13(h) +	21(be) –	20(el) =	**24(+)**
Nemesradnót	50(sz) –	27(h) +	42(be) –	14(el) =	**51(+)**
Cakó	15(sz) –	0(h) +	15(be) –	0(el) =	**30(+)**
Rimacsécs	177(sz) –	88(h) +	91(be) –	107(el) =	**73(+)**
Összesen	406(sz) –	216(h) +	321(be) –	251(el) =	**260(+)**
A cigányok számának változása					
Perjése	20(sz) –	1 (h) +	0(be) –	0(el) =	**19(+)**
Balogpádár	2(sz) –	0(h) +	0(be) –	8(el) =	**6(–)**
Rakottyás	20(sz) –	2(h) +	0(be) –	0(el) =	**18(+)**
Balogtamási	4(sz) –	2(h) +	4(be) –	16(el) =	**10(–)**
Bátka	16(sz) –	3(h) +	39(be) –	16(el) =	**36(+)**
Zsip	27(sz) –	3(h) +	9(be) –	14(el) =	**19(+)**
Nemesradnót	48(sz) –	13(h) +	38(be) –	9(el) =	**64(+)**
Cakó	15(sz) –	0(h) +	13(be) –	0(el) =	**28(+)**
Rimacsécs	138(sz) –	20(h) +	48(be) –	41(el) =	**125(+)**
Összesen	290 (sz) –	44(h) +	151(be) –	104(el) =	**293(+)**

3. táblázat (folytatás)

	A nem cigányok számának változása				
Perjése	4(sz) –	12(h) +	0(be) –	0(el) =	**8(–)**
Balogpádár	1(sz) –	9(h) +	12(be) –	12(el) =	**8(–)**
Rakottyás	10(sz) –	16(h) +	6(be) –	0(el) =	**0**
Balogtamási	8(sz) –	9(h) +	18(be) –	24 (el) =	**7(–)**
Bátka	43(sz) –	34(h) +	73(be) –	34(el) =	**48(+)**
Zsip	9(sz) –	10(h) +	12(be) –	6(el) =	**5(+)**
Nemesradnót	2(sz) –	14(h) +	4(be) –	5(el) =	**13(–)**
Cakó	0(sz) –	0(h) +	2(be) –	0(el) =	**2(+)**
Rimacsécs	39(sz) –	68(h) +	43(be) –	66(el) =	**52(–)**
Összesen	116(sz) –	172(h) +	170(be) –	147(el) =	**33(–)**

Az adatokból jól látható, hogy 1997 és 2001 között a 9 településből mindössze csak kettő (Balogpádár és Balogtamási) esetében történt népességcsökkenés, a többi esetében mindenhol növekedésről beszélhetünk. Mind Balogpádár, mind Balogtamási esetében a csökkenést a nagyobb elköltözési arány indokolja, ám az előbbi esetében még közrejátszott az is, hogy többen haltak meg, mint ahányan születtek. Ez utóbbi egyébként a 9 település közül egyedül itt fordult elő.

Érdemes azonban megnézni, hogy hogyan viszonyulnak a születési és a halálozási arányok a cigányok és a nem cigányok szerinti bontásban. A cigányok esetében mind a 9 településen többen születtek, mint ahányan meghaltak, tehát a mérleg pozitív. A nem cigányok esetében viszont csak egyetlen településen (Bátkán) fordult elő, hogy többen születtek, mint ahányan meghaltak, Cakón pedig senki sem született és halt meg a vizsgált időszakban. A nem cigányok mérlege az összesítésben negatív.

A táblázatokból az is kiolvasható, hogy a be- és elköltözések mérlege és abban a cigányok és a nem cigányok aránya változó. Nyilvánvaló, hogy egyes esetekben ezek kimenetele akár döntő jelentőséggel is bírhat (ezért is közöltük minden település adatait külön-külön is), az összesítésben mégis inkább a cigányok magasabb születési aránya az, amely kirívóan szembetűnik.

Az utóbbi – egyébként közismert – jelenség fordította további kutatásaink irányát a demográfiai kérdések történelmi tanulmányozása felé.

Döntő jelentőségűnek érezzük azt a történelmi tényt, hogy a Balogvölgyi települések alapvetően kisnemesi falvak voltak.[55]

Egyrészt az adott települések körzetében ez megnövelte a hivatásos cigányzenészek iránti keresletet.[56] A kisnemesek ugyanis nem tudták vendégül látni a bécsi zenei élet kiválóságait, nem tudtak fényes zenekarokat

[55] Csorba 1985. 20.
[56] Agócs 2001. 158.

fenntartani, mint az arisztokrácia.[57] És mivel a kisnemes életformája nagyrészt alig különbözött a parasztétól, a fényűzés egyik leglátványosabb kifejezője a hangszeres cigánybandák felfogadása volt, ami hozzátartozott a legkisebb családi összejövetelhez, ünnephez.[58]

Másrészt Tárkány Szűcs Ernőtől tudjuk, hogy „a fiági öröklés főleg a volt kisnemesi falvakban, például [éppen] Gömör megyében (…), az ide is átnyúló palócvidéken, Mezőkövesd, Kassa, Rimaszombat, Munkács környékén maradt meg legtovább említésre méltó arányban".[59]

Magyarországon (melyben akkor benne foglaltatott az egész Gömör is) 1900-ban a törvényi öröklési szabály mellett – azzal párhuzamosan – még „számottevő mértékben" élt két jogi népszokás, az úgynevezett „fiági öröklés" és a „törzsöröklés".[60] Míg az előbbi esetben az ingatlanvagyonból csak a fiúk örököltek, addig az utóbbi „a fiúk közül is csak egynek, a legalkalmasabbnak juttatta a földet".[61] A „törzsöröklési szokás" egyik alapvető funkciója volt a vagyon elaprózódásának megakadályozása. Ott azonban, ahol a földet valamennyi fiú között el kellett osztani („fiági öröklés"), „a magyarok (…) a születéskorlátozással, tehát az egykével és a kétkével védekeztek a vagyon (…) szérforgácsolódása ellen".[62]

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület égisze alatt 1902 és 1905 között végzett gyűjtésben (Baross-féle) Gömör megye 76 körjegyzőségében 56-ban megtalálható volt még mindkét említett jogszokás. A vizsgált eseteknek csak 71 százaléka felelt meg a törvényi előírásnak, 26 szá-

[57] Faggyas 1993. 9

[58] Agócs 2001. 158; vö. Faggyas 1993. 10.

[59] Tárkány Szűcs 1981. 771–772.

[60] Az öröklési rendszerek ilyenfajta „párhuzamos érvényesülésének" (Tárkány Szűcs 1981. 757.) megléte mellett négy gyűjteményre támaszkodva meggyőzően érvel Tárkány Szűcs Ernő (lásd 1981. 760). Ezek a következők:

Mattyasovszky Miklós. 1904. Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás. Ez azokat az adatokat tartalmazza, amelyek egy 642 járásbíróságnak és közjegyzőségnek elküldött kérdőíves vizsgálat során beérkeztek (Tárkány Szűcs 1981. 14).

Baross János. 1905. Részletes jelentés az által a magyar parasztbirtok öröklési módjára vonatkozólag elrendelt adatgyűjtés eredményeiről. Budapest. „Ez a jelentés a gyűjtésnek csak egy részét, 43 megye, 3181 körjegyzőség anyagát ismertette" (Tárkány Szűcs 1981. 15).

Az Igazságügyminisztérium 1939 és 1947 között folytatott gyűjtései. Ez az állapotfelmérés „ugyan későbbi időből datálódott, de a régmúlt hagyományait is felkutatta" (Tárkány Szűcs 1981. 759).

A Magyar Néprajzi Atlasz 1955-től folyt gyűjtései, amelyek „az öröklési szokások iránt is érdeklődtek" (Tárkány Szűcs 1981. 759).

Mattyasovszky Miklós és Baross János gyűjtésének helyes értelmezéséhez, egyúttal az abból levonható következtetések kritikája érdekében feltétlenül elolvasandó Bognár Szabina újabban megjelent tanulmánya (lásd 2002)!

[61] Tárkány Szűcs 1981. 760.

[62] Tárkány Szűcs 1981. 766.

zaléka viszont a „fiági öröklést", 3 százaléka pedig a „törzsöröklés" szokását követte.[63]

Még ha ma már tudjuk is azt, hogy az örökösödési rendszer nem közvetlenül befolyásolja a demográfiai magatartást,[64] történeti kutatásaink mindenképpen ráirányították a figyelmünket a egyke-rendszer meglétére a gömöri parasztság körében és annak fontosságára. Anélkül, hogy állást foglalnánk abban a kérdésben, hogy mi mire és hogyan hat, azt mindenképpen leszögezhetjük, hogy életfeltételek, életformák, értékrendszerek, öröklési rendek és erkölcsök egymással összefüggő jelenségek. Csak egyetérteni tudunk Morvay Judittal és Tátrai Zsuzsannával, amikor azt írják, hogy „a földtulajdon megnövekedett értéke, a munkaszervezeti formák és módok változása, az öröklési rend megszilárdulása, az igényesebb élet utáni vágy, valamint a paraszti rétegek új, a vagyon nagysága szerinti újraértékelése mind az egyke-rendszer kialakulását támogatták", és miután az „mint családforma társadalmilag elfogadottá lett, divatba jött, s végül erkölcsi normává merevedett".[65]

Továbbá az ormánsági falvak példája bebizonyította, hogy az egykézés zárt területeken nagymérvű bevándorlást vonhat maga után, amelynek oka lehet az éppen születéshiánnyal fellépő munkaerőhiány.[66] És ha a környékről napszámba idejárók éppen a cigányok, a kisfalvakban a népességcsökkenés „mögött" egy „népességcsere" folyamata indul meg.[67]

Ladányi János és Szelényi Iván pontosan leírja azt az 1960-tól kezdődő folyamatot, hogyan tölti ki fokozatosan a külterületi cigányság azt az űrt, amely az elnéptelenedő paraszti falvak belterületén keletkezik. Az elnéptelenedés eredményeként bekövetkező ingatlanárak csökkenésével „megnyílt az út" a módosabb cigányok beköltözése előtt. Az állam először csak OTP-akciókkal „segített rá" erre, de az 1971-ben törvényerőre emelkedett országos településhálózat-fejlesztési tervvel még tovább fokozta is azt.[68]

A Balog-völgyi falvak etnikai folyamatait is alapvetően meghatározta az állami politika. Döntő jelentőséggel bírt a trianoni döntés, csakúgy mint a kitelepítések. A szocialista településpolitika pedig – akárcsak Magyarországon – „tovább lökte" ezeket a településeket az „elcigányosodás" felé.

A gömöri régió általunk vizsgált területén mindazok a szempontok megtalálhatóak voltak, amelyeket Vuics Tibor az „elcigányosodást" előidéző tényezőiként így sorol fel:

[63] Tárkány Szűcs 1981. 761.
[64] Gyáni–Kövér 1998. 48.
[65] Morvay–Tátrai 1977. 646.
[66] Morvay–Tátrai 1977. 646.
[67] Vö. Ladányi–Szelényi 1998. 10.
[68] Ladányi–Szelényi 1998. 9.

– a cigányok megjelenése, vegyes népességű térségek kialakulása;
– demográfiai leépülés (egykés-rendszer, elöregedés, elvándorlás);
– a házak leromlása (vályogból, régiek, elhagyatottak, olcsók, nem épülnek újak);
– halmozottan hátrányos gazdasági-társadalmi helyzet (például helyi erőforrások/az ipar hiánya, a rossz megközelítési lehetőség, gyengén funkcionáló közigazgatás, az iskolázottság alacsony színvonala, kevés munkahely);
– kommunális ellátatlanság.[69]

Mivel a Balog-völgyében mindezek együtt jelen voltak, az lett volna a csoda, ha az „elcigányosodás" nem következett volna be.

Záró megjegyzések

Kutatásunk eredményeként azt állítjuk, hogy az általunk megvizsgált valamennyi településen cigányok és nem cigányok között van, létezik kisebb-nagyobb konfliktus, amelyek ugyan nem olyan intenzitásúak, mint a honi paksi vagy a jászladányi; a magunk részéről „lappangó konfliktusoknak" nevezzük, amelyek létéről mindkét csoportnak tudomása van, de a kisebbségi lét, illetve helyzet toleráns magatartást kíván mind a cigány, mind pedig a magyar kisebbségtől.

A gömöri cigány/nem cigány együttélést a lehető legtömörebben egy református lelkész fogalmazta meg:

„Létezik egy mondás minálunk: mi az a három szó, amit sohase szeretnék hallani cigány embertől? Jó reggelt, szomszéd!"

Az itt közreadott tanulmány még csak egy nagyobb kutatás első eredményeinek rövid összefoglalási kísérlete, amely alapján az alábbi következtetéseket fogalmazhatjuk meg:

1. A magyarok lakta településeken élő cigányok éppen olyan kettős identitással bírnak, mint az Erdélyben, illetve Magyarországon élő cigányok.

2. Szlovákiában sem állja meg a helyét az az egyes magyarországi cigány szakértők által felállított paradigmatikus érvelés, miszerint a már szociálisan a nem cigányokhoz közelítő életforma eredményeként a cigánynak mondott emberek elfelejtik cigány identitásukat, mint ahogyan az sem, hogy a „normálisan" integrálódott cigányokat környezetük nem cigányként tartja számon.

3. A cigánykérdés megoldása Szlovákiában, illetve Gömörben is hasonló, szinte megegyező problémákat vet fel, mint Magyarországon, nevezetesen: az iskolázatlanság, a munkanélküliség, a rossz lakáskörülmények, a magas gyermekáldás problémáját.

[69] Vuics 1993. 331–332.

4. A megkérdezettek véleménye szerint nem lehet cigány/magyar együttélésről beszélni, legfeljebb egymás mellett élésről.

Írásunkat egy tanulságos idézettel szeretnénk zárni, érzékeltetve nemcsak a gömöri, hanem általában a szlovákiai „cigánykérdést".

„Szlovákiában a kisebbségek a lakosságnak mintegy 25 százalékát teszik ki (magyarok: 11 százalék, romák: 9 százalék, egyéb nemzetiségek: 5 százalék). Fontos adat az is, hogy a roma lakosság aránya a teljes népességen belül a világon itt a legmagasabb." Csehszlovákia felbomlása után „Szlovákia első számú belpolitikai problémája a romák helyzetének a megoldása lett. A roma kisebbség tekinthető ugyanis a rendszerváltás legnagyobb vesztesének, ezért rendezetlen helyzetük megoldása nem csak kisebbségpolitikai, hanem az egész szlovák társadalmi rendszert érintő problémát jelent. (…) A romák társadalmi asszimilációjára már számos kísérlet történt az elmúlt 250 év során. Ennek ellenére mindegyik próbálkozás sikertelen maradt. A kommunista időszak egyik legnagyobb visszhangot kiváltott intézkedése az volt, hogy az állam anyagi támogatást ígért azoknak a roma nőknek, akik hajlandók voltak sterilizáltatni magukat. (…) Az 1998-as szlovákiai kormányváltást követően számos állami finanszírozású program született a romák társadalmi integrációjának elősegítése érdekében."[70]

Irodalom

Agócs Gergely 2001. A mesterségek elsajátításának társadalmi intézménye a cigányzenészek körében (Szlovákiai magyar példák). *Fórum. Társadalomtudományi Szemle,* 3. 1. 151–166.

B. Kovács István 2000–2001. Ethnokulturelle Gliederung der Region Gömör und Kleinhont. *Acta Ethnologica Danubiana*, 2–3. 133–141.

Barber, Bernard 1972. Acculturation and messianic movements. In: Lessa, William A. – Vogt, Evon Z. (eds) *Reader in comparative religion. An anthropological approach.* Harmadik kiadás. New York: Harper and Row. 512–515.

Barth, Fredrik 1969. Introduction. In: Barth, Fredrik (eds) *Ethnic groups and boundaries. The social organization of cultural difference*. Boston: Little, Brown and Company. 9–38.

Bodnár Mónika 1987. Szlovák telepesek a magyarországi Gömör területén. In: *Folklór és tradíció IV*. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport. 77–85.

Boglár Lajos 1995. *Vallás és antropológia (Bevezetés).* Budapest: Szimbiózis, 4.

Bognár Szabina 2002. Öröklési gyakorlat vizsgálata a századfordulón. Mattyasovszky Miklós és Baross János gyűjtése. *Korall,* 9. 173–192.

Csemer Géza 1994. *Habiszti. Cigányok élete – étele.* h. n.: k. n.

Csorba Csaba 1985. A történeti Gömör. In: Ujváry Zoltán (szerk.) *Gömör néprajza I.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. 19–27.

[70] Vadász 2001. 182.

Faggyas István 1993. *A cigányzene Gömörben*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke

Futala Tibor 1998. Romák identitása Szlovákiában. *Kisebbségkutatás,* 7. 3. 337–339.

Gecse Annabella 2001. A terek használatának etnikai sajátosságai Baracán. *Gömörország*, 2. 3. 5–8.

Geertz, Clifford 1979. „Internal conversion" in contemporary Bali. In Lessa, William A. – Vogt, Evon Z. (eds) *Reader in comparative religion. An anthropological approach*. Negyedik kiadás. New York: Harper and Row. 444–454.

Gropper, Rena C. 1975. *Gypsies in the city*. Princeton, New Jersey: Darwin Press

Gyáni Gábor – Kövér György 1998. *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest: Osiris

Gyurgyík László 1998. A szlovákiai vegyes házasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig. *Regio*, 9. 2. 131–149.

Gyurgyík László 2001. A 2001-es szlovákiai népszámlálás első eredményei. *Regio*, 12. 3. 247–260.

Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor 2000. A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. In: Horváth – Landau – Szalai 2000. 193–201.

Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.) 2000. *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok.* Budapest: Új Mandátum/Aktív Társadalom Alapítvány

Keményfi Róbert 1998. *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke

Kertesi Gábor 2000. Az empirikus cigánykutatások lehetőségeiről. In: Horváth – Landau – Szalai 2000. I. m. 211–238.

Kjucsukov, Hriszto 1999. Muzulmán romák kevert nyelve és kultúrája. *Regio*, 10. 1. 103–118.

Ladányi János – Szelényi Iván 1998. Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez. In: Kereszty Zsuzsa – Pólya Zoltán (szerk.) *Csenyéte antológia.* Csenyéte–Budapest–Szombathely: BÁR Könyvek. 9–31.

Ladányi János – Szelényi Iván 2000a. Ki a cigány? In: Horváth – Landau – Szalai 2000. I. m. 179–191.

Ladányi János–Szelényi Iván 2000b. Az etnikai besorolás „objektivitásáról". In: Horváth – Landau – Szalai 2000. I. m. 203–209.

Ladányi János – Szelényi Iván 2000c. Még egyszer az etnikai besorolás „objektivitásáról". In: Horváth – Landau – Szalai 2000. I. m. 239–241.

Ladányi János – Szelényi Iván 2003. A csenyétei cigányság társadalomtörténetének vázlata 1857–2001. *Kritika,* 32. 3. 2–5.

Lampl Zsuzsanna 2000. Romakérdés magyar szemmel (avagy hogyan látja a szlovákiai magyar közvélemény az ún. roma problematikát). *Fórum. Társadalomtudományi Szemle,* 2. 2.

Lanternari, Vittorio 1972. *Gyarmatosítás és vallási szabadságmozgalmak.* Budapest: Kossuth

Lapos András [Sík Endre] 1995. A longitudinális cigány. *Replika,* 17–18. 246–251.

Liégeois, Jean-Pierre 1983. *Tsiganes*. Paris: Maspero

Marne, Philippe Lemaire de 1985. L'organisation d'un groupe tsigane. (A propos du livre de Patrick Williams). *Études Tsiganes*, 31. 4. 25–40.

Morvay Judit – Tártrai Zsuzsanna 1977. Etyke. In: Ortutay Gyula (szerk.) *Magyar Néprajzi Lexikon.* Első kötet. Budapest: Akadémiai. 646.

Paládi-Kovács Attila 1988. Tájak, népcsoportok és gazdasági szakosodás Dél-Gömörben. In: Uő. *Életmód, foglalkozás, nemzetiség.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. 157–194.

Piasere, Leonardo 2000. Recenzió Patrick Williams „Une cérémonie de demande en mariage dans une communauté tsigane: les Rom de Paris" (1980) című doktori értekezéséről. In: Prónai Csaba (szerk.) 2000. *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa.* Budapest: Új Mandátum. 459–464.

Pintér István 1986. *Dél-Gömör településnéprajza.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke

Prónai Csaba (szerk.) 2000. *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa.* Budapest: Új Mandátum

Silverman, Carol 1982. Everyday drama: impression management of urban Gypsies. *Urban Anthropology*, 11. 3–4. 377–398.

Sutherland, Anne 1975. *Gypsies. The hidden Americans*. New York: Free Press

Stewart, Michael 1995. „Identita sostanziale e identita relazionale": gli Zingari ungheresi sono un gruppo „etnico"? In: Piasere, Leonardo (ed.) *Comunita girovaghe, comunita zingare*. Napoli: Liguori. 314–341.

Tárkány Szűcs Ernő 1981. *Magyar jogi népszokások.* Budapest: Gondolat

Ujváry Zoltán 1985. A gömöri népélet kutatása. In: Ujváry Zoltán (szerk.) *Gömör néprajza I.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. 5–17.

Vadász Rezső 2001. Roma-kérdés és EU-tagság: a szlovák „dupla vagy semmi". *Kisebbségkutatás,* 10. 4. 182–184.

Vécsey Károly 1995. Cigányok a székelyföldi Parajdon. *Regio*, 6. 1–2. 64–77.

Vuics Tibor 1993. Az „elcigányosodás" folyamata Baranyában. In: Kovács Teréz (szerk.) *Kiút a válságból. II. Falukonferencia.* Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja. 331–335.

Williams, Patrick 1981. La société. In: Liégeois, Jean-Pierre (ed.) *Les populations tsiganes en France*. Paris: Centre de Recherches Tsiganes. 27–44.

Williams, Patrick 1984. *Mariage Tsigane. Une cérémonie de fiançailles chez les Rom de Paris.* Paris: L'Harmattan/Selaf

Williams, Patrick 1991. Le miracle et la nécessité: a propos du développement du pentacotisme chez les Tsiganes. *Archives de Sciences Sociales des Religions*, 73. 81–98.

Williams, Patrick 1993. Le pentecotisme tsigane. *Ethnies*, 8. 15. 137.

Williams, Patrick 1995. Országúton. A cigányok európai odisszeája. *Barátság,* 2. 2. 697–699.

Williams, Patrick 2000a. A párizsi kelderások láthatatlansága. In: Prónai Csaba (szerk.) 2000. *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa.* Budapest: Új Mandátum. 183–205.

Williams, Patrick 2000b. A cigányok pünkösdista mozgalmának tanulmányozása során felmerülő kérdések. In: Prónai Csaba (szerk.) 2000. *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa.* Budapest: Új Mandátum. 286–296.

Zoon, Ina 2002. A társadalom peremén. A romák és a közszolgáltatások Szlovákiában. *Regio*, 13. 2. 129–165.

1. sz. adatlap
Önkormányzat

A település neve: .....

Kérjük töltse ki a következő adatokat!

Etnikum megnevezése	1997	1998	1999	2000	2001
1. szlovákok száma					
2. magyarok száma					
3. romák száma					
4. egyéb ..... száma					
5. egyéb ..... száma					
6. Élveszületések száma					
7. Ebből roma					
8.Halálozások száma					
9. Ebből roma					
10. Hányan költöztek be a településre					
11. Ebből roma					
12. Hányan költöztek el a településről					
13. Ebből roma					
14. Hány új ház épült a településen összesen?					
15. Ebből hány épült cigány családok számára?					
16. Hány épült szociálpolitikai támogatással összesen?					
17. Ebből hány épült cigány családok számára?					
18. Hány közhasznú munkást foglalkoztattak?					
19. Ebből cigány?					
20. Mennyire lett volna igény?					

21. Milyen jellegű munkákat végeznek a közhasznú munkások?

.....

.....

22. Van a településen cigánytelep?
    1. igen
    2. nem → ugrás a 24. kérdésre

23. A cigányság mekkora része él jelenleg cigánytelepen? .....% → ugrás a 26. kérdésre

24. Volt-e valaha cigánytelep a településen?
    1. volt
    2. nem volt → ugrás a 26. kérdésre

25. Mikor szűnt meg? ..... (év)

26. Van a településen óvoda?
    1. igen
    2. nem

27. Van a településen általános iskolai alsó tagozat?
    1. igen
    2. nem

28. Van a településen általános iskolai felső tagozat?
    1. igen
    2. nem

29. Kérjük becsülje meg a következő adatokat!

	1997	1998	1999	2000	2001
30. Óvodáskorú gyerekek száma a településen					
ebből cigány					
31. Ebből helyben jár óvodába					
ebből cigány					
32. Más településre jár óvodába					
ebből cigány					
33. Alsó tagozatos gyerekek száma					
ebből cigány					
34. Ebből helyben jár iskolába					
ebből cigány					
35. Más településre jár iskolába					
ebből cigány					
36. Felső tagozatos gyerekek száma					
ebből cigány					
37. Ebből helyben jár iskolába					
ebből cigány					
38. Más településre jár iskolába					
ebből cigány					
39. A településről középiskolába jár					
ebből cigány					
40. Felsőoktatásban tanul					
ebből cigány					

Kérdezőbiztos neve: ..... Kitöltés dátuma: .....

Nyíri Pál

Új ázsiai migráció Kelet-Európába: a magyarországi kínaiak

Amikor Kelet-Európában a „kulturális sokféleséggel" foglalkoznak, a hangsúly mindig a „történelmi" vagy „hagyományos", „őshonos" kisebbségeken van. A kelet-európai államok, úgy tetszik, nem veszik számításba a sokféleség új formáit, melyek egy új keletű migráció eredményeképpen jöttek létre. Szemmel láthatóan figyelmen kívül hagyják a tényt, hogy miközben politikai stratégiákat dolgoznak ki a „kulturális sokféleség" kezelésére, ugyanazokba az ellentmondásokba ütköznek, mint a legtöbb nyugat-európai állam.

A következőkben ezt a tézist egy, a nyolcvanas évek vége óta Kelet-Európa-szerte letelepülő új és látványosan „idegen" migránscsoport, a kínaiak példáján keresztül kívánom alátámasztani. A hivatalos szervek és a közvélemény ezekről a csoportokról merőben más módon beszélnek, mint azokról, akik esetében a migráció etnikai okokra vezethető vissza (legyen szó akár közös etnikai hovatartozásról, mint a „közel-külföldön" élő orosz vagy magyar etnikumúak „anyaország" felé történő migrációjában, akár etnikai konfliktusok áldozatairól, mint a bosnyákok vagy a csecsenek esetében). Velük ellentétben a kínaiak, vietnámiak vagy arabok migrációja nem illik bele az etnikai hovatartozás vagy menekülés érzelmi kategóriáiba, hanem pusztán gazdasági okokkal tűnik motiváltnak. Az ilyen motiváció pedig az államszocializmus összeomlását követő első néhány, a szabadság élményével telített év elteltével a hanyatló gazdasággal küszködő államok és hasonlóképpen küszködő lakóik számára szokatlannak, következésképp gyanúsnak tűnt. Nem értették, vajon épelméjű emberek tisztességes szándékkal miért akarnának befelé jönni az ő országaikba, ahelyett, hogy inkább kifelé mennének. És míg a „nyugati" (és japán) üzletemberek, tanárok és egyéb „expatok" számára presztízsük s a jelenlétük átmeneti jellegűként való elkönyvelése védelmet jelentett, addig ez a „keletről" érkező vállalkozókra és dolgozókra már nem volt érvényes. A régió államai mereven elutasították, hogy a helyi társadalom kulturális szereplőiként fogadják el a két csoport bármelyikét. Annyiban azonban különbséget tettek, hogy az utóbbiakat kizárólag a gazdasági és közbiztonság ellen irányuló kockázati tényezőként kezelték, migrációjuk és üzleti tevékenységük ellenőrzésére és korlátozására összpontosítva.

A jelen tanulmányban elsőként a Magyarországra irányuló kínai migráció történetének rövid áttekintését és jelen állapotának bemutatását kísérlem meg, majd kitérek arra, hogy a magyar hivatalos szervek különböző szintjein milyen mértékben hiányoznak azok a kulturális és szociális intézkedések, amelyek a kínaiak beilleszkedésének elősegítését céloznák. Szó lesz azokról a „túlélési" stratégiákról, amelyeket a kínaiak alakítottak ki, végezetül pedig bemutatom azokat az aggodalmakat és javaslatokat, amelyeket a magyarországi kínai szervezetek fogalmaztak meg. Összefoglalásként felvetem a kérdést: szükség van-e valójában bármilyen kulturális-integrációs politikára egy olyan migránscsoport esetében, melynek transznacionális karaktere ennyire erőteljes.

Ez a tanulmány javarészt a magyarországi kínaiakkal kapcsolatos, 1992 óta folytatott helyszíni kutatásaim eredményein alapul,[1] kiegészítve nyomtatott források felhasználásával.

A magyarországi kínaiak

Magyarországon – a többi gazdaságilag fejlettebb kelet-európai országhoz hasonlóan – a határőrizetnek a politikai demokratizálódást követő enyhülése rendkívüli módon fokozta a mobilitást minden irányban, beleértve a tranzitmigrációt és a bevándorlást. A szomszédos országokból érkező magyar etnikumúak teszik ki a külföldi népesség legnagyobb hányadát, akik száma 1997-ben 144 000 főre, azaz a lakosság 1,5 százalékára rúgott.[2] Ők vélhetően jelentős hányadát adják a mezőgazdaságban és építőiparban bejelentés nélkül foglalkoztatott munkaerőnek. Bár jelenlétük a bejelentett munkaerőben elhanyagolható, a fekete és szürke gazdaság becslések szerint Magyarországon a gazdasági folyamatok egyharmadát fedi le.

A magyar etnikumú migránsok mellett jelen vannak kínai, mongol, vietnámi, orosz ajkú, arab, észak-amerikai és nyugat-európai migránsok kisebb csoportjai is. Legtöbbjük – kivéve a mongolokat, akik rendszerint alacsonyan képzett kétkezi munkások – vagy vállalkozó, vagy magasan képzett munkavállaló. Számukat tekintve ezek a csoportok ritkán haladják meg a néhány ezer főt.

1987-tel kezdődően Kína északi vidékein egyre többen használták ki az útlevélszabályok egyszerűsödését, és „ingázó kereskedőkké" váltak Kína és a szovjet Távol-Kelet, valamint Szibéria között. Sokan közülük eredetileg vendégmunkások voltak, akik közül ebben az időszakban egyre többet hívtak szerződéses munkára Oroszországba. A Szovjetunió összeomlását és főként az 1992-es – a vízumkényszer csoportos kishatárforgalom-

[1] Az alkalmazott módszerek részleteire vonatkozóan lásd Nyíri 1999 vagy 2002.
[2] OECD 2001. 50.

ra vonatkozó feloldásáról szóló – kínai–orosz szerződés aláírását követően a határátlépés még könnyebbé vált.[3]

A nem hivatalos, „ingázó kereskedelem" a kelet-európai hiánygazdaságoknak már legalább a hatvanas évek óta jellemzője volt, de a kínai kereskedők soha nem tapasztalt mérvűre duzzasztották, kitöltve azt a vákuumot, amelyet a hiányzó vagy leépülő kiskereskedelmi hálózatok hagytak maguk után az olcsó ruhaneműk és cipők piacán. Egyre távolibb célpontok elérésére vállalkoztak vonattal, és egyre hosszabb időt töltöttek ott, elsőként Oroszország európai területeire, majd Magyarországra is eljutva, ahol 1988-ban feloldották a kínai turistákra vonatkozó vízumkényszert. A Belügyminisztérium adatai szerint a Magyarországra belépő kínai állampolgárok száma a nyolcvanas évek közepén regisztrált szinte zérusról 1990-ben 11 621-re, 1991-ben pedig 27 330-ra ugrott. Oroszországból és Magyarországról aztán a kínai kereskedők egész Kelet-Európában szétszóródtak.

1989-ben a Kelet-Európába irányuló migrációnak két fő tényező adott lökést. Az első a demokratikus diákmozgalommal szembeni Tiananmen téri leszámolás volt, amely komoly aggodalommal töltötte el a kialakulófélben lévő magánszektort. A vállalkozók igyekeztek menekülési útvonalat biztosítani tőkéjük és családjuk számára egy keményvonalas gazdasági fordulat esetére. Másrészt a kínai gazdaságot 1989 és 1991 között sújtó recesszió a magánvállalkozókat, az árukészleteik értékesítésére képtelen állami tulajdonú vállalatok vezetőit és a munkásokat (akiknek visszatartották a bérét) egyaránt érintette.

1992-ben a magyar hatóságoknak a kínai migráció letörésére irányuló intézkedései,[4] a fokozódó piaci verseny, csökkenő haszon és növekvő rezsiköltségek arra késztették a magyarországi kínaiakat, hogy más kelet-európai országokba települjenek át. Sokan azok közül, akik már éveket töltöttek Magyarországon, fenntartották itteni üzleti érdekeltségeiket – rendszerint egy később érkezett rokon vagy ismerős gondjaira bízva azokat –, és rendszeresen visszalátogatnak Magyarországra azért, hogy tartózkodási engedélyüket meghosszabbítsák. Mások mintegy biztosítékként kiváltották valamely szomszédos ország tartózkodási engedélyét, és ennek birtokában addig maradnak Magyarországon, ameddig tudnak.[5] Kínai szervezetek vezetői által rendelkezésemre bocsátott adatokat és a működő kínai vállalkozások számát figyelembe véve a jelenleg Magyarországon élő kínaiak tényleges lélekszámát körülbelül 15 ezerre becsü-

[3] Hodakov 1999.

[4] 1992 elején Magyarország újra bevezette a vízumkényszert a kínai magánútlevéllel rendelkezők számára, többször befagyasztotta az ideiglenes tartózkodási engedélyek kiadását és meghosszabbítását, és razziákat tartott az érvényes tartózkodási engedély nélküli kínaiak elfogása céljából.

[5] Nyíri 1999. 47.

löm. Bár néhányan újonnan is érkeznek (nagyjából abban az ütemben, ahogyan mások távoznak), manapság rendkívül nehéz egy kínai számára a magyar vízum megszerzése, még akkor is, ha a kérelmező egy Magyarországon már letelepedési engedéllyel rendelkező kínai házastársa vagy gyermeke.

A migránsok rendszerint vállalkozó szellemű, a kínai átlagnál iskolázottabb emberek. A Belügyminisztérium adatbázisában 2001-ben szereplő kínaiak a szakmai végzettségre vonatkozó kérdésre a következő megoszlásban válaszoltak: 342 mérnök, 275 tanár, 223 tisztviselő, 183 orvos, 171 közgazdász, 235 „értelmiségi" és 125 egyetemi hallgató. Messze a legnagyobb csoport (27 százalék) nem adott meg egyéb foglalkozást, illetve végzettséget, mint azt, hogy „vállalkozó".[6] A magyarországi kínaiakra jellemző viszonylag magas iskolázottsági szintet támasztja alá az is, hogy egy 135 piaci kereskedőt reprezentáló mintából 45 százalék vallotta magáról, hogy felső középiskolai, 39 százalék pedig hogy felsőoktatásban szerzett képesítéssel rendelkezik.[7]

A legtöbb Kelet-Európában élő kínai Kínából származó olcsó ruhaneműk és cipők importjával, nagy- és kiskereskedelmével foglalkozik. A kíniak jól kihasználták, hogy a befogadó gazdaságok kisebb-nagyobb mértékben áruhiánnyal küszködtek, és ezt a piaci rést olyan olcsó, de kelendő ruházati termékekkel töltötték ki, mint amilyeneket Kínában addig is gyártottak az olcsó nyugati áruházláncok számára. A hagyományos nyugat-európai kínai migránsokkal ellentétben ezek a bevándorlók – a hátterüknek köszönhetően – rendelkeztek azzal a kulturális tőkével, mobilitással és kommunikációs csatornákkal, melyek révén szoros kapcsolatokat tudtak kiépíteni kínai állami nagyvállalatokkal, amelyek alacsony, államilag támogatott árakon és előnyös hitelfeltételek mellett látták el őket a szükséges áruval. E vállalkozások szoros kapcsolatokat ápolnak Kínával, ugyanakkor a befogadó ország gazdaságával is jó kapcsolatokat kell kiépíteniük, aminek érdekében egy sor helyi alkalmazottat, ügyintézőt, tolmácsot, jogászt és könyvelőt szerződtetnek.

A 90-es évek elejére Magyarország vált a Kelet-Európába irányuló kínai import elosztóközpontjává. Lengyelországból, Ukrajnából és Jugoszláviából özönlöttek a kereskedők a kínai nagykereskedők többségének otthont adó és óriási árualapot kínáló Józsefvárosi (kínaiul Négy Tigris) piacra,

[6] A Belügyminisztérium adatbázisa két olyan rovatot tartalmaz, amelyek a foglalkozásra nézve adnak információt. Az egyik az „iskolai végzettség", a másik a „foglalkozás" című rovat. A válaszokból az tűnik ki, hogy egyes válaszadók az eredeti foglalkozásukat adták meg az egyik kérdésre válaszolva és a jelenlegi foglalkozásukat a másikra, mások a végzettségüket az egyikre és a beosztásukat a másikra, megint mások a Kínában űzött foglalkozásukat az egyikre és a Magyarországon folytatott tevékenységüket a másikra. Következésképp számos átfedés nehezíti ezeknek a rovatoknak a feldolgozását, és csak hozzávetőleges adatként vehetőek figyelembe.

[7] Budapest Főváros 1997.

amely regionális kereskedelmi központtá fejlődött. Egy Sik Endre által 1997-ben végzett felmérés szerint a tízezernél nagyobb lélekszámú magyar városok árupiacain a kereskedők negyvenhét százaléka volt kínai, ugyanebben az évben a budapestiek 15-20 százaléka fordul meg vásárlóként valamelyik „kínai piacon".[8] Legalább ugyanennyi vevő vásárol a „kínai boltokban" is, amelyek ma már a legeldugottabb falvakban is megtalálhatók.

A kínai üzleti vállalkozások egyre nagyobb hányada már elkerüli a piacot, és vagy az importált áruknak közvetlenül a nagy diszkontáruházaknak (például Tesco, Cora) történő eladását célozza meg, vagy pedig a háztartási fémárutól, szerszámtól a gumiabroncson keresztül az ipari nyersanyagokig más árufajták behozatalával próbálkozik. Ezzel egyidejűleg közvetítőként lépnek föl magyar vállalkozások és Kína között export és befektetések terén. Budapesten két kínai szervezésű nagykereskedelmi központ megnyitását tervezik 2003-ban, melyek egyike, az Asia Center, a legnagyobb európai nagykereskedelmi központként harangozta be magát. Állításuk szerint nemcsak kínai, hanem olyan vietnámi, koreai és más kelet-ázsiai vállalatok érdeklődését is felkeltették, amelyek európai nagykereskedelmi bázist kívánnak létesíteni.

2002-ben a Gazdasági Minisztérium adatai szerint a Magyarországon bejegyzett kínai tulajdonban lévő vállalkozások száma 10 ezer körül volt. Ez azt jelentené, hogy csaknem minden, Magyarországon élő kínaira jut egy cég. A minisztérium adatai szerint ugyanakkor ezeknek a vállalkozásoknak a bejegyzett össztőkéje 120 millió dollár volt, ami nagyon csekély összeget tesz ki vállalkozásonként.

Némelyik Kelet-Európában élő kínai személyes története elképesztően nagymértékű mobilitásról tanúskodik. Kutatásaim során találkoztam olyanokkal, akik Magyarországon kezdték a kereskedést, aztán csődbe mentek, vagy elvesztették a pénzüket a kaszinóban, és Németországba vagy Olaszországba mentek, hogy négy vagy öt évig varrodákban vagy éttermekben dolgozzanak; most pedig azt fontolgatják, hogy a megkeresett pénzt újra Magyarországon fektessék be. Mások, miután menekültstátusz-kérelmüket Németországban elutasították, úgy döntöttek, illegálisan visszatérnek Magyarországra, mert úgy vélték, itt nagyobb esélyük van a státuszuk újbóli legalizálására. Sokan, akik Oroszországban kezdték a kereskedést, a kilencvenes évek elején Magyarországon folytatták tovább, majd amikor a tartózkodási engedély iránti kérelmek elbírálását 1992-ben megszigorították, újra visszatértek Oroszországba. Számos üzletember a szomszédos kelet-európai országokra is kiterjesztette import- vagy éttermi vállalkozását, és most ide-oda utazgat köztük. Mások legálisan letelepültek Kanadában vagy az Egyesült Államokban, de ők is

[8] Lásd Nyíri 1999. 50.

változatlanul fenntartanak üzleti érdekeltségeket Magyarországon. A legtöbb kínai szülő arról álmodik, hogy a gyermekeiket az Egyesült Államokba vagy Nagy-Britanniába küldjék egyetemre, és sokaknak ez már sikerült is. Ezeknek a migráns családoknak a számára Magyarország, mint pénzkeresésre alkalmas úticél, ahol a kínaiak „főnökök" lehetnek – még ha ki is vannak téve a hatóságok és a helybéliek zaklatásainak –, a transznacionális migrációs folyamat egyik csomópontja. A másik csomópont az egzisztenciális biztonságot, (egy „jó" útlevél segítségével) nemzetközi mobilitást, későbbi éveikre kellemes életkörülményeket, gyermekeiknek pedig jó karriert ígérő továbbtanulási lehetőséget nyújtó végállomás. A harmadik csomópont pedig maga Kína, ahová – úgy tűnik – a legtöbb migráns legalább egyszer egy évben hazalátogat üzleti céllal és családlátogatásra egyaránt.

A magyarországi kínaiak körében nem készült felmérés arról, szándékaik szerint az országban maradnak-e vagy távoznak, de kutatási eredményeim azt sugallják, hogy kevesen szándékoznak egész életükben itt maradni. (Ezt a tényt támasztja alá az a tendencia is, hogy a gyermekeiket sokan vagy visszaküldik Kínába, vagy az Egyesült Államokba, illetve Nagy-Britanniába küldik tanulni.) A magyar állampolgárság megszerzése iránt nem mutatkozik túl nagy érdeklődés. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a kínai migránsok – mint ahogyan azt az „illegális" migrációról szóló szakirodalom gyakran sugalmazza – Kelet-Európát kizárólag ugródeszkának tartanák a nyugat felé. Sokkal inkább az a helyzet, hogy legtöbbjük folyamatosan és állandóan alkalmazkodva mérlegel számos tényezőt, melyek között szerepel a lehetséges jövedelem és mobilitás, a legális tartózkodáshoz való jog, az életminőség és a társadalmi ranglétrán felfelé való elmozdulás esélyével kecsegtető iskoláztatáshoz való hozzáférés a gyermekeik számára. Ennek a mérlegelési folyamatnak az eredményeként néhány migráns végül visszatér Kínába, néhányan pedig legálisan vagy illegálisan egy harmadik országba távoznak. Mások úgy döntenek, maradnak, közöttük azok is, akik abban bíznak, hogy Magyarországnak az Európai Unióhoz való csatlakozása révén jutnak majd közelebb a Nyugathoz ők is.

Az „integrációs politika" hiánya

Magyarország migránsnépessége a tizenhárom „hagyományos" kisebbséget jogainak és kultúrájának védelmét biztosító rendszer, illetve a menekültek védelmét és integrációját elősegíteni hivatott (sokkal kevésbé hatékony) menekültellátási rendszer közötti hézagba esik, amelyet a találóan „idegenrendészetnek" titulált hivatal, a bevándorlási intézményrendszer magyar megfelelője tölt ki. Ez alól a megközelítés alól – legalábbis retorikailag – a magyar etnikumú migránsok képeznek csak kivételt, akik jogi státusát külön törvény szabályozza. (A sokat hangoztatott

„nemzetpolitika" ellenére integrációjukra nincsenek tényleges intézkedések, szervezeteik azt panaszolják, hogy nincs hozzáférésük semmiféle állami támogatáshoz.) A 2002 óta érvényben lévő törvényi szabályozás értelmében a letelepedési engedéllyel rendelkezők (2001-ben 81 ezren)[9] számára több negatív változást is hozott. A letelepedési engedélyt azóta szerzők már nem rendelkeznek szavazati joggal a helyhatósági választásokon, amit pedig Magyarország az elsők között vezetett be 1990-ben. A hatóságok az elvben korlátlan időre szóló letelepedési engedélyt a „tartózkodás alapjául szolgáló körülményekben beállt változásra" hivatkozva is visszavonhatják, például ha az érintett adózott jövedelme egy bizonyos szint alá csökken. Ez azt jelenti, hogy bár a letelepedettek jogosultak igénybe venni a legtöbb társadalombiztosítási szolgáltatást, általában mégsem tudnak vagy mernek hozzájutni.

Az „integráció" kérdése egészen 2003-ig, amikor a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal egy holland céget, a Radart bízta meg egy integrációs koncepció kidolgozásával, nem merül fel a migrációval kapcsolatos vitákban. Egy külföldi kutatónak ezzel kapcsolatos kérdésére válaszolva a Bevándorlási Hivatal tartózkodási osztályának vezetője közölte: „Ha valakinek van munkája, az az integráció." Kijelentette, hogy a szociális ügyek nem tartoznak az ő hivatalának hatáskörébe.[10] A helyi önkormányzatok hasonló érdektelenséget mutatnak. A törvény megköveteli tőlük, hogy vegyenek részt a menekültek integrációjában (bár ehhez nem ad sem útmutatást, sem anyagi fedezetet), de nem tér ki a migránsokra. Így a Fővárosi Önkormányzat egyik tisztségviselője arról biztosította a már említett kutatót, hogy a külföldiek integrációja „nem okoz problémát", és ilyenképpen nem is szerepel az önkormányzat teendői között.

Persze nem minden önkormányzati hivatalnok vélekedik így. 1995-ben például a főváros hozzájárult egy, a budapesti kínaiakról szóló konferencia költségeihez, amelyet egy kínai szervezet kezdeményezett, majd 1997-ben kérdőíves felmérést végzett a Józsefvárosi piac kereskedői körében. Egyik kezdeményezésnek sem volt azonban folytatása.

A kormánynak a migrációval kapcsolatos gondolkodásmódjára jellemző az is, hogy a Magyarországon letelepedett külföldiek lakóhely szerinti megoszlásával kapcsolatos egyetlen országos felmérést (1995-ben, majd 1997-ben ismét) éppen a Gazdaságvédelmi Koordinációs Bizottság rendelte, közösen az Integrációs Stratégiai Munkacsoporttal. A helyi polgármesterek, akikhez a felmérést eljuttatták, általában nem tartották problémának a külföldiek integrálását, ugyanakkor a jelenlétüket negatívan értékelték.[11]

[9] A Belügyminisztérium adatai. http://web.bem.b-m.hu/proba
[10] Angela Joost, személyes beszélgetés, 2002 november.
[11] Sik 1998. 13.

Hasonló az érdektelenség a gyermekek közoktatásbeli integrációjával szemben. A legtöbb állami iskolában a nem magyar anyanyelvű tanuló úgy boldogul, ahogy tud. Azok a gyerekek, akik nagyobb korukban kerülnek ide, gyakran rosszul teljesítenek az iskolában, elszigetelődnek a náluk fiatalabb gyerekek között, és végül kimaradnak az iskolából. A főváros VIII. kerülete emellett fő szabályként tandíjfizetést ír elő a nem magyar állampolgár tanulóknak, akik nagyrészt tankötelesek. Legalább egy iskolában, a Németh László Általános Iskolában, a havi húszezer forintos tandíjat be is vezették, ami az iskolavezetés szándékával megegyezően a külföldi tanulók számának gyors esését eredményezte.

Néhány civil szervezet elindított olyan kezdeményezéseket, melyek a kínaiaknak és más egyéb új népességcsoportoknak a magyar társadalmi életbe való integrálását célozták. Ezek közül a leginkább említésre méltóak a Tilos Rádió kínai (és arab) nyelvű adásai. Ez a rádióállomás ugyanakkor egy meglehetősen szűk, liberális-anarchista ifjúsági szubkultúrát szolgál ki. Az egyéb kezdeményezések között szerepeltek többek között a különböző „nemzeti kultúrák napjai" néhány budapesti kerület művelődési központjainak szervezésében, ahol a „hagyományos" nemzetiségek mellett bemutatták némelyik migráns csoport „kultúráját" is. A menekültek védelmében két civil szervezet működik aktívan közre, de csak a közelmúltban kezdeményezte egyikük az első olyan projektet, amelynek célja kifejezetten a migránsok integrálása (ez esetben a gyermekek iskoláztatásával kapcsolatos problémák megoldása). A politikai viták hangvételét ugyanakkor egyik kezdeményezés sem befolyásolta. A magyar etnikumúak és a volt Jugoszláviából érkezett háborús menekültek kivételével a kormányhivatalnokok úgy nyilatkoznak a migrációról, mint a közbiztonságot és a gazdasági stabilitást veszélyeztető tényezőről. Annak ellenére, hogy a statisztikák szerint 1997-ben az összes bűncselekmény kevesebb mint két százalékát követték el külföldiek, Horn Gyula miniszterelnök őket hibáztatta a legtöbb bűncselekményért.[12] A kínai migránsokkal kapcsolatos hivatalos beszámolók is elsősorban az „illegális migrációról" szólnak. Gyakorta hangoztatják, hogy a hatóságok „nem tudják pontosan", hány kínai is él Magyarországon, és százezres nagyságrendig terjedő becsléseket sugalmaznak.[13] Az ilyen alaptalan vádak ostromhangulatot idéznek elő, amint az egy jelenleg folyó kutatásból is kiderül. Robert Bimbi, a Wesleyan University doktorandusz hallgatója, miközben a magyaroknak a különböző etnikai csoportokhoz fűződő viszonyát vizsgálta, azt tapasztalta, hogy míg a válaszadók negatív hozzáállásuk okaként az összes egyéb csoport esetében az adott etnikum valamilyen nega-

[12] Nyíri 1998.

[13] A határőrség egyik tisztségviselőjével készült interjú Sárkány Judit *Magyarország és a kínai migráció* című szakdolgozatában. (Vitéz János Római Katolikus Tanárképző Főiskola, Esztergom, 2001.)

tív tulajdonságot jelölték meg, addig a kínaiakkal szembeni negatív megítélésüket egyszerűen azzal indokolták, hogy azok „túl sokan vannak".[14]

Ezt a hivatalosan begyakorolt képet megkérdőjelező beszédmód, illetve információ csaknem totális hiányában a nyilvános kommunikáció résztvevőiben fel sem merül a hivatalos állítások megkérdőjelezése. Miközben például a cigánysággal kapcsolatban két markánsan elkülönülő (kirekesztő versus befogadó) beszédmód létezik, a vezető média által az új migránscsoportokról bemutatott kép meglehetősen egyöntetű. A nem nyugati országból származó migránsokat rosszabb esetben bűnözőként, jobb esetben adócsalásra, csempészetre, hamisításra és illegális munkavállalásra hajlamos gyanús vállalkozóként mutatják be. Leértékelő természetű megnyilvánulásokkal még a liberálisnak vagy baloldalinak tartott médiában is gyakran találkozhatunk. Egy 1996-ban végzett elemzés szerint – amelyben Tóth Judit a médiának a kínaiakkal kapcsolatos megnyilvánulásait tanulmányozta – a sajtó előszeretettel alkalmazott pejoratív jelzőket, adott közre meg nem erősített állításokat, vagy tüntette fel közvélekedésként a szerző saját előítéleteit. Tóth azt tapasztalta, hogy mind a szövegek, mind a képek egy kifürkészhetetlen, a piacok egzotikus szubkultúrájába zárt etnikai közösség képét erősítették, olyan címekkel közvetítve mindezt, mint például „A konténerváros titkai". Az ország legnagyobb példányszámú napilapjában a tartózkodási és munkavállalási engedély nélküli migránsokon való rajtaütésről szóló beszámoló címe jellemző nyelvbotlás: „Együttes fellépés a migráció ellen".[15] Nagyon kevés olyan újságcikk van, amely felveti az integráció kérdését, vagy amely a nem magyar állampolgárokat a magyar társadalom részeként említi.

A migránsok a hétköznapi élet számos területén vannak kitéve informális diszkriminációnak a rendőrség, a tömegközlekedési jegyellenőrök, a vámtisztviselők és közterület-felügyelők szelektív ellenőrzéseitől és pénzköveteléseitől kezdve a lakáskiadást megtagadó főbérlőkön át az üzletekben tapasztalt durva bánásmódig. A kínaiak olyannyira jellemzőnek tartják a ilyen packázást, hogy az egyik Budapesten megjelenő kínai újság, a *Piac* folytatásos képregényének minden epizódjában egy zsarnokoskodó rendőr, határőr vagy vámhivatalnok szerepel, akit a magát szándékosan hülyének tettető főszereplő, Lao Mao'er rendszerint sikeresen lóvá tesz. Hasonlóképpen súlyos problémát jelent a kínaiak számára, hogy a 15 napos hivatalos ügyintézési határidő helyett a tartózkodásiengedély-kérelmek elbírálása a gyakorlatban hónapokig elhúzódik, és a hivatalok olyan ideiglenes engedélyeket adnak ki, amelyek csak néhány hétig érvényesek. Ez az eljárás lehetetlenné teszi, hogy a kérelmezők elhagyják az országot, ez pedig hátráltatja az üzletet. Az eljárás meggyorsítása és gördülékenyebbé tétele érdekében sok kínai alkalmaz ügyvédeket és más „kijáró"

[14] Robert Bimbi, személyes beszélgetés.
[15] *Népszabadság,* 2002. június 21., 21.

személyeket. De egy idegenrendészeti ügyekkel foglalkozó ügyvéd elmondása szerint általában nem fogad el ilyen megbízatást, mert a sorbanállás és a hivatalos személyek hozzáállása nemcsak a külföldiek számára megalázó, hanem azok számára is, akik a képviseletükben eljárnak. Egy másik ügyvéd, aki korábban magas beosztású idegenrendészeti tisztségviselő volt, így fogalmazott: „az idegenrendészet a közigazgatás más területeitől eltérően működik. Itt nem állnak szóba az emberrel."

Valószínű, hogy a hivatalok ilyesfajta hozzáállása összefüggésben van az idegengyűlölet hétköznapi megnyilvánulásaival is. Egy kínai üzletaszszony, aki 1994 óta él Magyarországon, a következőképpen fogalmazta ezt meg: „Itt a kormányszervek és sok ember úgy véli, ha kínai vagy, akkor bűnöző vagy." Egy, a közelmúltban vele történt esetet hozott fel példaként. Egy műszaki cikkeket árusító üzletben először a következőképp utasították rendre: „Tessék sorba állni, nem a piacon van!" Majd amikor a kért árut egy másik színűre szerette volna kicserélni, azt közölték vele, hogy „Kínában gyártották, beszélje meg a gyárral!" A kínaiak és a piac közti effajta képzettársítás már egyfajta etnikai stigma formáját ölti.

Boldogulási stratégiák

A befogadó társadalom intézményrendszerének merevsége és a légkör ellenségessége folytán a migránsok javarészt kénytelenek a saját találékonyságukra hagyatkozni, ha boldogulni akarnak. Ebből a szempontból három csoportot lehet megkülönböztetni. Az elsőt olyan ideiglenes munkavállalók – például a nyugati országokból érkező menedzserek vagy Romániából jövő mezőgazdasági idénymunkások – alkotják, akiknek a lakhatással vagy munkavállalással kapcsolatos ügyeit a munkáltatóik intézik. A második csoportba a magyar etnikumú, illetve korábban Magyarországon tanult külföldiek tartoznak. Ők nyelvismeretük és kiterjedt személyes kapcsolatrendszerük segítségével képesek megbirkózni a bürokráciával és az olykor barátságtalan vagy ellenséges környezettel, mindezek révén pedig eséllyel pályázhatnak magyarországi letelepedésre és küldhetik gyermekeiket magyar iskolákba. Bár helyzetük távolról sem problémamentes, némelyikük közvetítőként igyekszik segíteni honfitársait hivatalos vagy hétköznapi ügyei intézésében. Végezetül a harmadik csoport tagjai – nevezetesen a kínaiak és vietnámiak, illetve bizonyos mértékig az arabok és mongolok – az úgynevezett „közvetítő kisebbség" helyzetét foglalják el. Ez a Turner és Bonanich által 1980-ban leírt fogalom olyan migránsokat takar, akik etnikai hálózatokra támaszkodva intézményesített pozíciókat építenek ki a gazdaság bizonyos jól körülhatárolt területein. Ezek a hálózatok a munkaerő, a tőke és az üzleti információ rugalmas mobilizálása révén olyan árukat és szolgáltatásokat képesek kínálni, amelyek egyáltalán nem vagy csak magasabb áron érhetők el az adott helyen. Minthogy a társadalmi mobilitásnak a helybéliek rendelke-

zésére álló útvonalai zárva vannak előttük, megélhetésük az etnikai gazdaságon múlik, tehát versenyképességük megőrzése érdekében le kell szorítaniuk a költségeket. Emiatt és sebezhetőségük folytán hajlamosak deviánsnak tartott gazdasági szerepek vagy módszerek vállalására („rabszolgamunka", „bolhapiac"). Emiatt aztán a befogadó társadalom az egész csoportot egyre inkább egy adott üzletággal azonosítja, és gazdasági fenyegetésként könyveli el. Bár a helybéliek nap mint nap találkoznak a migránsokkal, a tipikus helyzet az, amelyben a migráns az árus, és a helybéliek a vásárlók, ami inkább az ellentétek mélyítéséhez, mint azok áthidalásához járul hozzá. Ezek a migránsok a befogadó társadalom megnyilvánulásaiban nem az adott társadalom részeként jelennek meg, hanem jól ismert, hasznos, olykor egzotikusan érdekes, de potenciálisan veszélyes idegen elemként. Ez a helyzet a jogi sebezhetőséggel súlyosbítva eltántorítja a migránsokat attól, hogy további hosszú távú pénzügyi vagy érzelmi befektetéseket kockáztassanak meg az adott országban.

A közvetítő kisebbségek a modern kor előtti Európából és a gyarmati Délkelet-Ázsiából, Afrikából ismerősek. Nem jellemzők ugyanakkor a háború utáni Nyugat-Európára, ahol erőteljes a társadalmi mobilitás, jól fejlett és szabályozott kiskereskedelmi hálózatok működnek, és nincsenek diszkriminatív törvények és módszerek. A kelet-európai új kínai migránsok viszont olyan gazdasági környezetben találták magukat, ahol a kiskereskedelmi hálózatok rosszul – és gyakran a szürke gazdaságban – működtek, fejletlen volt az import, és a helyi vállalkozói réteget jelentős társadalmi és pszichés korlátok akadályozták. Kiterjedt transznacionális kapcsolatrendszerük lehetővé tette a kínaiak számára, hogy a piaci igények kielégítésére gyorsan és rugalmasan mobilizáljanak tőkét, árut és munkaerőt. Ugyanez a kapcsolatrendszer egyidejűleg szükségtelenné tette számukra, hogy a helyben fölhalmozott kulturális tőkére kelljen támaszkodniuk. Megengedhették maguknak, hogy ne törődjenek a magyar társadalomban betöltött periférikus helyzetükkel, és helyette inkább a transznacionális vállalkozói rétegnek a globális kínai média által közvetített modelljét kövessék.

Gyakorlati szempontból ez azt jelenti, hogy a pénzt helyben keresik – és ehhez persze szükségük van itteni kapcsolatrendszerre és helyismeretre –, de társadalmi és politikai előmenetelüket Kínában vagy a rokoni, baráti kapcsolatok, utazások és kommunikáció révén fenntartott transznacionális társadalmi térben. Így például ahelyett, hogy a gyermekeiket magyar iskolákba küldenék, hogy ott birkózzanak meg a vélhető kirekesztettséggel, inkább hazaküldik őket Kínába, vagy pedig olyan angol tannyelvű iskolákba, ahol ugyan könnyen beilleszkednek, de nem a magyar társadalomban való pályafutásra készülnek fel, és ahol bizony gyakran színvonaltalan oktatásban részesültek. Ahelyett, hogy fellépnének politikai és gazdasági marginalitásuk megszüntetéséért, olyan megoldásokban reménykednek, amelyeket hivatalos személyekkel és üzleti part-

nerekkel egyenként, személyesen kiépített kapcsolatok révén próbálnak megvalósítani. Ezekben a kapcsolatokban szerepet kap a korrupció és hivatásos magyar és kínai közvetítők egész hálózata (köztük nem egy visszavonult hivatalnok). Ahelyett, hogy megtanulnának magyarul, a magyar vásárlókkal és kereskedelmi partnereikkel egyfajta piaci keverék nyelven érintkeznek, a hatóságokkal pedig tolmácsok vagy kínaiul beszélő közvetítők révén értenek szót. Ahelyett, hogy kínai nyelvű rádió- vagy tévéműsorokat harcolnának ki maguknak, felhívják valamelyik kínai céget, hogy telepítsen nekik egy parabolaantennát, és kedvükre válogathatnak a kínai műsorokból, miután átböngészik a kínai nyelven kiadott újságokban a műsorkínálatot.

Az üzleti lehetőségek és az idegenrendészeti eljárások változásai, amelyek Kelet-Európában politikai irányelvek nélkül, kiszámíthatatlanul mentek végbe, valamint a gazdasági és jogi biztonság hiánya időről időre – a fent leírt módon – kínai migránsok sokaságát indította útra egyik kelet-európai országból a másikba. Ennek a folyamatnak az egyik nem várt következménye Magyarországon a kínai népesség összetételének megváltozása volt. Ez tetten érhető a Belügyminisztérium adatbázisában, és az utcákon is tapasztalható. A sikeresebb egyéni vállalkozók vagy visszatértek Kínába, vagy legálisan letelepedtek Nyugaton. Bár üzleti érdekeltségeiket gyakran fenntartották, a családjukat biztonságosabbnak ítélt helyekre költöztették. Az ő helyüket olyan vidéki területekről származó migránsok vették át, akiknek nem volt tőkéjük vagy egyéb lehetőségük a mobilitásra, de készek voltak arra, hogy megfizessék a közvetítőket, akik a kivándorlást lehetővé tették számukra. A migránsok átlagos iskolázottsági és tőkeszínvonala tehát csökkent. A korlátozó intézkedések bevezetése a következetes politika hiánya mellett tehát kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a bevándorlást megakadályozza – bár annak mértékét képes volt csökkenteni –, viszont hozzájárult egy olyan állandóan változó transznacionális közösség fenntartásához, amely a megtermelt nyereségnek csak kis hányadát fekteti be újra, amelynek tagjait az integráció nem igazán érdekli, és nincs is rá sok esélyük. Hasonló trend figyelhető meg egy másik, teljesen különböző migránscsoport, az afgán menekültek esetében is, akik a jogbiztonság és az integrációjukat segítő programok híján inkább Nyugat-Európa felé vették az irányt.

Közösségi kezdeményezések

2001 nyarán az egyik magyarországi hírügynökség közétett egy hírt arról, hogy kínai bűnözői csoportok embercsempészetre használják Magyarországon elhunyt honfitársaik útleveleit, akiknek halálát ezért nem jelentik be. A Magyarországi Kínaiak Törvényes Jogait és Érdekeit Védő Bizottság (Weihu Lü Xiong Huaren Hefa Quanli Weiyuanhui) azonnal tiltakozott. A magyarországi kínaiak szervezeteinek legjelentősebb vezető személyi-

ségeit és az összes itt megjelenő kínai újság szerkesztőit magába tömörítő bizottság a legreprezentatívabb a Magyarországon valaha is létrehozott kínai szervezetek közül. 2001. augusztus 10-én a Bizottság a magyarországi kínaiak támogatását kérve a következőket tette közzé:

„Az esetek többségében a kínai embereknek túl sok a dolguk, és nincs elfecsérelni való idejük arra, hogy egyes gátlástalan magyar médiumokból feléjük lövöldözött mérgezett nyilakra minden alkalommal reagáljanak. De (…) ha hagyjuk, hogy ezek a médiumok mindezt szárazon megússzák (…), helyzetünk Magyarországon egyre ingatagabbá fog válni. Mindamellett Isten és a törvények biztosítják közösségünk számára, hogy másokéval azonos megbecsülés, emberi méltóság és társadalmi állás illessen meg bennünket is."[16]

Hat nappal később, egy újabb „Nyílt levél a magyarországi kínaiakhoz" című felhívásban a Bizottság már keményebben fogalmazott. „A kínaiakkal kapcsolatos sorozatos gyalázkodásokról" beszélt, és a kínaiak „démonizálását" Hitler zsidóellenes hadjáratával hasonlította össze, azt sugalmazva, hogy „bizonyos szélsőségesek" arra használják fel a médiát, hogy igazolják a kínaiak „megtámadására" és „kirekesztésére" irányuló intézkedéseket, holott már így is „nagyon korlátozott élettér" áll csak rendelkezésükre. Ha a kínaiak valóban ilyen embertelen bűnözők – érvelt a levél –, miért is ne tarthatna fél évig, amíg a tartózkodási engedélyüket meghosszabbítják, ellehetetlenítve üzleti tevékenységüket az adott időszakra? Miért is ne utasítanák el házastársaik vagy gyermekeik vízumkérelmeit, még akkor is, ha az a személy, akihez csatlakozni kívánnak, letelepedési engedéllyel rendelkezik? És minek azzal bajlódni, hogy szigorúan megbüntessék azokat a bűnözőket, akik kínaiakat rabolnak ki vagy ölnek meg?

A levél nemcsak a kínaiakat szólította meg, hanem felszólította a magyarországi pártokat, médiát, civil és nemzetközi szervezeteket, hogy „közös erővel lépjenek fel a tisztesség és az emberi jogok védelme érdekében, és gyökerestül irtsák ki a rasszizmust". Továbbá követelte, hogy a kínaiakat „a többségi társadalom fogadja be".

A Bizottság erőfeszítései részben sikerrel jártak. Bár az esetért felelős hírügynökség a Bizottság követelése ellenére nem tett közzé helyreigazítást, vezetője egy televízióműsorban elismerte, hogy a felhozott vádakat nem tudja bizonyítani. A Bizottság egyik tiltakozó levelét egy állami rádióállomás is sugározta.[17]

A Bizottság levelében megfogalmazott sérelmek némelyike, így a megfelelő rendőri intézkedés nélkül hagyott, kínai kereskedőket ért bántalmazások vagy rablások; szigorítások bevezetése a vízumkérelmek és tartózkodásiengedély-kérelmek elbírálásában; valamint a vámtarifák és a piaci

[16] Yu et al. 2001.
[17] Előkészítő Bizottság 2001.

helypénzek emelése tette ki a Magyarországon élő kínaiak személyes panaszai és a kínai nyelvű sajtóban megfogalmazott kritikák java részét már 1992-től kezdődően. A bevándorlás letörésére akkor életbe léptetett intézkedésekre a kínai nyelvű sajtó úgy hivatkozik, mint „kínaiellenes politikára".[18] Ezeket a problémákat nem annyira jogsérelemként élik meg, inkább úgy fogják fel, mint a transznacionális migráció gátjait és annak az üzleti modellnek az akadályait, ami miatt érdemes vállalni a migrációt. Ugyanakkor rendszerint úgy értelmezik őket, mint valami változékony, de kifejezetten a kínaiak ellen irányuló, központilag irányított politika megnyilvánulásait. Javaslataikat a helyzet megoldására elsősorban nem a magyar, hanem inkább a kínai hatóságok felé közvetítik. Így például, miközben kínai szervezetek adományokkal segítették a magyar rendőrséget, ismételten kezdeményezték, hogy hivatalos kínai küldöttségek érkezzenek Magyarországra azzal a céllal, hogy kínai rendőrök Magyarországra küldését elősegítsék.[19] (Ez 1999-ben több hónapon át zajlott.) Mindez azt mutatja, hogy a kínaiak a rendőrséggel kapcsolatos kérdések megoldását sokkal inkább a transznacionális kínai hálózaton belül képzelik el, semmint a helyi közösségen belül.

Amint arra már a fentiekben kitértem, nem túlzás a magyar média kínaiakkal kapcsolatos „becsmérlő" megnyilvánulásairól beszélni. Volt példa az említetteknél még súlyosabb támadásokra is. 1997-ben például a legnagyobb példányszámú magyar napilap az első oldalán közölt egy cikket rendőrségi tudósítójának tollából. A cikk állítása szerint a legtöbb kínai illegális bevándorló, és a kínai éttermek többségét pénzmosás céljából hozták létre. Mégis, 1992-től csaknem tíz évnek kellett eltelnie, amíg az első – és eleddig egyetlen – nyilvános, a magyar közönség számára is elfogadható módon, a tolerancia, az integráció és az emberi jogok szóhasználatával megfogalmazott tiltakozásra sor került. Vajon miért?

A válasz részben abban rejlik, hogy a kínai migránsok számára a transznacionális társadalmi tér elsőbbséget élvez a helyi társadalomban betöltött szerepükhöz képest – legalábbis ami az első generációs migránsokat illeti. (Függetlenül attól, milyen jelentőséggel bír majd a transznacionális tér azoknak a második generációs migránsoknak a számára, akik

[18] Lásd a következő vezércikkeket: „Ne vegyétek könnyedén a kínaiak életét" („Bu yao moshi huaren di shengming", *Budapeisi Zhoubao*. 2001. december 14–20. 1.); „Végre feltárultak a vámemelések okai" („Haiguan tijia beijing zhongyu baoguang", *Shichang*, 2002. október 15. 1.). Korábbi kritikákat illetően lásd: Nyíri 1999. 80–82.

[19] Például a Wenzhou Alapítvány vezetői felvetették ezt a kérést egy, a Zhejiang tartományból érkezett hivatalos delegációnak 2001-ben. Lásd: „Lü Xiong huabao yu Wenzhou shi zhengfu daibiaotuan juxing zuotan; qianglie huyu Zhongguo jingfang xiang Xiong paizhu jingli" [Magyarországon élő kínai honfitársaink a Wenzhou város küldöttségével folytatott megbeszéléseik során határozottan kérték, hogy Kína telepítsen rendőri erőt Magyarországra], *OuYa Xinwenbao*. 2001. november 26. 3.

a magyar iskolarendszerből kikerülve itt is maradnak, valószínűsíthető, hogy ők a helyi társadalomban is teljesebb részvételre törekszenek majd.) A másik magyarázat a Magyarországon működő harminc-egynéhány kínai szervezet természetéből adódik. Ezek a szervezetek elsősorban vezetőik üzleti érdekeinek Kínában történő előmozdítását szolgálják, és – a kínai keresztény gyülekezetek kivételével – sem tényleges tagságról nem tudnak számot adni, sem pedig olyan tevékenységről 1995 óta, amely során nyilvánosan képviselték volna a kínaiak érdekeit a Józsefvárosi piac kerítésén kívül.[20] Az egyetlen olyan alkalom, amikor egy kínai szervezet nyilvános párbeszédet kezdeményezett a magyarországi kínaiak problémáiról, 1995 szeptemberében volt, amikor a Kínai Szervezetek Együttműködési Értekezlete közös konferenciát szervezett ebben a témában a fővárosi önkormányzattal és egy civil szervezettel. A konferencián néhány kínai szervező azt javasolta, hogy a magyarországi kínaiaknak hivatalos kisebbségi státuszt biztosítsanak. Ezt a javaslatot nemcsak a többi szervezet vezetői, de a résztvevők többsége is elvetette.[21]

Az ötlet 2002-ben újra felszínre került, amikor egy kínai férfi, aki jelöltetni szerette volna magát a főváros egyik kerületének önkormányzati választásán, azt a következtetést vonta le, hogy a kínaiak „még nem" választhatják meg saját kisebbségi önkormányzataikat a „hagyományos" kisebbségek módjára. Egyúttal azonban úgy érvelt, hogy a helyhatósági választáson ettől függetlenül indulnia kell kínai jelöltnek, „annak érdekében, hogy belülről ismerkedjék meg a választási rendszerrel, és ennek révén erősítse a kínaiak társadalmi öntudatát".[22] Egy ilyen jelölt nem nyerhet, de ha a következő választási ciklus közben megfelelően magas színvonalú teljesítményt nyújt, elismertségre tehet szert, és a következő alkalommal már nagyobb esélyekkel indulhat. Az ideális jelölt olyasvalaki kell, hogy legyen, aki Magyarországon tanult, magyar és kínai közegben egyaránt dolgozott, és tud magyarul és angolul is.[23]

Bár egyetlen kínai szervezet sem támogatta a kezdeményezést, Liu Wenjiannak, a Magyarországi Kínai Szervezetek Szövetsége elnökének becslései szerint a szavazásra jogosult kínaiaknak körülbelül a fele élt szavazati jogával. Akár helytálló ez a becslés, akár nem, a választás maga először vált beszédtémává a kínaiak körében. Többen nekem is feltették a kérdést, hogy kire szavazzanak. Általában afelé hajlottak, hogy a szocia-

[20] Lásd Nyíri 2000.

[21] Nyíri 1999. 87.

[22] Chang Liu Shui 2002. 11.

[23] Chang Liu Shui 2002. 11. A javaslat ötletgazdája szemlátomást nem volt tisztában azzal, hogy a külföldi állampolgároknak soha nem is volt joguk képviselőjelöltként indulni a választásokon. Azok, akik a legfrissebb törvényi szabályozást megelőzően kaptak állandó tartózkodási engedélyt ugyanakkor szavazati joggal rendelkeznek a helyhatósági választásokon.

listákra, mivel az előző vezetést „idegengyűlölőnek" tartották – bár megint csak nem amiatt, mert intoleránsnak bizonyult velük szemben, hanem azért, mert a vízum- és letelepedésiengedély-kérelmek elbírálása során több volt az elutasítás. Liu úgy vélte, jó volna, ha egy magyar országgyűlési képviselő vállalná a „kínaiak törvényes jogainak és érdekeinek védelmét". De amikor azzal a kérdéssel szembesült, vajon mit kérne az adott képviselőtől, nagyon kevés konkrét javaslattal tudott előállni. Javarészt arra szorítkozott, hogy az illetőnek a kínaiak „pozitív hozzájárulását" kellene a magyarok elé tárnia, és megszüntetni a határokon a „diszkriminatív" sorban állást, illetve a vámőrség és rendőrség razziáit. Jellemző módon úgy érvelt, hogy a kínaiak „sokkal járultak hozzá" Magyarország adóbevételeihez, és joggal várhatják el, hogy egyértelmű információt kapjanak arra nézve, hogy a tartózkodási és munkavállalási engedélyeket milyen feltételekkel biztosítják számukra, illetve azok számára, akiket meg kívánnak hívni magukhoz.

Összegzés

Összefoglalva tehát, enyhe túlzással állítható, hogy a magyar állam figyelmen kívül hagyja a tízegynéhányezer kínai több mint egy évtizede tartó és valószínűleg folytatódó jelenlétét. Ugyanakkor a kínaiak sem mutatnak túlzott érdeklődést az „integrálódás" iránt, hanem közvetítő kisebbségként viselkedve transznacionális erőforrásokra támaszkodnak. Szervezeteik és médiájuk szinte kizárólag a migrációval és a gazdasági, üzleti környezetnek azzal a szegmensével foglalkozik, amely transznacionális mobilitásukat és üzleti vállalkozásaikat érinti. Szemmel látható érdektelenséget tanúsítanak a társadalmi vagy kulturális integráció irányában, és ez kétségtelenül kiábrándítólag hat a bevándorlók integrációjának szószólóira, akik komolyan veszik a kulturális sokszínűség és társadalmi szolidaritás kérdését. A kínai migránsok Magyarországon pénzt akarnak keresni, és részesülni kívánnak egy mobilitási rendszer előnyeiből, de nem akarnak letelepedni és a kulturális, oktatási, jóléti forrásokból is részesülni. Transznacionális jellegüknek köszönhetően nem kell szembenézniük azzal az egzisztenciális szükséglettel, hogy helyben halmozzanak fel kulturális tőkét, és nem annyira társadalmilag deprivilegizáltnak érzik magukat, mint inkább sűrű üzleti útjaik során bosszantóan hátráltatottnak. Nincs is tehát szükség semmiféle kulturális integrációs politikára? Ezt a következtetés kellene levonnunk a közelmúltban megfogalmazott, egyébként indokolt felhívásokból, amelyek szerint felül kell vizsgálni az integráció/szegregáció nemzetállam-központú szemléletét?

A következtetés nem ez. Először is, a társadalmi és politikai kirekesztettség szükséges előfeltétele a közvetítő kisebbségi életforma konzerválásának. Bár Magyarország nem tud vonzó munkalehetőségeket felajánlani első generációs migránsoknak, az megoldható volna – mint ahogyan

Olaszország néhány városában meg is oldották[24] –, hogy hozzásegítsék a kínai vállalkozókat mindkét fél számára előnyös üzleti lehetőségek feltárásához. Másrészt sokat lehetne tenni annak érdekében, hogy a helyben iskolázott, magyarul beszélő második generációs kínaiakat – akik jelenleg elhagyják az országot – itt tartsuk. Így hozzá tudnának járulni az ország versenyképességének fokozásához.

A magyarországi kínai migránsok migrációs útitervében Észak-Amerika, Ausztrália, kisebb mértékben Nagy-Britannia szerepel végállomásként. Ezeket az országokat úgy tekintik, mint ahol majd megpihenhetnek, élvezhetik visszavonulásuk éveit, és ahol tanítatthatják gyermekeiket, akik majd jó és színvonalas állásokat fognak kapni. A hagyományos felfogással szemben nem gazdasági okok miatt célozzák meg – vagy akarják megcélozni – ezeket az országokat, hanem olyan sokkal differenciáltabb megfontolások miatt, amelyekben az életminőség – ideértve a „modernségről" alkotott felfogásukat –, az élhető környezet és az etnikailag különböző bevándorló csoportok számára biztosított egyenlő bánásmód és lehetőségek játszanak szerepet. Ami a gazdasági, társadalmi és kulturális részvételt illeti, ezek a migránsok – és különösképpen a gyermekeik – egészen más, sokkal aktívabb szerepet vállalnak ezekben a végcélnak tekintett és letelepedésre kiszemelt országokban („az élet színterei"), mint az üzleti élet helyszíneként felfogott tranzitországokban („a jövedelemszerzés színterei"). Az utóbbi típusú helyeken felhalmozott gazdasági és kulturális tőkét az első kategóriába sorolt helyeken költik el és fektetik be. A transznacionális migráció természeténél fogva ezek a „végcélországok" képesek sikeres politikát folytatni a migránsok kulturális integrációjának területén.

A tanulság tehát az, hogy a transznacionális migránsok, így a magyarországi kínaiak beilleszkedését segítő politika csak akkor lehet sikeres, ha figyelembe veszi az érintettek hosszú távú transznacionális pályaterveit, amelyek között ott szerepel az állampolgárság és a vagyonfelhalmozás helyszínei közötti manőverezés.[25] Más szavakkal, számukra a választási lehetőség nem abban áll, hogy „beékelődnek" vagy „beolvadnak"-e, hanem abban, milyen helyszínt és módozatot választanak arra, hogy különböző globális vagy helyi gazdasági, civil, kulturális rendszerekben részt vegyenek. Míg a migránsok nyugat-európai szószólói által hagyományosan kívánatosnak tartott jóléti multikulturalizmus változatlanul hasznos eszköz maradhat bizonyos migránscsoportok integrálására, a transznacionális kínai migránsok bevonására és bátorítására a polgári élet szféráiban való aktívabb közreműködésre sokkal fontosabb eszköz volna, ha helyben teremtődnének meg olyan lehetőségek, amelyek révén hozzáfér-

[24] Sgarzi 1997.
[25] Ong 1999.

hetnének a globális tőke, oktatás és fogyasztás rendszereihez. Emberi méltóságuk alapvető tiszteletben tartása természetesen alapfeltétel. Ha a megfelelő politikai akarat megvan, Magyarország a későn érkezettek előnyével láthat neki mindezek megvalósításának.

Irodalom

Chang Liu Shui 2002. „Women zai qiuji difang zhengfu xuanju zhong nenggou you suo zuowei" (Lehet szerepünk az őszi önkormányzati választásokon) *Shichang* („Piac", Budapest), szeptember 17. 1–11.

Budapest Főváros Önkormányzata 1997. *Jelentés a Budapesten élő kínaiakról*

Khodakov, Stanislav 1999. „Immigracija i immigracionnaja polityika v Habarovszkom kraje" (Bevándorlás és bevándorláspolitika a habarovszki területen), Vitkovszkaja, Galina – Trenyin, Dmitrij (szerk.) *Perszpektyivi dalnyevosztocsnovo regiona: naszelenyije, migracija, rinki truda (*Az /orosz/ távol-keleti régió perspektívái: népesség, migráció, munkarőpiac). Moszkva: Gendalf 27–31.

Nyíri Pál 1998. „Létezik-e kínai maffia?" *Belügyi Szemle* 12.

Nyíri Pál 1999. *New Chinese Migrants in Europe*. (Új kínai migránsok Európában) Aldershot: Ashgate

Nyíri Pál 2000. „Kivándorolni hazafias? – Peking szerepe a kínai diaszpóra identitásépítésében". In: Sik Endre – Tóth Judit (szerk.) *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest: MTA Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont – Sík Kiadó 82–90.

Nyíri Pál 2002. „Párhuzamos globalizáció. Kínaiak Magyarországon" In: Kovács János Mátyás (szerk.) 2000, *A zárva várt Nyugat: Kulturális globalizáció Magyarországon*. Budapest: Sik Kiadó 138–166.

Ong, Aihwa 1999. *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. (Rugalmas állampolgárság: a transznacionalitás kulturális logikája) Durham, N.C.: Duke University Press

OECD 2001. (Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete) *Migration Policies and EU Enlargement: The Case of Central and Eastern Europe*. (Migrációs politika és az EU-bővítés: Kelet-Közép-Európa esete) Párizs

Magyarországi Kínaiak Törvényes Jogait és Érdekeit Védő Bizottság Előkészítő Bizottsága (*Weihu Lü Xiong Huaren Hefa Quanyi Weiyuanhui /chou/)* 2001. „Zhi Xiongyali shehui gongkaixin" (Nyílt levél a magyar társadalomhoz) *Budapeisi Zhoubao* („Budapesti Hetilap"), augusztus 24–31. 1.

Sgarzi, Simona 1997. „La comunità cinese di Bologna" (A bolognai kínai közösség) In: Antonella Ceccagno (szerk.) *Il caso delle comunità cinesi. Comunicazione interculturale ed istituzioni* (A kínai közösségek esete. Kultúraközi kommunikáció és intézmények.) Róma: Armando 45–58.

Sik Endre 1996. „Külföldiek Magyarországon (1995–1997)". In: Sik – Tóth 1996. 9–14.

Sik Endre – Tóth Judit 1996. *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete Migrációs Kutatócsoport Évkönyve

Tóth Judit 1996. „Kína és a kínaiak a magyar sajtóban" In: Sik – Tóth 1996. 139–160.

Turner, Jonathan H. – Bonacich, Edna 1980. „Toward a Composite Theory of Middleman Minorities," *Ethnicity*, 7, 144–158. Magyarul: A közvetítő kisebbségek összefoglaló elmélete felé. In: Sik Endre (szerk.) 2001. *A migráció szociológiája.* Budapest: SzCsM, 127–140.

Yu Wenlong et al. 2001. „Fandui wuru huaren renge, weihu huaren quanyi zunyan: changyishu" (Lépj fel a kínaiak megszégyenítésével szemben, védd meg a kínaiak jogait és méltóságát: támogató levél), *Xin Daobao* („Új Szemle", Budapest), 2001. augusztus 15–29. F12.

KOVÁTS ANDRÁS

Menekültek társadalmi beilleszkedése Magyarországon a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatai alapján

Bevezetés

Az 1989-es esztendőt követő társadalmi-politikai rendszerváltás egyik fontos epizódja volt, hogy Magyarország csatlakozott a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi Genfi Egyezményhez. Az egyezmény szerint menekült az, aki „(…) faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni; vagy aki állampolgársággal nem rendelkezve és korábbi szokásos tartózkodási helyén kívül tartózkodva ilyen események következtében nem tud, vagy az üldözéstől való félelmében nem akar oda visszatérni". Az egyezmény alapján a megelőző évtizedekben magyar állampolgárok százezreit ismerték el külföldön menekültként. 1989 óta hazánk is védelemben részesít külföldi állampolgárokat, bár a menekültügyi mérleg az 1990-es évek második fele óta ismét negatív: több magyar állampolgár kap külföldön menekültstátust, mint ahány külföldit Magyarország menekültként elismer. Bár hazánk a volt államszocialista országok között elsőként csatlakozott a Genfi Egyezményhez, és ismert el menekülteket, a menedékjog törvény általi szabályozása közel kilenc évet váratott magára. Az 1998. március 1-jétől hatályba lépő Menedékjogi Törvény más szempontból is újdonság volt: az ezt megelőző időszakban Magyarország csak európai államokból érkezőket ismert el menekültként, a törvény viszont feloldotta ezt a területi korlátozást. Az azóta eltelt időszakban évente átlagosan 7–8000 külföldi kért hazánkban menedékjogot, a menekültstátust azonban csak elenyésző hányaduk kapta meg. Ez csak részben magyarázható az elismerési rendszer szigorúságával: a kérelmezők túlnyomó többsége még az eljárás befejezése előtt eltűnik a hatóságok látóköréből, nagy valószínűséggel Nyugat-Európába távozva. A Magyarországra érkező menedékkérők jelentős részének nem hazánk a végleges úticélja, itt csak kényszerűségből állomásoznak hosszabb-rövidebb ideig. A menedékkérők legnagyobb része illegálisan, okmányok nélkül lép be az ország területére, vagy próbál onnan kiutazni. Ez napjainkban általános

tendencia, ami egyrészt a menekülés tömegessé válásával, másrészt pedig a fejlett államokba való bejutási feltételek szigorodásával magyarázható. A harmadik világbeli lakosok többségének egyszerűen nincs lehetősége legálisan utazni. A Genfi Egyezményhez való csatlakozás óta folyik a vita arról, hogy Magyarország mennyiben tekinthető tranzitországnak a menekültkérdést illetően. Annak ellenére, hogy a menedékkérők legnagyobb része továbbáll, évről évre egy-kétszáz ember menekültstátust kap. Az ő sorsukat illetően már nem ilyen egyértelmű a kép. Menekültként a külföldieket a magyar állampolgárokkal elvileg azonos jogok illetik meg, néhány kivételtől eltekintve.[1] Társadalmi beilleszkedésüket egy sor speciális, bár nem túl jelentős támogatás hivatott könnyíteni, amit magyarországi tartózkodásuk első éveiben vehetnek igénybe. Feltételezhető, hogy a menekültstátust kapott külföldiek egy része Magyarországon szeretne boldogulni. Arról azonban, hogy ez milyen eséllyel sikerül, csak nagyon korlátozott ismereteink vannak. A hatósági nyilvántartás csak a rendszerbe bekerülés tényét (a menekültként elismerést) rögzíti, a külföldiek sorsának további alakulásáról nincsenek megbízható adataink.

2002 őszén egy kis léptékű, de a menekültügy számos területére kiterjedő kutatásban vizsgáltuk a Magyarországon élő menekültek helyzetét. A kutatást a Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont végezte az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) megbízásából. Az itt közölt írás ennek a kutatásnak a keretében készült.

A kutatás háttere

Az alábbi elemzésben az 1998. március 1. és 2002. augusztus 31. között Magyarországon menekültstátust kapott külföldiek adatait vizsgáljuk.[2] Az elemzésben két kérdésre keresünk választ:

Mutatkozik-e összefüggés a vizsgált személyek demográfiai mutatói, származása és iskolázottsága, valamint szociális helyzete között?

Következtethetünk-e a rendelkezésre álló adatokból a vizsgált személyek társadalmi beilleszkedésének sikerességére?

[1] Magyar állampolgársághoz kötött állást nem tölthetnek be, sorkatonai szolgálatot nem láthatnak el, választójoggal nem rendelkeznek, magyar útlevélre nem jogosultak.

[2] Az elemzést azért szűkítjük erre az időszakra, mert 1998. március 1. a menedékjogi törvény hatálybalépésének és egyben a genfi konvenció alkalmazására vonatkozó területi korlátozás feloldásának időpontja. A korábbi menekültügyi rendszer több jelentős vonatkozásban eltért a jelenlegitől, az ez idő alatt történtek csak korlátozottan vethetők össze a vizsgált bő négy év adataival. Jellemző volt a korábbi időszakra, hogy a menekültstátust kapottak többsége a környező államok (Románia, Jugoszlávia) magyar nemzetiségű állampolgára volt. Helyzetük – a meglévő nyelvi-kulturális kötődés, a befogadásuk idejére jellemző társadalmi-politikai közeg – nagymértékben különbözik az 1990-es évek végén érkező, döntően Európán kívüli menekültekétől.

Az adatok forrása a Belügyminisztérium Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal Menekültügyi Főosztályának központi adatnyilvántartása. Az innen válogatott adatokat egészítettük ki a Szociális és Ellátási Osztály ellátásokra és támogatásokra vonatkozó adataival, ezeket ugyanis nem tartalmazza a központi adatbázis.[3] Azon a regisztrált menekültek többségénél nagyon hiányosak, nem sikerült pontos képet kapni helyzetükről. Ez jelentősen megnehezíti, hogy az adatok alapján megbízható válaszokat adjunk kérdéseinkre.

A Magyarországon élő menekültek létszámával, szociális helyzetével kapcsolatos viták rendszeresen visszatérő eleme, hogy nincs megbízható adatforrás a vitás kérdések eldöntéséhez. A BÁH csak a rendszerbe bekerülést regisztrálja, a menekültként elismerés után nem követi, hogy mi történik a menekültekkel. Erre elvben lehetőség lenne azok esetében, akik a menedékjogi törvény (és az azt kiegészítő kormányrendelet) által meghatározott ellátásokra jogosultak, illetőleg igénybe is veszik azokat. Az ő nyilvántartásukra azonban az elmúlt évek során nem jött létre egységes rendszer, és a rendelkezésre álló dokumentumokból csak nagy nehézségek árán lehetne rekonstruálni, hogy mi történt egy-egy személlyel vagy családdal. A menekültekkel foglalkozó szakembereknek és intézményeknek csupán a velük szorosabb kapcsolatban álló „problémás" ügyfeleken keresztül van valamiféle képük az itt élők helyzetéről, arról pedig, hogy ténylegesen hányan vannak az országban azok közül, akiket a magyar hatóságok elismertek menekültként csak becsléseink lehetnek, amelyeket javarészt az intézmények látókörébe került ügyfelek sorsának alakulásából és az általuk másokról elmondottakból szűrhetünk le.

A rendszerváltás óta eltelt bő egy évtizedben a Magyarországra érkezett több tízezer menedékkérő legnagyobb része rövid időn belül elhagyta az országot, és más – főként nyugat-európai – államokban keresett menedéket. Ez a tendencia napjainkra sem mérséklődött. Figyelemre méltó, hogy a menedékkérők mellett a menekültstátust élvezők közül is sokan az ország elhagyása mellett döntöttek-döntenek, sokszor évekkel a státus megkapása után. Míg a kérelmezők esetében legtöbbször csupán egy több hónapos utazás egyik – gyakran kényszerű – állomása a magyarországi tartózkodás, és továbbállásuk nem tekinthető rendkívüli vagy meglepő eseménynek, addig az elismert menekültek esetében a helyzet már nem ilyen egyértelmű. Legtöbbjük megpróbálkozik – sokszor komoly erőfeszítések árán is – Magyarországon letelepedni, otthont találni, azonban lehetőségeik és körülményeik ezt sokszor nem teszik lehetővé. Nem marad más hátra, mint újra felkerekedni, és egy másik – Magyarországról nézve több reménnyel kecsegtető – országban újra próbálkozni. Kérdés, hogy a

[3] Az adatok feldolgozásában nyújtott segítségért külön köszönet illeti a BÁH munkatársait, Bene Emesét és Kis Dénest. Munkájuk nélkül ez az elemzés nem készülhetett volna el.

mindenki számára azonos lehetőségeket kínáló (vagy éppen hátrányokat jelentő) intézményrendszer mellett milyen egyéni dimenziói lehetnek annak, hogy valaki az országban marad, vagy továbbáll.

Az ország elhagyásának egyik valószínű jele, hogy a menekültek nem veszik fel a számukra folyósított rendszeres támogatásokat. A BÁH adatainak vizsgálatakor egyik célunk az volt, hogy a támogatásokból a jogosultsági idő lejárta előtt kikerültek és a támogatásokat továbbra is igénybevevők összehasonlításával megvizsgáljuk, hogy a rendelkezésre álló adatok tekintetében van-e különbség azok között, akik valószínűleg elhagyták az országot és azok között, akik itt maradtak. Ezt az összehasonlítást a nagyarányú adathiány miatt csak óvatosan tehetjük meg, hiszen sem a kapott eredmények kontrolljához szükséges háttéradatok (például település, lakóhely típusa stb.), sem pedig a támogatásokat kezdettől fogva igénybe nem vevők hollétére vonatkozó adataink nincsenek.

A fenti problémák ellenére is értékes információkkal szolgálnak a BÁH adatai a Magyarországon menekültstátust kapottakról.

Demográfiai adatok

A vizsgált időszakban 1242 embert ismertek el a magyar hatóságok menekültként. Az elemzés során mindvégig egyénekről esik majd szó, noha nagyobb részük családjával együtt érkezett, él itt, vagy hagyta el az országot. A BÁH adatnyilvántartása azonban egyéneket regisztrál, és nem teszi lehetővé, hogy családok adatait elemezzük.

Az elismert menekültek kor és nem szerinti megoszlását az *1. táblázat* mutatja.

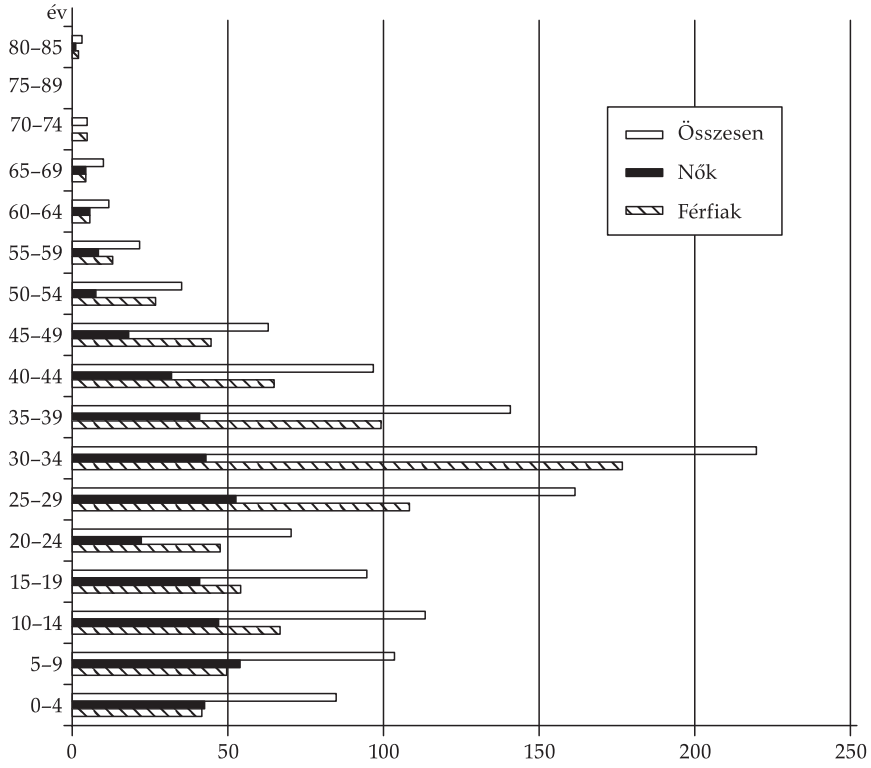
A menekültként elismertek átlagos életkora 28 év volt 2002-ben.[4] A férfiak 29 évesek, a nők valamivel fiatalabbak, 25 évesek voltak. A menekültek között lényegesen nagyobb a férfiak aránya: 66 százalék a nők 34

1. táblázat. Elismert menekültek megoszlása kor és nem szerint (fő és százalék)

Életkor	Férfi		Nő		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%
0–5 éves	54	7	52	12	106	9
6–18 éves	145	18	127	30	272	22
19–59 éves	598	73	233	55	831	67
60+ éves	18	2	12	3	30	2
Összesen	815	66	424	34	1239	100

[4] Az életkor azt mutatja, hogy 2002-ben mennyi idősek voltak a vizsgált menekültek, függetlenül elismerésük időpontjától.

százalékával szemben. Az arányok eltolódását az egyedülálló férfiak kiugróan magas aránya okozza, létszámuk 346 fő (42 százalék) a 19–59 évesek csoportjában. Ha a 18 éves kor alatti menekülteket vizsgáljuk, a nemek közti arány – ugyan továbbra is a férfiak (fiúk) vannak többen – sokkal kiegyensúlyozottabb képet mutat: 53 százalék a fiúk és 47 százalék a lányok aránya. A 19–59 éves korosztályban – ahova a menekültek több mint kétharmada tartozik – már 72 százalék a férfiak aránya szemben a nők 28 százalékával. A menekültek életkor és nemek szerinti megoszlását érzékletesen mutatja az *1. ábra.*

1. ábra. Elismert menekültek megoszlása kor és nem szerint (fő, N = 1239)

Az ábrán is megfigyelhető a fiatal férfiak kiugróan magas aránya, valamint az, hogy a „korfa" a nők esetében lényegesen kiegyensúlyozottabb képet mutat. Az idősebb generáció szinte teljes egészében hiányzik, a gyerekek aránya viszont messze elmarad a kibocsátó – döntően ázsiai és afrikai – országok demográfiai összetételében tapasztaltaktól.

A menekültek több mint egyharmada egyedülálló. A menekültek háztartásainak (családjainak) átlagos nagysága 3,3 fő, ami a 2. *táblázat*ban látható eloszlást mutatja.[5]

2. táblázat. Menekültek megoszlása háztartásnagyság szerint (fő, százalék)

Háztartás nagysága (fő)	Fő	%
1	437	35
2	165	13
3	96	8
4	170	14
5	135	11
6	90	7
7	102	8
8	20	2
9	25	2
10	1	*
Összesen	1241	100

Az egyedülálló menekültek közül a nők és a gyerekek kiemelt figyelmet érdemelnek, speciális szükségleteik, valamint a férfiakénál kiszolgáltatottabb helyzetük miatt. Sikeres beilleszkedésük még nehezebb, mint a többi menekülté. A vizsgált időszakban 46 egyedülálló nőt (a 19–59 éves korosztályban) ismertek el menekültként, az egyedülálló kiskorú menekültek létszáma 34 fő volt (19 fiú és 15 lány).[6]

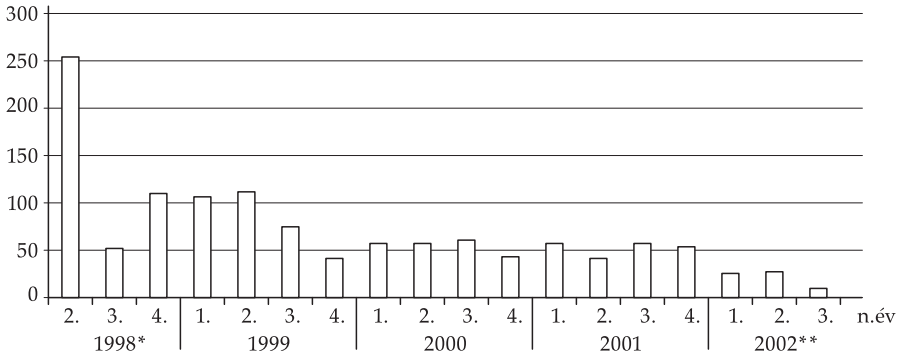
Az elismerés időpontja és oka

A menekültként elismerések nagyjából egyenletesen oszlanak meg a vizsgált időszakban, enyhén csökkenő tendenciát mutatva. Ez alól egyetlen kivétel van, 1998 áprilisa és májusa, amikor az elismertek aránya kiugróan magas. Ekkor regisztrálták a magyar hatóságok a korábban ENSZ (UNHCR) mandátum alatt álló Európán kívüli menekülteket, ami egy formális menekültként elismerő határozattal történt. Ezek az emberek tehát régebben már évekkel korábban menekültként éltek Magyarországon,

[5] Az összes háztartástag nem szerepel az elemzésben, hiszen előfordulhat, hogy egy menekült családtagjait már a vizsgált időszak előtt regisztrálták menekültként a magyar hatóságok, valamint lehetnek olyan családtagok is, akik nem menekültek.

[6] Valószínű, hogy az egyedülálló kiskorúként elismert menekültek létszáma ennél is magasabb, hiszen ebben az elemzésben a 2002-ben betöltött évekkel mérjük az életkort, nem pedig az elismeréskori évek számával. Így például ha valakit 1998-ban 15 évesen ismertek el menekültként, az ebben az elemzésben már 19 évesként – tehát nagykorúként – szerepel.

védelmüket azonban az UNHCR biztosította, ellátásukról és támogatásukról is gondoskodva. Az elismerések számát negyedéves bontásban a *2. ábra* szemlélteti.

* 1998 márciusában nem volt elismerés
** Csak július és augusztus hónapokban

2. ábra. Menekültként elismerések száma a vizsgált időszakban, negyedéves bontásban (N = 1242)

Az elismerések okait vizsgálva feltűnő, hogy a genfi konvencióban szereplő 5 ok közül csak négy szerepel, faji okokból való üldöztetés vagy attól való megalapozott félelem miatt senki nem kapott a vizsgált időszakban menekültstátust. A konvenció által meghatározott okok közül leggyakrabban a politikai szerepel, ezt követi jócskán lemaradva a nemzeti hovatartozás miatti üldöztetés. A társadalmi hovatartozás és vallási okok miatti üldöztetés az elismertek elenyésző hányadánál játszott szerepet. Közel száz esetben családegyesítés okán ismertek el valakit menekültként, ők vagy már Magyarországon született gyermekek, vagy itt élő menekült családjukhoz utóbb csatlakozó kiskorúak vagy felnőttek. A menekültként elismerés leggyakoribb oka, hogy az UNHCR már megtette azt, az esetek közel felében emiatt kaptak a kérelmezők menekültstátust a magyar hatóságoktól.[7] Az elismerési okok szerinti megoszlást a *3. táblázat* szemlélteti.

[7] Az esetek magas száma valószínűleg adatrögzítési hiba. 1999-től erre az indokra hivatkozva már nem ismertek el menekültet (a volt „ENSZ mandátumos" menekültek átvétele megtörtént 1998 végére), az ügyintézők azonban az adatlapok kitöltésekor sokszor használták még ezt a kódot. Az utolsó ilyen eset 2001 szeptemberében történt.

3. táblázat. Menekültek megoszlása az elismerés oka szerint (fő, százalék)

Elismerés oka	Fő	%
Politikai	364	30
Nemzeti	119	10
Vallási	66	5
Társadalmi csoporthoz tartozás	28	2
Családegyesítés	91	7
Az UNHCR már elismerte	574	46
Összesen	1242	100

A menekültek származási országa

A menekültek állampolgárságát[8] vizsgálva azt találjuk, hogy közel kétharmaduk (813 fő) három országból – Afganisztánból, Irakból és Jugoszláviából – érkezett. A BÁH nyilvántartása összesen ötven államot sorol fel származási országként, ehhez tartozik még a „hontalan", az „ismeretlen" és az „egyéb állampolgárságú" kategória. A *4. táblázat* a vizsgált népesség állampolgárság szerinti megoszlását mutatja, csak azokban az esetekben részletezve az állampolgárságot, ahol az meghaladja az egyszázalékos előfordulási gyakoriságot.

4. táblázat. Menekültek megoszlása állampolgárságuk szerint (fő, százalék)

Állampolgárság	Fő	%
Afgán	442	35
Iraki	230	19
Jugoszláv	141	11
Kameruni	52	4
Grúz	34	3
Algériai	32	3
Örmény	30	2
Nigériai	28	2
Román	24	2
Kongói (Brazzaville)	22	2
Egyéb	207	17
Összesen	1242	100

[8] Az állampolgárság és a származási ország között különbséget kell tennünk, noha a kettő legtöbbször egybeesik. Előfordulhat ugyanakkor, hogy egy ország állampolgára egy másik országban él tartósan, akár már ott is születik. Ilyenek lehetnek például a palesztinok vagy a volt Jugoszlávia utódállamaiba került jugoszlávok, horvátok, boszniaiak. A gyakori kérdés mégis általában az, hogy „honnan jöttek a menekültek", amire az állampolgársági adatok többnyire kielégítő választ adnak.

Iskolai végzettség

A vizsgált népesség iskolázottságát tekintve megállapítható, hogy mind az iskolázatlanok és aluliskolázottak,[9] mind pedig a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya feltűnően magas.[10] A menekültek iskolázottság szerinti megoszlását az *5. táblázat* mutatja, mind a teljes népesség, mind pedig a 19–59 éves korosztály esetében.

5. táblázat. Menekültek megoszlása iskolai végzettség szerint a teljes népességben és a 19–59 éves korosztályban (fő, százalék)

Legmagasabb iskolai végzettség*	A teljes népességben		A 19–59 évesek körében	
	fő	%	fő	%
Nem járt iskolába	411	33	151	18
Befejezetlen általános	174	14	49	6
Általános	94	8	87	11
Középiskola	313	25	308	37
Főiskola, egyetem	250	20	236	28
Összesen	1242	100	831	100

* A magyarországitól eltérő oktatási rendszerek miatt, különösen a befejezetlen általános iskola és a középiskola esetében kevésbé megbízhatóak az adatok.

Az iskolai végzettségre vonatkozó adatokat a továbbiakban csak a 19–59 éves korosztályban vizsgáljuk, a gyerekek esetében ugyanis feltételezhető, hogy jelenlegi iskolázottsági szintjük változni (emelkedni) fog. Az adatbázisban szereplő egyéb mutatók mentén vizsgálva az iskolai végzettség szintjét, szignifikánsnak nevezhető különbség a nem, az életkor, az állampolgárság és valamely idegen nyelv ismerete tekintetében mutatkozott. A férfiak általában magasabban iskolázottak, mint a nők. Míg a 19–59 éves férfiak 15 százaléka nem járt semmiféle iskolába, addig a hasonló korú nőknél ez az arány 26 százalék. Felsőfokú végzettséggel a férfiak rendelkeznek nagyobb arányban: 30 százalékuk diplomás, szemben a nők 23 százalékával. Az iskolai végzettség nemek szerinti megoszlását a *6. táblázat* mutatja.

Az életkort illetően középfokú végzettségig nem mutatkozik lényeges különbség az egyes iskolázottsági csoportok között, átlagosan 33 évesek,

[9] Befejezett általános iskolánál alacsonyabb végzettségűek.

[10] A KSH 2001. évi népszámlálási adatai szerint a 18 éves vagy idősebb magyar lakosságban ezek az arányok a következőképpen alakulnak: nem járt iskolába 0,5 százalék, felsőfokú végzettségű 14 százalék.

6. táblázat. A 19–59 éves menekültek iskolai végzettsége férfiak és nők esetében (fő, százalék)

Legmagasabb iskolai végzettség	Férfiak		Nők	
	fő	%	fő	%
Nem járt iskolába	90	15	61	26
Befejezetlen általános	36	6	13	6
Általános	60	10	27	12
Középiskola	230	39	78	33
Főiskola, egyetem	182	30	54	23
Összesen	598	100	233	100

a diplomások azonban jóval idősebbek a többieknél, átlagos életkoruk 38 év. Ez persze nem meglepő, hiszen a diploma megszerzése általában huszonkét-huszonhárom éves korban történik, így a vizsgált korosztály fiatalabbjai óhatatlanul alulreprezentáltak a felsőfokú végzettségűek között.

A különböző állampolgárságú menekültek iskolai végzettségét a *7. táblázat* szemlélteti.[11]

Felsőfokú végzettsége az Afganisztánból érkezettek egyharmadának van. Ugyanakkor az átlagosnál valamivel magasabb körükben az iskolázatlanok aránya, és jóval alacsonyabb a csak általános iskolai végzettséggel rendelkezőké. A felsőfokú végzettségű irakiak aránya az átlagoshoz hasonló, középiskolát az átlagosnál kevesebben, általános iskolát viszont többen végeztek. A Jugoszláviából érkezettek iskolázottsági mutatói a legrosszabbak. Közel egyharmaduk semmiféle iskolát nem végzett, egye-

7. táblázat. A 19–59 éves menekültek megoszlása állampolgárságuk és iskolai végzettségük szerint (százalék)

Legmagasabb iskolai végzettség	Állampolgárság (%)				
	afgán (N = 234)	iraki (N = 169)	jugoszláv (N = 83)	egyéb (N = 345)	összesen (N = 831)
Nem járt iskolába	20	17	31	14	18
Befejezetlen általános	6	7	5	6	6
Általános	3	17	17	11	11
Középiskola	37	30	39	40	37
Főiskola, egyetem	34	29	8	29	28
Összesen	28	20	10	42	100

[11] Az alacsony esetszám miatt csak a három „nagy" (afgán, iraki, jugoszláv) csoportot elemeztük külön, a többiek az „egyéb" kategóriába kerültek.

temre csupán 8 százalékuk járt. Középiskolát az átlagosnál valamivel többen, általános iskolát pedig jóval többen végeztek.

Összefüggés mutatkozott az iskolai végzettség és a nyelvismeret között is. A vizsgált 1242 menekült közül a BÁH adatai alapján 226-an (18 százalék) beszéltek egy vagy több idegen nyelven. (A magyart anyanyelvként negyvenkilencen, idegen nyelvként pedig nyolcan beszélték.)[12] Nyelvtudás tekintetében jelentős különbségek mutatkoztak a menekültek állampolgársága szerint, amint az a *8. táblázat*ból is látható.

8. táblázat. Menekültek megoszlása állampolgárságuk és idegennyelv-tudásuk szerint (fő, százalék)

Állampolgárság	Beszél idegen nyelven	
	fő	%
Afgán	37	8
Iraki	29	13
Jugoszláv	41	29
Egyéb	119	28
Összesen	226	18

Az Afganisztánból és Irakból érkezettek a többi menekültnél lényegesen kisebb arányban beszéltek idegen nyelveken. Ezek az arányok akkor sem változtak lényegesen, ha csak a 19–59 éveseket vizsgáltuk, kiszűrve így az idegen nyelveket valószínűleg kevésbé beszélő gyerekeket és időseket. A Jugoszláviából érkezettek jobb nyelvtudását viszont többnyire vagy etnikai kisebbségi helyzetük (magyarként beszélik a szerbet is), vagy a jugoszláv utódállamok nyelveinek (szerb/horvát/bosnyák) hasonlósága (azonossága?) magyarázza.

Az iskolai végzettség és a nyelvtudás közötti összefüggést a *9. táblázat* szemlélteti.

Az iskolai végzettséggel egyenes arányban nő annak valószínűsége, hogy valaki beszél idegen nyelven: a felső- és középfokú végzettségűek

[12] A nyelvtudásra vonatkozó adatok a menekültek kérelmezőként való regisztrálásakor kerültek az adatbázisba, természetesen az azóta eltelt évek alatt a helyzet változhatott, különösen, ami a magyar nyelvtudást illeti. Erről azonban semmilyen nyilvántartás nincs. Előfordulhat – és az egyéb menekültekre és menedékkérőkre vonatkozó adatfelvételekből valószínűsíthető –, hogy az idegen nyelven beszélők aránya a valóságban magasabb az adatbázisban szereplőnél. A nyelvtudás hiányát jelölő „0" kód utalhat adathiányra is. Az anyanyelvnél is az esetek kétharmadánál szerepel a „0", ami azért nehezen hihető, hogy tényleg így van.

9. táblázat. A 19–59 éves menekültek megoszlása iskolai végzettségük és idegennyelv-tudásuk szerint (fő, százalék)

Iskolai végzettség	Beszél idegen nyelven		Nem beszél idegen nyelven	
	fő	%	fő	%
Nem járt iskolába	10	7	141	93
Befejezetlen általános	11	22	38	78
Általános	9	11	78	89
Középiskola	104	34	204	66
Főiskola, egyetem	75	32	161	68
Összesen	209	25	622	75

az átlagosnál nagyobb arányban beszélnek idegen nyelveken, az iskolázatlanok pedig jóval kevésbé.

Szociális támogatások igénybevétele

A Szociális és Ellátási Osztály adatai szerint az 1998. március 1. és 2002. augusztus 31. között elismert 1242 menekült közül 551 fő (44 százalék) részesült rendszeres létfenntartási támogatásban. A havonta folyósított támogatás a mindenkori öregségi nyugdíjminimum 50–70 százaléka, a jogosultak fejenként kapják, az életkor és a családnagyság némileg befolyásolja az összeg nagyságát. A támogatás a befogadó állomás elhagyását követően 2002. január 1. előtt vagyoni-jövedelmi helyzettől függően, azóta alanyi jogon járt. A 2002 előtt elismert menekültek esetében ezért a támogatásra jogosultság jó indikátora lehet a szociális helyzetnek, feltételezve, hogy a támogatást kapó menekültek vagyoni-jövedelmi helyzete rosszabb azokénál, akik nem kapnak támogatást. A *10. táblázat* azt tekinti át, hogy a már vizsgált mutatók mentén milyen eltérés mutatkozik a támogatott és nem támogatott menekültek között.[13]

A 10. táblázatot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az átlagosnál nagyobb arányban részesülnek rendszeres létfenntartási támogatásból a férfiak, a 19–59 évesek, akik nem a három nagy állampolgársági csoportba tartoznak, a magasabb – közép- vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők, valamint az idegen nyelven beszélők. Az átlagosnál lényegesen kevesebben kapják ezt a támogatást a nők, a 6–18 évesek, a jugoszláv és az iraki állampolgárok, a befejezetlen vagy befejezett általános iskolai

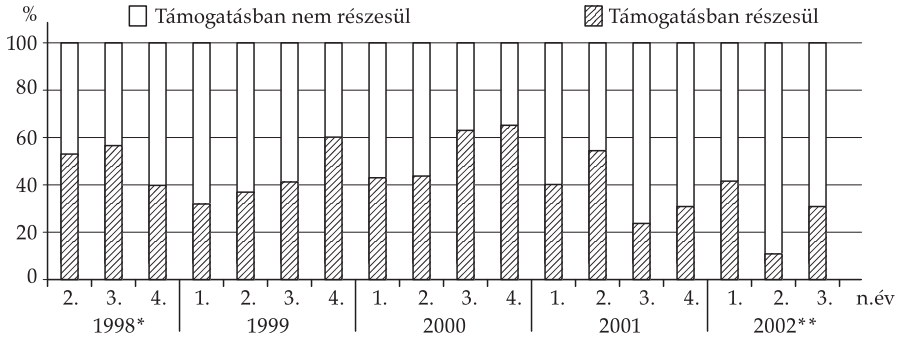
[13] A támogatás hiánya nem jelent automatikusan rossz szociális helyzetet, hiszen elképzelhető, hogy a menekült még befogadó állomáson lakik (ahol nem jár a támogatás), vagy már azelőtt elhagyta az országot, hogy a támogatást igénybe vehette volna. A hiányos adatok miatt ezt a bizonytalanságot nem tudjuk tisztázni.

10. táblázat. Menekültek megoszlása nem, kor, állampolgárság, iskolai végzettség, nyelvtudás és a rendszeres létfenntartási támogatás igénybevétele között (fő, százalék)

	Rendszeres létfenntartási támogatásban			
	nem részesül		részesül	
	fő	%	fő	%
Nem (N = 1239)				
Férfi	423	52	392	48
Nő	266	63	158	37
Életkor (N = 1239)				
0–5 éves	62	58	44	42
6–18	200	73	72	27
19–59	409	49	422	51
60+ éves	18	60	12	40
Állampolgárság (N =239)				
Afgán	254	57	188	43
Iraki	150	65	80	35
Jugoszláv	110	78	31	22
Egyéb	175	41	251	59
Iskolai végzettség (19–59 évesek, N = 831)				
Nem járt iskolába	89	59	62	41
Befejezetlen általános	36	73	13	27
Általános	58	67	29	33
Középiskola	134	44	174	56
Főiskola, egyetem	92	39	144	61
Idegen nyelv ismerete (N = 1242)				
Nem beszél	603	59	413	41
Beszél	88	41	138	59

végzettségűek, és azok, akik nem beszélnek idegen nyelvet. Elgondolkoztató, hogy a támogatást nagyobb arányban kapják azok, akiknek társadalmi-demográfiai mutatói kedvezőbbnek tűnnek a beilleszkedés szempontjából. Mivel nem tudunk semmit a támogatás odaítélésének vagy hiányának tényleges okairól, messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le az adatok alapján, csak találgatni lehet, hogy miért alakult így a helyzet.[14] Egy lehetséges magyarázat, hogy a kedvezőtlenebb helyzetű menekültek kisebb arányban tudtak kiköltözni a befogadó állomásokról, hiszen a társadalmi beilleszkedéshez szükséges feltételeknek is kevésbé felelnek meg. Így nem részesülnek a támogatásból.

[14] A logikus az volna, hogy a rászorultsági alapon folyósított támogatást azok kapják nagyobb arányban, akiknek rosszabbak szociális-demográfiai mutatói, hiszen általában erős összefüggés van a vagyoni-jövedelmi helyzet és a vizsgált státuszdimenziók (nem, kor, iskolázottság nyelvtudás) között.

* 1998 márciusában nem volt elismerés
** Csak július és augusztus hónapokban

3. ábra. Rendszeres létfenntartási támogatásban részesülők aránya az elismerés időpontja szerint (%, N=1242)

Ha azt vizsgáljuk, hogy az elismerés időpontja és aközött, hogy a menekült kapott-e rendszeres létfenntartási támogatást van-e valamilyen kapcsolat, azt tapasztaljuk, hogy mutatkozik összefüggés, bár nem erős. Az adatokat a *3. ábra* mutatja.

Az ábrából is látható, hogy az 1998 elején menekültstátust kapottak, valamint a 2000 második felében elismertek valamivel nagyobb arányban részesülnek támogatásból, továbbá, hogy az idő haladtával fokozatosan csökken a támogatásban részesültek aránya. A legkorábban elismertek viszonylag magas arányát magyarázza az UNHCR által már korábban elismertek „átvétele". Többségük már ekkor táborokon kívül lakott, vagy tervezte a kiköltözést, így szükségük volt a támogatásra. Ha megvizsgáljuk, hogy az UNHCR általi elismerésre hivatkozva 1998 áprilisában státust kapottak milyen arányban vették igénybe a támogatást, szintén ez látszik: arányuk 65 százalék, szemben az átlagos 44 százalékos támogatottsági aránnyal. Az időszak végén elismertek alacsonyabb támogatottsági arányát legvalószínűbb, hogy a táborokban élők nagyobb létszáma magyarázza: a vizsgált időszakban általában 1,5 évet lehetett eltölteni befogadó állomáson élve az elismerést követően,[15] amit a menekültek többsége ki is használt.

A támogatások igénybevételére vonatkozó elemzésben csak a rendszeres létfenntartási támogatás adatait tudtuk vizsgálni. Gyűjtöttünk még adatokat a lakásfenntartási támogatás igénybevételéről is, azonban ezek hiányosságuk és a támogatási rendszer problémás működése miatt csak korlátozottan lettek volna elemzésre alkalmasak, így velük itt nem foglal-

[15] 2002 januárjától ez az időszak 1 évre csökkent.

kozunk. Az otthonteremtési támogatás igénybevétele lehetne még a beilleszkedés egyik mutatója. Az elemzett adatok szerint összesen 42 fő vette igénybe a vizsgált időszakban a háztartás létszámától, a hivatal anyagi helyzetétől és az ügyintéző jóindulatától függően nyújtott, legfeljebb 800 000 forintos kamatmentes kölcsönt, amit lakásvásárlásra lehet fordítani. Probléma, hogy az adatok szerint az igénybevevők fele kiskorú, van köztük 2 éves is. Valószínűleg a BÁH az igénybevétel tényét a háztartás összes tagjánál regisztrálta, és mivel az adatbázisban az egy háztartáshoz tartozókat nem lehet elkülöníteni, nem tudhatjuk, valójában hány alkalommal folyósították a támogatást. Annyi azért látszik, hogy inkább családosok kapták, főként afgánok (bár lehet, hogy ők csak a nagyobb háztartásméret miatt vannak többen) és az UNHCR által korábban már elismertek.

Akik itt maradtak, és akik továbbmentek

Végül azt vizsgáljuk, hogy mutatkozik-e különbség azok között, akiknek a rendszeres létfenntartási támogatása a lehetséges maximális jogosultsági idő lejárta előtt megszűnt. A támogatást a 2001. december 31-ig hatályos jogszabály szerint legfeljebb öt évig kaphatja az, akinek vagyoni, jövedelmi helyzete miatt szüksége van rá.[16] A menekültek ellátásával foglalkozó szakemberek tapasztalata szerint, akit egyszer rászorultként regisztráltak, utóbb általában nem változtatta meg státuszát: vagy nem tett szert jövedelemre (az elveszített támogatás összegét a menekültek által legálisan megszerezhető nettó bérek nem tudták kompenzálni), vagy ha volt is jövedelme, azt titkolta a hivatal előtt.[17] Ennek alapján feltételezzük, hogy azok, akiknél a jogosultsági idő lejárta előtt megszűnt a támogatás folyósítása, valószínűleg elhagyták az országot.[18]

A rendszeres létfenntartási támogatásban részesült 551 fő közül elismerése óta 207-nek (37,6 százalék) szűnt meg a támogatása. A vizsgált időszak végén (2002 szeptemberében) a BÁH 344 főnek folyósított rendszeres létfenntartási hozzájárulást. Az adatok alapján ezt a számot és a befogadó állomásokon és annak minősülő szálláshelyeken élő menekültekét tekinthetjük a biztosan az országban tartózkodó menekültek minimális létszámának. Természetesen azok közül is, akik nem kaptak rendszeres létfenntartási hozzájárulást, és nem élnek befogadó állomáson, van, aki az

[16] 2002 januárjától a támogatás két évig folyósítható, ami bizonyos feltételek megléte esetén további két évvel hosszabbodhat.

[17] Többek között ez a tapasztalat késztette a jogalkotókat arra, hogy 2002 januárjától a támogatás univerzálissá vált, függetlenül a vagyoni-jövedelmi helyzettől.

[18] Természetesen nem zárható ki, hogy más okból (pl. státusvisszavonás) szűnt meg a folyósítás, a BÁH Szociális és Ellátási Osztálya azonban egy-két esettől eltekintve nem tartja nyilván az okokat (valószínűleg a folyósítás megszűntére vonatkozó formális határozatok hiánya miatt sem).

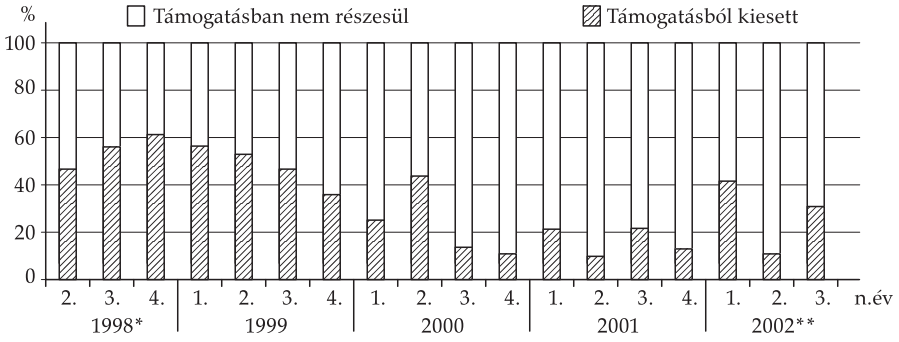
országban maradt, róluk azonban semmiféle hivatalos adat nincs. A *11. táblázat* mutatja, hogy milyen különbség van a már elemzett mutatók mentén a támogatásban még részesülők és azok között, akiknek megszűnt a támogatása.

A táblázatot vizsgálva elmondható, hogy nagyobb valószínűséggel szűnt meg a támogatása a férfiaknak, az aktív (19–59 éves) korúaknak, az iraki állampolgároknak és a közép- vagy felsőfokú[19] végzettségűeknek. Az idegen nyelven beszélők is az átlagosnál jóval nagyobb arányban kerültek ki az ellátórendszerből, és valószínűleg az országból. Az átlagosnál kevésbé valószínű, hogy megszűnik a támogatásuk a nőknek, a gyerekek-

11. táblázat. Rendszeres létfenntartási hozzájárulást igénybe vett menekültek megoszlása nem, kor, állampolgárság, iskolai végzettség, nyelvtudás szerint (fő, százalék)

	A rendszeres létfenntartási támogatás folyósítása			
	megszűnt		tart még	
	fő	%	fő	%
Nem (N = 551)				
Férfi	158	40	234	60
Nő	49	31	109	69
Életkor (N = 550)				
0–5 éves	5	11	39	89
6–18	8	11	64	89
19–59	190	45	232	55
60+ éves	4	33	8	67
Állampolgárság (N = 550)				
Afgán	46	25	142	75
Iraki	45	56	35	44
Jugoszláv	14	45	17	55
Egyéb	102	41	149	59
Iskolai végzettség (19–59 évesek, N = 422)				
Nem járt iskolába	22	35	40	65
Befejezetlen általános	9	69	4	31
Általános	12	41	17	59
Középiskola	80	46	94	54
Főiskola, egyetem	67	46	77	54
Idegen nyelv ismerete (N = 551)				
Nem beszél	132	32	281	68
Beszél	75	54	63	46

[19] Bár a befejezetlen általánossal bírók aránya jóval magasabb, a kis elemszám miatt ez az eredmény nem szignifikáns.

* 1998 márciusában nem volt elismerés
** Csak július és augusztus hónapokban

4. ábra. Rendszeres létfenntartási támogatásból kiesők aránya az elismerés időpontja szerint (a támogatottak százalékában N = 551)

nek, az afgán állampolgárságúaknak és az idegen nyelvet nem beszélőknek. A háztartás mérete jelentősen meghatározza a mobilitást (és az ország elhagyásának valószínűségét): a támogatást továbbra is igénybevevő családok átlagos létszáma 3,3 fő, míg az ellátásból kiesőké 2,1 fő. A családosok és gyermekesek alacsonyabb számára utal az átlagos életkor közti különbség is a két csoportban: a támogatottak átlagéletkora 27 év, a kieső-ké 34.

A legszorosabb összefüggés az itt maradás és az elismerés óta eltelt idő között van. Minél régebben ismertek el valakit menekültként, annál valószínűbb, hogy kiesett már a támogatási rendszerből.[20] A *4. ábra* adataiból jól látható ez a tendencia.

Összegzés

A hiányos adatok ellenére is elmondható, hogy a BÁH statisztikai adataiból levonható következtetések összhangban vannak a más típusú adatfelvételek[21] eredményeivel. A Magyarországon menekültként elismertek demográfiai, iskolázottsági mutatói meglehetősen szélsőséges képet mutatnak: egyaránt túlreprezentáltak a kedvezőtlenebb helyzetben lévők (nagycsaládosok, alacsonyan iskolázottak) és a kedvező helyzetűek (egyedülálló férfiak, felsőfokú végzettségűek). A menekültként elismer-

[20] Ez elvileg magyarázható lenne a stabilabbá váló egzisztenciával és a jogosultság elvesztésével is, azonban a már említett tapasztalatok miatt ez kevéssé valószínű.

[21] Az Autonómia Alapítvány által 2001-ben végzett kérdőíves adatfelvétel, valamint a jelen kutatás keretében felvett kérdőívek és interjúk, de ide sorolhatók a menekültek számára szolgáltatásokat nyújtó szervezetek gyakorlati tapasztalatai, programbeszámolói is.

tek jelentős hányadát (közel felét) az UNHCR elismerő határozata alapján regisztrálták a magyar hatóságok, de 2001 nyarára ez a gyakorlat megszűnt. Az elismert menekültek kevesebb mint fele veszi igénybe a rendszeres létfenntartási hozzájárulást, ami a befogadó állomásokat és más szálláshelyeket elhagyók legfontosabb támogatása. Figyelemre méltó, hogy a támogatást nagyobb arányban kapják azok, akiknek társadalmi-demográfiai mutatói kedvezőbbnek tűnnek a beilleszkedés szempontjából. Ez akár egy hatékonyabb célzási mechanizmus eredményének is tekinthető, de nem látszik, hogy ez a rendszer milyen sorsot szán a kevésbé támogatott, kedvezőtlenebb helyzetű csoportoknak, akiknek elvileg szintén Magyarországon kellene boldogulniuk. Ha viszont megnézzük a támogatásból kieső és az országot valószínűleg elhagyó menekültek összetételét, azt tapasztaljuk, hogy a kiválasztódási mechanizmus a fentivel ellentétes: a mobilisabb, jobb demográfiai mutatókkal bíró, iskolázottabb menekültek nagyobb valószínűséggel hagyják el az országot, mint társaik. A menekültként elismerés óta eltelt idő meghatározó az ország elhagyásának valószínűségében: minél régebben ismertek el valakit, annál valószínűbb, hogy már nincs Magyarországon. Mivel az adatokból azokról semmit nem tudunk, akik nem kaptak rendszeres létfenntartási hozzájárulást, eleve csak olyanokról beszélünk, akik megpróbálkoztak az önálló életvitellel, befogadó állomásokon kívül. Az ő esetükben a „lemorzsolódás" már nem tekinthető a – főként kérelmezőkre jellemző – tranzitálás következményének, sokkal inkább egy beilleszkedési kísérlet kudarcának. Az okokat már egy más típusú adatfelvétel és kutatás segítségével lehet csak föltárni és elemezni.

VIZI BALÁZS

Morzsák „a jog asztaláról"[1]

AZ EBESZ KISEBBSÉGI FŐBIZTOS ÉS AZ ET PARLAMENTI KÖZGYŰLÉSÉNEK AJÁNLÁSAI A ROMÁKRÓL

2002. április 25-én fogadta el az Európa Tanács (ET) Parlamenti Közgyűlése az ET Jogi és Emberi Jogi Bizottságának jelentése alapján, a romák jogi helyzetével foglalkozó 1557(2002) számú ajánlását (lásd ebben a kötetben).

Az ajánlás értelmezéséhez segítségként érdemes röviden bemutatni azt a nemzetközi környezetet, melyben ez az ajánlás megszületett. Európa országaiban a romák jogi helyzete okkal juttatja eszünkbe Petőfi klasszikus költeményének sorait: az, amit 1847-ben a romantikus Petőfi érvényesnek talált a 19. század költői feladatának meghatározásakor[2] ma is érvényes a nemzetközi szervezeteknek a kisebbségek s kiváltképp a cigányság jogainak támogatásában. Jogokat alapvetően csak az államok adhatnak, de a nemzetközi szervezetek egyre inkább kötelességüknek tartják, hogy – bár teljesen más eszközökkel, mégsem biztos, hogy eredményesebben, mint a régi kor költői – folyamatosan felhívják az államok és a társadalom figyelmét azokra a csoportokra, amelyek hátrányos helyzetben élnek, és különböző okok miatt nem élveznek teljes jogegyenlőséget.

A cigányság helyzete 1990 után került igazán a nemzetközi figyelem középpontjába. A kommunizmus alól felszabadult közép- és kelet-európai államok integrációja az európai nemzetközi szervezetekbe, a kisebbségekkel kapcsolatban számos – Európa nyugati felén is létező, de általában ott megoldottnak tekintett vagy szőnyeg alá söpört – problémát erősített fel, amelynek megoldása érdekében a nemzetközi közösség is egyre nagyobb felelősséget vállal. Mivel az európai cigányság döntő többsége

[1] A jelen cikkhez felhasználtam a Megfigyelő és ellenőrző mechanizmusok a nemzetközi kisebbségvédelemben: a cigányság helyzete című kéziratban lévő tanulmányom egyes részeit.

[2] „(…)
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet,
(…)
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kánaán."
(Petőfi Sándor: *A XIX. század költői*)

Közép- és Kelet-Európa országaiban él, ilyen kérdésnek tekinthető az egyetlen „valódi európai kisebbség", a roma kisebbség helyzete is.[3]

A roma vagy cigány kisebbség meghatározása számos problémát vet fel. Etnikailag, kulturálisan, nyelvében sem egységes és szétszórtan élő népcsoport(ok)ról van szó, amelynek az összetartozás-tudatot és a kisebbségi létet sokszor csak a közös (társadalom szélére szorult) élethelyzet és a többnyire siralmas szociális életkörülmények, valamint a többségi társadalom megítélése, (elő)ítélete hozzák létre. Így a kisebbségeknek a nemzetközi jogi irodalomban elfogadott klasszikus definíciói csak megközelítő pontossággal alkalmazhatóak a cigányságra.[4]

Ennek ellenére általánosnak tekinthető, hogy a nemzetközi szervezetek az 1990-es években fokozott figyelemmel fordulnak azok felé a csoportok és személyek felé, akiket „a többségi társadalom a »cigány«, »utazó« (…) és más hasonló elnevezéssel illet", akik „önmagukat roma, szinti, kale vagy más néven nevezik (…) és akik tényleges vagy állítólagos vándorló életmódjuk, őseik feltételezett vándorló életmódja, illetve életformájuk miatt a »cigányokhoz« hasonló bánásmódban részesülnek".[5]

Az Európa Tanács (ET) Parlamenti Közgyűlése 1557(2002) számú ajánlása azoknak az 1990 után – mindenekelőtt az ET, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ)[6] és az Európai Unió (EU) kereté-

[3] Mivel a roma kisebbségnek nincs saját állama, és szétszórva él Európában (egyes közösségei majdnem minden európai országban megtalálhatók), sokszor hangsúlyozzák *sajátosan európai* jellegét – lásd például ET Parlamenti Közgyűlése 1203(1993) számú ajánlása 2. pontját. Vö. Liégeois – Gheorghe 1995.

[4] A nemzetközi jogi dokumentumokban nincs általánosan elfogadott meghatározása a kisebbségeknek, de létezik néhány olyan definíció, amely előkészítő anyagokban vagy nem jogi dokumentumokban a nemzetközi jogi irodalomban uralkodó álláspontot fejezi ki. Ezek közül a legtöbbet hivatkozott, úgynevezett Capotorti-jelentés meghatározása szerint: *„Kisebbség az a csoport, amely számát tekintve kisebb, mint az állam lakosságának többi része, nincs domináns helyzetben, és amelynek tagjai olyan etnikai, vallási vagy nyelvi sajátosságokkal rendelkeznek, amelyek megkülönböztetik őket a lakosság többi részeinek sajátosságaitól, és összeköti őket a kultúrájuk, hagyományaik, vallásuk és nyelvük megőrzésére irányuló szolidaritás érzése."* E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1. p. 96. (Idézi például Kovács 1996. 36.)

Az ET Parlamenti Közgyűlésének 1201(1993) sz. ajánlása pedig így fogalmaz: „Ezen Egyezmény értelmében nemzeti kisebbség alatt az embereknek egy államon belüli olyan csoportja értenő, amelynek tagjai:

a) ennek az államnak a területén laknak és annak állampolgárai,

b) hosszan tartó, szilárd és tartós kapcsolatot tartanak fenn ezzel az állammal,

c) sajátos etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi jellegzetességekkel rendelkeznek,

d) kellően reprezentatívak, bár számszerűleg kisebbségben vannak az állam vagy az állam egy régiójának lakossága körében,

e) arra törekednek, hogy közösen megőrizzék azt, amitől közös identitásuk fakad, beleértve kultúrájukat, hagyományaikat, vallásukat vagy nyelvüket."

[5] Az ET Parlamenti Közgyűlésének Kulturális és Oktatási Bizottsága részére készített 6525. számú ajánlástervezet (jelentéstevő: Verspaget képviselőasszony) indoklása, 4. pont.

[6] 1994-ig Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ).

ben – elfogadott nemzetközi dokumentumoknak és kezdeményezéseknek a sorába illeszkedik, amelyek a cigányság sajátos körülményeire és helyzetére tekintettel más kisebbségekétől elkülönítve fogalmazzák meg a nemzetközi közösség felelősségét az európai romákkal szemben.[7]

Ez a megkülönböztetett figyelem nemcsak a roma kultúra megőrzése iránti elkötelezettségből fakad. Az ET számos veszélyeztetett kisebbségi kultúra védelmének szükségességére felhívta már a figyelmet.[8] A roma népcsoportnak azonban nemcsak kisebbségi, hanem sokszor szociális és más emberi jogai is veszélyben vannak a többségi társadalom és nemritkán az államhatalmi szervek részéről is.

Emellett az európai cigányság lélekszáma (Közép- és Kelet-Európában körülbelül 6-7 millió, míg az EU mai tagállamaiban körülbelül 1,5-2 millió roma él) és rendkívül kiszolgáltatott, a társadalomban elfoglalt perifériális helyzete nemcsak az egyes európai államok, hanem az egész kontinens számára potenciális társadalmi, szociális veszélyforrást jelent (vö. az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosának a romákat érintő jelentéseit). Ahogy az EU keleti bővítése során is megfigyelhető volt, az államok igen komoly veszélyt, destabilizáló tényezőt látnak a romák esetleges tömeges migrációjában. Akkor is, ha eme félelmek azért sokszor eltúlzottak.

A romákat érintő kérdések súlyát mutatja, hogy más kisebbségi ügyekhez képest nincs jelentős eltérés a kormányok és a kormányoktól független testületek véleménye között: a kormányoktól függetlenül tevékenykedő EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztos, az ET-tagállamok parlamentjeinek képviselőiből álló ET Parlamenti Közgyűlés és az ET-tagállamok kormányait képviselő ET Miniszteri Bizottság is ugyanazokra a problémákra hívja fel a figyelmet.[9]

A különböző nemzetközi szervezetek 1990 után született átfogó jelentéseit összevetve látható, hogy az elmúlt évtizedben sem sikerült jelentős előrelépést elérni a romák életkörülményeinek és emberi jogainak javításában. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése több ajánlásában is fog-

[7] A különböző, a romákkal foglalkozó nemzetközi dokumentumokon túlmenően például az ET 1995 óta intézményes keretek között segíti tanácsadással, civilek képzésével a tagállamokat a romák szociális integrációját célzó politikák kialakításában. Lásd: <http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Roma_Gypsies/> Az Európai Unió külön PHARE-programokat indított a közép- és kelet-európai romák felzárkóztatására. Vö. Európai Unió Bizottsága 2002.

[8] Például az ET Parlamenti Közgyűlése 1333(1997) számú ajánlása az aromán kultúráról és nyelvről; ET Parlamenti Közgyűlés 1171(1998) számú határozata a veszélyeztetett uráli kisebbségi kultúrákról; ET Parlamenti Közgyűlés 1521(2001) számú ajánlás a romániai csángó kisebbségi kultúráról. Vö. Európa Tanács 2002.

[9] Vö. az ET Miniszteri Bizottság Rec. (2001)17. ajánlását a romák és cigányok foglalkoztatási és szociális helyzetének javításáról; a Miniszteri Bizottság Rec. (2000)4. ajánlását a roma vagy cigány gyermekek oktatásáról.

lalkozott a romák helyzetével.[10] Az ET Parlamenti Közgyűlésében a tagállamok parlamenti képviselői foglalnak helyet, a közgyűlés saját hatáskörében hozott dokumentumai a tagállamok számára nem kötelezőek. A Parlamenti Közgyűlés ugyanakkor szívesen fogad el olyan dokumentumokat, amelyek a szimbolikus politika keretében véleményeket, javaslatokat vagy ajánlásokat fogalmaznak meg a tagállamok vagy az ET vezető döntéshozó szerve a Miniszteri Bizottság részére. Mivel a cigányság problémái, akár más kisebbségi ügyek általában fontos, de kényes kérdéseknek számítanak, ezért a Parlamenti Közgyűlés ezen e téren jól igyekszik kihasználni a ténylegesen csak erkölcsi, politikai súllyal bíró szerepét.

A parlamenti közgyűlési ajánlások a Miniszteri Bizottság számára fogalmaznak meg a tagállamok kormányainak hatáskörébe tartozó javaslatokat. Az ilyen ajánlások elfogadását rendszerint a Parlamenti Közgyűlés valamelyik bizottsága kezdeményezi, úgy, hogy a bizottság az ajánlástervezet kidolgozásával együtt egy előkészítő jelentés megírására is megbízást ad a bizottság egyik tagjának. Az így kijelölt jelentéstevő, általa felkért szakértők és az ET Titkársága segítségével, a tagállamoktól beszerzett információk alapján készíti el részletes elemző jelentését és a közgyűlésnek elfogadásra szánt szövegszerű ajánlástervezetet. A jelentésről és az ajánlástervezetről először zártkörű ülésen döntenek a jelentéstevőnek megbízást adó közgyűlési bizottságban, s a bizottságban elfogadott ajánlástervezet (immár az előkészítő, magyarázó jelentés szövege nélkül) kerül a plenáris ülés elé általános nyílt vitára és elfogadásra. A cigányság helyzetével foglalkozó, 1993-ban elfogadott ajánlást a közgyűlés kulturális és oktatási bizottsága kezdeményezésére Verspaget képviselőasszony jelentése és tervezete alapján fogadták el, míg az ebben a kötetben közölt 2002-es ajánlást a közgyűlés jogi és emberi jogi bizottságában Tabajdi Csaba képviselő készítette elő jelentéstevőként.

A Parlamenti Közgyűlésben elfogadott ajánlások természetesen csak általános javaslatokat tesznek a kormányoknak, hogy mely területen és milyen intézkedések volnának kívánatosak egy adott kérdésben. Az ajánlásokat előkészítő jelentések viszont sokszor információban is gazdag, részletesebb helyzetelemezést nyújtanak. Az 1993-as jelentésében a jelentéstevő a cigányság életkörülményeivel, kulturális és társadalmi jelentőségével foglalkozott, s a Parlamenti Közgyűlés vonatkozó 1203(1993) számú ajánlásában elsősorban a romák életkörülményeinek javítására vonatkozó javaslatok szerepeltek. A 2002-es ajánlás s az azt előkészítő jelentés ezzel szemben kifejezetten a romák jogi helyzetére, emberi és kisebbségi jogainak érvényesülésére koncentrált.

[10] Az 1993-as és 2002-es ajánlást, több kezdeményezés, valamint a Parlamenti Közgyűlésben elfogadott 563(1969) számú „Az európai cigányok és más vándorlók helyzetéről" szóló ajánlás előzte meg. Vö. 1203(1993) számú ajánlás 9. pontja.

A nemzetközi intézmények közül az Európa Tanács mellett, az európai cigányság helyzetéről a legkimerítőbb jelentéseket az EBESZ kisebbségi főbiztosa készítette (a főbiztos 1993-ban, 1999-ben és 2000-ben adott ki külön jelentéseket a romákról). A főbiztosi jelentések és ajánlások nagyrészt ugyanazokat a kérdéseket érintik, amelyek az ET ajánlásaiban is megjelennek: a hátrányos megkülönböztetés, a társadalmi előítéletek, a kritikus szociális helyzet, az oktatás és a művelődés korlátozott elérhetősége, a politikai érdekérvényesítés hiánya majdnem mindegyik nemzetközi jelentésben előfordul.

A nemzetközi szervezetek által készített ajánlásoknak és jelentéseknek a legfontosabb szerepe az, hogy a nemzetközi közösség elé tárják a romák helyzetét, és felhívják az államok figyelmét a szükséges intézkedésekre. Bár az ilyen jelentések és ajánlások hatékonysága vitatható, jelentős mértékben hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a nemzetközi közvélemény a megfelelő információkkal rendelkezzen, és ugyanakkor kifejezzék a nemzetközi közösség politikai felelősségét a romákat érintő ügyekben. A nemzetközi közösség hiteles tájékoztatása rendkívül fontos a kisebbségek, s így a romák esetében, hiszen, ahogy azt az EBESZ kisebbségi főbiztos 1993-as, romákról szóló jelentésében kifejezte: sok esetben maguk az államok a legalapvetőbb információkkal sem rendelkeznek a területükön élő roma közösségekről.[11]

Tekintettel arra, hogy az ET Parlamenti Közgyűlésétől vagy más nemzetközi intézménytől eltérően az EBESZ kisebbségi főbiztos intézménye önálló és az államoktól független tevékenységet lát el, érdemes elsőként áttekinteni a főbiztos jelentéseit. A főbiztos első, 1993-as jelentésében foglalt ajánlások jól tükrözik azokat a problémákat és javaslatokat, amelyek a főbiztos későbbi jelentéseiben éppúgy megjelennek, mint az ET Parlamenti Közgyűlésének ajánlásaiban.

Az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosának posztját az 1992-es helsinki utótalálkozó A változás kihívásai című dokumentumában hozták létre.[12] A főbiztos hatáskörét csak a konfliktusveszéllyel fenyegető helyzetekben gyakorolhatja.[13] Ám a főbiztos személyének igen nagy mozgástere

[11] A romák (cigányok) az EBEÉ térségében 1993. Az EBEÉ Nemzeti Kisebbségi Főbiztos jelentése. (Roma (Gypsies) in the CSCE Region – Report of the High Commissioner on National Minorities) különleges ajánlásokra vonatkozó rész. Lásd <http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations/roma/roma93.htm>

[12] EBEÉ Helsinki Zárónyilatkozat 1992. II. fejezet.

[13] „A Főbiztos a lehető leghamarabb »gyors riasztást« (early warning) ad, és ha szükséges, »gyors akciót« (early action) kezdeményez, amennyiben a nemzeti kisebbségek problémáihoz kapcsolódó feszültségek még nem haladták túl a »gyors riasztás« stádiumát, de amennyiben a Főbiztos megítélése szerint alkalmasak arra, hogy az EBEÉ övezetébe eső konfliktussá fajuljanak, fenyegetve a békét, a stabilitást vagy a résztvevő államok közötti kapcsolatokat, és amelyek igénylik az EBEÉ Miniszteri Tanácsa vagy a Vezető Tisztviselők Bizottsága figyelmét és fellépését." Főbiztosi alapítóokmány 3. cikk (Kovács Péter fordítása).

van abban, hogy mely helyzeteket ítéli olyannak, hogy a fellépését szükségessé tegyék.

E tágabb értelmezés teszi lehetővé, hogy a főbiztos az európai cigányság helyzetével is behatóan foglalkozzék. Ugyan a főbiztos az államoknak címzett ajánlásaiban is utal a romákat érintő kérdésekre, az anyaországgal nem rendelkező romák helyzete akkor került inkább előtérbe, mikor a tagállamok az egész EBESZ térséget érintő biztonságpolitikai megközelítésben (a diszkrimináció és a migráció veszélyeinek fényében) vetették fel a roma kisebbségekkel való bánásmód kérdését. 1993-ban az EBEÉ Vezető Tisztségviselők Bizottsága hivatalosan felkérte a főbiztost, hogy készítsen átfogó jelentést a romák helyzetéről az EBEÉ tagállamok területén, amelyet később, immár saját kezdeményezésből a főbiztos további jelentései követtek.[14]

A főbiztos 1993-ban adta ki a Romák az EBEÉ térségben című jelentését, amelyet 1999-ben a bécsi EBESZ felülvizsgálati értekezlet keretében az emberi vetületekkel foglalkozó szekció számára készített beszámolója és 2000-ben a romák hátrányos megkülönböztetéséről szóló jelentése követett.

1993-as jelentésében a főbiztos mindenekelőtt a roma közösségek gazdasági, társadalmi helyzetének problémáira hívta fel a tagállamok figyelmét. A jelentés a romák hátrányos helyzetének és „jogfosztottságának" okait a roma és nem roma közösségek közötti kapcsolatok, másrészt a romák és a hivatalos állami szervek közötti viszony összetettségében és állandó kiszámíthatatlanságában látta.[15]

Az 1993-as főbiztosi jelentés általános és különleges ajánlásokat fogalmazott meg a tagállamok számára. Az általános ajánlások szerint 1) a tagállamoknak meg kell erősíteniük az EBEÉ keretében a roma kisebbségeket is érintő kötelezettségvállalásaikat, különösen az EBEÉ 1990-es Koppenhágai Zárónyilatkozata kisebbségvédelemre vonatkozó szakaszait; 2) a tagállamok további határozott és hatékony intézkedéseket kell, hogy tegyenek a romákat érintő problémák megoldására, hisz ezek a problémák, mindenekelőtt a migráció területén, komoly nemzetközi szintű következményekkel járhatnak; 3) a tagállamoknak meg kell erősíteniük az EBEÉ emberi jogi szempontjait, amelynek keretébe a romakérdés legtöbb problémája is tartozik, az államoknak szorosabban együtt kellene működniük a romapolitikák összehangolásában, a tapasztalatcserében stb.; 4) a nemzetközi migráció tekintetében a tagállamoknak el kell ismerniük a jelenleg az európai térségben zajló migrációs trendek okainak

[14] Estébanez 1997. 143. A Vezető Tisztségviselők Bizottságának 1993. április 26–28. közötti találkozója.

[15] A romák (cigányok) az EBEÉ térségében 1993. Az EBEÉ Nemzeti Kisebbségi Főbiztos jelentése.

összetettségét, amelybe a roma és más hasonló csoportok elleni xenofób vagy rasszista támadások, illetve az ilyen csoportok gazdasági-társadalmi diszkriminációja is beletartozik. Ennek a keretében külön felhívja a jelentés a figyelmet a frissen függetlenné vált államok állampolgársági törvényeire, valamint az EBEÉ tagállamokban a politikai menedékjog és az idegenrendészeti gyakorlat emberségesebb alkalmazására.

A különleges ajánlások körében a főbiztosi jelentés felhívta a figyelmet arra, hogy érdemes volna a romakérdést az EBEÉ emberi jogi szempontokkal foglalkozó fórumainak állandó napirendi pontjaként tárgyalni, szükséges lenne az EBEÉ keretében a romákhoz kapcsolódó tevékenységeket és a pénzügyi forrásokat növelni, az Emberi Jogok és Demokratikus Intézmények Irodán (ODHIR) egy roma kapcsolattartási helyet létesíteni, annak érdekében, hogy az EBEÉ hatékony segítséget tudjon nyújtani a tagállamoknak romapolitikáik kialakításában, valamint feltétlenül szükségesnek ítélte a romák helyzetének további, behatóbb tanulmányozását és a romaügyekben érintett kormányzati, nem kormányzati szervezetek és különösen a nemzetközi szervezetek (elsősorban az EBEÉ, az EU, az ENSZ és az ET) vonatkozó tevékenységének összehangolását.[16]

A kisebbségi főbiztos az 1993-as jelentést követően, tekintettel arra, hogy az akkori jelentésben foglalt ajánlások nagyobb része nem teljesült, 1999-ben újabb jelentésben fogalmazta meg a cigányság helyzetével kapcsolatos értékelését. Az egyetlen komoly előrelépést az ODIHR keretében létrehozott romaügyi kapcsolati pont létrehozása jelentette.[17] 1999-es jelentésében a főbiztos tételesen foglalkozik azokkal a területekkel, amelyeket a legégetőbbnek tart a romák helyzetével kapcsolatban. Jelentését ennek megfelelően bizonyos témák köré szervezte, amelyek a rasszizmus, a minden szinten megvalósuló egyenlőség, az életkörülmények, a sokszínűség tisztelete, a romák társadalmi, politikai részvétele, az államok felelőssége és a nemzetközi szervezetek, valamint az államok közötti hatékony együttműködés kérdésére terjedtek ki. Különösen felhívta a figyelmet az erőszakos rasszista cselekmények veszélyeire, a társadalmi előítéletek és kirekesztés szerepére, az állami szervek felelősségére az élet minden területén kívánatos esélyegyenlőség megteremtésében, a romák rendkívül hátrányos megélhetési lehetőségeire, a roma kisebbségi identitás megőrzésének és fejlesztésének szükségességére, a romák közéleti szerepvállalásának, illetve a romák helyzetét megcélzó kormányzati poli-

[16] Uo.

[17] A Nemzeti Kisebbségi Főbiztos jelentése a romákról és szintikről 1999. [Report of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Session 3 („Roma and Sinti") of the Human Dimension Review Conference, 22 September 1999, Vienna, RC.GAL/2/1999h. Lásd: <http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations/roma/roma99.htm>. Lásd még az ODIHR roma kapcsolattartási pont tevékenységéről <http://www.osce.org/odihr/cprsi>.

tikákban való tevékeny részvételüknek a megerősítésére, valamint az államok felelősségére a nemzetközi kötelezettségeik minden szintű (így a romákkal szembeni) teljesítésére és a hatékony államközi együttműködés és tapasztalatcsere fontosságára.[18]

Az 1999-es javaslathoz csatolt ajánlások jóval nagyobb léptékűek és részletesebbek a korábbi jelentés ajánlásainál. Az 1999-es ajánlások öt téma köré csoportosulnak: a diszkrimináció és faji alapú erőszak; az oktatás; az életkörülmények; a politikai részvétel és végül az EBESZ romaügyekért felelős mandátumának megerősítése.

A jelentés külön is hangsúlyozza a diszkrimináció jogi meghatározásának és orvoslásának szükségességét, ezen belül is többek között az etnikai, faji vagy vallási gyűlöletkeltés jogi tilalmának megteremtését, a hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöbölését az állami szervek gyakorlatából, az igazságszolgáltatásban dolgozók emberi jogi továbbképzését a faji vagy etnikai diszkriminációt érintő területeken, a diszkrimináció minden formájának megszüntetését az oktatásban stb. Külön érdemes megemlíteni, hogy a jelentés javasolja egy olyan kormányzati szerv létrehozását az EBESZ-tagállamokban, amelynek feladatkörébe tartozna a diszkriminációellenes rendelkezések megismertetése éppúgy, mint a diszkriminatív jogsérelmek kivizsgálása és üldözése.[19]

A jelentés hangsúlyozza, hogy a politikai részvétel területén az elsődleges cél, a romák minél hatékonyabb közéleti szerepvállalásának megteremtése érdekében a javaslat ajánlásai nemcsak kormányoknak, hanem a nemzetközi szervezeteknek, így az EBESZ-nek is szólnak. (Hasonló módon az ET Parlamenti Közgyűlésének 1993-as ajánlása is hangsúlyozza a nemzetközi szervezetek közötti együttműködés erősítését ezen a téren és a nemzetközi szervezetek tevékenységének bővítését a romákat érintő kérdésekben.)[20] A politikai részvétel erősítése szempontjából a jelentés ajánlásaiban kiemeli a romák bevonását a *romapolitikák* kialakításának folyamatába; a romák részvételének fontosságát a helyi és a központi kormányzatban egyaránt. Az ajánlások még kitérnek a romák közéleti részvételét segítő közigazgatási, politikai képzések fontosságára, valamint egyes tagállamok gyakorlata (például Macedónia és Horvátország)[21] miatt az állampolgársági jogszabályok méltányos megfogalmazására és alkalmazására, hogy a romák diszkriminatív megkülönböztetésének minden formája elkerülhető legyen állampolgárság megszerzésére irányuló igényük elbírálásakor.

[18] Uo. 3–11.

[19] Uo. 7–8.

[20] ET Parlamenti Közgyűlés 1203(1993) számú ajánlás XX–XXII. pont.

[21] A Nemzeti Kisebbségi Főbiztos jelentése a romák és szintik helyzetéről az EBESZ térségben, 2000 (Report on the Situation of Roma and Sinti in the OSCE Area, 2000). Lásd: <http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations/roma/index.php3>

Különösen az ET Parlamenti Közgyűlés 2002-es ajánlásához készített jelentés alapján szembeötlő a romák jogi-politikai besorolásának sokszínűsége: míg a legtöbb országban nemzeti vagy etnikai kisebbségként ismerik el, addig más országokban vagy egyáltalán nem ismerik el különállásukat, vagy szociális csoportként kezelik őket (a romák jogi státusáról lásd ebben a kötetben részletesebben az ajánlás I. sz. függelékét).

Az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztos 2000-ben, több nemzetközileg elismert szakértő bevonásával, egy újabb, minden korábbinál részletesebb és rendkívül terjedelmes jelentést készített a romák helyzetéről, amely szerkezetében és ajánlásaiban lényegileg az 1999-es jelentés felépítését követi. A fent vázolt témakörök mellett mindkét jelentésben hangsúlyosan szerepel még az EBESZ ODIHR romaügyekért felelős kapcsolattartási tevékenységének további erősítése. Ennek keretében mindkét javaslat kitér arra, hogy szüksége van a romák körülményeinek helyszíni tanulmányozására és megismerésére, a romákat érintő képzések és adatgyűjtés kiterjesztésére stb.

Az EBESZ főbiztos mandátumának ismeretéből és a romák helyzetével kapcsolatos jelentéseiből összességében két fontos mozzanat tűnik elő: először is, a roma kisebbség életkörülményeinek és társadalmi helyzetének változatlansága, hacsak nem romlása immár középtávon is nemzetközi szintű következményeket vonhat maga után, különösen az elvándorlás, a nemzetközi migráció vagy a társadalmi konfliktusok elmérgesedése terén. A főbiztos jelentéseiből világosan kitűnik, hogy ezek a problémák a nemzetközi biztonság és stabilitás veszélyeztetésére is hatással lehetnek. Másodsorban pedig az vehető ki a főbiztosi jelentésekből, hogy az EBESZ keretében, különösen az emberi jogi vetületekről szóló dokumentumokban vállalt kisebbségvédelmi kötelezettségeket az adott kisebbség – ebben az esetben a romák – speciális helyzetének és igényeinek megfelelő tág értelmezésben kell a tagállamoknak teljesíteniük. Azaz a főbiztos megközelítése alapján úgy tűnik, az adott kisebbség konkrétan hátrányos és veszélyforrást jelentő helyzetének megváltoztatása a leglényegesebb cél, amelyben az EBESZ keretében vállalt tagállami kötelezettségek pusztán a megfelelő eszköz kialakításához szükséges jogi keretet biztosítják.[22]

Az Európa Tanács keretében 1990 után elfogadott két parlamenti közgyűlési ajánlás, más (nem elsősorban biztonságpolitikai) megközelítésből, de hasonló következtetéseket fogalmaz meg, mint a főbiztosi jelentések. Az 1993-ban, Verspaget képviselőasszony jelentése és tervezete alapján elfogadott ajánlás különösen a kultúra, az oktatás, a tájékoztatás, a jogegyenlőség és a mindennapi élet (politikai konzultáció szükségessége, lakáshelyzet, foglalkoztatási helyzet stb.) területén fogalmaz meg konkrét

[22] Vö. uo. 161–179.

javaslatokat a kormányok részére. Az EBESZ kisebbségi főbiztosának jelentéseihez hasonlóan hangsúlyozza még az ajánlás a romákat érintő tudományos kutatások szerepének jelentőségét és a romákról elérhető információk rettentő hiányosságait.[23]

Amint az idő előrehaladtával az EBESZ Kisebbségi Főbiztos is egyre komolyabb jelentésekkel és nyomatékosabb ajánlásokkal lépett fel a tagállamokkal szemben, úgy az ET Parlamenti Közgyűlése is elismerte, hogy az 1990-es években a romák helyzete az egyes országokban általában romlott vagy legalábbis nem javult, s sok esetben még az elengedhetetlenül szükséges állami fellépés is hiányzik. Ennek megfelelően az ET Parlamenti Közgyűlésének 2002-es ajánlása az 1993-asnál jóval konkrétabb, részletesebb és erélyesebb ajánlásokat fogalmaz meg a tagállamok és az ET részére is.

A romák társadalmi helyzete alapvetően befolyásolja lehetőségeiket abban, hogy a nemzetközi dokumentumokban, különösen az európai országok nagy része által elfogadott EBESZ Koppenhágai Zárónyilatkozatában és az ET Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményében biztosított jogokkal megfelelően tudjanak élni.

Ez jól mutatja azt is, hogy az államoknak először azokat a jogi-politikai megoldásokat kell megtalálniuk, amelyek egyáltalán megteremtik annak *lehetőségét,* hogy a romák más, például kulturális jogaikat érvényesíteni tudják, hogy sajátos identitásukat megőrizhessék. A 2002-es jelentésből és ajánlásból az is látszik, hogy nem feltétlenül a normatív intézmények, a törvényben foglalt kisebbségvédelmi normák hiánya akadályozza a romák kisebbségi és emberi jogainak érvényesülését: ahogy azt az EBESZ Kisebbségi Főbiztos jelentései is hangsúlyozzák, a romák olyan speciális kisebbségi csoportot alkotnak, amely a törvényben biztosított jogaival csak akkor tud élni, ha előbb ennek társadalmi feltételeit megteremtették. A nemzetközi szervezetek jelentései azt is mutatják, hogy ezek a feltételek az európai államok többségében még hiányoznak.

Az ET Parlamenti Közgyűlésének 2002-es ajánlása és az azt előkészítő jelentés először kísérelt meg teljes és átfogó képet adni a romák jogi helyzetéről az ET tagállamaiban. A tagállamok hiányos adatszolgáltatásának ellenére azt lehet mondani, hogy világos kép rajzolódik ki társadalmi, jogi státusukról, emberi és kisebbségi jogaik helyzetéről. Nagy erénye a dokumentumnak, hogy a klasszikus kisebbségi jogokon kívül külön is kitér a romák számára különösen jelentős kérdésekre, így a roma nők jogaira, az oktatási jogokra, szociális jogaik érvényesülésére. A 2002-es parlamenti közgyűlési ajánlás minden korábbi nemzetközi ajánlásnál messzebbre megy a diszkrimináció elleni állami fellépés szorgalmazásában, a nemzetközi szerepvállalás kiterjesztésében (például Európai Roma Ombudsman

[23] ET Parlamenti Közgyűlés 1203(1993) számú ajánlás I–XXII. pontok.

intézményének felállítására tett javaslattal) vagy a romák politikai-közéleti szerepe támogatásának kérdésében (az ajánlás 15. b) pontja).

Az, hogy a 2002-es ajánlás az európai államok mai gyakorlatának és jogi intézményeinek számbavételére épült, lehetővé tette, hogy az ajánlásban megfogalmazott javaslatok olyan konkrét kérdéseket vessenek fel, amelyek az európai államok többségét érintik. Az ajánlások megfogalmazása ugyanakkor csak az első lépés: hogy mennyire és mikor fognak az ajánlásban foglalt javaslatok a tagállamok gyakorlatában megvalósulni, nem lehet kiszámítani. Mindenesetre az, hogy az EBESZ Kisebbségi Főbiztos és az ET korábbi ajánlásaiból az elmúlt évtizedben nem sok valósult meg, a 2002-es ajánlás hatékony érvényesülésével szemben sem ad okot túlzott optimizmusra.

Irodalom

Benoit-Rohmer, Florence 1996. *The Minority Question in Europe.* Strasbourg: Council of Europe Publications

Estébanez, Martin Maria Amor 1997. The High Commissioner on National Minorities – Development of the Mandate. In: Bothe, M. – Ronzitti, N. – Rosas, A. (eds) *The OSCE in the Maintenance of Peace and Security.* The Hague: Kluwer Law International. 121–132.

Estébanez, Martin Maria Amor 1999. 'Minority Protection and the OSCE' In: Cumper, P. – Wheatley, S. (eds) *Minority Rights in the 'New' Europe.* The Hague: Martinus Nijhoff. 35–46.

Kovács Péter 1996. *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem.* Budapest: Osiris

Liégeois, Jean-Pierre – Gheorghe, Nicolae 1995. *Roma/Gypsies: An European Minority.* London: Minority Rights Group

Pentikäinen, Merja 1997. The Role of the Human Dimension of the OSCE. In: Bothe, M. – Ronzitti, N. – Rosas, A. (eds) *The OSCE in the Maintenance of Peace and Security.* The Hague: Kluwer Law International. 89–102.

Hivatalos dokumentumok (angol nyelven)

Európai Unió Bizottsága 2002. *EU támogatás a közép- és kelet-európai roma közösségek számára.* Brüsszel. A világhálón elérhető magyar változat: <http://europa.eu.int/comm/enlargement/docs/pdf/brochure_roma_hu.pdf>

Európa Tanács Szociális Kohéziós Program <http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Roma_Gypsies/>

Európa Tanács Miniszteri Bizottság Rec. (2001)17. számú ajánlása a romák és cigányok foglalkoztatási és szociális helyzetének javításáról. <http://www.coe.int>

Európa Tanács Miniszteri Bizottság Rec. (2000)4. számú ajánlása a roma vagy cigány gyermekek oktatásáról. <http://www.coe.int>

Európa Tanács Parlamenti Közgyűlés 563(1969) számú, az európai cigányok és más vándorlók helyzetéről szóló ajánlása
Európa Tanács 2002. *Veszélyeztetett kisebbségek Európában*. Budapest: Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ
EBESZ Vezető Tisztségviselők Bizottságának 1993. április 26–28. közötti találkozójának nyilatkozata (angolul): <http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations/roma>

EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztos ajánlásai

A Nemzeti Kisebbségi Főbiztos jelentése a romákról az EBEÉ térségében (1993). Lásd: <http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations/roma/roma93.htm>
A Nemzeti Kisebbségi Főbiztos jelentése a romákról és szintikről (1999)
Report of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Session 3 („Roma and Sinti") of the Human Dimension Review Conference, 22 September 1999, Vienna, RC.GAL/2/1999. Lásd: <http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations/roma/roma99.htm>
A Nemzeti Kisebbségi Főbiztos jelentése a romák és szintik helyzetéről az EBESZ térségben (2000). Lásd: <http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations/roma/index.php3>

MANDEL KINGA

A román felsőoktatás-politika és az EU-csatlakozás

Bevezetés

Románia 2002-es prágai NATO-csatlakozása, valamint az ország számára kilátásba helyezett Európai Uniós csatlakozás kihatással van az ország belpolitikai folyamataira, a gazdasági reformra és az ezekkel szoros kapcsolatban álló oktatási reform alakulására is.

Románia az elmúlt néhány évben több európai uniós kezdeményezés aláírója, így az 1998-as Sorbonne-i Nyilatkozat, az 1999-es Bolognai Nyilatkozat, a 2001-es Prágai és Salamancai Nyilatkozatoké, melyek a felsőoktatás európai térségének kialakítását célozzák. E felsőoktatási egyezmények az európai piacgazdaság versenyképességének fejlesztését,[1] a kelet-közép-európai térség felsőoktatási stabilitásának megvalósítását[2] tűzték ki célul a tudományos kutatás és technológia fejlesztése, a felsőoktatáson belüli diák- és tanármobilitás, a felsőoktatási rendszerek kompatibilitásának megvalósítása által.

Tekintettel arra, hogy e nyilatkozatok életbe léptetése nem kötelező érvényű, és nincs egy központi irányító hatalom, amely számonkérné a javaslatok teljesítését és rendelkezne a vitás kérdésekben, vagy felülbírálná a nemzeti döntéseket, határozatokat,[3] így kérdéses, hogy e nyilatkozatokban megfogalmazott ajánlásokat milyen mértékben hajlandóak és képesek az egyes országok, így Románia is gyakorlatba ültetni. Továbbá kérdésként fogalmazódik meg, hogy mekkora a társadalmi akarat – beleértve a kormányzati szervek, politikai pártok, más érdekcsoportok és civil szerveződések elkötelezettségét – a nemzeti felsőoktatási rendszernek EU-kompatibilissá alakításában?

[1] Bakonyi 2001. 2.
[2] Bologna declaration, 1999. 1.
[3] Teodosiu 2002.

A Bolognai Nyilatkozat és annak romániai gyakorlata

A Bolognai Nyilatkozat célja három szóban összegezhető: mobilitás, alkalmazhatóság és versenyképesség. A Nyilatkozat hat javaslatot tartalmaz:

– Ösztönzi a könnyen érthető, átlátható és összehasonlítható szintek és fokozatok bevezetését, valamint azok következetes használatát, a diplomamelléklet alkalmazásával, az európai polgárok alkalmazhatóságának és az európai felsőoktatás nemzetközi versenyképességének növelése érdekében.

– Javasolja a kétciklusos (angolszász) rendszer bevezetését, felsőfokú és posztgraduális szintek alkalmazását, ahol a második ciklus elvégzése mesteri (masters) vagy doktori fokozattal jár.

– Támogatja egy, az ECTS-hez hasonló kreditrendszer bevezetését, mely elősegíti a diákok mobilitását. Javasolja kreditek megszerzésének lehetőségét a nem formális, az informális vagy akár az életen át tartó tanulás keretében is.

– Javasolja a tanár- és diákmobilitás ösztönzését, a mobilitás útjában álló akadályok felszámolásával a külföldi tréningek, képzési periódusok kölcsönös elismerését.

– Ösztönzi az európai együttműködések megvalósítását a minőségbiztosítás érdekében, összehasonlítható kritériumok és metodológiák kidolgozását a minőségbiztosításban.

– Támogatja az európai szempontok érvényesítését a tantervfejlesztésben, intézmények közötti együttműködések, mobilitási sémák és integrált tanulmányi programok, tréningek és kutatások megvalósítása során.[4]

A résztvevők ugyanakkor elkötelezik magukat, hogy ezeket a célokat a saját intézményi keretükben próbálják megvalósítani, tiszteletben tartva a kultúrák, nyelvek és nemzeti oktatási rendszerek sokféleségét, valamint az egyetemi autonómiákat.[5]

A Bolognai Nyilatkozatot Románia részéről Andrei Marga írta alá, aki az 1997–2000 közötti időszak oktatási minisztere volt. Marga az 1990 utáni időszak legmarkánsabb oktatáspolitikai személyisége és elkötelezett híve az átfogó oktatási reform megvalósításának. Az ő funkcióba lépéséig az addig egymást követő oktatási miniszterek (Mihai Golu, Petre Maior, Virgil Petrescu) reformelképzelése részleges volt, az oktatás egyes szegmenseinek megreformálására korlátozódott.

Az egykori cseh pénzügyminiszter, Leszek Balcerowicz elmélete szerint a kommunista rendszer egyetlen öröksége a jól képzett emberi erőfor-

[4] Bologna declaration 1999. 2.
[5] Teodosiu 2002. 15.

rás, amit nem mondhat el magáról a többi (nem az egykori szocialista blokkhoz tartozó) fejlődő ország. A pártállami rendszer nem tudta megfelelőképpen alkalmazni a képzett embereket, így az az ellentmondásos helyzet alakult ki, hogy a képzett népesség ellenére kevés volt az újítás, alacsony maradt a gazdaság szintje, frusztrálttá váltak az emberek, rontottak a képességek és a szakmai morál, elvándorolt a képzett emberek egy része. Balcerovicz szerint az elvándorlás a magas intellektuális potenciál és a gazdasági rendszer megszorításai közötti feszültség eredménye, ami csak átfogó radikális gazdasági és ezzel szorosan együtt járó oktatási reformmal akadályozható meg.[6] Úgy tetszik, hogy a Marga-féle román oktatási reform ebbe a keretbe illeszthető, amennyiben célja a rendszer egészére, így az oktatás szerkezetére, tantervekre, tankönyvekre, programokra, oktatás-irányításra, pedagógusképzésre, finanszírozásra kiterjedő átfogó átszervezés. Margat mind barátai, mind politikai ellenségei, európéer személyiségnek tartják, aki európai oktatási rendszerek – egyes vélemények szerint[7] főként a német – mintáit próbálta a román nemzeti hagyományokhoz igazítva meghonosítani. Marga a hároméves minisztériumi pozíció betöltése alatt hozzájárult a felsőoktatás decentralizációjához és az egyetemi autonómia kibővítéséhez azáltal, hogy az egyetemek hatáskörébe utalta az egyetemi felvételik megszervezését, hogy lehetővé tette az egyetemi oktatóknak és professzoroknak az egyetemek által történő kiválasztását, az egyetemek saját kritériumai szerint, valamint elősegítette az egyetemek pénzügyi autonómiájának kialakítását. Elkülönítette a felsőoktatási intézményekben az akadémiai vezetést az adminisztratív vezetéstől. Elősegítette a bolognai egyezmény előírásainak alkalmazásához, átalakítva a doktori képzés szerkezetét és bevezetve a diplomamellékletet, mely a képzések kölcsönös elismerését segíti, ugyanakkor az egyetemi oktatók és hallgatók mobilitását mozdította elő azzal, hogy kölcsönös diplomaelismertetési egyezményt kötött több országgal, köztük Magyarországgal is. Jogilag megvalósította kihelyezett egyetemi tagozatok létesítését, mely a hallgatói költségek csökkenésével járt, és amely ugyanakkor lehetővé tette más országok, így Magyarország számára is kihelyezett egyetemi fiókok létrehozását Romániában. Hozzájárult az 1995-ös Tanügyi Törvény 1997-es sürgősségi kormányrendelettel, majd 1999-es Tanügyi Törvénnyel történő megváltoztatásához, ezáltal eleget téve az 1995-ös törvénnyel elégedetlen különböző társadalmi és politikai csoportok igényeinek.[8]

[6] Balerowicz 1995. 45.

[7] Alexandru Brezniceanu, demokrata párti parlamenti képviselő, képviselőházi oktatási bizottsági tag 1992–2000 között.

[8] Lásd: Bilanțul unui mandat (1997–2000). 4–5.

Marga nagy tehetséggel terjesztette el a médiában reformelképzeléseit, ezáltal széles körben elfogadtatva azokat. Személye, mint az az egyes politikai pártok oktatási bizottsági tagjaival készített interjúimból kiderül, szinte általános elismertségnek örvendett. Valószínűleg Margának nagy szerepe volt abban, hogy 2000-ben Románia sikeresen lezárta az Európai Uniós csatlakozás oktatási fejezetét.

Margának ugyanakkor hároméves miniszteri ideje alatt nem sikerült jelentős mértékben változtatni a tanügyi törvény etatista-centralista szemléletén, nem tudta kivívni az egyetemi autonómia teljes mértékű biztosítását. Bár jelentős lépéseket tett a bolognai nyilatkozat életbe léptetése érdekében, és nyitott a különböző nemzetközi együttműködések, kölcsönös diplomaelismertetések, tanárok és diákok mobilitásának megvalósítása, mindez önmagában kevésnek bizonyult ahhoz, hogy leküzdje e meglehetősen konzervatív rendszer ellenállását, rigiditását.

Ilyen értelemben a felsőoktatás továbbra is centralizált rendszer, ahol részletkérdésekben is a központi hatalom dönt, alulfinanszírozott, az autonómia korlátozott, az oktatás ezentúl is az ismeretátadásra szorítkozik, lokális, nemzeti standardok elérését célozza, a verseny, a vizsgáztatás, a fokozatok megszerzése és maga az egész rendszer nagymértékben kitett a korrupció hatásainak.[9]

A bolognai nyilatkozat megvalósítását a csatlakozott országokban vizsgáló tanulmány,[10] mely a salamancai és prágai nyilatkozatot előkészítő nyomon követő („follow up") elemzés, megállapítja, és ez Romániára is érvényes, hogy az oktatás minden szintjén fennmaradtak a hosszú tanulmányi programok és a merev monodiszciplináris curriculumok, ugyanakkor továbbra is kevés figyelemben részesül az egyetemi oktatók mobilitásának kérdése.

A Prágai és Salamancai Nyilatkozatok és a romániai gyakorlat

A Bolognai Nyilatkozatot a későbbi Prágai és Salamancai nyilatkozatok a következő javaslatokkal egészítették ki:

– Ösztönzik az egyetemi autonómiát, mert az egyetemeknek képeseknek kell lenniük új kapcsolatok kiépítésére, beleértve a gazdasági partnereket is, és gyorsan kell tudniuk cselekedni.

– Támogatják az egyetemek autonómiájának növelését, azért is, mert az egyetemeknek képeseknek kell lenniük saját statégiájuk meghatározására, az oktatási és kutatási prioritások kiválasztására, a finanszírozás módjának megválasztására, a curriculum arculatának kidolgozására, az egyetemi oktatók és a hallgatók kiválasztási kritériumainak megállapítására.

[9] Horobet – Chiriţoiu 1999. 4.

[10] *Trends in Learning Structures in Higher Education (II)* Follow-up Report 2001.

– Ugyanakkor az autonómia elszámoltathatóságot is jelent, ami stratégiai tervezést föltételez, valamint megkívánja célok és prioritások meghatározását, az oktatási és kutatási feladatokhoz a helyi, hazai és külföldi partnerek megválasztását, a kutatási területek kijelölését, a curriculum, a menedzsment és humán erőforrás meghatározását, szelekcióját, a hallgatók kiválasztási szabályainak felállítását.

– A felsőfokú intézmények célja és szükséglete, hogy figyelembe vegye végzetteinek munkaerőpiaci alkalmazhatóságát. Ez a programok nagyobb rugalmasságát föltételezi, és a diákok élethosszig tartó tanulására és alkalmazkodóképességének fejlesztésére alapozó tananyag-felfogásokat, valamint minden egyes tanulási tapasztalat felhasználásának sokféleségét.

– Ösztönzik a minőségbiztosítás nemzetközivé tételét, fejlesztését, ami végső soron a versenyképességet növeli. Az akkreditációs eljárások és a minőségbiztosítási mechanizmusok optimalizálása a feltételei ennek.[11]

A prágai és salamancai nyilatkozatok aláírója a 2000 óta oktatási miniszteri tisztséget betöltő Ecaterina Andronescu miniszterasszony. A Román Szociáldemokrata Párt (PSD) képviseletében működését kifejtő politikus munkásságát az oktatásban érintettek (pedagógusok, egyetemisták, diákok, szülők és adminisztratív személyzet) állandó elégedetlensége és felháborodása övezte. Sokak véleménye szerint[12] ugyanis a miniszterasszony nemcsak lelassította és megállította a Marga által felgyorsított és konkrét cselekvésekbe fordított reform folyamatát, de vissza is fordította azt. Bár a nyilatkozatok és a dokumentumok szintjén[13] a miniszterasszony is elkötelezettnek mutatkozott a román felsőoktatás európai integrációjának megvalósítása mellett, 2000 óta hozott intézkedései nem voltak összhangban nyilatkozatai tartalmával.

Ily módon a Rektorok Országos Tanácsának, valamint az egyes politikai pártok szakértőinek, az RMDSZ felsőoktatási tanácsának elutasításába ütközött az oktatási minisztérium által készített felsőoktatási törvénytervezet is,[14] mely bár kinyilatkoztatja az egyetemi autonómiát, cikkelyeiben mégis olyan mértékben korlátozza azt, hogy lényegében végül nem marad más, csak az üres, tartalom nélküli autonómia fogalom.

A kolozsvári Babeş-Bolyai egyetem prorektora bírálatában kijelentette, hogy az egyetemek Adminisztratív Tanácsának törvényi előrása révén

[11] Teodosiu 2002. 19.

[12] Közéjük sorolhatók a parasztpárti, demokrata, liberális és romániai magyar demokrata szövetség – képviselőházi oktatási bizottsági tagjai, valamint a többé vagy kevésbé független szakértők egy része is.

[13] Lásd: Strategia învăţământului superior românesc pe perioada 2001–2010. 1. vagy Protocol privind colaborarea între PSD şi UDMR în anul 2003. 15.

[14] A felsőoktatási törvénytervezet 2003. év eleji 8. változatáról van szó. Azóta valószínűleg már van 9. és 10. változat is.

egy választási és centralista rendszer kompromisszumát próbálják megvalósítani, mely az államnak biztosítana elsődleges szerepet.[15] A törvénytervezet egy másik cikkelye kimondja, hogy a felsőoktatás birtokát képezik az oktatási minisztérium jelenlegi és később visszaszerzendő tulajdonai, és a minisztérium jóváhagyhatja bizonyos tulajdonok átszármaztatását más felsőoktatási intézményekhez. Ez a cikkely azért problematikus, mert nem tisztázza, hogy mi a felsőoktatási intézmények tulajdona, így a minisztérium vagyonát képezik a felsőoktatási intézmények által korábban vásárolt tulajdonok is, melyeket eltulajdoníthat, átszervezhet. A kolozsvári prorektor véleménye szerint ez az előírás önmagában egy újabb nemzetiesítés.[16] Ugyanakkor ez a cikkely ellentmond a prágai és salamancai nyilatkozatok előírásának is, mely javasolja az egyetemek tulajdonának autonóm módon történő adminisztrálását.

A felsőoktatási törvény egy másik cikkelye előírja, hogy milyen mértékű fizetésben részesülhetnek az egyetemi oktatók, képzettségük, fokozataik, betöltött funkciójuk, az oktatásban eltöltött idő függvényében. Ez a cikkely sérti az egyetem autonómiáját, akadályozza az egyetemek közötti verseny kialakulásának lehetőségét. Ezen előírás ellentmond a bolognai nyilatkozat ama kitételének, mely a felsőoktatási intézmények közötti versenyhelyzet kialakítását ösztönzi a minőségbiztosítás érdekében.

Egy másik cikkely kimondja, hogy a minisztérium hagyja jóvá a felsőoktatási intézmények által kidolgozott tanterve, annak érdekében, hogy az összhangban legyen a nemzeti kívánalmakkal. E cikkely szintén az autonómiát sérti, mert az Országos Akadémiai Értékelő és Akkreditációs Tanács[17] révén már létezik a rendszernek egy ötévenkénti ellenőrzése, így szükségtelen a minisztériumi felügyelet. A központi hatalom túlzott mértékű beavatkozása ellentmond mind a bolognai, mind a prágai és salamancai nyilatkozatok azon előírásainak, melyek a felsőoktatási intézmények autonómiájának bővítését javasolják.

További cikkely írja elő, hogy az egyetemi oktatók közszereplésükben legyenek tekintettel az intézet „image"-ére, megnyilvánulásuk nem érintheti az oktatói vagy a kutatói tevékenységet, és nem zavarhatja a közvéleményt. Ez az előírás a felsőoktatási intézmények oktatóinak szólásszabadságát korlátozza.

Mint láthattuk, a kolozsvári Babeş-Bolyai egyetem prorektorának véleménye szerint a törvénytervezet centralista, és jelentősen korlátozza az egyetemi autonómiát. Hasonló véleményt tükröznek a Rektorok Országos Tanácsának, valamint az RMDSZ felsőoktatási tanácsának nyilatkozatai is.

[15] *Monitorul de Cluj,* 2002. 10. 15.
[16] Nemzetiesítésen értve a fennálló államosítás, állam általi eltulajdonítás lehetőségét.
[17] CNEAA – Consiliul Naţional de Evaluare şi Acreditare Academică.

Kétségkívül e tervezeten, mely a nyolcadik változat, még jelentős változások mennek végbe, mind annak társadalmi vitái által, az oktatási minisztérium változtatása során, mind az RMDSZ által kidolgozott javaslatok figyelembevétele során,[18] a parlament képviselőházának oktatási bizottsági, majd képviselőházi plenáris, a szenátus oktatási bizottsági, a szenátus plenáris vitájában, majd a két ház közötti egyeztetés során. Mégis e törvénytervezet, jelenlegi állapotában jól tükrözi az oktatási minisztérium és ezáltal a jelenlegi PSD (Szociáldemokrata Párt) kormány oktatáspolitikai elképzeléseit. Úgy tűnik, hogy mindeddig a 2003-ban székbe kerülő Alexandru Athanasiu sem változtatott.

Következtetések

Bár jelen elemzés az 1997–2003 közötti időszak oktatáspolitikájával foglalkozik elmélyültebben, mégis megkozkáztatható a következtetés, hogy a „társadalmi változások"[19] utáni román oktatáspolitika egyik fő jellemvonása annak koherencianélkülisége. Az 1990 utáni időszakban ugyanis nem alakult ki konszenzus a társadalomban, így a politikai pártok között sem a tekintetben, hogy melyek az oktatás fejlesztésének kívánatos irányvonalai, amelyek mellett mindenki elkötelezné magát. Mindamellett, hogy a Tanügyi Törvény kimondja, hogy az oktatás nemzeti prioritás, és minden politikai párt választási programja hangsúlyozza az oktatás fontosságát, külön fejezetet szánva annak, mégis kevés a társadalmi akarat az oktatás támogatására és annak megreformálására. Ezt mutatja az a tény is, hogy Románia az a kelet-közép-európai ország, amely a legkevesebbet szán a GDP-ből oktatásra. A Tanügyi Törvénybe foglalt oktatásra szánt 4 százalékot mindeddig soha nem sikerült a gyakorlatban megvalósítani, és úgy tűnik, hogy ebből a keretből a felsőoktatásra szánt 2,5 százalék is csupán illúzió marad. Tekintettel az oktatásra szánt alacsony költségvetésre, a nemzetközi támogatások kiszámíthatatlanságára, az oktatás mindig harmadrendű kérdés marad, mely nagymértékben függ a kormányzó hatalom politikai beállítottságától, elkötelezettségeitől, irányultságától. Az oktatási rendszer EU-kompatibilitásának megvalósítása, demokratizálása, amely biztosítaná a mindenki számára történő hozzáférést, az átláthatóság és az elszámoltathatóság megvalósítását, valamint az oktatás etatista-centralista jellegének megszüntetését, az oktatás irányításának decentralizálását – társadalmi konszenzus hiányában – az éppen

[18] Az RMDSZ a kormánypárttal (PSD – Szociáldemokrata Párt) kötött parlamenti támogatási egyezménye során – folyamatosan egyeztet a kormánypárttal a készülő törvénytervezetekről, javaslatait az egyezmény értelmében a kormánypárt figyelembe veszi a törvénytervezetek elkészítése, módosítása folyamán.

[19] Az 1989-es eseményeket értve a „társadalmi változások" alatt.

aktuális politikai erőfennállás függvénye. Így a fejlődés e tekintetben meglehetősen akadozott a négyéves kormányzati ciklusoknak megfelelően, néha kisebb-nagyobb előrelépések történnek, majd megtorpanás, lelassulás, esetleg viszszafejlődés következik, aztán, remélhetőleg újabb lépések előre.

Irodalom

Bakonyi Károly 2001. Sorbonne-tól Prágáig: A Bologna Folyamat. *Magyar Felsőoktatás,* 9.

Balerowicz, Leszek 1995. Research and Education in the Post-Communist Transition. In: *Western Paradigms and Eastern Agenda: A Reassesment. Transformation of the National Higher Education and Research Systems of Central Europe.* Institut für die Wissenschaften for Menschen

Berács József 2003. A Magyar Felsőoktatás exportképessége. Stratégiai gondolatok a bolognai folyamat kapcsán. In: Magyar Felsőoktatás, www.magyarfelsooktatas.hu.

Haug, Guy–Tauch, Christian 2001. Trends in Learning Structures in Higher Education (II) Follow-up Report

Horobet, Alexandra – Chiritoiu, Bogdan 1999. Euro-Shape and Local Content: The Bottom Line on Romanian Higher Education Reform. Civic Education Project

Hrubos Ildikó 2003. Vitatott pontok, nyitott kérdések. A Bolognai Nyilatkozatból adódó strukturális változások megvalósíthatósága a magyar felsőoktatásban. *Magyar Felsőoktatás* www.magyarfelsooktatas.hu

Korka, Mihai 2000. *The reform of Romanian Education (1998–1999).* Sevilla: M. Ottitsch

Legea Învăţământului Universitar (Proiect – varianta VIII). 2003. Ministerul Educaţiei şi Cercetării

Marga, Andrei 1998. *Guidelines for the Reform of Education in Romania.* Ministry of National Education

Marga, Andrei 2000. *Bilanţul unui mandat (1997–2000).* Ministerul Educaţiei Naţionale (kézirat).

Marga, Andrei 2001. L'interaction universitaire en Europe Centrale et du Sud-Est. In. *Enseignement supérieur en Europe.* Vol. XXVI. No 2.

Neményi, Ágnes 2001. The role of romanian universities in social trensformation. Conference paper, France

Program de Guvernare pe perioada 2001–2004. Guvernul României

Protocol privind colaborarea între PSD şi UDMR în anul 2003

Strategia învăţământului superior românesc pe perioada 2001–2010. Ministerul Educaţiei şi Cercetării

Teodosiu, Flaviana 2002. The Bologna Agreement – the Euro of Education. Civic Education Project Conference paper, Timişoara

„The European Higher Education Area". Joint Declaration of the European Ministers of Education. Bologna, 1999

UBB dă la pământ cu Legea Învăţământului Superior. *Monitorul de Cluj,* 2002. 10. 15.

Blénesi Éva

Felébresztett történelem

Bevezetés

A múlt és az ahhoz való viszonyulás nemcsak az identitás egyik alapeleme, hanem a közösségek egyik fő összetartó ereje is. Minden egyéni vagy társadalmi identitáshoz szervesen hozzátartozik a múlthoz való viszonyítás, ezért is mondhatjuk, hogy a történelemmel való foglalkozás mindig is összefüggött saját identitásunk keresésével. Más szóval: a társadalmi önelképzelés szorosan kapcsolódik a társadalmi emlékezéshez, vagyis a történeti tudathoz. De úgy is fogalmazhatnánk, hogy csak az merül igazán feledésbe, aminek az adott jelenben nincsenek meg a vonatkozási keretei. Ebből a megközelítésből jobban megérthető a kollektív emlékezet rekonstruktív jellege is, amely szerint a kollektív emlékezet nem a múltat, mint olyant őrzi meg, hanem az idővel változó vonatkozási keretekkel egyben maga a múlt is folyamatosan újjászerveződik. „A közösségeknek (…) van történelmük – bizonyos értelemben a múltjukból állnak –, ezért egy igazi közösség »az emlékezet közössége«, mely nem felejti el a múltját. Annak érdekében, hogy a közösség ne felejtse el a múltját, a közösség újra és újra elmeséli a történetét, az őt alkotó narratívát."[1]

Az utóbbi évtizedekben a társadalomtudományban, a történettudományban[2] és a szociálpszichológiában[3] is kialakult egy olyan sajátos megközelítés, amely a társadalmi tudás, továbbá a történeti tudás magyarázatában a narrativitás sajátosságait hangsúlyozza. A narratív magyarázat elvével kapcsolatosan pedig Hayden White úgy fogalmaz, hogy „ezek az események nem azért valósak, mert megtörténtek, hanem először is azért, mert emlékezésre méltónak ítéltettek, másodszor pedig azért, mert képesek maguknak helyet találni az eseményeknek egy kronologikusan rendezett sorában".[4] A történelem és szociálpszichológia narratív metszéspontjában két klasszikus szociálpszichológiai kutatási terület, a kollektív

[1] Bellah 1985. 153.
[2] White 1973, 1977; Hull 1975; Carr 1999; Gyáni 2000.
[3] Bruner 1986; László 1999.
[4] White 1997. 134.

emlékezet és az identitás problémáinak újrafogalmazására is lehetőség nyílik.[5] A szociálpszichológiában pedig számos olyan monográfia is megjelent már, amely a történelem szociális, emlékezeti konstrukciójának kérdésével foglalkozik,[6] illetve a nemzeti etnikai csoporthoz tartozás, a csoportidentitás és a csoporttörténet összefüggéseire világít rá.[7]

A társadalmaknak elsősorban az önmeghatározás miatt van szükségük a múltra. „Egy nemzet csak akkor él, ha elevenen tartja múltját" – fogalmazott Haykal.[8] Jan Assmann viszont tovább megy e gondolatnál, amikor azt mondja, hogy „A történelem: cselekvés és emlékezés eredője. Emlékek nélkül nincs történelem; cselekvés nélkül a megtörténtek nem emlékezetesek".[9] Feltevődik azonban a kérdés, hogy az írás, a lejegyzés hogyan is szervezi át az emlékezet szerkezetét. Assmann már idézett könyvében rámutat arra, hogy míg a kommunikatív emlékezet az interperszonális érintkezésben elevenen él, addig a szövegben való megformáltság lehetővé teszi az értelem kivonását a kommunikációból. Mindez azt is jelentheti, hogy a szövegek elveszíthetik a maguktól való értődésüket, ami viszont azt eredményezheti, hogy már nem szólnak minden további nélkül a jelenhez, és feszültségbe kerülnek vele. Ennek a feszültségnek a feloldása új kihívást jelent az értelmező számára. Ugyanis már nem elégséges az egyébként feledésbe merülő múltat átörökíteni, mivel a jelen számára közvetlenül meg nem ragadható múlt értelmezésre szorul. Az értelmező feladata tehát, hogy megteremtse azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek lehetővé teszik a „lefagyott" múlt felelevenítését. Ám az a mód, ahogyan a történész az emlékezés, az emlékezet még megőrzött anyagából, illetve a különböző forrásokból a saját múltunkról szóló történetét megalkotja, döntő módon irányt szab a múlt megrajzolt képének. Peter Burke szerint „ma túlságosan is egyszerűnek látszik az emlékezet és az írott történelem viszonyának ez a hagyományos felfogása: az emlékezet azt tükrözi, ami valójában történt, a történelem pedig az emlékezetet. A történelem és az emlékezet is egyre problematikusabbnak tűnik számunkra. Úgy látszik, többé nem olyan ártatlan tevékenység a múltra viszszaemlékezni, róla írni, mint egykor gondolták. Mintha immár sem az emlékezet, sem a történeti művek nem volnának objektívek. A történészek igyekeznek megtanulni, hogy számoljanak a tudatos és tudattalan szelekcióval, interpretációval és torzítással. Az emlékezetet és a történeti műveket illetően egyre inkább úgy látják, hogy a társadalmi csoportok határozzák

[5] Pataki 1998.
[6] Pennbaker – Paez – Rimé 1997
[7] Lásd a kérdésről László 2003.
[8] Muhammad Husayn Haykal (1888–1965), idézi Biesterfeldt 1991. 277.
[9] Assmann 1988. 105. A történelem- és a cselekvésfogalom összefüggéséről lásd Brunner 1984. Lásd Assmann 1999. 226.

meg, vagy legalábbis befolyásolják a válogatás, az értelmezés és a torzítás módját: ez nem csupán az egyén műve."[10]

Hosszú előtörténetük van azoknak az elemzéseknek, amelyek a társadalmi cselekvések megértését tűzték ki célul, és számos tanulmány született arról is, amely a társadalmi tudat, a csoportidentitás és az egyéni viselkedés közötti összefüggéseket próbálta feltárni. Nemkülönben gazdag irodalommal rendelkező az a szemlélet a társadalom- és történettudományokban, amely a történelmet, a történeti emlékezetet egy adott korra, politikai, társadalmi helyzetre jellemző társadalmi konstrukciónak tekinti.[11] Amint arra Feischmidt Margit és Rogers Brubaker is utalnak közös tanulmányuk bevezetőjében,[12] e felfogás gyökerei még a század húszas éveire nyúlnak vissza, amikor Maurice Halbwachs a durkheimi szociológia alapján az emlékezet társadalmi meghatározottságát megfogalmazta. „Nem lehetséges emlékezés olyan vonatkozási keretek híján, amelyekkel a társadalomban élő emberek emlékeik rögzítése és újratalálása céljából élnek."[13] Halbwachs tétele szerint a tökéletes magányban felnövekvő egyén nem rendelkezne emlékezőképességgel, mivel az emlékezet a szocializálódás folyamán tapad az emberhez. Jóllehet mindig az egyén az, aki emlékezettel „rendelkezik", az emlékezőképesség mégis kollektív produktum. Bár a kollektívumok nem rendelkeznek emlékezettel, mégis meghatározóan befolyásolják tagjaik emlékezetét. Még a legszemélyesebbnek mondható emlékek is csak társadalmi csoportok keretei közt zajló kommunikációban és interakcióban születnek meg. Így ezen feltevés értelmében nemcsak a másokkal kapcsolatos tapasztalatokra emlékezünk, hanem arra is, amit ők maguk mesélnek el, igazolnak és tükröznek vissza. Ezért élményeinkre is mások vonatkozásában, a jelentések társadalmi veretű összefüggésének keretei közt teszünk szert, ugyanis „észlelés nélkül nincsenek emlékek".[14]

Pierre Nora francia történész az emlékezést, a belőle fakadó kollektív emlékezetet, végül pedig magát a történetírói tudást is konstrukciókként magyarázza, így – szerinte – a belőlük származó tudást (értékrendet, valamint világlátást) sem „tükrözésnek", „utánzásnak" avagy „rekonstruálásnak", hanem a konstruálás eredményének tekinti. „Emlékezet, történelem: távolról sem szinonimák – írja Pierre Nora –, s rá kell ébrednünk, hogy szembeállítja őket minden. Az emlékezet maga az élet, melyet élő

[10] Burke 2001. 6. Peter Burke tanulmánya *Varieties of Cultural History* (Cambridge, Polity Press 1997) című kötetének fejezeteként jelent meg. A *Régió*ban megjelent fejezet Ábrahám Zoltán fordítása.

[11] A társadalmi emlékezet témakörében megjelent szerteágazó irodalomról átfogó értékelést nyújt Olick – Robbins 1999.

[12] Lásd Feischmidt – Brubaker 1999.

[13] Halbwachst idézi Assmann 1999. 36.

[14] Uo. 36.

csoportok hordoznak, s ekképpen folyamatos fejlődésben áll, kitéve az emlékezés és a felejtés dialektikájának, nem törődve szükségszerű deformációjával, védtelen minden használat és manipuláció ellen, hajlamos hosszú rejtőzködésre és hirtelen új életre kelésre. A történelem mindig problematikus és tökéletlen rekonstrukciója annak, ami már nincs. Az emlékezet mindig időszerű jelenség, megélt kötődés az örök jelenhez; a történelem a múlt megjelenítése. (…) Az emlékezet az általa összeforró közösségből fakad, ami – Maurice Halbwachs szavaival – annyit tesz, hogy annyi emlékezet van, ahány csoport. Az emlékezet természeténél fogva sokféle és sokszorozódó, kollektív, többes számú, mégis individualizált. A történelem – épp ellenkezőleg – mindenkihez és senkihez sem tartozik, ez adja egyetemes elhivatottságát. Az emlékezet a konkrétban gyökerezik, a térben, a gesztusban, a képben és a tárgyban. A történelem csak időbeli folyamatokhoz, fejlődési ívekhez és dolgok közötti viszonyokhoz kapcsolódik. Az emlékezet abszolútum, míg a történelem csak a viszonylagost ismeri."[15]

Emlékezni viszont csak úgy lehet, ha megvannak hozzá az eszközeink. Az eszközök készletét pedig Pierre Nora az emlékezet helyeinek (lieux de mémoir) nevezi.[16] „Az emlékezet helyei – írja Gyáni Gábor – a személyesen megélt és spontán módon ható emlékezet (vagyis a hagyomány) és a történelem (tehát a rekonstruált múlt) metszéspontján keletkeznek olyan pillanatban, amikor van még mire építeni az akart, az óhajtott történelmi emlékezést. Másként szólva, a múlt maradványaiból mesterségesen alkotott emlékezethelyek arra szolgálnak, hogy a kívánt emlékezet tartósan megszilárdítsa önmagát. Az ismeretlenségbe merülő múlt ennek folytán az emlékezet helyeinek a közvetítésével kerül be a történelmi emlékezet közösségi vérkeringésébe."[17] Gyáni szerint az emlékhelyek sokféle formát ölthetnek, de valamennyiüket összeköti, hogy létüket kivétel nélkül az írott kultúrának köszönhetik. Ez viszont kifejezője annak a ténynek, hogy a hagyomány főként a szóbeliség világának felel meg, míg a történelem az írásbeliség jegyében keletkezik és fejti ki hatását.[18] Hagyomány és történelem tehát nem ugyanaz, jóllehet szoros rokonságot mutatnak egymással, hiszen mindkettő nélkülözhetetlen az identitás megteremtéséhez és fenntartásához.

Jelen dolgozatban arra szeretnék kísérletet tenni, hogy megvizsgáljam a történelem szerepét a társadalmi tudat és a társadalmi-politikai cselekvés összefüggésrendszerének a fényében, még pontosabban arra próbálok magyarázatot keresni, hogy mi lehet az oka annak, hogy mindaz, ami

[15] Nora 1999. 142–158.
[16] Uo. 143.
[17] Gyáni 2000. 82.
[18] Lapointe 1999. 49–66., 87–103.

egy többnemzetiségű társadalomban látszólag társadalmi cselekvés egyhamar etnikai síkok mentén polarizálódhat. A bevezetőben Maurice Halbwachs és Pierre Nora, Gyáni Gábor, Peter Burke, illetve Jan Assmann idevágó gondolataira támaszkodva megpróbáltam rávilágítani az emlékezés és identitás, az emlékezés és történelem, a történelem, a történeti emlékezet közötti összefüggésekre, a hatalom és a történelmi viszonyára, és arra a lehetőségre, hogy egy adott társadalomban élő nemzeti-etnikai csoportok kisajátíthatják a történelmi emlékezetet. A továbbiakban, miután körüljártam a társadalmi identitás, a társadalmi tudat és a társadalmi cselekvés fogalmakat, azt próbálom elemezni, hogy e négy tényező közötti lehetséges kölcsönhatás hogyan tereli etnikai síkra a társadalmi cselekvést.

A történelem megközelítése

Mások megítélésében minden egyént a már előzetesen berögződött nézetei befolyásolják. De a már jól ismert hiedelmek és meggyőződések segítenek bennünket abban is, hogy könnyebben elhelyezhessük magunkat és másokat az adott társadalmi kontextusban.

A többnemzetiségű társadalmak – természetüknél fogva – két vagy több, saját kulturális identitással bíró csoportból állnak. Amellett, hogy a társadalomban végbemenő eseményeket minden egyes egyén különkülön is érzékeli – így ezáltal azok mintegy interperszonális szintre redukálhatóvá válnak –, az eseményeket az egyének egy adott kulturális entitás részeiként észlelik. Ez azt is jelenti, hogy mindaz, ami egy csoportot mint közös kulturális identitással bíró entitást jellemez – amelynek összetevői közé éppúgy beletartoznak a történelmi sérelmek, mint a politikai aspirációk vagy a követelések – egy olyan egyének fölött átívelő ideológiai háló kialakításához járul hozzá, amelyen belül az események értelmezhetővé válnak. Az individuumok közül ki-ki maga szabadon dönthet arról, hogy az adott eseményt a saját szemszögéből vagy pedig egy csoport által elfogadott nézet alapján ítéli-e meg. Jóllehet valamely külső veszélyeztetettség esetén, vagy pedig abban az esetben, ha az egyén úgy véli, hogy eltérő véleménye miatt a csoport kizárhatja magából, feltételezhetően a saját csoportja által diktált elvárások szerint fogja továbbadni vagy közvetíteni az eseményeket.

A továbbadáson itt egyszerűen azt a módot értem, amelynek révén az eseményeket megközelítik és felhasználják. Tulajdonképpen minden esemény „történetivé" válik abban a pillanatban, hogy megtörténik, tehát egy esemény kapcsán a történelem interpretálásáról és annak felhasználásáról beszélünk.

Az egyén pedig legalább kétféle módon is tudomást szerezhet a már megtörtént eseményekről. Az egyik ilyen mód a közvetett vagy szerzett tudás révén. Ebben az esetben „oktatják" számára a történelmet, míg a

másik esetben közvetlen módon szerez tudomást az eseményekről, azaz empirikus tapasztalatok révén jut hozzájuk.

Az emberi kapcsolatok természetéből adódóan az információátadás minden esetben szubjektív. Az objektivitás ténye csak az átadás pillanatában áll fenn, azaz közvetlenül a cselekvés ideje alatt. Azonban abban a pillanatban, hogy végrehajtják a cselekvést, maga a cselekvés is történetivé válik, ezáltal mintegy kiszolgáltatódik az újabb interpretációnak. Számos olyan eszköz áll a tanított történelem rendelkezésre – legyen az szóbeli, auditív vagy írott –, amelynek segítségével információ közvetíthető egy adott eseményről. Ilyen eszközök például a formális előadások, a kötetlen beszélgetések, a könyvek, a modern technika eszközei: a film, a rádió, a televízió, a műhold, az internet stb. De ugyanezt a célt szolgálták a régmúlt idők hagyományos eszközei is: a pergamentekercsek, a kőbe vésett emléktáblák vagy a barlangrajzok.

Amint arról már szó esett az előbbiekben, a történelmi eseményekről való ismeretszerzésnek az a másik módja, amikor az egyén közvetlen módon, empirikus tapasztalatok révén szerez tudomást az eseményekről. Az ily módon szerzett tapasztalat közvetlenségéből adódóan érzelmekkel telített. A tanított történelem befolyásolhatja és módosíthatja ugyan az eseményekről alkotott benyomásokat, de az elemzések alapjául mégis a közvetlen benyomások szolgálnak, és a későbbiek során ezek lesznek döntően meghatározóak. Általánosan elfogadott tény, hogy a közvetlen módon szerzett tapasztalatokhoz társuló gondolatok és érzelmek intimitásuknak köszönhetően sokkal erőteljesebbek, mint a tanított történelem által „elsajátított" tudáshoz társuló érzelmekéi. Jóllehet a tanított történelemmel ellentétben, a közvetlen módon elsajátított történelem hatása is csak arra a csoportra korlátozódik, amelyik szemtanúja volt az eseményeknek.

A történelem megközelítésének e második módja nemcsak azért fontos, mert ez az azonnalibb a két módszer közül, hanem azért is, mert ez szolgál alapul az egyén, tágabb értelemben pedig egy adott csoport vagy egy egész társadalom „élő emlékezetének" kialakításához. Az élő emlékezet pedig az eseményt megelőzően mintegy 70-től 90 évig tartó periódust is felölelhet. A tanított történelemre támaszkodva az élő emlékezet vagy a „majdnem élő emlékezet" visszanyúlhat akár 180 évre is az adott esemény megtörténte előtti időszakban.

A tanított történelem és az események közvetlen értékelésének összjátéka teremti meg azt a keretet, amely végső fokon az elemzés alapjául szolgál. Hogy a későbbiek folyamán tulajdonképpen mi is épül erre az alapra a kognitív folyamatok és a környezeti hatások kölcsönhatásából, az a mai napig is vitatott kérdés, amelyre ezúttal nem térünk ki. Elég, ha leszögezzük, hogy a történelemről vagy a történelmi eseményekről szerezhető tudásnak két formája van: az egyik a közvetett, azaz a tanított, a másik pedig a közvetlen, vagyis a tapasztalati úton szerzett tudás.

Ha már egyszer tudomást szereztünk valamely történelmi eseményről, ezt nemcsak azért emlegetjük fel, hogy jobban megértsük, vagy árnyaltabb fogalmat alkossunk róla, hanem azért is, hogy segítsen bennünket – a csoporton kívüli vagy a csoporton belüli kihívások hiányában – a csoportidentitás és a csoporton belüli kohézió megerősítésében. Egy-egy jelentősebb belső vagy külső konfrontáció esetén a történelmi események a csoportidentitás megerősítését szolgálják. Ez a dinamika működik minden olyan társadalomban, amely magába foglal egy vagy több egymással összetartozó csoportot (gondolok itt szakmai hovatartozás, politikai preferencia vagy gazdasági érdekeltségek mentén szerveződő csoportosulásra), de még nyilvánvalóbb ez a tendencia olyan többnemzetiségű társadalmakban, ahol a kulturális különbözőségekre való hivatkozás különösen alkalmas az identitástudat folytonos újratermelésére. A multikulturális társadalmakban, ahol az etnikai különbözőségekre rátevődnek a szakmai, politikai hovatartozás, a társadalmi rétegződés és a földrajzi elhelyezkedés különböző rétegei, ez a ciklikus folyamat még inkább tetten érhető: minden egyes eseményt annak interpretálása követ, amely megerősíti az identitást, majd az további cselekvést vált ki, és konfrontációhoz vezethet, ez pedig hozzájárul az identitás újabb megerősítéséhez. Tehát a nemzeti-etnikai csoportok közötti különbözőségek azáltal is megerősítést nyernek ebben a folyamatban, hogy a megosztottság olyan sokrétű és kiterjedt, hogy kevés olyan esemény akad, amelyet ez a ciklus ne ölelne magába. Idővel ez a ciklikus folyamat annyira berögződötté válik, hogy a társadalom etnikai megosztottságához vezethet. A különböző nemzeti-etnikai csoportok közötti kiélezett konfliktusok még erőteljesebben befolyásolják az élő emlékezetet, ezáltal még polarizáltabb megosztást eredményezve a társadalmi identitás vonatkozásában.

Fejtegetésemnek ezen a pontján azt a fogalmi hálót szeretném körvonalazni, amelynek segítségével megragadhatóvá válik a történelmi tudat, a társadalmi identitás és a társadalmi cselekvés között fennálló összefüggés. Ezt követően pedig arra szeretnék kitérni, hogy mindezen tágan értelmezett elemek a történelem felhasználásával kölcsönhatásba lépve miként éleznek ki egy adott társadalmi eseményt szélsőséges etnopolitikai megnyilvánulásokká.

A társadalmi cselekvéstől az etnikai síkok mentén történő polarizációig

Az előbbiekben szó esett már arról, hogy a társadalmi csoportosulások összetételükben magukban foglalhatnak különböző gazdasági, földrajzi vagy etnikai rétegződéseket oly módon, hogy e tényezők közül valamelyik az adott társadalmi csoport meghatározó jellemzőjévé váljon. Egy példával élve: bármely politikai csoportosulás egyfajta társadalmi szerveződés is, ám nem minden társadalmi szerveződés politikai is egyúttal.

Továbbmenve e gondolat mentén, a politikai csoportosulások nem zárják ki az azonos síkon történő gazdasági, földrajzi vagy etnikai összetételű szerveződések lehetőségét. Hasonlóképpen a társadalmi csoportok szintjén kialakuló társadalmi tudatot, társadalmi identitást és társadalmi cselekvést meghatározhatja a politikai, a gazdasági, a földrajzi és az etnikai összetétel.

A társadalmi tudat fogalmáról számos meghatározás született.[19] Vizsgálódásunkban úgy határozzuk meg a társadalmi tudatot, mint olyan fogalmat, amely egy társadalmilag öntudatos egyedekből álló csoport gondolatainak, érzéseinek, hiedelmeinek és magatartásának az eredményeképpen jött létre. A társadalmi tudaton nem azt értjük, hogy a társadalom tagjai valamennyien egyformán gondolkodnának, legkevésbé pedig azt, hogy létezne valamely társadalom „fölötti" tudat, mint attól független létező valami. Inkább úgy kell fogalmaznunk, hogy a társadalmi tudat befolyásolja a csoport tagjai között létrejövő lehetséges kapcsolatokat, és ösztönzőleg hat rájuk abban a törekvésükben, hogy olyan eszme szerint viselkedjenek, amelyet a csoport saját kulturális produktumának tekint. Társadalmi tudatról akkor beszélünk, amikor valaki a „mi" és nem az „én" szellemében gondolkodik, vagyis az „én" tudatát felváltja a „mi" tudata, s mint ilyen, az egyén arra csoportra hivatkozik, amelyhez tartozik.

A társadalmi tudat a társadalmi cselekvés és a társadalmi magatartás révén jut kifejezésre. Akkor válik láthatóvá, manifesztté, amikor valamely csoport azonosulni tud egy bizonyos társadalmi mozgalommal, amely aztán olyan összetevők miatt, mint az identitás, a történelmi események, a követelések, sérelmek egykönnyen a politikai irányvonalak mentén polarizálódhat. Ez a tudat mutatkozhat meg olyan közös érdekekhez való viszonyulás esetében is, mint amilyen a környezetvédelem vagy a természeti erőforrásoknak a megőrzése. De megnyilvánulhat egy bizonyos társadalmi csoportnak egy másik társadalmi csoport iránti viszonyában is, azaz ellenséges vagy barátságos megnyilvánulásában. A társadalmi cselekvés tehát felfogható a társadalmi tudat kifejeződéseként, amelynek során minden tevékenység egy sajátos területhez kötődik: politikához, választásokhoz, környezetvédelemhez, oktatáshoz, kultúrához és még egy sor egyéb területhez.

A politikai cselekvés a társadalmi cselekvés tág spektrumához képest jóval szűkebb területre fókuszál. Az utóbbi átfogóbb célkitűzéseivel ellentétben, a politikai cselekvésnek könnyebben meghatározható, konkrétabb céljai vannak: például a hatalom megszerzése, egy adott érdekcsoport befolyásolása vagy bizonyos jól körülhatárolt célok elérése. A társadalmi

[19] Jelen dolgozatban a társadalmi tudat fogalmának meghatározásakor szándékosan a Durkheim által fémjelzett „kollektív tudat" meghatározására támaszkodtam. Lásd Némedi 1996.

cselekvés – széles körű célkitűzéseiből fakadóan – a társadalmi identitás megerősítését szolgálja. A politikai cselekvés pedig sajátos céljainak köszönhetően az adott tevékenység résztvevői által képviselt politikai, gazdasági, geopolitikai vagy etnikai érdekeket jeleníti meg. Így a politikai cselekvés folyamata során a különböző csoportok közötti különbségek is markánsabban mutatkoznak meg.

A társadalmi identitás képezi a személyek közötti interakciók igazi lényegét, mivel akár a csoporton belüli személyek egymás iránti magatartásáról legyen szó, akár a másik csoport tagjaival szemben kialakított viszonyról, az egyén az esetek túlnyomó többségében annak a személynek vagy személyeknek véleménye alapján hozza meg az értékítéletét, akivel vagy akikkel közvetlen módon került kapcsolatba. Jóllehet az interperszonális kapcsolatokat idővel befolyásolhatja a tapasztalat, mégis az első találkozás alkalmával kialakított benyomások maradnak a döntőek, sőt a további személyközi interakciók is nagymértékben függnek a társadalmi identitástól, hisz az egyénnek másokkal szembeni magatartását annak a csoportnak a meghatározó értékei befolyásolják, amelyhez maga is tartozik.

A társadalmi identitáselméletek azt sugallják, hogy minden interperszonális kapcsolatot alapvetően a csoportközi kapcsolatok határoznak meg, s az egyén a csoport képviselőjeként viselkedik a másik csoport tagjaival vagy az egész csoporttal szembeni viszonyában. Ily módon a társadalmi identitás biztosítja az egyén számára a társadalmi differenciáláshoz, a társadalmi osztályozáshoz és az összehasonlításhoz szükséges alapot. Az egyént társadalmi tudata határozza meg a csoportja iránti érzelmek és a velük való kapcsolat kialakításában, és abban, hogy milyen értékeket közvetít, milyen magatartásformákat alakít ki, és milyen sztereotípiákat fog majd használni a másik csoport tagjaival szemben. Átfogó jellege ellenére a társadalmi identitáselmélet mégsem képes kimerítő elemzést adni a csoportközi kapcsolatok természetéről; pusztán abban nyújt segítséget, hogy jobban megértsük a társadalmi tudat és a társadalmi viselkedés közötti összefüggéseket. Ennek a megközelítésnek talán sikerül támpontot nyújtania ahhoz, hogy mélyebben megérthessük az elfogultság és az előítéletes gondolkodásmód keletkezésének a mechanizmusát.

A történelem kulcsfontosságú szerepet játszik valamely csoport társadalmi tudatának a kialakításában. Segíti a csoportot a nemzeti identitása megerősítésében, és a politikai cselekvések alapjául is szolgálhat. Minden politikai mozgalom társadalmi támogatottságot keres saját ideológiájának építéséhez. Ebben a folyamatban a legkülönbözőbb sztereotípiákkal, prekoncepciókkal, ítéletekkel és magatartásformákkal van dolga, amelyek közül valamennyi a társadalmi tudatot alkotó elemek közé tartozik, s mint ilyen, a csoportok közötti differenciálás alapját képezi.

A történelmi sérelmek és a történelmi emlékek olyan elemek, amelyeket a nemzeti identitás részeiként tartanak számon, a nemzeti identitás

viszont a társadalmi identitás egy bizonyos formája. A nemzeti identitás a múltbeli eseményekkel áll kapcsolatban. Azokra a tényezőkre utal, amelyek azt sugallják, hogy kapcsolat létezik egy adott nemzeti csoport ma élő tagjai és a múltbeli kulturális, társadalmi, politikai, vallási, illetve nemzeti tapasztalatai között. Ugyanakkor az aktuális politikai, gazdasági és kulturális események is alakítják a csoportbeli nemzeti identitást, és rámutatnak az adott csoport és más csoportok közötti különbözőségekre.

A társadalmi élet e négy területe közötti összefüggéseknek a feltárása továbbra is fontos marad, amennyiben jobban meg akarjuk érteni két vagy több közösség között létrejövő lehetséges kapcsolatokat.

Esetleges következtetések

A történelmi események nagyban alakítják egy csoport identitását, és egyben megerősítik annak folyamatos fennmaradását és megnyilvánulásait. Ez a megállapítás különösen releváns olyan esetekben, amikor egy társadalmi entitás tagjai a közösségen kívüli kihívással találják szembe magukat. Ilyen esetekben kerül sor az identitás újbóli megerősítésére, amelyre a külső csoport tagjai hasonlóképpen az identitásuk megerősítésével reagálnak egyfajta öngerjesztő ördögi körré alakítva a már kialakult spirális folyamatot, ezáltal is mintegy hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyének és a csoportok társadalmi identitástudata még inkább megerősödjön.

Az előbbi fejezetben ismételten szó esett már arról, hogy a társadalmi csoportosulások magukba foglalhatnak gazdasági, politikai, nemzeti-etnikai, vallási rétegeket, társadalmi rétegződéseket, s e tényezők közül adott esetben bármelyik elem a társadalmi csoportosulás meghatározó jegyévé válhat. Ám amikor az említett összetevők oly módon tevődnek egymásra, hogy a közösség önmagát a politikai-ideológiai, nemzeti-etnikai, vallási hovatartozása vagy a társadalomban elfoglalt pozíciója vagy ezek lehetséges kombinációja alapján definiálja, akkor a csoporton belüli, illetve csoporton kívüli szakadás még inkább elmélyülhet.

Tekintettel arra, hogy az egyesülő Európában egyre inkább szélesedik a különböző társadalmi csoportok közötti együttműködésnek a lehetősége, illetve új dimenziók nyílnak mind az interperszonális, mind pedig a csoportközi kapcsolatok kialakításában, rendkívül fontos, hogy jobb rálátásunk legyen a lehetséges kapcsolatok dinamikájára. Többek között ez is teszi indokolttá, hogy megvizsgáljuk azt a kölcsönhatást, amely a történelem, a társadalmi identitás, a társadalmi tudat, illetve a társadalmi cselekvés között létrejöhet. Ebben a kontextusban a társadalmi tudat, illetve a társadalmi identitás közvetítő elemekként foghatóak fel a történelem és a társadalmi cselekvés viszonyrendszerében.

A nemzeti-etnikai csoportok vonatkozásában legalább három olyan esetre kell különösen odafigyelnünk, amelyek komoly hatással lehetnek a társadalmi identitás és a társadalmi cselekvés alakulására: 1) amikor egy

csoport alacsonyabb pozíciót foglal el egy adott társadalmi struktúrában (például az ukrán kisebbség Lengyelországban vagy a ruszin kisebbség Ukrajnában); 2) amikor a csoport a meglévőnél „magasabb" pozíciót tulajdonít vagy követel a maga számára a társadalomban (a magyar kisebbség Szlovákiában, illetve Romániában); 3) amikor egy csoport pusztán marginális szerepbe kényszerül egy társadalomban (például a roma kisebbség Magyarországon, Romániában vagy más európai országokban).

Jelen dolgozat amellett érvel, hogy a történelem, a társadalmi identitás, a társadalmi tudat és a társadalmi cselekvés élő, dinamikus viszonyban állnak egymással, s így a közöttük levő viszonyrendszer vizsgálatakor is ezt a szempontot kell figyelembe venni, hisz épp annyira nincs stabil társadalmi identitás, mint ahogy megrögzült és állandó társadalmi tudat sem létezik. A fenti tényezők közötti kölcsönhatás alaposabb elemzésekor e három szintnek – az egyén, a szűkebb csoport és a tágabb csoport szintjének – a figyelembevételéből kell kiindulnunk.

Mindhárom szint megközelítése különböző eszközök segítségével történhet. Az életrajzok, önéletrajzok, személyes visszaemlékezések hasznos eszközök az identitás személyes szintjének a kutatásában. A negatív és pozitív magatartások elemzése hatékony módszer lehet a mikroközösségek közötti viszonyok vizsgálatában, míg az olyan multikulturális országok esetében is, mint például Románia, Szlovákia, Makedónia, Ukrajna – és még számos más országot is idesorolhatnánk –, ahol számottevő nemzeti-etnikai csoportok élnek, a vizsgálat a tágabb történelmi és kulturális kontextus figyelembevételével kell hogy történjen. A történelemtudomány szakavatott művelői ma már kifinomult, transzdiszciplináris módszereket alkalmaznak kutatásaikban. A források tekintetében éppúgy lehet a történetírás által eddig eléggé ki nem aknázott, új típusú forrásokat felkutatni, mint az eddigi forrásokat új szempontok szerint feldolgozni. Egy politikai jelentés hátterében például – ahogyan erre Csáky Móric[20] felhívja a figyelmet – a jelentésíró szűkebb és tágabb társadalmának kulturális tudata is körvonalazódik, írásának nyelvezete, metaforakészlete is nagyon sokat elárulhat erről. Elemezésekor azt is figyelembe kell vennünk, hogy még egy egyén esetében is több kulturális réteg tevődik egymásra – kezdve a magas kultúrától a szubkultúráig –, rengeteg elem kapcsolódik egybe. Csáky Móric szavaival élve a történelem bizonyos értelemben a lehetőségek rekonstrukciója, a történésznek pedig minden lehetséges forrást számba kell vennie.

Következő konklúziónk az lehetne, hogy azok a nemzeti-etnikai csoportok, amelyek valamely társadalom struktúrájában alacsonyabb társadalmi és/vagy gazdasági pozíciót töltenek be, arra törekednek, hogy vál-

[20] Lásd „Európa kicsiben". Beszélgetés Csáky Móriccal In: http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/98_2-3-12-htm

toztassanak adott helyzetükön, de ugyanakkor meg is őrizzék saját kulturális egyediségüket. A társadalmi struktúra magasabb fokán lévő nemzeti-etnikai csoportok viszont mindenkori hegemóniájukat próbálják megtartani. Mindkét entitás számára kézenfekvő a történelem felhasználása céljaik elérésében. „Hatalom és történelmi emlékezet viszonyát a modern társadalmakban – a legtöbb értelmezés szerint – a hegemóniára való törekvés határozza meg – olvashatjuk Feischmidt Margitnak és Rogers Brubakernek a bevezetőben már idézett tanulmányában –, vagyis egyetlen, az állam által ellenőrzött diskurzus és szimbólumrendszer alkotja »a« történelmet, a múlt egyetlen, legitim képét. Az állam, és itt elsősorban a modern nemzetállamokról van szó, a múlt reprezentációja fölötti monopóliuma révén emlékezetközösségeket[21] hoz létre." A közösségek szimbólumokat, mítoszokat, legendákat teremtenek. Múltbeli háborús győzelmeket, veszteségeket, sérelmeket emlegetnek fel. „Felébresztik" a történelmet. Értékeket, etikai normákat és szokásrendeket hívnak életre és erősítenek meg. Mindeközben mind a *tanított történelem,* mind pedig az *élő emlékezet* egyaránt a csoportidentitás megerősítését szolgálja. A múltbeli események felemlegetése jó esetben a kultúra védelmét és a nemzettudat építését célozza, ám az is tudott, hogy a nacionalizmus fő eleme a múlt és a történelmi hagyomány utólagos konstrukciója. A tradíció invenciójának mint társadalomalakító tényezőnek a gyökerei egészen a 18. századig nyúlnak vissza.[22] Évszázadok negatív tapasztalatai mondatják velünk, hogy a virulens nacionalizmusok közepette *felébresztett* történelem nem egy esetben infernális színhelyekké tudta alakítani életvilágunk tereit.

A fent emlegetett elemek világosan összekötik a történelmet a társadalmi cselekvéssel, mivel a társadalmi identitás is csak akkor nyilvánulhat meg társadalmi cselekvésként, ha már társadalmi tudatosság is létezik.

Dolgozatom e fejezetének végéhez közeledve egy olyan kérdésre szeretnék utalni, amelyet egy Csepeli György, Örkény Antal és Székely Mária által végzett szociológiai felmérés zárómondatában olvastam, és amely megfogalmazása óta sem veszített az aktualitásából, jelesül arra, hogy hogyan szabadulhat ki a jövő a múlt szorításából?[23] Úgy vélem, ahhoz, hogy ebben az egyáltalán nem könnyű és igen nyugtalanító kérdésben rejlő feszültséget valamelyest is oldani próbáljuk, a hangsúlyt a *hogyan*ra kell helyeznünk. A válasz keresése pedig különösen indokolt olyan kelet-közép-európai plurális társadalmak esetében, mint Románia vagy Szlovákia, ahol a rendszerváltást követően e társadalmak nyilvános politikai-ideológiai diskurzív tere számos olyan tartalommal telítődött,

[21] Nora 1989.

[22] A téma klasszikusai és műveik: Hobsbawn – Ranger 1983; Gellner 1983.

[23] A kérdés, amelyre utaltam pontosan így szólt: „(…) hogyan szabadulhat ki a jövő a múlt szorításából Erdélyben?" Lásd a kérdésről: Csepeli – Örkény – Székelyi 2000. 133–161.

amelyek a nemzeti kisebbségek, a többségi és a kisebbségi nemzeti csoportok interetnikus viszonyait erősen kiélezték, és a múlt felemlegetését gyakran a napi politikai célok elérésének az érdekébe állították.

A kérdés megkerülhetetlenségének és elemzésének sürgető mivoltát mi sem bizonyítja jobban, mint azok az egyre nagyobb teret nyerő vizsgálatsorozatok, amelyek térségünkben a rendszerváltást követően a nemzeti identitás összetevőire vonatkoztak, a nemzeti identitásra épülő politizálás lehetőségeit kutatták, nem utolsósorban pedig azt, hogy az etnikai-nemzeti szempontok miként hatják át a társadalmi kapcsolatokat. Ezen vizsgálódások számos tanulsággal szolgáltak. Figyelmeztető erejük révén pedig rávilágítottak olyan gondolkodásmódok, elemzések és érzékeny szociológiai modellek kialakításának a szükségességére, amelyek mentesek a kollektív nárcizmustól, és a nemzeti hovatartozástól függetlenül éppen a konfliktus enyhülését, oldódását szolgálják.[24] Többek között felhívták a figyelmet arra is, hogy a multikulturális társadalmakban még az egyazon lakóhely és az azonos társadalmi pozíció által meghatározott közös kapcsolódási pontokat is felszabdalhatják a századokkal korábban élő generációk által érzett és létrehozott elkötelezettségekből fakadó ellentétes nézetek, sztereotípiák, magatartásformák.

„Századunkban – írja Ancsel Éva a történelem és az emlékezés összefüggése kapcsán – miután a múlt nemzedéki átörökítése közel sem zavartalan – a tradíciók sorsáról nem is beszélve –, az emlékezés bajba kerül, vagy egyenesen megbetegszik. Az emlékezés probléma lesz és feladat: nehéz lecke.

A történések ugyanis sokszor úgy mennek végbe, hogy explózió-szilánkok maradnak utánuk az emberekben. Repeszek, amelyek »jóvoltából« a kiújuló fájdalmaknak köszönhetően marad fönn az emlékezet, habár diaszpórikusan, de a múlt, a maga megközelítő egészében nem őrződik meg.

A múltnak ez a diaszpórikus utóélete pedig nemcsak az emlékezetet veszélyezteti, hanem ezzel összefüggésben az egyszerű emberi érintkezést is. Ha azt mondjuk: »nem tudhatjuk, hogy kivel állunk szemben«, ez lényegében azt jelenti, hogy nem ismerjük a másikban megtestesülő múltat, mert még azoknak a múltja sem közös, akik se földrajzilag, se szociális értelemben nem éltek egymástól távol. Ahhoz, hogy az emberek való-

[24] A teljességre való törekvés nélkül ide sorolnám a Salat Levente által vezetett kolozsvári központú Etnokulturális Diverzitás Forrásközpontnak az interetnikus viszonyoknak pozitív értéktartalmakkal való telítését elősegítő rendkívül fontos erőfeszítéseit, a szintén Kolozsváron, de a Babeş-Bolyai Egyetem keretében működő CCRIT-központot, munkatársainak: Horváth Istvánnak, Magyari Nándornak, Magyari Tivadarnak, Marius Lazărnek következetes, elfogulatlan kutatásait, de ugyanebbe a vonulatba sorolnám a szlovákiai Márai Sándor Alapítványt, valamint a Fórum Intézetet, s ezen intézetek munkatársainak Huncik Péternek, Öllös Lászlónak és Tóth Károlynak ez irányú munkásságát.

ban érintkezni tudjanak, félelmek és gyanakvások nélkül, a *múltaknak* kellene egymással szót érteni, s azoknak nincs mindig közös anyanyelvük."[25]

Ancsel Éva cikke nyomán elmondhatjuk, hogy a múlt – diaszpórikusságának köszönhetően – nemcsak emlékezetünkben, hanem saját egyszemélyes életünkben is más-más nyomokat hagy, és ugyanaz a múlt nem egyformán ér utol bennünket. Valamennyien magukat az eseményeket éljük át, és nem pedig azt a kvázi mozdulatlan történelmet, amely a francia történész, Fernand Braudel szerint csaknem kívül van az időn. A múlt felidézése, a krónika pedig nélkülözhetetlen, mert nélküle veszélybe kerülne az emlékezet. Ami pedig másokkal nem megosztható, az elveszíti valószerűségét, és magányos tett marad. Ezért a múlt felelős felébresztése megóvhatja azt az elsorvadástól. Ám ez mindenekelőtt erkölcsi feladat, és nem is a legkönnyebbek közé tartozó. Ormos Mária szerint az „előtalált dolgoknak, a múltnak ugyan nagy szerepe van abban, hogy egyáltalán milyen döntések hozhatók, döntések azonban mégis születnek, éspedig a jelenben születnek. A döntés mindig a jelenben történik az egyén életében is, a közösségek életében is. (…) A történetet a múlt, az előtalált dolog tehát nyilvánvalóan erősen meghatározza, mintegy keretet ad a lehetséges döntésekhez, de a továbbiakban nem irányítja szuverén módon. A történelmet mindenek ellenére maga az ember »csinálja« mindenkori hasznos – ellenkezőleg – káros döntéseivel."[26]

Irodalom

„Európa kicsiben" 1998. Beszélgetés Csáky Móriccal In: http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/98_2-3-12.htm

Ancsel Éva 1991. Emlékezés és történelem. In: *A Világ*. 1991/37. szeptember 11.

Assmann, Jann 1999. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó

Biesterfeldt, 1991. 277.

Brunner, Jerome 1986. *Actual Minds, Possible World.* Cambridge: Harvard University Press

Burke, Peter 1992. *History and Social Theory*. Cambridge: Polity Press

Burke, Peter 2001. A történelem mint társadalmi emlékezet. *Régio* 2001/1.

Carr, David 2000. A történelem realitásai. In: N. Kovács Tímea (vál.) és Thomka Beáta (szerk.) *A kultúra narratívái. Narratívák. 3.* 69–84. Budapest: Kijárat Kiadó

Csepeli, György – Örkény, Antal – Székelyi, Mária 2000. Representations of Ethnic Co-existence in Transylvania. In: *Interethnic Relations in Post-Communist Romania.* Cluj-Napoca: Ethnocultural Diversity Resource Center 133–161.

[25] Ancsel 1991. 52.

[26] Ormos Mária: *Van-e történelem?* Elhangzott a Mindentudás Egyeteme című előadássorozaton. In: http.//www.origo.hu/mindentudasegyeteme/ormos/20030307ormos.html

Feischmidt, Margit – Brubaker, Rogers 1999. Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak százötven éves évfordulója Magyarországon és Szlovákiában. In: *Replika,* 37. http://www.replika.c3.hu/37/feisch.htm

Gellner, Ernst 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell

Gyáni Gábor 2000. *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest: Napvilág Kiadó

Hobsbawm, Eric – Ranger, Terrance (eds) 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press

Hull, D. C. 1975. Central Subjects and Historical Narratives. In: *History and Theory* 14, 253–274.

Lapointe, Roger 1997. Hagyomány és nyelve: a szóbeliség jelentése. *Pannonhalmi Szemle,* 1997. V./2/. 8–9.

László János 2003. Bevezető. In: *Magyar Tudomány* 2003/1.

László János 1999. *Társas tudás, elbeszélés, identitás. A társas tudás modern szociálpszichológiai elméletei.* Budapest: Scientia Humana – Kairosz Kiadó

Nastasá, Lucian – Salat, Levente (eds) 2000. *Interethnic Relations in Post-Communist Romania*. Cluj-Napoca: Ethnocultural Diversity Resource Center

Némedi Dénes 1996. *Durkheim. A tudás és társadalom.* Budapest: Áron Kiadó

Nora, Pierre 1999. Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*. 1999/3. 142–158.

Olick, Jeffrey K. – Robbins, Joyce 1999. „A társadalmi emlékezet tanulmányozása: »a kollektív emlékezettől« a mnemonikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig" In: http://www.replika.c3.hu/37/olick.htm

Ormos Mária 2003. *Van-e történelem?* Előadás a Mindentudás Egyeteme című előadássorozaton. In: http://www.origo.hu/mindentudasegyeteme/ormos/20030307ormos.html

Pataki Ferenc 1998. Kollektív narratívumok és a csoportidentitás. In: Kónya Anikó et al. (szerk.) *Kollektív, társas, társadalmi.* Budapest: Akadémiai Kiadó

Pennbaker, James W. – Paez, Dario – Rimé, Bernard 1997. *Collective Memory of Political Events*. Erlbaum: Mahwah, N. J.

White, Hyden 1997. *A történelem terhe.* Budapest: Osiris – Gond Kiadó

Nemzetiségi és nyelvi kötődés

az 1980–2001. évi magyarországi népszámlálási adatok tükrében

VÉKÁS JÁNOS

Statisztikai adatok az 1980–2001. évi népszámlálások összehasonlító elemzéséhez

1. Érvényességi korlátok és feltételek

Az 1980. és 1990., valamint a 2001. évi népszámlálás során a nemzeti és nyelvi kötődésre vonatkozó adatok lekérdezésében jelentős módszertani eltérések voltak, az összevetés következtetéseinek tehát csak feltételes érvényességet lehet tulajdonítani.

A több válasz lehetőségének bevezetéséből eredő kérdések

Míg az 1980. és 1990. évi népszámláláskor a szóban forgó tárgykörre csak két kérdés vonatkozott (1. Anyanyelve; 2. Nemzetisége), és azokra egy-egy választ lehetett adni, addig a 2001. évi népszámláláson a négy kérdés (1. Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát; 2. Mely nemzetiség kulturális értékeihez, hagyományaihoz kötődik; 3. Melyik nyelv az anyanyelve; 4. Családi, baráti közösségben milyen nyelvet használ általában) mindegyikére 3-3 válasz volt adható.

A 2001. évi kérdőív vonatkozó 4 kérdésére adott 1, 2 illetve 3 válasz adatait az *1. táblázat* tartalmazza.

A valamelyik hazai kisebbséghez tartozást vallók száma 2001-ben a *2. táblázat* szerint alakult.

A valamelyik hazai kisebbséghez tartozást vallók egyes kisebbségekhez való kötődésének számát a *3. táblázat* mutatja.

A három választ adók száma a vonatkozó kérdések mindegyike esetében statisztikailag elhanyagolható, a két választ adók száma 13,9‰ (nemzetiségi kulturális kötődés) és 4,0‰ (anyanyelv) közötti.

Amennyiben abból az (elméletileg megalapozatlan, de statisztikailag valószínűsíthető) előfeltevésből indulunk ki, hogy a hazai kisebbségek kettős kötődésének esetében a pár egyik tagja a magyar, a kizárólag kisebbségi identitást vallók számát identitáskategóriánként a *4. táblázat*ban összefoglaltak szerint feltételezhetjük.

1. táblázat. A 2001. évi kérdőív kérdéseire adott válaszok

Nemzetiségi hovatartozást meghatározó kérdés	Összes válasz	Érdemi válasz	1000 főre jutó átlagos érdemi válasz	Egy választ adók száma	Egy választ adók aránya (‰)	Két választ adók száma	Két választ adók aránya (‰)	Három választ adók száma	Három választ adók aránya (‰)	Nem válaszolók száma	Nem válaszolók aránya (‰)
Nemzetiség	10 316 723	9 746 186	956	9 510 631	932,6	115 886	11,4	1261	0,1	570 537	55,9
Nemzetiségi-kulturális kötődés	10 349 808	9 721 480	953	9 423 111	924,0	142 259	13,9	4617	0,5	628 328	61,6
Anyanyelv	10 239 552	9 698 446	951	9 616 410	942,9	40 361	4,0	438	0,0	541 106	53,1
Családban, baráti közösségben beszélt nyelv	10 337 821	9 779 575	959	9 505 691	932,1	129 250	12,7	5128	0,5	558 246	54,7

2. táblázat. A valamelyik hazai kisebbséghez tartozást vallók megoszlása

Népesség összesen	Nemzetiség		Kulturális kötődés		Anyanyelv		Használt nyelv	
	érdemi válasz	hazai kisebbséghez tartozó	érdemi válasz	hazai kisebbséghez tartozó	érdemi válasz	hazai kisebbséghez tartozó	érdemi válasz	hazai kisebbséghez tartozó
10 198 315	9 746 186	314 060	9 721 480	300 627	9 698 446	135 788	9 779 575	166 366

3. táblázat. A hazai kisebbséghez tartozást vallók kötődése az egyes kisebbségekhez

Hazai kisebbség	Az anyanyelvet vallók	A nemzetiséghez tartozást vallók	A nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	Családi, baráti közösségben a nyelvet használók
Bolgár	1 299	1 358	1 693	1 118
Cigány	48 685	190 046	129 259	53 323
Görög	1 921	2 509	6 140	1 974
Horvát	14 345	15 620	19 715	14 788
Lengyel	2 580	2 962	3 983	2 659
Német	33 792	62 233	88 416	53 040
Örmény	294	620	836	300
Román	8 482	7 995	9 162	8 215
Szerb	3 388	3 816	5 279	4 186
Szlovák	11 816	17 692	26 631	18 056
Szlovén	3 187	3 040	3 442	3 119
Ruszin	1 113	1 098	1 292	1 068
Ukrán	4 885	5 070	4 779	4 519

4. táblázat. A kisebbségi identitást vallók száma identitáskategóriánként

	Nemzetiség	Kulturális kötődés	Anyanyelv	Használt nyelv
Hazai kisebbséghez tartozó	314 060	300 627	135 788	166 366
Két választ adó	115 886	142 259	40 361	129 250
Feltételezetten csak kisebbségi kötődést megjelölő	198 174	158 368	95 427	37 116

Ennél megbízhatóbb adatokat csak a népszámlálás primáris adatállományának célirányos lekérdezésével kaphatnánk, és ugyanígy állapíthatnánk meg az egyes nemzeti-etnikai kisebbségek között mutatkozó különbségeket is.

A több identitáskategória bevezetéséből eredő kérdések

A két új identitáskategóriának (nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés; családi, baráti közösségben használt nyelv) a 2001. évi népszámlálás során való bevezetésével a két hagyományos kategória (nemzetiség; anyanyelv) adatainak a korábbi népszámlálások vonatkozó adataival való összevethetősége viszonylagossá vált. Az egyes kérdésekre adott válaszok közötti összefüggéseket egy-egy megkérdezettre vonatkozóan csak az elsődleges adatállomány lekérdezésével lehetne elemezni. Megtörténhetett, hogy a korábbi népszámlálások során a

válaszadás hagyományos kategóriáiba „bekényszerített", magukat magyar nemzetiségűnek valló válaszadók most, a „puhább", a többségi társadalomtól kevésbé elhatárolódóként felfogható identitáskategória felkínálásával kisebbségi identitásukat a kulturális kötődés formájában vállalták. Ugyanakkor ennek a fordítottja is feltételezhető, tudniillik, hogy a kulturális kötődés a kisebbségi nemzeti hovatartozás kategóriáját váltotta fel. Mindeközben nem rendelkezünk adatokkal afelől, hogy a népszámlálási lakónépesség egyedeire lebontva a két kategória mennyiben fedi és mennyiben egészíti ki egymást. Ennek a megjegyzésnek a tükrében kell szemlélni az egyes nemzetiséghez tartozók számának alakulását bemutató idősoros adatokat.

A területi megoszlás és a migráció

A 2001. évi népszámlálás nemzeti-etnikai és nyelvi kötődésre vonatkozó, közzétett adatsoraiból nem deríthetők ki az egyes identitáskategóriákhoz kötődő személyekre vonatkozó külső és belső migrációs adatok. Megtörténhet például, hogy egyes esetekben a nemzeti kisebbségek által hagyományosan lakott településeken jelentős az asszimiláció, miközben a bevándorlás folytán a kisebbségi közösség összlétszáma stagnál vagy akár gyarapodik. Ugyanakkor a területi eloszlásban mutatkozó tendenciák mögött a megnövekedett mobilitás is feltételezhető. Harmadik magyarázatként a natalitás és az asszimiláció mértékében mutatkozó regionális különbségeket is figyelembe kell venni. E lehetséges okok befolyási mértékének tisztázása is részletesebb adatokon végzett mélyrehatóbb elemzéseket igényel.

2. A magyarországi nemzeti kisebbségek lélekszámának alakulása

Országos adatok

5. táblázat. A kisebbségek lélekszáma Magyarországon nemzetiség szerint 1949–2001

Év	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Német	Cigány	Egyéb	Összesen
1949	7 808	8 500	4 106	4190	666	2 617	37 598	34 674	100 159
1960	14 340	12 326	14 710	3888		8 640	56 121	13 744	123 769
1980	9 101	8 874	13 895	2805	1731	11 310	6 404	16 369	70 489
1990	10 459	10 740	13 570	2905	1930	30 824	142 683	19 640	232 751
2001	17 692	7 995	15 620	3816	3040	62 233	190 046	13 617	314 059

Megjegyzés: a kisebbségi nemzetiségi hovatartozást vallóknak az 1990. évihez viszonyított nagyarányú növekedése jórészt a 2001. évi népszámlálás során bevezetett három válaszlehetőségből eredhet. A rendelkezésre álló adatok alapján azonban a körülmény hatásának pontos mértéke nem megállapítható, mint ahogy az sem, hogy az egyes kisebbségek esetében milyen különbségek tapasztalhatók.

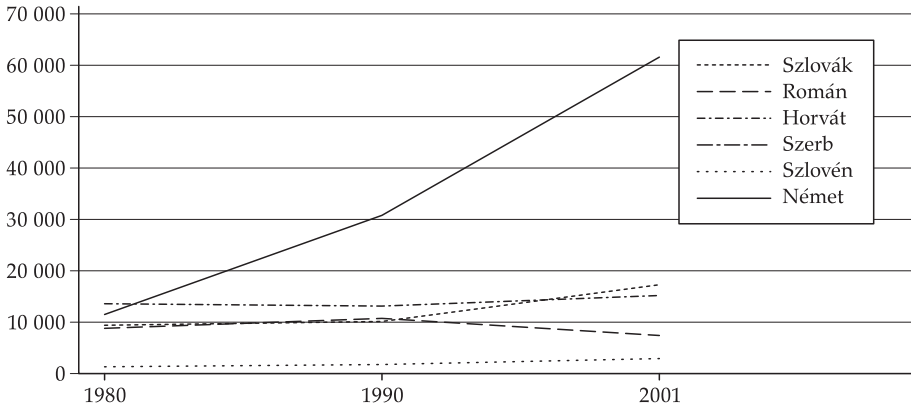
6. táblázat. A kisebbségek lélekszáma Magyarországon anyanyelv szerint 1949–2001

Év	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Német	Cigány	Egyéb	Összesen
1949	25 988	14 713	20 423	5158	4473	22 455	21 387	14 161	128 758
1960	30 690	15 787	33 014	4583		50 765	25 633	14 534	175 006
1970	21 176	12 624	21 855	7989	4205	35 594	34 957	17 462	155 862
1980	16 054	10 141	20 484	3426	3142	31 231	27 915	17 172	129 565
1990	12 745	8 730	17 577	2953	2627	37 511	48 072	22 079	152 294
2001	11 816	8 482	14 345	3388	3187	33 792	48 685	12 092	135 787

Lásd az *5. táblázat*hoz fűzött megjegyzést.

7. táblázat. Egyes kisebbségek lélekszáma Magyarországon nemzetiség szerint 1980–2001

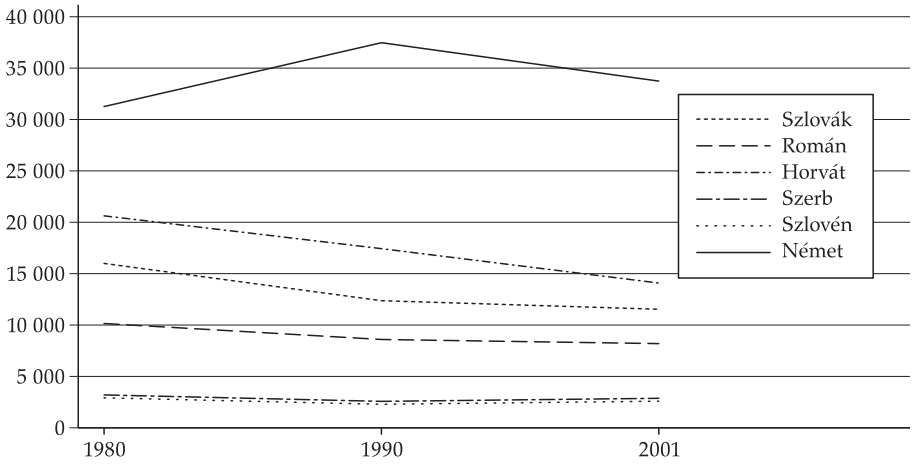
	1980	1990	2001
Szlovák	9 101	10 459	17 693
Román	8 874	10 740	7 995
Horvát	13 895	13 570	15 620
Szerb	2 805	2 905	3 816
Szlovén	1 731	1 930	3 040
Német	11 310	30 824	62 233

1. ábra. Kisebbségek nemzetiség szerint 1980–2001

8. táblázat. Egyes kisebbségek lélekszáma Magyarországon anyanyelv szerint 1980–2001

	1980	1990	2001
Szlovák	16 054	12 745	11 817
Román	10 141	8 730	8 482
Horvát	20 484	17 577	14 345
Szerb	3 426	2 953	3 388
Szlovén	3 142	2 627	3 187
Német	31 231	37 511	33 792

2. ábra. Kisebbségek száma anyanyelv szerint 1980–2001

Megyénkénti adatok

9. táblázat. Népesség nemzetiség szerint megyénként, 1980

Megye	Összes	Magyar	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Német
Budapest	2 059 347	2 046 356	686	559	433	266	46	1 671
Baranya	434 078	425 101	30	498	3 741	186	4	3 367
Bács-Kiskun	568 903	565 439	47	34	1 566	213	8	1 177
Békés	436 910	426 019	3705	5757	9	640	6	167
Borsod-Abaúj-Zemplén	809 468	807 539	516	54	9	8	7	316
Csongrád	456 300	454 079	370	429	27	495	10	252
Fejér	421 740	419 831	48	30	60	25	7	219
Győr-Sopron	429 141	426 319	93	26	1 753	6	15	556
Hajdú-Bihar	551 448	549 664	29	830	4	13	4	126
Heves	350 360	349 653	110	25	7	7	1	143
Jász-Nagykun-Szolnok	446 708	446 136	29	39	4	6	5	102
Komárom-Esztergom	321 470	319 061	961	63	13	14	8	601
Nógrád	240 251	239 172	572	25	2	1	2	78
Pest	973 709	968 678	1764	189	71	822	11	520
Somogy	360 270	358 477	24	57	844	8	5	148
Szabolcs-Szatmár-Bereg	593 829	592 876	25	45	2	5	0	75
Tolna	266 273	264 251	20	113	26	73	4	1 130
Vas	285 498	280 562	13	16	2 828	10	1565	282
Veszprém	386 462	385 590	45	42	28	3	11	238
Zala	317 298	314 171	14	43	2 468	4	12	142
Magyarország	10 709 463	10 638 974	9101	8874	13 895	2805	1731	11 310

10. táblázat. Népesség nemzetiség szerint megyénként, 1990

Megye	Összes	Magyar	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Német
Budapest	2 016 774	1 993 123	802	1 263	409	369	71	2 609
Baranya	418 642	395 470	261	440	4 299	297	26	10 524
Bács-Kiskun	544 748	534 768	149	181	1 128	346	8	2 782
Békés	411 887	399 315	3 313	5 041	44	461	6	319
Borsod-Abaúj-Zemplén	761 963	727 630	896	292	6	6	13	587
Csongrád	438 842	434 266	305	496	34	450	10	336
Fejér	420 628	416 273	87	142	29	36	6	702
Győr-Sopron	424 439	420 048	111	122	1 558	7	27	845
Hajdú-Bihar	548 728	539 546	50	950	5	11	1	177
Heves	334 408	325 542	113	109	10	2	5	218
Jász-Nagykun-Szolnok	426 491	416 728	64	110	20	8	3	154
Komárom-Esztergom	315 208	308 799	1 135	143	23	16	17	2 582
Nógrád	227 137	219 841	804	58	3	2	3	393
Pest	949 749	934 693	1 947	584	97	784	36	3 461
Somogy	344 708	334 556	52	118	527	13	26	424
Szabolcs-Szatmár-Bereg	572 301	546 389	116	302	15	15	1	139
Tolna	253 675	247 351	63	173	37	55	8	2 912
Vas	275 944	269 117	31	42	2 581	5	1633	686
Veszprém	382 153	378 744	87	107	43	12	12	768
Zala	306 398	299 873	73	67	2 702	10	18	206
Magyarország	10 374 823	10 142 072	10 459	10 740	13 570	2905	1930	30 824

11. táblázat. Népesség nemzetiség szerint megyénként, 2001

Megye	Összes	Magyar	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Német
Budapest	1 777 921	1 603 511	1 528	1205	771	996	359	7 042
Baranya	407 448	359 781	70	155	4 608	324	46	14 205
Bács-Kiskun	546 517	511 844	614	175	1 695	307	66	4 476
Békés	397 791	368 363	5 022	3233	30	316	113	964
Borsod-Abaúj-Zemplén	744 404	684 418	1 150	137	16	18	57	1 159
Csongrád	433 344	402 908	359	441	129	580	43	560
Fejér	434 317	403 984	133	162	65	69	45	2 151
Győr-Sopron	434 706	412 272	84	99	1 954	36	77	1 808
Hajdú-Bihar	552 998	518 787	48	669	15	16	32	319
Heves	325 727	301 756	222	145	6	7	18	219
Jász-Nagykun-Szolnok	415 917	384 470	70	112	12	16	26	218
Komárom-Esztergom	316 590	292 209	2 795	140	40	28	56	5 119
Nógrád	220 261	204 367	1 778	58	9	3	29	744
Pest	1 083 877	994 127	3 472	557	344	884	193	10 343
Somogy	335 237	311 309	29	101	720	71	44	965
Szabolcs-Szatmár-Bereg	582 256	541 857	146	121	6	12	31	727
Tolna	249 683	233 656	72	126	84	82	27	6 660
Vas	268 123	253 466	29	73	2 321	11	1706	1 023
Veszprém	373 794	352 797	60	224	61	22	33	3 077
Zala	297 404	280 163	12	62	2 734	18	39	454
Magyarország	10 198 315	9 416 045	17 693	7995	15 620	3816	3040	62 233

3. Egyes magyarországi nemzeti kisebbségek összlétszámának megyénkénti megoszlása 1980–2001 között

Nemzetiség szerint

A táblázatok és grafikonok azoknak a megyéknek (illetve Budapestnek) az adatait tartalmazzák, amelyekben az adott nemzetiségi kisebbséghez tartozást vallók száma a három vizsgált népszámlálás valamelyike esetében meghaladta országos összlétszámuk 10 százalékát.

12. táblázat. Szlovákok

Megye	1980	1990	2001	1980 (%)	1990 (%)	2001(%)
Békés	3705	3313	5022	40,71	31,68	28,38
Komárom-Esztergom	961	1135	2795	10,56	10,85	15,80
Nógrád	572	804	1778	6,29	7,69	10,05
Pest	1764	1947	3472	19,38	18,62	19,62
Többi megye	2099	3260	4626	23,06	31,17	26,15

13. táblázat. Románok

Megye	1980	1990	2001	1980 (%)	1990 (%)	2001(%)
Budapest	559	1263	1205	6,30	11,76	15,07
Békés	5757	5041	3233	64,87	46,94	40,44
Hajdú-Bihar	830	950	669	9,35	8,85	8,37
Többi megye	1728	3486	2888	19,47	32,46	36,12

14. táblázat. Horvátok

Megye	1980	1990	2001	1980 (%)	1990 (%)	2001 (%)
Baranya	3741	4299	4608	26,92	31,68	29,50
Bács-Kiskun	1566	1128	1695	11,27	8,31	10,85
Győr-Sopron	1753	1558	1954	12,62	11,48	12,51
Vas	2828	2581	2321	20,35	19,02	14,86
Zala	2468	2702	2734	17,76	19,91	17,50
Többi megye	1539	1302	2308	11,08	9,59	14,78

15. táblázat. Szerbek

Megye	1980	1990	2001	1980 (%)	1990 (%)	2001 (%)
Budapest	266	369	996	9,48	12,70	26,10
Baranya	186	297	324	6,63	10,22	8,49
Bács-Kiskun	213	346	307	7,59	11,91	8,05
Békés	640	461	316	22,82	15,87	8,28
Csongrád	495	450	580	17,65	15,49	15,20
Pest	822	784	884	29,30	26,99	23,17
Többi megye	183	198	409	6,52	6,82	10,72

16. táblázat. Szlovénok

Megye	1980	1990	2001	1980 (%)	1990 (%)	2001 (%)
Budapest	46	71	359	2,66	3,68	11,81
Vas	1565	1633	1706	90,41	84,61	56,12
Többi megye	120	226	975	6,93	11,71	32,07

17. táblázat. Németek

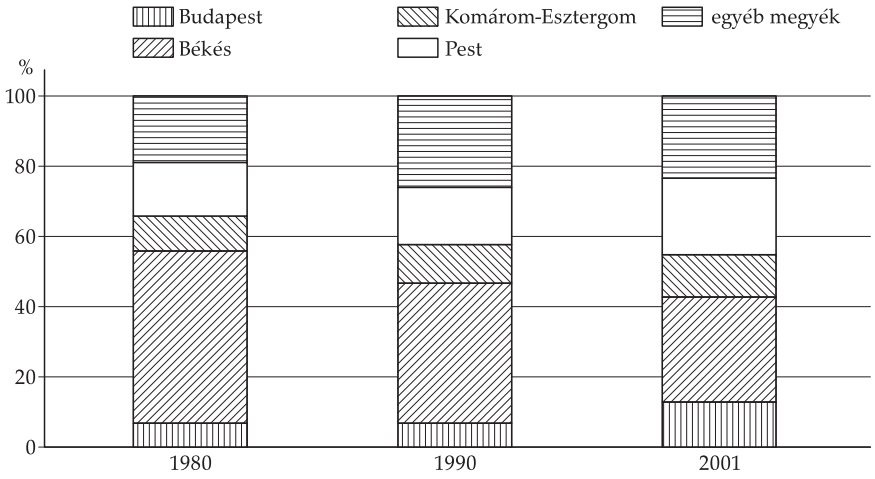
Megye	1980	1990	2001	1980 (%)	1990 (%)	2001 (%)
Budapest	1671	2 609	7 042	14,77	8,46	11,32
Baranya	3367	10 524	14 205	29,77	34,14	22,83
Bács-Kiskun	1177	2 782	4 476	10,41	9,03	7,19
Pest	520	3 461	10 343	4,60	11,23	16,62
Tolna	1130	2 912	6 660	9,99	9,45	10,70
Többi megye	3445	8 536	19 507	30,46	27,69	31,35

Anyanyelv szerint

A táblázatok és grafikonok azoknak a megyéknek (illetve Budapestnek) az adatait tartalmazzák, amelyekben az adott kisebbségi nyelvet vallók száma a három vizsgált népszámlálás valamelyike esetében meghaladta országos összlétszámuk 10 százalékát.

18. táblázat. Szlovákok

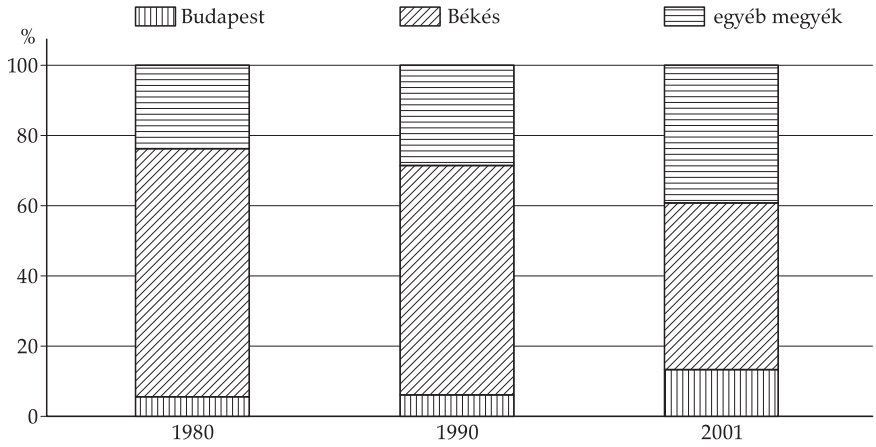
Megye	1980	1990	2001	1980 (%)	1990 (%)	2001 (%)
Budapest	1054	934	1513	6,57	7,33	12,80
Békés	7924	5070	3567	49,36	39,78	30,19
Komárom-Esztergom	1560	1340	1384	9,72	10,51	11,71
Pest	2532	2105	2629	15,77	16,52	22,25
Egyéb megyék				18,59	25,86	23,05

3. ábra. Szlovák anyanyelvet vallók megyénkénti megoszlása 1980–2001

19. táblázat. Románok

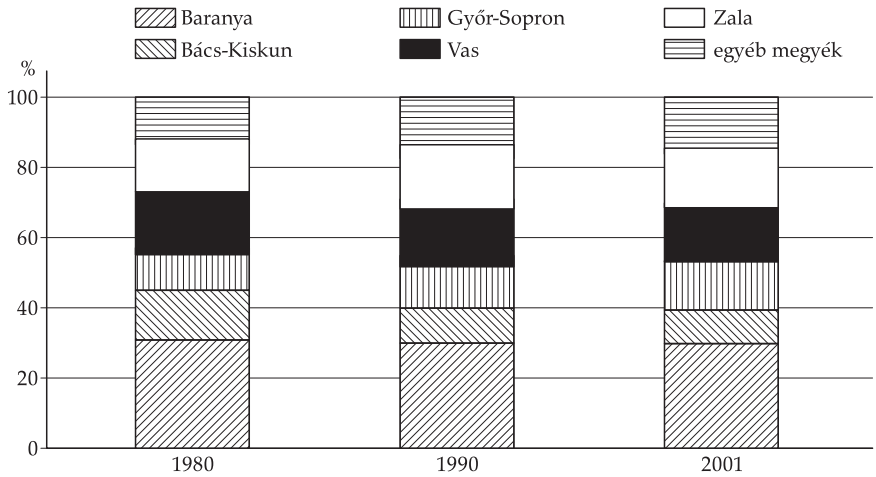
Megye	1980	1990	2001	1980 (%)	1990 (%)	2001 (%)
Budapest	559	572	1173	5,51	6,55	13,83
Békés	7140	5658	4018	70,41	64,81	47,37
Egyéb megyék				24,08	28,64	38,80

4. ábra. Román anyanyelvet vallók megyénkénti megoszlása 1980–2001

20. táblázat. Horvátok

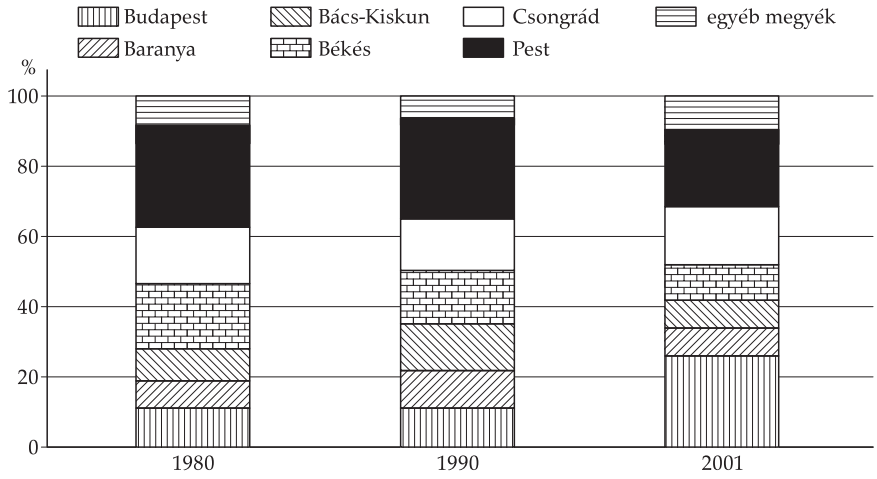
Megye	1980	1990	2001	1980 (%)	1990 (%)	2001 (%)
Baranya	6457	5429	4388	31,52	30,89	30,59
Bács-Kiskun	2783	1644	1332	13,59	9,35	9,29
Győr-Sopron	2569	2162	2036	12,54	12,30	14,19
Vas	3178	2810	2286	15,51	15,99	15,94
Zala	3105	3144	2313	15,16	17,89	16,12
Egyéb megyék				11,68	13,59	13,87

5. ábra. Horvát anyanyelvet vallók megyénkénti megoszlása 1980–2001

21. táblázat. Szerbek

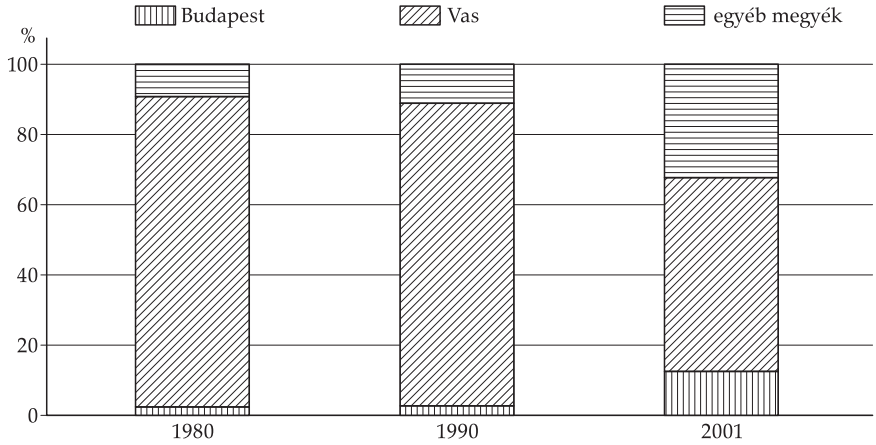
Megye	1980	1990	2001	1980 (%)	1990 (%)	2001 (%)
Budapest	394	343	893	11,50	11,62	26,36
Baranya	262	306	265	7,65	10,36	7,82
Bács-Kiskun	320	405	263	9,34	13,71	7,76
Békés	646	436	345	18,86	14,76	10,18
Csongrád	538	438	556	15,70	14,83	16,41
Pest	995	832	748	29,04	28,17	22,08
Egyéb megyék				7,91	6,54	9,39

6. ábra. Szerb anyanyelvet vallók megyénkénti megoszlása 1980–2001

22. táblázat. Szlovénok

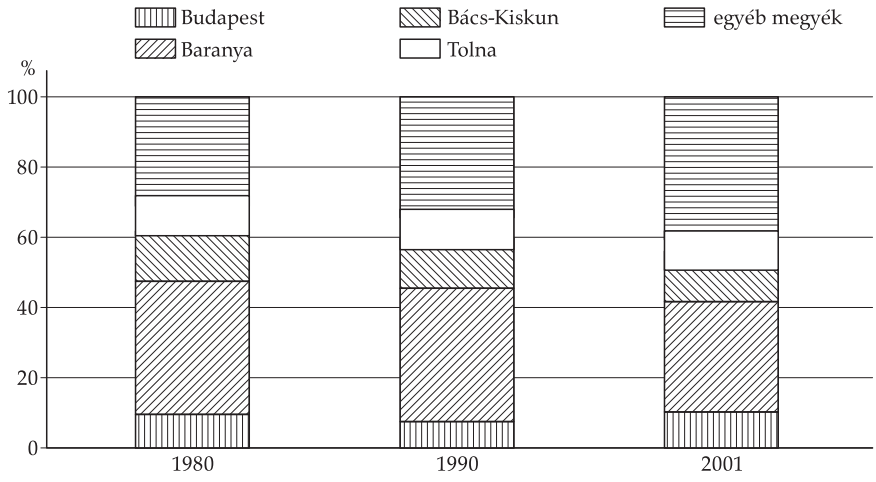
Megye	1980	1990	2001	1980 (%)	1990 (%)	2001 (%)
Budapest	76	82	394	2,42	3,12	12,36
Vas	2764	2252	1768	87,97	85,73	55,48
Egyéb megyék				9,61	11,15	32,16

7. ábra. Szlovén anyanyelvet vallók megyénkénti megoszlása 1980–2001

23. táblázat. Németek

Megye	1980	1990	2001	1980 (%)	1990 (%)	2001 (%)
Budapest	2 924	2 887	3 511	9,36	7,70	10,39
Baranya	11 756	14 055	10 478	37,64	37,47	31,01
Bács-Kiskun	4 099	4 285	3 096	13,12	11,42	9,16
Tolna	3 628	4 193	3 798	11,62	11,18	11,24
Egyéb megyék				28,25	32,23	38,20

8. ábra. Német anyanyelvet vallók megyénkénti megoszlása 1980–2001

BINDORFFER GYÖRGYI

Németek a népszámlálások tükrében – 1980, 1990, 2001

Általános adatok az 1980–2001 közötti időszakról

Magyarországon a német kisebbség területi elhelyezkedése az egész országra kiterjed; nincsen olyan megyéje az országnak, ahol ne élnének e kisebbség képviselői. A három népszámlálás összesített adatai a következő képet mutatják (lásd *1. táblázat*).

1. táblázat. A német kisebbség nemzetiségi és anyanyelvi országos eloszlása

	Nemzetiség	Anyanyelv
1980	11 310	31 231
1990	30 824	37 511
2001	62 233	33 792

1980-ban 11 310 fő, az ország lakosságának 0,1%-a, 1990-ban 30 824 fő, azaz 0,3%, 2001-ben pedig 62 233 fő, azaz 0,6% vallotta magát németnek. Az anyanyelvi bevallásokat tekintve 1980-ban 31 231 fő, azaz 0,3%, 1990-ben 37 511 fő, azaz 0,4%, 2002-ben pedig 33 792 fő, azaz 0,3% tekintette anyanyelvének a németet.[1] Megállapíthatjuk tehát, hogy míg a nemzetiségi bevallás országosan 1980-hoz képest hatszoros növekedést mutat, addig az anyanyelvi bevallások aránya az első tíz évben alig növekvő, a második 10 évben pedig csökkenő tendenciát mutat.

Az egyes megyék össznépességéhez viszonyítva a német kisebbség aránya mind a három népszámlálás adatait figyelembe véve a nemzetiségi és az anyanyelvi bevallásokat tekintve is igen alacsony, a százalékos arányok a 0,07% és a 4% közötti intervallumban foglalnak helyet. 1980-

[1] Mivel a közhasználatban anyanyelvként számosan a német nyelv valamelyik településdialektusát beszélik, a számok nem mindig az irodalmi német nyelv ismeretét és használatát jelentik. Kutatási tapasztalatok alapján az anyanyelv döntően a helység nyelvjárását jelenti.

ban a legmagasabb százalékos értéket Baranya megyében mérték, ahol az anyanyelvi bevallások a megye összlakosságának 2,7%-át tették ki. 1990-ben ugyancsak Baranya megyei a legmagasabb érték, 3,3% vallotta a németet anyanyelvének. 2001-ben még mindig Baranya megye vezeti a sort, de nem az anyanyelvi, hanem a nemzetiségi arányok tekintetében mutat fel 4%-ot.

A vizsgált 20 év alatt Budapesten, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Fejér, Hajdú-Bihar, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Veszprém, és Zala megyében a megyék összlakosságához viszonyítva sem nemzetiségi, sem anyanyelvi bevallás tekintetében nincs említésre méltó elmozdulás. Ezek azok a megyék, ahol egyébként a legkisebb számban fordulnak elő németek, mind a megyék összlétszámához, mind a magyarországi németek összlétszámához viszonyítva.

2001-ben a német népesség aránya Baranya megye keleti felében, Bács-Kiskun megye délnyugati, Tolna megyéhez közel eső területein, foltokban Veszprém, Pest és Komárom-Esztergom megyében a legnagyobb, területi viszonylatban a magyarországi németek több mint fele él itt. 25–50% a német népesség aránya Baranya megye középső részén, Bács-Kiskun megye déli vidékén, Tolna megye déli és középső területein. Veszprém, Esztergom, Sopron, Somogy és Pest megye többi területén 10–25% közötti az arány. Eloszlás tekintetében Pest és Bács-Kiskun megye a határvonal, az ettől keletre fekvő megyékben csak foltokban találkozunk német tömbökkel.

Területi elhelyezkedés

Megyék, régiók

Érdemesebb közelebbről azokat a megyéket kiemelni és megvizsgálni, amelyekben több százalékpontnyi elmozdulások tapasztalhatók mind az összlakossághoz, mind a magyarországi németek megyei elhelyezkedéséhez viszonyítva. A táblázatok azokat a megyéket mutatják, ahol az elmúlt húsz évben az egyes megyékben élő németek száma akár a nemzetiségi, akár a nyelvi bevallást tekintve az össznémetség létszámához viszonyítva legalább 5 százalékos, a megyei összlakossághoz viszonyítva pedig legalább 1 százalékos emelkedést mutatott Ez alól Győr-Moson-Sopron megye kivétel. Itt a német lakosság aránya 20 év átlagában stabilnak mondható; az 1980-as nemzetiségi bevallást kivéve minden további esetben 0,4 százalékon stagnál, viszont az országos német összlakosság 6 százaléka él itt. Ezek a megyék a következők: lásd 2. *táblázat* (a fővárost az összehasonlítás kedvéért illesztettük be).

2. táblázat. Kiemelt megyék + Budapest

	Megyék					
	1980		1990		2001	
	nemzetiség	anyanyelv	nemzetiség	anyanyelv	nemzetiség	anyanyelv
Budapest	1671	2 924	2 609	2 887	7 042	3 511
Baranya	3367	11 756	10 524	14 055	14 205	10 478
Bács-Kiskun	1177	4 099	2 782	4 285	4 476	3 096
Győr-Moson-Sopron	556	1 794	845	1 826	1 808	1 713
Komárom-Esztergom	601	1 902	2 582	2 686	5 118	2 212
Pest	520	1 023	3 461	2 154	10 343	2 956
Tolna	1130	3 628	2 912	4 193	6 660	3 798

A táblázatból látható, hogy a tradicionálisan németek lakta megyék kerültek a kiemelt megyék közé. Pest és Bács-Kiskun megyétől keletre igen megritkul a német lakosság létszáma. Mind a három népszámlálás adatai szerint a magyarországi német lakosság többsége egyetlen megyében, Baranyában tömörül, a megye mind származási, mind az anyanyelvi bevallásokat tekintve magasan túlreprezentált. 1980 és 2001 között Baranya megye akár a nemzetiségi, akár az anyanyelvi bevallásokat vesszük figyelembe, az első helyen áll. A nemzetiséget tekintve Baranya megyét (3367 fő) Budapest (1671 fő), Bács-Kiskun (1177 fő) és Tolna követi (1130 fő). Ezután 1000 alá süllyed a bevallások száma, mintegy 50 százalékos csökkenés tapasztalható: Komárom-Esztergom megyében 601 fő, Győr-Moson-Sopron megyében 556 fő, Pest megyében 520 fő, a többiben 75–316 fő tartja magát németnek.

1990-re Baranya megyében háromszorosára ugrik a nemzetiséget vállalók száma (10 524 fő). 1980 és 1990 között Pest megyében növekedett a legnagyobb mértékben a német nemzetiségi létszám; Pest megye a 7. helyről előtör a második helyre, és 3461 fővel több, mint hat és félszeres emelkedést produkál. Ezután Tolna megye következik 2912 fővel, majd Bács-Kiskun megye 2782 fővel, Budapest 2609 fővel, Komárom-Esztergom megye pedig 2582 fővel. Győr-Moson-Sopron megyében a legkisebb a növekedés, 845 fő tartja magát itt németnek. A nem kiemelt megyékben átlagosan duplájára emelkedik a német nemzetiségiek létszáma.

2001-ben Baranya megyében 14 205 német él, Pest megyében egy század híján háromszoros a növekedés (10 343 fő). Budapesten 7042 főre, Tolna megyében 6660 főre emelkedik a németek létszáma. Komárom megyében 5118 fő, Bács-Kiskun megyében 4476 német él. Kiemelkedő növekedés tapasztalható Veszprém megyében, ahol 1980-ban még csupán 238 fő, 1990-ben 768 fő vallotta magát német nemzetiségűnek, míg 2001-re ez a szám 3077 főre ugrik. Érdemes megjegyezni, hogy ebben az egyetlen esetben Győr-Moson-

Sopron megye kikerül a kiemelt megyék közül, és a 8. helyen álló Fejér megye után (2151 fő) csupán a kilencedik helyet foglalja el 1818 fővel. Ebben a megyében is duplájára emelkedik a létszám, de az arányokat tekintve Fejér megyében háromszoros, Veszprém megyében pedig négyszeres a nemzetiségi bevallások növekedésének mértéke. Ez a növekedési tendencia kevésbé ugyan, de érvényesül a nem kiemelt megyékben is.

Az anyanyelvi bevallások tekintetében 1980-ban Baranya megye vezeti a sort (11 756 fő). Több mint 51 százalékkal csökken ez a szám Bács-Kiskun megyében (4099 fő). Tolna megyében 3628 fő vallja németnek anyanyelvét. Budapest következik 2924 fővel, majd Komárom-Esztergom (1902 fő), Győr-Moson-Sopron (1794 fő); végül Pest (1023 fő) zárja a kiemelt megyék sorát. A nem kiemelt megyékben 134 és 835 fő között ingadozik a létszám. A csökkenés mértéke a sor vége felé egyre kisebb.

1990-ben az első öt helyen ugyanaz a sorrend, Baranya megye 14 055 fő, Bács-Kiskun 4285 fő, Tolna megye 4193 fő, Budapest 2887 fő, Komárom-Esztergom 2686 fő. Pest és Győr-Moson-Sopron megye helyet cserél, Pest megyében 2154 fő, míg az utóbbiban 1826 fő vallja anyanyelvének a németet. 1980-hoz viszonyítva ezen a területen nem tapasztalunk olyan mértékű növekedést, mint a nemzetiséget bevallóknál. A nem kiemelt megyék sorrendje és növekedési arányai hasonlóak a nemzetiségi bevallásoknál tapasztaltakhoz.

2001-ben váratlan tendenciaváltozásra kerül sor. Az anyanyelvet bevallók száma Budapestet és Pest megyét kivéve csökken. Baranyában 10 478 főre, Tolnában 3798, Bács-Kiskun megyében 3096, Komárom-Esztergom megyében 2212, Győr-Moson-Sopron megyében 1713 főre esik vissza. A növekedés sem Budapesten, sem Pest megyében nem jelentős. A fővárosban 3511 fő, Pest megyében 2956 fő vallja magát német anyanyelvűnek. A nem kiemelt megyék közül csekély mértékű növekedés tapasztalható Veszprém, Fejér, Somogy és Zala megyében, a többi megyében ugyancsak csökkenés mutatható ki.

Érdekes még egy pillantást vetni a régiók közötti eloszlásokra. Ezt csak a 2001-es népszámlálás esetében lehet vizsgálni, mivel korábban ilyen összesítések nem készültek. A régiós adatok követik a megyei eloszlásokat. A legnagyobb számú német népesség a dél-dunántúli régióban (Somogy, Baranya, Tolna megye) él (21 830 fő), és anyanyelvét tekintve itt a legmagasabb a németek aránya (14 980 fő). Ezután következik a középmagyarországi régió (Budapest és Pest megye) 17 835 német nemzetiségű és 13 863 német anyanyelvű fővel. Érdemes még megemlíteni a középdunántúli régiót (Fejér, Komárom-Esztergom és Veszprém megyét), ahol 10 347 fő német nemzetiségű és 8242 fő német anyanyelvű. A régiós elemzéseknek azért van jelentőségük, mivel a jövő fejlesztési irányait régiók szerint fogják meghatározni, és ezekben a régiókban különleges fontossággal bírhat a német identitásalakítás, a nyelvoktatás és a német nyelven való művelődés lehetőségeinek még magasabb szintű megteremtése.

Nemzetiségi és anyanyelvi adatok

Az utóbbi három népszámlálás országos adatait figyelembe véve jelentős eltérések tapasztalhatók a nemzetiség és az anyanyelv vonatkozásában.

Az országos bevallási adatokat tekintve 1980-ban és 1990-ben a nemzetiségi és az anyanyelvi bevallások arányai az anyanyelv javára tolódtak el. 1980-ban 2,76-szor többen vallották anyanyelvüknek, mint nemzetiségüknek a németet. Bár 1990-ben még mindig többen állították, hogy anyanyelvük német, mint ahányan nemzetiségüket tekintve is németnek tartották magukat, ez az arány ekkorra 1,2-szeresre csökkent. A 2001-es népszámlálásnál a tendencia megfordult. Majdnem kétszer annyian vallották németnek magukat, mint ahányan német anyanyelvi bevallást tettek. S míg 1980-ról 1990-re ha kevéssel is, de nőtt a német anyanyelvet vállalók száma, országos átlagban ez a szám 2001-re egytizedével csökkent.

A magyar nemzetiségi bevallásnak történelmi hagyományai vannak a németek körében. Az, hogy ez az arány 2001-re megváltozott, és 54 százalékkal vallották magukat többen német nemzetiségűnek, mint német anyanyelvűnek, az utóbbi tíz év társadalmi-politikai folyamatainak tulajdonítható. Szerepet játszott ebben a változásban az is, hogy az etnikai alanyok identitásuk megélését más területre helyezték át. Anyanyelv helyett a származás és a kulturális identitás vált meghatározóvá.

Mint az a megyei adatsorokból kiderül, összességében 1980-ban minden megyében több volt az anyanyelvet vállalók száma, mint ahányan német nemzetiségűnek tartották magukat. Azonos számadatokat alig találunk, kis különbséget felmutató bevallások pedig leginkább a nem kiemelt és 200 fő alatti bevallású megyékre jellemzőek (például Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Csongrád megye, Jász-Nagykun-Szolnok megye). Többségében azonban, akár a falvakat, akár a városokat nézzük, az anyanyelvi bevallások száma mindenütt meghaladja a nemzetiséghez tartozás bevallását; átlagosan a duplája, de ez a különbség akár háromszoros, négyszeres is lehet (például Vas, Bács-Kiskun és Baranya megye falvaiban). 1990-ben közeledik egymáshoz a nemzetiséget vállalók és az anyanyelvet bevallók száma, míg 2001-ben az anyanyelvi bevallások számának drasztikus csökkenésével ismét távolodás tapasztalható.

Az 1980-as népszámlálás alacsony bevallási adatai a családi etnikai szocializáció megszakadásának, az iskoláztatás hatására bekövetkező nyelvi és kulturális asszimiláció, a német nyelvoktatás alulreprezentáltsága, a mindent egybemosó internacionalista politikai légkör és ebből következően az etnikai identitás reprezentációs terepei hiányának a rovására írhatók. Szerepet játszik ebben még az a szomorú történelmi tapasztalat, ami a 60 év feletti németeket még a 2001-es népszámlálás idején is jellemezte:

a félelem.[2] Ugyanakkor a németség egy másik részének átörökített történelmi tapasztalata a 2. világháború idején kialakult *Hűség a hazához* mozgalom, amely a magyar nemzetiségi bevallás történelmi hagyományait hordozta a németek körében. Kétségtelen tény azonban az is, hogy 1941-ben voltak, akik politikai meggondolásból, számításból, valamint gazdasági szempontokat szem előtt tartva vallották magukat magyar nemzetiségűnek, illetve magyarosították nevüket. Történelmi tapasztalat lehet az is, hogy a magyarországi városi népesség gyorsan elmagyarosodott.

1990-ben a politikai légkör enyhülése, Németország Európában elfoglalt presztízsének hatására nőtt meg jelentősen a nemzetiségüket vállalók száma. A 2001-ben tapasztalt növekedésnek ugyancsak több magyarázata lehetséges. Pozitívan hatott a nemzetiség büszke elismerésére az 1993-ban meghozott kisebbségi törvény, az ország kapuinak megnyílása Nyugat-Európa felé, a számos németországi testvérvárosi kapcsolat létrejötte, a közvetlenül megtapasztalható és reprezentálható, valamint a németországi németek részéről megerősített német etnikai identitás.

Az anyanyelvi bevallások alakulásának ugyancsak lehetnek történelmi hagyományai, és itt ismét az 1941-es népszámlásra utalnék, amikor először kérdezték meg, ki melyik nyelvet tartja anyanyelvének. Ekkor 475 491 fő vallotta németnek anyanyelvét, és 302 198 fő tartotta csak magát németnek. 2001-ig töretlenül folytatódott az a tendencia, mely szerint mindig többen tartották magukat német anyanyelvűnek, mint német származásúnak. Ez a jelenség azt bizonyítja, hogy az anyanyelv és a származás már az 1970-es években elvált egymástól. Az anyanyelvhez való ragaszkodás magasabb számát azzal magyarázhatjuk, hogy az erőteljes asszimilációs kényszer, valamint a vegyes házasságok sorozata következtében a származás egyértelműsége megszűnt, a csoporthovatartozás kérdésessé vált, és egyre többen tartották magukat inkább magyarnak.

A 2001-es nyelvi fordulat erőteljes nyelvi asszimilációra utal. Oka ennek, hogy egyre inkább kihalnak azok a generációk, amelyek a német nyelvet odahaza, az elsődleges családi szocializáció során tanulták meg, s az iskolában is németül tanultak. Gondoljuk meg, 1945 előtt lehetett utoljára az elemi iskolában német anyanyelven tanulni! A második világháborút követően a német szó a közterekről a családi-rokoni körbe szorult vissza, majd a magyar nyelvi iskoláztatás hatására egyre inkább innen is kiszorult. 1980 és 1990 között a nyelvi bevallások növekedése részben magyarázható az oldottabb politikai légkörrel, a német nemzetiségi kultúra folklorizációjával, a német népdalok színpadra vitelével, a német nyelvoktatás terjedésével. Ezek a folyamatok azonban még csak nem is lassították a nyelvi asszimilációt. A 2001-es anyanyelvi bevallások és a nyelv-

[2] Köztudott, hogy a kitelepítések egyik szempontját az 1941-es népszámlálási adatok képezték.

használat közti ellentmondás további magyarázatra szorul, amire az 1980–2001 című fejezetben térünk vissza.

Összefoglalva a kérdést tehát az mondható el, hogy minden megyében nőtt mind a nemzetiséget, mind az anyanyelvet vállalók aránya. Jelentős nemzetiségi létszámnövekedés tapasztalható Baranya, Pest, Tolna, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, Bács-Kiskun megyében, valamint Budapesten. A hagyományosan nem német lakosú megyékben, az ország keleti megyéiben a növekedés jóval kisebb mértéket mutat. Kivétel ez alól Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, ahol 1980-hoz képest megtízszereződött a magát németnek vallók száma. Erre a jelenségre a Kiemelt települések című fejezetben térünk vissza.

Városokba tömörülés, elvándorlás 1980–2001 között

Mint a *3. táblázat*ból látható, a magyarországi német népesség kicsiny többsége az 1980-as népszámlálás idején falvakban élt. A városi lakosság Budapesttel együtt csupán 968 fővel maradt le a vidék mögött. A budapesti németség csupán 385 fővel kevesebb, mint az ország összes városának német nemzetiségű lakói. A kiegyenlített létszám arra utal, hogy a hagyományosan falvakban élő és földműveléssel, állattartással foglalkozó németek jelentős hányada még a '80-as évek előtt a városba migrált. Mint később látni fogjuk, a kiemelt községek lakosságának csökkenése is a városok felé tartó elvándorlást valószínűsíti. Ez az elvándorlás összefüggésben van a falvak zártságának megszűnésével, a mobilitási szándékkal, a továbbtanulási vággyal.

1990-re a többi város német nemzetiségi létszáma viszont már több mint kétszerese a budapestinek, ugyanakkor megnő a falusi és a városi lakosság közti különbség is a falvak javára. Ez a trend azt valószínűsíti, hogy a Budapest felé tartó nemzetiségi migráció lassult, a falusi németség inkább más városokban keresett és talált megélhetést és lakóhelyet. Ugyanakkor a falvakban élők száma jelentősen megnőtt 1990-re. Ez összefüggésben áll a nemzetiségi bevallások korábban már elemzett növekedésével.

3. táblázat. A német kisebbség településtípusonkénti nemzetiségi eloszlása

Év	Nemzetiség				
	Városok			Falu	Összesen
	Budapest	többi város	összesen		
1980	1671	3 500	5 171	6 139	11 310
1990	2609	8 915	11 524	19 300	30 824
2001	7042	24 022	31 064	31 169	62 233

2001-ben a többi város német lakossága már háromszorosa a budapesti német nemzetiségű lakosoknak, viszont Budapesttel együtt a városok és a falvak lakossága között kis különbség mutatkozik. Itt ismét a megnövekedett nemzetiségi öntudat, az ismét felfedezett, megtalált és átélt identitás, valamint a csoporthovatartozás vállalásának jelenségével állunk szemben.

Ha az anyanyelvi eloszlásokat nézzük, a városok és a falvak német népessége között nagyobb eltérés mutatkozik. Falun kétszer annyian beszélnek németül, mint a városokban. Ez az arány az 1990-es népszámlálásra is megmarad, viszont 2001-re kiegyenlítetté válik. Budapest és a többi város aránya megközelítőleg ugyanazt a képet mutatja mind a három népszámlálás alkalmával. A falvak kisebb közösségeiben nagyobb az anyanyelv megőrzésének lehetősége. Az ugyanazon nyelvet beszélők interakciói számosabbak, a társadalmi érintkezés terei és lehetőségei nagyobbak. A falvak kis közössége jobban egymásra van utalva, kohéziós ereje nagyobb. A területi elzártságból következően a külvilággal ritkábbak az érintkezések, és számos településen sokkal gyakrabban kerülnek kapcsolatba olyan emberekkel, akik ugyanazt az anyanyelvet beszélik. Ez azonban a falvakból ingázókra nem áll. Tudjuk azonban, hogy a magyarországi németség másodnyelv domináns kétnyelvűségben él, a fiatalabb generációk pedig már a másodnyelvet tekintik anyanyelvüknek. S bár tanulják az iskolában a német nyelvet, a családi körben magyar nyelven szocializálódtak. A településdialektusok tekintetében pedig a passzív kétnyelvűség jelenségével találkozhatunk.

A kiemelt megyék, Budapest, egyéb városok és a falvak eloszlásait nézve a százalékos arányok egyértelműen mutatják a területi átrendeződéseket. Baranya megye tradicionálisan kiemelkedő helye mellett jelentős szerepe volt és van Budapestnek. 1980-ban a magyarországi németség 15 százaléka élt itt. Mindamellett látható, hogy a falvak német népessége Győr-Moson-Sopron megyét kivéve meghaladja a városi német népesség arányát. A nemzetiség és anyanyelv elválása itt is megmutatkozik. Budapest 15 százalékos német nemzetisége mellett a német anyanyelvűek aránya csupán 9 százalék. A hagyományosan német megyék közül csak Bács-Kiskun és Tolna megye haladja meg a 10 százalékos határt. Ezekben a megyékben azonban kiegyenlítettnek látszik nemzetiség és anyanyelv aránya, tehát a szétválás folyamata is még csak az elején tart. Ez a nagyváros felszívó, asszimiláló erejével, a németek közötti interakciók alacsony számával magyarázható.

1990-ben érdemes megemlíteni Pest megye jelentős előretörését. A megye községeiben ugrásszerűen nő meg a német identitást felvállalók aránya. Ebben az évben Baranya megye után Pest megyében él a legtöbb német. Ami az anyanyelvi bevallásokat illeti, Pest megye 11%-kal felzárkózik Tolna megye mellé. Ez a jelentős ugrás is magyarázatra szorul. Több lehetséges oka van a létszám hirtelen növekedésének. Az öntudatra ébre-

dés mellett szerepet játszhat ebben a centrum szívó hatása, a centrum adta jelentősebb nyelvképzési és anyanyelven lehetővé váló művelődési lehetőségek, a német intézetek, kulturális központok megjelenése.

2001-ben Pest megye jelentősége tovább nő, ebben a megyében a legjelentősebb a német nemzetiségű népesség növekedése. Az összes magyarországi német 17 százaléka él itt. Baranya megyében ez az arány 23 százalékra süllyed. Ugyanakkor kiegyenlítettebbé válik a nemzetiségiek aránya városok és falvak között, Győr-Moson-Sopron és Tolna megyében pedig eltolódik a városok javára. Ez egyértelműen mutatja az elvándorlás irányát a városok felé. Amennyiben a tendencia folytatódik, az amúgy is iskoláztatási, művelődési és gazdasági deficittel küszködő falvak német lakossága egyre nagyobb számban fog elvándorolni az eredeti lakóhelyéről, és teszi ki magát az asszimilációs nyomásnak. Bár az országos arányokat tekintve az anyanyelvi bevallások száma visszaesett, Baranya megyében még mindig kiemelkedően magas, 31 százalékos ez az arány.

Nemzetiségi és anyanyelvi adatok települési szintű elemzése Baranya megyében

4. táblázat. Baranya megye nemzetiségi lakosságának és anyanyelvének eloszlása

Település	1980				
	L	N	%	A	%
Bóly	3768	9	0,2	53	1,4
Babarc	1054	40	4	158	15
Bár	801	22	2,7	46	6
Borjád	470	9	2	50	11
Erdősmecske	621	61	10	265	43
Fazekasboda	305	24	8	121	40
Feked	439	17	4	170	39
Geresdlak	1180	65	5	417	35
Görcsönydoboka	545	6	1	307	56
Hímesháza	1321	85	6	620	47
Lánycsók	2435	154	7	295	12
Liptód	428	127	30	232	54
Mecseknádasd	2085	169	8	932	45
Nagynyárád	1083	4	0,3	7	0,6
Óbánya	224	87	39	132	59
Ófalu	509	183	36	422	83
Olasz	626	14	2	130	21
Palotabozsok	1427	132	9	278	19
Somberek	1937	98	5	612	32
Szajk	861	39	5	127	15
Szederkény	1841	83	5	330	18
Székelyszabar	795	127	16	249	31
Szűr	414	126	30	272	66
Udvar	266	2	0,8	4	1,5
Véménd	2018	85	4	310	15

4. táblázat (folytatás)

Település	1990				
	L	N	%	A	%
Bóly	3748	208	6	173	5
Babarc	888	241	27	155	23
Bár	713	89	12	86	12
Borjád	435	27	6	34	8
Erdősmecske	488	213	43	212	43
Fazekasboda	240	18	8	92	38
Feked	324	50	15	172	53
Geresdlak	1010	217	21	421	42
Görcsönydoboka	487	149	30	276	57
Hímesháza	1287	578	45	577	45
Lánycsók	2572	211	8	280	11
Liptód	292	62	21	136	47
Mecseknádasd	1870	728	39	1031	55
Nagynyárád	978	137	14	207	21
Óbánya	177	106	60	130	73
Ófalu	434	347	80	349	80
Olasz	633	104	16	139	22
Palotabozsok	1224	295	24	408	33
Somberek	1803	412	23	744	41
Szajk	780	140	18	220	28
Szederkény	1725	294	17	417	24
Székelyszabar	745	214	29	271	36
Szűr	360	177	49	199	55
Udvar	214	36	17	50	23
Véménd	1824	344	19	459	25

Település	2001				
	L	N	%	A	%
Bóly	3911	647	17	268	7
Babarc	791	158	14	107	13
Bár	606	108	17	67	11
Borjád	450	61	14	26	6
Erdősmecske	425	90	21	93	22
Fazekasboda	214	29	13	37	17
Feked	246	59	24	79	32
Geresdlak	957	303	31	283	30
Görcsönydobo-ka	443	117	26	204	46
Hímesháza	1220	520	43	571	49
Lánycsók	2694	394	15	252	9
Liptód	240	86	36	95	40
Mecseknádasd	1664	658	40	656	40
Nagynyárád	871	386	44	139	16
Óbánya	147	44	31	53	36
Ófalu	367	304	83	286	78
Olasz	609	104	17	104	17

4. táblázat (folytatás)

Település	2001				
	L	N	%	A	%
Palotabozsok	1085	376	35	368	366
Somberek	1601	463	29	519	32
Szajk	797	160	20	152	19
Szederkény	1869	480	25	328	18
Székelyszabar	657	148	23	153	23
Szűr	318	113	36	115	36
Udvar	196	82	42	59	30
Véménd	1702	376	22	363	21

Baranya megye Magyarország legnépesebb németek lakta megyéje. Mind a származási-nemzetiségi, mind az anyanyelvi bevallások tekintetében ez a megye mutatja a legmagasabb települési átlagokat, vagyis az egyes települések összlakosságához képest átlagosan itt találjuk a legtöbb német lakost. Országos átlagokat is figyelembe véve is jól látható a falvak túlreprezentáltsága. Ez azt mutatja, hogy a nemzetiségi népesség megtartó ereje a falvakban rejlik, ezért megmaradásuk, anyanyelvi és kulturális túlélésük biztosítéka a falvak fejlesztését kívánja meg. 1980-ban Baranya megyében egyetlen város sem került a listára. Akkoriban Pécsett 474, Mohácson pedig 148 fő vallotta magát németnek, de a települések összlakosságához mért arányuk Pécs esetében csupán 0,002, Mohács esetében pedig 0,7%.

Baranya megye minden településén nagyobb arányban vallották anyanyelvüknek, mint nemzetiségüknek a németet. Érdemes felfigyelni arra, hogy minél kisebb egy település, annál nagyobb arányban élnek benne németek, illetve annál nagyobb számban vallják anyanyelvüknek a németet. A Baranya megyében található Liptód, Óbánya, Ófalu, és Szűr vezetik nem csupán a megyei, de az országos listát is. Ezekben a falvakban az 1980-as népszámlálás alkalmával is igen magas százalékos arányú bevallásokat találunk mind az anyanyelv, mind a nemzetiség vonatkozásában. Az anyanyelvi bevallások tekintetében meg kell még említeni Erdősmecskét, Fazekasbodát, Görcsönydobokát és Mecseknádasdot, ahol a lakosság több mint 40 százaléka vallja németnek az anyanyelvét. A Baranya megyei bevallások azért is figyelmet érdemelnek, mert Baranya és Tolna megye kivételével a települések zömében a nemzetiségi és anyanyelvi bevallások még az 1 százalékot sem érik el, vagy a körül mozognak!

1990-ben a nemzetiségi bevallások tekintetében sorrendi változás történt. Ófalu, Óbánya, Szűr falvakban növekedett a bevallások száma, míg Liptódon 9 százalékkal csökkent. Ugyanakkor Erdősmecskén, Hímesházán 40 százalék fölé emelkedett az arány a korábbi 6–7 százalékos bevallásokhoz képest. Az anyanyelv terén még erőteljesebb a növekedés, és

még több falura terjed ki. A sort itt is Ófalu vezeti, a további sorrend: Óbánya (73), Görcsönydoboka (57), Szűr és Mecseknádasd (55–55), Feked (53), Liptód (47), Hímesháza (45), Geresdlak (42) Erdősmecske (43), Somberek (41), Palotabozsok (33%).

2001-ben mind a nemzetiségi, mind az anyanyelvi bevallásokat tekintve részben növekedés, részben visszaesés tapasztalható. Ófalu még mindig tartja vezető helyét. A nemzetiségi bevallás tekintetében 17 településen növekedés tapasztalható, s csak hét településen csökkent az arány. Az anyanyelv tekintetében 22 faluban csökkent az anyanyelvi bevallás aránya, és csupán háromban nőtt 2-2, illetve 4 százalékkal. Jelentős a visszaesés Babarcon, Erdősmecskén, Fazekasbodán, Fekeden, Görcsönydobokán, Mecseknádasdon, Óbányán, Sombereken és Szűrön. A csökkenés Óbányán és Erdősmecskén a legmagasabb, 50 százalékos, a többi településen 10–30% között mozog.

1980–2001

A kérdéskör vizsgálata során érdemes az anyanyelv, a nyelvhasználat és a kultúrához való viszony kérdésére kitérni. Ez annál inkább fontos, mert ezeket az adatokat összehasonlítva az 1980-ban végzett tanácsi minősítésű vizsgálatokkal (Hoóz és munkatársai 1985) meglepő eredményeket kapunk. Az 1980-as felvétel azt igyekezett megvizsgálni, hogy a népszámlálás bevallási adatai mennyire fedik a valóságot, mennyire valóságosak a nemzetiségi–kulturális igényű népességről felvett bevallási adatok. Köztudott, és saját kutatásaim is azt bizonyítják (Bindorffer 2001),[3] hogy a bevallások és a tényleges, a faluközösségek által számon tartott létszám nem fedik egymást. Az ok egyértelműnek látszik. A népszámlálás nem biztosított névtelenséget, aki nyíltan vállalta kisebbségi létét, azt esetleg hátrányok fenyegethették. Jóval kevesebben ismerték be tehát a nemzetiséget és az anyanyelvet a valóságosnál. A 2001-es népszámlálás volt az első olyan népesség-összeírás, ahol immáron névtelenül lehetett nyilatkozni származásról és anyanyelvről, és feltették a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés, valamint a családi, baráti körben használt nyelv kérdését is. Az összehasonlítást a két felvétel adatai között a következő dimenziók mentén próbáljuk meg elvégezni, illetve hipotéziseket felállítani: az egyértelműen nemzetiséginek tartott személyek[4] létszámát összevetjük a ma a kulturális értékeket vállalókéval, valamint a nemzeti-

[3] Bindorffer 2001. Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosság tudat Dunabogdányban. Budapest: Új Mandátum – MTA Kisebbségkutató Intézet.

[4] Hoózék itt a vegyes házasságok nyelvhasználatát vették figyelembe. Vö. Hoóz I. – Kepes I. – Klinger A. 1985. A Baranyában élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.

ségileg vegyes, de nyelvileg nem asszimilálódottak adatait a nyelvet baráti körben használókéval.

Első megfigyelésünk, hogy a külső szemlélő megítélése szerint a német anyanyelvet beszélők száma mindenütt magasabb a nemzetiségi megítéléseknél. A nyelvhasználat megítélése közvetlen tapasztalatokon alapulhat, míg a nemzetiség tekintetében a külső megítélők bizonytalansága látszik. Egy azonban biztos, az anyanyelvi és nemzetiségi megítélés alá esők száma minden településen jóval meghaladja az önbevallások számát. Mivel a nemzetiségi önbevallások arányai nagyon alacsonyak, a nyelvi bevallások hányada közelíti meg leginkább a külső megítélések mértékét, helyenként pedig még meg is haladják a százalékos adatokat, például Bóly (54), Feked (88), Görcsönydoboka (87), Mecseknádasd (45), Ófalu (82), Óbánya (93), Véménd (54 százalék) esetében. Ugyanakkor az önbevallások nemzetiségi tekintetben néhány Baranya megyei magas arányt leszámítva, mint például Erdősmecske, Ófalu, Óbánya, Szűr – átlagosan 0 és 4 százalék között mozognak, s az anyanyelvi bevallások arányai is csak egy-két községben lépik túl az 50 százalékot (Görcsönydoboka 56, Óbánya 59, Ófalu 83, Szűr 66). A külső megítélés arányszámai tartalmazzák az egyértelműen nemzetiségiek, vagyis a homogén házasságot kötöttek számát, a nemzetiségileg vegyes házasságban élőket, de nyelvileg nem asszimilálódottakat és a vegyes házasságban élő nyelvileg asszimilálódott egyéneket. Az egyértelműen nemzetiségiek aránya jóval meghaladja a nemzetiségileg vegyes nemzetiség arányait, 31–80 százalék közé esik. A nemzetiségileg vegyes, de nem asszimilálódottak viszonylag magas hányada a nemzetiségileg vegyes asszimilálódottakéhoz képest – számos faluban, mint például Mecseknádasd, Udvar, Székelyszabar, Szederkény, Bár stb. nem is regisztráltak nemzetiségileg vegyes, asszimilálódott egyéneket – azt valószínűsíti, hogy az ide sorolt lakosok akkor még nyelvileg nem asszimilálódtak, tehát vélhetően – családi körben is továbbörökítették az anyanyelvet. Ezt az állítást látszanak alátámasztani az itt nem elemzett 1990-es népszámlálás adatai.

Ha most ezeket az adatokat rávetítjük a 2001-es népszámlálási adatokra, azt tapasztaljuk, hogy Baranya falvainak lélekszáma 1980-hoz képest csökkent, a felvett városokban (Bóly 1980-ban még falu volt) viszont nőtt. Az önbevallások száma mind nemzetiségi, mind anyanyelvi vonatkozásban nőtt, de az 1980-as tanácsi megítélések arányait még mindig nem éri el, átlagosan annak 30 százalékát képviseli. Tehát valószínűnek tarthatjuk, hogy egy külső megítélési vizsgálat ismét hasonló eredményeket hozna. Ha figyelembe vesszük az erőteljes nyelvi asszimilációt bizonyító 2001-es anyanyelvi bevallásokat, akkor a kulturális értékekhez és hagyományokhoz kötődők magasabb aránya magától értetődő. Saját zenéjükhöz, táncaikhoz, kulturális hagyományaikhoz korosztálytól függetlenül erős emocionális viszony fűzi a németeket; etnikai önkifejezésük gyakorlatilag ezekre a területekre korlátozódik, túlélési stratégiaként működik, s

feladásuk a csoport etnikai önfeladását jelentené. A kultúrához kötődők kiemelkedően magas száma pedig azokat a tételeimet bizonyítja, hogy a nyelvi asszimiláció mellett sem szükséges egy nemzetiség kihalása, és hogy a kultúra megtartásának szándéka kitéphetetlenül mélyen gyökerezik a kisebbségek túlélési stratégiájában. A nyelvében megszűnni látszó németek közösségének megtartó erejét manapság egyre inkább a kulturális gyökerek jelentik. A 88 418 főnyi létszám[5] arra utal, hogy a fiatalok is részesei a német kultúrának, ami perspektívát nyújt az etnikai túléléshez. A kulturális értékekhez való ragaszkodás pótolhatja azt a kohéziós hiányt, amit a nyelvvesztés okozott.

Összegzés

A megyei adatok elemzése arra enged következtetni, hogy a német népesség migrációja is elindult a falvakból a városok felé. Baranya megyében ennek elsődleges oka a munkahelyek hiánya. Baranya az ország megyéi között beruházások tekintetében az utolsó helyek egyikén áll. A migráció iránya országos szinten Budapest és Pest megye, vagyis a központi régiók. A városok és falvak tekintetében egyfajta kiegyenlítődés következett be. Ma gyakorlatilag ugyanannyi német él falvakban, mint városokban. Budapesten 1980-hoz képest megnégyszereződött a számuk, a többi városban összességében ez a növekedés tizenegyszeres! Véleményem szerint a városi német népesség növekedése nem elsősorban az önbevallások számának növekedéséből következik, hanem a migrációnak tulajdonítható. A falvakban inkább a származás vállalásának az eredménye lehet.

Az elmúlt évtizedekben a németek esetében az anyanyelv fontossága háttérbe szorult a kultúrahasználat javára. Ennek legfőbb oka az erőteljes nyelvi asszimiláció és a német nyelv anyanyelvi funkcióinak és nyelvi dominanciájának generációs visszaszorulása. Ebben részben az játszik szerepet, hogy a 2. világháborúban nagyszámú magyar nyelvű lakosságot telepítettek a kitelepített németek helyébe, valamint az, hogy a falvak elöregedtek. A magyar anyanyelvi szocializáció következtében a fiatalabb nemzedékek közül egyre többen a magyart tekintik anyanyelvüknek.

A települések anyanyelvi és nemzetiségi adatainak elemzéséből kitűnt, hogy a nyelvváltás, illetve a nyelvcsere folyamata felerősítette a nemzetiségi önbevallásban és a kultúrahasználatban megnyilvánuló etnikai identitás-kompenzációt.

[5] A német nemzeti kulturális értékekhez kötődés száma a 2001. évi népszámlálás adatai szerint.

SZABÓ ORSOLYA

A magyarországi szlovákok a népszámlálások tükrében

A szlovák kisebbség területi elhelyezkedése

A szlovákok a mai Magyarország területén a 17. század végétől, a törökök kiűzése után telepedtek le, elsősorban az elnéptelenedett területekre. Idevándorlásuk több hullámban történt. Az első hullámban 1690–1711 között népesült be újra többek közt Pilisszántó, Piliscsév, Kesztölc is, ahol ma is jelentős a szlovák lakosság száma. A második hullámban, 1711–1740 között földesúri telepítés zajlott. Ebben a szakaszban került sor az első, önálló szlovák települések létrejöttére (ide tartozik például Tardosbánya, ami szintén szerepel a kiemelt települések között), és ebben a szakaszban települtek be a délkelet-alföldi régióba is (Békéscsaba, Szarvas). A harmadik telepítési szakaszban főként a bácskai, bánáti lakatlan településeket népesítették be, de ekkor telepedtek le például Pilisszentkereszten is. A délkelet-alföldi szlovák települések zömét a 19. században az alföldi szlovák helységekből származók népesítették be (Pitvaros, Nagybánhegyes, Kétsoprony, Örménykút, Kardos). A szlovákok térbeli megoszlását figyelve sziget jellegű régiókról beszélhetünk: Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Nógrád megyében és Pest környékén, a Dunántúlon Komárom-Esztergom, Pest, Fejér és Veszprém megyében, a délkelet-alföldi Békés és Csongrád megyében, és kisebb egységet képeznek a kiskőrösi és nyíregyházi szlovákok.[1]

Ma Magyarországon a legtöbben Békés megyében, Budapesten, Komárom-Esztergom megyében, Nógrád megyében és Pest megyében élnek. Ami a magyarországi szlovákok számát illeti, különböző adatokkal kell számolnunk, hiszen más számot mondanak a szlovák szervezetek, mást a Hoóz-féle tanácsi minősítés, amely a 80-as években hétszerese a népszámlálási adatoknak, és megint más tűnik ki a népszámlálási adatokból. A legutóbbi három népszámlálás összesített adatait az *1. táblázat* tartalmazza.

A táblázatból jól látható, hogy az 1980. évi népszámlálási adatokhoz képest nemzetiségüket tekintve igen jelentősen nőtt a szlovákságukat vál-

[1] Gyivicsán Anna – Krupa András 1997. *A magyarországi szlovákok.* Budapest: Útmutató Kiadó. 5–8.

1. táblázat. A szlovák kisebbség nemzetiségi és anyanyelvi országos eloszlása

Év	Nemzetiség	Anyanyelv
1980	9 101	16 054
1990	10 459	12 745
2001	17 693	11 817

lalók száma[2] (94 százalék), ha azonban az anyanyelvi bevallásokat nézzük, csökkenés figyelhető meg (26 százalék).

A *2. táblázat* Budapestet és azokat a megyéket mutatja, ahol a szlovákság a legnagyobb számban él, Budapest, a többi város és a vidék eloszlásaival. A táblázat az arányokat a megyék összlakosságára vetíti ki, azt bizonyítja, hogy ha az egyes megyék összlakosságához viszonyítjuk a szlovák népesség számát, akkor szinte értékelhetetlenül alacsony adatokat kapunk. Itt is látszik azonban Békés megye kiemelkedő helyzete.

Mind a három népszámlálás adatai szerint a magyarországi szlovák lakosság többsége egyetlen megyében, Békésben tömörül, a megye mind a származási, mind az anyanyelvi bevallásokat tekintve magasan túlreprezentált. 1980 és 2001 között Békés megye – akár a nemzetiségi, akár az anyanyelvi bevallásokat vesszük figyelembe – az első helyen áll. A nemzetiséget tekintve Békés megyét (3705 fő) Pest megye (1764 fő), Komárom-Esztergom megye (961 fő) és Budapest (686 fő) követi. Nógrád megyében (572 fő) és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (516 fő) van még 500 fő fölött a szlovák nemzetiségűek száma, a többi megyében 13–370 fő között van.

1990-re csökken a Békés megyében élő szlovák nemzetiségűek száma (3313 fő). Pest megyében nő (1947 fő), Komárom-Esztergom megyében szintén (1135 fő), a sorban azonban nem Budapest következik, ahogyan 1980-ban, hanem Borsod-Abaúj-Zemplén (896 fő), aztán Nógrád megye (804 fő) és csak azután Budapest (802 fő). Békés megyét (és Csongrádot) leszámítva, mindenhol nőtt a szlovák nemzetiségűek száma.

2001-ben Békés megyében 5022 szlovák él, Pest megyében 3472 fő, Komárom-Esztergom megyében 2795 fő, ez több, mint a kétszerese a 10 évvel ezelőtti adatnak, Nógrád megyében szintén több, mint kétszeres növekedés figyelhető meg (1778 fő). Budapesten 1528 főre, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1150 főre emelkedik a szlovákok létszáma.

Az anyanyelvi bevallások tekintetében 1980-ban Békés megye vezeti a sort (7924 fő). Pest megyében 2532 fő, Komárom-Esztergom megyében 1560 fő, Budapesten 1054 fő vallja szlováknak anyanyelvét. Nógrád

[2] 2001-ben lehetett először névtelenül nyilatkozni, ami nyilvánvalóan hatással volt a nemzetiségi bevallások alakulására.

2. táblázat. A szlovák népesség nemzetiségi és anyanyelvi eloszlása és százalékos aránya a megyék összlakosságához képest (1980, 1990, 2001)

Megye + Budapest	L	N	%	Nk	Nv	A	%	Ak	Av
				1980					
Budapest	2 059 347	686	0,03			1054	0,05		
Békés	436 910	3705	0,84	2601	1104	7924	1,81	4272	3652
Borsod-Abaúj-Zemplén	809 468	516	0,06	396	120	588	0,07	369	219
Csongrád	456 300	370	0,08	290	80	693	0,15	539	154
Komárom-Esztergom	321 470	961	0,29	636	325	1560	0,48	1141	419
Nógrád	240 251	572	0,23	408	164	720	0,29	655	65
Pest	973 709	1764	0,18	1420	344	2532	0,26	1989	543
				1990					
Budapest	2 016 774	802	0,04			934	0,046		
Békés	411 887	3313	0,804	2183	1130	5070	1,231	2948	2122
Borsod-Abaúj-Zemplén	761 963	896	0,118	689	207	734	0,096	545	189
Csongrád	438 842	305	0,07	176	129	499	0,114	329	170
Komárom-Esztergom	315 208	1135	0,36	698	437	1340	0,425	950	390
Nógrád	227 137	804	0,354	687	117	712	0,313	609	103
Pest	949 749	1947	0,205	1598	349	2105	0,222	1688	417
				2001					
Budapest	1 777 921	1528	0,09			1513	0,085		
Békés	397 791	5022	1,26	1404	3618	3567	0,897	775	2792
Borsod-Abaúj-Zemplén	744 404	1150	0,15	754	396	547	0,073	291	256
Csongrád	433 344	359	0,08	147	212	369	0,085	197	172
Komárom-Esztergom	316 590	2795	0,88	2117	678	1384	0,437	878	506
Nógrád	220 261	1778	0,81	1694	84	769	0,349	674	95
Pest	1 083 877	3472	0,32	2690	782	2629	0,243	1912	717

L: lakosság, N: nemzetiség, Nk: nemzetiség községben, Nv: nemzetiség városban, A: anyanyelv, Ak: anyanyelv községben, Av: anyanyelv városban

3. táblázat. Kiemelt megyék és Budapest (1980, 1990, 2001)

Megye + Bp.	N	%	Nk	Nv	A	%	Ak	Av
			1980					
Budapest	686	7,5			1 054	6,5		
Békés	3 705	40,7	2601	1104	7 924	49,3	4272	3652
Borsod-Abaúj-Zemplén	516	5,6	396	120	588	3,6	369	219
Csongrád	370	4,0	290	80	693	4,3	539	154
Komárom-Esztergom	961	10,5	636	325	1 560	9,7	1141	419
Nógrád	572	6,2	408	164	720	4,48	655	65
Pest	1 764	19,3	1420	344	2 532	15,7	1989	543
Szlovákok összesen	**9 101**				**16 054**			
			1990					
Budapest	802	7,6			934	7,3		
Békés	3 313	31,6	2183	1130	5 070	39,7	2948	2122
Borsod-Abaúj-Zemplén	896	3,5	689	207	734	5,7	545	189
Csongrád	305	2,9	176	129	499	3,9	329	170
Komárom-Esztergom	1 135	10,8	698	437	1 340	10,5	950	390
Nógrád	804	7,6	687	117	712	5,5	609	103
Pest	1 947	18,6	1598	349	2 105	16,5	1688	417
Szlovákok összesen	**10 459**				**12 745**			
			2001					
Budapest	1 528	8,6			1 513	12,8		
Békés	5 022	28,3	1404	3618	3 567	30,1	775	2792
Borsod-Abaúj-Zemplén	1 150	6,49	754	396	547	4,6	291	256
Csongrád	359	2,0	147	212	369	3,1	197	172
Komárom-Esztergom	2 795	15,7	2117	678	1 384	11,7	878	506
Nógrád	1 778	10,0	1694	84	769	6,5	674	95
Pest	3 472	19,6	2690	782	2 629	22,2	1912	717
Szlovákok összesen	**17 693**				**11 817**			

megyében, Csongrádban és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 500 felett van a szlovák anyanyelvűek száma. A többi megyében 20 és 277 fő között ingadozik a létszám.

1990-ben az első négy helyen ugyanaz a sorrend, Békés megye 5070, Pest megye 2105, Komárom-Esztergom megye 1340, Budapest 934 fő. Borsod-Abaúj-Zemplén megye megelőzi Nógrádot és Csongrád megyét. A többi megyében 35 és 288 fő között van a szlovákok száma anyanyelvük alapján. Minden kiemelt megyében csökkenő tendencia figyelhető meg, kivéve Borsod-Abaúj-Zemplén megyét.

2001-ben még mindig Békés megye van az élen (3567 fő), melyet Pest megye követ 2629 fővel, azonban utána Budapest következik, ahol 1513 szlovák anyanyelvű él, ezt követi csak Komárom-Esztergom megye (1384 fő). Ezen kívül Nógrád megyében és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében haladja meg a szlovákok száma az 500 főt, a többi megyében 18–369 fő között van a szlovákok száma. Az anyanyelvet bevallók száma Békésben, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és Csongrádban csökken, a többi kiemelt megyében és Budapesten viszont nő.

A *3. táblázat* azt mutatja, hogy a szlovákok hány százaléka él a kiemelt megyékben, illetve Budapesten.

A megyék közül kiemelt fontosságú Békés megye, ahol a szlovákság legnagyobb számban él, és élt eddig is. 1980-ban nemzetiség szerint a magyarországi szlovákok 40,7%, anyanyelvük szerint pedig 49,3%-a élt itt. Ezek a számok 2001-re csökkentek, nemzetiség szerint 28,3%-ra, anyanyelv szerint pedig 30,1%-ra. Pest megyében viszont nő a szlovák lakosság aránya, hiszen míg 1980-ban nemzetiségük szerint itt élt a szlovákok 19,3%-a, anyanyelvük szerint pedig 15,7%, addig ez 2001-re 19,6%, illetve 22,2%. Nagyobb százalékban élnek még a szlovákok Komárom-Esztergom megyében, itt a százalékos arányuk 1980-ban 10,5% és 9,7% volt, 2001-re 15,7%, illetve 11,7%. Budapest szintén kiemelkedő helyet foglal el, kiemelt megyének tekinthető még Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén és Csongrád is, bár itt csökkenés figyelhető meg.

Kiemelt települések

Az alábbi két táblázat a három népszámlálás adatainak fényében részletesen bemutatja a kiemelt települések összlakosságát, ehhez mérten a nemzetiségi és az anyanyelvi lakosság arányát. A *4. táblázat* azt a húsz települést mutatja, ahol a szlovákok nemzetiség szerint a legnagyobb számban élnek,[3] az *5. táblázat* pedig azt a huszat, ahol anyanyelv szerint élnek a legtöbben.[4] A helységek kiválasztásánál a 2001. évi népszámlálási adato-

[3] 1687 fő (Békéscsaba) – 185 fő (Erdőkürt).
[4] 1513 fő (Budapest) – 93 fő (Tatabánya).

kat tekintettem kiindulópontnak, ennek alapján a húsz-húsz településből 14 megegyezik. Minden településen alakult szlovák kisebbségi önkormányzat; nagy részük 1994 óta működik. A településeket megyei bontásban vettem fel a listára.

Bács-Kiskun megyében egyedül Kiskőrös került fel a listára. Az 1980-as népszámlálás adatait figyelembe véve nemzetiség szerint 11, anyanyelv szerint pedig 21 fő vallotta szlováknak magát, és 1990-ben sem történt látványos változás. 2001-re viszont már 274 a szlovák nemzetiségűek száma a városban, és az anyanyelvet tekintve is nőtt ez a szám.

Békés megyében Békéscsabán nemzetiség szerint nőtt (majdnem két és félszeresére), anyanyelv szerint viszont csökkent a szlovák lakosság. Tótkomlós – ahol igen nagy arányban éltek szlovákok, mind nemzetiség, mind anyanyelv szerint – csökkenő tendenciát mutat (26,9%-ról 17,7%-ra, illetve 35,3%-ról 17,9%-ra). Igen érdekes Kardos, ahol az 1980-as 0,8%-hoz képest 2001-ben már 43,5% a szlovák nemzetiségű, az anyanyelvi bevallásokat tekintve is elég nagy a változás, de csupán háromszoros növekedés figyelhető meg: 5,18%-ról 15,6%-ra nőtt a szlovákság aránya. Kardoshoz hasonló Örménykút esete is, ahol míg 1980-ban egyetlen lakos sem vallotta magát szlovák nemzetiségűnek, addig a 2001-es népszámlálási adatok szerint 191 fő, vagyis az összlakosság 36,3%-a. Kétsopronyban a nemzetiségi bevallásokat nézve folyamatos növekedés, míg az anyanyelv tekintetében folyamatos csökkenés figyelhető meg.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében legnagyobb lélekszámban Répáshután élnek a szlovákok, és kiemelkedik még Bükkszentkereszt, ahol míg 1980-ban egyetlen szlovák sem élt nemzetiségét tekintve, anyanyelvét tekintve pedig egyetlen fő, addig 2001-ben nemzetisége szerint 20,3%, vagyis 259 fő. Ha az anyanyelvi bevallások húszas listáját nézzük, akkor Miskolc is felkerül a listára.

Csongrád megyében megint csak az anyanyelvi bevallások miatt került fel a listára Pitvaros és Szeged, noha itt sem mondható a szlovák anyanyelvűek száma különösebben jelentősnek. Pitvaroson folyamatosan csökken a szlovák anyanyelvűek száma, Szegeden viszont növekedést mutat.

Komárom-Esztergom megyében Piliscséven 1980-ban nemzetiségét tekintve a lakosság 1,3%-a, anyanyelvét tekintve pedig 8,8%-a vallotta magát szlováknak. 1990-re a nemzetiségi bevallások vonatkozásában kiugróan nagy (16,3%-os, illetve 15,8%-os) növekedés figyelhető meg. Ugyanilyen nagy a különbség 2001-ben: míg a lakosság száma nem változott, addig nemzetiségét tekintve már 45,7% vallotta magát szlováknak, anyanyelvének viszont már csak 13,4% tekinti a szlovákot, ugyanakkor a lakosság 27,5%-a beszéli a szlovák nyelvet. Említést érdemel még Sárisáp, ahol 1980-ban csupán 2 fő, 2001-ben viszont már 405 fő vallotta magát szlovák nemzetiségűnek.

Nógrád megyében Erdőkürt folyamatos növekedést mutat. Felsőpetényben 1980-ban egyetlen lakos sem vallotta magát szlovák nemzetiségűnek, 1990-ben is csak 32 fő, 2001-ben viszont már 274, ami a helyi lakosság 35,7%-át jelenti. Ami az anyanyelvi bevallásokat illeti, folyamatos növekedés figyelhető meg.

Pest megyében, Pilisszentkereszten 1980-ban 28,2%, illetve 46,4%, 1990-ben 48,4% és 52%, 2001-ben pedig nemzetiségét tekintve 54,6%, tehát a falu nagyobb része szlovák, a szlovák nyelvet családi, baráti körben használók száma pedig a lakosság 44,8%-a. Pilisszántón az 1980-as és a 2001-es adatok között nincsen lényeges különbség, Dabason pedig az 1980-as anyanyelvi adatokhoz képest jelentős a csökkenés.

Eszerint tehát 2001-ben Békéscsabán él a legtöbb szlovák nemzetiségű, ezt Budapest[5] követi, majd Pilisszentkereszt, Tótkomlós és Piliscsév következik. Ezeken a településeken a szlovák nemzetiségű lakosok száma meghaladja az ezret. A többi kiválasztott településen jóval kisebb a szlovák nemzetiségűek száma, 466 (Szarvas) és 185 (Erdőkürt) között van. Ha az anyanyelvi bevallásokat nézzük, az első helyen 2001-ben Budapest szerepel, ezt Békéscsaba követi, majd Tótkomlós, Pilisszentkereszt és Piliscsév következik. A többi kiválasztott településen a szlovák anyanyelvűek száma 296 fő (Esztergom) és 93 fő (Tatabánya) között mozog, és négy olyan település van, ahol a szlovák anyanyelvűek száma nem éri el a 100 főt sem.

4. táblázat. Kiemelt települések – nemzetiség szerint

Település	L	N	%	A	%
		1980			
Budapest	2 059 347	686	0,03	1054	0,05
Bács-Kiskun megye					
Kiskőrös	15 616	11	0,07	21	0,13
Békés megye					
Békéscsaba	68 612	679	0,98	2794	4,07
Szarvas	20 608	307	1,48	480	2,3
Tótkomlós	8 007	2158	26,9	2832	35,3
Kardos	1 118	10	0,8	58	5,18
Kétsoprony	1 633	37	2,2	262	16
Örménykút	846	–	–	2	0,2
Borsod-Abaúj-Zemplén megye					
Répáshuta	623	246	39,4	48	7,7
Bükkszentkereszt	1 375	–	–	1	0,07

[5] Budapest kerületeit külön nem vettem fel a táblázatba.

4. táblázat (folytatás)

Település	L	N	%	A	%
		1980			
Komárom-Esztergom megye					
Esztergom	30 870	218	0,7	284	0,9
Kesztölc	2 384	449	18,8	719	30,1
Piliscsév	2 452	33	1,3	218	8,8
Sárisáp	4 128	2	0,04	4	0,092
Tardos(bánya)	1 549	105	6,7	70	4,5
Nógrád megye					
Erdőkürt	754	134	17,7	128	16,9
Felsőpetény	905	–	–	27	2,9
Pest megye					
Pilisszántó	2 016	381	18,8	303	15
Pilisszentkereszt	2 104	594	28,2	977	46,4
Dabas	14 248	267	1,8	463	3,28
		1990			
Budapest	2 016 774	802	0,039	934	0,04
Bács-Kiskun megye					
Kiskőrös	14 911	23	0,15	20	0,13
Békés megye					
Békéscsaba	67 609	820	1,2	1735	2,56
Szarvas	18 934	82	0,4	121	0,63
Tótkomlós	7 128	1510	21,1	2000	28,05
Kardos	910	19	2,09	19	2,0
Kétsoprony	1 542	114	7,39	162	10,5
Örménykút	616	3	0,48	1	0,16
Borsod-Abaúj-Zemplén megye					
Répáshuta	574	291	50,6	207	36,08
Bükkszentkereszt	1374	97	7,05	54	3,93
Komárom-Esztergom megye					
Esztergom	29 841	260	0,87	263	0,88
Kesztölc	2 322	118	5,08	336	14,4
Piliscsév	2 314	379	16,3	367	15,8
Sárisáp	3 715	26	0,69	33	0,88
Tardos(bánya)	1 611	66	4,09	74	4,59
Nógrád megye					
Erdőkürt	630	148	23,4	180	28,5
Felsőpetény	788	32	4,06	39	4,98
Pest megye					
Pilisszántó	1 970	143	7,25	163	8,27
Pilisszentkereszt	2 054	996	48,4	1084	52
Dabas	14 800	191	1,29	278	1,87

4. táblázat (folytatás)

Település	L	N	%	A	%
		2001			
Budapest	1 777 921	1528	0,085	1513	0,085
Bács-Kiskun megye					
Kiskőrös	15 352	274	1,78	94	0,6
Békés megye					
Békéscsaba	67 968	1687	2,48	1235	1,8
Szarvas	18 497	466	2,5	162	0,87
Tótkomlós	6 547	1159	17,7	1175	17,9
Kardos	793	345	43,5	124	15,6
Kétsoprony	1 559	413	26,4	108	6,9
Örménykút	526	191	36,3	13	2,4
Borsod-Abaúj-Zemplén megye					
Répáshuta	551	268	48,6	142	25,7
Bükkszentkereszt	1 274	259	20,3	11	0,86
Komárom-Esztergom megye					
Esztergom	29 452	321	1,08	296	1
Kesztölc	2 556	237	9,2	232	9,07
Piliscsév	2 314	1059	45,7	311	13,4
Sárisáp	2 918	405	13,8	85	2,9
Tardos(bánya)	1 629	255	15,6	90	5,52
Nógrád megye					
Erdőkürt	611	185	30,2	88	14,4
Felsőpetény	766	274	35,7	50	6,5
Pest megye					
Pilisszántó	2 120	416	19,6	287	13,5
Pilisszentkereszt	2 170	1185	54,6	922	42,4
Dabas	15 841	299	1,88	163	1,02

5. táblázat. Kiemelt települések – anyanyelv szerint

Település	L	N	%	A	%
		1980			
Budapest	2 059 347	686	0,03	1054	0,05
Bács-Kiskun megye					
Kiskőrös	15 616	11	0,07	21	0,13
Békés megye					
Békéscsaba	68 612	679	0,98	2794	4,07
Szarvas	20 608	307	1,48	480	2,3
Tótkomlós	8 007	2158	26,9	2832	35,3
Kardos	1 118	10	0,8	58	5,18
Kétsoprony	1 633	37	2,2	262	16
Nagybánhegyes	1 956	186	9,5	422	21,5
Borsod-Abaúj-Zemplén megye					
Répáshuta	623	246	39,4	48	7,7
Miskolc	208 103	60	0,02	101	0,04
Csongrád megye					
Pitvaros	1 685	157	9,3	244	14,48
Szeged	170 794	56	0,03	98	0,05
Komárom-Esztergom megye					
Kesztölc	2 384	449	18,8	719	30,1
Piliscsév	2 452	33	1,3	218	8,8
Esztergom	30 870	218	0,7	284	0,9
Tatabánya	75 971	26	0,03	44	0,05
Nógrád megye					
Galgaguta	904	42	4,6	68	7,5
Pest megye					
Pilisszántó	2 016	381	18,8	303	15
Pilisszentkereszt	2 104	594	28,2	977	46,4
Dabas	14 248	267	1,8	463	3,28
		1990			
Budapest	2 016 774	802	0,039	934	0,04
Bács-Kiskun megye					
Kiskőrös	14 911	23	0,15	20	0,13
Békés megye					
Békéscsaba	67 609	820	1,2	1735	2,56
Szarvas	18 934	82	0,4	121	0,63
Tótkomlós	7 128	1510	21,1	2000	28,05
Kardos	910	19	2,09	19	2,0
Kétsoprony	1 542	114	7,39	162	10,5
Nagybánhelyes	1 802	214	11,8	339	18,8
Borsod-Abaúj-Zemplén megye					
Répáshuta	574	291	50,6	207	36,08
Miskolc	196 442	81	0,04	87	0,04

5. táblázat (folytatás)

Település	L	N	%	A	%
Csongrád megye					
Pitvaros	1 575	106	6,7	168	10,6
Szeged	175 301	95	0,05	116	0,06
Komárom-Esztergom megye					
Kesztölc	2 322	118	5,08	336	14,4
Piliscsév	2 314	379	16,3	367	15,8
Esztergom	29 841	260	0,87	263	0,88
Tatabánya	74 277	59	0,079	60	0,08
Nógrád megye					
Galgaguta	771	110	14,2	28	3,6
Pest megye					
Pilisszántó	1 970	143	7,25	163	8,27
Pilisszentkereszt	2 054	996	48,4	1084	52
Dabas	14 800	191	1,29	278	1,87
		2001			
Budapest	1 777 921	1528	0,085	1513	0,085
Bács-Kiskun megye					
Kiskőrös	15 352	274	1,78	94	0,6
Békés megye					
Békéscsaba	67 968	1687	2,48	1235	1,8
Szarvas	18 497	466	2,5	162	0,87
Tótkomlós	6 547	1159	17,7	1175	17,9
Kardos	793	345	43,5	124	15,6
Kétsoprony	1 559	413	26,4	108	6,9
Nagybánhegyes	1 490	88	5,9	156	10,4
Borsod-Abaúj-Zemplén megye					
Répáshuta	551	268	48,6	142	25,7
Miskolc	184 125	185	0,1	126	0,06
Csongrád megye					
Pitvaros	1 500	85	5,66	99	6,6
Szeged	168 273	152	0,09	126	0,07
Komárom-Esztergom megye					
Kesztölc	2 556	237	9,2	232	9,07
Piliscsév	2 314	1059	45,7	311	13,4
Esztergom	29 452	321	1,08	296	1,0
Tatabánya	72 470	175	0,24	93	0,12
Nógrád megye					
Galgaguta	738	145	19,6	95	12,8
Pest megye					
Pilisszántó	2 120	416	19,6	287	13,5
Pilisszentkereszt	2 170	1185	54,6	922	42,4
Dabas	15 841	299	1,88	163	1,02

6.
Nemzeti-kulturális igényű népesség 1980–2001
a legtöbb szlovák nemzetiségű lakott

		Nemzetiségi kulturális igényű					
Település	L	N	%	A	%	Összesen	Egy-értelműen nemzeti-ségi
Budapest*	2 059 347	686	0,03	1054	0,05	–	–
Bács-Kiskun megye							
Kiskőrös*	15 616	11	0,07	21	0,13	–	–
Békés megye							
Békéscsaba*	68 612	679	0,98	2794	4,07	–	–
Szarvas*	20 608	307	1,48	480	2,3	–	–
Tótkomlós	8 007	2158	26,9	2832	35,3	3875	3344
Kardos	1 118	10	0,8	58	5,18	1081	230
Kétsoprony*	1 633	37	2,2	262	16	–	–
Örménykút	846	–	–	2	0,2	738	272
Borsod-Abaúj-Zemplén megye							
Répáshuta	623	246	39,4	48	7,7	551	444
Bükkszentkereszt	1 375	–	–	1	0,07	901	209
Komárom-Esztergom megye							
Esztergom*	30 870	218	0,7	284	0,9	–	–
Kesztölc	2 384	449	18,8	719	30,1	2166	1606
Piliscsév	2 452	33	1,3	218	8,8	2070	1290
Sárisáp	4 128	2	0,04	4	0,092	1465	522
Tardos*	–	–	–	–	–	–	–
Nógrád megye							
Erdőkürt	754	134	17,7	128	16,9	452	100
Felsőpetény	905	–	–	27	2,9	545	314
Pest megye							
Dabas	14 248	267	1,8	468	3,28	4565	3815
Pilisszántó	2 016	381	18,8	303	15	1689	1105
Pilisszentkereszt	2 104	594	28,2	977	46,4	1717	1106

*Nem szerepel a Hoóz-féle minősítésben.

táblázat
(a Hoóz-féle minősítés és az a 20 település, ahol
a 2001. évi népszámlálási adatok alapján)

népesség 1980		2001	Ebből			
Nemzetiségileg vegyes, nyelvileg		L	nemzetiséghez tartozók	kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	anya nyelvűek	nyelvet családi, baráti körben használók
nem asszimilálódott	asszimilálódott			száma		
–	–	1 777 921	1528	2362	1513	1570
–	–	15 352	274	376	94	148
–	–	67 986	1687	2688	1235	2291
–	–	18 497	466	872	162	935
446	85	6 547	1159	1370	1175	1146
851	–	793	345	362	124	321
–	–	1 559	413	373	108	294
466	–	526	191	191	13	172
107	–	551	268	286	142	175
71	32	1 274	259	306	11	173
–	–	29 452	321	327	296	287
533	27	2 556	237	694	232	322
779	1	2 314	1059	1250	311	637
148	795	2 918	405	680	85	414
–	–	1 629	255	448	90	282
10	342	611	185	247	88	125
200	31	766	274	284	50	136
624	126	15 841	299	346	163	820
584	–	2 120	416	580	287	480
542	69	2 170	1185	1493	922	973

7.
Nemzeti-kulturális igényű népesség 1980–2001
a legtöbb szlovák anyanyelvű lakott

		Nemzetiségi kulturális igényű					
Település	L	N	%	A	%	Összesen	Egy-értelműen nemzeti-ségi
Budapest*	2 059 347	686	0,03	1054	0,05	–	–
Bács-Kiskun megye							
Kiskőrös*	15 616	11	0,07	21	0,13	–	–
Békés megye							
Békéscsaba *	68 612	679	0,98	2794	4,07	–	–
Szarvas*	20 608	307	1,48	480	2,3	–	–
Tótkomlós	8 007	2158	26,9	2832	35,3	3875	3344
Kardos	1 118	10	0,8	58	5,18	1081	230
Kétsoprony*	1 633	37	2,2	262	16	–	–
Nagybánhegyes	1 956	186	9,5	422	21,5	620	396
Borsod-Abaúj-Zemplén megye							
Miskolc*	208 103	60	0,02	101	0,04	–	–
Répáshuta	623	246	39,4	48	7,7	551	444
Csongrád megye							
Szeged*	170 794	56	0,03	98	0,05	–	–
Pitvaros	1685	157	9,3	244	14,48	311	216
Komárom-Esztergom megye							
Esztergom*	30 870	218	0,7	284	0,9	–	–
Kesztölc	2 384	449	18,8	719	30,1	2166	1606
Piliscsév	2 452	33	1,3	218	8,8	2070	1290
Tatabánya*	75 971	26	0,03	44	0,05	–	–
Nógrád megye							
Galgaguta	904	42	4,6	68	7,5	421	225
Pest megye							
Dabas	14 248	267	1,8	468	3,28	4565	3815
Pilisszántó	2 016	381	18,8	303	15	1689	1105
Pilisszentkereszt	2 104	594	28,2	977	46,4	1717	1106

* Nem szerepel a Hoóz-féle minősítésben.

táblázat
(a Hoóz-féle minősítés és az a 20 település, ahol
a 2001. évi népszámlálási adatok alapján)

népesség 1980		2001	Ebből			
Nemzetiségileg vegyes, nyelvileg		L	nemzetiséghez tartozók	kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	anya nyelvűek	nyelvet családi, baráti körben használók
nem asszimilálódott	asszimilálódott					
			száma			
–	–	1 777 921	1528	2362	1513	1570
–	–	15 352	274	376	94	148
–	–	67 986	1687	2688	1235	2291
–	–	18 497	466	872	162	935
446	85	6 547	1159	1370	1175	1146
851	–	793	345	362	124	321
–	–	1 559	413	373	108	294
163	61	1 490	88	104	156	77
–	–	184 125	185	261	126	170
107	–	551	268	286	142	175
–	–	168 273	152	230	126	141
95	–	1 500	85	117	99	94
–	–	29 452	321	327	296	287
533	27	2 556	237	694	232	322
779	1	2 314	1059	1250	311	637
–	–	72 470	175	295	93	127
153	43	738	145	295	95	122
624	126	15 841	299	346	163	820
584	–	2 120	416	580	287	480
542	69	2 170	1185	1493	922	973

Az 1980. évi népszámlálást követően sor került egy kiegészítő adatgyűjtésre, amely egy, a helyi lakosságot jól ismerő, elfogulatlan személy „minősítésével" történt. Arra voltak kíváncsiak, hogy a népszámlálási adatok mennyire fedik a valóságot. Ezt a módszert azonban csak a községekben vélték alkalmazhatónak, ezért a városi lakosságra a vizsgálódást nem terjesztették ki.[6] Az adatgyűjtést a tanácsok hajtották végre a KSH szakmai irányítása mellett. A „minősítés" családonként történt, így az egyes családok nemzetiségi jellegét, nem pedig az egyes személyek hovatartozását jelenti. (Ez elkerülhetetlenül azzal járt, hogy a nemzetiségileg vegyes összetételű családok valamely magyar tagját is nemzetiséginek tekintették és akként vették számba.) A „minősítés" során az alábbi kategóriákat használták:

a) egyértelműen nemzetiségi-kulturális igényű;
b) nemzetiségileg vegyes, nyelvileg nem asszimilálódott;
c) nemzetiségileg vegyes, nyelvileg asszimilálódott családok.

A fenti csoportokba tartozó családok tagjait „nemzetiségi-kulturális igényű népesség"-nek nevezték.

A táblázatokból kitűnik, hogy az 1980-as népszámlálási adatok alapján majdnem minden településen az anyanyelvet beszélők száma magasabb, mint a nemzetiségi megítélés alá esőké. Az is megállapítható, hogy az anyanyelvi és nemzetiségi megítélés alá esők száma jóval meghaladja az önbevallások számát. Kardoson például 1980-ban a népszámlálási adatok szerint a szlovák nemzetiségűek száma 10 fő, míg a tanácsi minősítés szerint egyértelműen nemzetiségi 230, és nemzetiségileg vegyes, nyelvileg nem asszimilálódott 851 fő, tehát a falu több mint 95%-a szlovák. Hasonlóan nagy különbség figyelhető meg a többi településen is. Ami az egyértelműen nemzetiségiek arányát illeti, ez meghaladja a nemzetiségileg vegyes nemzetiség arányait. A nemzetiségileg vegyes, de nyelvileg nem asszimilálódottak aránya a települések többségében magasabb, mint az asszimilálódottaké, van azonban néhány olyan település, ahol ez a szám a legmagasabb, és megelőzi az egyértelműen nemzetiségieket is (Sárisáp, Erdőkürt).

Ha a 2001. évi népszámlálási adatokat nézzük (négy kategória), a vizsgált településeken legnagyobb számban a szlovák kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők szerepelnek, és csak két településen élnek nemzetiségük szerint a legtöbben (Kétsoprony, Miskolc), Örménykúton pedig megegyezik e két kategória száma. Csupán Nagybánhegyesen élnek anyanyelvük alapján a legtöbben. Ami a nyelvet családi, baráti körben használók kategóriáját illeti, Szarvason és Dabason élnek közülük a legtöbben. Az anyanyelvi bevallások számánál jóval többen állították,

[6] Így természetesen nincs adat az általam vizsgált települések között szereplő 10 város esetében.

hogy a nyelvet családi, baráti körben beszélik. Kivételt csupán Tótkomlós, Esztergom, Nagybánhegyes és Pitvaros képez. Nagybánhegyesen több, mint kétszer annyian voltak, mint a nyelvet baráti, családi körben használók, a többi település esetében azonban ilyen nagy eltérésről nem beszélhetünk.

Összefoglalva elmondható, hogy míg 1980-ban minden megyében több volt az anyanyelvi bevallások száma, mint a nemzetiségieké, addig 1990-re csökkenés figyelhető meg, és 2001-re ez az arány megfordult, tehát az anyanyelv helyett a kulturális identitás, kulturális kötődés vált meghatározóvá. Ebben a folyamatban jelentős szerepe lehet az 1993-as nemzetiségi törvénynek, a kisebbségi önkormányzatok megalakulásának, amely pozitívan hatott a nemzetiség vállalására, és az sem elhanyagolható szempont, hogy névtelenül mindenki bátrabban vállalja nemzetiségét. Ugyanakkor erőteljes a nyelvi asszimiláció, melynek oka a falvakból való elvándorlás, a városokba tömörülés,[7] a falvak elöregedése csakúgy, mint az a tény, hogy az a generáció, amely a szlovák nyelvet (és nem irodalmi nyelvet) még otthon tanulta, mára kihalóban van, a fiatalabb nemzedékek körében pedig egyre többen a magyart tekintik anyanyelvüknek.

[7] Bár a szlovákok többsége még mindig falvakban él.

SZARKA LÁSZLÓ

Etnikai változások a déli szláv kisebbségeknél

A magyarországi horvátok

A horvát közösség az egyik „legszabályosabb" magyarországi nemzeti kisebbség: viszonylag stabil etnoregionális hátországát a nyugat- és dél-dunántúli, illetve az észak-bácskai horvát nyelvszigetek alkotják: a nyugat-magyarországi (Győr-Sopron és Vas megyei) gradistyei horvát, a Zala megyei Mura menti úgynevezett káj-horvát, a Dráva menti Barcs környéki enklávé, valamint a Baranya megyei bosnyák, sokác-horvát települések és a Duna–Tisza közi (Bács-Kiskun megyei) bunyevác és rác közösségek.[1]

A négy évtizednél is tovább tartó magyarországi „délszláv" korszakban a horvátok a szlovénekhez és szerbekhez hasonlóan meg tudták őrizni nemzeti identitásukat: az 1949–1980 közötti időszakban a népszámlálás anyanyelvi adatai szerint a horvátok száma a kezdeti 20 423 főhöz képest 1970-ig közel 20 százalékkal növekedett, s csak az 1970-es években indult fogyásnak.[2]

A nemzetiségi önbevallás alapján az 1949. évi népszámlálás során regisztrált alig több mint négyezres szám semmiképpen sem tekinthető reális adatnak. Az 1960. évi népszámlálás során a „délszláv" nemzetiségi kategóriából a KSH utóbb csak a szlovénekkel együtt számolta ki a 14 170 fős adatot. Az 1980. évi 14 ezres horvát nemzetiségű népesség száma az elmúlt két évtizedben az általános magyarországi kisebbségi fejlődési trendnek megfelelően növekedett: 2001-ben 15 620 fő vallotta magát horvát nemzetiségűnek.[3]

[1] A gradistyei horvát települések közé tartozik: Szentpéterfa, Felsőcsatár, Narda, Horvátzsidány, Peresznye, Und, Kópháza, Bezenye és Horvátkimle. A Baranya megyei bosnyák-horvátok lakta települések: Szalánta, Némedi, Pogány, Áta, Pécsudvard, Kökény és Szemely. A sokác-horvátok a következő baranyai községekben élnek: Kásád, Kátoly, Olasz, Versend és Mohács. A Bács-Kiskun megyei, bácskai bunyevác-horvátok Bácsalmás, Baja, Csávoly, Felsőszentiván, Gara, Katymár, Mátételke, Csikéria, Bácsbokod és Vaskút településeken élnek. Végül Bátya, Dusnok és a Pest megyei Tököl horvát népessége magát rácnak vallja. A magyarországi horvátok nyelvjárási, történeti-etnikai és települési leírására lásd Barics Ernő: A magyarországi horvátok nyelve. www.croatica.hu; Beszámoló. 1999.

[2] Gyurok 1994. 330–332., Gyurok 1998. 120–126.

[3] 1990. évi népszámlálás: 1993. 11–12. Népszámlálás 2001. 28–35.

A 2001. évi népszámlálás során magukat horvát nemzetiségűeknek vallók száma 1980-hoz képest 12,4 százalékkal, 1990-hez képest pedig 11,5 százalékkal nőtt. A nemzetiségi adatok szerint az utolsó húsz évben a legnagyobb növekedést a szórványhelyzetben (211 százalék) és a fővárosban (78 százalék) élő horvát nemzetiségűeknél tapasztalhatjuk. A horvátok lakta kistérségeket, valamint Pest megyét és Budapestet nem számítva – ezek vonzerejük, valamint a tököli rác-horvát csoport miatt külön kategóriát alkotnak – 1980-ban a többi megyében csupán 191 horvát nemzetiségű és 449 horvát anyanyelvű személy élt. Húsz évvel később az ily módon meghatározott szórványhelyzetben nemzetiségi bevallás szerint 573, anyanyelvi bevallás szerint pedig 348 horvát élt.[4]

A horvát településekkel rendelkező hat megye közül a horvát nemzetiségűek száma Baranyában 23,2, Győr-Sopronban 11,5, Zalában 10,8 és Bács-Kiskunban 8,2 százalékkal növekedett. Vas és Somogy megye horvát kistérségeiben, illetve településein viszont a magukat horvát nemzetiségűeknek vallók száma is csökkent 18, illetve 14,7 százalékkal. Ez utóbbi két megyében ez a csökkenés abszolút számban 507, illetve 124 főt jelent.

Ezzel ellentétes, de az országos általános etnikai tendenciákkal megegyező a változás iránya a horvát anyanyelvűek körében: míg 1980-ban 20 ezernél többen vallották magukat horvát anyanyelvűnek, húsz évvel később számuk 29,7 százalékkal csökkent, és a 2001. évi népszámlálás mindössze 14 345 horvát anyanyelvi önbevallást regisztrált.

A horvát anyanyelvűek száma és aránya egyaránt minden megyében csökkent: legcsekélyebb mértékben Budapesten és a szórványhelyzetben élők körében. Különösen nagy volt a horvát nyelv térvesztése Bács-Kiskun megyében, ahol több mint 50 százalékkal csökkent a horvát anyanyelvűek száma. Baranya, Somogy és Vas megyében 2001-ben 32, 31, illetve 28 százalékkal kevesebben vallották magukat horvát anyanyelvűeknek, mint húsz évvel korábban. (Vö. a horvátok lakta megyék adatait bemutató táblázattal, kötetünkben Vékás *20. táblázat*.)

A Zala és Győr-Sopron megyei horvát anyanyelvűek számának népszámlálás által regisztrált csökkenése szintén igen magas, 25, illetve 20 százalékos volt. A fővárosban élő horvát anyanyelvűek száma viszont mindössze 3,7 százalékkal csökkent.

A nemzetiségi bevallás szerint a horvát kisebbség növekedése országos méretekben 1980–2001 között 2735 fő, illetve 12 százalék volt. Ez a gyarapodás abszolút és arányszámokban egyaránt elmarad a 6139 főnyi, illetve 29 százalékos anyanyelvi térvesztés adataitól, ami azt jelenti, hogy az elmúlt két évtizedben a korábban biztos anyanyelvi háttérrel rendelkező horvát kisebbségben, főként a fiatalabb nemzedékekben felerősödött a nyelv- és identitásváltási folyamat.

[4] Népszámlálás 2001. 2002. 28–35.

A nemzetiségi és anyanyelvi bevallás egymáshoz viszonyított arányszámai a legerőteljesebben a Baranyában és Budapesten élő horvátok körében változtak: a baranyaiak között húsz évvel ezelőtt 3741 horvát nemzetiségű mellett 72,6 százalékkal többen, közel hatezerötszázan vallották magukat horvát anyanyelvűnek. Ez a különbség az 1990-es népszámlálás adatai szerint 25 százalékra mérséklődött, a 2001. évi adatok szerint pedig megfordult, és jelenleg már a magukat horvát nemzetiségűeknek vallók vannak 5 százalékos többségben az anyanyelvükként a horvátot feltüntetőkkel szemben.

Különösen nehéz helyzetbe kerültek az elmúlt 20 év alatt a Vas és Somogy megyei kisközségekben (Potony, Szentborbás, Tótújfalu, illetve Felsőcsatár, Horvátlövő, Narda) élő horvátok. A kistelepüléseknek az átlagosnál is gyorsabb elöregedése a fiatalok távozását jelenti, s így a családon belüli nyelvátadás, illetve az iskolai oktatás lehetősége is megszűnik.

A következő években – településszintű adatok birtokában – érdemes lesz részletesen is megvizsgálni a kettős kötődésűek nyelvi és nemzetiségi válaszait. Az már most is egyértelműnek tűnik, hogy a gradistyei és a bunyevác horvát közösségekben a magyar-horvát kettős nemzetiségi azonosság az elmúlt két évtizedben meghatározó identitásformává vált. Kópházán, a legnagyobb számú horvát nemzetiségű közösségben például a 2001. évi nemzetiségi adatok a szerint a település népességének összetétele a következő módon alakul: magyar 98,8%, horvát 60,8%, német 11,2%, más 0,4%, nem válaszolt 0,4%. Ez azt jelenti, hogy – amennyiben a horvátok a lehetséges kettős identitáspárosításokból kizárólag a magyar-horvát kombinációt választották – a település 1851 fős népességéből a 9-10 válaszmegtagadó, a 17 német és a 10 más nemzetiségű mellett a 865 horvát nemzetiséget megjelölő válaszadó közel száz százaléka élt a kettős nemzetiségi identitás választásával. Horvátzsidányban a lakosok 13,8 százaléka nem adott választ a nemzetiségi hovatartozásra, a fennmaradó 740 válaszadóból 703 fő (95 százalék) a magyar nemzetiséget (is) választotta, ami a 404, horvát nemzetiséget (is) megjelölő személy esetében a kettős kötődésnek legalább 90 százalékos arányát valószínűsíti.[5]

Területi elhelyezkedés

A magyarországi horvátok hat megyében (Baranyában, Bács-Kiskunban, Győr-Sopronban, Somogyban, Vasban és Zalában), három régióban (a Dél-Alföldön, Dél- és Nyugat-Dunántúlon) élnek ezres nagyságrendben.

[5] A Bács-Kiskun megyei Gara magyar nemzetiséget (is) választó népessége, illetve a választ megtagadók együttes aránya 97 : 3 százalék. A település 201 fős (10,3 százaléknyi) horvát nemzetiséget (is) megjelölő népessége ennek megfelelően szintén 90 százalékot meghaladó arányban a kettős identitást választotta. A települési adatok forrása: www.helynevtar.ksh.hu

A 2001. évi népszámlálás során mind a négy kritérium – anyanyelv, nemzetiség, nemzetiségi kulturális értékekhez való kötődés, családi, baráti közösségben az adott nyelv használata – szerint a legtöbb pozitív horvát választ a nyugat-dunántúli régió három megyéjében, Győr-Sopron, Vas és Zala megyében rögzítették.

Nemzetiségi bevallás szerint 7009, kulturális kötődés szerint 8091, anyanyelv szerint 6635, beszélt nyelv szerint pedig 6678 fő mondta magát horvátnak, horvát kötődésűnek, illetve horvátul beszélőnek. Ez azt jelenti, hogy ebben a három megyében élt a magyarországi horvát nemzetiséghez jelentkezők 44,7 százaléka, a magukat horvát anyanyelvűeknek vallóknak pedig a 46,25 százaléka.

A három megye négy kistérségében 5572 fő vallotta magát horvát nemzetiségűnek és 5428 fő horvát anyanyelvűnek.

– A lenti kistérségben a négy mutató szerinti adatsor a következő értékeket mutatja: 2026, 1971, 1982, 1893;

– a szombathelyi kistérségben: 1516, 1786, 1440, 1442;

– a mosonmagyaróvári kistérségben: 1341, 1665, 1289, 1298,

– s végül a kőszegi kistérségben: 689, 722, 717, 636.

A négy kistérségen kívül Győrött, Sopronban, Szombathelyen, Kőszegen és Nagykanizsán élt 2001-ben száznál több horvát nemzetiségű.[6]

A nyugat-magyarországi horvát nemzetiségi, illetve anyanyelvi önbevallók 79,5 százaléka, illetve 81,8 százaléka a fenti négy kistérségben élt. A magyarországi horvát adatsorokon belüli arányuk pedig 35,67 százalék, illetve 37,83 százalék volt. A négy kistérség 17 községében, valamint a három megyeszékhelyen, továbbá Sopronban és Kőszegen élt a nyugat-dunántúli horvát nemzetiségűeknek több mint 90 százaléka. A régió horvát településeinek megtartó szerepe tehát továbbra is érvényesül, jóllehet a falvakon belül is sorra kisebbségi pozícióba kerülnek a helyi horvát közösségek. A megyeszékhelyeken és a horvát településekhez közeli városokban mindenütt jól kimutatható a betelepülő horvátok számának növekedése.

A másik legnagyobb regionális közösséget a dél-dunántúli horvátok alkotják, akik Baranya megye három kistérségében és Pécs városában, illetve Somogy megye barcsi kistérségében élnek száz főt meghaladó nagyságrendben. A régió horvát közösségét a következő horvát adatok jellemzik: nemzetiség szerint 5412, kulturális kötődés szerint 6827, anyanyelv szerint 5228, s a családi, baráti körben beszélt nyelv szerint pedig 5202 fő. A négy kistérségben a következő adatokat rögzítette a népszámlálás:

– a pécsi kistérségben (zárójelben Pécs város adatai): nemzetiség szerint 1821 (820), kulturális kötődés szerint 2440 (1198), anyanyelv szerint 1762 (791), a családi és baráti körben beszélt nyelv szerint 1685 (827);

[6] Population Census 2001. 48–49.

– a sellyei kistérségben: 1332, 1441, 1269, 1367;

– a mohácsi kistérségben (zárójelben a mohácsi adatok): 955 (553), 1302 (763), 839 (396), 746 (383);

– s végül a Somogy megyei – a sellyei kistérséggel szomszédos – barcsi kistérségben (zárójelben a barcsi adatok): 526 (132), 618 (161), 548 (138), 662 (177).

A négy kistérségben élt a dél-dunántúli régió horvát nemzetiséget, illetve anyanyelvet valló népességének 85,62, illetve 84,5 százaléka. A régió, illetve azon belül a négy, horvátok lakta kistérség nemzetiségi és anyanyelvi adatainak a magyarországi horvátok egészére kivetített arányszámai pedig a következőképpen alakultak: nemzetiség szerint a horvátok 34,64 – 29,66 százaléka, anyanyelv szerint pedig 36,44 és 30,8 százaléka élt a dél-dunántúli régióban, illetve a négy kiemelt kistérségben. Ez tehát azt jelenti, hogy a nyugat- és dél-dunántúli régiók négy-négy kisrégiójában él a népszámlálás során magukat horvát nemzetiségűeknek vallók kétharmada (65,33 százaléka), a horvát anyanyelvűeknek pedig ennél is nagyobb része, összesen 77,63 százaléka.

A harmadik legnagyobb lélekszámú horvát közösség a dél-alföldi régióban, Bács-Kiskun megye három kistérségében él. A népszámlálási adatfelvétel négy kategóriája szerint a bajai kistérségben rögzített pozitív horvát adatok száma (zárójelben a bajai adatok): 887 (263), 1156 (370), 883 (244), 821 (210); a kalocsai kistérségben: 489, 949, 174, 635; a bácsalmási kistérségben pedig: 244, 334, 213, 163. A régió egészében, illetve Bács-Kiskun megyében 1854 (1695) fő vallotta magát horvát nemzetiségűnek, 1463 (1332) fő pedig horvát anyanyelvűnek. Közülük 1620 horvát nemzetiségi, illetve 1270 horvát anyanyelvi önbevallást regisztráltak a fenti három kistérségben. A megyei, illetve kistérségi nemzetiségi és anyanyelvi adatok országos szinten 10,85 – 10,37 százalékos, illetve 9,29 – 8,85 százalékos részarányt mutatnak.

A többi magyarországi nemzetiséggel együtt a horvátok is jelentős számban élnek Budapesten és a fővárosi agglomerációban. Ha csak a fővárosi adatot tekintjük, 771 fővárosi lakos mondta magát horvát nemzetiségűnek, 630 fő pedig horvát anyanyelvűnek, ami országos szinten a horvát közösségen belül 4,9 százalékos, illetve 4,4 százalékos részarányt jelent. Az elmúlt húsz évben a fővárosi horvát nemzetiségűek száma 78 százalékkal növekedett, a horvát anyanyelvűek száma ugyanakkor az 1990. évi közel ötven százalékos növekedést követően visszaesett az 1980. évi szintre.

Települési szintű nemzetiségi és anyanyelvi adatok

Az 1980–2001 közötti három népszámlálás alkalmával összesen 46 olyan település akadt, ahol legalább egy alkalommal a horvát nemzetiségű vagy anyanyelvű népesség száma elérte a 100 főt. Az 1990-ben még összesen

kilenc horvát többségű településből (Narda, Tótszentmárton, Szentpéterfa, Tótszerdahely, Felsőszentmárton, Drávasztára, Ólmod, Horvátzsidány, Kópháza) a legutóbbi népszámlálás nemzetiségi adatai alapján már csupán négy maradt, s ötödikként csatlakozott hozzájuk a Zala megyei Molnári település horvát közössége.

A húsz legnagyobb horvát nemzetiségű közösséggel rendelkező település listája a következőképpen módosult a vizsgált három népszámlálás adatai alapján *(1. táblázat)*.

A táblázatban összesen 30 település szerepel, köztük Budapesten kívül csupán három város, Mohács, Baja, Szombathely (igaz, 2001-ben Sellye, a horvát szempontból fontos baranyai kistérség központja már a 21. helyre került). Az is tény, hogy mindhárom városban csak a legutolsó népszámlálás idején lakott annyi horvát nemzetiségű személy, hogy az első húsz település közé kerülhessenek. A városba költözés nagyságrendjét az is jól szemlélteti, hogy 100-nál nagyobb városi horvát nemzetiségű népesség a vizsgált húsz évben Baján, Sellyén, Siklóson, Sopronban, Szombathelyen, Kőszegen, Nagykanizsán élt, de 1980–2001 között sehol sem érte el számuk a 300 főt. A baranyai falvakból beköltözők, letelepülők az elmúlt év-

1. táblázat. A húsz legnagyobb horvát nemzetiségű közösséggel rendelkező település listája (a vizsgált három népszámlálás adatai)

	1980	Hn*	1990	Hn	2001	Hn
1	*Kópháza*	*1211*	*Kópháza*	*967*	Kópháza	865
2	*Felsőszentmárton*	*1196*	*Tótszerdahely*	*940*	Budapest	771
3	*Tótszerdahely*	*1027*	*Felsőszentmárton*	*860*	*Tótszerdahely*	*757*
4	*Szentpéterfa*	*823*	*Szentpéterfa*	*780*	*Felsőszentmárton*	*728*
5	*Tótszentmárton*	*752*	*Tótszentmárton*	*767*	*Szentpéterfa*	*702*
6	*Horvátzsidány*	*621*	*Horvátzsidány*	*493*	Mohács	553
7	Hercegszántó	531	*Narda*	*440*	*Molnári*	*513*
8	*Narda*	*485*	Budapest	409	Tótszentmárton	409
9	Budapest	433	*Molnári*	*392*	*Narda*	*341*
10	Szalánta	408	Szalánta	390	Fityeház	337
11	Gara	401	*Drávasztára*	*360*	Horvátzsidány	315
12	*Drávasztára*	*372*	Hercegszántó	352	Kimle	293
13	Peresznye	362	Mohács	316	Szalánta	292
14	Tótújfalu	310	Peresznye	265	Hercegszántó	283
15	Molnári	295	Gara	261	*Drávasztára*	*277*
16	Mohács	263	Felsőcsatár	219	Baja	263
17	Katymár	253	Lakócsa	215	Szombathely	254
18	*Und*	*239*	Katymár	211	Semjénháza	220
19	*Kökény*	*227*	Kimle	211	Peresznye	204
20	Pogány	197	Kátoly	187	Gara	201

* Hn – magukat horvát nemzetiségűnek vagy magyar-horvát kettős identitásúnak valló személyek száma. Dőlt betűvel jelezzük a horvát többségű településeket.

tizedekben biztos gyarapodási forrást jelentettek a pécsi horvát közösségnek, amely a vizsgált húszéves periódusban mind a nemzetiségi, mind pedig az anyanyelvi adatok alapján folyamatosan növekszik, a nemzetiségi mutatók szerint pedig két és félszeresére nőtt.[7]

Mindenesetre érdemes megfigyelni, hogy a nemzetiségi bevallás adatainak mérsékelt javulása ellenére, települési szinten – néhány község (például Molnári, Fityeház, Bezenye és Kimle) kivételével – az elmúlt húsz évben elsősorban a városokban növekedett nagyobb mértékben és folyamatosan a horvát nemzetiségűek száma. Ugyanakkor a helyi horvát közösségek fejlődőképessége, önfenntartó ereje szempontjából elgondolkodtató jel, hogy a nemzetiségi népesség nagysága szerinti első húsz település közül a horvát nemzetiségű lakosság 1980-ban tíz, 1990-ben kilenc, 2001-ben már csupán hat községben (Felsőszentmártonban, Nardán, Szentpéterfán, Molnáriban, Tótszerdahelyen és Drávasztárán) alkotott helyi többséget. A helyi többséget alkotó nemzetiségi közösségek száma ennél is gyorsabban csökkent: az 1980. évi 10 horvát nemzetiségi többségű településből 2001-re már csupán az előbb felsorolt hat község maradt.

Település szinten az anyanyelvi adatok összehasonlítása alapján – a fent jelzett országos tendenciáknak megfelelően – ennél is negatívabb kép bontakozik ki. 1980-ban összesen 16 olyan falusi település akadt, ahol a horvát anyanyelvűek helyi többséget alkottak.

a) 70–80 százalék közötti arányban éltek a következő községekben: *Drávasztára, Felsőszentmárton,* Kópháza, Potony, Tótújfalu, Horvátlövő, *Narda, Szentpéterfa és Tótszerdahely;*

b) 50–70 százalékos volt a horvát anyanyelvűek aránya az alábbi hét faluban: Kátoly, Und, Szentborbás, Felsőcsatár, Horvátzsidány, Peresznye, *Molnári.*

c) További 11 településen 20 és 50 százalék közötti arányban éltek horvát anyanyelvű lakosok: Kásád, Kökény, Pécsudvard, Pogány, Szalánta, Szemely, Versend, Katymár, Bezenye, Lakócsa és Semjénháza községekben.

Húsz évvel később az első csoportban egyedül Felsőszentmárton maradt, s vele együtt a második csoportba tartozó Drávasztára, Narda, Szentpéterfa, Molnári és Tótszerdahely községekkel együtt mindössze hat olyan település volt, ahol a magukat horvát anyanyelvűeknek valló személyek többséget alkotnak. A gyorsan csökkenő lélekszámú horvát anyanyelvű közösségek nagyobbik része elöregedő és fogyó lélekszámú baranyai, somogyi és zalai kistelepüléseken él (mint például Drávasztára, Kátoly, Felsőcsatár, Horvátlövő, Narda, Fityeház, Molnári), de a nagyobb lélekszámú, fejlődő nyugat-dunántúli és az észak-bácskai horvát kistérségekben is hasonló, felgyorsult csökkenés jelei figyelhetőek meg (Bezenye,

[7] Rozs 1999.

Kópháza, illetve különösen Gara, Hercegszántó, Katymár). Ez utóbbiak közül például Hercegszántón és Katymáron egynegyedére, Garán pedig felére csökkent a horvát anyanyelvűek száma. A három község horvát anyanyelvű népességének közel 1200 fős csökkenése a Bács-Kiskun megyei horvát anyanyelvűek fogyatkozásának közel 90 százalékát jelenti.

A horvát lokális közösségek típusai

A nemzetiségi és az anyanyelvi önbevallás adatsorainak település szintű összehasonlítása alapján négy, egymástól jól elkülöníthető közösségtípust különböztethetünk meg:

1. Kiegyensúlyozott etnikai magatartást mutató települések, amelyekre a nemzetiségi és az anyanyelvi önbevallás hasonlósága vagy csekély mértékben változó aránya a jellemző. Ilyen például a Baranya megyei Drávasztára, *Kökény,* Pécsudvard, *Pogány,* Szalánta, Versend, vagy a Bács-Kiskun megyei települések közül *Gara* és *Katymár,* a Somogy megyei *Szentborbás* vagy a Vas megyei *Horvátzsidány* és a Zalai megyei *Tótszentmárton, Tótszerdahely,* illetve a Győr-Sopron megyei *Kópháza.* Ezeken a településeken a horvátok nemzetiségi és anyanyelvi önbevallásának adatsorai egymáshoz képest az elmúlt két évtizedben viszonylag kis eltéréseket mutatnak. A települések egy részét ezzel együtt erőteljes nyelv- és nemzetiségváltási folyamat jellemzi (ezeknek a településeknek a nevét a fenti felsorolásban kiemeltük).

2. Az 1980-ban magukat szinte kizárólag anyanyelvi önbevallással meghatározó közösségek, amelyek egy részénél 2001-ben is az anyanyelv primátusa a jellemző, más részénél a két mutató egyensúlyba kerül: ilyen településnek számít például a Baranya megyei Kásád, Szemely, illetve a Győr-Sopron megyei Bezenye.

3. A harmadik csoportba azokat a helyi közösségeket sorolhatjuk, amelyek etnikai önmeghatározásában – az országos kisebbségi tendenciáknak megfelelően – az 1980–1990-es évtizedekben az anyanyelvi identifikáció helyét a horvát nemzetiséghez való tartozás kinyilvánítása vette át. Ebből a csoportból példaként a két identifikációs mutató arányában legnagyobb változást mutató településeket soroljuk fel: Baranya megyében Mohács, Sellye, Felsőszentmárton; Bács-Kiskun megyében Hercegszántó; Győr-Sopron megyében Kimle, Fertőhomok; Somogyban Lakócsa; Vasban Felsőcsatár, Zalában pedig Fityeház, Murakeresztúr, Molnári és Semjénháza tartozik ebbe a csoportba, amelyekhez az előző kategória kiemelt településeit is hozzásorolhatjuk.

4. S végül külön kategóriába tartoznak azok a helyi közösségek, amelyek etnikai magatartása több fordulatot, meglepetést mutatott az elmúlt húsz esztendő három népszámlálási adatrögzítésekor. Helyszíni elemzés nélkül nehéz magyarázatot találni például az erős anyanyelvi közösség negatív nemzetiségi identifikációs mutatóira Kátoly esetében. A fertő-

homoki horvát közösség az 1980–1990. évi népszámlálások idején nem adta tanújelét létezésének, 2001-ben viszont 136 fő horvát nemzetiségűnek vallotta magát. A legnagyobb arányú nyelv- és identitásváltást kimutató településeket is ide kell sorolnunk, s meg kell vizsgálni, mi történt az 1980-as évtizedben például a Somogy megyei Potonyban, Tótújfalun, ahol a nemzetiségi és anyanyelvi adatok egyetlen évtized alatt 50–75 százalékos csökkenést mutatnak.

Az 1980. évi tanácsi minősítés adatainak elemzése és összehasonlítása

A tanácsi összeírás az 1960–1980 közötti erőteljes pártállami integrációs-asszimilációs periódus következményeit próbálta három kategóriában rögzíteni helyi becslések alapján. A horvátok esetében az „egyértelműen nemzetiségi" kategóriába majdnem minden esetben az 1980. évi népszámlálás anyanyelvi bevallásához közel eső számadat került. A „nemzetiségileg vegyes" kategória két – a „nyelvileg nem asszimilálódott", illetve a „nyelvileg asszimilálódott" – alcsoportja már jóval nehezebb feladat elé állította a becslés készítőit. A Baranya megyei horvát településeken például a 20. századi permanens nyelv- és identitásváltás befejezetlenségét tényként elfogadva, viszonylag magas értékekkel jelölték a nyelvileg nem asszimilálódott vegyes nemzetiségűek számát. A nyelvileg is asszimilálódottak adatai viszont meglepően alacsonyak.

A három alkategóriába sorolt nemzetiségi csoportot összefoglalóan „nemzetiségi kulturális igényű népesség"-nek tekintették. Az ily módon helyi kútfőkre, hely- és emberismeretre támaszkodó becslés – három kategóriát összesítő – adatai kiemelkedően magas becsült értékeket eredményeztek. Az 1980–2001. évi népszámlálás 20–20 legnagyobb lélekszámú horvát nemzetiségi közösségét vizsgálva azt látjuk, hogy a horvátok esetében egyetlen településen egyetlen népszámlálás nemzetiségi vagy anyanyelvi adata sem érte el az „egyértelműen nemzetiségi" népességnek a tanácsi becslés alapján rögzített számát.[8]

Másik figyelemre méltó összefüggés a tanácsi becslés adatsorai és a későbbi népszámlások nemzetiségi, anyanyelvi adatai között az, hogy igen nagy azoknak a településeknek a száma, ahol a nemzetiségileg vegyes, nyelvileg nem asszimilálódott kategóriába sorolt személyek száma meg-

[8] A tanácsi minősítéssel elvégzett helyszíni becslések a „délszláv nemzetiség" kategóriát és a szerb, horvát, szlovén bontást egyaránt használták. 1980. évi népszámlálás: 1983. 96–99., 121–124. Jellemző, hogy Hercegszántó kivételével egyetlen falusi településen sem keveredett a három déli szláv népcsoport, mindenütt a település eredeti etnikai jellege tükröződött a becslésekben is. A 2001. évi népszámlálás nemzetiségi adatai szerint a 93,7 százalékban magyar nemzetiséget (is) megjelölő többség mellett 15,7 százalék horvát (vagy kettős) és 4,8 százalék szerb (vagy kettős) nemzetiségű személy élt a településen.

haladta a helyi horvát közösséghez tartozók 20 százalékát: Kópháza, Kökény, Pogány, Gara, Hercegszántó, Kimle, Und, Lakócsa, Potony, Tótújfalu, Horvátlövő, Horvátzsidány, Narda, Peresznye. E tény, valamint az 1960–1980 között szinte mindenütt erőteljes fogyást mutató anyanyelvi és az ezeket csak részben kompenzáló beszélt nyelvi adatok alapján feltételezhetjük, hogy a többi kisebbséghez hasonlóan a horvátok lakta településeken is az 1960-as évektől kezdődően a magyar népesség beköltözésével, a vegyes házasságok számának folyamatos emelkedésével erőteljes nemzetiségi keveredés vette kezdetét.

2001-ben összesen 33, illetve 29 faluban és Budapesttel együtt 12, illetve 10 városban regisztrált a népszámlálás 50-nél, illetve 100-nál több, magát horvát nemzetiségűnek valló személyt. Az anyanyelvi önbevallás szerint 50-nél, illetve 100-nál több pozitív horvát választ 34, illetve 22 faluban és Budapesttel együtt 11–11 városban jegyeztek be. Ez a három horvát régió települési bázisának folyamatos beszűkülését jelzi.

A legutolsó magyarországi népszámlálás igazi érdekességét a négy kritérium alapján folyó és hangsúlyosan önkéntes önbevallás alapján történő etnikai adatgyűjtés jelentette. A magyarországi horvát adatokat a *2. táblázat* mutatja be.

Az összesített adatok is megerősítik az 1980–2001 közötti időszak elemzése, illetve a régiók összehasonlítása során hangsúlyozott változások irányát. Jóllehet a horvátok esetében az anyanyelvi és a nemzetiségi önbevallás adatai még nem távolodtak el olyan mértékben egymástól, mint például a ruszinok, örmények, németek vagy a szlovákok esetében, az anyanyelvi bázis jól kimutathatóan gyengülőben van. Ezt majd az életkori csoportadatok közzététele után elvégezhető kohorszvizsgálatokkal lehet majd meggyőzően igazolni.

2. táblázat. A magyarországi horvátok kötődése (fő)

Kategória	Nemzetiség	Nemzetiségi-kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődés	Anyanyelv	Családi, baráti közösségben használt nyelv
Magyarország	15 620	19 715	14 345	14 788
Hat megye	14 032	17 336	13 139	13 521
Budapest	771	1 117	630	664
Többi megye*	817	1 262	576	603

* Ebből Pest megyében (zárójelben a tököli adatokat közöljük) élt 344 (121) horvát nemzetiségű, 585 (308) horvát kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődő, 188 (37) horvát anyanyelvű állampolgár és 204 (91) olyan személy, aki a horvát nyelvet családi, baráti közösségben használja.

Az etnikai tudatban egyre fontosabb szerepet betöltő származástudat fontos pozícióját jelzi az a tény, hogy a nemzetiségi önbevallás adataihoz képest 26, az anyanyelvi önbevallás adataihoz képest pedig 37 százalékkal nagyobb a horvát kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődést feltüntetők száma. Országos, megyei és fővárosi szinten nincs igazán releváns különbség az anyanyelvi, illetve a beszélt nyelvi adat között, ellentétben például a németekkel és a szlovákokkal, akik közül lényegesen többen tüntették fel a két nyelvet beszélt nyelvként, mint anyanyelvként.

Települési s részben regionális és kistérségi szinten jelentős különbségek mutathatóak ki a négy kategória egymás közötti viszonyában. Az előrehaladott szakaszban lévő nyelv- és identitásváltási folyamat kísérőjelenségeként értékelhető az anyanyelvi mutató erőteljes háttérbe szorulása a nemzetiségi önbevalláshoz képest. Több mint figyelemre méltó ugyanakkor, hogy beszélt nyelvként ezeken a településeken is nagy számban jelölték meg a horvát nyelvet. Ezeket a településeket fentebb a négy településtípus közül a harmadikba soroltuk. A legszembetűnőbb „aránytalanságot" mutató települések közül példaként néhányat itt is felsorolunk (zárójelben a nemzetiségi, anyanyelvi, illetve a beszélt nyelvi adatok számával): Murakeresztúr (104, 25, 150), Fityeház (337, 32, 248), Tököl (121, 37, 91), Fertőhomok (136, 3, 46), Bátya (87, 21, 160), illetve Dusnok (359, 131, 451).

Ugyancsak az asszimilációs folyamatra jellemző identitásszerkezetet tükröz a nemzetiségi kulturális értékekhez és hagyományokhoz való kötődésnek a nemzetiségi és anyanyelvi adatokhoz mérten hangsúlyos (nemritkán kétszeres-háromszoros) jelölése. Ez különösen jellemző két észak-bácskai rác településre (Bátya, Dusnok), a Baranya megyei Kátolyra, Szalántára, a Győr-Sopron megyei Bezenyére, Fertőhomokra, Kimlére, a Pest megyei Tökölre, a Vas megyei Felsőcsatárra. A horvát nemzetiségi önbevallás és a hagyományokhoz kötődés viszonyának vizsgálata során mindössze egyetlen kivételt találtunk: a Zala megyei Semjénházán 220 horvát nemzetiségi önbevallás mellett mindössze 120 személy vallotta magát a horvát kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőnek.

A választ megtagadók és a kettős identitásúak kérdése

A választ megtagadók arányát tekintve a horvátok által lakott megyék közül az 5,8 százalékos országos átlagot egyedül Baranya haladta meg a maga 7,8 százalékával, a többi öt megyében a választ megtagadók aránya alacsonyabb volt az átlagnál. Ugyanez a helyzet az egyéb nemleges válaszok esetében is: az országos 0,36 százalékos értéket a horvátok által lakott megyék közül csupán Zala megye haladta meg némiképp a maga 0,43 százalékával. A választ megtagadók települési adatai alapján ki lehet majd számítani a nemzetiségi kettős identitást és a kettős anyanyelvűsé-

get megjelölők számát a legfontosabb településeken. Horvátzsidányban, Garán a választ elutasítók, megtagadók aránya meghaladta a 10 százalékot is, Kópházán viszont mindössze 0,4 százalék élt ezzel a lehetőséggel. Mindez a lekérdezői magatartásban más területeken is kimutatható különbségeket, az adatvédelmi biztos kezdeményezésére opcionálissá átminősített nemzetiségi adatszolgáltatásban az esetlegesség felerősödését látszik bizonyítani.

Szórványosodás, városi népesség arányszámának növekedése

Mint azt fentebb már jeleztük, a nemzetiségi önbevallást figyelembe véve a horvátok esetében a legnagyobb növekedést a szórványhelyzetben figyelhetjük meg. Ezt követi a budapesti horvát nemzetiségi csoport (78 százalékos növekedéssel), illetve az abszolút számokat tekintve legnagyobb növekedést produkáló Baranya (23 százalék). Két megyében (Somogyban és Vasban) a horvát nemzetiségűek száma is csökkent.

Akad példa néhány érdekes etnikai fordulatra, az etnikai revival jelenségére azonban jószerivel csak a Győr-Sopron megyei Fertőhomok esetét említhetjük, ott is jórészt nyelvi háttér nélkül. Fontos pozitív fordulatként értékelhető az a tény, hogy a horvát nemzetiségű népesség városba áramlása és a horvát kistérségekben zajló urbanizációja nem jelenti automatikusan a korábban tapasztalt egygenerációs nyelvváltást, sőt jól kivehetően elkezdődött a városi horvát népesség megerősödése.

Összegzés

Az elmúlt két évtizedben tehát a horvátok esetében is végbement az anyanyelvi és nemzetiségi adatok közötti viszonyszám átalakulása az utóbbi javára. Ennek egyik legfőbb okaként feltételezhetően a horvát nyelv anyanyelvi funkcióinak visszaszorulását és a nemzedékváltással együtt a horvát településeken is lezajló nyelvi dominanciaváltást jelölhetjük meg. A falvak elöregedésével párhuzamosan a fiatalabb generációkhoz tartozók közül egyre többen a magyart tekintik anyanyelvüknek.

A települési adatok elemzéséből kitűnt, hogy az anyanyelvi és nemzetiségi adatok közt létezik ugyan valamifajta összefüggés, de a nyelvváltás, nyelvcsere folyamata nem erősíti fel szükségképpen a nemzetiségi önbevallás kompenzációs magatartását. Sok esetben a nemzetiségi adatok növekedésének ugyanaz a magatartás a forrása, mint a nyelvváltásnak: a magyar nyelv mellett a horvát nyelv sok településen már huzamosabb ideje másodnyelvi pozícióba szorult, tehát az esetek többségében a horvátot másodnyelvként beszélők érzelmi, családi, szituatív döntésén múlik, hogy ezt a kétnyelvűséget nemzetiségi vagy anyanyelvi bevallásuk esetében veszik-e számításba vagy egyáltalán számításba veszik-e.

Mindenesetre 2001-ben a vizsgált horvát településeknek a nagyobbik részét még egyfajta kiegyensúlyozott etnikai magatartás jellemezte. Az anyanyelvi, beszélt nyelvi önbevallás adatai nem szakadtak el a nemzetiségi kötődés adataitól, épp ellenkezőleg: igen szorosan kapcsolódnak egymáshoz.

A magyarországi szerbek

A magyarországi szerbek 2001. évi népszámlálási adatai közösségi szinten az egyik legkiegyensúlyozottabb önbevallásról tanúskodnak: a 3816, magát szerb nemzetiségűnek és 2388 szerb anyanyelvűnek valló személy mellett 5279 fő tekintette magát a szerb kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőnek. Emellett 4186 fő jelölte meg a szerb nyelvet a családi, baráti körben beszélt nyelvként. Mindenesetre az anyanyelvi bevallás és a kulturális kötődés adatai azt jelzik, hogy a szerb közösség etnikai tudatában is az anyanyelvi bázis a szerb kulturális kötődésű legtágabb csoportnak csupán 45,2 százalékát jellemzi, amit a családi és baráti közösségben másodnyelvként beszélt szerb nyelv viszonylagos magas értéke enyhít.

Az 1980–2001 közötti időszakban a szerb kisebbséghez tartozók adatai az országos tendenciának megfelelően a szerb anyanyelvűek számának gyors csökkenését mutatják: az 1980. évi 3426 szerb anyanyelvű száma tíz évvel később 2953 főre, a legutóbbi népszámlálás szerint pedig 2388 főre csökkent.

Ezzel szemben ugyancsak az országos fejlődési irányokkal összhangban a szerb nemzetiségűek száma folyamatosan növekedett az elmúlt két évtizedben. Az 1011 fős gyarapodás a szerb nemzetiségű népesség 36 százalékos megerősödését jelenti. A látszólag kedvező képet némiképp módosítja, hogy a növekedésnek közel kétharmadát a budapesti szerb nemzetiségű közösség mondhatja magáénak. A vidéki szerb települések közül a Békés megyei Battonya szerb népessége az elmúlt három népszámlálás adatai szerint (592, 406, 225) az eredeti közösség 38 százalékára csökkent. A településen a 93,8 százaléknyi magyar nemzetiséget (is) választók és az 5,4 százaléknyi válaszmegtagadók együttes 99,2 százaléka mellett az 5,1 százaléknyi szerb lakos közel száz százaléka a kettős nemzetiségi identitást választotta.

Az 500–1000 szerb lakossal, hagyományos szerb településekkel rendelkező három megye (Békés, Csongrád és Pest), illetve két régió (központi régió és a Dél-Alföld) egy-két települését vizsgáltuk az elmúlt 20 éves időszakban. (Vö. a magyarországi szerbek által lakott megyékről, kötetünkben Vékás 15. táblázat.) A legnagyobb csoportot a fővárosban és Pest megyében a Csepel-szigeti Lóréven, illetve Pomázon élő szerbek alkotják: 1980-ban ez a csoport a szerb nemzetiségűek 39 százalékát, a szerb anyanyelvűeknek pedig 40,6 százalékát alkották. A 2001. évi népszámlálás

szerint a csoport súlya tovább növekedett: a szerb anyanyelvűeknek már közel 50 százaléka ehhez a csoporthoz tartozik. Közülük a főváros területén él a magukat szerb anyanyelvűeknek vallók 26,4%-a, azaz összesen 893 fő.

A korábban ugyancsak erős lokális bázissal rendelkező dél-alföldi szerbek a 20 vizsgált év alatt – Battonya szerb közösségének már említett csökkenése ellenére, a deszki szerbek jóvoltából – meg tudták őrizni etnikai állományukat. (A magukat szerb nemzetiségűeknek vallók száma szerinti első tíz magyarországi települést lásd a *4. táblázat*ban.)

Figyelemre méltó viszont, hogy a fővárosban élők mellett a városokban (Baján, Pécsett, Mohácson, Békéscsabán, Szegeden, Pomázon, Százhalombattán, Szentendrén stb.) lakó szerbek száma az előző népszámláláshoz képest igen jelentős mértékben megemelkedett.

A főváros nélküli városi népesség 56 százalékkal nagyobb a falusi szerb nemzetiségűeknél, a budapestiekkel együtt pedig a városi szerbek száma több mint 250 százalékkal haladja meg a községekben lakók számát. Még az olyan megyékben is, ahol a szerbségnek hagyományos községi települési bázisai voltak, mint például Bács-Kiskun vagy Csongrád megyében egyre nagyobb arányban élnek városokban a szerb nemzetiségűek. Országos viszonylatban ezzel a magas városi arányszámukkal a szerbek a bolgárok, görögök, örmények, ruszinok és ukránok mellett a döntő mértékben városlakó kisebbségek csoportjába sorolhatóak.

Hagyományosan nagyobb számban élnek még szerbek Hercegszántón – az országban egyedül itt a horvátokkal közös településen – a Pest megyei Budakalászon, Szigetcsépen. Ugyanakkor például Csobánkán, Tökölön és Szentendrén egyik mutató szerint sem érte el a magukat szerbnek vallók száma a száz főt.

A nemzetiségi identifikáció túlsúlyba kerülése

A szórványban – azaz a két említett régión kívül – élők száma 20 év alatt csupán 223 százalékkal gyarapodott, ami ellentmondani látszik a több ezres szerb nemzetiségű áttelepülési hullámról szóló híreszteléseknek, vagy legalábbis nem látszik igazolni a délszláv háború ilyetén következményeinek tartósságát.

A szerbek nemzetiségi és anyanyelvi identifikációjában, illetve népszámlálási önbevallásában a horvátokhoz hasonlóan országos szinten is megtörtént a fordulat. Húsz évvel ezelőtt több mint hatszázzal többen voltak a szerb anyanyelvűek a magukat szerb nemzetiségűeknek vallóknál. A két szám 1990-ben kiegyenlítődött, a 2001. évi adatok szerint pedig 428 fővel jelezték többen szerb nemzetiségüket, mint szerb anyanyelvüket.

A két régió közül a fővárosban és a központi régió szerb közösségeiben tűnik erősebbnek a nyelvváltást jelző nemzetiségi alapozású identitástípus elterjedése: a fővárosi szerb nemzetiségűek száma 374 százalékkal, a

Pest megyeieké 17 százalékkal nőtt, miközben az anyanyelvi közösség Pesten kisebb mértékben (226,6%-kal) növekedett, Pest megyében pedig abszolút számokban is csökkent.

A magyarországi szlovének

A szlovének a legzártabb településhálózattal, valóságos etnikai kisrégióval rendelkező kisebbségi közösséget alkotják Magyarországon. A Vas megyei, még pontosabban annak is a délnyugati országhatár menti kiszögellésében él a szlovén közösség. A 2001. évi anyanyelvi és nemzetiségi önbevallás alapján – hasonlóképpen a 20. század második felének valamennyi népszámlálási adatfelvételéhez – Szentgotthárdon és környékén hét településen regisztrálták a magukat a szlovén népességhez tartozónak valló személyek többségét. A szlovének lakta kisrégiót az alábbi falvak alkotják: Alsó- és Felsőszölnök (Dolnji Senik, Gornji Senik), Apátistvánfalva (Števanovci), Kétvölgy (Verica-Ritkarovci), Orfalu (Andovci), Szakonyfalu (Sakalovci) és Rábatótfalu (Slovenska ves) települések.[9]

A 20. századi migrációs, asszimilációs folyamatok következtében a szlovén anyanyelvűek száma száz év alatt 60 százalékkal csökkent: az 1900. évi népszámlálás a magyar állam mai területén még 7992 szlovén anyanyelvű személyt regisztrált, számuk 1990-ben 2627 főre csökkent. Az elmúlt tíz évben ez a csökkenő tendencia megfordult, s a legutóbbi 2001. évi népszámláláskor a tíz évvel korábbinál 21,3 százalékkal több, 3187 fő vallotta magát szlovén anyanyelvűnek.

Az igazi nagy fordulat azonban a nemzetiségi önbevallás adatsorainak változásában mutatható ki. Míg 1980–1990-ben mindössze 1731, illetve 1930 fő vallotta magát szlovén nemzetiségűnek, a 2001. évi népszámlálás során 3040-re, azaz egy évtized alatt 175,6 százalékkal nőtt meg a számuk. A nemzetiségi önbevallás adatai szerint a saját etnikai régió településein él az egész magyarországi szlovén közösség 56,11 százaléka, az anyanyelvi adatok szerint pedig 55,41 százaléka.

Az anyanyelvi és a nemzetiségi mutatók ilyen kedvező alakulásában nyilván több ok is közrejátszhatott. Ezek közül valószínűleg a legnagyobb szerepet a kelet-közép-európai térség egyik legsikeresebb új nemzetállamának, a Szlovén Köztársaságnak a határrégióban jól mérhetően megnőtt gazdasági, kulturális, munkaerő-piaci vonzereje, a korábbi szlovén, illetve vend etnikai identitástípusok közötti megosztó viták elcsitulása, a szlovén önkormányzatok szorgalmas, csöndes, de annál sikeresebb mű-

[9] Rábatótfalu Szentgotthárd része. A magyarországi szlovénekről lásd Munda Hírnök 2003; M. Kozár 1994; Beszámoló. 1999.

ködése, valamint a korábban veszni látszó magyarországi (főként a fővárosi) szlovén diaszpóra öntudatosodása játszhatta.

Az elöregedés és a fogyás

Az említett hat falusi település népessége 1980 óta folyamatosan öregedik és fogy. E folyamat leginkább Felsőszölnökre és Kétvölgyre jellemző, ahol a népesség a húsz évvel ezelőttihez képest több mint egynegyedével, illetve egyharmadával csökkent. Ez a tendencia természetesen a két falu szlovén anyanyelvű és nemzetiségű népességének számában is tükröződik. A felsőszölnöki szlovén anyanyelvűek, illetve nemzetiségűek száma 1980–2001 között 43, illetve 43,4 százalékkal, a mára mindössze 140 lakosú Kétvölgyön élőké pedig 19, illetve 51,7 százalékkal (!) csökkent. A népszámlálási adatok szerint a szlovének lakta hat falu közül a nemzetiségi identifikáció három településen – Apátistvánfalván, Kétvölgyön és Szakonyfaluban – erősebbé vált, mint az anyanyelvi.

Az eredetileg egyértelműen anyanyelvi alapozású etnikai önazonosságot nemzetiségi identitásmotívumokkal felváltó, illetve azzal egyensúlyba állító etnikai identitás jelenségegyüttesét a leglátványosabban a szlovén kistérség központjában, Szentgotthárdon, illetve a város részét alkotó, szlovének lakta Rábatótfaluban figyelhetjük meg. A városban élő szlovén anyanyelvűek 1980. és 1990. évi 710, illetve 694 fős lélekszáma a 2001. évi adatok tanúsága szerint szintén igen radikálisan, 552 főre csökkent. Ugyanezen idő alatt a magukat szlovén nemzetiségűeknek valló szentgotthárdiak 1980. és 1990. évi 44, illetve 221 főnyi száma a legutóbbi népszámlálási adatfelvétel során már 503-ra nőtt. Ez a folyamat az ország többi kisebbségeivel megegyező módon azt eredményezi, hogy az anyanyelvi, családon belüli nyelvi funkcióiban meggyengülő eredeti nyelv térvesztése a nemzetiségi azonosulással, a szlovén nemzeti tudat felerősödésével kompenzálódik, s így oldódik fel a magyar nyelv dominanciája és a szlovén etnikai identitás közötti belső ellentmondás. Ebből a szempontból bizonyul különösen fontosnak a 2001. évi népszámlálás másik két kategóriája: a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés, illetve a szlovén nyelv családi, baráti körben való használata.

A nyelvi és a nemzetiségi kötődés viszonya

Ezt a két kiegészítő etnikai kategóriát vizsgálva azt láthatjuk, hogy a nemzeti-nemzetiségi kultúrához kötődés az egész magyarországi szlovén közösségre vonatkoztatva tíz, illetve nyolc százalékkal magasabb, mint a nemzetiségi, illetve anyanyelvi identifikáció. Ugyanakkor a Vas megyei etnikai régió falvai közül csupán Felsőszölnökön, Apátistvánfalván és Szakonyfaluban rögzített hasonló arányokat a népszámlálás. Szentgotthárdon például továbbra is az anyanyelvet tekintették a legtöbben (552

fő) szlovén önazonosságuk kifejeződésének, a szlovén kulturális értékekhez és hagyományokhoz való kötődést 10 százalékkal kevesebben jelölték meg. A 394 fővárosi szlovén anyanyelvű önbevallásnál viszont hét százalékkal többen vállalták a népszámlálási adatlap kitöltésekor a szlovén tradíciókhoz való ragaszkodásukat.

A szlovén nyelvnek a családi, baráti közösségben való használatát országos szinten 3119 fő jelölte meg az adatlapon, ami a nemzetiségi és anyanyelvi önbevallás átlagszámának felel meg. A Vas megyei etnikai régió falvaiban a szlovén nyelv, illetve annak regionális dialektusváltozata a magyarral együtt élő nyelvnek számít, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy három faluban (Apátistvánfalván, Felsőszölnökön és Kétvölgyben) – ha minimális mértékben is, de – többen jelölték baráti és családi körben használt nyelvként a szlovént, mint anyanyelvként. Hasonló a helyzet Budapesten is. A népszámlálási adatközlés tanúsága szerint ezzel ellentétes viszont a nyelvhasználati gyakorlat Szentgotthárdon, ahol a szlovén nyelvet családi, baráti közben használók száma mindössze 34,7 százaléka a szlovént anyanyelvükként feltüntetők számának. Ez valószínűleg azt jelentheti, hogy a városi vegyes házasságokban a szlovén már ritkábban válik a családon belül beszélt nyelvvé. Erre utalnak az etnikai régióhoz közel eső nagyobb városok (Szombathely, Győr, Mosonmagyaróvár, Sopron) adatai is, Pécsett viszont 29 szlovén anyanyelvű és 31 szlovén nemzetiségű mellett 35 fő jelölte meg a szlovént családon belüli nyelvként.

Az 1980. évi tanácsi minősítés és a 2001. évi népszámlálás összehasonlítása

A 2001. évi népszámlálás négy etnikai kategóriáját a magyarországi nemzetiségi lakosságú falvak 1980. évi tanácsi minősítésével összevetve azt láthatjuk, hogy az akkor „nemzetiségi kulturális igényű népesség" gyűjtőkategóriában megbecsült 2159 fős, illetve az „egyértelműen nemzetiségi" kategóriában becsült 1811 fős szlovén népesség adatai is az etnikai mikrorégió hat falusi településén a 2001. évi szlovén anyanyelvű, illetve nemzetiségű népességnek több mint kétszeresét jelezték. A hat faluban már akkor folyamatban lévő kétnyelvűsödési, nyelvváltási folyamatokat a helyi „tanácsi minősítés" a „nemzetiségileg vegyes, nyelvileg nem asszimilált" kategóriában megjelölt 336 fős adattal jelölte. Ugyanakkor a hat falu minimális, 9 főre becsült „nyelvileg asszimilált" csoportja húsz évvel ezelőtt is azt jelezte, hogy a szentgotthárdi szlovén mikrorégióban egy viszonylag kiegyensúlyozott kétnyelvűségmodell van kialakulóban. Jórészt ennek köszönhető, hogy az elmúlt két évtizedben a magyarországi szlovénség korábbi gyors nyelvvesztése lelassult, sőt az anyanyelvi mutatók szintjén megfordult.

A szórványosodási folyamat

Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a települési hálózattal rendelkező magyarországi kisebbségek közül a legkisebb lélekszámú szlovén közösségnél erősödött fel a leginkább az a szórványosodási folyamat, amelynek következtében ez a kis etnikai közösség szinte az egész ország területére szétszóródik. Az elmúlt 20 év alatt 780 százalékkal növekedett a fővárosban élő szlovén nemzetiségűek és 518 százalékkal a szlovén anyanyelvűek száma. Ennél is nagyobb arányban nőtt a szórványhelyzetben, Vas megyén kívül, más megyék területén élő szlovén nemzetiségűek száma (812,5 százalék). A szórványhelyzet egyértelmű és gyors asszimilációs hatását jelzi, hogy az anyanyelvi bevallás szerint a magyarországi szlovén belső diaszpóra csupán 339,4 százalékkal nőtt. Ez utóbbi, szórványhelyzetben élő szlovénekre vonatkozó adatok esetében azonban némi óvatosságra intenek azok az adatok, amelyek a népszámlálási adatfelvétel bizonytalanságait, tévesztéseit sejtetik: a magyarországi szlovákok által lakott településeken, régiókban feltehetően jó páran szlovák helyett szlovénként regisztráltak.

A legnagyobb fogyást ezzel együtt a Vas megyei szlovén anyanyelvű népesség körében regisztrálhatjuk, még ha itt feltétlenül figyelembe is kell vennünk a választ megtagadók számát. A nyelvváltási folyamat sajátos közbülső szakaszában található fiatal és középnemzedékek sajátos kettős identitását jelzi az a fejlemény, hogy a megye területén a magukat szlovén nemzetiségűnek vallók száma 1990 és 2001 között 1633-ról 1706-ra nőtt, ugyanakkor a 2252 szlovén anyanyelvű száma egyetlen évtized alatt kis híján 500 fővel, azaz 22,2 százalékkal csökkent. (A Vas megyei szlovén nemzetiségűek és anyanyelvűek számának összevetését a fővárosi és a szórvány adataival lásd kötetünkben, Vékás *22. táblázat*.)

Összegzés

A nemzetiségi és anyanyelvi adatok egymáshoz való viszonyában a szlovéneknél az anyanyelvi identifikáció 1941 óta megfigyelhető egyértelmű elsőbbsége tehát csupán a 2001. évi népszámlálás idejére oldódott fel. Eltérően azoktól a kisebbségi közösségektől (horvát, német, szerb, szlovák), amelyeknél az elmúlt évtizedben a nemzetiségi identifikáció került előtérbe a korábbi hagyományos anyanyelvcentrikus etnikai identitással szemben, a szlovéneknél még csekély különbséggel ugyan, de a legutolsó népszámlálás során is többen vallották magukat szlovén anyanyelvűknek.

Ez – különösen a közösség által lakott településeken – egyértelműen a felgyorsuló nyelvváltás előjele, hiszen Alsó- és Felsőszölnökön, Apátistvánfalván s részben Kétvölgyön is a korábbi anyanyelvdomináns magatartás mára erősen meggyöngült. A szlovének lakta falvakban ma egyformán 1700 fő vallja csak magát szlovén nemzetiségűnek és szlovén

anyanyelvűnek, szemben a hat település 20 évvel ezelőtti 2764 anyanyelvű szlovénjével (vö. az *5. táblázat*tal). Ez a folyamat a fiatalabb korcsoportok és a városba költözők asszimilációja mellett egyértelműen az elöregedésnek, illetve a szlovénokat is sújtó kedvezőtlen demográfiai trendeknek a következményeit tükrözi.

Rendkívül izgalmas kutatási feladat lehet a kettős identitás motivációs hátterének terepmunkával történő feltárása. A szlovén etnikai kisrégió falvaiban a magyar-szlovén, szlovén-magyar kettős nemzetiségi identitás 90 százalék körüli értékeit mutatják a 2001. évi adatok, ami arra enged következtetni, hogy az anyanyelvi dominancia visszaszorulásával párhuzamosan a nemzetiségi identitáson belül is az identitásváltás, a magyarosodás elemei kerültek túlsúlyba.

Összegezve a fentieket, három mozzanatot érdemes hangsúlyoznunk. Az eredeti szlovén régió egy városi és hat falusi településén élő szlovének aránya az elmúlt két évtizedben folyamatosan csökken, ami a szórványhelyzetben lévők nagyobb nyelvváltási hajlamát és az eredeti regionális közösség önmegtartó erejének csökkenését figyelembe véve kedvezőtlen folyamatok elindítója lehet.

Az elmúlt tíz évben a szlovén anyanyelvűek nyolc évtizeden keresztül folyamatosan fogyó számának váratlan és erőteljes növekedése ezzel szemben igen kedvező jele annak, hogy a városokba költöző, ott letelepült szlovének körében is egyre nagyobb az anyanyelv presztízse. A szlovén közösségre általánosan jellemző kétnyelvűség keretei között a szlovén nyelvnek a baráti és családi közösségekben való szerepét továbbra is megtarthatja a kulturális értékekhez és hagyományokhoz való erős kötődés, s ezt erősítheti az anyaországgal kialakult intenzív együttműködés.

3. táblázat. Magyarországi horvátok településenként 1980–2001

Település	L	N	%	A	%
		1980			
Baranya megye					
Pécs	*162 498*	*352*	*0,22*	*849*	*0,52*
Mohács	*21 383*	*263*	*1,23*	*563*	*2,63*
Sellye	*3 423*	*20*	*0,58*	*50*	*1,46*
Siklós	*10 625*	*66*	*0,62*	*147*	*1,38*
Drávasztára	547	372	68,01	392	71,66
Felsőszentmárton	1 249	1196	95,76	999	79,98
Kásád	390	8	2,05	137	35,13
Kátoly	383	7	1,83	197	51,44
Kökény	452	227	50,22	189	41,81
Pécsudvard	546	151	27,66	191	34,98

Jelmagyarázat: L = összlakosság; N = horvát nemzetiségűek; A = horvát anyanyelvűek.

3. táblázat (folytatás)

Település	L	N	%	A	%
Pogány	680	197	28,97	159	23,38
Szalánta	1 046	408	39,01	394	37,67
Szemely	432	1	0,23	118	27,31
Versend	808	105	13,00	177	21,91
Kiemelt község	*6 533*	*2672*	*40,90*	*2953*	*45,20*
Megye összesen	*434 078*	*3741*	*0,89*	*6457*	*1,30*
Bács-Kiskun megye					
Baja	*38 523*	*84*	*0,22*	*206*	*0,53*
Bácsalmás	*8 562*	*49*	*0,57*	*171*	*2,00*
Gara	3 219	401	12,46	482	14,97
Hercegszántó	2 933	531	18,10	558	19,02
Katymár	2 852	253	8,87	610	21,39
Kiemelt község	*9 004*	*1185*	*13,16*	*1650*	*18,33*
Megye összesen	*568 903*	*1566*	*0,28*	*2783*	*0,49*
Győr-Sopron megye					
Győr	*124 147*	*9*	*0,01*	*24*	*0,02*
Sopron	*54 836*	*57*	*0,10*	*170*	*0,31*
Fertőhomok	495	0	0,00	2	0,40
Bezenye	1 546	18	1,16	357	23,09
Kimle	2 732	147	5,38	297	10,87
Kópháza	1 780	1211	68,03	1312	73,71
Und	462	239	51,73	241	52,16
Kiemelt község	*7 015*	*1615*	*23,02*	*2209*	*31,49*
Megye összesen	*429 141*	*1753*	*0,41*	*2569*	*0,60*
Somogy megye					
Barcs	*11 464*	*12*	*0,10*	*24*	*0,21*
Lakócsa	719	139	19,33	245	34,08
Potony	385	190	49,35	287	74,55
Szentborbás	191	123	64,40	129	67,54
Tótújfalu	405	310	76,54	306	75,56
Kiemelt község	*1 700*	*762*	*44,82*	*967*	*56,88*
Megye összesen	*360 270*	*844*	*0,23*	*1137*	*0,32*
Vas megye					
Szombathely	*82 851*	*75*	*0,09*	*147*	*0,18*
Kőszeg	*12 704*	*28*	*0,22*	*57*	*0,45*
Felsőcsatár	506	177	34,98	262	51,78
Horvátlövő	233	140	60,09	168	72,10
Horvátzsidány	869	621	71,46	590	67,89
Narda	592	485	81,93	488	82,43
Peresznye	799	362	45,31	412	51,56
Szentpéterfa	1 194	823	68,93	877	73,45
Kiemelt község	*4 193*	*2608*	*62,20*	*2797*	*66,71*
Megye összesen	*285 498*	*2828*	*0,99*	*3178*	*1,11*

3. táblázat (folytatás)

Település	L	N	%	A	%
Zala megye					
Nagykanizsa	*52 430*	*21*	*0,04*	*78*	*0,15*
Fityeház	923	49	5,31	102	11,05
Molnári	909	295	32,45	504	55,45
Murakeresztúr	2 212	14	0,63	75	3,39
Semjénháza	759	183	24,11	321	42,29
Tótszentmárton	1 066	752	70,54	807	75,70
Tótszerdahely	1 429	1027	71,87	1112	77,82
Kiemelt község	*7 298*	*2320*	*31,79*	*2921*	*40,02*
Megye összesen	*317 298*	*2468*	*0,78*	*3105*	*0,98*
Budapest	*2 059 347*	*433*	*0,02*	*654*	*0,03*
		1990			
Baranya megye					
Pécs	*170 039*	*637*	*0,37*	*849*	*0,50*
Mohács	*20 326*	*316*	*1,55*	*508*	*2,50*
Sellye	*3 197*	*92*	*2,88*	*108*	*3,38*
Siklós	*10 607*	*110*	*1,04*	*134*	*1,26*
Drávasztára	547	360	65,81	392	71,66
Felsőszentmárton	1 249	860	68,86	999	79,98
Kásád	378	108	28,57	137	36,24
Kátoly	383	187	48,83	197	51,44
Kökény	452	152	33,63	189	41,81
Pécsudvard	546	151	27,66	191	34,98
Pogány	680	155	22,79	159	23,38
Szalánta	1 046	390	37,28	394	37,67
Szemely	367	13	3,54	94	25,61
Versend	808	166	20,54	177	21,91
Kiemelt község	*6 456*	*2542*	*39,37*	*2929*	*45,37*
Megye összesen	*418 642*	*4299*	*1,03*	*5429*	*1,30*
Bács-Kiskun megye					
Baja	*38 686*	*115*	*0,30*	*204*	*0,53*
Bácsalmás	*7 856*	*18*	*0,23*	*44*	*0,56*
Gara	2 893	261	9,02	294	10,16
Hercegszántó	2 493	352	14,12	384	15,40
Katymár	2 516	211	8,39	309	12,28
Kiemelt község	*7 902*	*824*	*10,43*	*987*	*12,49*
Megye összesen	*544 748*	*1128*	*0,21*	*1644*	*0,30*
Győr-Sopron megye					
Győr	*129 388*	*18*	*0,01*	*48*	*0,04*
Sopron	*55 083*	*80*	*0,15*	*158*	*0,29*
Fertőhomok	463	0	0,00	0	0,00
Bezenye	1 568	78	4,97	245	15,63
Kimle	2 760	211	7,64	324	11,74
Kópháza	1 768	967	54,69	1032	58,37

3. táblázat (folytatás)

Település	L	N	%	A	%
Und	393	138	35,11	197	50,13
Kiemelt község	*6 952*	*1394*	*20,05*	*1798*	*25,86*
Megye összesen	*424 439*	*1558*	*0,37*	*2162*	*0,51*
Somogy megye					
Barcs	*12 326*	*41*	*0,33*	*54*	*0,44*
Lakócsa	614	215	35,02	213	34,69
Potony	312	68	21,79	73	23,40
Szentborbás	142	68	47,89	68	47,89
Tótújfalu	313	65	20,77	166	53,04
Kiemelt község	*1 381*	*416*	*30,12*	*520*	*37,65*
Megye összesen	*344 708*	*527*	*0,15*	*673*	*0,20*
Vas megye					
Szombathely	*85 617*	*130*	*0,15*	*187*	*0,22*
Kőszeg	*11 945*	*60*	*0,50*	*101*	*0,85*
Felsőcsatár	454	219	48,24	229	50,44
Horvátlövő	221	42	19,00	110	49,77
Horvátzsidány	853	493	57,80	487	57,09
Narda	565	440	77,88	420	74,34
Peresznye	660	265	40,15	301	45,61
Szentpéterfa	1 083	780	72,02	756	69,81
Kiemelt község	*3 836*	*2239*	*58,37*	*2303*	*60,04*
Megye összesen		*2581*			
Zala megye					
Nagykanizsa	*54 052*	*92*	*0,17*		
Fityeház	758	70	9,23		
Molnári	849	392	46,17	514	60,54
Murakeresztúr	2 076	151	7,27	156	7,51
Semjénháza	730	162	22,19	215	29,45
Tótszentmárton	1 004	767	76,39	787	78,39
Tótszerdahely	1 330	940	70,68	1081	81,28
Kiemelt község	*6 747*	*2482*	*36,79*	*2753*	*40,80*
Megye összesen	*306 398*	*2702*	*0,88*	*3144*	*1,03*
Budapest	*2 016 774*	*409*	*0,02*	*811*	*0,04*
		2001			
Baranya megye					
Pécs	*162 498*	*820*	*0,50*	*791*	*0,49*
Mohács	*19 223*	*553*	*2,88*	*396*	*2,06*
Sellye	*3 213*	*198*	*6,16*	*122*	*3,80*
Siklós	*10 338*	*189*	*1,83*	*211*	*2,04*
Drávasztára	477	277	58,07	281	58,91
Felsőszentmárton	1 050	728	69,33	770	73,33
Kásád	377	90	23,87	93	24,67
Kátoly	346	55	15,90	124	35,84

3. táblázat (folytatás)

Település	L	N	%	A	%
Kökény	547	124	22,67	121	22,12
Pécsudvard	620	125	20,16	148	23,87
Pogány	1 023	90	8,80	86	8,41
Szalánta	1 151	292	25,37	279	24,24
Szemely	433	150	34,64	82	18,94
Versend	913	114	12,49	99	10,84
Kiemelt község	*6 937*	*2045*	*29,48*	*2083*	*30,03*
Megye összesen	*369 037*	*4608*	*1,25*	*4388*	*1,19*
Bács-Kiskun megye					
Baja	*37 916*	*263*	*0,69*	*244*	*0,64*
Bácsalmás	*7 650*	*70*	*0,92*	*45*	*0,59*
Gara	2 683	201	7,49	198	7,38
Hercegszántó	2 329	283	12,15	140	6,01
Katymár	2 359	136	5,77	140	5,93
Kiemelt község	*7 371*	*620*	*8,41*	*478*	*6,48*
Megye összesen	*438 275*	*1695*	*0,39*	*1332*	*0,30*
Győr-Sopron megye					
Győr	*129 412*	*79*	*0,06*	*113*	*0,09*
Sopron	*56 175*	*130*	*0,23*	*192*	*0,34*
Fertőhomok	483	136	28,16	3	0,62
Bezenye	1 695	123	7,26	247	14,57
Kimle	2 842	293	10,31	288	10,13
Kópháza	1 882	865	45,96	877	46,60
Und	362	124	34,25	117	32,32
Kiemelt község	*7 264*	*1541*	*21,21*	*1532*	*21,09*
Megye összesen	*367 468*	*1954*	*0,53*	*2036*	*0,55*
Somogy megye					
Barcs	*12 316*	*132*	*1,07*	*138*	*1,12*
Lakócsa	580	106	18,28	99	17,07
Potony	289	105	36,33	109	37,72
Szentborbás	135	53	39,26	38	28,15
Tótújfalu	265	106	40,00	127	47,92
Kiemelt község	*1 269*	*370*	*29,16*	*373*	*29,39*
Megye összesen	*335 237*	*720*	*0,21*	*784*	*0,23*
Vas megye					
Szombathely	*81 920*	*254*	*0,31*	*249*	*0,30*
Kőszeg	*11 844*	*138*	*1,17*	*124*	*1,05*
Felsőcsatár	466	108	23,18	93	19,96
Horvátlövő	195	29	14,87	62	31,79
Horvátzsidány	856	315	36,80	326	38,08
Narda	509	341	66,99	314	61,69
Peresznye	615	204	33,17	232	37,72
Szentpéterfa	1 076	702	65,24	630	58,55
Kiemelt község	*3 717*	*1699*	*45,71*	*1657*	*44,58*
Megye összesen	*215 623*	*2321*	*1,08*	*2286*	*1,06*

3. táblázat (folytatás)

Település	L	N	%	A	%
Zala megye					
Nagykanizsa	*52 106*	*169*	*0,32*	*157*	*0,30*
Fityeház	721	337	46,74	32	4,44
Molnári	798	513	64,29	493	61,78
Murakeresztúr	1 957	104	5,31	25	1,28
Semjénháza	687	220	32,02	84	12,23
Tótszentmárton	930	409	43,98	461	49,57
Tótszerdahely	1 329	757	56,96	828	62,30
Kiemelt község	*6 422*	*2340*	*36,44*	*1923*	*29,94*
Megye összesen	*229 171*	*2734*	*1,19*	*2313*	*1,01*
Budapest	*1 777 921*	*771*	*0,04*	*630*	*0,04*

4. táblázat. Magyarországi szerbek településenként 1980–2001

Település	L	N	%	A	%
		1980			
Hercegszántó	2 933	134	4,57	129	4,40
Pécs					
Battonya	7 962	592	7,44	589	7,40
Szeged	170 794	135	0,08	159	0,09
Deszk	2 777	169	6,09	170	6,12
Lórév	356	223	62,64	217	60,96
Pomáz	11 736	153	1,30	187	1,59
Százhalombatta	14 292	75	0,52	108	0,76
Szigetcsép	2 368	114	4,81	149	6,29
Kiemelt összes	*213 218*	*1595*	*0,75*	*1708*	*0,80*
Budapest	2 059 347	266	0,01	394	0,02
		1990			
Hercegszántó	2 493	105	4,21	103	4,13
Pécs					
Battonya	7 385	406	5,50	395	5,35
Szeged	175 301	158	0,09	156	0,09
Deszk	2 755	147	5,34	138	5,01
Lórév	313	168	53,67	175	55,91
Pomáz	12 474	140	1,12	141	1,13
Százhalombatta	16 753		0,00	94	0,56
Szigetcsép	2 184	103	4,72	127	5,82
Kiemelt összes	*219 658*	*1227*	*0,56*	*1329*	*0,61*
Budapest	2 016 774	369	0,02	2953	0,15
		2001			
Hercegszántó	2 329	88	3,78	72	3,09
Pécs	162 498	134	0,08	103	0,06
Battonya	6 806	225	3,31	225	3,31
Szeged	168 273	308	0,18	299	0,18
Deszk	3 238	117	3,61	115	3,55
Lórév	307	180	58,63	175	57,00
Pomáz	14 404	151	1,05	123	0,85
Százhalombatta	16 602	70	0,42	55	0,33
Szigetcsép	2 317	87	3,75	83	3,58
Kiemelt összes	*376 774*	*1360*	*0,36*	*1250*	*0,33*
Budapest	1 777 921	996	0,06	893	0,05

Jelmagyarázat: L = összlakosság, N = szerb nemzetiségűek, A = szerb anyanyelvűek.

5. táblázat. Magyarországi szlovénok településenként 1980–2001

Település	L	N	%	A	%
		1980			
Alsószölnök	497	121	24,35	144	28,97
Apátistvánfalva	517	215	41,59	398	76,98
Felsőszölnök	922	792	85,90	825	89,48
Kétvölgy	226	173	76,55	207	91,59
Szakonyfalu	462	154	33,33	263	56,93
Kiemelt község	*2 624*	*1455*	*55,45*	*1837*	*70,01*
Szentgotthárd					
Vas megye	285 498	1565	0,55	2764	0,97
		1990			
Alsószölnök	451	39	8,65	115	25,50
Apátistvánfalva	438	190	43,38	190	43,38
Felsőszölnök	756	664	87,83	665	87,96
Kétvölgy	160	128	80,00	140	87,50
Szakonyfalu	386	228	59,07	234	60,62
Kiemelt község	*2 191*	*1249*	*57,01*	*1344*	*61,34*
Szentgotthárd					
Vas megye	275 944	1633	0,59	2252	0,82
		2001			
Alsószölnök	424	47	11,08	73	17,22
Apátistvánfalva	404	271	67,08	253	62,62
Felsőszölnök	682	451	66,13	467	68,48
Kétvölgy	140	110	78,57	100	71,43
Szakonyfalu	366	101	27,60	86	23,50
Kiemelt község	*2 016*	*980*	*48,61*	*979*	*48,56*
Szentgotthárd	9 043	503	5,56	552	6,10
Vas megye	191 741	1706	0,89	1768	0,92

Jelmagyarázat: L = összlakosság; N = szlovén nemzetiségűek; A = szlovén anyanyelvűek.

Irodalom

A. Gergely (szerk.) é. n. *Rövid entoregionális elemzések.* Budapest: MTA PTI

Barics é. n. A magyarországi horvátok nyelve. www.croatia.hu

Beszámoló 1999. A Magyar Köztársaság Kormányának J/1397. számú beszámolója a Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről

Gyurok János 1994. A magyarországi horvát kisebbség néhány demográfiai statisztikai jellemzője az 1910–1990 közötti népszámlások tükrében. In: Klinger (szerk.) 1994. *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990).* 326–332.

Gyurok János 1998. A magyarországi horvátok 1910–1990 (Szociológiai, demográfiai, történelmi jellemzők a népszámlálások alapján). Pécs

Helynévtár – www.helynevtar.ksh.hu

Kisebbség é. n. Kisebbség és politika a mai Magyarországon: a magyarországi szerbek politikai antropológiai megközelítése. In: A. Gergely é. n. Rövid etnoregionális elemzések. Budapest: MTA, PTI 31–44.

Klinger András (szerk.) 1994. *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990).* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal

Lakos Ágnes 2001. *Lórév.* Budapest: Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht.

M. Kozár Mária 1994. A magyarországi szlovének demográfiai sajátosságai. In: Klinger i. m. 333–338.

Munda Hírnök Katalin 2003. Slovens in the Raba Region in Hungary

http://www.uvi.si/eng/slovenia/background-information/minorities/hungary/index.text.html

Munda Hirnök Katalin é. n. Magyarországi szlovének. http://www.huembassy.si/Index_files/hu.html

Munda Hirnök Katalin 2002. Položaj Slovencev na Maďarskem zunaj avtohtone poselitve (primer Slovenci v Szombathelyu (Sombotelu). Nosilka projekta Katalin Munda Hirnök; sodelavci Marija Kozar Mukič, Attila Kovács – Ljubljana: INV, 2002. - 27 f. - (Ekspertize; 195)

Népszámlálás 1980. – 1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai. 1983. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal

Népszámlálás 1990. – 1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként 1980, 1990. 1994. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal

Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. 2002. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal

Population Census 2001. Ethnic Affiliation. Data on National, Ethnic Minorities. Hungarian 2002. Budapest: Central Statistical Office

Rozs András 1997. Pécs etnikai közösségei. *Pro Minoritate* (7) 1997. nyár. http://www.hhrf.org/prominoritate/1997/7nyar01.htm

TÓTH ÁGNES

Románok a népszámlálások tükrében – 1980, 1990, 2001

A román kisebbség területi elhelyezkedése

(Megyék, kiemelt megyék, kiemelt települések – falvak, városok, Budapest)

A mai Magyarország területén jelentősebb számú román népesség jelenlétéről a 18. századtól beszélhetünk. Betelepítésükre, betelepülésükre a törökök kiűzését követően, több hullámban került sor, lényegében a 17. század végétől az 1880-as évekig tartott ez a folyamat. Végleges letelepedésüket sok esetben idénymunkákban – aratás, betakarítás – való alkalmazásuk előzte meg. Román pásztorok szezonális munkában való alkalmazásáról Szabolcs és Szatmár megyékből a 18. század elejéről, míg szervezett telepítésükre vonatkozóan 1730-tól vannak adatok.[1]

Bár nincs az országnak olyan megyéje, ahol kisebb-nagyobb számban ne élnének román nemzetiségűek, a hazai románság döntő többsége hagyományosan a Romániával határos – Hajdú-Bihar, Békés, Csongrád –, valamint Baranya és Pest megyében él. A mai Magyarország területén az ország összlakosságához viszonyított arányuk az 1920–2001 közötti időszakban 0,3–0,1 százalék. A népszámlálási adatok területi szempontú elemzése során megállapítható, hogy számuk az elmúlt húsz évben a hagyományosan románok lakta települések és megyék esetében folyamatosan csökkent, más régiókban viszont növekedett (lásd az *1–2. táblázatot*).

Baranya és Békés megye esetében a vizsgált időszak mindkét évtizedében, mind a román anyanyelvet vallók, mind a román nemzetiséget vállalók igen jelentős és nagyarányú csökkenése figyelhető meg. Baranya megyében az 1980-as adatokhoz viszonyítva 2001-ben 343 személlyel kevesebben (ez több mint 60%-os csökkenés) vallották magukat román nemzetiségűnek, s azonos csökkenési arány figyelhető meg az anyanyelvi adatok tekintetében is (1980: 438; 2001: 156). Hasonlóan erőteljes és egy-

[1] Borovsky Samu feljegyzéseiből tudjuk, hogy az Alföldön aratás idején ukránok és szlovákok mellett nagyobb számban románokat is „marasztottak". Györffy István pedig 1915-ben a következőket írja: a románok „kétszáz esztendő óta az Alföldre járnak aratni, dolgozni, s ott szerzett gabonájukkal, keresetükkel pótolják, amit saját földjük nem képes nyújtani". Petrusán György – Martyin Emília – Kozma Mihály 2000. A magyarországi románok. Győr. 5–6.

értelmű tendencia figyelhető meg Békés megyében is, ahol 1980 és 2001 között 2524 fővel, mintegy 43,8%-kal csökkent a román nemzetiségűek száma, míg 3122 fővel, hasonló százalékos arányban, a román anyanyelvet vallóké.

Több megyében és régióban ugyanakkor növekedés figyelhető meg, így Budapest esetében, ahol a román nemzetiséget vallók száma több mint kétszeresére (559-ről 1205-re) emelkedett. Hasonló folyamatot tapasztalhatunk Heves megyében, ahol csaknem hatszorosára, Veszprém és Fejér megyében, ahol több mint ötszörösére, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest, valamint Vas megyében, ahol háromszorosára, Komárom-Esztergom és Nógrád megyében, ahol több mint kétszeresére emelkedett az elmúlt időszakban a román nemzetiséget vállalók száma. A többi megye esetében is van elmozdulás; az 1980–1990 közötti időszakban számszerű növekedés, míg az azt követő évtizedben stagnálás figyelhető meg.

Az ország egyes régióiban a román nemzetiség számszerű növekedése azonban összességében nem tudta ellensúlyozni a románság összlétszámában országosan bekövetkezett csökkenést, ráadásul a románság számának csökkenése szinte minden esetben nagyobb arányú volt, mint az adott megyében, településen az összlakosság létszámában bekövetkezett csökkenés.

Közismert tény, hogy Magyarország lakossága az elmúlt évtizedekben területi eloszlás tekintetében más-más mértékben, de folyamatosan csökkent. Azokban a megyékben tehát, ahol a román nemzetiségűek száma abszolút értékben nőtt – Budapest, Fejér, Győr-Sopron, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Vas, Veszprém megye –, ott az összlakossághoz viszonyított arányuk is növekedett. Igaz, ez a százalékos aránynövekedés nem túl jelentős egy-egy megye, illetve régió esetében. Kivétel ez alól Budapest és Pest megye. Budapesten az összlakosság létszáma a vizsgált időszakban 2 059 347 főről 1 777 921 főre csökkent, míg a román nemzetiségűek száma 559-ről 1205-re nőtt, ami azt jelenti, hogy az összlakossághoz viszonyított arányuk 0,02%-ról 0,67%-ra nőtt. Pest megye lakosságának létszáma az elmúlt két évtizedben az országos tendenciától eltérően nőtt, ami vélhetően nem kis mértékben a fővárosból kiköltözőknek köszönhető. Pest megye összlakossága létszámnövekedésének aránya ugyanakkor 1980 és 1990 között kisebb mértékű volt, mint a román nemzetiséget vallók aránynövekedése (1980: 189; 1990: 584), így a román nemzetiségűeknek az összlakossághoz viszonyított aránya 0,01%-ról 0,06%-ra nőtt, majd 1990–2001 között a megyei összlakosság számának további növekedése és a román nemzetiséget vallók számának stagnálása mellett ez az arány némileg (0,054%-ra) csökkent.

Azokban a megyékben, ahol a román nemzetiség legalább 5%-a, illetve közülük legalább 300 fő él, az elmúlt két évtizedben mindenütt csökkent a lakosság összlétszáma csakúgy, mint a román nemzetiséget vallók száma. Különösen nagy arányú a csökkenés mind a lakosság összlétszáma,

mind a román nemzetiséget vallók tekintetében Békés megyében, ahol így a román nemzetiség aránya a megye lakosságának összlétszámához viszonyítva 1,31%-ról 0,87%-ra esett vissza. Csongrád és Hajdú-Bihar megyében folyamatosan csökkenő lakosságszám mellett a román nemzetiséget vallók száma az első évtizedben nőtt, míg a másodikban csökkent, így Csongrád megyében 0,09% – 0,11% – 0,10%-ra változott arányuk, Hajdú-Bihar megyében pedig ez az arány 0,15% – 0,17% – 0,13%.

Érdekes kép bontakozik ki azoknak a településeknek a vizsgálatából is, ahol a román nemzetiséget vallók aránya az elmúlt két évtizedben legalább egyszer elérte az adott település összlakosságának 5%-át, illetve a 20 főt (lásd a *3. táblázat*ot). Az így „kiválasztott" települések sok tekintetben – a lakosságszám nagyságában, a területi elhelyezkedésben, a nemzetiségi összetételben, a gazdasági lehetőségekben stb. – különböznek egymástól, ezért csupán a demográfiai adatokból „látható" folyamatokat, jelenségeket lehet megállapítani, azok okainak meghatározására természetesen nem lehet vállalkozni.

A Baranya megyei Alsószentmártonban a lakosság létszámának kismértékű növekedése mellett, a román nemzetiséget vallók aránya drasztikusan – 1980: 189; 1990: 6; 2001: 1 – csökkent, így az összlakossághoz viszonyított arányuk is 20,81%-ról 0,09%-ra esett vissza.

A Békés megyei Elek, Kétegyháza, Pusztaottlaka esetében egy folyamatosan csökkenő települési összlakosság-létszám mellett, míg Méhkerék esetében csekély összlakosságszám-növekedés mellett következett be a román nemzetiséget vallók jelentős csökkenése. Ez a csökkenés ezeken az egyébként hagyományosan románok lakta településeken a román nemzetiségűek igen nagy arányú térvesztését idézte elő. Eleken 8,96%-ról 3,66%-ra, Kétegyházán 32,17%-ról 15,15%-ra, Méhkeréken 90,59%-ról 59,82%-ra, Pusztaottlakán 34,40%-ról 11,44%-ra csökkent az összlakossághoz viszonyított arányuk.

A Csongrád megyei Magyarcsanádon és a Hajdú-Bihar megyei Körösszegapátiban mind a lakosságszám, mind a román nemzetiségűek száma csökkent, ez utóbbi jóval nagyobb mértékben az előzőnél, míg Körösszakálon az összlakosság száma apadt nagyobb mértékben, s bár abszolút értékben csökkent a román nemzetiségűek száma is, az összlakossághoz viszonyított arányában mégis pozitív elmozdulás következett be.

A Hajdú-Bihar megyei Bedő és Vekerd község esetében folyamatosan csökkenő lakosságszám mellett következett be a román nemzetiséget vallók számának és arányának növekedése. Bedő esetében 15 főről 145 főre emelkedett létszámuk, így az összlakossághoz viszonyított arányuk 3,08%-ról 45,74%-ra nőtt, míg Vekerd esetében számuk 1 főről 25 főre, az összlakossághoz viszonyított arányuk pedig 0,35%-ról 14,97%-ra változott. Hasonló folyamat zajlott le a Heves megyei Parádsasváron is, ahol a 2001-es népszámláláskor 73 személy vallotta magát román nemzetiségűnek és anyanyelvűnek, míg az előző évtizedekben nem volt ilyen személy.

Az e településeken hirtelen bekövetkezett és viszonylag nagymértékű változást aligha lehet csak beköltözéssel vagy a korábbinál nagyobb nemzetiségi aktivitással magyarázni.

Jóval egyöntetűbb tendencia bontakozik ki akkor, ha a magyarországi románság létszámának változásait nemcsak területi – megye, régió – „elhelyezkedés" szempontjából, de abból az aspektusból is megvizsgáljuk, hogy az elmúlt két évtizedben változott-e közöttük a községben, illetve a városban lakók aránya.

Egyértelmű és erőteljes az a folyamat, amely a falvakból városokba költözést mutatja. 1980-ban mintegy 25%-uk (2229 fő), 1990-ben 41%-uk (4421 fő), 2001-ben pedig kissé több mint 50%-uk (4018 fő) élt városban. Azokban a falvakban sem nőtt a román nemzetiséget vallók száma, ahol egyébként a lakosság száma növekedett. Ugyanakkor a fentiek azt is tükrözik, hogy az elmúlt évtizedben nemcsak az erőteljes városba költözés indult meg, de a városokban fölerősödött az asszimiláció folyamata.

A román nemzetiség területi elhelyezkedésének többszempontú vizsgálata alapján megállapítható tehát, hogy döntően ma is az általuk korábban lakott régiókban élnek. A számukban bekövetkezett csökkenés is elsősorban ezeket a területeket érinti. Nagyarányú a migráció a falvakból a városokba; ebben nyilvánvalóan döntő szerepük van a jobb munka- és tanulási lehetőségeknek, a modernebb, kényelmesebb életkörülményeknek. A demográfiai adatok alapján kimutatható az előzőeknél kisebb mértékű, de határozott migráció a nagyvárosokba, elsősorban Budapestre, illetve az ország fejlettebb, iparosodottabb, több és jobb munkalehetőséget kínáló megyéi, így Pest, Vas, Veszprém, Heves megye irányába.

A népszámlálási adatokból természetesen nem állapítható meg, hogy a románság elhelyezkedése szempontjából bekövetkezett változások milyen mértékben belső migráció, illetve asszimiláció, jobb munka- és mobilizációs lehetőségek miatti lakóhelyváltás, házasságkötés, vagy milyen mértékben román nemzetiségűek bevándorlásának eredménye, hogy a lehetséges okok közül csak néhányat említsünk. Vélhetően mindezen okoknak és számtalan egyéb tényezőnek is része van e területi átrendeződésben, de a számok tükrözte tendenciák miértjeire csak egy empirikus kutatás tudná megadni a választ.

Nemzetiség, anyanyelv, kulturális identitás kapcsolata

Magyarországon a *román anyanyelvet* vallók száma az elmúlt 20 évben folyamatosan csökkent (1980: 10 141, 1990: 8730, 2001: 8432). A csökkenés mértéke mind abszolút értékben, mind százalékos arányában jelentősebb az 1980–1990 közötti időszakban (1980–1990: 1411 fővel, 13,9%, 1990–2001: 298 fővel, 3,4%). A román anyanyelvet valló lakosság több mint 90%-a Békés és Hajdú-Bihar megyében él. Ezekben a megyékben a csökkenés mértéke az országos átlagot messze meghaladó. Békés megyében

(1980: 7140; 1990: 5658; 2001: 4018) az elmúlt húsz évben 3122 fővel csökkent a román anyanyelvet vallók száma, ami 43,8%-os csökkenést jelent. Hajdú-Bihar megyében (1980: 727; 1990: 484; 2001: 336) 391 fővel kevesebb román anyanyelvűt regisztrált a legutolsó népszámlálás, ami 53,8%-os csökkenést jelent. Ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg a fővárosban, Bács-Kiskun, Fejér, Győr-Sopron, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Nógrád, Pest, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Vas és Veszprém megyében, ahol a román anyanyelvet vallók száma folyamatosan emelkedett. Budapesten az elmúlt tíz évben ez az emelkedés csaknem kétszeres (1990: 572; 2001: 1173), Pest megyében több mint kétszeres (1990: 250; 2001: 582), Veszprém megyében pedig közel ötszörös (1990: 45; 2001: 210). Igaz, a felsorolt megyékben lezajlott pozitív változás számarányában nem tudta ellensúlyozni a más régiókban bekövetkezett csökkenést.

A vidéken összességében a városokban nőtt a román anyanyelvet vallók száma, az egyes megyéken belül azonban már a lehetséges tendenciák mindegyike megfigyelhető. Baranyában például folyamatosan csökkent a városban lakó román anyanyelvet vallók száma, míg másutt, így Békés megye városaiban, 1980–1990 között csökkenő, 1990–2001 között viszont már növekvő tendenciát figyelhetünk meg. Csongrád megyében összességében az első évtizedben csökkent a román anyanyelvet vallók száma, a második évtizedben viszont emelkedett, ugyanakkor mindvégig nőtt a városban lakó, illetve oda beköltöző román anyanyelvűek száma. Ezzel párhuzamosan – természetes módon – a községekben jelentősen csökkent a román anyanyelvet vallók száma (1980: 7789; 1990: 6161; 2001: 4084).

A *román nemzetiséget* vallók száma a vizsgált időszak első tíz évében nőtt (1866 fővel), az elmúlt időszakban pedig csökkent. Míg tehát a román anyanyelvet vallók száma az elmúlt húsz évben folyamatosan csökkent, addig a román nemzetiséget vallók száma az 1990-es népszámlálás adatai szerint nőtt, s ekkor meghaladta a román anyanyelvet vallók számát is. Ez eltérést mutat a korábbi népszámlálások általános trendjétől, mely szerint egy adott nemzetiséghez való tartozást annak tagjai – így a románok is – azzal fejezték ki, hogy az adott kisebbségi nyelvet anyanyelvüknek vallották, míg az adott nemzetiséget kevesebben választották. Köztudott, hogy az 1941-es népszámláláskor került sor először a magyarországi nemzeti kisebbségek anyanyelvi és nemzetiségi önbevallásának regisztrálására, ami az ezt követő időszakban is megtörtént.

Természetesen több oka is lehet annak, hogy a korábbi évtizedekhez viszonyítva a románok esetében az anyanyelvi-nemzetiségi bevallás aránya 1980 és 1990 között megváltozott. E jelenség bizonyára nem magyarázható csupán azzal, hogy a nemzeti identitás kifejezését a nemzetiség vállalásával próbálták jelezni. A jelenséget csak további oknyomozó vizsgálatokkal lehetne megfejteni, annál is inkább, mert 1990 és 2001 között

„visszaállt" a korábbi trend, azaz többen vallották magukat román anyanyelvűnek (2001: 8482), mint román nemzetiségűnek (2001: 7995).

A román nemzetiséget vallók számában országosan bekövetkezett emelkedés területileg nem egyenletesen oszlik meg. Budapesten több, mint kétszeresére nőtt (1980: 559; 1990: 1263), s a megyék többségében is kisebb-nagyobb mértékben emelkedett a számuk, ugyanakkor Békés megyében 1980–1990 között is csökkent a román nemzetiséget vallók száma.

Csongrád megyében az első évtizedben a nemzetiséget vállalók száma nőtt, míg az 1990–2001 közötti időszakban hasonló mértékben ismét csökkent. Ez a tendencia a megyében az anyanyelvi adatok tekintetében éppen fordított, azaz az első időszak csökkenését követően a második évtizedben hasonló arányú növekedés figyelhető meg.

Hajdú-Bihar és Pest megyében a vizsgált időszak első felében nőtt, míg a második felében csökkent a nemzetiséget vállalók száma, az anyanyelvet vallóké Hajdú-Biharban mindkét évtizedben jelentősen csökkent, ugyanakkor Pest megyében nőtt.

A városokban országos átlagban 1980 és 1990 között csaknem a duplájára emelkedett a román nemzetiséget vállalók száma (1980: 2229; 1990: 4421), míg 1990 és 2001 között itt is csökkenés következett be (2001: 4018). Kivételt képez Békés megye, ahol mind a városokban, mind a községekben csökkent a román nemzetiséget vallók száma.

Az 1990–2001 közötti időszakban a román nemzetiséget vallók körében bekövetkezett csökkenés a községekben jóval nagyobb arányú volt (1990: 6319; 2001: 3977), mint a városokban (1990: 4421; 2001: 4018), ami a román nemzetiséget vallók számának általános csökkenése mellett vélhetően azt is jelzi, hogy a községekből jelentős migráció történt a városok felé.

Az 1980-as népszámlálás anyanyelvi-nemzetiségi adatait jelentősen „finomította" az 506 községben elvégzett, úgynevezett tanácsi minősítés. „Az 1980. évi népszámlálás adatai szerint az országban 84 ezer fő szlovák, román, délszláv és német anyanyelvű személy élt, közülük községekben lakott 63 ezer fő (75%). (…) A tanácsi »minősítés« 263 ezer főt sorolt a nemzetiségi kulturális igényű népességhez, vagyis a kiegészítő adatgyűjtés a népszámlálás során magukat (anyanyelvi alapon) a négy nemzetiséghez tartozónak vallóknak közel négy és félszeresét vette számba."[2] Ez az arány az egyes nemzetiségeknél más és más, a románnál több mint másfélszeres.

Ebből értelemszerűen következik, hogy az érintett községekben a tanácsi minősítés adatai a népszámlálás adataitól szinte kizárólagosan felfelé térnek el. Számos községben, ahol a népszámlálás során nem regisztráltak román anyanyelvű személyt, a tanácsi minősítés viszonylag nagy számban állapított meg román nemzetiségi kulturális kötődésűt, sőt rend-

[2] 1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai. 1983. Budapest: KSH. 5.

re magasabb az egyértelműen nemzetiségi „besorolások" száma is. Baranyában az érintett 14 községből nyolc községben egyáltalán nem volt román anyanyelvet bevalló, a többi hat községben is csak 18 fő, míg a tanácsi minősítés 94 főben állapította meg a román nemzeti kötődéssel rendelkezők számát. Békésben 12 községben találunk eltérő adatokat, kettőben egyáltalán nem volt román anyanyelvet valló. A népszámlálási adatok szerint ezekben a községekben 6131 személy vallotta magát román anyanyelvűnek, míg a tanácsi minősítés 8307 személyről állapította meg a kulturális kötődést. Egyes községekben a két adatfelvétel közötti különbség szembeötlő. Elgondolkodtató például, hogy míg Eleken 776 személy vallotta magát román anyanyelvűnek a népszámlálási adatfelvétel során, addig a tanácsi minősítés 1615 személyt sorolt a román kulturális kötődéssel rendelkezőkhöz, s közülük 1221 személyt tartott egyértelműen nemzetiséginek. Még rosszabb az arány Lökösházán, ahol a 94 román anyanyelvet vallóval szemben 368 személyt soroltak a román kulturális kötődéssel rendelkezők közé, s közülük 219-en „kapták" az egyértelműen nemzetiségi minősítést. Egyedül Csongrád megyében – Deszk és Magyarcsanád esetében – magasabbak a népszámlálás adatai. Deszken a népszámlálás adatai szerint 14 fő vallotta magáénak a román anyanyelvet, míg a tanácsi minősítés csak 7 személyről állapított meg román kulturális kötődést, de őket sem az egyértelműen nemzetiségi kategóriába sorolta. Magyarcsanádon 339 személy vallotta magát 1980-ban román anyanyelvűnek, de a tanácsi minősítés során közülük csak 234 személyről állapították meg az egyértelmű nemzetiségi kötődést.

Az árnyaltabb nemzetiségi kötődés megállapítása érdekében a 2001. évi népszámlálás során az anyanyelvi és nemzetiségi bevalláson túl regisztrálásra került a megkérdezett kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődése, s az is, hogy a vallott anyanyelvet családi, baráti körben használja-e.

Érdemes tehát az 1980-as tanácsi minősítés és a 2001-es népszámlálás részletesebb adatait összevetni azoknak a községeknek az esetében, ahol a román nemzetiséget vagy anyanyelvet vallók aránya az elmúlt két évtizedben legalább egyszer elérte az adott település összlakosságának 10%-át, illetve a 20 főt (lásd a *3. táblázat*ot). Igaz, a két adatsor nem minden tekintetben feleltethető meg egymásnak: az 1980-as tanácsi minősítés adatai külső minősítésen, a 2001-es adatok viszont önbevalláson alapulnak.

Megállapítható ugyanakkor, hogy a fentiek szerint kiválasztott településeken az 1980-as népszámláláskor lényegesen kevesebben vallották magukat román nemzetiségűnek – kivéve Magyarcsanádot –, mint akiket a tanácsi minősítés során a nemzetiségi, kulturális igényű népességhez soroltak. Sőt, az adott települések többségénél a nemzetiségi önbevallások alatta maradtak az „egyértelműen nemzetiségi" tanácsi besorolásnak is. A nemzetiségi kulturális hagyományokhoz, értékekhez való kötődés és a

nemzetiségi bevallás egymáshoz viszonyulása már kevésbé egyértelmű 2001-ben. Elek, Kétegyháza, Méhkerék, Pusztaottlaka, Körösszegapáti esetében magasabb a kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők aránya a román nemzetiséget vallókhoz képest; Magyarcsanád, Bedő, Körösszakáll esetében a román nemzetiséget vallók száma magasabb; Vekerd és Parádsasvár esetében pedig a két „csoport" létszáma megegyezik. A kiválasztott községek többségében többen vallották a románt anyanyelvüknek, mint ahányan azt családi, baráti körben még használják is. Csak Bedőben és Körösszegapátiban voltak kevesebben a román anyanyelvet vallók azokhoz képest, akik a román nyelvet családi, baráti körben még használják. Általános tendenciának tekinthető tehát, hogy míg az anyanyelv használata családi, baráti körben is visszaszorul, addig a román kulturális kötődést választók száma magasabb, mint a románt anyanyelvként és nemzetiségként vállalók száma. Ami nemcsak az anyanyelvhasználatban bekövetkezett elmozdulást s a nemzeti identifikációban a több tényezős „kulturális hagyományokhoz kötődés" szerepének felértékelődését jelzi, de azt is, hogy a nemzeti identitás sokrétűbb, mint hogy annak minden összetevőjét, szegmensét egzakt módon mérni tudnánk vagy mérni lehetne.

1. táblázat. Magyarország megyéinek és fővárosának román nemzetiségű és anyanyelvű lakossága az 1980., 1990. és 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Település	L	N	%	A	%
		1980			
Budapest	2 059 347	559	0,03	559	0,03
Baranya	434 078	498	0,11	438	0,10
Bács-Kiskun	568 903	34	0,01	57	0,01
Békés	436 910	5 757	1,32	7 140	1,63
Borsod-Abauj-Zemplén	809 468	54	0,01	61	0,01
Csongrád	456 300	429	0,09	475	0,10
Fejér	421 740	30	0,01	28	0,01
Győr-Sopron	429 141	26	0,01	32	0,01
Hajdú-Bihar	551 448	830	0,15	727	0,13
Heves	350 360	25	0,01	14	0,00
Jász-Nagykun-Szolnok	446 708	39	0,01	28	0,01
Komárom-Esztergom	321 470	63	0,02	44	0,01
Nógrád	240 251	25	0,01	14	0,01
Pest	973 709	189	0,02	176	0,02
Somogy	360 270	57	0,02	75	0,02
Szabolcs-Szatmár-Bereg	593 829	45	0,01	15	0,00
Tolna	266 273	113	0,04	146	0,05
Vas	285 498	16	0,01	11	0,00
Veszprém	386 462	42	0,01	27	0,01
Zala	317 298	43	0,01	74	0,02
Összesen	*10 709 463*	*8 874*		*10 141*	
		1990			
Budapest	2 016 774	1 263	0,06	572	0,03
Baranya	418 642	440	0,11	326	0,08
Bács-Kiskun	544 748	181	0,03	112	0,02
Békés	411 887	5 041	1,22	5 658	1,37
Borsod-Abauj-Zemplén	761 963	292	0,04	155	0,02
Csongrád	438 842	496	0,11	440	0,10
Fejér	420 628	142	0,03	59	0,01
Győr-Sopron	424 439	122	0,03	63	0,01
Hajdú-Bihar	548 728	950	0,17	484	0,09
Heves	334 408	109	0,03	46	0,01
Jász-Nagykun-Szolnok	426 491	110	0,03	39	0,01
Komárom-Esztergom	315 208	143	0,05	69	0,02
Nógrád	227 137	58	0,03	26	0,01
Pest	949 749	584	0,06	250	0,03
Somogy	344 708	118	0,03	81	0,02
Szabolcs-Szatmár-Bereg	572 301	302	0,05	81	0,01
Tolna	253 675	173	0,07	170	0,07
Vas	275 944	42	0,02	23	0,01
Veszprém	382 153	107	0,03	45	0,01
Zala	306 393	67	0,02	31	0,01
Összesen	*10 374 818*	*10 740*		*8 730*	

1. táblázat (folytatás)

Település	L	N	%	A	%
		2001			
Budapest	1 777 921	1 205	0,07	1 173	0,07
Baranya	310 764	155	0,05	156	0,05
Bács-Kiskun	457 575	175	0,04	201	0,04
Békés	369 866	3 233	0,87	4 018	1,09
Borsod-Abauj-Zemplén	475 174	137	0,03	120	0,03
Csongrád	404 372	441	0,11	525	0,13
Fejér	376 423	162	0,04	168	0,04
Győr-Sopron	324 164	99	0,03	114	0,04
Hajdú-Bihar	501 029	669	0,13	336	0,07
Heves	218 793	145	0,07	146	0,07
Jász-Nagykun-Szolnok	339 107	112	0,03	114	0,03
Komárom-Esztergom	266 630	140	0,05	100	0,04
Nógrád	135 800	58	0,04	59	0,04
Pest	1 013 521	557	0,05	582	0,06
Somogy	205 131	101	0,05	107	0,05
Szabolcs-Szatmár-Bereg	371 190	121	0,03	111	0,03
Tolna	210 170	126	0,06	92	0,04
Vas	182 231	73	0,04	79	0,04
Veszprém	267 537	224	0,08	210	0,08
Zala	180 528	62	0,03	71	0,04
Összesen	*8 387 926*	*7 995*		*8 482*	

2. táblázat. Az öt kiemelt megye és Budapest román nemzetiségű és anyanyelvű lakossága az 1980., 1990. és 2001. évi népszámlálás adatai alapján városok és községek szerint

Megye + Budapest	L	N	%	Nk	Nv	A	%	Ak	Av
				1980					
Budapest	2 059 347	559	0,03			559	0,03		
Baranya	434 078	498	0,11	388	110	438	0,10	310	128
Békés	436 910	5 757	1,32	4704	1053	7 140	1,63	5942	1198
Csongrád	456 300	429	0,09	352	77	475	0,10	378	97
Hajdú-Bihar	551 448	830	0,15	764	66	727	0,13	668	59
Pest	973 709	189	0,02	48	141	176	0,02	133	43
Többi megye		612				626			
Magyarország		8 874				10 141			
				1990					
Budapest	2 016 774	1 263	0,06			572	0,03		
Baranya	418 642	440	0,11	223	217	326	0,08	205	121
Békés	411 887	5 041	1,22	4046	995	5 658	1,37	4696	962
Csongrád	438 842	496	0,11	259	237	440	0,10	253	187
Hajdú-Bihar	548 728	950	0,17	546	404	484	0,09	362	122
Pest	949 749	584	0,06	39	19	250	0,03	152	98
Többi megye		1 966				1 000			
Magyarország		10 740				8 730			
				2001					
Budapest	1 777 921	1 205	0,07			1 173	0,07		
Baranya	310 764	155	0,05	46	109	156	0,05	53	103
Békés	369 866	3 233	0,87	2220	1013	4 018	1,09	2916	1102
Csongrád	404 372	441	0,11	218	223	525	0,13	256	269
Hajdú-Bihar	501 029	669	0,13	524	145	336	0,07	192	144
Pest	1 013 521	557	0,05	259	298	582	0,06	271	311
Többi megye		1 735				1 692			
Magyarország		7 995				8 482			

3. táblázat. Magyarország azon települései, amelyeken a román nemzetiségű vagy anyanyelvű lakosság aránya az 1980., 1990. és 2001. évi népszámlálás valamelyikének adatai szerint elérte a 10%-ot

Település	L	N	%	A	%
		1980			
Alsószentmárton (Baranya)	908	189	20,81	81	8,92
Elek (Békés)	5756	516	8,96	776	13,48
Kétegyháza (Békés)	4811	1548	32,18	2380	49,47
Méhkerék (Békés)	2446	2216	90,60	2213	90,47
Pusztaottlaka (Békés)	683	235	34,41	265	38,80
Magyarcsanád (Csongrád)	1931	326	16,88	339	17,56
Körösszakál (Hajdú-Bihar)	1041	362	34,77	222	21,33
Körösszegapáti (Hajdú-Bihar)	1391	342	24,59	339	24,37
Bedő (Hajdú-Bihar)	487	15	3,08	66	13,55
Vekerd (Hajdú-Bihar)	285	1	0,35	1	0,35
Parádsasvár (Heves)	633		0,00		0,00
		1990			
Alsószentmárton (Baranya)	890	6	0,66	5	0,55
Elek (Békés)	5582	361	6,27	627	10,89
Kétegyháza (Békés)	4525	1488	30,93	1786	37,12
Méhkerék (Békés)	2290	1848	75,55	1910	78,09
Pusztaottlaka (Békés)	501	126	18,45	167	24,45
Magyarcsanád (Csongrád)	1705	183	9,48	208	10,77
Körösszakál (Hajdú-Bihar)	874	157	15,08	56	5,38
Körösszegapáti (Hajdú-Bihar)	1192	211	15,17	200	14,38
Bedő (Hajdú-Bihar)	377	48	9,86	62	12,73
Vekerd (Hajdú-Bihar)	221		0,00		0,00
Parádsasvár (Heves)	540		0,00		0,00
		2001			
Alsószentmárton (Baranya)	1092	1	0,09	2	0,18
Elek (Békés)	5480	201	3,67	247	4,51
Kétegyháza (Békés)	4354	660	15,16	1075	24,69
Méhkerék (Békés)	2315	1385	59,83	1572	67,90
Pusztaottlaka (Békés)	437	50	11,44	74	16,93
Magyarcsanád (Csongrád)	1646	142	8,63	159	9,66
Körösszakál (Hajdú-Bihar)	911	148	16,25	27	2,96
Körösszegapáti (Hajdú-Bihar)	984	125	12,70	55	5,59
Bedő (Hajdú-Bihar)	317	145	45,74	56	17,67
Vekerd (Hajdú-Bihar)	167	25	14,97		0,00
Parádsasvár (Heves)	586	73	12,46	73	12,46

KOZMA ISTVÁN

A magyarországi mikrokisebbségekről az előzmények és a 2001. évi népszámlálás tükrében

Kostas Sioylas emlékének

Bevezetés

Az 1993. évi LXXVII. törvényben honos népcsoportnak deklarált nemzeti és etnikai kisebbségek közül a bolgárt, a görögöt, a lengyelt, az örményt, a ruszint és az ukránt a szaknyelvben többnyire a *„településhálózattal nem rendelkező"* körülírással, olykor egyszerűen csak a *„mikro-"* vagy *„szórvány-"*[kisebbségek] jelzővel szokás közös nevezőre hozni és megkülönböztetni a cigány (roma), német, román, horvát, szerb, szlovén és szlovák kisebbségtől.

E népcsoportok közös, illetve a többi taxált kisebbségtől elválasztó jegyeit nagyon röviden a következőképpen írhatjuk le: *„mikrokisebbség"*-nek ebben a dolgozatban az említett törvény 61. §-ában felsorolt azon népcsoportokat nevezzük, melyek: (1) Magyarország *mai területén* a múltban ugyanúgy nagyságrendekkel kisebb lélekszámúak voltak a honosnak minősített kisebbségek „másik csoportjánál", miként ma is, azzal a megszorítással, hogy az ukránok és a lengyelek, illetve a szerbek és szlovénok manapság mintegy átmenetet képeznek a taxált kisebbségek (elméletileg konstruált) két csoportja között; (2) lélekszámuk nagyságrendje és az általuk megült települések viszonylag nagy száma miatt Magyarország mai területén – sem a múltban, sem most – községnél nagyobb közigazgatási egység (város, járás, megye) etnikai jellegét nem határozták és határozzák meg; (3) nemzeti kisebbséggé szerveződésük hazánk mai területén viszonylag új fejlemény, néhány népcsoportnál csak a legutóbbi évtizedek (végpontjáig még el sem jutott) fejlődésének eredménye; (4) sajátos helyzetükből fakadóan, valamint konkurens törekvéseik hiányában: kimaradtak a magyar nemzetállamépítés évszázadának magyar – nem magyar konfliktusaiból.

A modern népszámlálások korában a mai szórványkisebbségek (a történelmi Magyarországon nagy létszámú ruszinok kivételével) a statisztikai irodalomban háttérbe szorultak, 1949 és 1980 között pedig úgyszólván „láthatatlanokká" váltak, hiába keressük őket a korabeli népszámlálásokról tájékoztató kiadványokban. Még az 1990-es felvétel közzétett anyagaiban is csak *anyanyelvi* adataik olvashatóak, de ezek is *csak országos összesítésben* jelennek meg. Megyénkénti és településenkénti bontásban ezt a

hat nemzeti kisebbséget az „egyéb anyanyelvűek" kategóriában még ekkor is összeolvasztották a nem honos anyanyelvi csoportokkal. Adataik csak az 1993. évi nemzetiségi törvény megalkotása után és annak következményeként, a 2001-es népszámlálás eredményeinek publikálása során kapnak a megnevezett többi minoritással azonos elvű és terjedelmű publicitást.

Az elmondottak következményeként a mikrokisebbségek 2001-es adatait csak nagyon korlátozottan lehet összevetni a korábbi népszámlálások eredményeivel, s ez a magyarázata annak is, hogy nem lehetett következetesen alkalmazni azokat az elemzési szempontokat, amelyek mentén kollégáim a kisebbségek „másik csoportjának" statisztikai mutatóit dolgozták föl az előző lapokon. Jelen dolgozatban tehát a 2001. évi állapotrajzot csak az 1949 előtti és az 1990. évi népszámlálások országos és fővárosi adataival, valamint egyéb források adatközléseivel és becsléseivel lehet összehasonlítani.

Előzmények 1990-ig

A mikrokisebbségek mai népessége szinte kivétel nélkül több (bár közel sem egyforma súlyú) történeti réteget foglal magában, melyek különböző korszakok bevándorlási hullámainak nyomait hordozzák, s rányomják bélyegüket a mikrokisebbségek mai kollektív sajátosságaira is. Érdemes tehát egy rövid visszapillantás erejéig az előzményekkel is foglalkozni, mindenekelőtt a 2001-es adatokkal való későbbi összehasonlítás érdekében.

Bolgárok

A bolgárok tömeges betelepülésének három *nagyobb* hulláma volt. Az *első,* zömében menekülteket magában foglaló bevándorlási hullám (1365–1426), mely főként a Bánátba, kisebb részben Dél-Erdélybe irányult, a Szentendrei-sziget egyetlen települését kivéve nem érintette Magyarország mai területét.

A nagyrészt szintén menekültekből álló *második* hullám (1688–1744) túlnyomó része – az előzőhöz hasonlóan – a Bánátban állapodott meg, de ebből a populációból más országrészekbe, így Magyarország mai területének hat településére (Budapest, Pécs, Szentendre, Debrecen, Csanád megyei Kevermes, Győr megyei Fehértó) is jelentős számban eljutottak.[1] Az 1688 után betelepülők számára vonatkozóan több tízezret említ a szakirodalom,[2] ami helytálló lehet, hiszen az 1850. évi népszámlálás szerint a

[1] Gjurov 1998. 5–9.
[2] Lásd például Gjurov 1998. 14.

Szerb Vajdaságban (Bácska és Bánát területén) 22 267, Erdélyben pedig 200 bolgárnak volt illetősége, és csaknem ugyanennyit tett ki *jelenlevő* polgári népességük is.[3] Temes és Torontál vármegyék területén még 1890-ben is 15,5 ezer bolgár anyanyelvűt számoltak össze.[4]

A *harmadik hullámban,* az 1860-as évektől a 20. század közepéig,[5] bolgár kertészek érkeztek hazánkba. Jellegét tekintve ez már *gazdasági migráció* volt, s az előzőekkel ellentétben *szinte kizárólag Magyarország mai területére irányult.* Az új bevándorlók az előző hullámban települt bánáti bolgárok közül is sokakat magukkal sodortak, amiről a katolikus bolgárok kezdetben magas aránya is tanúskodik.[6] Bolgár kertészek 1865 és 1910 között a 19 mai megyéből 17-ben, valamint Budapesten települtek le, 62 helységet megülve.[7] Fő tevékenységükből adódóan (városokat ellátó intenzív, öntözéses zöldségtermesztés) elsősorban a főváros és az iparosodó, urbanizálódó körzetek városainak és járási székhelyeinek víz közeli peremterületein és környékén helyezkedtek el. Az első világháború után az addigiak mellett újabb településeken is megjelentek. Ennek a diaszpórának tehát egyik legszembetűnőbb sajátossága az, hogy a Bulgária mindössze néhány, szomszédos településéről indult[8] kertészek Magyarországon valósággal „szétrajzottak", mintegy felosztva kisebb munkacsapataik között a magyar zöldségpiacot.

A Magyar Korona országaiban 1900-ban 21 698, 1910-ben 23 267 bolgár anyanyelvűt tartottak nyilván,[9] ami arra utal, hogy az újabb, kertész bevándorlók száma 1900 és 1910 között mintegy 4-8 ezer főre tehető. Első világháború előtti maximális létszámukat Doncsev Tosó 10 ezres nagyságrendben jelöli meg,[10] de ebben a számban nyilván bennefoglaltatnak a korábbi bevándorlási hullámok mai magyar területre került, bolgár identitásukat megőrző töredékei is.

A magyarországi bolgárok létszámának alakulását egészen az 1940-es évekig döntően a bevándorlás mindenkori mérete szabta meg. A rendel-

[3] Katus 1989. 163.

[4] MSÉ 1893. 35.

[5] Hagyományosan az 1865-ös esztendőt említik első megjelenésükként, de már az 1840-es évektől kezdődően feljegyezték néhány bolgár kertész tevékenységét. Pejkovszka 1998. 33–34.

[6] Jóllehet a harmadik hullámban is érkeztek Bulgáriából katolikusok, a *budapesti* katolikus bolgárok többsége bánáti eredetű. Lásd Pejkovszka 1998. 36., továbbá: BSÉ XXI. 1933. 66. és XXXII. 1944. 38.

[7] Gjurov 1998. 5–9.

[8] A kertészek mintegy fele az északkelet-bulgáriai Tirnovo megye két falujából, *Draganovóból* és *Polikraistéből* származik, a többi azok környékéről, *Ljászkovecből, Gorna Orjahovicából.* Doncsev 1996. 23.; Pejkovszka 1998. 31.

[9] Katus 1989. 194.

[10] Doncsev 1996. 22.

kezésünkre álló, szükségképpen[11] töredékes adatok, valamint becslések alapján arra következtethetünk, hogy a bolgár kertészek bevándorlása 1912-ig egyre élénkült, majd a Balkán-háborúk és az első világháború következtében visszaesett, 1918 után ismét fellendült, s létszámnövekedésük egészen a második világháborúig tartott. Az 1930-as népszámláláson 2816 bolgár anyanyelvűt és 4232 bolgárul tudót regisztráltak.[12] A bolgár anyanyelvűek közül 721-et (25,6%) Budapest akkori területén írtak össze.

A két ország közötti idényjellegű ingázás, ezzel rendszeres népi utánpótlásuk a második világháború után megszűnt. A bolgár kolónia történetében új szakasz kezdődött, a végleges letelepedés, a közösség állandósulásának és belső átalakulásának időszaka. Ettől kezdődően népességi állományukat főképp a természetes szaporodás és az asszimilálódás alakítja. Az 1960-as évektől a bolgár közösség külső forrásból történő utánpótlása a szervezetlen individuális migrációra korlátozódik. A Magyarországon és Bulgáriában tanuló vagy dolgozó bolgárok és magyarok vegyes házasságai révén számos, immár nem a harmadik diaszpórához tartozó bolgár telepedett le hazánkban.[13]

Görögök

A magyarországi görögök történetében két, egymástól élesen elváló korszak különíthető el: (1) a török balkáni terjeszkedésétől kezdődő diaszpóra története a hosszú 19. század végéig; (2) az 1946-1949 közötti polgárháború menekültjeinek és utódainak története 1948-tól egészen máig. A két bevándorlási hullám, a két népességi aggregátum között nincs kontinuitás. Az ország mai területének legalább 81 településén megjelenő, s az 1850-es népszámlálás szerint is a történeti Magyarország egészén még 9915 lelket, ezen belül Magyarország mai területén és a Felvidéken együttvéve 6288 főt számláló első görög diaszpóra[14] a 20. század első évtizedeire látszólag teljesen eltűnt. A magukat görögként azonosítók száma a század elején és a két világháború között néhány száz fő lehetett, Budapesten 1930-ban 65, 1941-ben 46 görög anyanyelvűt regisztráltak. Sokáig csak a görög alapítású ortodox vallási közösségekben lehetett fellelni az első diaszpórának az ősök nyelvét már nem beszélő, elmagyarosodott

[11] A magyarországi bolgár kertészek pontos számbavételét a mikrokisebbségekről korábban elmondottakon túl még egy speciális tényező is nehezíti: mivel munkarendjükből adódóan többségük az október/november és március közötti hónapokat Bulgáriában töltötte, sokuk (főként az első világháború előtt) kimaradt a magyarországi népszámlálásokból, melyek általában január 1–15. között zajlottak le. Pejkovszka 1998. 33.

[12] MSÉ 1933. 12.

[13] Papadopulosz-Petkova 1998. 16.

[14] Katus 1989. 163.

ivadékait.[15] A görög származás tudata az identitás mélyrétegeiben azonban mégiscsak továbbélt, s a 2001-es népszámláláson – amint erre a későbbiekben többször kitérünk – a nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődés „hívószavára" ismét a felszínre tört.

A második görög diaszpóra az 1946–1949 közötti polgárháború következményeként politikai okokból menekült baloldali emigránsokból és utódaikból áll. Manapság a magyarországi népszámlálások görög *anyanyelvet* és *nemzetiséget* valló népessége szinte kizárólag őket takarja.

Az 1948 áprilisától kezdődően Magyarországra érkezettek száma összesen mintegy 10–11 ezer főre becsülhető, de ez nem jelenti azt, hogy ennyien egyszerre jelen is lettek volna, ugyanis a betelepülés évekig elhúzódott,[16] közben – családegyesítés céljából – a befogadó szocialista országok között folytatódott a görög menekültek cseréje, s a Nemzetközi Vöröskereszt égisze alatt korlátozott mértékű repatriálási akciók is lezajlottak. 1951-ben 9000 menekültet tartottak nyilván Magyarországon,[17] számuk ezután fokozatosan csökkent. 1953 februárjában 7537 görög tartózkodott Magyarországon.[18] Az 1956-os magyarországi forradalom után az elvándorlás átmenetileg újra felerősödött.[19] Így 1960-ban már csak 4411, 1965-ben 4358 görög emigránsról tudnak Magyarországon.[20] Ezt követően sokáig lényegében stagnált az itt élő görögök lélekszáma. (1967 májusban 4355 főről, 1975 májusában 4280 főről tesznek említést.)[21] Az 1967–1974 között regnáló görögországi junta bukása, a demokratikus intézmények újjáélesztése után (melynek részeként a Görög Kommunista Pártot újra legalizálták) a politikai emigráns státus létalapja megingott, majd megszűnt. 1981-ben a magyar és a görög kormány, illetve az MSZMP és a Görög Kommunista Párt vezetősége (az emigránsok tudta nélkül) megállapodott a menekült státus megszüntetéséről. Az érintetteknek három hónap alatt kellett dönteniük arról, hogy magyar vagy görög állampolgárként Magyarországon, avagy görög állampolgárként Görögországban kívánnak-e letelepedni. Ez indította el az utolsó nagyobb mérvű, mintegy 1000-1500 főre kiterjedő repatriálási hullámot.

[15] Caruha 1998. 13. Vallási közösségeik (Budapest, Kecskemét, Karcag, Szentes, Miskolc) az 1930-as években úgynevezett görög alapítású magyar görögkeleti egyházközségekké alakultak át. Budapesti egyházközségük 1930-ban 49, 1933-ban 140, 1935-ben 155, 1937-ben 176 hívet tartott számon. BSÉ: XVIII. 470.; XXII. 346.; XXIV. 376.; XXVI. 390.

[16] 1948 áprilisától novemberéig csak gyermekek érkeztek (kevés kísérővel) a polgárháború sújtotta térségekből. 1948 novemberétől kezdődött és 1951-ben fejeződött be a felnőttek betelepülése. MOL 276-98/127. öe. – Sioylas Kostas gyűjteményéből, melyet egy készülő kronológia céljából bocsátott rendelkezésünkre.

[17] MOL 276-85/54. öe. – Sioylas.

[18] MOL 276-98/127. öe. – Sioylas.

[19] MOL 288-32/25. öe. – Sioylas.

[20] MOL 288-32/51. öe. – Sioylas.

[21] MOL 288-32/49. öe. és 288-32/57. öe. – Sioylas.

A második görög diaszpóra voltaképpen két nemzetiséget foglal magában: a görögöt és a szlavomakedónt. Egyes becslések szerint szlavomakedónok az emigráció mintegy felét alkották.[22] A Magyarországon Élő Görög Politikai Menekültek Egyesülete 1967-ben 1477 szláv makedónt tartott számon (az akkor itt élő menekültek 34%-át).[23] A jelenlegi helyzetre még megközelítő adatok sincsenek, mivel az érintettek jelentős része vonakodik magát makedónnak vallani, mert a görög állam nem ismeri el ilyen nemzetiség létezését. (1990-ben 142 „macedón"-t számláltak, de nem lehet tudni, hogy ők a második görög diaszpórához tartoztak-e vagy Jugoszláviából települtek át.)

A menekültek magyarországi elhelyezkedésére, különösen az 1960-as évek közepéig, az összezártság, a földrajzi koncentráltság jellemző, ami bár sokat oldódott az utóbbi évtizedekben, még manapság is megkülönbözteti a görögséget a többi mikrokisebbségtől.[24] Zömmel Budapesten és az általuk felépített Beloianniszban telepítették le őket. A menekültek körülbelül 75%-a e két településen élt, további kevesebb mint ezer ember az ország néhány, egymástól távoli, iparosodó városába került. Magyarországi térszerkezetük tehát kiáltó ellentétben állt anyaországi allokációjukkal. Többségük ugyanis Észak-Görögország több régiójának (Epirosz, Evrosz, Thrákia, Thesszália, Makedónia) több száz településéről rekrutálódott. A Fejér megyei Beloiannisz kezdetben mintegy 1800-1900 fős népessége Görögország 220 településéről származott.[25]

Földrajzi koncentráltságukat kezdetben tovább fokozta, hogy többségük az egyes városokon belül is egy tömbben lakott. Az ötvenes évek végétől a menekültek életkörülményeiben komoly változások mentek végbe. Az elszigetelt tömegszállások lassan megszűntek, az addig összezárt görögök normális lakásokba, egyúttal azonban egymástól térben is távolabbra kerültek, s vidéken egyre több településre szóródtak szét. 1981 után a hazatérés lehetősége a kolónia akkori népességének csupán körülbelül egyharmadát-egynegyedét sodorta el. Az 1980-as évek végére a magyarországi görögök népességi állománya stabilizálódott.[26]

Lengyelek

Lengyelek magyarországi történetében egymást váltották a szervezett és a spontán munkaerő-vándorlás, a vallási és politikai menekültek, valamint az individuális (tanulmányi, kulturális és házassági) migráció hullá-

[22] Papadopulosz 1996. 57.

[23] MOL 288-32/49. öe. – Sioylas.

[24] A magukat görög *nemzetiségűnek* vallók egy településre eső átlagos lélekszáma 2001-ben 14,4 fő volt, míg a többi mikrokisebbségé 4,4 és 6,7 fő/település között szóródott.

[25] Eperjessy 1996. 73.

[26] Papadopulosz 1996. 60.

mai. A 18. századtól kezdődően az 1950-es évek elejéig Magyarország mai területének legalább 33 településén jött létre olyan kolónia, ahol lengyelek huzamosabb ideig éltek. Ennek ellenére egészen a 19. század közepéig, de még utána is, nehéz feladat pontosan számszerűsíteni a magyarországi lengyelek jelenlétét. Ennek egyik oka az, hogy az állattartó és földműves népesség esetében utólag már nehéz szétválasztani az egymás közelében, sokszor egymásba ékelődve élő lengyel és szlovák csoportokat, melyek itt-ott egymásba is olvadtak, amit életmódjuk és nyelvük hasonlósága elősegített. Szintén nehézséget okoz annak megállapítása, hogy a mindenkori jelenlétükről számot adó régebbi és újabb források vajon kiket sorolnak a magyarországi lengyelek közé: csak az állandóan, illetve huzamosabban megtelepedett lakosságot vagy azokat is, akik, ha nagyobb tömegben is, de mindössze heteket, hónapokat vagy néhány évet időztek Magyarországon, a visszatérés vagy a továbbvándorlás eleve elhatározott szándékával.

Magyarország mai területén (középkori előzmények után) jelentősebb számban a 18. századtól kezdődően vannak nyomaik. A török kiűzését követő évszázad *telepítési hullámai* lengyel parasztokat is sodortak felvidéki falvaikból az Alföld elnéptelenedett vidékeire, illetve egyes csoportjaikat Észak-Dunántúlra.[27] Lengyel fakitermelők, kohászok, bányászok a Bükk-hegység és az Aggteleki karsztvidék néhány falvában bukkannak fel. A szádvári vár alatti elnéptelenedett faluba 1715 és 1717 között költöztettek lengyel földműveseket és szénégetőket a Szepességből. Így jött létre Derenk lengyel falu.[28] 1728-ban Gyöngyös környékén jelent meg 1458 telepes Árva megyéből. A Pest megyei Isaszegre a 18. században gróf Grassalkovich Antal telepített 70 lengyel családot.[29]

A lengyel államiság megrendülésétől és függetlenségének teljes megszűnésétől (1772–1795) kezdődően Magyarországra irányuló lengyel migrációs hullámok egészen az 1860-as évekig *politikai menekültekből* állnak. Az 1794-es, 1830/31-es, 1846-os és 1863-as levert lengyel felkelések után ideérkezők számára Magyarország részben búvóhely, részben tranzitállomás volt. Az 1830/31-es felkelés utáni emigrációból hazánkban maradó csekély számú lengyelség Bártfa és Pozsony mellett főként Pesten telepedett le.[30] 1848/49-ben lengyel önkéntesek ezrei harcoltak a magyar ügyért. A szabadságharc leverése után többségük visszatért Lengyelországba vagy tovább vándorolt, de voltak, akik végleg magyar földön maradtak. Az 1863-as orosz-lengyelországi felkelés bukása után is mintegy 4000 menekült érkezett Magyarországra.[31]

[27] Kaczmarek 1996. 104.
[28] Bődi 1996. 126–127.
[29] Kaczmarek 1996. 104.
[30] Kapronczay 1998. 10.
[31] Kapronczay 1998. 11.

Az 1850/51-es népszámlálás Magyarországon csupán 581 lengyel nemzetiségűt regisztrált.[32] Nem zárható ki persze, hogy az itt élő lengyelek jelentős része szlovákként, a lengyelországi származásúak egy része ruszinként vagy zsidóként volt elkönyvelve. A másik végletet egyes, minden bizonnyal túlzó becslések jelentik, melyek 53 ezer főre teszik ekkori létszámukat.[33]

A 1880-as évektől egy újabb és másfajta bevándorlási hullám jelentkezett: az ipari és mezőgazdasági munkavállalókból álló *szociális migráció.* A Galíciából érkezett munkások zöme (Kassa és Pozsony mellett) Miskolcon (Diósgyőrben), Budapesten és környékén (Csepelen) vállalt munkát. Bányászok hozták létre az újabb lengyel szórványokat a tatai szénmedencében és Salgótarjánban. Az ipari migráció az 1890-es évektől egészült ki a nyaranta 8-10 ezer főnyi lengyel mezőgazdasági idénymunkással. Ebben a migrációs hullámban is felbukkannak lengyelekkel együtt érkező galíciai ruszinok.

A népszámlálások 1900-ban 26 834, 1910-ben 40 537 lengyel anyanyelvűt mutattak ki a Magyar Korona országaiban.[34] A budapesti lengyel anyanyelvűek száma 1880-ban 3356, 1890-ben 7057, 1900-ban 7704 fő, tehát a századfordulóig folyamatosan emelkedik, 1910-ben viszont már visszaesés tapasztalható: ebben az évben 5782 lengyel anyanyelvűt írtak össze.[35]

A Magyarországra irányuló munkaerő-vándorlás az első világháború előtti évtizedben lelassult, majd meg is szűnt. A háború során hadműveleti területté váló Galíciából *ismét menekültek* érkeztek, mintegy 40 ezren (kérdéses, hogy ebből mennyien voltak lengyelek és mennyien lengyelországi ruszinok, zsidók), akik a háború után visszatértek szülőföldjükre.[36]

A történelmi Magyarországtól elcsatolt részeken élő lengyelek az utódállamok fennhatósága alá kerültek. Ugyanakkor a trianoni területen élt lengyelek közül is repatriáltak az újjászületett Lengyelországba. Így 1920-ban a népszámlálás már csak 8748 lengyel anyanyelvűt talált,[37] e népesség fele, 4447 fő Budapesten lakott.[38] A következő évtizedben tovább foly-

[32] Katus 1989. 163.; Dányi 1993. 61–65.

[33] Kapronczay 1998. 18. Nem jelöl forrást. Kaczmarek 1996. 106. Utóbbi szerző „hivatalos népességösszeírás"-ra hivatkozik, de forrását nem jelöli meg.

[34] Katus 1989. 194.

[35] BSÉ XXI. 1933. 74. Kapronczay Károly szerint 1900-ban „*Magyarország területén – a felvidéki zárt lengyel vidékek mellett – »nem honosként« 50 182 lengyel élt…*" Kapronczay 1998. 12. Forrását nem adja meg. Urszula Kaczmarek, szintén 1900-ra vonatkozóan, H. Koscianski konzul 1947-ből (!) származó jelentésére hivatkozva már 149 257 lengyelről ír. Kaczmarek 1996. 106.

[36] Kaczmarek 1996. 107.

[37] Kapronczay 1998. 12. Forrását nem adja meg.

[38] BSÉ XXI. 1933. 74.

tatódott a népszámlálások által számon tartott lengyelek fogyása. 1930-ban az országban 5161 lengyel anyanyelvűt tartottak nyilván,[39] közülük 3028 (58,7%) Budapesten élt.[40] (Egyes becslések ugyanerre az időszakra vonatkozóan 34 ezerre, illetve 12 600-ra teszik a magyarországi lengyel kolónia méretét.[41]) 1941-re Budapesten 1893 főre süllyedt a Magyarországon honos lengyel anyanyelvűek száma.[42]

Az 1939. szeptemberi német és szovjet támadás után Magyarország körülbelül 100–140 ezer lengyelországi polgári és katonai menekültet fogadott be.[43] Többségük hamarosan, még 1939 őszén és 1940 tavaszán tovább vándorolt, de még 1944 júliusában is mintegy 17 000 *menekültet* tartottak nyilván.[44]

1945 után csak becslésekre és a lengyel követség anyagaira hagyatkozhatunk. Ezek szerint a háború végén még mintegy 20 ezres lengyel közösség 1949-re körülbelül 2300-2400 főre olvadt. Ebből 677 főt soroltak a régi emigrációhoz, 1550 főt a háborús menekültek közé, de 127-en már háború utáni, új emigránsok voltak. Konzuli útlevéllel 1255 magyarországi lengyel rendelkezett. A további híradások az 1970-es évekig a magyarországi lengyel közösség számának stagnálásáról, lassú apadásáról számolnak be. 1977-ben viszont már újra 7000 főre, 1982-ben 5-6 ezer főre, 1988-ban 5-10 ezer fő közé becsülik a kolónia lélekszámát. Többségük lengyel vagy kettős állampolgárként tartózkodik hazánkban.[45]

Örmények

Kisebb csoportjaik már a kora Árpád-korban éltek Magyarországon, s Erdély mellett hazánk mai területén, Esztergom környékén is megtelepedtek. A török balkáni előretörését követően, már a 14–15. század fordulójától említést tesznek örmény kereskedők erdélyi jelenlétéről.[46] A 15–16. század fordulójától kezdődően moldvai és lembergi örmények több alkalommal tömegesen is menekültek Erdélybe.[47]

Legjelentősebb bevándorlási hullámuk 1672-ben éri el Erdélyt. A betelepülők számát illető becslések között jelentős eltérések mutatkoznak:

[39] MSÉ 1933. 12–13.
[40] BSÉ XXIV. 1936. 78.
[41] Kaczmarek 1996. 106. és Kapronczay 1998. 18.
[42] BSÉ XXXII. 1944. 38.
[43] Kaczmarek 1996. 108.
[44] Az 1944. év Históriája 1984. 76.
[45] Kaczmarek 1996. 109–110.
[46] 1399-ben IX. Bonifác pápa már említi a brassói örmény kereskedőket. Pál 2000. 55.
[47] 1497-ben, 1551-ben, 1563-ban és 1646-ban menekültek Erdélybe. Gazdovits 2000. 27–28.

1000–2000 és 12000–15000 fős szélsőértékek között mozognak.[48] Az örmények lélekszáma a 17–18. század fordulóján állandóan változott: többen visszatelepültek Moldvába, azonban az Erdélybe települők száma ezt felülmúlta. A bevándorlás a 18. század közepéig folyamatosan zajlott, utána lelassult, majdhogynem meg is szűnt. 1715-ben 220–240, 1750-ben 890 örmény család lakta Erdélyt.[49] A 18–19. század fordulójától kezdődően a gazdasági hanyatlás és a *Magyarország mai területére irányuló, egyre számottevőbb áttelepülés* következtében az erdélyi örmények száma stagnált.[50]

Az osztrák hatóságok által végrehajtott 1850-es népszámlálás csak Erdélyben 229 településén talált örményeket.[51] A *jelenlevő polgári népességet* figyelembe véve Erdélyben és a Partiumban 7879, Magyarországon már 3144 örmény *nemzetiségű* tartózkodott.[52] Az örményként elkönyveltek száma – rohamos magyarosodásuk miatt – ezután folyamatosan apadt. 1880-ban 3678, 1890-ben 2070, 1900-ban már csak 277, 1910-ben 121 örmény *anyanyelvű* lakost számláltak össze a Magyar Korona országaiban.[53]

Az 1915-ös törökországi genocídium után körülbelül 100-200 főnyi örmény menekült telepedett le Magyarországon, többségük Budapesten.[54]

Az 1918-as összeomlás után újabb, ezúttal magyarörmény bevándorlási hullám éri el Magyarország mai területét: az impériumváltozást követően az erdélyi, bánáti és bácskai örmények közül több száz család települt át, szintén főleg Budapestre és környékére.

A trianoni határok között élő örmények mindenkori lélekszámát és elhelyezkedését 1910 után már nagyon nehéz nyomon követni, mégpedig azért, mert a népszámlálások kérdőpontjai alkalmatlanok voltak arra, hogy az erdélyi gyökerű magyarörménységet (a magyarországi örmények zömét) azonosítani lehessen.[55] Országos adattal nem is rendelkezünk, csak budapestiekkel. Minden valószínűség szerint a magyarországi örmények túlnyomó többsége a fővárosban élt, a vidéki szórványokról csak utalásszerűen értesülünk. A népszámlálásokon örmény anyanyelvűként regisztrált fővárosiak (1930-ban 44, 1941-ben 48 fő)[56] minden bizony-

[48] Vannak, akik elfogadják a hagyományt, mely 3000 családról, mintegy 12-15 ezer lélekről tud: Gazdovits 2000. Mások 8-12 ezer főről írnak. Megint mások 600 családra, mintegy 3000 főre becsülik létszámukat: Krajcsír 1998. A legóvatosabb becslések 300 családról, 1000-2000 lélekről szólnak: Trócsányi 1986 és Pál 2000.

[49] Pál 2000. 56.

[50] Miskolczy 1986. 1246. és Pál 2000. 56.

[51] *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás* 1994.

[52] Katus 1989. 163.

[53] Katus 1989. 194.

[54] Simon 1996. 137.

[55] 1941-ig csak az *anyanyelvre* kérdeztek rá, 1941-ben ez kiegészült a *nemzetiség* kérdőpontjával, de mindkét kérdőpontra csak egy-egy választ lehetett adni. Így az ekkor már magyar nyelvű és dominánsan magyar nemzettudatú örménység szinte elvész ezekben a statisztikákban.

[56] BSÉ XXI. 1933. 66. és XXXII. 1944. 38.

nyal az 1915 utáni emigrációhoz tartoznak. Az örmény-katolikus hívekre vonatkozó adatok az anyanyelvieknél valószínűleg pontosabban körvonalazzák a budapesti örmény közösség tényleges nagyságát. Az 1922-ben megszervezett budapesti örmény-katolikus egyházközségbe akkor 290 család kérte felvételét.[57] Mivel az autokefál örmény apostoli egyháznak a legutóbbi időkig nem volt szervezete hazánkban (most már van), az apostoli egyház 1915 után bevándorolt hívei az örmény-katolikus egyházközség életében vettek részt,[58] ami elősegítette a magyarországi örmények belső integrálódását is. 1936-ban már 600 család tartozik az örmény-katolikus egyházközséghez. A következő évben 540 adó*fizető,* 1941-ben 730, 1942-ben 750 adó*köteles* örmény-katolikust tartanak nyilván.[59] Ugyanakkor 1940. március 22-én a *Nagy-Budapest* című lapban megjelenik egy névsor a fővárosi örményekről, amely 363 nevet tartalmaz. Ebből 348 erdélyi magyarörmény, 15 fő keleti örmény. 1985-ben 380 család tartozott az örmény katolikus egyházközséghez.[60]

Ruszinok és ukránok

A magyarországi népszámlálások 1949 előtt nem ismerték az ukrán anyanyelv, illetve nemzetiség kategóriáját, csak a ruszint, korábban a rutént. 1949-től kezdődően *sem* ukrán, *sem* ruszin anyanyelvűekről és nemzetiségűekről nem olvashatunk a népszámlálások eredményeit közlő kiadványokban. 1990-ben viszont már mindkét etnonim szerepel a statisztika anyanyelvi rovatában, de egyelőre még együtt: a ruszin és az ukrán egymás szinonimája. Az 1993-ban megalkotott nemzetiségi törvény viszont (kompromisszumos megoldással) Magyarországon honos két külön népcsoportként deklarálja a ruszint és az ukránt, azaz szétválasztja a sziámi ikreket. Ennek nyomán a 2001-es népesség-összeírás is külön-külön veszi számba őket.

Míg a Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyei tömbruszinság népességi állományának alakulása jól nyomon követhető, történelmi folyamatként értelmezhető, addig a Magyarország mai területére eső Borsod, Abaúj, Zemplén, Szabolcs és Szatmár megyei töredékük esetében nagyon nagy a bizonytalanság. Templomaik, tárgyi és szellemi emlékeik s a róluk szóló híradások alapján tudni lehet, hogy a 17–18. század fordulójától kezdődően mely helységekben éltek jelentős számban ruszinok, de hogy ezeken a helyeken valójában mennyien és meddig tartózkodtak, azt nehéz követni, mert egyik összeírásról a másikra hektikusan változott az adott település etnikai hovatartozásának meg-

[57] Krajcsír 1998. 8.
[58] Sasvári 2002. 116.
[59] BSÉ XXVI. 1938. 389., XXX. 1942. 338. és XXXI. 1943. 326.
[60] Balogh – Gergely 1996. 206.

ítélése: egyes falvakban, sőt olykor egy egész megyében is népszámlálásról népszámlálásra hol ruszin, hol szlovák, hol magyar anyanyelvűként regisztrálták ugyanazt a populációt.[61] Ennek hátterében a saját nemzeti értelmiséget szinte teljesen nélkülöző, alacsony iskolázottságú népesség bizonytalan nemzettudata és ebből adódó befolyásolhatósága áll. A magyar, illetve a szlovák nyelv nagyobb presztízse, magyarok és szlovákok ruszinokét felülmúló életnívója egyébként is asszimilációs szívóhatást gyakorolt rájuk, melyet a helyi értelmiség által közvetített magyarosító, illetve szlovákosító törekvések meg is fejeltek.[62] Szlovákosodásukat megkönnyítette a kelet-szlovák nyelvjárás és a ruszin nyelv hasonlósága.

Paládi-Kovács Attila, Sasvári László és mások munkássága nyomán össze lehet állítani a 17–18. század fordulójától kezdődően a mai Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben ruszinok által jelentősebb számban megült települések listáját. A valószínűleg nem teljes felsorolásban 94 ilyen helység szerepel. Számos településről már a 18. század elejétől vannak egy-egy adott időpontra vonatkozó adatok. Annyi bizonyos, hogy a 19. század végéig ennek a két mai északkeleti megyének a területén élt a hazai ruszin szórvány zöme. 1836–1847 között a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 26 ezerre, a mai Szabolcs-Szatmárban 7,7 ezerre tehető a ruszinok lélekszáma.[63]

A főként a Dél-Alföldre, Bácskába, Békés és Csanád vármegyékbe irányuló levándorlás, a tengerentúlt megcélzó szociális migráció, a tényleges asszimiláció, továbbá az önazonosítás már említett zavarai és konjunkturális kilengései folytán 1910-ben a későbbi trianoni területen a ruszin anyanyelvűek népszámlálás szerinti lélekszáma már csak 1133 fő, közülük körülbelül 600-700-an lehettek az említett megyék lakosai. 1920-ban az 1500 ruszin anyanyelvűből 955-en laktak a Borsodtól Szatmárig terjedő maradék területeken. Az 1930-as népszámláláson anyanyelvi népességük nem éri el az 1000 főt (996), a ruszinul tudóké az 5000-et (4977 fő). 1941-ben hirtelen 4582 főre ugrik a ruszin anyanyelvet vallók és 10 958 főre a ruszinul tudók száma, ugyanakkor 3469-en ruszin nemzetiségűként regisztráltatják magukat.[64] Területi elrendeződésük azonban ekkorra, *legalábbis virtuálisan*, jelentős átalakuláson ment keresztül. Súlypontjuk áthelyeződött Északkelet-Magyarországról a Duna–Tisza közére és a Dunántúlra. Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megyékben 1920-hoz képest számuk hivatalosan 110 fővel csökkent, így ekkor az összes ruszin-

[61] Példának elég megemlíteni a Zemplén megyei Komlóska esetét. 1851-ben ruszin település, 590 görög katolikussal, 1880-ban ugyanott 14 ruszin anyanyelvűt számláltak, 1900-ban 74-et, 1910-ben 11-et, 1920-ban 653-at, 1930-ban 406-ot, 1941-ben 148-at.

[62] 1880 és 1913 között sorra szűntek meg a ruszin nyelvű népiskolák. A történelmi Magyarországon 1880-ban még 393 ilyen volt, 1913-ban már csak 47. lásd Ács 1984. 278.

[63] Lásd: Paládi-Kovács 1973. 343., 349–350., 352.; Sasvári 1996. 17–25., uő. 2002. 95–99.

[64] Források: MSÉ kötetei (I.-1893; X.-1902; XXI.-1913; XXXIV.-1926; LI.-LIV.-1943–1946.)

nak csak a 18,4%-a lakik ezen a területen. A dunántúli 1522 fő a ruszinok kereken 33%-ára, a Duna–Tisza közi és Tisza menti 1990 fő (ideértve Bács-Bodrog, Pest, Jász-Nagykun és Csongrád megye ruszinságán túl Nógrád-Hont és Heves megyei, valamint budapesti populációjukat is) népességük 43,4%-ára rúg, a tiszántúli 519 fő pedig csak a 11,3%-ára. Térszerkezetük radikális átalakulásában szerepet játszhatott országon belüli *szétrajzásuk*, de feltételezhető újabb *beáramlásuk* is, mégpedig a *visszacsatolt* kárpátaljai és kelet-szlovákiai területekről, s az sem kizárható, hogy a *Lengyelország* 1939. szeptemberi német és szovjet lerohanását követően hazánkba tóduló *menekültek* között is voltak ruszinok (lemkók). A trianoni területen nem honos, áttelepülő vagy menekült ruszinok érthetően nem a hazai ruszinok szállásterületein, hanem inkább a nagyobb befogadóképességű városokban és nagyközségekben kerültek elhelyezésre. Nem zárható ki, hogy a manapság tapasztalható területi szórtságuknak (miként az *ukrán* etnonim magyarországi elterjedésének) a gyökerei erre az időre nyúlnak vissza.

Az első világháború után a ruszinok zöme a csehszlovák állam fennhatósága alá került, ahol hivatalosan ruszinnak neveztettek, ugyanakkor a társadalmi és politikai életben egyre inkább teret nyert az *ukrán* etnonim használata. A második világháború után Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatolása és a térség szovjetizálása nyomán a ruszin népnév szinte egy csapásra eltűnt a hivatalos szóhasználatból, átadva helyét az *ukránnak* és a *kárpátukránnak*. A szovjet korszak irodalmában a ruszinokra vonatkozóan *visszamenőlegesen* is ukránokról vagy kárpátukránokról írtak. Az 1970-es, 1980-as évektől kezdik szinonimákként kezelni a kétféle elnevezést. Ugyanakkor még a 90-es években is napvilágot láttak olyan kiadványok, amelyek következetesen ukrán névvel illetik a korábban ruszinként ismert lakosságot.[65]

1945 után úgy tűnt, hogy a ruszinok nyom nélkül elmagyarosodnak, illetve szláv kötődésű elemeik elszlovákosodnak. Utóbbiak (ruszin nemzetiségi intézmények híján) szervezetileg is a szlovák nemzetiségi szövetséghez kapcsolódtak. A rendszerváltozás azonban a ruszinok életében is fordulatot hozott: az 1990. és 2001. évi népszámlálási adatok összehasonlításából és helyi önkormányzataik egyre növekvő számából az etnikai azonosságtudat és a kisközösségek revitalizációjára lehet következtetni.

1991-ben megalakult a Magyarországi Ukrán-Ruszin Kulturális Egyesület. Már az egyesület neve is tükrözi alapítói elgondolását arról, hogy a két etnonim lényegében ugyanazt a népcsoportot jelöli. 1993-ban a *Ma-*

[65] Az 1990-es kiadású, kétkötetes *Akadémiai Kislexikon*ban azt olvashatjuk, hogy a *ruszin* a Jugoszláviában élő ukránok elnevezése, illetve a *rutén* az ukrán nép középkori eredetű magyar elnevezése, melynek szinonimái a ruszin, rusznyák, kisorosz, magyarorosz, kárpátukrán.

gyarországi Ruszinok Szervezete nyomatékos kérésének eleget téve, a *ruszin* szót kihagyták az egyesület nevéből. A magukat ruszinként azonosítók szervezetileg minden tekintetben elkülönültek. A magyarországi ukrán szervezetek tudomásul veszik ugyan a törvény rendelkezését (amely két külön entitásként veszi számba a ruszinokat és az ukránokat), álláspontjuk azonban változatlan: ukránok vagy ruszinok – egy és ugyanaz.[66] A ruszin szervezetek szerint viszont két külön nemzet(iség)ről van szó.[67] A szervezetektől távolabb élő emberek mindennapi életében azonban valószínűleg nem ilyen egyértelmű ez a dichotómia.

A 2001-ben mintegy 5000 főt számláló ukrán nemzeti kisebbség pontos körvonalait egyelőre nem ismerjük. Nemcsak lélekszámban, de az általuk lakott helyek számában is messze felülmúlják a ruszinokét, bár – amint erről a későbbiekben részletesebben is szólunk – a ruszinok által lakott települések mintegy háromnegyed részén ukránok is élnek. Megfelelő felmérések hiányában nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy a magukat ma ukránnak vallók közül hányan vannak az utóbbi évtizedekben és a legutóbbi években bevándoroltak, s mennyien a régebbi honosok, s az is kérdéses, hogy utóbbiak közül mennyien lehetnek, akik meggyőződésből és tudatosan vállalják az ukrán etnonimet, s mennyien azok, akik csak az elmúlt évtizedek névpolitikája, szóhasználati zűrzavara miatt vallják magukat ukránnak.

Összefoglalás: egy tipológia körvonalai

A mikrokisebbségek migrációtörténetének rövid vázlata alapján egy tipológia lehetőségének halvány körvonalai látszanak kibontakozni.

A *tömeges* betelepülési hullámok *motivációi* között szinte mindegyik kisebbség esetében találkozunk a vallási, etnikai, politikai üldözés előli *menekülléssel,* de nem egyforma mértékben. Ez *indította* el a bolgárok első és második hullámát, a görögök mindkét diaszpóráját, az örmények Erdélybe való betelepülését, majd az 1910-es évek genocídiummal fenyegetett keleti örményeinek migrációját. Lengyelek az 1770–1860-as évek között, az első világháború alatt, majd 1939-ben menekültek tömegesen hazánkba. Ruszinok és ukránok kisebb csoportjai esetében csak valószínűsíthető ez a motívum, részben a szovjet rendszer ukrajnai bevezetésével, részben Lengyelország 1939-es német és szovjet leigázásával összefüggésben. A török kiűzése utáni, a jobbágyi szolgáltatások könnyítését ígérő telepítési akciókban való részvétel a lengyel és a ruszin agrárnépességet érintette. A foglalkozás vezérelte életformából fakadó transzhumálás volt a

[66] Lásd például Simon Mónika et al. 1998.
[67] A kérdésről lásd Udvari 1992; Magocsi 1996; Popovics 1998 és uő 2001.

ruszin pásztorok betelepedésének, beszivárgásának alapja. A szociális jellegű, munkavállaló migráció elsősorban a 19–20. századi lengyel bevándorlásra jellemző, amely talán ruszinokat és ukránokat is magával sodorhatott, csakúgy, mint ukránokat a 20. század második felében, végén. Szociális indítékok mellett elsősorban gazdasági (vállalkozási jellegű) migráció volt a bolgár kertészeké; ezt megelőzően (a 16–19. században) a bolgár, görög s részben az örmény kereskedőké, illetve talán (részben) a legújabb ukrán bevándorlóké. Individuális (tanulmányi, kulturális, házassági) migráció mindenekelőtt az 1945 utáni bolgár, lengyel, ukrán és örmény bevándorlókat jellemzi. Végül sajátos, a nemzeti identitás természetéből fakadó, lojalitáson alapuló, de nyilván más motivációktól is vezérelt, impériumot választó migráció volt az 1918 után trianoni területre költöző erdélyi magyarörményeké.

A mikrokisebbségek Magyarország mai területén való jelentősebb méretű megjelenésének időrendjét a 16. század második felétől a 19. század elejéig érkező *görög kereskedők* vezetik. Utánuk következnek a török elől menekülő, illetve a kereskedelemmel foglalkozó *bolgárok* egyes csoportjai a 17. század végétől a 18. század közepéig. Velük szinte azonos időben jöttek a dél felé vándorló *ruszinok* (a 17. század végétől, 18. század elejétől kezdődően). *Lengyel* (s velük együtt talán ruszin) *jobbágyok* a 18. század első felétől települtek be. *Lengyel emigránsok,* illetve az Erdélyből Magyarországra költöző *örmények* a 18. század harmadik harmadától kezdődően érkeztek, előbbiek az 1860-as évekig, utóbbiak a 19. század végéig s utána is. *Bolgár kertészek* nagyobb számban és rendszeresen az 1860-as évektől jelentek meg, bevándorlásuk az 1940-es évek végéig tartott. A *lengyel szociális migráció* az 1880-as évektől jelentkezett (köztük ruszinokkal s talán ukránokkal is). Az első világháború idején *lengyelországi* lengyel, ruszin s talán ukrán, illetve Törökországból érkező *örmény menekültek* érkeztek hazánkba. Az első világháború után erdélyi *magyarörmények* és újabb *bolgár kertészcsoportok* vándoroltak be. Az 1930-as évek végén *lengyel menekültek* tömege talált átmeneti szállást hazánkban. Részben velük együtt, részben a Felvidék és Kárpátalja átmeneti visszacsatolása nyomán feltehetőleg *ruszinok* és *ukránok* is költöztek a trianoni területre. 1945 után érkezett hazánkba a *görög politikai emigránsok* 8-10 ezres tömege. Az 1960-as évektől bolgár, örmény individuális, illetőleg lengyel individuális és kollektív (munkavállaló) migráció jelentkezett nagyobb számban, de a legjelentősebb tételt a tömeges méretű ukrán individuális bevándorlás jelenti.

Mai népességi állományuk történeti rétegeinek súlyviszonyai az előzményekből adódnak. A bolgárok népességi állományának *többsége* az 1860–1950 között bevándorolt bolgár kertészekből és utódaikból áll, de egyre növekszik az 1960 utáni individuális migráció aránya. Ezt az összetételt színezik néhány százalék erejéig az 1688–1744 közötti második bevándorlási hullám ivadékai. Manapság a magyarországi népszámlálások görög *anyanyelvet* és *nemzetiséget* valló népessége szinte kizárólag a máso-

dik görög diaszpórát, az 1948 után hazánkba érkezett politikai emigránsokat és utódaikat takarja. Ugyanakkor a görög kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők 6000 főnél nagyobb tömegéből legalább ezres nagyságrendűre tehető az első görög diaszpóra nyelvileg és nemzeti identitásában már elmagyarosodott maradéka. U. Kaczmarek az 1990-es évek „magyarországi Polóniájának" történeti összetételét a következőképpen írja le: a régi (a 18. századtól 1939-ig beköltözött) emigráció és leszármazottaik aránya mintegy 18 százalék; a Lengyelország lerohanását követően és a második világháború alatt érkezettek, valamint leszármazottaiké 22%; az 1945 után munkavállalás, házasodás és politikai okok miatt ideköltözők aránya 60%.[68] A mai magyarországi örménységet három, egymástól történetileg részben elváló, részben össze is kapcsoló népességi réteg alkotja. Az egyik póluson a 17–18. századig visszanyúló, erdélyi gyökerekkel rendelkező, úgynevezett magyarörmények helyezkednek el, akik között már csak elvétve található olyan, aki ismeri és rendszeresen használja az örmény nyelvet. Identitásukban mégis szívósan megőrződtek származásuk örmény elemei. Ennek egyik alapvető forrása sajátos, mindenki mástól megkülönböztető, örmény rítusú kereszténységük, amelynek etnokulturális hagyományai még azokat is hozzákapcsolják valamiképpen az örmény-katolikus egyházhoz, akiket már más felekezetben kereszteltek meg. A hazai örménység másik, markáns történeti rétegét a legutóbbi évtizedek szórványos betelepülései során hazánkba érkezett úgynevezett keleti örmények alkotják. Az előbbi rétegtől alapvetően megkülönbözteti őket az, hogy nemzeti identitásuk egyszintű: tisztán örmény, többségüknek anyanyelve is örmény, akiké nem, azok is ismerik, tanulták, újratanulták és használják, miként elsajátították az örmény írást is. Felekezetileg vagy legalábbis vallási-kulturális hagyományaik alapján a keleti keresztény örmény apostoli (nemzeti) egyházhoz kötődnek, s a legutóbbi időkben létre is hozták magyarországi vallási közösségüket. A 20. század elején a török üldöztetés elől hazánkba menekültek utódai mintegy átmenetet képeznek a két csoport között. Vannak, akikre már inkább a magyarörmény attribútumok jellemzőbbek, s vannak, akik továbbra is a keleti örménységhez kötődnek inkább, de a bevándorlás óta eltelt hosszú idő szükségképpen ezeknek a családoknak az önértelmezésében, szokásrendszerében, etnikus és nemzeti tudáskészletében is változásokat eredményezett. E rétegek egymás közötti arányait nehéz lenne pontosan meghatározni. Annyi bizonyos, hogy a magyarörmények száma többszörösen felülmúlja az úgynevezett keleti örményekét. Ha a 2001-es népszámlálási eredményekre hagyatkoznánk, s az örmény anyanyelvűeket (294 fő) a keleti örményekkel azonosítanánk, s ha az örmény kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők számából (836 fő) az örmény

[68] Kaczmarek 1996. 110.

anyanyelvűekét levonva gondolnánk meghatározni a magyarörmények számát, akkor arra jutnánk, hogy Magyarországon ma alig kétszer annyi a magyarörmény, mint a keleti örmény. Ha az örmény szervezetek különböző önbecsléseit és egyes kutatók becsléseit vennénk alapul, akkor a magyarörmények aránya 80–98 százalék között mozogna.[69] Ruszinok és ukránok esetében (a korábban említett okok miatt) nehéz meghatározni történeti rétegeik súlyviszonyait. Erre talán csak a 2010-es népszámlálás után lehet kísérletet tenni. Addig is, vállalva a súlyos tévedés kockázatát is, hipotetikusan egy négyosztatú sémát állíthatunk fel: a 2001-ben ruszin és ukrán név alatt megjelenő népességi aggregátum domináns része az elmúlt 4-5 évtizedben bevándorolt ukránokból áll, akiknél az ukrán nemzeti identitás, anyanyelv, nyelvhasználat még nem vált szét. A másik póluson a régi, 17–18. századtól bevándorolt ruszinok leszármazottai helyezkednek el, akik tudatosan vallják magukat *ruszin* (és nem ukrán) nemzetiségűnek, hagyományúnak vagy kulturális kötődésűnek, s igyekeznek a nyelvet is megtartani vagy újratanulni (főképp városiak, értelmiségiek, magyar környezetben vagy a nagyobb hagyományos ruszin közösségekben felnőttek). A két pólus között két csoport helyezkedik el: ukrán és ruszin bevándorlók és ivadékaik a 19. század végétől az 1940-es évekig, akik a korábbi idők nyelvpolitikája miatt inkább az ukrán etnonimet használják; végül azok a régi honos ruszinok, akik ugyan a ruszin nyelvet még beszélik, sőt anyanyelvűknek vallják, de nemzetiségükre már inkább a magyar, ukrán vagy szlovák etnonimet használják.

Mindezek alapján, az egyes népcsoportok közötti különbségeket is szem előtt tartva, megrajzolhatjuk első, halvány körvonalait egy tipológiának, melyet a következő fejezetek megerősítenek vagy megcáfolnak majd. Legáltalánosabban egyfelől a bolgár, görög, lengyel és örmény, másfelől a ruszin és ukrán kisebbségek mutatják a legtöbb történeti hasonlóságot. Előbbiek esetében igen jelentős volt azoknak az aránya, akik valamilyen erőszaktétel elől menekültek hazánkba; utóbbiak között csak feltevésszerűen lehetnek ilyenek. Ami ebben a vonatkozásban különbséget tesz a négy, egymás mellé sorolt kisebbség között, az ennek a menekülésnek a történeti ideje a ma itt élő népességi állomány szempontjából. A görögöké a legfrissebb ilyen élmény, a menekülés résztvevői nagyrészt még élnek, gyermekeikkel, unokáikkal együtt. Lengyeleknek is lehetnek közvetlen élményei a menekülésről, ám az örményeknek már aligha, a bolgároknak pedig természetesen nem.

Bolgár kertészek és lengyel vendégmunkások eleve nem a végleges letelepedés szándékával érkeztek, bárhogy is alakult később a sorsuk. Hasonlóképpen: a görög és a megismétlődő lengyel politikai emigráció is

[69] Lásd Simon 1996. 139.; Krajcsír 1998. 11.; Sasvári 2002. 116.; Issekutz 2000. 78–79.; Kocsis 2001. 101.

mindig a közeli visszatérésben reménykedett. Ruszinok esetében a bevándorlás nem valami elhatározó döntés vagy traumatikus élmény következménye volt, hanem egy, az életformából adódó természetes folyamat: spontán betelepedés. További migrációjuk pedig a kedvezőbb létfeltételek hétköznapi kereséséből adódott.

Görögök, bolgárok, lengyelek és örmények esetében újabb és újabb migrációs hullámok frissítették fel a már-már asszimilálódó nemzetiségi állományt. Ebből a szempontból különösen a második görög diaszpóra megjelenése hozott jelentős fordulatot a csaknem eltűnő magyarországi görögség életében. Örmények esetében a kisebb volumenű bevándorló csoportok (az 1910-es években és a 20. század második felében) reflexíven hatottak a magyarörmények identitására: egyszerre jelentett megerősítést és kihívást a keleti örmények megjelenése. A bolgár kertészek letelepedése még nem túl régi fejlemény, az anyaországgal ápolt kapcsolatok erőssége és az individuális bevándorlás fékezni tudja a kétségtelenül felfedezhető asszimilációs tendenciákat. A lengyelek mai népességi állományában a szakértő szerint eleve a háború után betelepülők dominálnak, ami időről időre újabb impulzusokat ad a régebbi, a „derenki múltú", a dualizmus kori és a 20. századi migráció leszármazottainak identitásőrzéséhez. Ruszinok tömeges bevándorlási hullámáról viszont a 19. század vége óta nincsen biztos tudomásunk, bár feltételezhető, hogy az 1930-as évek végén, 1940-es évek elején betelepültek ruszin és/vagy (bár inkább:) ukrán *identitású* csoportok, ám ezek térben is elkülönültek a hazai, régi honos ruszinságtól. Úgy tűnik tehát, hogy a ruszin a legarchaikusabb kisebbség; a görögök, bolgárok és lengyelek az újabb betelepülések révén „fiatalabb" rétegekkel rendelkeznek, akárcsak az örmények, bár esetükben ezen rétegek gyakran még elkülönülnek egymástól. Az ukránok a legújabb (a legrövidebb magyarországi múlttal rendelkező) igazán jelentős állományú migráns csoport. Ruszinok mellé helyezésüket mégis az indokolja, hogy részben a nyelvi és etnikai rokonság miatt, részben az elmúlt évszázad szellemi és politikai ideológiai munkája nyomán mind az ukránok, mind a ruszinok részéről sokan nem látnak éles elválasztó vonalat a kétféle elnevezés, a két népcsoport között.

A mikrokisebbségek anyanyelve 1990-ben és 2001-ben

1990-ben

Valamely mikrokisebbség nyelvét anyanyelvükként vallók száma 1990-ben együttesen 7509 fő volt, az össznépesség 0,07%-a, vagyis minden 10 ezer magyarországi lakos közül 7 tartozott ebbe a körbe. A 10,2 millió magyar (98,5%), de még a honos kisebbségek másik csoportjának 130 ezer főnyi (1,3%) népessége mellett is eltörpülni látszik a bolgár, görög, lengyel,

örmény, ruszin és ukrán anyanyelvűek aránya, akiknek az összlétszámát a nem honos etnikai-nyelvi csoportok is mintegy kétszeresen felülmúlták.

A nem magyar anyanyelvűek között a mikrokisebbségekhez tartozók aránya közel 5%-ot tett ki, a többi honos kisebbségé meghaladta a 85%-ot, míg a nem honos nyelvi kisebbségeké a 10%-ot közelítette.

A mikrokisebbségek anyanyelvét vallók csoportján belül ekkor a következő sorrend rajzolódott ki: lengyel (3788 fő), görög (1640), bolgár (1370), ruszin és ukrán (ekkor még együtt; 674), örmény (37). A lengyel anyanyelvűek alkották tehát a mikrokisebbségekhez tartozók több mint a felét, s ekkoriban lélekszámban megelőzték a taxált kisebbségek „másik csoportjába" tartozó szerb és szlovén anyanyelvűeket.

Fel kell figyelnünk arra, hogy a korábban az „egyéb" kategóriába összevont mikrokisebbségek és nem honos lakossági csoportok együttes lélekszáma az 1970–1980 közötti évtized fogyása után 1980 és 1990 között már emelkedést mutatott. Az 1970 és 1980 közötti, 300 fős csökkenés után 1990-ben közel 5000 fős gyarapodást regisztrálhattak, ami 28,6%-os növekedésnek felel meg. Az 1980-as évtized második felének közismert közép- és kelet-európai társadalmi, gazdasági és politikai fejleményei fordulatot hoztak ezen a téren is. A fordulatból tendencia lett: a 20. század utolsó évtizedében tovább folytatódott e két nem magyar lakossági csoport együttesének létszámbővülése: az 1990-es 22 079 főről a 2001-ben mért 28 376 főre.

Az ezredfordulón

Ezzel máris megérkeztünk az új évezred első cenzusához. A 2001-es népszámlálás *anyanyelvi* adatainak legszembetűnőbb vonása éppen az, hogy míg Magyarország össznépessége tíz év alatt 1,7%-kal csökkent (ezen belül a magyar anyanyelvűeké 6,6%-os veszteséggel 9,55 millió főre, a kiemelten kezelt kisebbségek anyanyelvi állománya 5%-os fogyással 124 ezer főre), addig a mikrokisebbségek számadatai növekedést mutatnak: anyanyelvi populációjuk 61%-os emelkedéssel 12 092 főre ugrott.

A görög anyanyelvűek száma 17%-os növekedéssel 1921 főre emelkedett. A ruszinok, ukránok és az örmények esetében valóságos anyanyelvi *boom*ot kell konstatálnunk: az előbbi kettőnek 674 főről majdnem 6000 főre történt megugrása 790%-os növekedésnek felel meg. Az örményt anyanyelvüknek vallók száma 695%-os növekedéssel 37-ről 294-re emelkedett. A mikrokisebbségek közül csak a lengyel és a bolgár anyanyelvűek népszámlálási állománya esett vissza: a lengyeleké 32%-os csökkenéssel 2580-ra, a bolgároké 5,2%-os fogyással 1299-re módosult.

Ezek a fejlemények némileg módosítottak az anyanyelvi erőviszonyok hivatalos képén: a *teljes* népességben a magyar anyanyelvűek aránya 93,6%-ra, a kiemelt nemzeti-etnikai kisebbségeké 1,2%-ra csökkent, a

mikrokisebbségeké 0,12%-ra, a nem honos idegen nyelvűeké 0,16%-ra emelkedett. Maradt viszont 541 000 ismeretlen anyanyelvű (5,3%).

A kisebbségi nyelvek egymás közötti erőviszonyai úgy módosultak, hogy a kiemelt nemzeti-etnikai kisebbségek anyanyelvének súlya 85%-ról 81%-ra süllyedt, ellenben a szórványkisebbségeké 5%-ról 8%-ra emelkedett (11% a nem honos kisebbségiek aránya).

A mikrokisebbségek csoportján belül az ukrán nyelv tört az élre, megelőzve a teret veszítő lengyelt, a feljövő görögöt, a stagnáló-zsugorodó bolgárt, valamint az önmagukhoz képest hatalmas előrelépést mutató ruszint és örményt. Össznépességbeli 0,05%-os és a kisebbségek közötti 3,21%-os aránya az ukránt immár az 6. helyre teszi a magyarországi nyelvi kisebbségek sorában.

A 2001-es népszámlálás etnikai kérdőpontjaira adott válaszok összehasonlítása

2001-ben már négy *direkt* etnikai jellemzőre kérdeztek rá (a nyelvismeretet szondázó kérdőponton kívül). Az anyanyelvre és a nemzetiségre feltett hagyományos kérdések mellett két új kérdőpontot vezettek be: a *nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődését* és a *családi, baráti körben használt nyelvét.* Szintén újdonság, hogy a válaszadók akár három népcsoporthoz, illetve nyelvhez való kötődést is megjelölhettek. Nem kevesen éltek is ezzel a lehetőséggel: a különböző kérdőpontokban eltérő mértékben a válaszadók 0,4–1,5 százaléka (41 000–147 000 személy) deklarálta magát többes kötődésűnek. A többes kötődésűeket valamennyi, általuk választott nemzetiségnél feltüntetik. Következésképp mind a négy kérdőpontnál a *válaszok* összege meghaladja a *válaszadók* számát.

A többes válaszadás biztosítása és a nemzetiségi kötődés különböző aspektusaira vonatkozó újabb kérdőpontok szerepeltetése lehetővé tette az elmúlt évtizedek asszimilációs folyamatai következtében két (vagy több) nyelvűvé és többes kötődésűvé váló emberek számára a *valós identitásszerkezetüket pontosabban leképező,* összetettebb bevallást. A *nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődés* kérdőpontjának bevezetésével azokat is meg tudták szólítani (ha nem is valamennyit), akik maguk ugyan már nem beszélik felmenőik nyelvét, s önmagukat már nem abba a nemzeti közösségbe sorolják, amelyikből családjuk származott, de gyökereiket mégis számon tartják, őseik hagyományai, kulturális értékei valamiképpen még jelen vannak és fontossággal is bírnak életükben. A ma élő nemzedékek válaszaiból ily módon a nemzetiségi struktúra egy korábbi állapotának körvonalai is kirajzolódnak, egyszesmind felbecsülhetővé válik az egyes nemzetiségek szorosan vett állományát övező, ahhoz lazább vagy erősebb szálakkal kapcsolódó népességi mező szélessége, a nemzetiségtől már távolodók, illetve a nemzetiséghez (újra-) közelítők közös tartománya.

A kérdőpontok bővítésének helyességét nagyrészt igazolják a mellékelt táblázatok adatsorai, melyekből kitűnik, hogy a legtöbb népcsoport esetében eltérő az adott nemzetiséghez fűződő kötődések erőssége a különböző aspektusokban.

Ám nyugtalanító az a tény, hogy mind a négy kérdőpont esetében 500–600 ezres nagyságrendű a választ megtagadók száma.[70] Feltehetőleg még mindig jelentős azoknak az aránya, akik különböző megfontolásokból elrejtik nemzeti, etnikai kötődéseiket, s akik korábban, amikor még kötelező volt a válaszadás, valószínűleg zömmel a többségi nemzethez tartozóként tüntették fel magukat.[71] Tudomásunk van olyan esetekről is, hogy a kérdezőbiztos egyszerűen „átugrotta", kihagyta ezeket a kérdőpontokat. Hogy mennyire volt elterjedt ez a gyakorlat, nem tudhatjuk. Végül: nem kevesen lehettek, akik teljesen közömbösek e kérdések iránt, vagy akiknek már a kérdések feltevésével szemben is elvi kifogásuk volt.

Az egyes kérdőpontokra adott válaszok összehasonlításának legszembetűnőbb eredménye az, hogy a legtöbb népcsoport esetében most először az anyanyelvű népesség számát a nemzetiséghez tartozást vallóké megelőzte. Így van ez mind a kiemelt nemzeti-etnikai kisebbségek, mind a mikrokisebbségek zöménél. Ez alól csupán a románok és a szlovének, illetve a ruszinok kivételek. A mikrokisebbségek összességénél mind a *nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők* (18 700), mind a *nemzetiséghez tartozást vallók* (13 600) száma meghaladja az *anyanyelvet vallókét* (12 100). A *családi, baráti közösségben kisebbségük nyelvét használók* száma azonban még ennél is valamivel alacsonyabb (11 600).

Mivel a korábbi népszámlálásokon a mikrokisebbségek *nemzetiségi* adatai az „egyéb" kategóriában együtt szerepeltek a nem honos kisebbségekével, ezért csak *valószínűsíteni* lehet, hogy a 2001-es eredmények a mikrokisebbségek esetében is fordulatot hoztak, ugyanis az 1960–1990 közötti népszámlálásokon az „egyéb" *anyanyelvűek* számban mindig felülmúlták az egyéb *nemzetiségűeket*.[72]

A mikrokisebbségek csoportján belüli sorrend a nemzetiséghez tartozást vallók esetében megegyezik az anyanyelvűek ranglistájával. A nem-

[70] Az 1990-ig érvényben lévő gyakorlattal ellentétben, 2001-ben már nem volt kötelező a válaszadás a nemzetiségi kötődések kérdéskörében. Így nem csoda, hogy a nemzetiségi kötődést szondázó mind a négy kérdőpont esetében a félmilliót is meghaladta a választ megtagadók köre. Következésképp rejtve maradt az állampolgárok 5-6 százalékának etnikai-nemzetiségi opciója, ami valamelyest torzít a valós összképen.

[71] Miközben 1990-hez képest 176 508 fővel (–1,7%) csökkent az ország népesége, a magyar anyanyelvűek száma 676 155 fővel (–6,6%), a magyar nemzetiségűeké 726 027 fővel (–7,2%). Ugyanebben az időszakban a nem magyar anyanyelvűek lélekszáma mindössze 0,1%-kal apadt, a nem magyar nemzetiségűeké viszont 41,8%-kal nőtt!

[72] 1960-ban: 14 500 anyanyelvi, 13 700 nemzetiségi; 1980-ban: 17 200 anyanyelvi, 16 400 nemzetiségi; 1990-ben: 22 100 anyanyelvi és 19 600 nemzetiségi. 1970-ben nem kérdeztek rá a nemzetiségre.

1. táblázat. A 2001-es népszámlálás etnikai kérdőpontjaira adott válaszok abszolút számokban

Népcsoportok	Nemzetiséget vallók	Anyanyelvet vallók	Nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	Családi, baráti körben a nyelvet használók
Ukrán	5 070	4 885	4 779	4 519
Lengyel	2 962	2 580	3 983	2 659
Görög	2 509	1 921	6 140	1 974
Bolgár	1 358	1 299	1 693	1 118
Ruszin	1 098	1 113	1 292	1 068
Örmény	620	294	836	300
Együtt	13 617	12 092	18 723	11 638

zetiségi kulturális értékekhez és hagyományokhoz kötődők esetében viszont fordul a kocka: a görögök ebben a vonatkozásban az élre kerülnek, olyannyira, hogy nem csupán az ukránokat, hanem a szlovénokat és a szerbeket is megelőzik. 6140 főre emelkedő számuk meghökkentő, hiszen (mint a *Görögök* című fejezetben olvashattuk) az 1960-as évek óta már nem is élt ennyi görög hazánkban a második diaszpórából. Három elem jöhet szóba, amely ebben a kérdőpontban a görögök számát ennyire megnöveli: a második diaszpóra 2–4. nemzedéke, melyekből sokan már nem vallják anyanyelvüknek a görögöt, a vegyes házasságban élő görögök partnerei, illetve az első görög diaszpóra újra jelentkező maradéka.

A nemzetiséghez tartozás és a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés kinyilvánítását *inkább* szubjektív jellegű vállalásoknak, az anyanyelvre és nyelvhasználatra vonatkozóak pedig *inkább* objektív nyilatkozatoknak tekinthetjük.

A *kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődés* deklarálásában a kisebbség vagy annak anyanemzete kulturális presztízse is érvényesülhet, ami a kollektívummal való (kulturális) azonosulást a nemzetiséghez „természet adta" módon tartozók körén túlmenően erősítheti a már asszimilálódott azonos származásúakban, illetve kiválthatja a vegyes házasságban élő partnerekben, sőt, akár még ennél szélesebb körben is. Egyébként ez a kérdőpont valójában két kérdést rejt magában. A *hagyományokhoz* való ragaszkodás feltételezi a rítusok, szokások legalább időszakos vagy részbeni gyakorlását, sőt, ezen túlmenően a *közösség* (felmenők, rokonság stb.) *által közvetített* s több elemében vagy egészében *interiorizált* életszemlélet és értékvilág valamilyen szintű továbbélését is. Ez inkább azokra lehet jellemző, akiknek a származása, gyökerei valóban a válaszban megjelölt nemzetiséghez nyúlnak vissza, még akkor is, ha nyelvileg már asszimilálódtak, vagy nemzeti identitásukban már nem a származás szerinti csoport dominál. A nemzetiség *kulturális értékeihez* viszont azok is kötődhetnek (a hagyományokat már nem tartó nemzetiségi származásúak *mellett*),

akiknek a családjában nincsenek az adott népcsoportból származó felmenők, s akik esetében a kulturális értékekkel való azonosulás nem kapcsolódik össze a szerteágazó hagyományok gyakorlásával. (Ha példával akarunk élni, akkor felderenghet előttünk egy elkötelezett klasszika-filológus, vagy egy más nemzetiségű odaadó házastárs, vagy egy nemzetiségi táncházakat járó lelkes fiatal alakja.)

Az anyanyelvre, illetve a családi, baráti közösségben használt nyelvre vonatkozó deklaráció (amennyiben a népszámlálást nemzetiségpolitikai tekintetben nem terhelik aktuális negatív tapasztalatok, illetve amennyiben lehetőség nyílik a nemzetiséghez fűződő eltérő erősségű kötődésekről differenciáltan nyilatkozni) elvileg „keményebb", objektívabb, tárgyszerűbb adatfajtát eredményez: a nyilatkozó akaratától látszólag független (vagy legalábbis *annak beállítható)* tényt, adottságot rögzít, s nem személyes elkötelezettségen alapuló *választást* deklarál. (Lehetséges, hogy az 1941-től kezdődően kétféle kérdőpontot alkalmazó népszámlálások során egészen 1990-ig a kisebbségi identitásúak éppen ezért tüntették fel magukat inkább a nem magyar *anyanyelvűek,* mint a nem magyar nemzetiségűek között.)

A nemzetiség vállalását tarthatjuk a kisebbségi közösséghez tartozás legegyértelműbb manifesztációjának, s ha ez így van, akkor érdemes ehhez viszonyítani a többi kérdőpontra adott válaszokat.

Még nem készült kimutatás arról, hogy a *különböző* kérdőpontokban kifejezésre juttatott opciók hogyan kombinálódtak egymással, tehát nem tudhatjuk, hogy az adott nemzetiséget vallók hány százaléka jelölte meg anyanyelveként a nemzetiségének megfelelő, s hány százaléka más nyelvet. Ezért egyelőre csak a különböző kérdőpontokban született válaszok egymástól függetlenített végeredményei alapján, némileg absztrakt módon és nyilván a később publikálandó adatoknál pontatlanabbul vázolhatjuk fel nemzetiség és anyanyelv, nemzetiség és kulturális kötődés stb. viszonyát.

Az országosan összesített adatok szerint az örmények között találjuk a legkisebb arányú anyanyelvi populációt (a nemzetiséget vallók 47%-a erejéig), a másik póluson a ruszinok helyezkednek el, akik valamivel többen vallották anyanyelvüknek, mint nemzetiségüknek a ruszint (a nemzetiségi népesség 101%-a). Az örményektől a ruszinok felé haladva: a görög nemzetiségűek 77%-ára, a lengyelek 87%-ára, bolgárok és ukránok 96%-ára rúg az azonos anyanyelvet vallók száma. A nyelvi asszimiláció tehát valamennyi népcsoportra jellemző, de eltérő mértékben. A ruszinok soraiban is érvényesül ez a tendencia, de esetükben ez nehezebben számszerűsíthető – részben az önelnevezéssel és a környezetük általi elnevezésükkel („ukrán" vagy „ruszin") kapcsolatos zavarok miatt, valamint a szakirodalom által leírt, létező szlovák-ruszin, ukrán-ruszin stb. kettős identitásszerkezetekből következően. Úgy is fogalmazhatnánk: a ruszin gyökerűek nemzeti identitásának halványulása közel azonos vagy gyor-

2. táblázat. A 2001-es népszámlálás etnikai kérdőpontjaira adott válaszok összehasonlító számokban

Népcsoportok	Nemzetiséghez tartozást vallók	Anyanyelvet vallók	Nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	Családi, baráti körben a nyelvet használók	A szélsőértékek közötti kilengés mértéke a nemzetiséghez képest
Örmény	100	47	135	48	–53, +35 = 88
Görög	100	77	245	79	–23, +145 = 168
Lengyel	100	87	134	90	–13, +34 = 47
Bolgár	100	96	125	82	–18, +25 = 43
Ukrán	100	96	94	89	–11, (–) = 11
Ruszin	100	101	118	97	–3, +18 = 21
Együtt	100	89	137	95	–11, +37 = 48

3. táblázat. Anyanyelvűeknek a nemzetiséget vallók számához viszonyított arányai régiónként 2001-ben[73] (Nemzetiség = 100)

Népcsoportok	Minimum		Átmenet				Maximum
Bolgár	73 Tiszántúl	80 É-Magyaro.	86 D-Dunántúl	90 Ny-Dunántúl	99 Centrum	100 É-Dunántúl	100 Duna–Tisza köze
Görög	62 É-Magyaro.	62 Ny-Dunántúl	66 Tiszántúl	73 D-Dunántúl	77 Centrum	88 É-Dunántúl	90 Duna–Tisza köze
Lengyel	63 É-Magyaro.	82 Tiszántúl	88 É-Dunántúl	89 Centrum	91 Ny-Dunántúl	94 D-Dunántúl	94 Duna–Tisza köze
Örmény	22 É-Magyaro.	36 Duna–Tisza köze	42 Centrum	50 Ny-Dunántúl	64 Tiszántúl	66 É-Dunántúl	78 D-Dunántúl
Ruszin	72 É-Magyaro.	94 Centrum	108 D-Dunántúl	115 Tiszántúl	126 Ny-Dunántúl	144 É-Dunántúl	146 Duna–Tisza köze
Ukrán	92 Centrum	95 Ny-Dunántúl	97 Tiszántúl	97 D-Dunántúl	99 Duna–Tisza köze	100 É-Dunántúl	106 É-Magyarország

[73] Régiók: Dél-Dunántúl: Baranya, Somogy, Tolna. – Ny-Dunántúl: Zala, Vas, Győr-Moson-Sopron. – Észak- és Közép-Dunántúl: Komárom-Esztergom, Veszprém, Fejér. – Centrum: Budapest, Pest megye. – Duna-Tisza köze és Tisza mente: Bács-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád. – Tiszántúl: Békés, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg. – Észak- és Északkelet-Magyarország: Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén.

sabb ütemű, mint nyelvi asszimilációjuk – a mikrokisebbségek többségével ellentétben. A ruszinokéhoz közel álló válaszstruktúrát mutató ukránokról viszont feltételezhető, hogy nagyobbrészt 1 vagy 2 generációs bevándorlók, s ezért nem divergálnak lényegesen a nemzetiséghez fűződő kötődéseik különböző aspektusai. A görögök nemzetiségi állománya lényegében megfelel az 1980-as évek utolsó repatriálási hulláma után hazánkban maradt népességük nagyságának, de látható, hogy már köreikben is (a második-negyedik generációban) teret nyert a nyelvvesztés folyamata. Az örmény adatok népességük történeti rétegzettségét tükrözik, azzal, hogy a magyarörmények jelentős része *hivatalosan* már nem örmény nemzetiségűként, sőt már nem is örmény kulturális kötődésűként azonosítja magát.

Az országos adatok nem jelentéktelen regionális eltéréseket fednek. Itt most nincs tér arra, hogy megyei szinten is részletezzük mind a hat mikrokisebbség vonatkozó adatait, ezért csak az egyes országrészek között mutatkozó különbségekre szorítkozunk. Már most fel lehet figyelni arra, hogy az anyanyelv megtartásának – úgy tűnik – Észak- és Északkelet-Magyarországon a legrosszabbak az esélyei, hiszen a hatból négy kisebbségnél itt a legalacsonyabbak az anyanyelvnek a nemzetiséghez viszonyított mutatói. Persze másképp is lehet interpretálni a jelenséget: itt ragaszkodnak a legjobban nemzetiségükhöz a nyelvileg már áthasonult kisebbségiek. Ezzel összefüggésben azt is meg lehet kockáztatni: ebben a térségben élnek legnagyobb arányokban a szóban forgó népcsoportok legkorábbi (de létezésükről még jelzéseket adó) rétegei. A viszonylag legmagasabb anyanyelvi értékek (szintén négy minoritás esetében) a Duna–Tisza köze és Tisza mente térségében mutathatók ki. Érdemes megjegyezni, hogy Budapest és Pest megye, ahol valamennyi mikrokisebbség népességi állományának meghatározó része él, szinte mindegyik népcsoport esetében (az ukránokat kivéve) a két szélső pólus *között* helyezkedik el.

Az anyanyelvnek a nemzetiséghez viszonyított pozíciója tekintetében a ruszinok esetében tapasztalhatjuk a legnagyobb regionális különbségeket; őket az örmények követik. A lengyelek, görögök és bolgárok esetében a szélsőértékek közötti olló nyílása közel azonos mértékű, s a ruszinokénak a felét sem éri el. Nemzetiség és nyelv viszonyában az ukránok különböző térségben lakó részlegei között alig van különbség, ráadásul e két etnikai karakter méretben szinte fedi is egymást.

A településtípusok szintjén kisebb a szóródás az anyanyelv nemzetiséghez mért arányának szélsőértékei között (lásd *4a. táblázat*).

A mikrokisebbségeket az etnikai kérdőpontokra adott (országosan összesített) válaszok struktúrája alapján két típusba, az egyiken belül három altípusba lehet sorolni. A két típust az különbözteti meg egymástól, hogy az egyikben a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés a nemzetiséghez fűződő viszony domináns eleme, a másikban a nemzeti-

4a. táblázat. Anyanyelvűeknek a nemzetiséget vallók számához viszonyított arányai településtípusonként 2001-ben (Nemzetiség = 100)

Népcsoportok	Minimum	Átmenet		Maximum
Bolgár	84 megyeszékhelyek	93 községek	96 főváros	107 egyéb városok
Görög	63 egyéb városok	70 megyeszékhelyek	78 főváros	85 községek
Lengyel	81 megyeszékhelyek	85 községek	89 főváros	90 egyéb városok
Örmény	39 községek	45 főváros	56 megyeszékhelyek	58 egyéb városok
Ruszin	89 főváros	92 községek	112 egyéb városok	135 megyeszékhelyek
Ukrán	94 egyéb városok	95 főváros	98 községek	102 megyeszékhelyek

4b. táblázat. A mikrokisebbségek típusai az etnikai kérdőpontokra adott válaszok alapján

A.1 típus	A.2 típus	A.3 típus	B. típus
Görög, lengyel, örmény	bolgár	ruszin	ukrán
1. kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	1. kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	1. kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	*1. nemzetiséghez tartozást vallók*
2. nemzetiséghez tartozást vallók	2. nemzetiséghez tartozást vallók	*2. anyanyelvet vallók*	2. anyanyelvet vallók
3. családi, baráti közösségben a nyelvet használók	*3. anyanyelvet vallók*	*3. nemzetiséghez tartozást vallók*	*3. kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők*
4. anyanyelvet vallók	*4. családi, baráti közösségben a nyelvet használók*	4. családi, baráti közösségben a nyelvet használók	4. családi, baráti közösségben a nyelvet használók

séghez tartozás. Az utóbbi csoportba egyedül az ukránok tartoznak (lásd *4b. táblázat*).

A *2. táblázat* arról is tájékoztat, hogy az etnikai karakterek hierarchikus rendjén túl a szélsőértékek közötti kilengések *összehasonlító számokban* kifejezett mértéke is egybevág az imént egy típusba, illetve altípusba soroltak sorrendjével. (Az A.1 típusba sorolt kisebbségek esetében nagyobb a kilengés mértéke, mint az A.2 típusnál, és így tovább, végig).

A *görögök, lengyelek és örmények* válaszstruktúrájában *mindkét* szubjektív elem megelőzi *mindkét* nyelvi elemet, ráadásul a többi (al)típushoz képest

lényegesen nagyobb mértékben. Ez különösen az örmények esetében mutat látványos különbséget, de a görögöknél is szembetűnő, míg a lengyeleknél kevésbé kiélezett. A szubjektív elemek közül a kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődés felülmúlja a nemzetiséghez tartozást: a különbség a görögöknél csaknem két és félszeres, az örményeknél és a lengyeleknél 1,35-szörös az előbbi javára.

E három kisebbségnél a közösséghez való kötődés szempontjából a nyelvnek kisebb jelentősége van, mint más kollektív attribútumoknak: így a közös származástudat, a mindennapi életben máig ható hagyományok, tárgyi és szellemi kulturális értékek kohéziós erejének.

Ennek oka részben e közösségek történeti rétegzettségében keresendő, vagyis abban, hogy időben legkorábbi rétegeik már nem beszélik a nyelvet, azonban továbbra is számon tartják gyökereiket, hagyományaikat, kötődnek felmenőik nemzetiségéhez. Ez azonban azt is sejtetni engedi, hogy megtartó erejű közösségekről van szó, olyanokról, amelyekben a kollektív emlékezet tényei és mítoszai pozitív önképet alakítottak ki magáról a közösségről, anyanemzetéről vagy mindkettőről, ami megkönnyíti a csoporttal való azonosulást, illetve annak folyamatos megújítását. Az önelfogadást táplálhatja és a csoporthoz fűző szálakat erősítheti a környezetükben róluk kialakult kedvező kép is, vagyis az, hogy a többség által is elfogadott, magas presztízsű kollektívumról van szó. Lengyelek, görögök és örmények esetében erről van szó, velük kapcsolatban nemigen találkozunk negatív sztereotípiákkal. A környezetnek a kisebbségről kialakított pozitív képe egyúttal megkönnyíti integrálódásukat a többségi társadalomba, és elősegítheti társadalmi mobilitásukat.

Ugyanazok a tényezők, amelyek megkönnyítik az integrálódást, egyszersmind asszimilációs szívóhatást is gyakorolnak ezekre a közösségekre, de esetükben nem annyira a kényszer-, mint inkább a haszonténezők mentén. A befogadók és a befogadottak közötti nyitottság és kölcsönös elfogadás megkönnyítette és megkönnyíti a vegyes házasságok és más interetnikus társadalmi, társasági kapcsolatok létrejöttét. A magyarság iránti lojalitásuk, differenciált társadalomszerkezetük és a kulturális tőkeképzésre, társadalmi mobilitásra való beállítottságuk (értelmiségiek magas aránya!) pedig lehetővé tette és teszi, hogy e közösségek tagjai, leszármazottai kulturális, gazdasági, közigazgatási, katonai, politikai pályákon is jelentős karriert fussanak be, azaz hogy a magyar nemzetállam intézményrendszerébe is integrálódjanak.

Mindezeknek ára az igen erőteljes *nyelvi* asszimiláció volt (ami a régi honos örményeknél a vallási unióval, illetve a nyugati egyházakba irányuló felekezeti mobilitással is kiegészült), mely folyamatot csak újabb telepescsoportok voltak képesek időről időre megakasztani vagy inkább lassítani. Ám e közösségek presztízsét és megtartóképességét mutatja, hogy a nyelvileg már beolvadt elemek számottevő része is a görög, a lengyel és az örmény nemzetiséghez sorolja magát, s még nagyobb azoknak

az aránya (1,5–3-szoros az anyanyelvűekhez, 1,35–2,5-szeres a nemzetiséget vallókhoz képest), akik továbbra is magukénak vallják a görögök, örmények, lengyelek kulturális értékeit, hagyományait.

Az előbbieket erősítik a nyelvi jellemzők számadatai. Ellentétben a többi (al)típussal, családi, baráti közösségben többen használják a kisebbség nyelvét, mint ahányan anyanyelvként vallják magukénak azt. Ebből arra lehet következtetni, hogy a közösség nyelvileg asszimilálódó (már más anyanyelvű) tagjai is fontosnak tartják (és képesek is arra), hogy családjuk, rokonságuk, barátaik körében használják felmenőik nyelvét, elkerülendő a teljes nyelvvesztést, egyúttal arra is következtetni enged, hogy a vegyes házasságokban, ha nem is túl gyakori, de létező jelenség a kisebbségi nyelv elsajátítása (különösen a görögöknél és a lengyeleknél).

Mindezek a tényezők kedvező politikai-jogi közegben képesek megerősíteni a közösség kohézióját, de még a nyelv újratanulásának igényét is képesek elősegíteni. A görögök és az örmények esetében legalábbis erről vallanak a 2001-es népszámlálás adatai: e két közösségnél növekedett az anyanyelvűek száma az elmúlt 10 évben. A görögök esetében ez azért is figyelemre méltó, mert újabb népi utánpótlást az elmúlt tíz évben nem kaptak. Az örmények esetében zavarba ejtően magas (közel 700%-os) az anyanyelvűek számának 10 év alatti emelkedése. Újabb betelepülőkről vagy a korábbi bevallásban anyanyelvüket elhallgatókról van-e szó, netán a nyelvüket újratanulókról, olyanokról, akiknél inkább egy szándék lenyomata, semmint jelenvaló tény az örmény nyelv anyanyelvként való feltüntetése? Ennek eldöntéséhez további adatgyűjtésre lesz szükség, miként ahhoz is, hogy vajon mi okozta a lengyelek 32%-os anyanyelv-veszteségét: vissza- vagy kivándorlás, nyelvi asszimiláció, demográfiai folyamatok? További kérdés, hogy az örmények és a görögök esetében vajon csak egy átmeneti konjunkturát vagy egy hosszabb távú tendencia kezdetét jelzik-e az anyanyelvre vonatkozó növekvő számok? Erre csak 10 év múlva kapunk választ.

A nemzetiségi kötődés szubjektív, „vállalásos" elemei még a *bolgároknál* is megelőzik az objektívabbnak gondolt nyelvi elemeket. Válaszstruktúrájuk mégis különbözik az előző típusétól, mégpedig az alábbiakban: kevesebben használják családi, baráti közösségben a bolgár nyelvet, mint ahányan anyanyelvüknek vallják azt; alig mutatkozik különbség a bolgár anyanyelvűek, illetve nemzetiségűek száma között; szűkebb nyílású a nemzetiséghez tartozást vallók és a kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők közötti olló; s egyáltalán: kisebb a kilengés mértéke a négy kérdőpont végeredményei között.

Ez a struktúra az előbbiekénél valamivel zártabb, kompaktabb közösség képét rajzolja elénk. A bolgárok magyarországi közösségében ugyanis a kertészkolónia rétege domináns, amely csak a 20. század középső harmadában telepedett le végleg hazánkban, s mellette egyre nő az újabb bevándorlók aránya, tehát a nyelvi elemek még nem szakadhattak el

annyira az identitás szubjektívabb összetevőitől, mint az előbbiek esetében. A tíz év alatti mintegy 5%-os anyanyelvi népességveszteség egyrészt a természetes asszimiláció rovására írható, másrészt az anyaországban is lezajlott rendszerváltozással kapcsolatos várakozásoknak tulajdonítható. A nyelvileg beolvadók közül aránylag sokan kötődnek nemzetiségi kultúrájukhoz és hagyományaikhoz. (Utóbbiak 25, illetve 27%-kal többen vannak, mint a nemzetiséget, illetve az anyanyelvet vállalók.)

Az anyanyelvűekhez képest szembeszökően kevesen használják a nyelvet családi, baráti közösségben. Mind a sokáig „kétlaki" életet élt kertészek, mind az elmúlt negyven évben bevándorolt tanulmányi, munkavállaló és házassági migránsok családjuk, rokonságuk nem elhanyagolható részét Bulgáriában hagyták, Magyarországon viszont most már számosan vegyes házasságban élnek. Következésképp gyérült az anyanyelvi beszédhelyzetek lehetősége, annak ellenére, hogy – legalábbis Budapesten – élénk egyleti életet élnek, egyházuk van stb. Igaz azonban az is, hogy Budapest és közvetlen környéke s még egy-két vidéki nagyváros kivételével nagyon szórtan helyezkednek el, ami gátolja a rendszeres érintkezést, nyelvhasználatot.

A *ruszin* válaszok struktúrája már inkább az ukránéval, semmint az előbbiekével rokon, annak ellenére, hogy még a ruszinok esetében is a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés áll az első helyen. Azonban az anyanyelvet vallók száma, ha csekély mértékben is, de megelőzi a nemzetiséghez tartozást vallókét, a családi, baráti közösségben nyelvet használók száma pedig alatta marad mind az anyanyelvet, mind a nemzetiséget vallókénak. A kérdőpontokra adott válaszok szélsőértékei közötti kilengés mértéke a bolgárokénak is csak a felét éri el. (Ha nem számítjuk a kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődést, akkor a másik három kérdőpont esetében a nemzetiséghez képest felfelé 1, lefelé 3, tehát mindössze 4 százalékpontnyi.)

A ruszin és az ukrán anyanyelvet az 1990-es népszámláláson még nem választották szét egymástól (még nem enyészett el egészen a „kárpátukrán" fogalmi egybemosás), s ez a cenzus együttesen mindössze 674 ruszin és ukrán anyanyelvűt talált az országban. A trianoni területen élő ruszinság történetileg is az egyik „legrejtőzködőbb" nemzetiség volt: egyik népszámlálásról a másikra pozitív és negatív irányban egyaránt mindig óriási kilengést mutattak anyanyelvi adatai. Közülük sokan hol a szlovákok, hol a magyarok között, hol saját kisebbségük neve alatt bukkantak föl, ami eleve egy bizonytalan nemzettudatot, illetve a közeli és a távolabbi környezetnek, politikai hatásoknak való kiszolgáltatottságot jelzi.

Országos összesítés szerint már az anyanyelvet vallók közül sem számítja magát mindenki a ruszin nemzetiségűek közé, bár nagyon közel áll egymáshoz a válaszok száma. Az anyanyelvűek zömmel még használják a nyelvet. A nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők viszonyszáma a legmagasabb itt is, de már jócskán elmarad az előző

négy közösségnél tapasztalt súlyától, ami a ruszin tradíciók csekélyebb „kisugárzására" vall környezetük és az asszimilálódott ruszin származásúak irányában. Ha egy pillanatra kitekintünk a településtípusok adatai felé, szembetűnik, hogy a *fővárosban* és a *községekben* erőteljesebb a ruszin származásúak nemzetiségi identitása (itt él a ruszinok 54%-a). Ebben a két településtípusban ugyanis a nemzetiséghez tartozást vallók száma meghaladja az anyanyelvet vallókét. A községekben lakók esetében ezt a hagyományok ereje, a fővárosiakéban, főleg értelmiségi körökben, pedig a tudatos vállalás, a gyökerekhez való visszanyúlás szándéka magyarázhatja. A megyeszékhelyeken és a többi vidéki városban azonban lényegesen elmarad a nemzetiséget vallók száma az anyanyelvűként azonosítottakétól; a kulturális értékeket és hagyományokat őrzők száma itt lényegében megegyezik az anyanyelvi népességgel.

Az ukránoknál regisztrálták a legcsekélyebb szóródást a négy etnikai kérdőpontra adott válaszok között. A mikrokisebbségek közül egyedül az ukránoknál a nemzetiséghez tartozás érzése a kisebbséghez fűző legevidensebb kötelék. Ugyanakkor az anyanyelv presztízse majdnem olyan erős, mint a nemzetiségé, viszont az ukrán kulturális értékek, hagyományok az előbbieknél valamivel halványabb szerepet játszanak. (Felvetődik a kérdés: talán éppen azért van ez így, mert még magától értetődő a nemzetiséghez tartozás tudata és az anyanyelv ismerete?)

Az előző népszámlálás adatai és a 2001-es népszámlálás kérdőpontjaira adott válaszok struktúrája alapján az ukránokról az a benyomásunk, hogy jelentős részük újabb betelepülő, aki főleg gazdasági okokból, a jobb megélhetés reményében hagyta el szülőföldjét. Saját kulturális értékeik és hagyományaik presztízse viszonylag alacsony, ezek lényegesen kisebb szerepet töltenek be életükben, mint az összes többi mikrokisebbségnél. A saját kultúra és hagyományok relatíve jelentős mértékű ignorálása a 13 magyarországi kisebbség közül rajtuk kívül csak a cigányságra jellemző. Önkormányzataik alacsony száma (1994–95-ben egy sem volt, 1998-ban is csak négy, 2002-ben kilenc) szintén alátámasztja dezorganizáltságukra vonatkozó sejtésünket: Magyarországon külön-külön vagy kisebb csoportokban, családokban keresik szerencséjüket, s egyelőre nem érintette meg őket a nemzeti alapú önszerveződés, önkormányzatiság gondolata. A válaszstruktúrából felsejlő izoláltságukkal kapcsolatban óhatatlanul asszociálnunk kell az ukránokat övező negatív sztereotípiákra is.

A fentieket összegezve konstatálhatjuk, hogy az *Összefoglalás: egy tipológia körvonalai* című fejezetben a mikrokisebbségek eltérő és azonos vonásairól felvázolt kép figyelemre méltó hasonlóságot mutat az etnikai kérdőpontokra adott válaszaik struktúrája alapján körvonalazott tipológiájukkal.

A mikrokisebbségek térségi és településtípusok szerinti elhelyezkedése 2001-ben

Főváros és vidék

A mikrokisebbségek térbeli elhelyezkedését – szöges ellentétben a kiemelt nemzeti-etnikai kisebbségekével – a fővárosi koncentráltság jellemzi. Budapestre vonatkozóan szerencsére vannak anyanyelvi összehasonlító adataink. Ezek szerint 1990-ben a mikrokisebbségek *anyanyelvét* vallók 51%-a élt Budapesten (3826 fő), szemben a kiemelt nemzeti-etnikai kisebbségek 7,1%-ával (9272 fő). 1990 és 2001 között a két aggregátum ellentétes irányban fejlődött: az ezredfordulóra a mikrokisebbségek anyanyelvét vallók fővárosban élő alnépessége 40,4%-ra csökkent, míg a másik csoporté 9,0%-ra (11 177 lélekre) nőtt. Abszolút számokban azonban a mikrokisebbségekhez tartozók Budapesten is gyarapodtak (4884 főre), de vidéki rokon népességeiknél kisebb mértékben.

Abszolút számokban mérve 1990-hez képest csak a lengyel és a bolgár anyanyelvűek fővárosi populációja csökkent. Különösen az előbbi térvesztése jelentős, amit – *A mikrokisebbségek anyanyelve 1990-ben és 2001-ben* című fejezetben láthattuk – nem az országon belüli területi átrendeződésük magyaráz, hanem abszolút fogyásuk (kivándorlás ?). A lengyel anyanyelvűek fővárosi aránya 46,5%-ról 41%-ra süllyedt, a bolgároké viszont, lélekszámuk csökkenése ellenére is emelkedett, 57,1%-ról 58,1%-ra, vagyis a vidéki bolgárság fogyása nagyobb léptékű volt, mint a budapestié. A többi vizsgált anyanyelvi csoport fővárosi lélekszáma gyarapodott. (Különösen az örmény anyanyelvűek hétszeres, valamint a ruszin és ukrán anyanyelvűek együtt 6–7-szeres növekedése figyelemre méltó.) Vidéki alnépességeik növekedési üteme azonban a fővárosinál is gyorsabb volt. Ezért csökkentek – abszolút számokban mért gyarapodásuk ellenére – a görög, örmény, ruszin és ukrán anyanyelvűek budapesti arányai.

Lengyelek, bolgárok, örmények és görögök fővárosi tömörülése nem új keletű jelenség. A lengyel és bolgár telepesek zöme már a dualizmus korában is eleve Budapest mai területén és közvetlen környékén koncentrálódott. Az 1915-ös törökországi genocídium elől menekülő, illetve az Erdélyből áttelepülő régebbi honos örmények ugyanúgy, mint a polgárháború frontjairól az 1940-es évek végén érkező görögök és szláv makedónok zömmel szintén itt telepedtek le. Ruszinok bevándorlása csak Trianon után, de főképp az 1930-as és 1940-es évek fordulóján öltött jelentősebb méreteket. Így nem is csoda, hogy az ukránok mellett a ruszin népességben a legalacsonyabb a fővárosiak aránya.

Az egyes népcsoportok között nem elhanyagolható különbségek vannak, azonban valamennyi esetében igaz, hogy az ország összlakosságánál (amelynek fővárosi aránya 20%-ról 17,4%-ra süllyedt) lényegesen magasabb arányban koncentrálódnak Budapesten. (27,3% és 61,7% között. Lásd a *7. táblázat*ot!) Az egyes kisebbségek fővárosi népességének arányai

5. táblázat. Mikrokisebbségek budapesti alnépességei anyanyelv szerint 1930 és 2001 között

Népcsoport, nyelv	1930		1941		1960	
	abszolút	%	abszolút	%	abszolút	%
Bolgár	721	25,6	868		1044	
Görög	65		46		2670	60,5
Lengyel	3028	58,7	1893			
Örmény	44		48			
Ruszin	193	19,4	599	13,1		
Ukrán						
Ruszin és ukrán						

Népcsoport, nyelv	1967		1990		2001	
	abszolút	%	abszolút	%	abszolút	%
Bolgár			782	57,1	755	58,1
Görög	2580	59,2	1047	63,8	1185	61,7
Lengyel			1762	46,5	1059	41,0
Örmény			23	62,2	162	55,1
Ruszin					382	34,3
Ukrán					1341	27,5
Ruszin és ukrán			212	31,5	1723	28,7

6. táblázat. Mikrokisebbségek népességének változása Budapesten és vidéken 1990 és 2001 között, anyanyelv szerint

Népcsoport, nyelv	Budapest			Vidék		
	1990	2001	változás mértéke (%)	1990	2001	változás mértéke (%)
Bolgár	782	755	–3,5	588	544	–7,5
Görög	1047	1185	13,2	593	736	24,1
Lengyel	1762	1059	–39,9	2026	1521	–24,9
Örmény	23	162	604,3	14	132	842,9
Ruszin és ukrán	212	1723	712,7	462	4275	825,3
Együtt	3826	4884	27,7	3683	7208	95,7

mind a négy kérdőpont esetében általában hasonló értékeket mutatnak. Kivételt csupán a görögök képeznek: a görög kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődő vidékiek nagy száma miatt fővárosi népességük aránya ebben a vonatkozásban lényegesen kisebb, mint a többi etnikai kérdőpont esetében.

Valamelyest (ha nem is tiszta formában) itt is érvényesül az előző fejezetekben vázolt tipológia, amennyiben a görögök, bolgárok, örmények és

7. táblázat. A fővárosi populációk aránya a mikrokisebbségek össznépességében, 2001-ben

Népcsoport, nyelv	Nemzetiség		Anyanyelv		Kulturális értékekhez, tradíciókhoz kötődik		Családban, baráti körben használja a nyelvet	
	abszolút	%	abszolút	%	abszolút	%	abszolút	%
Bolgár	784	57,7	755	58,1	961	56,8	667	59,7
Görög	1522	60,7	1185	61,7	3145	51,2	1217	61,7
Lengyel	1185	40,0	1059	41,0	1650	41,4	1089	41,0
Örmény	364	58,7	162	55,1	488	58,4	159	53,0
Ruszin	430	39,2	382	34,3	476	36,8	398	37,3
Ukrán	1425	28,1	1341	27,5	1322	27,7	1232	27,3
Együtt	5710	41,9	4884	40,4	8042	43,0	4762	40,9

8. táblázat. A mikrokisebbségek aránya a főváros össznépességében, 2001-ben

Népcsoport, nyelv	Nemzetiség		Anyanyelv		Kulturális értékekhez, tradíciókhoz kötődik		Családban, baráti körben használja a nyelvet	
	abszolút	%	abszolút	%	abszolút	%	abszolút	%
Bolgár	784	0,05	755	0,05	961	0,06	667	0,04
Görög	1522	0,09	1185	0,07	3145	0,20	1217	0,07
Lengyel	1185	0,07	1059	0,06	1650	0,10	1089	0,07
Örmény	364	0,02	162	0,01	488	0,03	159	0,01
Ruszin	430	0,03	382	0,02	476	0,03	398	0,02
Ukrán	1425	0,09	1341	0,08	1322	0,08	1232	0,08
Együtt	5710	0,35	4884	0,298	8042	0,498	4762	0,291

lengyelek budapesti koncentrációja magasabb a ruszinokénál, utóbbié pedig az ukránokénál. Azonban a bolgárok az örményekkel együtt ebben a tekintetben rögtön a görögök után következnek, míg a ruszinok felé itt a lengyelek jelentik az átmenetet.

A nagyobb területi egységek (megyék, főváros) szintjén az össznépességhez viszonyított arányuk is Budapesten éri el a legmagasabb értékeket: a mikrokisebbségek csoportjához tartozók anyanyelvét vallotta a fővárosi népesség 0,3%-a, családi, baráti közösségben használt nyelv tekintetében valamely mikrokisebbségét jelölte meg a fővárosi lakosság 0,29%-a, nemzetiség kérdésében a budapestiek 0,35%-a vallotta magát valamely mikrokisebbséghez tartozónak, kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődés szempontjából pedig a fővárosiak 0,50%-a soroltatott közéjük. Az egyes közösségek külön-külön 0,01 százalék (örmény anyanyelvűek) és 0,20 százalék (görög kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők) közötti helyet foglalnak el a főváros népességében.

Regionális megoszlás[74]

A mikrokisebbségek inkább az ország középső és keleti részeiben helyezkednek el, a Dunától nyugatra eső országrészekben valamivel ritkább az előfordulásuk. Mindazonáltal az egyes népcsoportok között ebben a tekintetben nem elhanyagolható különbségek vannak. Ezt példázza a *9. táblázat.*

Nyugat–kelet dimenzióban a *bolgár* népesség a legkoncentráltabb (Budapesten és Pest megyében együtt 70–74%-uk lakik). Szintén erősen az ország központi területére tömörülő (csökkenő sorrendben) a görög (60–68%), az örmény (60–67%) és a lengyel népesség (52–54%). Az ukránok majdhogynem szimmetrikusan (38–40%, illetve 37–39,5%), a ruszinok kissé aszimmetrikusan (46–50%, illetve 32–37%) oszlanak meg a centrum és az attól keletre eső régiók között.

A nyugat–kelet irányú megoszlás ismét s eléggé tiszta formában vetíti elénk a korábban felvázolt típusokat. Jelentős dunántúli alnépességük ellenére az ukránok súlypontja esik a „legkeletebbre", rögtön utánuk a ruszinok következnek. Csekély dunántúli jelenlétük miatt erősen a centrumhoz kötött bolgárok követik őket. A görögök, lengyelek, örmények lényegében azonos típusán belül nehéz felállítani sorrendet, ugyanis az erős centrumbeli jelenlét mellett a keleti és a nyugati alnépességek majdhogynem kiegyenlítik egymást.

[74] Az általunk használt regionális beosztás: *Dél-Dunántúl:* Baranya, Somogy, Tolna. *Nyugat-Dunántúl:* Zala, Vas, Győr-Moson-Sopron. *Észak- és Közép-Dunántúl:* Komárom-Esztergom, Veszprém, Fejér. *Centrum:* Budapest, Pest megye. *Duna–Tisza köze és Tisza mente*: Bács-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád. *Tiszántúl:* Békés, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg. *Észak- és Északkelet-Magyarország:* Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén.

9. táblázat. Mikrokisebbségek regionális megoszlása 2001-ben

	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	É-, Közép-Dunántól	Centrum	Duna–Tisza köze, Tisza mente	É- és ÉK-Magyarország	Tiszántúl	*N* =
				Nemzetiség				
Bolgárok	2,1	5,3	4,6	71,5	6,3	5,5	4,7	*1 358*
Görögök	1,7	3,8	14,8	67,7	3,4	6,3	2,3	*2 509*
Lengyelek	5,8	8,0	11,6	52,0	7,5	9,5	5,7	*2 962*
Örmények	3,2	6,6	6,1	67,1	4,5	2,9	9,5	*620*
Ruszinok	3,8	4,8	8,7	49,7	7,3	18,4	7,3	*1 098*
Ukránok	5,8	6,9	10,1	40,0	11,9	9,0	16,3	*5 070*
Együtt	4,4	6,2	10,5	52,9	8,1	8,7	9,2	
N =	*599*	*846*	*1426*	*7 198*	*1107*	*1188*	*1253*	*13 617*
				Anyanyelv				
Bolgárok	2,0	4,8	4,8	73,7	6,6	4,5	3,6	*1 290*
Görögök	1,3	3,6	17,1	68,1	2,8	5,1	2,0	*1 921*
Lengyelek	6,0	8,6	11,7	53,4	8,1	6,9	5,3	*2 580*
Örmények	3,4	10,9	8,5	59,5	3,4	1,4	12,9	*294*
Ruszinok	4,8	5,1	12,3	45,9	10,5	13,1	8,3	*1 113*
Ukránok	5,8	7,0	10,5	38,2	12,2	9,9	16,3	*4 885*
Együtt	4,5	6,5	11,3	51,3	8,9	8,0	9,5	
N=	*550*	*783*	*1369*	*6 198*	*1074*	*969*	*1149*	*12 092*
				Kulturális értékekhez kötődők				
Bolgárok	1,8	5,3	4,6	70,4	5,3	5,3	7,3	*1 693*
Görögök	3,5	6,2	11,9	60,4	6,5	6,4	5,2	*6 140*
Lengyelek	4,8	8,2	11,6	52,6	7,3	9,6	5,9	*3 983*
Örmények	2,9	6,5	8,4	67,0	4,2	2,5	8,6	*836*
Ruszinok	2,9	5,2	9,0	48,8	6,9	19,9	7,4	*1 292*
Ukránok	5,9	7,5	10,8	38,7	12,3	9,0	15,8	*4 779*
Együtt	4,1	6,8	10,5	53,6	8,0	8,4	8,5	
N=	*776*	*1275*	*1974*	*10 034*	*1494*	*1572*	*1598*	*18 723*

A 2-3 megyét átfogó régiók szintjén a mikrokisebbségek együttese a centrum (Budapest és Pest megye) mögött Észak- és Közép-Dunántúlon mutatja a legnagyobb népességi erőt. A *görögök* és a *lengyelek* esetében ez a második legnépesebb országrész, de az itt jelentős számban élő ukránok is erősítik e régió pozícióját. A régiók sorában a harmadik hely a Tiszántúlé: ez az *ukránok* és az *örmények,* valamint a bolgár kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődök második legjelentősebb szállásterülete. Nemzetiség és a kulturális értékekhez kötődés szempontjából Észak- és Északkelet-Magyarország következik a sorban, viszont az anyanyelvi népesség tekintetében a Duna–Tisza köze és Tisza mente régió. Észak- és Északkelet-Magyarország a *ruszinok* második, a görögök és a lengyelek harmadik, a bolgárok harmadik-negyedik legjelentősebb szállásterülete. Az anyanyelvi ranglistán a Duna–Tisza köze és Tisza mente régió azért előzheti meg Észak- és Északkelet-Magyarországot, mert itt él a bolgár anyanyelvűek és nemzetiségűek második, valamint az ukrán anyanyelvűek harmadik legnagyobb populációja.

A sorban következő Dél-Dunántúlon él az örmények harmadik, a bolgárok harmadik-negyedik és a lengyelek negyedik legnagyobb populációja. Az örményeket kivéve Nyugat-Dunántúl a mikrokisebbségek által legritkábban lakott térség.

A fenti megoszlások halványulóan ugyan, de valamelyest még mindig felidézik a 18. és 20. század között végbement eredeti megtelepedések emlékét, illetve (az ukránok s talán a ruszinok esetében is) a határ túloldalán élő nemzetrészek térbeli közelségének gravitációs erejét.

Megyék

Noha mind a hat vizsgált népcsoport jelen van az összes megyében, mégis azt kell konstatálnunk, hogy Budapesten kívül jobbára csak szórványokat alkotnak. Az örményeket kivéve azonban mindegyik kisebbség egyét, az ukránok három-négy megyében még viszonylag számottevő tömörülést mutatnak, *de csak saját közösségük számerejéhez mérten.* Össznépességbeli arányuk megyei szinten csak tíz- és százezrelékekben mérhető, egyetlen kivétel a görög kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődök egy ezreléknél magasabb aránya (0,113%) Fejér megyében. A szórványkisebbségek *együttesen is* csak az 1-2 ezrelék közötti sávban mozognak, a kérdőpontoktól függően több vagy kevesebb megyében. Egyetlen kivétel Fejér megye, ahol a kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők aránya meghaladja a 2 ezreléket (0,228%).

Megyei szinten (most Budapestet is idesoroljuk) a görög népesség területi elhelyezkedése a legkoncentráltabb, az ukránoké a legegyenletesebb, a legszórtabb. A két pólus között helyezkednek el (a bolgároktól az ukránok felé haladva) a bolgárok, az örmények, a lengyelek, a ruszinok és az ukránok. (Lásd a *10a–f. táblázat*okat!)

10a. táblázat. Bolgárok[75]

Nemzetiség			Anyanyelv			Kulturális kötődés		
megye	fő	%	megye	fő	%	megye	fő	%
Budapest	784	57,7	Budapest	755	58,1	Budapest	961	56,8
Pest	187	13,8	Pest	202	15,6	Pest	231	13,6
Borsod-Abaúj-Zemplén	55	4,1	Borsod-Abaúj-Zemplén	42	3,2	Hajdú-Bihar	74	4,4
Együtt	1026	75,6	Együtt	999	76,9	Együtt	1266	74,8

10b. táblázat. Görögök

Nemzetiség			Anyanyelv			Kulturális kötődés		
megye	fő	%	megye	fő	%	megye	fő	%
Budapest	1522	60,7	Budapest	1185	61,7	Budapest	3145	51,2
Fejér	324	12,9	Fejér	296	15,4	Pest	564	9,2
Pest	177	7,1	Pest	124	6,5	Fejér	458	7,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	136	5,4	Borsod-Abaúj-Zemplén	90	4,7	Borsod-Abaúj-Zemplén	278	4,5
Baranya	75	3,0						
Együtt	2234	89,1	Együtt	1695	88,3	Együtt	4445	72,4

10c. táblázat. Lengyelek

Nemzetiség			Anyanyelv			Kulturális kötődés		
megye	fő	%	megye	fő	%	megye	fő	%
Budapest	1185	40,0	Budapest	1059	41,1	Budapest	1650	41,4
Pest	355	12,0	Pest	319	12,4	Pest	444	11,2
Borsod-Abaúj-Zemplén	185	6,3	Baranya	120	4,7	Borsod-Abaúj-Zemplén	256	6,4
Komárom-Esztergom	126	4,3				Baranya	181	4,5
Együtt	1851	62,6	Együtt	1498	58,2	Együtt	2531	63,5

[75] A táblázatokban azokat a megyéket tüntettük fel, melyekben az adott kisebbség legalább 5%-a él, valamint a sorban következő 5% alatti megyét.

10d. táblázat. Örmények

Nemzetiség			Anyanyelv			Kulturális kötődés		
megye	fő	%	megye	fő	%	megye	fő	%
Budapest	364	58,7	Budapest	162	55,1	Budapest	488	58,4
Pest	52	8,4	Békés	18	6,1	Pest	72	8,6
Fejér	23	3,7	Fejér	13	4,4	Hajdú-Bihar	35	4,2
Együtt	439	70,8	Együtt	193	65,6	Együtt	595	71,2

10e. táblázat. Ruszinok

Nemzetiség			Anyanyelv			Kulturális kötődés		
megye	fő	%	megye	fő	%	megye	fő	%
Budapest	430	39,2	Budapest	382	34,3	Budapest	476	36,8
Borsod-Abaúj-Zemplén	168	15,3	Pest	129	11,6	Borsod-Abaúj-Zemplén	215	16,6
Pest	116	10,6	Borsod-Abaúj-Zemplén	110	9,9	Pest	154	11,9
Fejér	37	3,4	Veszprém	59	5,3	Fejér	48	3,7
			Bács-Kiskun	56	5,0			
			Fejér	46	4,1			
Együtt	751	68,5	Együtt	782	70,2	Együtt	893	69,0

10f. táblázat. Ukránok

Nemzetiség			Anyanyelv			Kulturális kötődés		
megye	fő	%	megye	fő	%	megye	fő	%
Budapest	1425	28,1	Budapest	1341	27,5	Budapest	1322	27,7
Pest	601	11,9	Pest	527	10,8	Pest	527	11,0
Szabolcs	472	9,3	Szabolcs	434	8,9	Szabolcs	407	8,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	285	5,6	Borsod-Abaúj-Zemplén	282	5,8	Borsod-Abaúj-Zemplén	254	5,3
Bács-Kiskun	257	5,1	Bács-Kiskun	246	5,0	Bács-Kiskun	249	5,2
Hajdú-Bihar	208	4,1	Hajdú-Bihar	217	4,4	Hajdú-Bihar	196	4,1
Együtt	3248	64,1	Együtt	3047	62,4	Együtt	2955	61,8

A fővároson kívül Pest megye a fő szállásterülete a hat mikrokisebbség közül négynek (bolgárok, lengyelek, örmények, ukránok). A görög kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődő vidékiek közül szintén Pest megyében élnek a legtöbben, miként az anyanyelvi ruszinok közül is. A görög nemzetiségűek és anyanyelvűek legfontosabb vidéki bázisa Fejér megyében van. Pest megye mögött a *ruszinoknál* és a *lengyeleknél* Borsod-Abaúj-Zemplén megye, az *ukránoknál* pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megye képez kisebb, de említésre méltó alközpontot.

Vidéken saját népességük 5%-át az *örmények* és a *bolgárok* csak Pest megyében érik el, a *görögök* Fejér és Pest megyében (kulturális kötődésűek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is), a *lengyelek* és *ruszinok* Pest és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (a ruszin anyanyelvűek még Veszprém és Bács-Kiskun megyében is), az *ukránok* Pest, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Bács-Kiskun megyében.

Bolgárok, görögök, lengyelek és ruszinok „kiemelt" megyéi egybevágnak a 18–20. századi bevándorlásukat követő legfontosabb vidéki letelepedési körzeteikkel. Az 1930-as évek táján a *bolgárok* által lakott helységek legalább 25%-a (21 település) a mai Pest megye területére esett, további közel 20%-át (16-ot) azóta kebelezte be Budapest, a főváros akkori területén pedig népességük további egynegyede élt. E 37 település közül 36-ban a legutóbbi népszámlálás során is találtak bolgár kötődésűeket, s a Pest megyei bolgárok 87–89%-a még ma is ezeken a településeken él. 1953-ban, amikor a görög emigránsok 40%-a Budapesten tartózkodott, másik legnagyobb kolóniájuk Fejér megyében volt, itt a menekültek legalább 28%-a lakott, Borsod-Abaúj-Zemplénben körülbelül 7%-a.[76] 1967-ben az előzőhöz képest alig változott a helyzet (csak Budapest szerepe erősödött tovább), még semmi nyoma nem volt Pest megye későbbi felfutásának.[77] Lengyel telepesek a 18. században legalább 11 Borsod-Abaúj-Zemplén megyei községet ültek meg, de Pest megyébe is telepítettek lengyel családokat.[78] Az 1880 utáni szociális migráció egyik fő célterülete szintén Borsod-Abaúj-Zemplén volt, mellette Pest és Komárom megye. Az 1950-es évek kezdetén *Budapesten* kívül ugyanitt voltak jelentősebb kolóniáik. — Az örmények korábbi területi elhelyezkedéséről keveset tudunk, az általunk ismert források szerint túlnyomó többségük az akkori Budapesten és közvetlen környékén telepedett le. A ruszinoknak még mindig legfontosabb vidéki szállásterülete Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 17–19. századi telepeseik fő célterülete. Az 1920-ban számlált 1500 ruszin anyanyelvűnek még 53%-a lakott a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén, két másik kiemelt megyéjük, Pest, illetve Bács-Kiskun területén együttesen

[76] MOL 276-98/127. öe. – Sioylas.
[77] MOL 288-32/49. öe. – Sioylas.
[78] Kaczmarek 1996. 104.

ekkor még mindössze alig 4%-uk, Veszprém megyében 0,5%-uk. A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg akkor még a második legfontosabb megyéjük volt, ahol anyanyelvet valló népességük közel 11%-a élt. 1941-re Borsod-Abaúj-Zemplén megye, továbbá két másik kiemelt megyéjük, Pest, illetve Bács-Kiskun megye pozíciója jelentősen romlott: anyanyelvi népességük mai elrendeződéséhez közelállóan ekkoriban már csak mintegy 12%-uk élt ebben a térségben. A mai Pest és Bács-Kiskun megye területén már 15%-uk lakott, ami majdnem megegyezik a 2001-ben (igaz jóval alacsonyabb abszolút számok mellett) mért 16,6%-kal. Veszprém megyei népes-

11. táblázat. A „kiemelt megyékben" a mikrokisebbségek *városi* népességének arányai 2001-ben

Megye	Kérdőpontok	Bolgár	Görög	Lengyel
Pest	nemzetiség	41	62	51
	anyanyelv	47	64	51
Borsod-Abaúj-Zemplén	nemzetiség			51
	anyanyelv			78
Fejér	nemzetiség		11	
	anyanyelv		10	
Bács-Kiskun	nemzetiség			
	anyanyelv			
Veszprém	nemzetiség			
	anyanyelv			
Szabolcs-Szatmár	nemzetiség			
	anyanyelv			
Hajdú-Bihar	nemzetiség			
	anyanyelv			

Megye	Kérdőpontok	Örmény	Ruszin	Ukrán
Pest	nemzetiség	58	62	61
	anyanyelv	46	63	62
Borsod-Abaúj-Zemplén	nemzetiség		23	65
	anyanyelv		29	66
Fejér	nemzetiség			
	anyanyelv			
Bács-Kiskun	nemzetiség		79	70
	anyanyelv		88	72
Veszprém	nemzetiség		83	
	anyanyelv		83	
Szabolcs-Szatmár	nemzetiség			67
	anyanyelv			65
Hajdú-Bihar	nemzetiség			87
	anyanyelv			86

Megjegyzés: egész számokra kerekítettük a százalékértékeket.

ségük száma és aránya is növekedést mutatott: 1941-ben a ruszin anyanyelvűek 2,1%-ának volt lakóhelye. Folytatódott Szabolcs-Szatmár jelentőségének csökkenése (6,2%).

A „*kiemelt" megyékben* a mikrokisebbségek népessége zömmel városlakó. Kivételt képeznek a Pest megyei bolgárok, a Fejér megyei görögök és a Borsod-Abaúj-Zemplén-i ruszinok, míg a csekély számú Pest megyei örmények ebből a szempontból megosztottak: nemzetiséget valló népességük többsége városokban, anyanyelvi népességük inkább községekben él. A kivételek településtörténeti okokra vezethetők vissza: a bolgárok Budapest vonzáskörzetének *községeiben* települtek le (ezek közül néhány települést azóta már várossá nyilvánítottak). A Fejér megyei görögök eleinte szinte kivétel nélkül Beloiannisz faluban települtek le, s zömük (habár jóval kisebb számban) ma is ott él. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei ruszinok eleve kicsiny falvakba költöztek, amelyek közül több manapság is úgynevezett zsákfalu (országutak végállomása). Összességében inkább a városi miliő tűnik kedvezőbbnek az anyanyelv megtartására.

A ruszinok és az ukránok kiemelt megyéi részben fedik egymást (Pest, Borsod-Abaúj-Zemplén, Bács-Kiskun), részben elkülönülnek. Pest és Bács-Kiskun megyében azonos vagy hasonló a két nemzetiség városi népességének aránya. Borsod-Abaúj-Zemplénben viszont markánsan különbözik egymástól a két népcsoport: a ruszinok 3/4 része falusi, az ukránok 2/3-a városi lakos. Az önelnevezésnek (az etnonim használatának) a városi, illetve a falusi népességben eltérő hagyományai mellett szóba jöhet az a magyarázat is, hogy itt két, különböző időben betelepült történeti réteggel állunk szemben, s a 20. században bevándorló népesség főleg a városokban keresett magának helyet és az ukrán etnonimet vonatkoztatja magára. A különböző történeti rétegek itt térben is elkülönülnek egymástól.

Településtípusok

Már az eddig írtak is világosan jelezték, hogy a mikrokisebbségek az összlakosságnál (melynek 2001-ben 64,5%-a volt városi lakos) lényegesen urbanizálódottabb populációt képeznek. Az egyes népcsoportok esetében az országos átlaghoz képest 13–26 százalékponttal magasabb a városokban élők aránya. Ezen belül azonban újfent megerősítést nyer korábban felállított tipológiánk: a falvakban lakók aránya az ukránok és a ruszinok között a legmagasabb, a lengyelek, a görögök, a bolgárok és az örmények (ebben a sorrendben) az előbbieknél körülbelül 3–11 százalékponttal urbanizálódottabbak. Az örménység a legvárosiasodottabb nemzeti kisebbség Magyarországon.

2001-ben Magyarország lakosságának 17,4%-a a fővárosban, 47,0%-a városokban, 35,5%-a községekben élt. Az *össznépességhez viszonyítva* valamennyi mikrokisebbségnél a fővárosi alnépességek vannak túlsúlyban.

12. táblázat. Mikrokisebbségek népességének településtípusok közötti megoszlása 2001-ben

Népcsoport	Nemzetiség	Anyanyelv	Kulturális kötődés
	Főváros		
Bolgárok	57,7	58,1	56,8
Görögök	60,7	61,7	51,2
Lengyelek	40,0	41,1	41,4
Örmények	58,7	55,1	58,4
Ruszinok	39,2	34,3	36,8
Ukránok	28,1	27,4	27,7
	Városok		
Bolgárok	29,1	29,2	30,6
Görögök	23,4	20,6	34,3
Lengyelek	41,0	40,5	40,8
Örmények	30,0	35,7	27,2
Ruszinok	37,1	44,2	39,6
Ukránok	48,6	49,0	49,6
	Községek		
Bolgárok	13,1	12,7	12,6
Görögök	15,9	17,7	14,5
Lengyelek	19,0	18,4	17,8
Örmények	11,3	9,2	14,5
Ruszinok	23,8	21,5	23,5
Ukránok	23,3	23,6	22,7

Városokban élő alnépességük viszont, éppen a fővárosi koncentráltság miatt valamennyi kisebbségnél (az ukránok kivételével) alulreprezentált, csakúgy mint a falusi (s ebbe már az ukránok is beleértendők).

A településtípusok közötti népességmegoszlás a ruszinoknál a legkiegyenlítettebb, viszont az ukránoknál áll legközelebb az országos átlaghoz.

Nem lehet állítani, hogy a nemzetiségi kötődés nyelvi, illetve szubjektív tényezői szempontjából egyik vagy másik településtípus lényegesen kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb közeget jelentene a többihez képest. Ha nagyon szőrszálhasogatók akarunk lenni, akkor megemlíthetjük, hogy a ruszinoknál és az örményeknél fővárosi és falusi környezetben a nemzetiségi kötődés szubjektív elemei valamivel jobban érvényesülnek a nyelvieknél, a görögöknél pedig éppen fordított a helyzet. A többi kisebbségnél effajta lényeges különbség nem fedezhető fel.

A nemzetiségi kötődés különböző aspektusai alig változtatnak az egyes népcsoportok településtípusok közötti eloszlásának arányain. Az egyetlen kivételt ebből a szempontból is a görögök szolgáltatják. A kulturális

értékekhez, hagyományokhoz kötődők tömeges jelentkezése miatt (anyanyelvi és nemzetiségi népességük megoszlásához képest) ebben a vonatkozásban radikálisan megemelkedett a vidéki városokban élők aránya a fővárosiak és a községekben élők rovására. Ezek szerint ebben a településtípusban kell keresnünk azt a görög származású vagy más módon a görögséghez vonzódó „tartalék"-populációt, amely nyelvében és nemzeti identitásának domináns elemében már eloldódott a görögségtől (vagy eleve nem is volt görög nyelvű és identitású), ám a görögséghez fűződő kulturális értékekkel és hagyományokkal azonosul. Lehetséges, hogy legnagyobb számban közöttük találjuk a régi (16–19. századi) görög diaszpóra már elmagyarosodott leszármazottait és a polgárháborús menekültek atomizálódott szórványainak második, harmadik generációját. A településtípusok között kirajzolódó arányokat a görögöknél 13,5 százalékponttal, a többi kisebbségnél csak 0,7–8,5 százalékponttal módosítják a különböző kérdőpontokra adott válaszok eltérései. Itt is az ukránok mutatják a legkiegyenlítettebb képet (0,7–1,0 százalékpont az eltérések mértéke).

A mikrokisebbségek településszerkezete és jelentősebb szállásterületei[79]

Bolgárok

A 2001-es népszámlálás bolgár nemzetiségűeket és bolgár anyanyelvűeket egyaránt 203 településen, bolgár kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőket 224 településen talált. A bolgár *nemzetiségűek* által lakott települések közül 23 fővárosi kerület, 98 város, 82 község, bolgár *anyanyelvűek* között ugyanez a megoszlás: 23 – 102 – 78; bolgár *kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők* között 23 – 99 – 102.

Bolgárok településenkénti átlagos lélekszáma a fővárosban 34 – 32 – 42; megyeszékhelyeken 11 – 9 – 16; egyéb városokban 3 – 3 – 3; községekben 2 – 2 – 2 fő. Országos átlaguk 6,7 – 6,4 – 7,6 fő/település.

A helyi népességen belüli arányuk csupán a Pest megyei Lóréven haladja meg az 1%-ot, ahol a 307 főnyi népességből nyolcan vallották magukat bolgár nemzetiségűnek (a falu lakosságának 2,6%-a), de bolgár anyanyelvűnek csak ketten, kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőnek pedig hárman. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Martonyiban a

[79] Itt a szövegben csak a nemzetiséget vallók, az anyanyelvi népesség és a kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők adatait közlöm. A szóismétlések elkerülése és a szöveg rövidítése érdekében felsorolásoknál a vonatkozó adatokat az előző mondatban olvasható sorrendben írom egymás mellé úgy, hogy közéjük kötőjelet teszek. Például: azt a mondatot, hogy „az adott településen 52 bolgár nemzetiségű, 42 bolgár anyanyelvű, 62 bolgár kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődő élt", így rövidítem: 52 – 42 – 62. A százalékértékeket, illetve az átlagszámokat többnyire egész számokra kerekítem.

13. táblázat. Bolgárok

	Nemzetiség	Anyanyelv	Kulturális kötődés
Lélekszám: 1–4 fő			
Települések száma	151	153	168
Az összes bolgárok lakta település százalékában	74,4	75,4	75,0
Itt élő bolgárok lélekszáma	167	230	257
Az összes bolgár százalékában	12,3	17,7	15,2
Lélekszám: 5–19 fő			
Települések száma	31	26	28
Az összes bolgárok lakta település százalékában	15,3	12,8	12,5
Itt élő bolgárok lélekszáma	303	205	222
Az összes bolgár százalékában	22,3	15,8	13,1
Lélekszám: 20–49 fő			
Települések száma	16	19	22
Az összes bolgárok lakta település százalékában	7,9	9,4	9,8
Itt élő bolgárok lélekszáma	490	539	740
Az összes bolgár százalékában	36,1	41,5	43,7
Lélekszám: 50–99 fő			
Települések száma	5	5	6
Az összes bolgárok lakta település százalékában	2,5	2,5	2,7
Itt élő bolgárok lélekszáma	348	325	474
Az összes bolgár százalékában	25,6	25,0	28,0

bolgár kulturális kötődéséről nyilatkozó öt személy a falu népességének közel 1%-át teszi ki. Arányuk a Pest megyei Halásztelken 0,7%, Piliscséven 0,4%; máshol csak tíz- vagy százezrelékekben mérhető. Bolgárok szempontjából a legjelentősebb települések: Budapest III., XI., XIV. és XXI. kerülete, továbbá Halásztelek és Debrecen. Ezek a helységek (talán a XI. kerület kivételével) a kertészkolóniának már az első világháború előtt is fontos szállásterületei voltak, sőt, Debrecenben már 1690-ben is feljegyeztek 10-nél több bolgár családot,[80] olyanokat tehát, akik még a második betelepülési hullám idején érték el hazánk mai területét. 2001-ben a III. kerületben 72 – 61 – 92; a XI. kerületben 76 – 79 – 91; a XIV. kerületben (Zuglóban) 86 – 71 – 95; a XXI. kerületben (Csepelen) 64 – 61 – 75; Halásztelken 50 – 53 – 55; Debrecenben 15 – 12 – 66 bolgárt számláltak.

Az 1990-es és a 2001-es népszámlálás adatainak összehasonlítására csupán anyanyelvi tekintetben s csak a fővárosi kerületek vonatkozásában nyílik lehetőség. A bolgár anyanyelvű népesség tíz év alatt mintegy 3%-kal fogyott a fővárosban. Ez kisebb mérvű a bolgár népességcsökke-

[80] Gjurov 1998. 5–9.

nés országos átlagánál, amely 5%-os volt. 13 kerületben nőtt, 9 kerületben fogyott a számuk, az egyik kerületben (a VI.-ban) pedig azonos volt a 10 évvel ezelőttivel. Különösen nagy mértékű volt az emelkedés az V., a VIII., a XII. és a XVII. kerületben. A IX., XIV., XX. XXI. és XXIII. kerületi fogyás – a mértékén túl – azért szúr szemet, mert a főváros ezen kerületei hagyományos bolgár szállásterületnek számítottak. Ráadásul éppen a IX. kerületben koncentrálódnak a magyarországi bolgárok legfontosabb intézményei (templomuk, kulturális központjuk, országos és fővárosi önkormányzatuk, kutatóintézetük). Erre azért is érdemes felfigyelni, mert a lengyelek esetében is hasonló jelenségnek lehetünk szemtanúi. A bolgárok fővároson belüli hagyományos allokációja tehát egyre inkább felbomlóban van, s itteni elhelyezkedésük módosulásának irányára (a kis mértékű fogyás mellett) a kerületek közötti határozott kiegyenlítődés a jellemző.

Görögök

Görögöket 2001-ben 174 – 135 – 503 településen regisztráltak. Görög *nemzetiségűek* 23 fővárosi kerületben, 80 városban, 72 községben élnek. *Anyanyelvi* népességük ebből a szempontból: 23 – 56 – 56; a görög *kulturális értékekhez kötődők* esetében 23 – 164 – 316.

Településenkénti átlagos lélekszámuk a fővárosban 66 – 52 – 137; a megyeszékhelyeken 21 – 15 – 66; egyéb városokban 3 – 3 – 6; községekben 6 – 6 – 3 fő. Országos átlaguk 14 – 14 – 12 fő/település.

Népességi hányaduk egyetlen helységben haladja meg az 1 százalékot: ez a település a Fejér megyei Beloiannisz, ahol 2001-ben a falu népességének 23,8 – 21,9 – 23,8 százaléka vallotta magát görög kötődésűnek. Itt tömörül a magyarországi görögök 14 – 11 – 4 százaléka.

2001-ben összesen 20 olyan település volt, ahol lélekszámuk a nemzetiségi kötődés valamely aspektusában elérte vagy meghaladta a 100-at. Ebben a 20 helységben tömörül nemzetiséget valló és anyanyelvi népességük 3/4-e. A görög nemzetiségűek allokációjára még ma is jellemző területi koncentráltság főként a második diaszpóra letelepítésének körülményeiben leli magyarázatát. 1953-ban a Budapesten tartózkodó 3119 emigráns legnagyobb része a VIII. és a X. kerület határán, a Kőbányai út és a Hungária körút sarkán lévő *dohánygyári telepen* zsúfolódott össze. Itt élt 400 család, több mint 2000 ember. A dohánygyári kolónia felszámolása során (1959 és 1966 között) a görög családok részére Budapesten 367 lakást utaltak ki (a IX. kerületben 65-öt, a X. kerületben 69-et, a XIV. kerületben 54-et, a XVIII. kerületben 71-et),[81] s ekkoriban kerültek nagyobb számban Pécsre is. *Ezek a kerületek és Pécs ma is a legjelentősebb településeik közé tartoznak.*

[81] MOL 288-32/49. öe. – Sioylas.

14. táblázat. Görögök

	Nemzetiség	Anyanyelv	Kulturális kötődés
Lélekszám: 1–4 fő			
Települések száma	122	94	378
Az összes görögök lakta település százalékában	70,1	69,6	75,1
Itt élő görögök lélekszáma	204	142	632
Az összes görög százalékában	8,1	7,4	10,3
Lélekszám: 5–19 fő			
Települések száma	26	18	77
Az összes görögök lakta település százalékában	14,9	13,3	15,3
Itt élő görögök lélekszáma	252	195	672
Az összes görög százalékában	10,0	10,2	10,9
Lélekszám: 20–49 fő			
Települések száma	10	12	16
Az összes görögök lakta település százalékában	5,7	8,9	3,2
Itt élő görögök lélekszáma	330	416	512
Az összes görög százalékában	13,2	21,7	8,3
Lélekszám: 50–99 fő			
Települések száma	8	6	12
Az összes görögök lakta település százalékában	4,6	4,4	2,4
Itt élő görögök lélekszáma	533	419	797
Az összes görög százalékában	21,2	21,8	13,0
Lélekszám: 100 fő fölött			
Települések száma	8	5	20
Az összes görögök lakta település százalékában	4,6	3,7	4,0
Itt élő görögök lélekszáma	1190	749	3527
Az összes görög százalékában	47,4	39,0	57,4

A görögök másik legnagyobb kolóniája az 1950–1951-ben számukra és általuk épített faluban, a Fejér megyei Beloianniszban volt. Itt 1953-ban 1800–1900 menekült (az emigránsok negyede), de még 1967-ben is 1226 fő, a görögök 28,2%-a lakott.[82] 1967-ben a főváros és Beloiannisz mellett Miskolcon 250-en, Pécsett 100-an, Debrecenben 5-en, Szegeden 8-an éltek.[83] 2001-re az említett fővárosi kerületek, Beloiannisz, Miskolc és Pécs jelentősége megmaradt, Debrecen és Szeged jelentősége pedig a sokszorosára nőtt. Pécs, Debrecen és Szeged görög kultúrához kötődő népességének viszonylag magas száma magyarázható a polgárháborús görög diasz-

[82] MOL 276-98/127. öe. – Sioylas.
[83] MOL 288-32/49. öe. – Sioylas.

póra második és harmadik generációjának országon belül migrációjával, Debrecené és Szegedé ezen felül még az első diaszpóra maradékainak jelentkezésével is, hiszen ezek a városok az elődök életében kiemelkedő szerepet játszottak.

Az első diaszpóra utódainak jelentkezésére utaló nyom az is, hogy ismert szállásterületeik közül olyan, köztük kisebb településeken is regisztráltak görögöket, ahová legalábbis 1967-ig az újabb diaszpóra tagjai még nem jutottak el. Természetesen az azóta eltelt 36 év alatt sokfelé költözhettek a korai időszakban nagyon is koncentráltan elhelyezett polgárháborús menekültek és utódaik. Mégis érdemes megemlíteni, hogy régi görög telepesek Caruha Vangelio által felsorolt,[84] Magyarország mai területére eső 81 települése közül 59-ben még 2001-ben is találtak hellén kötődésűeket. E települések közül 20-ban a második diaszpóra menekültjei is megtelepedtek még 1967 előtt. Ezeket leszámítva, a maradék 39 településen, 39 görög anyanyelvűt, 78 görög nemzetiségűt és 400 görög kulturális kötődésű személyt számláltak. Az arányok is arra vallanak, hogy az itt élők

15. táblázat. Települések, ahol 100-nál több görög kötődésű él

Település	Nemzetiség	Anyanyelv	Kulturális kötődés
Beloiannisz	273	259	273
Budapest, XIV.	198	151	341
Budapest, IX.	148	127	212
Budapest, XI.	129	110	227
Miskolc	118	83	198
Budapest, X.	115	102	171
Budapest, XVIII.	106	74	168
Budapest, XIII.	103	76	257
Budapest, VIII.	90	73	155
Budapest, III.	88	59	204
Pécs	65	54	142
Budapest, II.	63	43	147
Budapest, VI.	61	41	108
Budapest, IV.	56	39	184
Budapest, XV.	54	45	156
Szeged	49	30	140
Budapest, XIX.	43	36	110
Budapest, VII.	37	32	117
Budapest, XXI.	31	23	104
Debrecen	30	26	113
Összesen	1857	1483	3527
Görögök százalékában	74,0	77,2	57,4

[84] Caruha 1998. 8.

között nagy valószínűséggel nem csupán a politikai emigránsok utódaival kell számolni.

Az 1967-ben még 72 fős tatabányai görög kolónia jelentősége fokozatosan süllyedt, bár 2001-ben 87 görög kulturális kötődésű személyt regisztráltak itt, de a nemzetiséget vallók száma már csak 26, az anyanyelvi népességé pedig 18. A nemzetiségi mutatók arányainak helyi konfigurációjában minden bizonnyal az elmúlt 35 év természetes demográfiai és intergenerációs asszimilációs folyamatai mutatkoznak meg.

A legkompaktabb görög közösség még ma is a beloianniszi, ahol alig van eltérés a különböző etnikai mutatók között. A település görög népességének fogyása nem asszimilációs folyamatok eredménye, hanem az elvándorlás és a repatriálás következménye volt. Az eredetileg kizárólag görögök lakta falu jelenleg 1185 fős népessége ma már többségében későbbi (nem görög) betelepülőkből áll, ami nem változtat azon, hogy a csoport reprodukciójának, etnikai sajátosságai megőrzésének és speciális érdekei érvényesítésének a feltételei talán itt a legkedvezőbbek.

A fővárosi görög *anyanyelvűek* száma 1990 és 2001 közötti tíz év alatt 13%-kal gyarapodott, valamivel csekélyebb ütemben, mint országosan (17%). A bolgárokéhoz hasonló területi kiegyenlítődés ment végbe a görögök fővárosi elhelyezkedésében is. Budán nagyobb volt a népességnövekedés aránya, mint Pesten. A hat budai kerületből ötben növekedést, egyik kerületben stagnálást regisztrálhattunk. Pesten tizenkét kerületben emelkedett, ötben csökkent a görög anyanyelvűek száma. A legnagyobb arányú emelkedések a viszonylag kisebb görög népességű kerületekben következtek be, míg a korábban legjelentősebb kolóniákon (Kőbányán, Zuglóban, Pestszentlőrincen) visszaesést, illetve stagnálást (XI. kerület) figyelhetünk meg. A visszaesés ellenére továbbra is Zuglóban lakik a legtöbb görög anyanyelvű Budapesten.

Lengyelek

A legutóbbi népszámlálás lengyel *nemzetiségűeket* 464 településen (23 fővárosi kerületben, 160 városban, 281 községben), lengyel *anyanyelvűeket* 452 településen (23 – 149 – 280), lengyel *kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőket* 537 településen (23 – 176 – 338) talált. Településenkénti átlagos lélekszámuk a fővárosban 52 – 46 – 72; megyeszékhelyeken 31 – 25 – 43; egyéb városokban 5 – 4 – 5; községekben 2 – 1,7 – 2 fő. Országos átlaguk 6,4 – 5,7 – 7,4 fő/település.

Településszerkezetük a bolgárokénál és a görögökénél szórtabb: több helységben, de helységenként kisebb számban élnek.

Három olyan település van, ahol a nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődés alapján arányuk meghaladja a népesség 1%-át: Füzér (9 fő, 1,55%), Felsőkelecsény (14 fő, 3,47%) és Ládbesenyő (40 fő, 11,83%). Mind a három Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kistelepülés.

16. táblázat. Lengyelek

	Nemzetiség	Anyanyelv	Kulturális kötődés
Lélekszám: 1–4 fő			
Települések száma	355	349	408
Az összes lengyelek lakta település százalékában	76,5	77,2	75,8
Az itt élő lengyelek lélekszáma	574	541	621
Az összes lengyel százalékában	19,4	21,0	15,6
Lélekszám: 5–19 fő			
Települések száma	73	72	85
Az összes lengyelek lakta település százalékában	15,7	15,9	15,8
Az itt élő lengyelek lélekszáma	642	626	714
Az összes lengyel százalékában	21,7	24,3	17,9
Lélekszám: 20–44 fő			
Települések száma	21	20	23
Az összes lengyelek lakta település százalékában	4,5	4,4	4,3
Az itt élő lengyelek lélekszáma	673	658	776
Az összes lengyel százalékában	22,7	25,5	19,5
Lélekszám: 50–99 fő			
Települések száma	13	10	15
Az összes lengyelek lakta település százalékában	2,8	2,2	3,0
Az itt élő lengyelek lélekszáma	861	647	1175
Az összes lengyel százalékában	29,1	25,1	29,5
Lélekszám: 100 fő fölött			
Települések száma	2	1	6
Az összes lengyelek lakta település százalékában	0,4	0,2	1,1
Az itt élő lengyelek lélekszáma	212	108	697
Az összes lengyel százalékában	7,2	4,2	17,5

A *nemzetiséghez* tartozást vallók települései közül csupán Ládbesenyő tartozik ebbe a csoportba (szintén 11,83%-os lengyel népességi aránnyal), míg a lengyel *anyanyelvűek* aránya sehol sem éri el ezt a tömörülési szintet.

A legjelentősebb (*50-nél több* lengyel *nemzetiségűt* magukba fogadó) települések közül 12 budapesti kerület, 3 megyei jogú város. Sorrendjüket a *17. táblázat* mutatja.

A kulturális kötődésűek nagy száma miatt az előbbiek mellett meg kell említenünk még további hat települést (lásd *18. táblázat*).

A dualizmus korabeli szociális migráció egykori célterületei is indokolhatják Miskolc, Budapest, a fővároson belül Kőbánya (X. kerület) és Angyalföld (XIII. kerület) jelenlegi pozícióját. Egykori csepeli (XXI. kerület) kolóniájuk, úgy tűnik, szinte feloldódott. A tatai szénmedence és Nógrád egykor jelentős lengyel bányászkolóniái (Tatabánya, Tata, Dorog, illetve Salgótarján) a ma már nem tartoznak legjelentősebb szállásterületeik

17. táblázat. Települések, ahol 50-nél több lengyel él

Település	Nemzetiség	Anyanyelv	Kulturális kötődés
Budapest, III	110	108	135
Budapest, XI.	102	90	145
Budapest, IV.	85	67	103
Budapest, II.	81	74	106
Budapest, XIV.	79	58	100
Budapest, XIII.	76	73	108
Szeged	71	52	89
Pécs	70	60	99
Budapest, X.	69	61	92
Budapest, XVIII.	62	55	81
Miskolc	60	46	83
Budapest, XV.	57	57	79
Budapest, VIII.	51	39	85
Budapest, VII.	50	41	70
Budapest, XVII.	50	41	70
Összesen	1073	922	1445
Lengyelek százalékában	36,2	35,7	36,3

18. táblázat. Települések, ahol 50-nél kevesebb lengyel él

Település	Nemzetiség	Anyanyelv	Kulturális kötődés
Debrecen	46	44	80
Székesfehérvár	47	40	71
Budapest, XIX.	37	35	63
Budapest, XII.	31	32	58
Győr	45	35	55
Budapest, V.	35	33	52
Összesen	241	219	379
Lengyelek százalékában	8,1	9,3	6,1

közé. Szeged, Pécs, Székesfehérvár, Győr vonzása az utóbbi évtizedekben erősödhetett fel. Érdemes megemlíteni, hogy az Ursula Kaczmarek és Kapronczay Károly által említett 33 régi lengyel település[85] közül a legutóbbi népszámlálás 21 helyen talált lengyel kötődésűeket. Ezek között van a három budapesti kerület (X., XIII., XXI.) és néhány nagyobb város is (Tatabánya, Veszprém, Miskolc, Salgótarján), melyek gravitációs ereje az újabb bevándorlókat is magához vonzhatta, de találunk köztük kis-

[85] Kaczmarek 1996. 102–109.; Kapronczay 1998. 9–18.

városokat, községeket és egészen kicsiny falvakat is, melyekben minden bizonnyal folyamatos a régi lengyel népesség jelenléte. A 21 településen 306 lengyel anyanyelvűt, 416 lengyel nemzetiségűt és 543 lengyel kulturális kötődésűt számláltak.

A *budapesti* lengyel *anyanyelvűek* 1990 és 2001 között 40%-os fogyása meghaladta országos szinten mért létszámcsökkenésük mértékét, amely 32%-os volt. Különösen meglepő, hogy Kőbányán, ahol a 19. század derekától kezdődően mindig a legnépesebb hazai lengyel kolónia élt, ahol ma országos önkormányzatuk székhelye van, s ahol plébániájuk áll: számuk tíz esztendő alatt 80%-kal (!) csökkent. De ehhez hasonló iramban fogyatkoztak a korábban jelentős számú lengyel populációt magukba fogadó többi kerületben is: Csepelen, Óbudán és a XI. kerületben. A hagyományos lengyel szállásterületek közül csupán Angyalföldön gyarapodott a népességük. A 23-ból csupán 11 kerületben lehet létszámnövekedést elkönyvelni, olyan körzetekben, amelyeket eddig viszonylag gyéren laktak. Az I. kerületben stagnálást, máshol visszaesést tapasztalunk. A lengyelek esetében a kerületek közötti lélekszám-kiegyenlítődés fővárosi szinten drámai fogyással párosult. A népszámlálási eredmények alapján a lengyelek hagyományos fővárosi településszerkezete szétzilálódni látszik. E zuhanásszerű népfogyatkozás hátterében még arról sem lehet szó, hogy a korábban lengyel *anyanyelvet* vallók közül sokan most inkább lengyel *nemzetiségűnek* vagy *kulturális kötődésűnek* jelentették volna ki magukat, élve a 2001-es népszámlálás differenciáltabb válaszadási lehetőségével. Ugyanis 2001-ben a lengyel nemzetiséget, de még a lengyel kulturális értékeket, tradíciókat magukénak vallók száma (1185, illetve 1650 fő) is alatta maradt a korábbi 1762 lengyel anyanyelvűnek.

Örmények

2001-ben örmény *nemzetiségűeket* 128 településen (22 fővárosi kerületben, 60 városban, 46 községben), örmény *anyanyelvűeket* 86 településen (21 – 38 – 27), örmény *kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőket* 156 településen (22 – 64 – 70) regisztráltak. Településenkénti átlagos lélekszámuk a fővárosban 16,6 – 7,7 – 22,2; megyeszékhelyeken 6,9 – 4,6 – 9,5; egyéb városokban 1,6 – 1,7 – 1,6; községekben 1,5 – 1,0 – 1,7 fő. Országos átlaguk 4,8 – 3,4 – 5,4 fő/település.

Csekély lélekszámuk miatt az örmények településszerkezetét nehéz összehasonlítani az eddig tárgyalt kisebbségekével. Szinte kizárólag olyan településeken élnek, ahol létszámuk egyenként nem éri el az 50 főt.

Csak a kulturális identitás alapján örményként azonosítottak száma haladta meg egyetlen településen az 50 főt (Budapest XI. kerületében). Népességbeli arányuk sehol sem éri el a 0,08%-ot. Vidéken csupán két olyan település van, ahol 20 fölötti a örményekhez sorolt népesség száma (Deb-

19. táblázat. Örmények

	Nemzetiség	Anyanyelv	Kulturális kötődés
Lélekszám: 1–4 fő			
Települések száma	97	72	116
Az összes örmény lakta település százalékában	75,8	83,7	74,4
Örmények száma	141	118	156
Az összes örmény százalékában	22,7	40,1	18,7
Lélekszám: 5–19 fő			
Települések száma	26	12	28
Az összes örmény lakta település százalékában	20,3	14,0	17,9
Örmények száma	297	115	279
Az összes örmény százalékában	47,9	39,1	33,4
Lélekszám: 20–49 fő			
Települések száma	5	2	11
Az összes örmény lakta település százalékában	3,9	2,3	7,1
Örmények száma	182	61	338
Az összes örmény százalékában	29,4	20,7	40,4

recenben és Nyíregyházán), de itt is csak a kulturális kötődés kritériuma alapján. Nemzetiség, anyanyelv és nyelvhasználat tekintetében viszont egyetlen ilyen vidéki települést sem találtak a népszámlálás során.

Anyanyelv szerint Kőbánya és Angyalföld áll az örmények lakta települések élén. Nemzetiséghez tartozás alapján már öt olyan helységet írtak

20. táblázat. Települések, ahol örmények élnek

Település	Nemzetiség	Anyanyelv	Kulturális kötődés
Budapest, XI.	48	13	63
Budapest, X.	42	38	36
Budapest, XIII.	40	23	43
Budapest, II.	30	4	47
Budapest, XIV.	22	7	34
Budapest, III.	19	3	24
Nyíregyháza	19	10	21
Budapest, XII.	19	3	39
Budapest, V.	16	10	23
Budapest, VIII.	14	10	23
Debrecen	14	5	28
Budapest,VII.	13	4	20
Összesen	296	130	401
Összes százalékában	47,4	44,2	47,9

össze (valamennyi budapesti kerület), amelyben 20-nál több örmény él. Kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődés szerint 12, egyenként 20 vagy annál több örménynek otthont adó települést találunk. Közöttük 10 fővárosi kerület, 2 megyeszékhely.

1990-ben még csak 11 budapesti kerületben regisztráltak örmény anyanyelvűeket, 2001-ben viszont már 21-ben. A növekedés különösen a pesti oldalon volt látványos, ahol 10 év alatt meghétszereződött az örmény anyanyelvű népesség. (Budán „csak" a négyszeresére emelkedett.) Különösen Kőbányán, Kispesten, Angyalföldön, Újpesten, Józsefvárosban és a XI. kerületben volt jelentős a népesség gyarapodása. Mindazonáltal: a kicsiny és szórt népesség miatt egyelőre anakronizmus lenne „örmény tömbök"-ről beszélni.

A fővárosi kerületi adatok az örmény anyanyelvűek számának robbanásszerű emelkedéséről tanúskodnak. Ennek értelmezésére egyelőre nem vállalkozhatunk, ugyanis nem ismerjük a népességnövekedés forrásait. Amíg nem állnak rendelkezésünkre a belső migráció és a bevándorlás adatai, nem lehet állást foglalni abban a kérdésben, hogy mennyiben köszönhető ez a jelenség az etnikai identitás revitalizációjának s mennyiben a vidékről, illetve az országon kívülről idevándorolt örmények megjelenésének.

Ruszinok

2001-ben a népszámlálás ruszin *nemzetiségűeket* 251 településen (22 fővárosi kerületben, 111 városban, 118 községben), ruszin *anyanyelvűeket* 268 településen (22 – 117 – 129), ruszin *kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőket* 254 településen (23 – 111 – 120) talált.

A ruszinok átlagos tömörülése a fővárosban 20 – 17 – 21; megyeszékhelyeken 9 – 12 – 12; egyéb városokban 3 – 3 – 3; községekben 2 – 2 – 3 fő településenként. Országos átlaguk 4,4 – 4,2 – 5,1 fő/település.

Népességen belüli arányuk Komlóskán kulturális kötődés alapján megközelíti a 30%-ot (29,4%), Tolcsván meghaladja (nemzetiség szerint) az 1%-ot (1,2%).

A ruszinok lélekszáma csupán a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Komlóskán és Budapest XIII. kerületében haladja meg az 50 főt. A 20–49 fő/település nagyságrendben (mind a három kérdőpontot figyelembe véve) összesen 19 helységet találtunk (lásd *22. táblázat*).

Paládi-Kovács Attila 1973-ban arról számolt be, hogy az északkeleti végek régi ruszin lakta települései közül akkoriban már csak húsz faluban lehetett ruszinul értő és beszélő emberekkel találkozni.[86] Az Előzmények

[86] Paládi-Kovács 1973. 329., 358–359. Sasvári László szerint ez idő tájt ilyen település volt Komlóska, Kány, Perecse, Rakaca, Irota, Viszló, Múcsony, Oroszgadna, Abaújszolnok, Nyírbéltek, Penészlek, Máriapócs, Nyíracsád, Nyíradony stb. Sasvári 2002. 98–99.

21. táblázat. Ruszinok

	Nemzetiség	Anyanyelv	Kulturális kötődés
Lélekszám: 1–4 fő			
Települések száma	198	206	192
Az összes ruszinok lakta település százalékában	78,9	76,9	75,6
Ruszinok száma	313	304	306
Az összes ruszin százalékában	28,5	27,3	23,7
Lélekszám: 5–19 fő			
Települések száma	40	51	43
Az összes ruszinok lakta település százalékában	15,9	19,0	16,9
Ruszinok száma	395	483	406
Az összes ruszin százalékában	36,0	43,4	31,4
Lélekszám: 20–49 fő			
Települések száma	11	9	17
Az összes ruszinok lakta település százalékában	4,4	3,4	6,7
Ruszinok száma	277	219	430
Az összes ruszin százalékában	25,2	19,7	33,3
Lélekszám: 50–99 fő			
Települések száma	2	2	2
Az összes ruszinok lakta település százalékában	0,8	0,7	0,8
Ruszinok száma	113	107	150
Az összes ruszin százalékában	10,3	9,6	11,6

című fejezetben említett 94 Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei ruszin település közül a legutóbbi népszámláláson már csak 17-ben számláltak olyanokat, akik vagy az anyanyelv, vagy a nemzetiség, vagy a kulturális kötődés, vagy a nyelvismeret alapján a ruszinokhoz kapcsolták magukat. Ezek közül 2-ben ruszinok, 2-ben ruszinok *és* ukránok, 3-ban ruszinok *és* szlovákok, 10-ben ruszinok, szlovákok és ukránok éltek együtt. Érdemes felsorolni ezt a 17 községet (lásd *23. táblázat*).

Legjelentősebb mai településeik fentebbi listáján az utóbbiak közül csupán Komlóska, Tolcsva, Sátoraljaújhely és Nyíregyháza szerepel. A régi ruszin települések közül *további* 22 helyen „ukrán", 7 helyen „szlovák", 8 helyen vegyesen „ukrán" és „szlovák" kötődésű személyeket írtak össze. Ha figyelembe vennénk a ruszinok számbavételével, illetve a rájuk vonatkoztatott etnonimek használatával kapcsolatos már említett zavarokat, akkor még azt is gondolhatnánk, hogy a régi 94 település közül végül is nem 17, hanem 54 helyen bukkantak fel olyan személyek, akiknek, pontosabban felmenőiknek, *talán* közük lehetett a régi ruszinsághoz.

Ugyanekkor, 2001-ben, a ruszinsághoz kötődés valamilyen formájáról számot adó embereket összesen 364 helységben jegyeztek fel. Ezek túl-

22. táblázat. Települések, ahol a ruszinok lélekszáma 20-nál több

Település	Nemzetiség	Anyanyelv	Kulturális kötődés
Komlóska	60	51	97
Budapest, XIII.	53	56	53
Budapest, XI.	34	25	38
Budapest, IV.	31	27	36
Budapest, VIII.	28	29	27
Budapest, V.	26	23	32
Budapest, II.	26	21	21
Budapest, XIV.	24	14	29
Budapest, VI.	23	21	22
Tolcsva	23	10	16
Budapest, XVIII.	22	20	23
Budapest, IX.	20	17	26
Budapest, III.	20	18	29
Szeged	19	19	20
Budapest, XX.	18	15	21
Budaörs	17	14	20
Veszprém	16	28	19
Budapest, X.	15	16	21
Kecskemét	13	25	23
Nyíregyháza	13	17	22
Sátoraljaújhely	7	4	20
Összesen	508	470	615
Összes százalékában	46,2	42,2	47,6

nyomó része (95%-a) nem tartozik a ruszinok hagyományos települései közé. Veszprém, Kecskemét, Szeged például először csak az 1941-es népszámláláson jelent meg úgy, mint viszonylag jelentősebb ruszin lakta település. Budaörs az utóbbi évtizedekben, talán a németek kitelepítése után vagy még később válhatott a ruszin szempontból feljegyzésre érdemes települések közé.

Talán nem érdektelen, hogy a ruszinok által érintett összesen 364 település közül 274-ben (75,3%) ukránokkal élnek együtt, tehát a kétféle etnonimet használó populáció a ruszinok lakta vidékeken igen jelentős mértékben (zömmel városokban!) átfedi egymást. Bár ehhez hozzá kell fűzni, hogy a szóban forgó 274 helység az ukrán lakta településeknek csupán egynegyede, egyötöde.

23. táblázat. Ruszinok lélekszáma régi településeiken, 2001-ben

Település	Anyanyelv	Nemzetiség	Kulturális kötődés
Bekecs		1	
Emőd			1
Forró		4	4
Komlóska	51	60	97
Miskolc	11	9	15
Múcsony	1	4	9
Pere	1	1	1
Sajópálfala		1	
Sajópetri		1	
Sárospatak		3	2
Sátoraljaújhely	4	7	20
Szikszó			1
Vajdácska			1
Ajak	1		
Nyíregyháza	17	13	22
Nyírgyulaj	1	1	1
Nyírkáta (Gebe)		1	1
Összesen	87	106	175

Ukránok

Ukrán *nemzetiségűeket* 913 helységben (23 fővárosi kerületben, 225 városban, 665 községben), ukrán *anyanyelvűeket* 900 (23 – 225 – 652), ukrán *kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődő* személyeket 874 településen (23 – 224 – 627) regisztráltak. Településenkénti átlagos lélekszámuk a fővárosban 62 – 58 – 57; megyeszékhelyeken 55 – 56 – 55; egyéb városokban 7 – 7 – 6; községekben 1,8 – 1,8 – 1,7 fő. Országos átlaguk 5,6 – 5,4 – 5,5 fő/település.

A mikrokisebbségek közül az ukránok vannak jelen a legtöbb helységben, Magyarország minden harmadik-negyedik településén. Emiatt, tekintélyes összlétszámuk ellenére, településenkénti átlagos lélekszámuk kisebb, mint a görögöké, a bolgároké és a lengyeleké, bár a nagyvárosokban éppen az ukránok mutatják a legnagyobb, viszont falvakban a legalacsonyabb átlagos tömörülést. Népességbeli arányuk semmilyen vonatkozásban és egyik településen sem éri el az 1%-ot.

A legjelentősebb vidéki ukrán település Nyíregyháza, de nem sokkal marad el tőle a másik tiszántúli nagyváros, Debrecen sem. A 100-nál több ukránt számláló települések sorába még négy budapesti kerület tartozik. Ötven főt meghaladó ukrán népességet írtak össze további 11 fővárosi kerületben, 7 megyeszékhelyen (Szeged, Pécs, Miskolc, Székesfehérvár, Kecskemét, Veszprém, Békéscsaba), valamint egy közepes városban (Cegléden).

A legjelentősebb ukrán szállásterületeket felsoroló lista nem csupán azzal hívja fel magára a figyelmet, hogy (Cegléd kivételével) csak a főváros és a megyeszékhelyek szerepelnek rajta, hanem azzal is, hogy újabb tanubizonyságát adja az ukrán népcsoport belső koherenciájának. Mindössze nyolc olyan település van a 25 közül, ahol az ukránok nemzetiségi és anyanyelvi népessége között +/–10%-nál nagyobb az eltérés, s végeredményben a két számoszlop közötti különbség csupán 1,6%. A nemzetiségi és a kulturális kötődésű népesség száma közötti differencia sem nagyobb 4,7%-nál, viszont az összes többi népcsoporttól eltérően itt a nemzetiséget vallók vannak többségben. A felsorolt településeken magukat ukránként azonosítókról végső soron az a benyomásunk, hogy *túlnyomó többségük* első vagy második generációs bevándorló lehet, akik számára a nemzetiségi hovatartozás nem kérdéses, még azon keveseknél sem, akik már nem az ukránt vallják anyanyelvüknek. Amíg nem ismerjük a külön-

24. táblázat. Ukránok

	Nemzetiség	Anyanyelv	Kulturális kötődés
Lélekszám: 1–4 fő			
Települések száma	737	724	710
Az összes ukránok lakta település százalékában	80,7	80,4	81,2
Ukránok száma	1211	1181	1160
Az összes ukrán százalékában	23,9	24,2	24,3
Lélekszám: 5–19 fő			
Települések száma	122	127	114
Az összes ukránok lakta település százalékában	13,4	14,1	13,0
Ukránok száma	1052	1077	1001
Az összes ukrán százalékában	20,7	22,0	20,9
Lélekszám: 20–49 fő			
Települések száma	30	30	28
Az összes ukránok lakta település százalékában	3,3	3,3	3,2
Ukránok száma	903	983	901
Az összes ukrán százalékában	17,8	20,1	18,9
Lélekszám: 50–99 fő			
Települések száma	18	15	18
Az összes ukránok lakta település százalékában	2,0	1,7	2,1
Ukránok száma	1201	1141	1259
Az összes ukrán százalékában	23,7	23,4	26,3
Lélekszám: 100 fő fölött			
Települések száma	6	4	4
Az összes ukránok lakta település százalékában	0,7	0,4	0,5
Ukránok száma	703	503	458
Az összes ukrán százalékában	13,9	10,3	9,6

25. táblázat. A legjelentősebb ukrán települések 2001-ben

Település	Nemzetiség	Anyanyelv	Kulturális kötődés
Budapest, XI.	139	127	129
Nyíregyháza	136	139	117
Budapest, III.	116	114	106
Debrecen	112	123	106
Budapest, IV.	100	87	90
Budapest, XIV.	100	86	89
Szeged	93	97	91
Budapest, VIII.	87	88	70
Pécs	84	77	82
Miskolc	84	84	83
Budapest, II.	83	73	75
Budapest, X.	73	82	74
Cegléd	72	67	68
Kecskemét	67	67	67
Budapest, XIII.	65	81	76
Budapest, VII.	65	66	62
Székesfehérvár	60	71	62
Budapest, XVIII.	59	63	53
Budapest, IX.	54	49	59
Budapest, VI.	53	48	45
Budapest, XIX.	51	46	44
Budapest, XXII.	51	45	50
Veszprém	50	52	58
Budapest, XVI.	50	42	46
Békéscsaba	40	38	50
Összesen	1944	1912	1852
Összes százalékában	38,3	39,1	38,8

böző nemzetiségi kérdőpontokra adott válaszok valós korrelációját, csak találgathatjuk, hogy a mikrokisebbségek közül vajon miért csak ukránok esetében kisebb a kulturális kötődésűeknek a nemzetiséget vallókéhoz viszonyított száma. Talán több volt a kérdésre nem válaszolók száma; esetleg a válaszadók egy része (az idősebbek, a régebbi honosok közül) a ruszin hagyományokat jelölte volna meg, így is jelezvén többes kötődését? Egyelőre nem tudhatjuk.

A mikrokisebbségek etnikai térszerkezetének összehasonlítása önkormányzataik földrajzi elhelyezkedésével

Az 1994–1995-ben, 1998-ban és 2002-ben lezajlott választások tapasztalatai és eredményei szerint egyre erősödik a kisebbségi önkormányzatok szerepe a nemzetiségek közéletében. 1994–1995-ben az ukránokat kivéve valamennyi vizsgált népcsoportnak sikerült létrehoznia autonómiatestü-

26. táblázat. Bolgár települések, bolgár önkormányzatok

Települések, ahol 2001-ben a bolgárok száma	Települések száma*	Önkormányzatok száma		
	2001	1994–1995	1998	2002
1–4 fő	168	–	–	1
5–19 fő	28	–	1	4
20–49 fő	22	2	7	19
50 fő feletti	6	1	6	6
Összesen	224	3	14	30
Bolgárok aránya 1–5%	1	–	–	–

* Kulturális kötődés alapján.

leteit. Azóta a mikrokisebbségek helyi önkormányzatainak száma ciklusról ciklusra emelkedett: az 1994–1995. évi választások nyomán alakult 31-gyel szemben 1998-ban 102, 2002-ben pedig már 178 testületük működött. (Lásd a Függelék *I. táblázat*át!)

A három ciklus vizsgálata szerint kezdetben csak a nagyobb lélekszámú és/vagy a leghagyományosabbnak számító településeiken hozták létre önkormányzataikat. Népesebb közösségeik felől azután kisebb szórványaik irányába kezdett terjedni intézményhálózatuk úgy, hogy egyúttal jelentősebb településeiken is egyre bővült képviseleteik száma. 1998-ban 2 lengyel, 2002-ben 3 lengyel, 2 örmény és 4 ruszin önkormányzat olyan településeken alakult meg, ahol a 2001-es népszámlálás nem mutatott ki semmilyen vonatkozásban az adott közösséghez tartozásról nyilatkozó személyeket.

1994–1995-ben a *bolgárok* 6–8%-át képviselték önkormányzataik. 1998-ban már 42-43 százalékuk jutott képviselethez. Jelenleg a bolgár népesség 66%-át képviselik helyi szerveik.

Ma Budapesten 21, Pest megyében 3 (Halásztelek, Szigetszentmiklós, Dunaharaszti), Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 2 (Miskolc, Felsőzsolca), Baranya, Veszprém, Győr-Moson-Sopron és Hajdú-Bihar megyékben 1-1 önkormányzattal rendelkeznek (Pécs, Veszprém, Sopron, Debrecen), ami nagyjából-egészében megfelel etnikai térszerkezetük *regionális* arányainak. Budapest és Pest megye hagyományos súlya képviseleti rendszerükben is dominál.

Legnépesebb településeik mindegyikében van önkormányzatuk. A 20–49 fő/település nagyságrendi tartományban csupán Szegeden, illetve Budapest II. és X. kerületében hiányzik képviseletük. A 79 régi bolgár település közül 1994 és 2002 között 19 helyen volt (ma 18 helyen van) kisebbségi önkormányzat. Pécsi és miskolci közösségeik a népszámlálási eredmények szerint ma ugyan nem tartoznak a legnépesebbek közé (a 20–49 fő/település tartományba tartoznak), azonban egészen a második

világháborúig a bolgár kertészkolónia legfontosabb vidéki intézményi központjai voltak (bolgár ortodox templom, kápolna, egyesületi székhelyek, iskolák stb.). Halásztelek hagyományosan és aktuálisan is legfontosabb Pest megyei szállásterületük, Szigetszentmiklóssal és Dunaharasztival együtt.

Görögök 1994–1995-ben 5 önkormányzatot tudtak felállítani, melyek az első ciklusban népességük 10–14 százalékát képviselték. 1998-ban az előbbiek mellé további 13 önkormányzatot választottak, s így a görögök 46–62 százaléka jutott képviselethez. 2002-ben a 30 görög önkormányzat népességük 64–80 százalékát fedi.

27. táblázat. Görög települések, görög önkormányzatok

Települések, ahol 2001-ben a görögök száma	Települések száma*	Önkormányzatok száma		
	2001	1994–1995	1998	2002
1–4 fő	378	–	–	–
5–19 fő	77	–	–	1
20–49 fő	16	2	3	5
50–99 fő	12	–	2	5
100 fő felett	20	3	13	19
Összesen	503	5	18	30
Görögök aránya 5% alatt	1	–	1	1

* Kulturális kötődés alapján.

Ma a fővárosban a XII., a XXII. és a XXIII. kerületet kivéve valamennyi városrészben van önkormányzatuk. Vidéken 6 megyeszékhelyen, 2 egyéb városban és két faluban állt fel képviselőtestületük. Pest megyében Budaörs és Biatorbágy, Fejér megyében Beloiannisz falu, Komárom megyében Tatabánya, Baranya megyében Pécs, Győr-Moson-Sopron megyében Sopron, Tolna megyében Szekszárd, Csongrád megyében Szeged, Heves megyében Eger, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Miskolc került fel a görög önkormányzatok térképére.

Egerben még az első görög diaszpóra idején egyik legtekintélyesebb kompániájuk működött, ma itt 7 görög nemzetiségűt, 2 görög anyanyelvűt, 27 görög kulturális kötődésűt tartanak számon. Szekszárd és Sopron szintén az első diaszpóra egyik állomása volt, ma Szekszárdot 1 görög nemzetiségű, 1 görög anyanyelvű, 24 görög kulturális kötődésű lakja, Sopronban ugyanebben a sorrendben 11 – 5 – 32 görög él. Szeged és Miskolc mindkét görög diaszpóra életében szerepet játszott, s ma 140, illetve 200 görög kulturális kötődésű lakja. A második diaszpóra legjelentősebb szállásai Budapesten és Beloianniszban voltak. Utóbbi településen az első önkormányzati ciklus idején valószínűleg azért nem érezték szükségét

kisebbségi önkormányzat alakításának, mert a településnek amúgy is görög polgármestere volt, s a 260–280 főnyi görögség a települési önkormányzatban is megfelelő pozíciókkal rendelkezett. 1998 óta azonban itt is van önkormányzatuk. Budapesten a VIII. és a X. kerület határán volt dohánygyári tömegszállásuk, ennek felszámolása után a IX., XIII., XIV, XVIII. kerületben kaptak lakásokat, ma ezekben a kerületekben önkormányzataik működnek, s országos viszonylatban is a legnépesebb településeik közé tartoznak. Tatabánya és Pécs a második diaszpóra életében játszott fontos szerepet, Komárom megye székhelyén ma 26 – 18 – 87, Pécsett 65 – 54 – 142 görög él. Biatorbágy (Budaörshöz hasonlóan) a többnyire Budapesten dolgozó értelmiségiek és üzletemberek alvó városa. Biatorbágyon 1 görög anyanyelvű, 6 kulturális kötődésű, Budaörsön 27 görög nemzetiségű, 43 görög kulturális kötődésű él.

Intézményhálózatuk kiterjed (Debrecent kivéve) legjelentősebb településeik összességére, az 50–99 görög által lakott helységek 45%-ára, a 20–49 fő/települési osztály 31%-ára. A 20 főnél kevesebb görögöt számláló helységekben mindössze 1 településen (Biatorbágyon) van önkormányzatuk. Önkormányzatiságuk tehát főként legnépesebb megyéikben és településeiken virágzik.

Lakóhelyi eloszlásukhoz képest önkormányzataik száma Budapesten és Csongrád megyében túlreprezentált, Győr-Moson-Sopron és Heves megyében arányos, Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér, Komárom, Pest és Tolna megyében, valamint az önkormányzatokkal nem rendelkező többi megyében alulreprezentált. Az önkormányzatok által képviselt népesség aránya Budapesten, Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén és Csongrád megyében felülreprezentált, Komárom megyében majdnem arányos, Fejér, Győr-Moson-Sopron, Heves, Pest és Tolna megyében alulreprezentált.

Lengyelek 1994–95-ben 7 önkormányzatot alakíthattak azokon a településeken, ahol népességük 12,6–12,2 százaléka él. A bolgárokhoz hasonlóan akkoriban 423–569 főre jutott egy-egy képviseleti szervük. A három budapesti (XI., IV., XIV. kerület) közül egyik sem tartozott a lengyelek legrégebbi szállásterületei közé, ám 2001-ben már a legnépesebbek közé számítottak (a 2., 3., 5. helyet foglalták el a lengyel lakóhelyek ranglistáján). A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Emőd (Istvánmajor) és Ládbesenyő múltja a magyarországi lengyelek történetében (Kaczmarek szerint) a 18. századig nyúlik vissza, bár inkább úgy ismeretesek ezek a települések, mint az 1943-ban felszámolt Derenk utódtelepülései. Ládbesenyőn a legmagasabb a lengyel nemzetiségűek népességi aránya (40 ember, a lakosság 11,8%-a). Tatabánya a dualizmus idején a Komárom megyei lengyel bányászkolóniák egyike volt, s nem messze fekszik ettől Esztergom, ahová tovább migrálhattak ebből a populációból.

28. táblázat. Lengyel települések, lengyel önkormányzatok

Települések, ahol 2001-ben a lengyelek száma	Települések száma*	Önkormányzatok száma		
	2001	1994–1995	1998	2002
1–4 fő	407	–	4	5
5–19 fő	85	–	4	8
20–49 fő	24	4	10	17
50–99 fő	15	–	8	12
100 felett	6	3	4	5
Összesen	537	7	32	50
Lengyelek aránya 1–5%	2	–	1	1
Lengyelek aránya 5% alatt	1	1	1	1

*Kulturális kötődés alapján.

1998-ban közel ötszörösére (32-re) emelkedett önkormányzataik száma, melyek közvetlenül a lengyelek 36,8%-át képviselték. A fejlődés különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (9 új, összesen 11) és Budapesten (6 újabb, összesen 9 önkormányzat) volt látványos. Budapesten a 19. századi szociális migráció fő központjai, a ma is legnépesebb és legtekintélyesebb helységeik közé tartozó Kőbánya és Angyalföld, valamint az I., V., XVI. és XVIII. kerület is felkerült a lengyel önkormányzatok térképére. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében zömmel csekély lélekszámú falvakban választották meg önkormányzataikat. A 9-ből 4 helységben (Edelény, Felsőzsolca, Pekupa, Szögliget) a lengyelek száma a népszámlálási eredmények szerint 1–3 fő közötti, kettőben (Sajószentpéter, illetve Felsőkelecsény) nemzetiség szerint 3, ill. 4 fő, kulturális kötődés szerint 6, illetve 14 fő. Egyedül Miskolcon számláltak jelentősebb (nemzetiség szerint 60, kulturális kötődés szerint 86 fős) lengyel népességet. Két helységben (Szalonnán, Szendrőládon) a 2001-es népszámlálás semmilyen vonatkozásban nem mutatott ki lengyeleket. Az említett Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kistelepülések részben 18. századi, részben „posztderenki" múltra tekintenek vissza. Komárom-Esztergom megyében Dömössel 3-ra nőtt képviseleti szerveik száma. A Pest megyei Gödöllővel, illetve a baranyai Péccsel kiegészülve így a legjelentősebb megyéik mindegyikében volt már önkormányzatuk, igaz, igencsak egyenlőtlen eloszlásban, hiszen a főváros utáni második legnépesebb megyéjükben (Pest megyében) csupán egyetlen önkormányzattal rendelkeztek. Szeged az 50–99 fő/település, Győr és Székesfehérvár nemzetiségi szempontból a 20–49 fő/település, kulturális kötődések alapján az 50–99 fő/település osztályba tartozik. Eger, Szolnok és Nyíregyháza a 20–49, Pápa az 5–19 lengyelt magába fogadó települések sorába tartozik.

2002-ben további 21 település lépett be a lengyel önkormányzattal rendelkező helységek sorába, ellenben három (óriási meglepetésre Budapest X. kerülete, továbbá Edelény és Dömös) kivált ebből a sorból. A fővárosban 7 újabb kerület (II., VII., VIII., XV., XVII., XIX., XXI.), Borsodban két, kis lélekszámú község (Abod és Martonyi), Békésben Békéscsaba, Fejérben Adony és Dunaújváros, Komáromban Tata, Pest megyében Dunakeszi, Érd és Szentendre, Somogyban Kaposvár, Szatmárban Mátészalka, Veszprém megyében Balatonalmádi, Balatonfüred és Veszprém vált önkormányzattal rendelkező településsé.

Mostanra tehát a fővárosban és 13 megyében (Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Békés, Csongrád, Fejér, Győr-Moson-Sopron, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Pest, Somogy, Veszprém) összesen 50 helyi önkormányzatuk működik. A vidéki 35-ből 12 megyeszékhelyen, 12 egyéb városban, 11 községben található. Borsodban Miskolc és Felsőzsolca városok mellett 10 községben van lengyel önkormányzat, ebből 3 olyan faluban (Szendrőládon és Szalonnán kívül Abodon is), ahol a népszámlálás szerint nem volt lengyel kötődésű személy, további 5 községben egyenként hét főnél kevesebb lengyel él, s csupán Felsőkelecsényben, Emődön és Ládbesenyőn kerülnek át a 10–40 fő közötti nagyságrendbe. Községben Borsod-Abaúj-Zemplén megyén kívül csupán a Fejér megyei Adony ad helyet önkormányzatuknak. Borsod megyén kívül az 5 lengyelnél kevesebbet számláló településeken nincsen képviseleti szervük. A legjelentősebb (100-nál több lengyelnek otthont adó) településeik közül csak a főváros III. kerületében, a kisebb, de még számottevő (50-nél több lengyelt számláló) helységek közül pedig Debrecenben, valamint Budapest X. és XII. kerületében nincsen önkormányzatuk. Ma a lengyelek 52–53%-át képviselik helyi szerveik. A közvetlenül képviseltek aránya Pest megyében marad el legjobban a terület teljes lengyel népességétől, ezzel szemben Budapesten a populáció 77–78%-át fedik le helyi szerveik. A 33 régi (1700 és 1950 között megült) településük közül 2002-ben 14-ben alakítottak önkormányzatot, közte egy olyan helységben, ahol a 2001-es népszámlálás során nem regisztráltak lengyelt.

Az egy önkormányzatra jutó kisebbségi kötődésűek száma alapján *az örménység a politikailag legaktívabb kisebbség Magyarországon*. 1994–95-ben egy híján annyi önkormányzatot tudtak felállítani, mint a többi mikrokisebbség együttvéve, melyek az örmények 43–46%-át képviselték akkoriban. Népességük területi megoszlásának megfelelően önkormányzataik 60%-a Budapesten állt föl (a II., III., V., VI., XI–XIV. és a XXI. kerületben), a többi Székesfehérváron, Debrecenben, Dorogon, Szigethalmon, Nyíregyházán és Veszprémben.

A korábbiak mellett 1998-ban a főváros 7 kerületében (I., VII., IX., X., XV., XVI., XVIII. kerületben), valamint Szegeden, Siófokon és Budaörsön választottak újabb örmény önkormányzatokat, melyek révén immár az örménység 63%-ának volt közvetlen képviselete. Ekkorra csaknem vala-

29. táblázat. Örmény települések, örmény önkormányzatok

Települések, ahol 2001-ben az örmények száma	Települések száma*	Önkormányzatok száma		
	2001	1994–1995	1998	2002
Nem mutattak ki örményt		–	–	2
1–4 fő	116	1	2	3
5–19 fő	28	5	12	14
20–49 fő	11	8	10	10
50–99 fő	1	1	1	1
Összesen	156	15	25	30

* Kulturális kötődés alapján.

mennyi jelentősebb településükön (a 12-ből 11-ben) működött önkormányzatuk.

2002-ben valamelyest tovább tudták bővíteni intézményhálózatukat, ezúttal a 20-nál kevesebb örményt befogadó településeken (Miskolc, Győr, Zalaegerszeg), sőt két olyan helységben is, ahol 2001-ben nem mutattak ki örményt (a Borsod megyei Tiszaújvárosban és Emődön). Az utóbbiak miatt szervezettségük mértéke csak 65%-ra tudott emelkedni. Az összes örmény nemzetiséget, illetve kulturális kötődést vallóhoz képest minden 21–28-ra jut egy önkormányzat. Ha csak az önkormányzatok által közvetlenül érintetteket vesszük figyelembe, akkor minden 13–18 örményre. Tekintettel az önkormányzatok 3–5 fős képviselőtestületére, azt lehet mondani, hogy legalábbis a 30 érintett településen szinte valamennyi örmény család részese lett az önkormányzati életnek.

Ruszinok 1994–1995-ben csupán Múcsonyban, egyik legjelentősebb múltbeli és (a népszámlálási eredmények ne tévesszenek meg) mai központjukban alakíthattak önkormányzatot.

1998-ban Múcsony mellett Budapest 5 kerületében (V., VIII., XII., XIV., XVIII.), valamint Komlóskán, Sárospatakon és Biatorbágyon álltak fel képviseleti szerveik. Komlóska Múcsony mellett, sőt talán előtt, a ruszinok emblematikus községe, ahol a ruszinok száma, illetve népességi aránya a legmagasabb. A budapesti kerületek közül a XII. az 5–19 fő/település, a másik négy a 20–49 fő/település, Sárospatak és Biatorbágy az 1–5 fő/település osztályba tartozik. A második ciklusban a ruszinok 17–19%-át képviselték helyi önkormányzataik.

A *2002-es választások* nyomán a hazai ruszinság 29 helyen alakíthatott önkormányzatot, népességük 39–41 százalékának képviseletében. Budapest XII. és XIV. kerületében azonban most sikertelen volt a választás. Komlóska mellett immár a másik 50-nél több ruszint befogadó település, Budapest XIII. kerülete is felkerült önkormányzati térképükre. A legnagyobb számszerű fejlődést a 20–49 fő/település sávban produkálták 8 új település bekapcsolásával (Budapest IV., VI., IX–XI. és XX. kerülete, Sátor-

30. táblázat. Ruszin települések, ruszin önkormányzatok

Települések, ahol 2001-ben a ruszinok száma	Települések száma*	Önkormányzatok száma		
	2001	1994–1995	1998	2002
Nem mutattak ki ruszint		–	–	4
1–4 fő	206	–	1	4
5–19 fő	43	1	3	7
20–49 fő	17	–	4	12
50–99 fő	2	–	1	2
Összesen	268	1	9	29
Ruszinok aránya 1–5%	1	–	–	–
Ruszinok aránya 5% alatt	1	–	1	1

* Kulturális kötődés alapján.

aljaújhely, Budaörs). Az 5–19 fő/település kategóriát erősíti a főváros VII., XVI., XXI. kerülete, Pécs, Miskolc és Vác. Az 1–4 fő/település nagyságrendben Aszód és Gyömrő a két új ruszin önkormányzati település. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Baskó, Hejőkeresztúr és Irota, valamint a Szabolcs-Szatmár megyei Rakamaz a 18. századi ruszin települések sorába tartozott, de 2001-ben már egyetlen helybeli sem jelentette ki magát ruszinnak, semmilyen vonatkozásban.

Régi borsod-abaúj-zempléni és szabolcs-szatmári településeik közül összesen 9 helyen alakíthattak önkormányzatot (az előbb említett négy „elnéptelenedett" mellett idetartozik Komlóska, Múcsony, Miskolc, Sárospatak, Sátoraljaújhely). Önkormányzataik területi elhelyezkedése és megyei szintű etnikai térszerkezetük részben megfelel egymásnak, amennyiben a ruszinok legnépesebb területi egységeiben (Budapesten, Borsod-Abaúj-Zemplén és Pest megyében) található legtöbb önkormányzatuk.

Önszerveződés tekintetében éppen az *ukránság,* a legnagyobb lélekszámú mikrokisebbség a legpasszívabb. Először csak 1998-ban alakíthattak önkormányzatokat, de ekkor is csupán 4 olyan helységben (Budapest IV. és IX. kerületében, Szegeden és Komáromban), ahol összességében a hazai ukránság mindössze 5%-a él.

2002-ben sikerült megduplázniuk önigazgatási szerveik számát, így most már az ukránok 13%-a él önkormányzattal ellátott településeken. A meglévők mellé Budapest II. kerülete, Miskolc, Nyíregyháza, Székesfehérvár és Várpalota iratkozott föl. A legjelentősebb ukrán települések közül csupán Nyíregyháza és Budapest IV. kerülete szerepel önkormányzati térképükön. Az 50–99 fő/település sávba tartozik Szeged, Miskolc, Székesfehérvár, Budapest II. és IX. kerülete. A két kisebb önkormányzati székhely Komárom és Várpalota.

A mikrokisebbségek önkormányzatiságának alakulását nagy vonásokban áttekintve ismét feldereng előttünk az a tipológia, mellyel más meg-

31. táblázat. Ukrán települések, ukrán önkormányzatok

Települések, ahol 2001-ben az ukránok száma	Települések száma*	Önkormányzatok száma		
	2001	1994–1995	1998	2002
1–4 fő	732	–	–	–
5–19 fő	127	–	–	–
20–49 fő	30	–	1	2
50–99 fő	18	–	2	5
100 fő felett	6	–	1	2
Összesen	913	–	4	9

* Kulturális kötődés alapján.

közelítésben már többször is találkoztunk. Örmények, bolgárok, lengyelek és görögök hamarabb és élénkebben reagáltak az önkormányzatiság adta lehetőségekre, s ma is lényegesen aktívabban szervezik nemzetiségük életét, mint a ruszinok, akik viszont ebből a szempontból az ukránokat előzik meg. A hasonló karakterű népcsoportokhoz képest a lengyelek statisztikailag kimutatható szervezettségét az rontja le, hogy önkormányzataiknak az előbbiekénél nagyobb hányada működik kis lélekszámú közösségeikben, illetve olyan településeken is, ahol a népszámlálás a maga eszközeivel nem tudott kimutatni lengyel kötődésű személyeket.

A mikrokisebbségek statisztikai és becsült népességi állományának eltéréseiről

Mekkorák is tehát valójában ezek a népcsoportok, mennyien is lehetnek ténylegesen a mikrokisebbségekhez tartozó vagy sorolható személyek? Az imént tárgyalt friss népszámlálási eredmények ismeretében egyáltalában miért is merülhet fel ez a kérdés? Kérdésfeltevésünket az etnikai kérdőpontokra választ megtagadók nagy száma, a kisebbségi önkormányzatok néhány etnogeográfiai sajátossága, ám főképp a nemzetiségi szervezetek és egyes, tőlük független kutatók becslései indokolják.

A nemzetiségi szervezetek képviselői rendszerint (de nem minden esetben) lényegesen nagyobb számokban gondolkodnak saját közösségük méreteit illetően, mint ahány személyt a népszámlálások kisebbségiként azonosítanak. A 2001-es népszámlálást nagy várakozások előzték meg, nem kevesen gondoltak arra, hogy a rendszerváltás nyomán lassan feledésbe merülnek azok a múltbeli nemzetiségpolitikai tehertételek, amelyek miatt korábban sokan elrejtették nemzeti hovatartozásukat, s amelyek miatt kétségbevonhatóak voltak a korábbi cenzusok nemzetiségekre vonatkozó eredményei. Sokan nyilván azt várták, hogy a népszámlálási realitások közelebb kerülnek saját becsléseikhez.

A nagy várakozások csak részben igazolódtak be. Való igaz, hogy a tíz évvel korábbihoz képest közel 100 000-rel többen sorolták magukat a nem magyar *nemzetiségűek* közé, ami igen nagy szám, ugyanis Magyarország össznépessége ugyanebben az évtizedben 176 500 fővel esett vissza. A népszámlálási eredmények szerint csak a román nemzetiségűek száma fogyott, a többié növekedett. A nem magyar *anyanyelvűek* összlétszáma viszont csökkent.

Nemzetiségi vezetők és független szakemberek továbbra sem elégedettek a népszámlálási eredmények alapján kialakult képpel, az ugyanis még mindig nem egyezik saját számításaikkal, annak ellenére sem, hogy az új cenzusba felvett „a nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők" kérdőpont – a cigányság és az ukránok kivételével valamennyi közösségnél – valamelyest tovább növeli a kisebbségekhez lazább szálakkal kötődő népesség méretét.

Megfontolásra érdemes viszont az, hogy amennyiben a „nemzetiséghez tartozást vállalók", illetve „a nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők" kérdésekre *nem válaszolók* 571 ezres, illetve 628 ezres számát hozzáadnánk a kisebbséghez való kötődésről nyilatkozók számához, akkor az optimista becslésekkel lényegében megegyező számot kapnánk. (Ez viszont azt feltételezné, hogy a választ megtagadók szinte kizárólag nem magyarok voltak.)

A népszámlálási eredmények és a becslések összehasonlítása azt példázza, hogy a kisebbségek közvetlen tapasztalaton alapuló önképe és hivatalos képviselőik legitimitásigénye (egyfelől), az etnogeográfus és a szociológus településtörténeti és demográfiai folyamatokat mérlegre tevő, a környezet megítélését is számba vevő elemzése (másfelől), illetve a népszámlálások csupán bevallást rögzítő pillanatfelvétele (harmadrészt) mennyire eltérő kiterjedésű népességet tart számon kisebbségiként. **(**Lásd a Függelék II. táblázatát!)

A Függelék III. táblázatának egyik tanulsága az, hogy a korábban statisztikailag kiemelten kezelt nemzeti-etnikai kisebbségek korábbi feltevéseikhez képest 1994 után pesszimista önkorrekciót hajtottak végre. A mikrokisebbségeknél viszont ennek éppen az ellenkezője figyelhető meg: 1994 után általában optimistább változatok születtek. Lehetséges, hogy az utóbbi népcsoportok esetében – a kisebbségi képviselőjelöltekre *leadott voksok* nagy száma alapján – sikeresnek nevezhető 1994–95-ös és 1998-as önkormányzati választások reakciója érhető tetten.

Ha külön-külön vizsgáljuk az egyes kisebbségekre vonatkozó becsléseket, akkor csak a népszámlálási görög *nemzetiségűekkel* összevetett *mindhárom,* az örmény *kultúra értékeihez, hagyományaihoz kötődőkkel* összevetett *1994 előtti,* valamint a bolgár *nemzetiségűekkel* összehasonlított *1994 utáni* becslések mutatnak +/–50%-nál kisebb eltérést a népszámlálási adatokhoz képest.

A *lengyelek* önbecslése makacsul a lengyel nyelvtudással rendelkezők összességére vonatkozó népszámlálási eredményeket idézi. Az *ukránok és ruszinok* előbb nagyon is alul-, majd a ruszinok túl-, az ukránok pedig továbbra is alulbecsülik saját létszámukat (talán éppen a számukra sikertelen önkormányzati választások miatt). Kocsis Károlynak a két népesség együttesére vonatkozó számítása szintén erősen alulbecsüli tényleges létszámukat. Ez is jelzése annak, hogy az önmegismerés iránt csak újabban fogékony, alacsony szervezettségű kisebbségekről van szó, melyeknek a körvonalait a független kutatók sem igen tudják megrajzolni. A *görögök* esetében a kisebbség presztízse, társadalmi kapcsolatai és az első diaszpóra újrajelentkező maradékai növelhették meg ennyire (a becsléseknél is magasabb szintre) a kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők népszámlálási adatait. Esetükben a népszámlálási nemzetiséghez viszonyított önbecslés 1994 előtti középértéke szinte megegyezik a 2001-es felvétel adataival, a későbbi becslések megemelt értékei viszont mintha túlzott optimizmust sugároznának. Az *örmények* 1994 előtti, viszonylag mérsékelt és reálisabbnak tűnő önbecslése után újabb, merészebb becsléseiket nem igazolta vissza a 2001-es népszámlálás. A *bolgárok,* úgy tűnik, 1994 után lefelé korrigálták becsléseiket, és közelebb kerültek a későbbi cenzus által mért adatokhoz.

Az 1998-as, de különösen a 2002-es önkormányzati választások eredményei arra is rávilágítanak, hogy még a nemzetiséghez fűződő leglazább, leglégiesebb kapcsolatot tudakoló kérdőpont válaszadóinál is szélesebb körre terjedhet ki egy-egy népcsoport valós népességi holdudvara. Szokás ilyen esetekben az „etnobizniszt" is emlegetni. Jelen sorok írója nincs abban a helyzetben, hogy megítélhesse és minősíthesse azokat az eseteket, amikor olyan településeken választottak kisebbségi önkormányzatot, ahol a népszámlálás nem mutatott ki az adott kisebbséghez tartozásról nyilatkozó személyt. De ismét emlékezetbe szeretném idézni az ismeretlen nemzetiségi kötődésűek félmilliót meghaladó számát, továbbá azt, hogy olykor-olykor (talán, mert ezekre nem volt kötelező a válaszadás) nem is tették fel az etnikai kötődést szondázó kérdéseket. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy ezek a kérdések és fogalmak („nemzetiség", „kulturális kötődés") sokak mindennapi életének horizontjától oly távol esnek, hogy egyszerűen nem tudnak velük mit kezdeni; s ha egyáltalán válaszolnak valamit, akkor – Magyarországon élvén, magyarul (is) beszélvén – gyaníthatóan magyar nemzetiségűnek mondják magukat. Maga a népszámlálási szituáció is olyan (az államot képviselő hivatalos személy tesz fel kérdéseket az állampolgár számára), amely sokakban talán még mindig azt a reflexet váltja ki, hogy olyan választ adjanak, amelyet feltételezésük szerint a kérdező hallani szeretne. Gondolunk itt főleg az idősebb (de nem csak az idősebb) generációk tagjaira, akiket nemzetiségük, származásuk miatt már érték megaláztatások, atrocitások. Figyelemre méltó az a körülmény is, hogy gyakran egyik népszámlálásról a másikra

eltűnnek, majd (esetleg évtizedekkel később) újra felbukkannak egy adott településen valamely népcsoport tagjai. Lehet, hogy azon települések némelyikében, ahol annak ellenére alakult kisebbségi önkormányzat, hogy a népszámlálás nem azonosított a kérdéses nemzetiséghez tartozó személyt, tíz év múlva, 2010-ben akár tucatnyi ilyen polgárt fognak találni. Ugyanis – legalábbis a mikrokisebbségek esetében – többnyire olyan települések ezek, ahol korábban évtizedekig vagy évszázadokig kimutathatóan jelen volt az adott népcsoport, ott állnak templomaik, fejfákon vagy sírköveken neveik olvashatók.

FÜGGELÉK

Helyi önkormányzatok az 1994/95-ös választás után	Bolgár		Görög	
	nemzetiség	kulturális	nemzetiség	kulturális
Önkormányzatok száma	3		5	
Önkormányzatok által képviseltek száma (fő)	120	141	353	625
Önkormányzatok által képviseltek százaléka az összeshez képest	8,8	8,3	14,1	10,2
Egy önkormányzatra jutó polgárok átlaga az összeshez képest	453	564	502	1228
Érintett települések százaléka az összeshez képest	1,5	1,3	2,9	1,0

Helyi önkormányzatok az 1998-as választás után	Bolgár		Görög	
	nemzetiség	kulturális	nemzetiség	kulturális
Önkormányzatok száma	14		18	
Önkormányzatok által képviseltek száma (fő)	567	723	1543	2836
Önkormányzatok által képviseltek százaléka az összes polgárhoz képest	41,8	42,7	61,5	46,2
Egy önkormányzatra jutó polgárok átlaga az összeshez képest	97	121	139	341
Érintett települések százaléka az összeshez képest	6,9	6,3	10,3	3,6

Helyi önkormányzatok az 2002-es választás után	Bolgár		Görög	
	nemzetiség	kulturális	nemzetiség	kulturális
Önkormányzatok száma	30		30	
Önkormányzatok által képviseltek száma (fő)	898	1141	2011	3942
Önkormányzatok által képviseltek százaléka az összes polgárhoz képest	66,1	67,4	80,2	64,2
Egy önkormányzatra jutó polgárok átlaga az összeshez képest	45	56	84	205
Érintett települések százaléka az összeshez képest	14,7	13,4	17,2	6,0

I. táblázat

Lengyel		Örmény		Ruszin		Ukrán	
nemzetiség	kulturális	nemzetiség	kulturális	nemzetiség	kulturális	nemzetiség	kulturális
7		15		1		0	
373	485	269	384	4	9		
12,6	12,2	43,4	45,9	0,4	0,7		
423	569	41	56	1098	1292		
1,5	1,3	11,7	9,6	0,4	0,4		
Lengyel		Örmény		Ruszin		Ukrán	
nemzetiség	kulturális	nemzetiség	kulturális	nemzetiség	kulturális	nemzetiség	kulturális
32		25		9		4	
1090	1465	390	524	188	243	263	260
36,8	36,8	62,9	62,7	17,1	18,8	5,2	5,4
93	124	25	33	122	144	1268	1195
6,9	6,0	19,5	16,0	3,6	3,5	0,4	0,5
Lengyel		Örmény		Ruszin		Ukrán	
nemzetiség	kulturális	nemzetiség	kulturális	nemzetiség	kulturális	nemzetiség	kulturális
50		30		29		9	
1546	2123	402	540	430	534	650	621
52,2	53,3	64,8	64,6	39,2	41,3	12,8	13,0
59	80	21	28	38	45	563	531
10,8	9,3	23,4	19,2	11,6	11,4	1,0	1,0

FÜGGELÉK II. táblázat

Kisebbségek	Népszámlálási eredmények						Becslések				
	1990			2001			Demeter Zayzon (1994 előtt)*		Kisebbségi szervezetek 1994 után**		Kocsis Károly** 2001
	anyany.	nemz.	nyelvi.	anyany.	nemz.	kult.	min.	max.	min.	max.	
Kiemeltek együtt	*130 215*	*213 111*	*699 071*	*123 696*	*300 442*	*281 904*	*1 016 000*	*1 137 000*	*815 000*	*1 055 000*	*767 000*
Lengyel	3 788		9 736	2 580	2 962	3 983	10 000	10 000	10 000	10 000	10 000
Görög	1 640		2 900	1 921	2 509	6 140	2 000	3 000	4 000	4 500	4 000
Bolgár	1 370		3 035	1 299	1 358	1 693	3 500	7 000	2 500	5 000	3 500
Ruszin				1 113	1 098	1 292			6 000	6 000	
Ukrán				4 885	5 070	4 779			2 000	2 000	
Ruszin és ukrán	674		1 866	5 998	6 168	6 071	657	657	8 000	8 000	2 200
Örmény	37		85	294	620	836	1 500	1 500	3 500	10 000	3 500
Mikrokisebbségek	*7 509*		*17 622*	*12 092*	*13 617*	*18 723*	*17 657*	*22 157*	*36 000*	*45 500*	*23 200*
Összes	137 724		716 693	135 788	314 059	300 627	1 033 657	1 159 157	851 000	1 100 500	790 200
Egyéb, ismeretlen	14 570	19 640	476 443	557 390	586 618	651 749					

Jelmagyarázat: * Demeter Zayzon Mária: *A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata* (a szerző kiadása, Budapest: 1994.), különösen a 41–42. ** Kocsis Károly: Az 1998. évi kisebbségi önkormányzati választások néhány etnikai földrajzi sajátossága. In: Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén. OSIRIS – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest: 2001. 96–123., különösen a 101.

Rövidítések: Kiemeltek: cigányok, horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok, szlovének együtt. – anyany. = anyanyelv; nemz. = nemzetiség; nyelvi. = nyelvismeret; kult. = kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők; min.= a népszámlálási adatot a becslés szélsőértékei közül a kisebbikkel osztottam el; max. = a népszámlálási adatot a becslés szélsőértékei közül a nagyobbikkal osztottam el.

FÜGGELÉK III. táblázat

Kisebbségek	A Demeter Zayzon által közölt, 1994 előtti becsléshez képest...				Kisebbségi szervezetek 1994 utáni becsléséhez képest...				Kocsis Károly becsléséhez képest...	
	nemzetiség		kultúra, hagyomány		nemzetiség		kultúra, hagyomány		nemzetiség	kultúra, hagyomány
	min.	max.	min.	max.	min.	max.	min.	max.		
Kiemeltek együtt	*29,6*	*26,4*	*27,7*	*24,8*	*36,9*	*28,5*	*34,6*	*26,7*	*39,2*	*36,8*
Lengyel	29,6	29,6	39,8	39,8	29,6	29,6	39,8	39,8	29,6	39,8
Görög	125,5	83,6	307,2	204,7	62,7	55,8	153,5	136,4	62,7	153,5
Bolgár	38,8	19,4	48,4	24,2	54,3	27,2	67,7	33,9	38,8	48,4
Ruszin					18,3	18,3	21,5	21,5		
Ukrán					253,5	253,5	239,0	239,0		
Ruszin/ukrán együtt	938,8	938,8	924,0	924,0	77,1	77,1	75,9	75,9	280,4	276,0
Örmény	41,3	41,3	55,7	55,7	17,7	6,2	23,9	8,4	17,7	23,9
Mikrokisebbségek	*77,1*	*61,5*	*106,0*	*84,5*	*37,8*	*29,9*	*52,0*	*41,1*	*58,7*	*80,7*
Összes	30,4	27,1	29,1	25,9	36,9	28,5	35,3	27,3	39,7	38,0

A különböző becsléseket mindegyik kisebbség esetében a 2001-es népszámlálás „nemzetiséghez tartozást vallók” és „nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők” kérdőpontjára adott válasszal mértük össze. Becslések = 100. A táblázatban közölt számok azt mutatják, hogy ehhez [a 100-hoz] képest mekkora a népszámlálásokon kapott eredmény. Minél közelebb van az adat a 100-hoz, annál kisebb az eltérés a becslés és a népszámlálás eredménye között. Ha a táblázatban lévő érték 100 alatti, akkor a becslésekben szereplő számok meghaladják a népszámlálás alkalmával regisztrált kisebségi népességet.

Irodalom

BSÉ = Budapest Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyve
MSÉ = Magyar Statisztikai Évkönyv
MOL = Magyar Országos Levéltár
TANULMÁNYOK 1. = Eperjessy Ernő (szerk.) 1996. *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából 1.* („Magyarországi nemzetiségek néprajza" sorozat.) Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – Mikszáth Kiadó
TANULMÁNYOK 2. = Eperjessy Ernő (szerk.) 1998. *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából 2.* („Magyarországi nemzetiségek néprajza" sorozat.) Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – Mikszáth Kiadó
Ács Zoltán 1984. *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
Balogh Margit – Gergely Jenő 1996. *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár.* Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet
Bődi Erzsébet 1996. Identitást erősítő elemek a derenki lengyelek archaikus kultúrájában. In: TANULMÁNYOK 1. 126–134.
Caruha Vangelió 1998. *Magyarországi görögök.* „Körtánc füzetek" Budapest: Körtánc Egyesület
Doncsev Toso 1996. Bevándorló kertészekből – bolgár kisebbség. In: TANULMÁNYOK 1. 22–27.
Eperjessy Ernő 1996. Adatok a magyarországi görög diaszpóra népi kultúrájának változásaihoz. In: TANULMÁNYOK 1. 73–83.
Gazdovits Miklós 2000. *Az erdélyi örmények történetéből.* Kolozsvár
Gjurov, Alexander 1998. *Magyarországi bolgárok.* „Körtánc füzetek" Budapest: Körtánc Egyesület
Issekutz Sarolta 2000. A Magyarországon élő erdélyi magyarörmények identitástudata és önkormányzatai. In: Issekutz Sarolta (szerk.): *Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örmény-katolikus egyháza és identitástudata régen és ma című konferencia, Szamosújvár 1999. november 20–21.* („Erdélyi Örmény Múzeum" sorozat 3.) Budapest: EÖGYKE 77–86.
Kaczmarek, Ursula 1996. A lengyel nemzeti közösség története Magyarországon. In: TANULMÁNYOK 1. 101–116.
Kapronczay Károly 1998. *Magyarországi lengyelek.* „Körtánc füzetek" Budapest: Körtánc Egyesület
Katus László 1989a. Népesség és anyanyelv, 1850. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében.* 2. kiadás. Budapest: Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat 163.
Katus László 1989b. Nemzetiségi adatsorok a dualizmus korában. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében.* 2. kiadás. Budapest: Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat 193–200.
Kocsis Károly 2001. Az 1998. évi kisebbségi önkormányzati választások néhány etnikai földrajzi sajátossága. In: *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén.* Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely 96–123.

Krajcsír Piroska, dr. Dzsotjánné 1998. A magyarországi örmények múltja és jelene. In: Krajcsír Piroska, dr. Dzsotjánné – Avedikian Viktória: *Magyarországi örmények*. „Körtánc füzetek". Budapest: Körtánc Alapítvány 3–14.

Miskolczy Ambrus 1986. Erdély a reformkorban (1830–1848). In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története* III. kötet (szerk. Szász Zoltán) Budapest: Akadémiai Kiadó 1195–1345.

Pál Judit 2000. Az örmények beilleszkedése, szerepük a Székelyföld magyar társadalmában és gazdasági életében a XIX. század közepéig. In: Issekutz Sarolta (szerk.): *Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örmény-katolikus egyháza és identitástudata régen és ma című konferencia, Szamosújvár 1999. november 20–21.* („Erdélyi Örmény Múzem" sorozat 3.) Budapest: EÖGYKE 55–73.

Paládi-Kovács Attila 1973. Ukrán szórványok a 18-19. században a mai Magyarország északkeleti részén. In: *Népi kultúra – népi társadalom VII*. Budapest: 327–367.

Papadopulosz Filipposz 1996. A magyarországi görögök múltjáról és jelenéről. In: TANULMÁNYOK 1. 53-61.

Papadopulosz-Petkova, Adriana 1998. A Todoranov nemzetség. (Adatok a magyarországi bolgár közösség történetéhez.) In: TANULMÁNYOK 2. 12–17.

Pejkovszka, Penka 1998. A budapesti bolgár közösség történelmi, demográfiai jellemzői. In: TANULMÁNYOK 2. 30–40.

Popovics Tibor Miklós 1998. Adatok a ruszin etnonim értelmezéséhez. In: TANULMÁNYOK 2. 175–189.

Popovics Tibor Miklós 2001. A magyarországi ruszinok identitásmegőrzési törekvései. In: *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén.* Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely 202–215.

Sasvári László 1996. *Ruszin hagyományok görög katolikusságunk néprajzában.* Budapest: Etnikum Kiadó

Sasvári László 2002. *Az ikonosztáz vonzásában.* Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség

Simon J. Zaven 1996. Szemelvények a magyarországi örmények történetéből. In: TANULMÁNYOK 1. 135–140.

Simon Mónika et al. 1998. *Magyarországi ukránok.* „Körtánc füzetek". Budapest: Körtánc Egyesület

Trócsányi Zsolt 1986a. Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711–1770). In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története* II. kötet (szerk. Makkai László és Szász Zoltán). Budapest: Akadémiai Kiadó 972–1038.

Trócsányi Zsolt 1986b. Felvilágosodás és ferenci reakció (1771–1830). In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története* II. kötet (szerk. Makkai László és Szász Zoltán). Budapest: Akadémiai Kiadó 1039–1140.

KÁLLAI ERNŐ

Népszámlálási nemzetiségi adatok – romák

Rövid írásunkban arra teszünk kísérletet, hogy a 2001-ben lezajlott népszámlálás adataiból következtetéseket vonjunk le a magyarországi romákra vonatkozólag. Evidenciaként kell előrebocsátanunk, hogy a népszámlálás adatai természetesen nem adnak tájékoztatást arról, hogy milyen módon és mértékben változott a cigányok/romák lélekszáma az elmúlt évtizedekben. Az adatok arról sem tájékoztatnak, hogy hányan tartották magukat cigánynak 2001-ben. A népszámlálás adatai arról tudósítanak, hogy hányan vallották magukat cigány nemzetiségűnek, cigány anyanyelvűnek a cigány kultúrához kötődőnek és valamelyik cigány nyelvet családi vagy baráti körben használónak. Mindezek után arra tudunk következtetni, hogy az adott kategóriákban 1980 óta mennyit változott az önbevallók száma. Azt is előre kell bocsátanunk, hogy csak a legutóbbi népszámlálás adalékairól rendelkeztünk elektronikus adatbázissal, így következtetéseink ebből a szemszögből értelmezhetőek.

Ha megvizsgáljuk „összmegyei" táblánkat, jól látható a változás. 1980-ban a teljes lakosság 0,06%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek, ez 6404 főt jelentett. 1990-ben az arány 1,375%-ra, a magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma 142 683-ra emelkedett. 2001-ben az arány 1,864%-ra emelkedett, ez 190 046 főt jelent. Ezekből a számokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az elmúlt két évtizedben látványosan, a statisztikailag alig értelmezhetőtől közel 2%-ra emelkedett azok száma, akik magukat cigány nemzetiségűnek tartják az országban. Különösen jelentős ez az emelkedés Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád megyében, ahol a magukat cigány nemzetiségűnek tartók hányada 4% fölé emelkedett napjainkra.

A magukat cigány anyanyelvűnek vallók számában látványos elmozdulás csak 1980 és 1990 között volt. Az akkori tíz év alatt az összlakossághoz viszonyított arányuk 0,261-ról (21 915 fő) 0,463%-ra (48 072 fő) emelkedett, közel megduplázódott. 2001-ben nem történt látványos elmozdulás erről a szintről (0,477% és 48 685 fő). Megyei szinten a legnagyobb mozgás Somogy megye tekintetében figyelhető meg (1,241, 1,966, 1,747%), ez a megye őrizte meg elsőbbségét a két évtized alatt. Érdekesség, hogy 1990-ben Bács-Kiskun megye látványos növekedést produkált ezen a területen, de 2001-re már jelentős visszaesés tapasztalható, helyét

Baranya megye veszi át. Hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy ezeknél az országos adatoknál is érdemes figyelembe venni a további elemzések során, hogy mindeközben az ország összlakossága több mint fél millióval csökkent.

Hasonló tendenciákat figyelhetünk meg a regionális eloszlás tekintetében („regionális eloszlás" tábla) is. Ha munkánkhoz a Kemény István által vezetett országos reprezentatív vizsgálatok csoportosításait használjuk, látható, hogy a magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma azon a területen emelkedett leglátványosabban, amelyen a kutatók is a legmagasabbra becsülik a romák lélekszámát. Így az északi (0,05; 3,47; 5,18) és a keleti régióban (0,07; 2,33; 2,7%) vagyunk a leginkább látványos, többszörös növekedés tanúi, de kis elmozdulást még a nyugati régióban is tapasztalhatunk.

A magukat cigány anyanyelvűnek vallók körében egyedül a dél-dunántúli régió mutat folyamatos, kis mértékű növekedést, a többi területen csak alig értelmezhető elmozdulásnak vagy 2001-ben már csökkenésnek vagyunk a tanúi.

Vizsgálódásunkat tovább folytatva a települések szintjén („legnagyobb cigány nemzetiségi arányú települések", „kiemelt települések – 5 százalék cigány nemzetiségi arány, de minimum 700 fő" és „kiemelt települések – anyanyelv szerint 5 százalék, de minimum 300 fő" táblák), arra a megállapításra juthatunk, hogy a magukat cigány nemzetiségűnek vallók legmagasabb hányada a kistelepülésekre a leginkább jellemző. A húsz, legnagyobb cigány nemzetiségi arányú település közül Szendrőlád a legnagyobb összlélekszámú, a maga 1700 lakosával. A legnagyobb cigány nemzetiségi aránnyal pedig Csenyéte rendelkezett (93,43%) 2001-ben. Érdekes megnézni az 1980-as adatokat: ebből is látszik, mennyire nem nyújtanak megfelelő tájékoztatást a népszámlálási adatok. Hiszen ha tényként fogadnánk el, hogy húsz éve ezeken a településeken gyakorlatilag nem is éltek cigányok (miközben tudjuk: valamilyen oknál fogva nem vallották magukat cigány nemzetiségűnek), akkor itt egy hatalmas méretű cigány népvándorlást figyelhettünk volna meg.

Szintén érdekesnek tűnik, hogy a húsz legnagyobb cigány arányú település közül tizenöt Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található; három településsel képviselteti magát Baranya megye, egy-egy település pedig Nógrád és Somogy megyében van. Ezért nemcsak a legnagyobb arány szerint érdemes megnéznünk a településeket, hanem a magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma szerint is. Így, ha kiválogatjuk azt a huszonkét legnagyobb települést, ahol a magukat cigány nemzetiségűnek vallók hányada eléri az 5%-ot és legalább a 700 főt, hasonló eredményeket kapunk. Ebben a felosztásban 15 település van Borsod, 4 Szabolcs, 3 Szolnok, 2 Hajdú és 1 Nógrád megyében. Tehát mindenképpen Borsod megye az első a magukat cigány nemzetiségűnek vallók körében, s ezt követi az északkeleti országrész. Látható továbbá az is, hogy összesen egy

település – Szendrőlád – található meg mindkét táblázatban; ez is bizonyítja, hogy leginkább kistelepüléseken volt magas a magukat cigány nemzetiségűnek vallók aránya. A minimum 700 főt elérő cigány nemzetiségi táblázatban Ózd számít a legnagyobb városnak, a magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma a lakosság 6,61 százalékát teszi ki.

Ha az arányokban bekövetkezett változásokat próbáljuk értelmezni, láthatjuk, hogy az 1980-as népszámlálás szerint szinte nem is éltek Magyarországon magukat cigány nemzetiségűnek vallók (furcsa módon arra senki sem gondol, hogy cigányok nem is éltek hazánkban), 1990-ben már hatalmas növekedés tapasztalható ezen a területen, ami 2001-re további emelkedést mutat. Tehát az évek során egyre többen vallották magukat cigány nemzetiségűnek.

Érdemes a települési adatokat országos szinten is megvizsgálni. Így a népszámlálás alapján 2252 olyan település volt az országban, ahol valamilyen módon, valamely kategória szerint magukat cigány nemzetiségűnek, anyanyelvűnek, kultúrához kötődőnek vagy nyelvhasználónak vallották. Ebből 2129 településen vallották magukat cigány nemzetiségűnek. 737 településen a számuk 10 fő alatt volt, 1654 településen 100 fő alatt. Mindössze 16 olyan település volt, ahol a magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma meghaladta az 1000 főt. Ha összevetjük a magukat cigány anyanyelvűnek vallók adataival, a következőt kapjuk: 1415 olyan település volt összesen, ahol néhányan magukat cigány anyanyelvűnek vallották. Mindebből 904 olyan település van, ahol még az 1 százalékot sem éri el a cigány anyanyelvűek aránya, 145 településen meghaladja az 5 százalékot, és 8 olyan település van, amelyen nemcsak azt haladja meg, hanem eléri a 300 főt is a magukat cigány anyanyelvűnek vallók száma. Mindebből jól látható, hogy sokkal kevesebben vallották magukat cigány anyanyelvűnek, mint cigány nemzetiségűnek. Sokan ebből azt a következtetést vonják le, hogy sok cigányembernek már magyar az anyanyelve, és valószínűleg ezzel a megállapítással nem is járnak messze az igazságtól.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az elmúlt évtizedekben hazánkban folyamatos és nagyarányú növekedést mutat a magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma és aránya is az összlakossághoz képest. A népszámlálások adatai alapján azonban arra nem tudunk magyarázatot adni, hogy ennek milyen okai vannak, miként arra sem, hogy mennyi a magyarországi cigányok/romák tényleges lélekszáma, és ez hogyan változott az elmúlt időben.

Összmegyei tábla

Megyék+Budapest	1980				
	L	N	%	A	%
Budapest	2 059 347	1040	0,051	1 511	0,073
Bács-Kiskun	434 078	775	0,179	4 517	1,041
Baranya	568 903	206	0,036	2 281	0,401
Békés	436 910	392	0,090	961	0,220
Borsod-Abaúj-Zemplén	809 468	233	0,029	107	0,013
Csongrád	456 300	142	0,031	446	0,098
Fejér	421 740	229	0,054	698	0,166
Győr-Moson-Sopron	429 141	57	0,013	378	0,088
Hajdú-Bihar	551 448	382	0,069	1 800	0,326
Heves	350 360	205	0,059	433	0,124
Jász-Nagykun-Szolnok	446 708	166	0,037	676	0,151
Komárom-Esztergom	321 470	94	0,029	408	0,127
Nógrád	240 251	297	0,124	1 145	0,477
Pest	973 709	445	0,046	1 729	0,178
Somogy	360 270	505	0,140	4 472	1,241
Szabolcs-Szatmár-Bereg	593 829	315	0,053	1 049	0,177
Tolna	266 273	510	0,192	2 276	0,855
Vas	285 498	32	0,011	314	0,110
Veszprém	386 462	159	0,041	522	0,135
Zala	317 298	220	0,069	2 192	0,691
Összesen	10 709 463	6404	0,060	27 915	0,261

Megyék+Budapest	1990				
	L	N	%	A	%
Budapest	2 016 774	8 123	0,403	3 643	0,181
Bács-Kiskun	418 642	6 795	1,623	5 816	1,389
Baranya	544 748	4 979	0,914	3 182	0,584
Békés	411 887	3 184	0,773	1 093	0,265
Borsod-Abaúj-Zemplén	761 963	31 882	4,184	2 166	0,284
Csongrád	438 442	2 118	0,483	1 100	0,251
Fejér	420 628	2 497	0,594	1 478	0,351
Győr-Moson-Sopron	424 439	1 126	0,265	807	0,190
Hajdú-Bihar	548 728	7 584	1,382	2 516	0,459
Heves	334 408	8 176	2,445	1 229	0,368
Jász-Nagykun-Szolnok	426 491	9 112	2,137	1 397	0,328
Komárom-Esztergom	315 208	1 445	0,458	651	0,207
Nógrád	227 137	5 901	2,598	2 128	0,937
Pest	949 749	6 665	0,702	2 982	0,314
Somogy	344 708	8 458	2,454	6 777	1,966
Szabolcs-Szatmár-Bereg	572 301	24 970	4,363	4 639	0,811

Rövidítések: L = lakosság száma; N = cigány nemzetiségűek száma; % = cigány nemzetiségűek száma a lakosság számához viszonyítva; A = cigány anyanyelvűek száma; % = cigány anyanyelvűek aránya a lakosság számához viszonyítva.

Tolna	253 676	2 887	1,138	1 841	0,726
Vas	275 944	1 630	0,591	634	0,230
Veszprém	382 153	1 875	0,491	980	0,256
Zala	306 398	3 276	1,069	3 013	0,983
Összesen	10 374 424	142 683	1,375	48 072	0,463

Megyék+Budapest	2001				
	L	N	%	A	%
Budapest	1 777 921	12 273	0,690	3 063	0,172
Bács-Kiskun	546 517	6 026	1,103	3 372	0,617
Baranya	407 448	8 552	2,099	5 602	1,375
Békés	397 791	4 989	1,254	1 276	0,321
Borsod-Abaúj-Zemplén	744 404	45 525	6,116	1 236	0,166
Csongrád	433 344	2 844	0,656	1 306	0,301
Fejér	434 317	3 755	0,865	1 877	0,432
Győr-Moson-Sopron	434 706	1 368	0,315	807	0,186
Hajdú-Bihar	552 998	10 836	1,960	3 287	0,594
Heves	325 727	12 095	3,713	1 223	0,375
Jász-Nagykun-Szolnok	415 917	11 679	2,808	1 713	0,412
Komárom-Esztergom	316 590	2 337	0,738	904	0,286
Nógrád	220 261	9 209	4,181	1 802	0,818
Pest	1 083 877	11 252	1,038	4 030	0,372
Somogy	335 237	9 440	2,816	5 858	1,747
Szabolcs-Szatmár-Bereg	582 256	25 612	4,399	4 049	0,695
Tolna	249 683	4 783	1,916	2 383	0,954
Vas	268 123	1 378	0,514	771	0,288
Veszprém	373 794	2 054	0,550	995	0,266
Zala	297 404	4 039	1,358	3 131	1,053
Összesen	110 198 315	190 046	1,864	48 685	0,477

Regionális eloszlás

Régió	1980				
	L	N	%	A	%
Észak (BAZ, Hev., Nóg.)	1 400 079	735	0,05	1 685	0,12
Kelet (SzSZB, HB, B)	1 582 187	1 089	0,07	3 810	0,24
Alföld (CS, BK, SZ)	1 337 086	1 083	0,08	5 639	0,42
Budapesti iparvidék (BP, P, F, K)	1 716 919	768	0,04	2 835	0,17
Dél-Dunántúl (B, S, T, V, Z)	970 033	889	0,09	4 990	0,51
Nyugat (V, S)	714 639	89	0,01	692	0,10

Régió	1990				
	L	N	%	A	%
Észak (BAZ, Hev., Nóg.)	1 323 508	45 959	3,47	5 523	0,42
Kelet (SzSZB, HB, B)	1 532 916	35 738	2,33	8 248	0,54
Alföld (CS, BK, SZ)	1 283 575	18 025	1,40	8 313	0,65
Budapesti iparvidék (BP, P, F, K)	1 685 585	10 607	0,63	5 111	0,30
Dél-Dunántúl (B, S, T, V, Z)	942 227	8 038	0,85	5 834	0,62
Nyugat (V, S)	700 383	2 756	0,39	1 441	0,21

Régió	2001				
	L	N	%	A	%
Észak (BAZ, Hev., Nóg.)	1 290 392	66 829	5,18	4 261	0,33
Kelet (SzSZB, HB, B)	1 533 045	41 437	2,70	8 612	0,56
Alföld (CS, BK, SZ)	1 395 778	20 549	1,47	6 391	0,46
Budapesti iparvidék (BP, P, F, K)	1 834 784	17 344	0,95	6 811	0,37
Dél-Dunántúl (B, S, T, V, Z)	920 881	10 876	1,18	6 509	0,71
Nyugat (V, S)	702 829	2 746	0,39	1 578	0,22

Legnagyobb cigány arányú települések

Megye	Település (város, község)	1980				
		L	N	%	A	%
BAZ	Csenyéte	359	–	0,00	–	–
Baranya	Gilvánfa	424	–	0,00	5	1,18
BAZ	Szendrőlád	1396	–	0,00	–	–
BAZ	Tornanádaska	603	1	0,17	–	–
BAZ	Rakaca	925	–	0,00	–	–
BAZ	Beret	321	–	0,00	–	–
BAZ	Hernádpetri	321	–	0,00	–	–
Baranya	Alsószentmárton	908	–	0,00	525	57,82
BAZ	Köröm	1008	–	0,00	–	–
BAZ	Makkoshotyka	1052	–	0,00	–	–
BAZ	Lak	628	–	0,00	–	–
BAZ	Pusztaradvány	275	–	0,00	–	–
BAZ	Hernádvécse	977	–	0,00	–	–
Somogy	Istvándi	730	–	0,00	186	25,48
Nógrád	Sóshartyán	893	–	0,00	1	0,11
BAZ	Szin	798	–	0,00	–	–
BAZ	Szakácsi	194	–	0,00	–	–
BAZ	Szemere	588	–	0,00	–	–
Baranya	Piskó	323	–	0,00	–	–
BAZ	Kázsmárk	956	–	0,00	–	–

Megye	Település (város, község)	1990				
		L	N	%	A	%
BAZ	Csenyéte	261	194	74,33	–	–
Baranya	Gilvánfa	298	145	48,66	134	44,97
BAZ	Szendrőlád	1386	343	24,75	5	0,36
BAZ	Tornanádaska	568	179	31,51	–	–
BAZ	Rakaca	719	340	47,29	2	0,28
BAZ	Beret	251	110	43,82	–	–
BAZ	Hernádpetri	243	83	34,16	–	–
Baranya	Alsószentmárton	890	829	93,15	818	91,91
BAZ	Köröm	1021	308	30,17	2	0,20
BAZ	Makkoshotyka	964	181	18,78	89	9,23
BAZ	Lak	561	219	39,04	–	–
BAZ	Pusztaradvány	228	107	46,93	–	–
BAZ	Hernádvécse	863	194	22,48	6	0,70
Somogy	Istvándi	605	16	2,64	230	38,02
Nógrád	Sóshartyán	897	242	26,98	201	22,41
BAZ	Szin	676	303	44,82	–	–
BAZ	Szakácsi	130	29	22,31	1	0,77
BAZ	Szemere	434	63	14,52	–	–
Baranya	Piskó	271	–	–	–	–
BAZ	Kázsmárk	891	251	28,17	4	0,45

Megye	Település (város, község)	2001				
		L	N	%	A	%
BAZ	Csenyéte	396	370	93,43	–	–
Baranya	Gilvánfa	375	265	70,67	268	71,47
BAZ	Szendrőlád	1700	1076	63,29	–	–
BAZ	Tornanádaska	656	415	63,26	–	–
BAZ	Rakaca	890	530	59,55	–	–
BAZ	Beret	253	144	56,92	–	–
BAZ	Hernádpetri	277	152	54,87	–	–
Baranya	Alsószentmárton	1092	590	54,03	768	70,33
BAZ	Köröm	1245	643	51,65	1	0,08
BAZ	Makkoshotyka	989	488	49,34	15	1,52
BAZ	Lak	607	296	48,76	–	–
BAZ	Pusztaradvány	199	96	48,24	–	–
BAZ	Hernádvécse	900	419	46,56	–	–
Somogy	Istvándi	643	299	46,50	268	41,68
Nógrád	Sóshartyán	917	417	45,47	–	–
BAZ	Szin	760	325	42,76	2	0,26
BAZ	Szakácsi	141	59	41,84	–	–
BAZ	Szemere	393	164	41,73	1	0,25
Baranya	Piskó	284	111	39,08	1	0,35
BAZ	Kázsmárk	1002	387	38,62	1	0,10

Kiemelt települések – 5% cigány nemzetiségi arány, de minimum 700 fő

Megye	Település (város, község)	1980				
		L	N	%	A	%
BAZ	Forró	256	1	0,39	–	–
BAZ	Szendrőlád	1 396	–	–	–	–
Szolnok	Tiszabura	2 600	–	–	–	–
BAZ	Onga	3 616	–	–	–	–
Szabolcs	Tuzsér	3 029	3	0,10	–	–
Nógrád	Bátonyterenye	15 294	8	0,05	–	–
BAZ	Encs	5 759	–	–	–	–
BAZ	Prügy	2 296	–	–	–	–
BAZ	Edelény	12 606	–	–	–	–
Hajdú	Hosszúpályi	5 224	6	0,11	287	5,500
BAZ	Alsózsolca	5 590	–	–	–	–
Szolnok	Jászapáti	10 332	–	–	–	–
BAZ	Sajószentpéter	14 341	–	–	8	0,100
Szabolcs	Nagyecsed	7 311	–	–	6	0,100
BAZ	Sátoraljaújhely	20 928	–	–	6	0,030
BAZ	Arló	4 221	–	–	–	–
Szabolcs	Tiszavasvári	1 427	3	0,21	1	0,100
Hajdú	Hajdúhadház	19 236	59	0,31	539	2,800
Szolnok	Karcag	25 230	5	0,02	–	–
Szabolcs	Nyírbátor	13 371	–	–	1	0,007
BAZ	Ózd	48 466	42	0,09	2	0,004

Megye	Település (város, község)	1990				
		L	N	%	A	%
BAZ	Forró	2 195	216	9,84	–	–
BAZ	Szendrőlád	1 386	343	24,75	5	0,36
Szolnok	Tiszabura	2 464	1 021	41,44	10	0,41
BAZ	Onga	4 042	3	0,07	–	–
Szabolcs	Tuzsér	3 105	666	21,45	42	1,35
Nógrád	Bátonyterenye	15 343	476	3,10	22	0,14
BAZ	Encs	6 536	458	7,01	5	0,08
BAZ	Prügy	2 367	406	17,15	6	0,25
BAZ	Edelény	12 140	621	5,12	37	0,30
Hajdú	Hosszúpályi	4 989	96	1,92	124	2,49
BAZ	Alsózsolca	5 723	351	6,13	1	0,02
Szolnok	Jászapáti	9 822	333	3,39	19	0,19
BAZ	Sajószentpéter	13 370	643	4,81	30	0,22
Szabolcs	Nagyecsed	7 109	592	8,33	236	3,32
BAZ	Sátoraljaújhely	19 105	682	3,57	50	0,26
BAZ	Arló	3 924	1 343	34,23	2	0,05
Szabolcs	Tiszavasvári	14 232	1 094	7,69	607	4,27
Hajdú	Hajdúhadház	19 022	882	4,64	471	2,48
Szolnok	Karcag	23 828	813	3,41	30	0,13
Szabolcs	Nyírbátor	13 849	1 745	12,60	142	1,03
BAZ	Ózd	43 592	2 404	5,51	277	0,64

Megye	Település (város, község)	2001				
		L	N	%	A	%
BAZ	Forró	2 355	722	30,66	6	0,25
BAZ	Szendrőlád	1 700	1 076	63,29	–	–
Szolnok	Tiszabura	2 749	760	27,65	–	–
BAZ	Onga	4 761	807	16,95	1	0,02
Szabolcs	Tuzsér	3 299	823	24,95	45	1,36
Nógrád	Bátonyterenye	15 043	861	5,72	37	0,25
BAZ	Encs	6 870	874	12,72	12	0,17
BAZ	Prügy	2 526	879	34,80	9	0,36
BAZ	Edelény	11 084	906	8,17	18	0,16
Hajdú	Hosszúpályi	5 471	911	16,65	882	16,12
BAZ	Alsózsolca	6 044	912	15,09	22	0,36
Szolnok	Jászapáti	9 672	927	9,58	32	0,33
BAZ	Sajószentpéter	13 157	1 011	7,68	10	0,08
Szabolcs	Nagyecsed	6 797	1 074	15,80	181	2,66
BAZ	Sátoraljaújhely	18 282	1 131	6,19	73	0,40
BAZ	Arló	4 123	1 218	29,54	28	0,68
Szabolcs	Tiszavasvári	14 373	1 274	8,86	591	4,11
Hajdú	Hajdúhadház	12 709	1 293	10,17	400	3,15
Szolnok	Karcag	22 574	1 444	6,40	259	1,15
Szabolcs	Nyírbátor	13 433	1 792	13,34	61	0,45
BAZ	Ózd	38 405	2 540	6,61	95	0,25

Kiemelt települések – anyanyelv szerint, 5%, de minimum 300 fő

Megye	Település (város, község)	1980				
		L	N	%	A	%
Fejér	Ercsi	8 012	–	–	131	1,64
Bács	Kiskunmajsa	13 419	2	0,01	341	2,54
Szabolcs	Nagyhalász	6 077	–	–	340	5,59
Szabolcs	Demecser	4 638	17	0,37	46	0,99
Pest	Dány	4 173	–	–	226	5,42
Szabolcs	Hodász	3 111	–	–	34	1,09
Hajdú	Hosszúpályi	5 224	6	0,11	287	5,49
Baranya	Alsószentmárton	908	–	–	525	57,82

Megye	Település (város, község)	1990				
		L	N	%	A	%
Fejér	Ercsi	7 507	273	3,64	287	3,82
Bács	Kiskunmajsa	12 030	418	3,47	435	3,62
Szabolcs	Nagyhalász	5 922	389	6,57	377	6,37
Szabolcs	Demecser	4 366	65	1,49	70	1,60
Pest	Dány	4 006	256	6,39	265	6,62
Szabolcs	Hodász	3 176	329	10,36	243	7,65
Hajdú	Hosszúpályi	4 989	96	1,92	124	2,49
Baranya	Alsószentmárton	890	829	93,15	818	91,91

Megye	Település (város, község)	2001				
		L	N	%	A	%
Fejér	Ercsi	8 445	424	5,02	441	5,22
Bács	Kiskunmajsa	12 042	683	5,67	686	5,70
Szabolcs	Nagyhalász	5 865	564	9,62	379	6,46
Szabolcs	Demecser	4 487	347	7,73	309	6,89
Pest	Dány	4 219	470	11,14	463	10,97
Szabolcs	Hodász	3 503	491	14,02	489	13,96
Hajdú	Hosszúpályi	5 471	911	16,65	882	16,12
Baranya	Alsószentmárton	1 092	590	54,03	768	70,33

SZARKA LÁSZLÓ

A 2001. évi magyarországi népszámlálás nemzetiségi adatairól

Az 1999. CVIII. számú törvény alapján a „Magyar Köztársaság területén a 2001. január 31. és február 1. napja közötti éjféli állapot alapulvételével" 2001. február 1. és 2001. február 28. között végezték el az első 21. századi népszámlálást.[1] A népszámlálás nemzetiségi adatai több vonatkozásban is előzménytelenül újak, de minden esetben a jogszerűség követelményeinek megfelelőek voltak. Mindenekelőtt az adatvédelmi biztos állásfoglalásának megfelelően a népszámlálás személyi kérdőívének a – nemzetiségi hovatartozást, a kulturális kötődést, az anyanyelvet és a családi, baráti közösségben beszélt nyelvet regisztráló – 23.1–4. számú kérdéseire az adatszolgáltatás nem volt kötelező. A négy kérdés esetében a népesség 94-95 százaléka adott érdemi választ, s mindössze 5-6 százalék nem kívánt élni a válaszadás lehetőségével.

A négy kérdés alkalmazására első ízben került sor. A KSH Népszámlálási Hivatala ezzel a nemzetközi gyakorlatban is ajánlott módszerrel azt kívánta elérni, hogy a reális etnikai viszonyokat, adatokat a lehetőség szerint a korábbiaknál pontosabban rögzítsék. A népszámlálás etnikai

[1] A népszámlálásról szóló törvény a következőképpen szabályozta a nemzetiségi adatfelvételt: „2. § A **népszámlálás** során az adatszolgáltatás a természetes személyek, a lakó- és üdülőegységek, valamint a közösségi elhelyezést szolgáló intézetek (például diákotthon, kórház) következő adatainak összeírására terjed ki:

a) a természetes személyekre vonatkozóan: nem, születési időpont, lakóhely, családi állapot, családi állás, termékenység, iskolába járás, iskolai végzettség, személyek és háztartások megélhetési forrása, foglalkozás, munkáltató és munkahely, közlekedés, utazás, egészségi állapot, állampolgárság, vallás, **nemzetiség,** anyanyelv, nyelvismeret, a lakáshasználat jogcíme, üdülőtulajdon; (…)

3. § (1) Az adatszolgáltatás – a (2) bekezdésben felsorolt kérdések kivételével – kötelező. Az adatszolgáltatók kötelesek a **népszámlálás** körébe tartozó adatokat a valóságnak megfelelően, az 1. §-ban meghatározott időszakban megadni.

(2) Az adatszolgáltatás az egészségi állapotra, a vallásra, az anyanyelvre és a nemzetiségre vonatkozóan önkéntes.

(3) A **népszámlálás** során gyűjtött adatok kizárólag statisztikai célra használhatók."

adatfelvételének előkészítése során ezzel az eljárással a magyarországi kisebbségek képviselői is egyetértettek.[2]

A két-két nyelvi és nemzetiségi kérdés korlátozott kontrolljára nyílik majd mód a nyelvismereti kérdésre adott kötelező válaszok feldolgozása és a nemzetiségi-anyanyelvi adatok településenkénti összevetése alapján.

Az 1993. évi kisebbségi törvény szellemének megfelelően lehetőség volt a többes (kettős és hármas) identitás bevallására. Ezek számszerűsítése és elemzése az eddigi adatközlések, valamint a települési szinten elvégzett vizsgálatok alapján azt bizonyítják, hogy a magyarországi nemzetiségi népesség nagyobbik része – sok esetben döntő többsége – kettős identitásúnak tartja magát.

Akadnak olyan nemzetiségi települések, ahol a magyar és a nemzetiségi identitás átfedődése 100 százalékhoz közeli értékre utal. Így például Pilisszentléleken a válaszadók 91,3 százaléka magyar nemzetiségűnek, de 70 százaléka szlovák nemzetiségűnek is vallotta magát, s mindössze 3,8 százaléka nem kívánt válaszolni. Hasonló volt a helyzet a Vas megyei Szentpéterfán, ahol a válaszadók 89,5 százaléka magyarnak vallotta magát, ugyanazoknak a szentpéterfaiaknak a 75 százaléka egyszersmind horvát nemzetiségűnek is tartja magát, miközben a község lakóinak mindössze 1,3 százaléka nem válaszolt. A németek által lakott Baranya megyei Ófalu esetében – 1,4 százalék nem válaszoló mellett – a népesség 90,7 százaléka vallotta magát német nemzetiségűnek, ugyanakkor a magyar nemzetiség arányszáma 95,6 volt.

A kettős identitás a cigányság esetében számít a leginkább elterjedt identitásformának. A kutatási terepbeszámolók alapján megállapítható, hogy a Baranya megyei Gilvánfán gyakorlatilag 100 százalékban cigányok laknak. Itt mindössze 2,9 százalék volt a választ megtagadók aránya, a népesség 94,9 százaléka magyarnak, 71,2 százaléka cigánynak vallotta magát. A 396 lakosú borsod-abaúj-zempléni Csenyéte népessége 100 százalékban magyarnak és 93,4 százalékban cigány nemzetiségűnek vallotta magát.

[2] A népszámlálás előkészítésének záró szakaszában az 1999. évi mikrocenzus tapasztalatai, Gombár Csaba, Szegő Péter és a Mazsihisz vezetésének észrevételei, valamint az adatvédelmi ombudsman ajánlásai alapján a KSH pontosította a vallási és nemzetiségi adatfelvétel rendjét. Erről lásd Rózsa Gábornak a KSH Népszámlálási Főosztály főosztályvezető-helyettesének írását. Rózsa 2000. A népszámlálás etnikai adatszolgáltatásának visszhangjából lásd még Czene 2002; Tamm 2002. A kisebbségi önkormányzatok többségének véleményére vonatkozóan Fuzik János, az Országos Szlovák Önkormányzat elnöke a pozsonyi *Új Szó*nak adott nyilatkozatában kifejtette: „Szabadabb politikai légkörben élünk, tehát nyilvánvaló, hogy szabadabban vallhatjuk meg a nemzetiségünket is." Fuzik János jónak tartotta, hogy a népszámlálás során a magyarországi szlovákok a történelmi fejlődés folyamán kialakult „kettős kötődésüket" is megvallhatták a népszámlálási kérdőíveken. Hozzátette: „Más kérdés, hogy a kettős kötődést hogy fogják számolni. Lehet, hogy kevesebben lesznek, akik csak szlováknak vallják magukat." *Új Szó,* 2001. február 1.

További fontos új eleme volt a népszámlálás eddigi nemzetiségi adatközléseinek a kistérségi szint alkalmazása, ami lehetővé teszi az etnikai kisrégiók és közvetlen környezetük jobb tanulmányozását, a hagyományos nemzetiségi települések etnikai viszonyainak nyomon követését.[3] S végül érdekes, de némiképp felemásnak tűnő újítása a 2001. évi népszámlálásnak a cigány népesség cigány (roma), beás és romani csoportok szerinti lekérdezése az anyanyelv, illetve a családi és baráti közösségben beszélt nyelv esetében. A három csoport külön-külön történő rögzítésére csak a nemzetiség, illetve a kulturális kötődés esetében nem adott módot a személyi kérdőív, az eddigi adatközlés pedig egy kategóriába olvasztva közli az egymástól nyelvében, kultúrájában különböző cigány közösségek adatait.[4]

A magyarországi cigány közösségek jobb megismerésének érdekében fontos lenne, hogy a KSH megtalálja a módját annak, hogy a közeljövőben a három csoport adatait egymástól különválasztva is közreadja.

A változások fő irányairól

A népszámlálás első etnikai adatközlései alapján elvégzett gyorselemzés során három szempontot vettünk figyelembe. Mindenekelőtt abból indultunk ki, hogy a magyarországi kisebbségek három nagyobb típusba sorolhatóak: a hagyományos települési hálózattal, háttérrel rendelkező kisebbségek közé tartozik a német, szlovák, román és a három déli szláv közösség. A cigányság mint a legnagyobb magyarországi kisebbség a maga belső közösségi struktúrájával, az ország különböző régióiban erőteljes területi szegregációs folyamatok hordozójaként és elszenvedőjeként kétségkívül külön típust alkot. A hagyományos települési hálózattal nem rendelkező vagy csupán egy-két településhez köthető kisebbségek csoportjába tartoznak a bolgárok, görögök, lengyelek, örmények, ruszinok és az ukránok. Ez utóbbi hat közösségről Kozma István külön részletes összehasonlító elemzést készített, így itt nem vonjuk be ezeket a közösségeket az összehasonlító elemzésbe.

A másik fontos elemzési szempontunk az 1980–2001 közötti három népszámlálás és az 1980. évi úgynevezett tanácsi minősítés etnikai adatainak összehasonlítása és ennek alapján a legfontosabb országos, regionális és lokális változások kimutatása. Az adatok és elemzések alapján három, általánosnak mondható fejlődési trend bontakozik ki.

[3] Population Census 2001.

[4] A 2001. évi népszámlálás személyi kérdőíve magyar és nemzetiségi nyelveken. In: *Népszámlálás 2001.* Melléklet, illetve 92–128.

1. A nemzetiségi önbevallás adatai alapján a hét vizsgált kisebbség – a románok kivételével – az elmúlt két évtizedben jelentősen megerősödött: a német és a szlovák nemzetiségűek száma majdnem megduplázódott, a horvát, szerb, szlovén és cigány nemzetiségűek számának növekedése pedig szintén igen erőteljes volt. E jelenségnek több oka is lehet: minden bizonnyal komoly szerepet játszik a helyi és országos kisebbségi önkormányzatok mozgósító erejű működése, valamint a négytényezős és a többes identitás vállalását is lehetővé tevő lekérdezés. Ezzel együtt az anyanyelvi mutatók folyamatos és párhuzamos csökkenése arra enged következtetni, hogy a nyelvváltás körülményei között élő kisebbségi közösségek és generációk a nemzetiségi indentifikációt az etnikai hovatartozás vállalásának elsődleges identitástényezőjeként kezdik kezelni.

Az összehasonlításunkban vizsgált hét kisebbségi közösség közül a szlovákoknál, horvátoknál, németeknél és szerbeknél az elmúlt két évtizedben megtörtént a váltás: az anyanyelvvel szemben a nemzetiségi bevallás szerinti adat értéke lett a magasabb. Pedig 1980-ban a németeknél közel háromszor annyian vallották magukat német anyanyelvűeknek, mint német nemzetiségűeknek, a szlovákoknál közel 60, a horvátoknál közel 70 százalékkal volt több az anyanyelv szerinti szlovákok, illetve horvátok száma, mint a nemzetiségi bevallás szerint. A szerbek, szlovének esetében kiegyensúlyozott a két adat viszonya, de míg a szerbek közül a 2001. évi adatok szerint immár csekély többségbe a szerb nemzetiségűek kerültek a szerb anyanyelvűekkel szemben, a szlovének őrzik az anyanyelv-domináns önmeghatározás primátusát. Érdekesen alakul a román közösség nemzetiségi és anyanyelvi bevallásának adatsora: 1990-ben a trendnek megfelelően a román nemzetiségűek száma meghaladta a 10 ezer főt, míg a magukat román anyanyelvűeknek vallók száma az 1980. évi 10 ezerről 8730 főre csökkent. A 2001. évi adatok tanúsága szerint az anyanyelvi önbevallás 250 fős csökkenése mellett a nemzetiségi identifikáció mutatója szerint a magukat román nemzetiségűeknek tekintők száma egy évtized alatt radikálisan, 2745 fővel (több mint 25 százalékkal) csökkent.

A változások iránya tehát meglehetősen egyértelműnek látszik. Az okok feltárása, kiértékelése a lokális, regionális viszonyok elemzésével, a természetes népszaporulat figyelembevételével és a migrációs mozgások adatainak értékelésével együtt végezhető csak el. Az azonban már most bizonyosnak látszik, hogy az asszimilációs folyamatokkal párhuzamos nagy átalakulás kísérőjelenségeivel állunk szemben, ahol a fiatalabb nemzedékek nyelvváltása, a kétnyelvűség formáinak térvesztése, a magyar nyelvnek anyanyelvként való rögzülése, családon és iskolán belüli továbbadása, a magyar nyelvi és kulturális szocializáció jelenti a jelenségek egyik oldalát. A másik oldalon a kisebbségi önkormányzatok, a civil szféra revitalizációs hatásai, az etnikai revival jelenségei, az anyanemzetek

kultúrájának kisugárzása, az anyaországi kapcsolattartás és a migráció megerősítő szerepe állhat.

2. Az egyes kisebbségek területi, települési bázisa igen erőteljes változásokon, átalakuláson megy keresztül. Ez egyrészt a kisebbségi közösségek hagyományos és nem hagyományos városi jelenlétének folyamatos felerősödését jelenti. A hagyományosan városlakó szerbek mellett a németek, horvátok, szlovákok és románok is mind nagyobb arányban élnek a városokban, ami az ország általános urbanizációs fejlődésével párhuzamos folyamatként értelmezhető. A városi nemzetiségi népesség esetében a nemzetiségi és anyanyelvi identifikációnak erősebb korrelációja is felfedezhető, különösen azokban az esetekben, amikor az etnikai régióhoz közel eső városközpontok valószínűleg nem túl régen beköltözött csoportjai alkotják a helyi közösségek zömét. Külön elemzést érdemelne a budapesti nemzetiségi népesség számának igen erőteljes növekedése. Még az olyan kisebbségek esetében is, ahol az eredeti etnikai régió viszonylag távol esik a fővárostól (románok, szlovének), folyamatosan növekszik a budapestiek aránya a közösségen belül, a fővároshoz közeli településekkel rendelkező kisebbségek (szerbek, szlovákok, németek) esetében pedig kiugróan magas a fővárosiak száma és aránya.[5]

Ugyanakkor a városba költözés a hagyományos nemzetiségi falusi települések nem magyar népességének folyamatos csökkenésével, a falusi nemzetiségi népesség elöregedésével, önreprodukciós képességének, önszervező erejének fogyásával és megroppanásával is együtt járhat.

Nem kisebb jelentőségű folyamat a hagyományos nemzetiségi régiókból való elköltözés az ország más vidékeire, amit a magyarországi kisebbségek szórványosodási folyamataként értékelnek az elemzések szerzői. Ennek része a központi régióba – a fővárosba és Pest megye településeire –, illetve az ország gazdaságilag vonzó területeire való átköltözés, illetve az egyéni életutak nyomán lezajló szétszóródás. A korábban leginkább egy kis etnikai régióhoz köthető szlovének esetében például a szlovén nemzetiségű népességnek mintegy 20, Budapesttel együtt több mint 30 százaléka él az eredeti etnikai régión kívüli szórványhelyzetben.

3. Az asszimiláció – a nyelv- és identitásváltás – folyamatának ereje elsősorban az anyanyelvi adatok alapján, illetve a négy adatsor összehasonlítása révén vizsgálható. A kettős identitás általánossá válása véleményünk szerint csak részben tekinthető a teljes elmagyarosodást közvetlenül megelőző állapot bizonyítékának, hiszen a magyarországi kisebbségek csoportidentitásának a magyar patriotizmus és nyelv változó mélységű vállalása, illetve ismerete már több mint egy évszázada fontos össze-

[5] Budapestnek a népszámláláskor 12 273 cigány, 7042 német, 1528 szlovák, 1522 görög, 1425 ukrán, 1205 román, 1185 lengyel, 996 szerb, 784 bolgár, 771 horvát, 430 ruszin, 364 örmény és 359 szlovén nemzetiségű lakosa volt.

tevője. Ugyanakkor az anyanyelvi és a beszélt nyelvi pozíciók folyamatos gyöngülése, a hagyományos nemzetiségi települések anyanyelvi kommunikációs tereinek beszűkülése, a családon belüli anyanyelvi szocializáció és egyre általánosabb megszűnése a nyelvváltási folyamat visszafordíthatatlanságára utal.

Irodalom

Czene Gábor 2002. Erősödik a nemzetiségi kötődés. Népszámlálási adatok az etnikai és a vallási hovatartozásról. *Népszabadság,* 2002. augusztus 1.

Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. 2002. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal

Population Census 2001. 4. Ethnic Affiliation. Data on National, Ethnic Minorities 2002. Budapest: Hungarian Central Statistical Office

Rózsa Gábor 2000. Nemzetiség is, vallás is! *Élet és Irodalom,* 2000. 43. http://es.fullnet.hu/0043/visszhang.htm

Tamm Barna 2002. Nemzetiségek négyféleképpen. *Népszabadság,* 2002. augusztus 10.

Adattár

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése

A romák jogi helyzete Európában[1]

JELENTÉS
Jogi és Emberi Jogi Bizottság
Jelentéstevő: TABAJDI CSABA, Magyarország, Szocialista Csoport

Összefoglalás

A jelentés a romaügyek új megközelítését tartalmazza, amely a legutóbbi jelentés óta Európában és az Európa Tanácson belül végbement változásokon alapul.

Manapság a romák még mindig diszkrimináció, marginalizáció és szegregáció áldozatai.[2] A diszkrimináció elterjedt a közélet és a magánélet minden területén, beleértve a közterületekhez, az oktatáshoz, a munka világához, az egészségügyi ellátáshoz és a lakhatáshoz való hozzáférést. A roma közösség ma sem elismert nemzeti vagy etnikai kisebbségi csoport a tagállamok mindegyikében, és így nem minden érintett országban élvezi az ebből a státusból fakadó jogokat. A roma kisebbség közéletben való érdemi részvétele minden demokratikus társadalom szerves része. Ez a részvétel kizárólag önkéntes alapú lehet. Szükséges erősíteni, tisztázni és összehangolni a multilaterális szervezetek munkáját.

Az Európa Tanács fontos szerepet játszhat, és fontos szerepet kell játszania a romák jogi státusának, egyenlő elbírálásának és életkörülményeinek rendezésében. A jelentés támogatja az Európai Roma Konzultatív Fórum létrehozására irányuló javaslatot, és állást foglal az Európai Roma Ombudsman intézményének szükségessége mellett. Egy Európai Kutatási és Képzési Központ létrehozása szintén kívánatos.

[1] Fordította Simon Zoltán. A Jelentésben használt „roma" kategória kiterjed a „cigány", „szinti" és „utazó népesség" kategóriákra is.

[2] A Jelentés magyar nyelvű fordítása a fogalmi pontosság kedvéért több esetben a „diszkrimináció", „marginalizáció" és „szegregáció" kifejezések latin eredetű formáját használja, az alábbi jelentéstartalommal: diszkrimináció – hátrányos megkülönböztetés, marginalizáció – a társadalom peremére sodródás, szegregáció – kirekesztés, elkülönítés.

A romák jogi helyzete Európában 1557 (2002) számú ajánlás[3]

1. Közel tíz évvel ezelőtt a Cigányok Európában című, 1203 (1993) számú ajánlásában a Közgyűlés hangsúlyozta a cigányok különleges védelmének szükségességét, és elítélte az Európa Tanács tagállamaiban ellenük irányuló hátrányos megkülönböztetés különböző formáit. Bár a nemzetközi szervezetek, a nemzeti kormányok, a helyi hatóságok és a civil szervezetek jelentős erőfeszítéseket tettek, az Ajánlásban kitűzött célok csak részben valósultak meg.

2. A Közgyűlés utal az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Európai Egyezményére (1950), a Kínzás és az embertelen és megalázó bánásmód vagy büntetés megelőzéséről szóló Európai Egyezményre (1987), a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájára (1992), a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményre (1995) és a módosított Európai Szociális Chartára (1996).

3. A romák napjainkban még mindig diszkrimináció, marginalizáció és szegregáció áldozatai. Hátrányos megkülönböztetésük elterjedt a közélet és a magánélet minden területén, beleértve a közterületekhez, az oktatáshoz, a munka világához, az egészségügyi ellátáshoz és a lakhatáshoz való hozzáférést éppúgy, mint a határátlépéshez való jogot és a menekültügyi eljárásokat. A romák marginalizációja, valamint gazdasági és szociális szegregációja az általában a legsebezhetőbb társadalmi csoportokat érintő etnikai diszkriminációba fordul.

4. A romák különleges kisebbségi csoportot alkotnak, mivel kettős kisebbségi státussal rendelkeznek. Etnikai közösséget képeznek, és legtöbbjük a társadalom szociálisan hátrányos helyzetű csoportjaiba tartozik.

5. A romák többsége meglehetősen súlyos gazdasági helyzettel szembesül az Európa Tanács legtöbb tagállamában. A szociális területen tett erőfeszítések ellenére a piacgazdaság, és különösen annak neoliberális változata, még a legfejlettebb európai államokban is a társadalom peremére sodorta a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat, köztük a romákat. Közép- és Kelet-Európában a gazdasági és politikai átmenet tovább súlyosbította szociálisan hátrányos helyzetüket.

6. Jogilag a roma közösséget továbbra sem ismerik el etnikai vagy nemzeti kisebbségi csoportként valamennyi tagállamban, így az nem minden érintett or-

[3] A közgyűlés nyilvánossága előtt folytatott vita 2002. április 25-én zajlott. (15. ülés) (Ehhez lásd: Doc. 9397 a Jogi és Emberi Jogi Bizottság jelentése, jelentéstevő: Tabajdi Csaba, Doc. 9417 a Migrációs, Menekültügyi és Népesedési Bizottság véleménye, véleményező: Boriss Cilevics, valamint Doc. 9424 a Kulturális, Tudományos és Oktatási Bizottság véleménye, véleményező: Marlene Rupprecht). A végleges szöveget a közgyűlés 2002. április 25-én fogadta el (15. ülés).

ságban élvezi az e státusból fakadó jogokat. A romákat valamennyi tagállamban etnikai vagy nemzeti kisebbségi csoportként kell elismerni, és biztosítani kell számukra kisebbségi jogaikat. A Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája érvényes és alkalmazandó.

7. A romák migrációjának[4] természete és iránya a közelmúltban megváltozott. Illegális jellege érezhetően nőtt, és a korábbi tranzitországok is végcélokká váltak. Az elmúlt tíz év etnikai konfliktusai és polgárháborúi Európa egyes részein felerősítették a romák elvándorlását. Ennek mértéke ma sem haladja meg a Közép- és Kelet-Európából kiinduló migráció általános nagyságrendjét. A romák vándorlásának sajátos természete azonban fokozott közfigyelmet vált ki, mivel általában nem egyéni, magányos vállalkozásról, hanem a nagyobb vagy kisebb roma családok közös ügyéről van szó. Időközben több állam olyan szabályokat léptetett életbe, vagy olyan gyakorlatot rendszeresített, amelyek egyértelműen a romáknak az országba való bejutását kívánják megakadályozni, és amelyek közvetlenül vagy közvetetten diszkriminálják őket.

8. Bizalomnövelő és tanácsadó intézkedések sorát kell bevezetni a Közép- és Kelet-Európából érkezett, de már Nyugat-Európa országaiban élő roma kivándorlók segítése és további marginalizációjuk megelőzése érdekében. Hatékony támogatást kell biztosítani a szülőföldjükre hazatérő roma kivándoroltak újbóli beilleszkedéséhez is.

9. A romák – mint teljes jogú polgárai az államnak, amelyben élnek – azonos jogokkal és kötelezettségekkel kell hogy rendelkezzenek, mint bárki más. Szabad helyváltoztatáshoz való jogukat el kell ismerni. A többségi társadalom és a romák között aszimmetrikusan oszlik meg a társadalmi felelősség lehetőségeik, valamint az eltérő mértékben birtokolt gazdasági, politikai, kulturális és szociális erőforrások tükrében. A többségi társadalomnak a romákat asszimiláció nélkül kell befogadnia, és támogatnia kell őket, mint hátrányos helyzetű társadalmi csoportot. A romáknak el kell fogadniuk a társadalom egészét irányító szabályokat. Felhívhatók, hogy legyenek kezdeményezőbbek saját problémáik kezelésében, aminek az állam által biztosított megfelelő körülményekhez, támogatáshoz és kezdeményezésekhez kell kapcsolódnia.

10. Az Európa Tanács tagállamainak bátorítaniuk kellene a romákat, hogy hozzák létre szervezeteiket, és szavazóként, jelöltként vagy a nemzeti parlamentek tagjaiként vegyenek részt a politikai rendszerben. Ösztönözni kellene a meghatározó politikai pártokat, hogy választási listáikon a bejutó helyeken szerepeltessenek romákat. Bátorítani kell az államokat, hogy dolgozzanak ki és valósítsanak meg olyan politikákat, amelyek elősegítik a romák teljes körű részvételét a közéletben és a közigazgatás minden szintjén, valamint erősítik demokratikus önszerveződésüket. A roma közösségeknek, szervezeteknek és politikai pártoknak teljes körű részvételi lehetőséget kell kapniuk a jelenlegi helyzetük javítását célzó programok kidolgozásában, végrehajtásában és ellenőrzésében.

11. A roma nők helyzete javításra szorul, hiszen ők meghatározó szerepet játszanak a roma családok életkörülményeinek javításában. A roma nőket – mint

[4] A Jelentés magyar nyelvű fordítása a fogalmi pontosság kedvéért több esetben a „migráció" kifejezés latin eredetű formáját használja. Ennek jelentéstartalma a szövegben legtöbbször – de nem minden esetben – a romák államok közti (ki)vándorlását takarja.

romát, mint nőt és mint szociálisan hátrányos helyzetű csoporthoz tartozó személyt – hármas diszkrimináció sújtja.

12. A Közgyűlés szorgalmazza a média szereplői körében annak tudatosítását, hogy különleges felelősséggel rendelkeznek a romák és a többségi társadalom közti párbeszéd kialakításában, a társadalomban élő diszkrimináció elleni küzdelemben, a roma kultúra és a romák által a saját helyzetük javítása érdekében kifejtett erőfeszítések megismertetésében, valamint a társadalmi integrációjukkal kapcsolatos pozitív példák bemutatásában.

13. A Közgyűlés elismeri, hogy szükséges megerősíteni, tisztázni és összehangolni

a) az európai multilaterális szervezetek, így az Európa Tanács, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, valamint az Európai Unió romákat érintő tevékenységét,

b) az Európa Tanács különböző – az európai romák helyzetét érintő kezdeményezések, jelentések, ajánlások és programok kidolgozásával és ellenőrzésével foglalkozó – testületeinek tevékenységét.

14. Az Európai Unió számára egy jövőbeli közös „alkotmányt" kidolgozó Konvent felkérte a civil társadalmat, hogy tegyen észrevételeket és javaslatokat. A roma közösségeknek és szervezeteknek nem szabadna elszalasztaniuk a kínálkozó alkalmat, hogy kifejtsék nézeteiket.

15. Az Európa Tanács fontos szerepet játszhat, és fontos szerepet kell játszania a romák jogi státusának, egyenlő elbírálásának és életkörülményeinek rendezésében. A Közgyűlés felhívja a tagállamokat, hogy teljesítsék az európai romák helyzetének javításához szükséges hat alapkövetelményt:

a) rendezzék a romák jogi státusát:

i) ismerjék el a romákat etnikai vagy nemzeti kisebbségi csoporthoz tartozó személyekként,
ii) ismerjék el a roma közösségek kisebbségi csoport státusát,
iii) szavatolják a romák egyéni és közösségi kisebbségi jogait,
iv) biztosítsák az országukban jogszerűen tartózkodó romák számára a személyi igazolvánnyal való rendelkezés legteljesebb lehetőségét azokban az államokban, ahol ilyen okmány létezik,
v) írják alá, ratifikálják, és alkalmazzák teljeskörűen a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményt, valamint a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját,
vi) szavatolják a romák számára a módosított Európai Szociális Charta által védett szociális jogokat.

b) Dolgozzanak ki és valósítsanak meg speciális programokat a romák és közösségeik – mint kisebbségi csoportok – társadalmi integrációjának elősegítése érdekében, és biztosítsák részvételüket a helyi, regionális, nemzeti és európai szintű döntéshozatalban:

i) dolgozzanak ki és hajtsanak végre a romák problémáival foglalkozó átfogó politikákat, amelyek magukban foglalják a gazdasági, szociális és kulturális területeket,
ii) erősítsék a romák és közösségeik, valamint a társadalom más csoportjai közti párbeszédet,
iii) vonják be a romák képviselőit a maguk és közösségeik helyzetének javítását célzó programok kidolgozásába, megvalósításába és ellenőr-

zésébe a döntéshozatal valamennyi szintjén. Ez az együttműködés nem korlátozódhat konzultációra, hanem valódi partnerségnek kell lennie,

iv) szorgalmazzák a roma képviselők jelenlétét a nemzeti parlamentekben, illetve a választott roma képviselők részvételét a regionális és helyi jogalkotásban, valamint végrehajtó testületekben,

v) támogassák a régiók közti együttműködést, hogy a romákat érintő problémák az ő aktív részvételükkel nyerjenek megoldást,

vi) erősítsék a romák és közösségeik jogi helyzetének rendezését és életkörülményeik javítását célzó ajánlások és speciális programok végrehajtásának alapos és rendszeres ellenőrzését.

c) Szavatoljanak a romák – mint etnikai vagy nemzeti kisebbségi csoport – számára egyenlő bánásmódot az oktatás, a munka világa, a lakhatás, az egészségügyi ellátás és a közellátás területén. A tagállamok fordítsanak különös figyelmet arra, hogy:

i) biztosítsanak esélyegyenlőséget a romák számára a munkaerőpiacon,

ii) biztosítsák a roma diákok részvételének lehetőségét az oktatás minden szintjén, az óvodától az egyetemig,

iii) dolgozzanak ki olyan intézkedéseket, amelyek biztosítják, hogy a roma közösségeket közvetlenül érintő közszolgáltatásokban – így az alap- és középfokú iskolákban, a szociális jóléti intézményekben, az egészségügyi alapellátás helyi intézményeiben és a helyi közigazgatásban – romákat alkalmazzanak,

iv) biztosítsák a szükséges költségvetési támogatást a már létező roma intézmények fejlesztéséhez, és segítsék a roma közösségeket a nélkülözhetetlen technikai ismeretek átadásával,

v) akadályozzák meg a roma gyermekek elkülönített oktatását, különös tekintettel az őket az értelmi fogyatékosok számára fenntartott iskolákba vagy osztályokba irányító gyakorlatra.

d) Dolgozzanak ki és valósítsanak meg pozitív intézkedéseket és különleges bánásmódot a szociálisan hátrányos helyzetű társadalmi rétegek számára – beleértve a romákat, mint szociálisan hátrányos helyzetű közösséget – az oktatás, a munka világa és a lakhatás területén:

i) biztosítsanak hosszú távú költségvetési támogatást a – romákat is magukban foglaló – szociálisan hátrányos helyzetű csoportokat célzó jövedelemnövelő programokhoz,

ii) biztosítsák, hogy a kormányok által meghirdetett lakásprogramok hozzáférhetők legyenek a szociálisan hátrányos helyzetű családok, így a roma családok számára is,

iii) biztosítsanak költségvetési támogatást és technikai ismereteket a romák számára településeik állagának javításához,

iv) forduljanak az Európa Tanács Fejlesztési Bankjához a romák életkörülményeinek javítását és gazdasági függetlenségük biztosítását szolgáló, velük együtt kidolgozott átfogó programok finanszírozása érdekében.

e) Tegyenek különleges intézkedéseket és hozzanak létre szakosított intézményeket a roma nyelv, kultúra, hagyományok és identitás védelme érdekében:

i) segítsék és támogassák a roma nyelv oktatását,
ii) bátorítsák a roma szülőket, hogy gyermekeiket általános iskolába, középiskolába és főiskolára vagy egyetemre járassák, valamint tájékoztassák őket megfelelő módon az oktatás szükségességéről,
iii) ismertessék meg jobban a roma kultúrát a többségi társadalommal,
iv) biztosítsák, hogy a tankönyvek tartalmazzanak a roma történelemre és kultúrára vonatkozó ismereteket,
v) foglalkoztassanak roma pedagógusokat, különösen a jelentős roma népességgel rendelkező térségekben.

f) Küzdjenek a rasszizmus, az idegengyűlölet és az intolerancia ellen helyi, regionális, nemzeti és nemzetközi szinten, és biztosítsák a romák számára a hátrányos megkülönböztetéstől mentes bánásmódot:

i) fogadjanak el és hajtsanak végre átfogó antidiszkriminációs törvényeket valamennyi tagállamban,
ii) ratifikálják mielőbb az Emberi Jogok Európai Egyezményének 12. számú Jegyzőkönyvét, amennyiben ezt mindeddig nem tették meg,
iii) állítsanak fel konfliktusmegelőző és -kezelő testületeket regionális és helyi szinten,
iv) fogadjanak el és hajtsanak végre átfogó antidiszkriminációs törvényeket, amelyek összhangban állnak az Európai Bizottság által kibocsátott, a személyek között a faji vagy etnikai hovatartozáson alapuló különbségtételt tiltó, az egyenlő bánásmód elvét megvalósító és az európai országok antidiszkriminációs jogalkotásához iránymutatást jelentő 2000/43/EK számú irányelvével,
v) nyújtsanak számottevő támogatást a romák egyéni és közösségi kisebbségi jogait védelmező civil szervezeteknek,
vi) fordítsanak kiemelt figyelmet a romákat sújtó hátrányos megkülönböztetés jelenségeire, különösen az oktatásban és a munka világában,
vii) alapozzák a faji diszkrimináció elleni küzdelmet valós statisztikai adatokra, és védelmezzék a romákat az adatokkal való visszaélésre alkalmat szolgáltató és nem önkéntes adatgyűjtéssel szemben,
viii) erősítsék a romákkal szembeni diszkriminációt feltáró monitoring rendszert helyi, regionális, nemzeti és nemzetközi szinten,
ix) ügyeljenek arra, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményében, valamint a menekültek státusát rögzítő Genfi Egyezményben (1951) és annak 1967-es jegyzőkönyvében rögzített jogok teljeskörűen és hátrányos megkülönböztetés nélkül biztosítottak legyenek a romák számára,
x) fordítsanak kiemelt figyelmet a romák problémáira az állampolgárság megszerzése vagy elvesztése, a határvédelmi intézkedések és politikák terén,
xi) szavatolják, hogy a migráció ellenőrzése érdekében kidolgozott szabályok és politikák nem jelentenek hátrányos megkülönböztetést a roma kivándorlókkal szemben.

16. A Közgyűlés ajánlja a Miniszteri Bizottságnak, hogy

i) támogassa egy demokratikusan létrehozott Európai Roma Konzultatív Fórum kialakítását, amely megjelenítheti és közvetítheti a romák és közösségeik véleményét, illetve tanácsadó testületként szolgálhat

az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága és Parlamenti Közgyűlése, valamint az Európai Unió intézményei számára,

ii) hozza létre a romák egyéni és közösségi kisebbségi jogai megsértésének eseteivel foglalkozó Európai Roma Ombudsman intézményét,

iii) állítson fel egy kis létszámú Európai Roma Kutatási és Képzési Központot az Európa Tanács Európai Ifjúsági Központjához kapcsolódóan, amely lehetővé tenné a romák integrációja során a tagállamokban helyi, regionális és nemzeti szinten nyert kedvező tapasztalatok hatékony cseréjét, valamint a roma és a többségi társadalomból érkező szakértők képzésének koordinációját,

iv) vegye fontolóra roma munkatársak alkalmazását a szervezet főtitkárságán,

v) hozzon létre egy Európai Roma Szolidaritási Alapot az Európa Tanács tagállamai és más multilaterális nemzetközi szervezetek önkéntes adományaiból,

vi) dolgozza ki az Emberi Jogok Európai Egyezményének a kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló kiegészítő jegyzőkönyvét,

vii) erősítse meg a monitoring tevékenységet, és fokozottan támogassa a már létező nemzetközi dokumentumokban foglalt kezdeményezések és ajánlások megvalósítását.

A Jelentés angol nyelvű szövegéből fordította: Simon Zoltán, országgyűlési szakértő
Lektorálta: Tabajdi Csaba, jelentéstevő

LEÍRÓ JELENTÉS
Készítette: TABAJDI CSABA, jelentéstevő
Doc. 9397

1. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 1993-ban elfogadott egy jelentést, amelyet Joséphine Verspaget asszony készített a Kulturális és Oktatási Bizottság részéről.[5] A jelentés utat nyitott az Európa Tanács tevékenységének egy új szakaszához. Bár a nemzeti kormányok, a helyi hatóságok, a civil szervezetek és a terület egyéb fontosabb európai szereplői[6] jelentős erőfeszítéseket tettek, még a legfejlettebb országokban is csupán részlegesen voltak képesek a romákat a modern társadalomba integrálni.

2. Az elmúlt kilenc évben ugyanakkor számos jelentős változás történt Európában. Ezek a változások irányították az európai országok és a nemzetközi szervezetek figyelmét az európai romák súlyos helyzetére.

3. A 19. század végétől a roma közösségek többsége a modern társadalom gazdasági, politikai és társadalmi életének peremére szorult. A szociális területen tett erőfeszítések ellenére a piacgazdaság, és különösen annak neoliberális változata, a társadalom peremére sodorta a hátrányos helyzetű csoportokat, beleértve a romákat.

4. Az Európa Tanács bővítése, valamint a közép- és kelet-európai államok felvétele nyomán az Európa Tanács térségében élő romák száma jelentősen megnőtt. Az európai romák 60-70 százaléka olyan országokban él, amelyek 1990 óta csatlakoztak az Európa Tanácshoz.[7]

5. A társadalmi szolidaritás jelentős mértékben csökkent Európa országaiban. A szegényekkel szembeni ellenséges érzések és a közösségek közti konfliktusok fokozódnak. A gazdasági nehézségek etnikai vitákhoz vezetnek. A romák szociális helyzetének romlása utat nyitott szociális és etnikai alapú hátrányos megkülönböztetésükhöz.

[5] A Cigányok Európában című 1203 (1993) számú ajánlás (lásd: Doc 6733, a Kulturális és Oktatási Bizottság jelentése, jelentéstevő: Joséphine Verspaget).

[6] Különösen fontos megemlíteni az Európai Migrációs Bizottság (CDMG), a Roma/Cigány Szakértői Csoport (MG-S-ROM), a Roma/Cigány Ügyek Koordinátora, a Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság (ECRI), az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, az EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala (ODIHR/OSCE), a Roma és Szinti Ügyek Kapcsolati Pontja (CPRSI), az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa, az Európai Unió, a Nemzetközi Roma Unió, a Roma Nemzeti Kongresszus és a Project on Ethnic Relations tevékenységét.

[7] Hiteles és egyértelmű számok hiányában pontos adatok helyett csupán közelítő érték megjelölésére vállalkozhatunk.

6. Közép- és Kelet-Európa országaiban a helyzet különösen súlyos. A gazdasági és politikai átmenet, valamint a piacgazdaság megjelenése tovább súlyosbította a romák hátrányos társadalmi helyzetét. Sokan közülük teljesen kívül rekedtek a meggyengült szociális hálón.

7. A romák migrációja égető kérdéssé vált egész Európában, holott a roma kivándorlók száma elhanyagolható, és nem jelentősebb, mint a Közép- és Kelet-Európa országaiból kiinduló elvándorlás általános nagyságrendje. Másfelől a romák migrációja – különleges természeténél fogva – fokozott közfigyelmet vált ki, mivel nem egyéni, magányos vállalkozásról, hanem a kisebb vagy nagyobb roma család közös ügyéről van szó. Mivel Nyugat-Európa országaiban egyre szigorúbban ellenőrzik és szabályozzák a bevándorlást és a menedékjogot kérőket, a romák migrációjának természete és iránya megváltozott. Illegális jellege érzékelhetően nőtt, és még az Európai Unión kívüli országok is, amelyek korábban tranzitországok voltak, végcélokká váltak.

8. Jelentős növekedést tapasztalunk a romák civil és politikai szerveződési szintjét illetően is. Etnikai identitásuk kifejezése hangsúlyosabbá vált. A romák elszórtan élnek Európa-szerte, közösségeik változatos összetételűek és szétszórtak, azonban a közös származás tudata, a hátrányos szociális helyzet és az őket sújtó hátrányos megkülönböztetés a szolidaritás érzését nyújtja nekik.

9. Jogilag a romákat 1993-ban a legtöbb európai országban nem ismerték el etnikai vagy nemzeti kisebbségként. Mára ezt a problémát számos tagállamban megoldották. E pozitív folyamat ellenére azonban még mindig akadnak vonakodó országok, ami szükségessé teszi annak ismételt hangsúlyozását, hogy a romákat jogilag egész Európában etnikai vagy nemzeti közösségként kell elismerni.

10. Az említett helyzet kezelése érdekében átfogó, de árnyalt megközelítésre van szükség. A jobb életkörülmények, a szociális helyzet javítása, valamint a romákat sújtó hátrányos megkülönböztetés és kirekesztés elleni küzdelemnek elsődlegességet kell élveznie az európai államokban.

A romák jogi státusa az Európa Tanács tagállamaiban[8]

11. A romákat jogilag elismerik

a) nemzeti vagy etnikai kisebbségi csoportként Ausztriában, Horvátországban, a Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Macedóniában, Norvégiában, Lengyelországban, Romániában, Szlovákiában, Svédországban, Ukrajnában és Jugoszláviában;

b) hagyományos nemzeti kisebbségként Finnországban;

c) az 1976-os Faji Kapcsolatokról szóló Törvény által védett faji csoportként az Egyesült Királyságban.

12. A romák nem rendelkeznek különleges jogi státussal Belgiumban, Dániában, Németországban, Görögországban, Olaszországban, Hollandiában, Szlovéniában[9] és Svájcban.

[8] A jelentés ezen része kizárólag az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése kérdőívére a tagállamok által adott válaszokban foglaltakat tartalmazza.

[9] A Szlovén Köztársaság Alkotmánya előírja, hogy a Szlovéniában élő roma közösség státusát és különleges jogait törvényben kell szabályozni. Az említett törvény mindeddig nem került elfogadásra.

13. Nem élnek romák Andorrában, Izlandon és Máltán.

14. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének jelentéstevője nem kapott a romák jogi helyzetére vonatkozó hivatalos információt az alábbi tagállamoktól: Albánia, Bulgária, Ciprus, Észtország, Franciaország, Grúzia, Írország, Lettország, Liechtenstein, Litvánia, Moldávia, Portugália, Oroszország, San Marino, Spanyolország és Törökország.

A romák részvétele a döntéshozatali folyamatban[10]

15. Roma politikai pártokat napjainkban Horvátországban, a Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Macedóniában és Szlovákiában tartanak nyilván. Pártok alapítása etnikai alapon kifejezetten tiltott Albániában és Bulgáriában.

16. Roma parlamenti képviselőket csupán a tagállamok egy szűkebb körében találunk. Roma képviselők részére fenntartott palamenti helyek vannak Romániában. A magyar alkotmány biztosítja a nemzeti és etnikai kisebbségek jogát a parlamenti képviselethez, azonban nem sikerült megegyezést elérni ennek körülményeire vonatkozóan.[11]

A diszkriminációval és a roma népesség helyzetével nemzeti szinten foglalkozó kormányzati hivatalok és más hivatalos testületek[12]

17. Az Európa Tanács számos tagállamában már léteznek a roma népesség helyzetével és az őket sújtó hátrányos megkülönböztetéssel is foglalkozó kormányzati hivatalok vagy más hivatalos testületek. Kormányzati szintű nemzeti vagy etnikai kisebbségi hivatal került felállításra Horvátországban, Magyarországon és Szlovéniában, valamint nemzeti kisebbségi tanács a Cseh Köztársaságban, Bulgáriában és Ukrajnában. Önálló Városfejlesztési és Kisebbségi Integrációs Minisztérium létezik Hollandiában. Romániában egy, a miniszterelnök mellé rendelt miniszter felelős a nemzeti kisebbségekért. Oroszországban Nemzetiségi Minisztérium került felállításra. Szlovákiában emberi jogi, nemzeti kisebbségi és regionális fejlesztési ügyekért felelős miniszterelnök-helyettes, Svédországban pedig miniszter foglalkozik a nemzeti kisebbségek ügyeivel.

18. Különleges kormányzati intézmények foglalkoznak a romaügyekkel a következő tagállamokban:

[10] A jelentés ezen része kizárólag az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése „A romák jogi helyzete Európában" című kérdőívére a tagállamok által adott válaszokban foglaltakat tartalmazza.

[11] A jelentéstevő kiegészítése a magyar nyelvű fordításhoz: A leíró jelentés szövegének véglegesítését és bizottsági vitáját követően a magyarországi parlamenti választásokon az MSZP színeiben Teleki László, a FIDESZ-MDF választási szövetség színeiben Farkas Flórián, Varga József és Lukács Mihály roma képviselők kerültek a Magyar Országgyűlésbe.

[12] A jelentés ezen része kizárólag az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése A romák jogi helyzete Európában című kérdőívére a tagállamok által adott válaszokban foglaltakat, valamint a DH-MIN (99) 2. Válaszok a kisebbségeknek a döntéshozatali folyamatokban való részvétele formáiról szóló kérdőívre című dokumentum által közölt tényeket tartalmazza.

Ausztria:	„Beirat" (egy a roma szervezetek, a politikai pártok és az egyház képviselőiből álló tanácsadó testület);
Belgium:	több hivatalos testület foglalkozik romaügyekkel;
Cseh Köztársaság:	Roma Közösségi Ügyek Tárcaközi Bizottsága;
Finnország:	Roma Ügyek Tanácsadó Testülete;
Görögország:	Miniszterek Tanácsa;
Magyarország:	Cigányügyi Tárcaközi Bizottság, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa;
Szlovákia:	Roma Nemzeti Kisebbségi Hivatal, a Nemzeti Tanács Roma Kisebbségi Jogi Bizottsága;
Szlovénia:	Roma Közösség Kormányzati Bizottsága;
Svédország:	Roma Ügyek Munkacsoportja (a kormányzat, a minisztériumok és a Roma Nemzeti Unió képviselőiből).

19. Ombudsman vagy parlamenti biztos intézménye működik Ausztriában, Horvátországban, Dániában, Finnországban, Görögországban, Magyarországon, Litvániában, Macedóniában, Moldáviában, Hollandiában, Lengyelországban, Portugáliában, Romániában, Oroszországban, Szlovéniában, Svédországban és Ukrajnában. Norvégiában a kormányzat Etnikai Diszkrimináció Elleni Központot állított fel, amely ellát ombudsmani feladatokat. Petíciós bizottságok vannak Ciprus, a Cseh Köztársaság, Németország, Luxemburg, Macedónia, Moldávia és Hollandia parlamentjeiben. Az ombudsmanok, parlamenti biztosok és petíciós bizottságok feladata minden állampolgár – beleértve a romákat – alkotmányos és törvényes jogainak védelme, azonban csak Magyarországon létezik a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának intézménye.

ALAPELVEK

Asszimiláció nélküli integráció. A romákat etnikai csoportként és szociálisan hátrányos helyzetű közösségként kell kezelni

20. A romák helyzetének javítását célzó kormányzati programokat az asszimiláció nélküli integráció elvére kell alapozni. Európában mégis szomorú tény, hogy a folyamatok sokkal inkább a romák kirekesztése, semmint társadalmi integrációjuk irányába mutatnak. A romák kettős kisebbségi státussal rendelkeznek: egyszerre jelentenek etnikai kisebbségi csoportot és szociálisan hátrányos helyzetű közösséget. Ez a megközelítés két követelményt hordoz magában: (1) a romák emancipációját és társadalmi integrációját, valamint (2) roma identitásuk megőrzését. A megkülönböztetett bánásmód a kultúra és az oktatás területén nyilvánvalóan nélkülözhetetlen kulturális identitásuk, nyelvük, hagyományaik és szokásaik megőrzéséhez. A szociális területen a romákat más hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal azonos módon lehet kezelni, és biztosítani kell számukra a pozitív intézkedésekhez való hozzáférést a munka világában, valamint a lakhatás és az oktatás területén.

A romák hátrányos szociális helyzete

21. A romák többsége szociálisan hátrányos helyzetű csoportokba tartozik, és napjainkban meglehetősen súlyos gazdasági helyzettel szembesül az Európa Tanács tagállamainak többségében. Problémáik mindenekelőtt a felgyorsult iparosodásból és városiasodásból, régi keletű szociális, oktatási és foglalkoztatási politikákból, a piacgazdaság hatásaiból, valamint – Közép- és Kelet-Európában – a gazdasági és politikai átmenet folyamatából származnak.

22. Az iparosodás és a városiasodás eredményeként sok hagyományos roma mesterség eltűnt. A romák többsége munka nélkül van. A munkanélküliek aránya egyes közösségeikben elérte a 80–100 százalékot. Számos roma kiesett a közellátásból és a szociális hálóból. A szegénység súlyosbítja a társadalmi kirekesztés jelenségeit, behatárolja a roma gyermekek hozzáférését az oktatáshoz, és tovább rontja a roma családok lakhatási, egészségügyi és foglalkoztatási helyzetét. Az elszegényedés az önmagát erősítő szegregációhoz és marginalizációhoz vezet. A romáknak részesülniük kellene a módosított Európai Szociális Chartában foglalt jogok és kollektív panasz rendszerének előnyeiből.

Küzdelem az etnikai diszkrimináció ellen
Marginalizáció és társadalmi szegregáció

23. A romák marginalizációja és gazdasági/társadalmi szegregációja az általában a leggyengébb társadalmi csoportokat érintő etnikai diszkriminációba fordul. A diszkrimináció az európai országok többségében elterjedt a közélet és a magánélet minden területén, beleértve a közterületekhez való hozzáférést, az oktatást, a munka világát, az egészségügyi ellátást, a lakhatást, valamint a közellátást és a szociális szolgáltatásokat. A gazdasági/társadalmi kirekesztés és az etnikai diszkrimináció néhány roma közösséget az önkéntes marginalizációhoz és önkéntes szegregációhoz vezetett. Az Európa Tanács Emberi Jogi Biztosa a roma népességgel rendelkező tagállamokban tett látogatásai alkalmával az érintett hatóságokkal folytatott megbeszélései során foglalkozik a romák problémáival.

A romákat teljes jogú állampolgárként kell kezelni az államban, amelyben élnek. A közös, de aszimmetrikus felelősség

24. A többségi társadalom és a roma kisebbség között aszimmetrikusan oszlik meg a közös társadalmi felelősség lehetőségeik, valamint az eltérő mértékben birtokolt gazdasági, politikai, kulturális és szociális erőforrások tükrében. A többségi társadalomnak a romákat asszimiláció nélkül kell befogadnia. A faji alapú támadások és az etnikai alapú hátrányos megkülönböztetés minden formáját fel kell számolni, és teljes támogatást kell biztosítani a romák mint hátrányos helyzetű társadalmi csoport számára. A romáknak – mint az ország állampolgárainak, amelyben élnek – azonos jogokkal és kötelezettségekkel kell rendelkezniük, mint bárki másnak, és el kell fogadniuk a társadalom egészét irányító szabályokat. Felhívhatók, hogy legyenek kezdeményezőbbek saját problémáik kezelésében, aminek az állam által biztosított megfelelő körülményekhez, támogatáshoz és kezdeményezésekhez kell kapcsolódnia.

A romák részvétele a közéletben és a döntéshozatalban

25. A kisebbségek és közelebbről a roma kisebbség valódi közéleti szerepvállalása minden demokratikus társadalom szerves része. Az egyes személyek és társadalmi csoportok legitim érdekeinek tiszteletben tartása, valamint a belső és a külső béke és stabilitás fenntartása között alapvető összefüggés áll fenn. A nyitott és rugalmas véleménycsere és döntéshozatali eljárás elősegítheti a közügyek sikeres bonyolítását, valamint erősítheti az állam egységét. A romák közéleti szerepvállalását parlamenti képviseletük, politikai pártjaik és civil szervezetek biztosíthatják. A romák részvétele nélkülözhetetlen nemzeti és helyi szinten egyaránt.

A ROMAÜGYEKKEL FOGLALKOZÓ NEMZETKÖZI INTÉZMÉNYRENDSZER FELÉPÍTÉSE AZ EURÓPA TANÁCS KÜLÖNLEGES SZEREPE

26. Az Európa Tanács komoly szerepet játszhat, és komoly szerepet kell játszania a romák jogi státusának, egyenlő elbánásának és életkörülményeinek rendezésében, mivel e szervezet rendelkezik mindazon lehetőségekkel, amelyek nyomán saját jogú államként tekinthetnek rá. Mindazonáltal szükséges megerősíteni, tisztázni és összehangolni az európai multilaterális szervezetek, így az Európa Tanács, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet és az Európai Unió tevékenységét. A Roma/Cigány Szakértői Csoportnak a nemzeti kormányok által delegált szakértőkből álló és a Miniszteri Bizottsághoz közvetlenül kapcsolódó testületnek kell maradnia, amelyet maradéktalanul be kell vonni a romákkal kapcsolatos politikai döntésekbe. A Csoport legfontosabb feladata, hogy ajánlásokat fogalmazzon meg a romákkal kapcsolatos politikák megvalósításához helyi, regionális, nemzeti és európai szinten.

27. A romák, saját állam hiányában, különleges védelemre szorulnak. Sajátos helyzetük volt az indítéka Tarja Halonen finn köztársasági elnök asszony egy Európai Roma Konzultatív Fórum létrehozására irányuló javaslatának. Ez a demokratikusan felállított és rendszeresen ülésező gyűlés tanácsadó testületként szolgálhatna az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága és Parlamenti Közgyűlése, valamint az Európai Unió számára.

28. Szükséges létrehozni egy Európai Roma Ombudsman hivatalt, amely a romák egyéni és közösségi jogai megsértésének eseteivel, valamint a különböző kezdeményezések végrehajtásának felülvizsgálatával foglalkozna.

29. Szükséges felállítani egy Európai Kutatási és Képzési Központot, amely a romák integrációja során a tagállamokban helyi, regionális és nemzeti szinten nyert kedvező tapasztalatok cseréjét, valamint a többségi és a kisebbségi népességből érkező szakértők képzését szolgálná. Manapság testületek és szervezetek sokasága elemzi a problémákat és konfliktusokat, ám sokkal kisebb figyelem irányul a sikeres példákra és megoldásokra. A Központ kapcsolódhatna az Európa Tanács Európai Ifjúsági Központjához.

EGYÉB ÁLTALÁNOS MEGÁLLAPÍTÁSOK

A romák részvétele a döntéshozatalban

30. Az államoknak és a helyi hatóságoknak bátorítaniuk kellene a romákat, hogy teljes mértékben vegyenek részt országuk politikai és közéletében, hozzák létre saját szervezeteiket és/vagy politikai pártjaikat, valamint vegyenek részt a politikai rendszerben szavazóként, jelöltekként vagy a nemzeti parlamentek tagjaiként. A romák képviselőit be kell vonni a nemzeti parlamentek döntéshozatali folyamatába, különösen a nagy létszámú roma közösséggel rendelkező országokban.

31. A kormányoknak a döntéshozatali folyamat minden szintjén be kell vonniuk a romák képviselőit, ami nélkülözhetetlen a helyzetük javítása érdekében kidolgozott politikák és programok hatékonyságához és legitimitásához. Ennek a részvételnek nem szabadna konzultációra korlátozódnia, hanem valódi partnerségnek kellene lennie. A nemzeti parlamenteknek biztosítaniuk kell a romákkal kapcsolatos döntéshozatal átláthatóságát, valamint hogy a roma közösségek jóval a döntéshozatali határidők előtt értesüljenek a programokról és javaslatokról. Minden intézkedést a helyi körülményekre és a roma népesség sokféleségére tekintettel kell meghozni.

A romák részvétele a közösségeik helyzetének javítását célzó politikák és programok megvalósításában

32. A kormányoknak bátorítaniuk és segíteniük kellene a romák és a többségi társadalom közti párbeszédet és kölcsönös megértést. Minden siker alapja a roma közösségek és a társadalom egésze közti együttműködés. A többségi társadalom gyakran nem érti a roma közösségek törekvéseit és igényeit, így sokszor értelmetlen és oda nem illő megoldások születnek, amelyek nem a kulcsproblémákra irányulnak.

33. A romákat nem csupán a közösségeik életkörülményeinek javítását célzó programok kidolgozásába, de azok végrehajtásába is be kell vonni. A romák részvétele a végrehajtási folyamatban segíti a kormányokat, hogy folyamatos visszajelzést kapjanak, ami lehetővé teszi programjaik módosítását és helyesbítését, hogy azok elérjék kitűzött céljukat.

34. Az említett politikák és projektek hatékony megvalósításához a kormányzat minden szintjén nélkülözhetetlen – a romákat célzó nemzeti politikák megvalósításában játszott fontos szerepükre való tekintettel – a helyi hatóságok és a romák részvétele.

A diszkrimináció elleni küzdelem

35. A romákat sújtó hátrányos megkülönböztetés és faji alapú támadások nem csupán a romák, de az egész társadalom problémáját jelentik. A nemzeti kormányoknak kezdeményezniük kellene a közélet minden területén fellelhető faji és etnikai alapú hátrányos megkülönböztetés elleni átfogó antidiszkriminációs jogszabályok megalkotását és végrehajtását.

36. A kormányoknak megfelelő és hatékony jogi normákat kell alkotniuk, hogy tiltsák az etnikai-faji alapú hátrányos megkülönböztetést a közhivatalnokok által lefolytatott valamennyi eljárásban. Az ennek elkövetésében bűnösnek talált személyeket, beleértve a rendőröket, az államoknak késlekedés nélkül büntetniük kell.

37. A faji alapú hátrányos megkülönböztetés elleni kormányzati erőfeszítéseket hiteles, a romák helyzetét a lehető legpontosabban tükröző statisztikai adatokra kell alapozni. Az ehhez szükséges információkat az alapvető emberi jogok tiszteletben tartásával kell gyűjteni, és azokat oly módon alkalmazni, hogy kizárólag a faji alapú hátrányos megkülönböztetés leküzdése és a roma népesség általános helyzetének javítása érdekében kerüljenek felhasználásra.

A diszkriminációval és a roma népesség helyzetével nemzeti szinten foglalkozó kormányzati hivatalok és más hivatalos testületek

38. A nemzeti kormányoknak a faji alapú hátrányos megkülönböztetés elleni fellépés területén különleges felelősséggel rendelkező szakosított hivatalokat kellene felállítaniuk. Ezeket a megfelelő képzettségű munkatársakkal rendelkező hivatalokat minden tagállamban létre kellene hozni az antidiszkriminációs normák betartatása, valamint azok megsértőinek vád alá helyezése érdekében. A feladatnak megfelelő helyi, regionális, nemzeti és nemzetközi szintű monitoring rendszereket kell felállítani, hogy azok figyelemmel kövessék, valamint a nyilvánosság előtt rendszeresen beszámoljanak a romákat sújtó faji támadások és etnikai alapú hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem területén tett haladásról.

A roma identitás és az állampolgársági problémák

39. A szabad identitásválasztás a személyes autonómia és szabadság alapvető feltétele. A roma identitás választása vagy annak elutasítása kizárólag az egyén szabad választásán alapulhat, és a nemzeti kormányoknak szavatolniuk kell, hogy semmiféle hátrány nem származik e választásból. Az egyén a magánéletben és a közéletben egyszerre több identitást is hordozhat. A romák etnikai kisebbségi csoportot képeznek, de egyben teljes jogú állampolgárai az országnak, amelyben élnek.

40. A nemzeti kormányokat és az állampolgársági problémákkal foglalkozó nemzetközi szervezeteket ösztönözni kell, hogy szenteljenek kiemelt figyelmet a romák problémáinak az állampolgárság megszerzése, illetve annak elvesztése terén. Az államoknak tekintettel kell lenniük az állampolgársági kérdéseket érintő nemzetközi egyezményekben foglalt kötelezettségeikre.

Az oktatáshoz való jog

41. A tagállamokban a romák oktatását elsődleges fontosságú feladatnak kell tekinteni. A nemzeti kormányoknak határozott erőfeszítéseket kell tenniük az iskolákban előforduló etnikai alapú hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelemben. A nemzeti jogrendszereknek hatékony szabályokat kell tartalmazniuk az oktatás területén tapasztalható diszkrimináció megszüntetése, valamint az áldo-

zatok részére megfelelő jogorvoslat biztosítása érdekében. Az államoknak komoly erőfeszítéseket kell tenniük, hogy megszüntessék a roma gyermekek elkülönített iskolákba helyezését, különös tekintettel az őket az értelmi fogyatékosok számára fenntartott iskolákba vagy osztályokba irányító gyakorlatra. Az oktatás területén biztosítani kell a roma gyermekek esélyegyenlőségét.

42. Másfelől a tagállamoknak oktatási programokat és intézkedéseket kellene kidolgozniuk és végrehajtaniuk annak érdekében, hogy csökkentsék a roma diákok és a többségi társadalomból érkező tanulók közti szakadékot. A nemzeti kormányoknak támogatniuk kellene a roma diákok általános iskolára való felkészülését segítő iskolai előkészítő programokat, valamint a roma tanulókat és családjaikat a szervezett oktatásban való részvétel idején. A kormányoknak fedezniük kellene az étkezés, a tankönyvek és egyéb oktatási kiadások költségeit abban az esetben, ha ezeket a szülők nem engedhetik meg maguknak. Az oktatáspolitikáknak olyan intézkedéseket kellene tartalmazniuk, amelyek támogatják és segítik a felnőttoktatást és a szakképzést, a továbbképzést és a regeneráló képzést.

43. Kiemelt figyelmet kell fordítani a roma szülőkkel való kapcsolattartás javítására, valamint különleges információkat és tanácsokat kell nyújtani számukra az oktatás szükségességére és a hozzáférhető támogatásokra vonatkozóan, mert a szülői hozzáállás is sok roma gyermeket foszt meg az oktatási rendszer által kínált lehetőségek kihasználásától. Kormányzati lépéseket is kellene tenni a roma közösségből érkező tanárok és asszisztensek, közvetítők és oktatók számának növelésére.

A munkához való hozzáférés

44. A tagállamoknak komoly figyelmet kellene fordítaniuk az európai romák különösen nehéz gazdasági és foglalkoztatási helyzetére. Bár számos országban nem léteznek etnikai alapú statisztikák, a nemzeti kormányok állítják, hogy a munkanélküliek aránya a romák között határozottan magasabb, mint a népesség egészében.

45. A romák foglalkoztatási helyzete különösen súlyos Közép- és Kelet-Európa országaiban. Romániában a munkanélküliek 70 százaléka roma. Szlovákiában – egy 1999-ben végzett felmérés szerint – a romák a több mint 24 hónapja állástalanok 41 százalékát, valamint a több mint 48 hónapja munkanélküliek 52 százalékát alkották. Szlovéniában a romák körében a munkanélküliségi arány 29 százalék volt, a társadalom egészének 12,2 százalékos arányával szemben. Lengyelországban a nemzeti munkanélküliségi ráta 12–15 százalék között van, ez az érték azonban a romák körében sokkal magasabb, 50–60 százalék.

46. A romák esélyegyenlőségét a munkaerőpiacon kormányzati antidiszkriminációs politikákkal kellene biztosítani. A hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem részét képező, a munkavállalók jogairól szóló tájékoztató kampányokat kellene indítani, és mindenki számára azonos munkalehetőséget kellene biztosítani. Az alkalmazottak jogairól tájékoztatást nyújtó kampányokat szintén támogatni kellene.

47. A nemzeti foglalkoztatási programoknak kiemelt figyelmet kell fordítaniuk a romák munkaerő-piaci problémáira, valamint különleges intézkedéseket kellene tartalmazniuk helyzetük javítása érdekében. A kormányoknak és a nemzetközi

pénzügyi alapoknak hosszú távú anyagi támogatást kellene biztosítaniuk a romákat célzó jövedelemnövelő és fejlesztési programokhoz. Növelni kell a roma férfiak és nők foglalkoztatását a közszférában.

48. A közösségi foglalkoztatási programoknak az érintettek hosszú távú munkavállalási esélyeit kell javítaniuk. Szükséges az oktatáshoz való szélesebb körű hozzáférés – különös tekintettel a közép- és felsőfokú oktatásra, valamint a szakképzésre – annak érdekében, hogy egy jól képzett fiatal roma generáció jelenjen meg és váljon versenyképessé a munkaerőpiacon. A romákat célzó szakképzési programoknak a helyi és/vagy regionális igényekhez, valamint a valós munkalehetőségekhez kell igazodniuk.

A lakhatáshoz való hozzáférés

49. A kormányoknak biztosítaniuk kell, hogy a romák ne váljanak hátrányos megkülönböztetés áldozatává a lakhatás területén, és a lakáspolitikák ne erősítsék kirekesztésüket. Az e területen felkínált megoldásoknak minden hátrányos helyzetű társadalmi csoport számára elérhetőnek kell lenniük, és nem születhetnek etnikai alapon.

50. A romák teljes körű részvétele a lakásprogramokban nélkülözhetetlen feltétele és követelménye az előrelépésnek. A majdani haszonélvezőket be kell vonni a lakáspolitikák tervezésébe, valamint közösségi szállásaik építésébe, felújításába és fenntartásába.

51. Az illegális roma lakóhelyek problémáját meg kell oldani.

Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés

52. Bátorítjuk a kormányokat, hogy végezzék el a szükséges kutatásokat a romák egészségügyi állapotára vonatkozóan, és küzdjenek az etnikai és szociális diszkrimináció ellen az egészségügyi ellátás területén. A kormányoknak komoly erőfeszítéseket kell tenniük annak érdekében, hogy biztosítsák a romák hozzáférését az egészségügyi ellátáshoz, és megszüntessék a hátrányos megkülönböztetést annak minden szintjén. A romákat tájékoztatni kell az egészségügyi ellátásokról.

53. A nemzeti kormányoknak azonnali lépéseket kell tenniük a roma közösségek körében viszonylag gyakori betegségek és az alultápláltság felszámolása érdekében. Az államoknak biztosítaniuk kell a jelentős roma népességű térségek megfelelő orvosi ellátását, valamint az akadályok – így a helyi infrastruktúra hiányának vagy a gyógyellátás túlzott költségeinek – felszámolását.

A roma kultúra, nyelv és hagyományok védelme. A média szerepe

54. Bárki számára, legyen az kisebbségi csoport tagja vagy sem, biztosítani kell az anyanyelv szabad használatának jogát a magán- és a közéletben, szóban és írásban egyaránt. Az anyanyelv használatára vonatkozó jognak ki kell terjednie a publikációk és az audiovizuális eszközök területére, illetve – azokban a térségekben, ahol jelentős létszámú letelepedett roma népesség él – a közigazgatási hatóságokkal való kapcsolattartásra, valamint a bíróság és más jogi szervek előtti

eljárásokra. A Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája rendelkezésre áll és alkalmazandó a romák – mint etnikai kisebbségi csoport – védelme érdekében.

55. Fontos, hogy a többségi társadalom jobban megismerje a roma kultúrát, ami elemi feltétele az előítéletek és a negatív sztereotípiák felszámolásának. Az államoknak biztosítaniuk kellene, hogy a tankönyvek tartalmazzanak a roma történelemre és kultúrára vonatkozó ismereteket, különösen a nagy létszámú roma népességgel rendelkező országokban. A nemzeti kormányoknak azt is biztosítaniuk kellene, hogy a tanárok és az oktatási folyamat más szereplői megfelelő képzést kapjanak a multikulturális oktatás területén.

56. Szükséges növelni a média felelősségérzetét az etnikai kapcsolatok területén. A média szerepe meghatározó a gyűlöletbeszéd és az előítéletek elleni küzdelemben.

A romák migrációja Európában

57. A romák vándorlása európai üggyé vált. A legtöbb nyugat-európai ország az elmúlt tíz évben fogadott a kontinens keleti feléből érkező roma kivándorlókat. Mára a romák migrációjának természete és iránya megváltozott. Illegális jellege nőtt, és a korábbi tranzitországok is végcélokká váltak.

58. Manapság a legtöbb közép- és kelet-európai ország egyszerre nyújt menedéket a roma bevándorlóknak, és jelent kibocsátó forrást. Sok roma érkezett Bosznia-Hercegovinából Horvátországba, valamint Jugoszláviából Szlovéniába és Macedóniába a balkáni háborúk idején. A kilencvenes évek második felében egy főleg Romániából érkező kisebb roma csoport kért menedékjogot Lengyelországban. Másfelől vannak roma menekültek Romániában is, akik többségükben Moldáviából érkeznek. Magyarország és a Cseh Köztársaság szintén a kivándorló romák végcéljává vált az elmúlt években.

59. Az elvándorlás nem jelent valódi megoldást az európai romák problémáira. A migráció okainak kezeléséhez bizalomerősítő intézkedésekre és az anyaország szociális és politikai struktúráira vonatkozó tájékoztatásra van szükség. Európa-szerte hangsúlyt kell fektetni a hátrányos megkülönböztetés valamennyi formájának felszámolására, és támogatást kell biztosítani a roma közösségek életkörülményeinek és szociális helyzetének javításához.

60. Különleges intézkedéseket kell hozni a Közép- és Kelet-Európából érkező, de már Nyugat-Európa országaiban élő romák támogatása érdekében. Fontos megelőzni a jogszerűtlen tartózkodást, és elkerülni a menekültek, menedékjogot kérők és illegális bevándorlók további marginalizációját.

A roma nők különleges helyzete

61. A roma nők kettős diszkrimináció szenvedő alanyai. Hátrányos megkülönböztetés sújtja őket nőként és romaként egyaránt. A kormányoknak kiemelt figyelmet kell fordítaniuk a roma nők különleges helyzetére és igényeire, és a nemzeti roma stratégiáknak külön cselekvési tervet kell tartalmazniuk a roma nők érdekében.

62. A roma nők fontos szerepet játszhatnak a többségi társadalom és a romák közti párbeszéd kialakításában. A kormányoknak kezdeményező lépéseket kell tenniük annak érdekében, hogy növeljék a roma nők részvételét a döntéshozatali folyamatban, és arra kell biztatniuk őket, hogy alakítsák ki saját szervezeteiket és hálózataikat.

63. A roma nők fontos szerepet játszhatnak családjaik életkörülményeinek javításában is. Kiemelt figyelmet kell szentelni a roma nők oktatási helyzetének, munkavállalási lehetőségeinek, valamint az egészségügyi ellátás terén felmerülő sajátos igényeiknek.

A Jelentés angol nyelvű szövegéből fordította: Simon Zoltán, országgyűlési szakértő
Lektorálta: Tabajdi Csaba, jelentéstevő

FÜGGELÉK I

Válaszok a „Romák/cigányok/utazó népesség jogi helyzete Európában" című kérdőívre

ANDORRA
A roma népesség létszáma: Andorrában nem élnek romák.

AUSZTRIA
A roma népesség létszáma: Becslések szerint 20-25 ezer roma él Ausztriában.
A romák életmódja: Mindannyian letelepedett életmódot folytatnak.
Lakhatási környezet: Többnyire városokban élnek.
Jogi státus: A romákat kisebbségi csoportként ismerik el, más különleges jogaik nincsenek.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Nincs.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: A „Beirat" (a roma szervezetek, a politikai pártok és az egyház képviselőiből álló testület) tanácsadó státussal rendelkezik.
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.
A romák parlamenti képviselete: Nincs.
A roma népesség oktatási helyzete: Nincsenek hivatalos adatok.
Munkanélküliségi arány a romák körében: Nincsenek hivatalos statisztikák, de a munkanélküliség a romák körében határozottan magasabb, mint a lakosság egésze körében.
Foglalkoztatási ágazatok: Takarítás.
A romák be- és kivándorlása: Az Ausztriában élő roma népesség többsége bevándorló.
Kötelező katonai szolgálat: A romák, mint osztrák állampolgárok, kötelesek katonai szolgálatot teljesíteni.

BELGIUM
A roma népesség létszáma: Az Egyenlő Esélyek Központja 1999-es felmérése szerint 25-30 ezer roma él Belgiumban.
A romák életmódja: Többnyire letelepedett életmódot folytatnak.
Lakhatási környezet: Legtöbbjük a nagyvárosok perifériáján él.
Jogi státus: A romák különböző jogi státusokkal rendelkeznek.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: –
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: Több, a romák helyzetével foglalkozó testület létezik Belgiumban.
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.
A romák parlamenti képviselete: Nincs.
A roma népesség oktatási helyzete: –
Munkanélküliségi arány a romák körében: –
Foglalkoztatási ágazatok: A romákat számos ágazatban alkalmazzák.
A romák be- és kivándorlása: Vannak roma bevándorlók Belgiumban.
Kötelező katonai szolgálat: Belgiumban nincs kötelező katonai szolgálat.

HORVÁTORSZÁG

A roma népesség létszáma: Hivatalos népszámlálás: 6964 fő; becslés: 20-30 ezer fő.

A romák életmódja: Többnyire letelepedett életmódot folytatnak, de vannak félnomád és vándorló csoportjaik is.

Lakhatási környezet: A romák többnyire az elővárosokban és vidéken élnek.

Jogi státus: Nemzeti kisebbség jogi státusával rendelkeznek.

A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Léteznek kormányzati programok és projektek. A Roma Nemzeti Program elfogadása 2001-ben várható.

Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: A Horvát Köztársaság Kormányának Nemzeti Kisebbségi Hivatala az országban élő valamennyi nemzeti kisebbség helyzetével foglalkozik. Létezik egy általános ombudsman is.

A roma közösség által létrehozott politikai pártok: A Roma Párt bejegyzett párt, országos és regionális szinten is működik.

A romák parlamenti képviselete: Nincsen roma parlamenti képviselő. Egy roma képviselő részt vesz a Horvát Parlament Emberi Jogi és Nemzeti Kisebbségi Jogi Bizottságának Nemzeti Kisebbségi Albizottságában.

A roma népesség oktatási helyzete: Közel 1300 roma gyermek részesül gyermekgondozásban és oktatásban Horvátországban.

Munkanélküliségi arány a romák körében: A munkanélküliek száma a romák körében sokkal magasabb, mint a népesség többi részében.

Foglalkoztatási ágazatok: A romákat többnyire a másodlagos nyersanyagok gyűjtésében alkalmazzák. Néhányan az iparban, illetve a mezőgazdaságban dolgoznak.

A romák be- és kivándorlása: Sok roma érkezett Bosznia Hercegovinából a háború alatt és legutóbb Jugoszláviából is. Horvátországban a roma menekültek többségét nem tartják nyilván.

Kötelező katonai szolgálat: A romák, mint horvát állapolgárok, kötelesek katonai szolgálatot teljesíteni.

CSEH KÖZTÁRSASÁG

A roma népesség létszáma: Hivatalos népszámlálás (1991): 32 903 fő; hivatalos becslés (2001): 11 716 fő.

A romák életmódja: A Cseh Köztársaságban élő romák több mint 95%-a Szlovákiából bevándoroltak leszármazottja, akiknek többsége több mint 200 éve letelepedett életmódot folytat.

Lakhatási környezet: A romák majdnem kizárólag az iparvárosi térségekben élnek.

Jogi státus: A romákat nemzeti kisebbségként ismerik el.

A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Különböző minisztériumok számos roma kezdeményezést finanszíroznak, akárcsak a Roma Közösségi Ügyek Tárcaközi Bizottsága.

Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: A roma képviselők a Nemzeti Kisebbségi Tanács tagjai. 1997-ben állították fel a Roma Közösségi Ügyek Tárcaközi Bizottságát. Alakulóban vannak a kerületi roma integrációs bizottságok.

A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Egy belegyzett roma politikai párt van: Roma Polgári Kezdeményezés.

A romák parlamenti képviselete: Egy parlamenti képviselő tartozik a roma nemzeti kisebbséghez.

A roma népesség oktatási helyzete: Nincsenek elérhető statisztikai adatok, mert az Alapvető Jogok és Szabadságok Kartájával ellenkezne, ha valakit, aki azt nem kívánja, a roma etnikumhoz sorolnának.

Munkanélküliségi arány a romák körében: Nincsenek elérhető etnikai alapú statisztikák. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosának jelentései szerint a romák munkanélküliségi aránya eléri a 70%-ot.
Foglalkoztatási ágazatok: A romák többségét hagyományosan képzettséget nem igénylő fizikai munkára alkalmazzák.
A romák be- és kivándorlása: Az ország egyszerre fogad bevándorlókat és jelenti kivándorlás forrását.
Kötelező katonai szolgálat: A romáknak be kell jelentkezniük sorozásra. Végül azonban közülük nagyon kevesen kötelesek szolgálatot teljesíteni.

DÁNIA
*A roma népesség létszáma: B*ecslések szerint 1750 roma él Dániában.
A romák életmódja: Mindannyian letelepedett életmódot folytatnak.
Lakhatási környezet: A romák főleg városokban élnek.
Jogi státus: Nincs különleges jogi státusuk.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Nincs.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: Létezik egy parlamenti biztos, valamint más, a bevándorlók általános beilleszkedését segítő testületek.
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.
A romák parlamenti képviselete: Nincs.
A roma népesség oktatási helyzete: Nincsenek hivatalos adatok.
Munkanélküliségi arány a romák körében: Nincsenek hivatalos adatok.
Foglalkoztatási ágazatok: Nincsenek hivatalos számadatok.
A romák be- és kivándorlása: Az elmúlt időszakban néhány menekült érkezett Szlovákiából.
Kötelező katonai szolgálat: A romák mint dán állampolgárok kötelesek katonai szolgálatot teljesíteni.

FINNORSZÁG
A roma népesség létszáma: Becslések szerint 10 ezer roma él Finnországban.
A romák életmódja: Többnyire letelepedett életmódot folytatnak.
Lakhatási környezet: A romák az egész ország területén élnek, azonban többségük Dél-Finnország jelentős népességű központjaiban él.
Jogi státus: A romákat Finnország egyik hagyományos nemzeti kisebbségének ismerik el. Van néhány jogi norma (diszkriminációellenes törvény stb.), amely a romák helyzetét is érinti.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Számos kormányzati kezdeményezés létezik.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: Roma Ügyek Tanácsadó Testülete.
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: –
A romák parlamenti képviselete: –
A roma népesség oktatási helyzete: –
Munkanélküliségi arány a romák körében: –
Foglalkoztatási ágazatok: –
A romák be- és kivándorlása: –
Kötelező katonai szolgálat: –

NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG

A roma népesség létszáma: Becslések szerint közel 70 ezer roma él Németországban.
A romák életmódja: –
Lakhatási környezet: –
Jogi státus: A romák más német állampolgárokkal megegyező jogokkal rendelkeznek.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: –
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: –
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: –
A romák parlamenti képviselete: –
A roma népesség oktatási helyzete: –
Munkanélküliségi arány a romák körében: –
Foglalkoztatási ágazatok: –
A romák be- és kivándorlása: Élnek Németországban roma bevándorlók.
Kötelező katonai szolgálat: –

GÖRÖGORSZÁG

A roma népesség létszáma: Becslések szerint 80-150 ezer roma él Görögországban.
A romák életmódja: Vannak letelepedett, félnomád és vándorló életmódot folytató roma csoportok. A vándorlók száma a becslések szerint kb. 25-30 ezer.
Lakhatási környezet: Többnyire városokban és nagyvárosok központjaiban élnek.
Jogi státus: A romák nem alkotnak nemzeti vagy etnikai kisebbséget, a görög állampolgárokkal azonos jogokat élveznek.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Létezik néhány, a romákat érintő oktatási, foglalkoztatási, lakásügyi, egészségügyi és kulturális program.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: Létezik egy általános ombudsman, valamint egy, a görögországi romák helyzetével foglalkozó Miniszteri Bizottság.
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.
A romák parlamenti képviselete: Nincs.
A roma népesség oktatási helyzete: 8500 roma diák tanul általános iskolában, és 1700 roma diák jár középiskolába.
Munkanélküliségi arány a romák körében: Nincsenek különleges adatok vagy becslések.
Foglalkoztatási ágazatok: A romákat minden ágazatban alkalmazzák, különösen a kereskedelemben.
A romák be- és kivándorlása: Nincsenek hivatalos adatok.
Kötelező katonai szolgálat: Igen.

MAGYARORSZÁG

A roma népesség létszáma: Hivatalos népszámlálás: 142 683 fő; becslés: 400-800 ezer fő.
A romák életmódja: Teljes mértékben letelepedett életmódot folytatnak.
Lakhatási környezet: A romák elszórtan élnek az egész országban, városokban és vidéki területeken egyaránt.
Jogi státus: A romákat etnikai kisebbségként ismerik el, és magyar állampolgársággal rendelkeznek.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: A nemzeti kormány által 1997-ben bevezetett középtávú intézkedési csomag célja a magyarországi romák szociális helyzetének és életkörülményeinek javítása.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, Cigányügyi Tárcaközi Bizottság és Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa. A nemzeti és helyi kisebbségi önkormányzatok felállításának joga törvény által biztosított.

A roma közösség által létrehozott politikai pártok: A kisebbségi csoportoknak lehetőségük van politikai pártokat létrehozni, de nemzeti szintű roma politikai párt nincs.
A romák parlamenti képviselete: Nincs.
A roma népesség oktatási helyzete: Nincsenek aktuális számadatok.
Munkanélküliségi arány a romák körében: A romák körében a munkanélküliségi arány, valamint az iskolából kikerülő romák munkanélküliségi mutatói jelentősen magasabbak a nem roma lakosság körében mért adatoknál.
Foglalkoztatási ágazatok: –
A romák be- és kivándorlása: Nagyon kis mértékben tapasztalható a romák elvándorlása Magyarországról. A Magyarországon menedéket keresőkről nincsenek adatok.
Kötelező katonai szolgálat: A romák, mint magyar állampolgárok, kötelesek katonai szolgálatot teljesíteni.

IZLAND
A roma népesség létszáma: Izlandon nem élnek romák.

OLASZORSZÁG
A roma népesség létszáma: A cigány közösség 120 ezer főből áll.
A romák életmódja: 30%-uk letelepedett életmódot folytat, 70%-uk pedig letelepedés előtt áll.
Lakhatási környezet: A nomád lakosság a nagyvárosok peremén él. Lakóhelyeik, telepeik fejlődnek.
Jogi státus: A nomád lakosságnak nincs különleges jogi státusa.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Intézkedések születtek a kulturális örökség védelme, pihenőhelyek kialakítása, az oktatási rendszerbe, a munkaerőpiacra és az egészségügyi ellátásba való integráció érdekében, valamint tartományi tanácsok kerültek kialakításra a nomád népesség védelmében.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: –
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.
A romák parlamenti képviselete: Nincs.
A roma népesség oktatási helyzete: Egy 2000-ben végzett felmérés szerint az óvodákban 1700, az általános iskolákban 5100, a középiskola alsóbb osztályaiban 1800, a középiskola felsőbb osztályaiban pedig 400 „nomád gyermek" tanult.
Munkanélküliségi arány a romák körében: –
Foglalkoztatási ágazatok: Lótenyésztés, kézművesség, cirkusz.
A romák be- és kivándorlása: Olaszország a cigány migráció befogadó országa. A két világháború között Kelet-Európából érkeztek cigány bevándorlók.
Kötelező katonai szolgálat: Az általános szabályok érvényesek a cigányokra is.

MÁLTA
A roma népesség létszáma: Máltán nem élnek romák.

HOLLANDIA
A roma népesség létszáma: 22 500 ember él állandó jelleggel lakókocsikban. Közülük kevesebb mint 20% a cigány (főleg szinti). A becslések szerint 1000 cigány (főleg roma) él rendezett lakáskörülmények között.
A romák életmódja: A lakókocsik lakóinak 90%-a nem vándorló.
Lakhatási környezet: A lakókocsitelepek számos tartományban elterjedtek, mind a városi, mind pedig a vidéki területeken.

Jogi státus: A lakókocsik lakói és a cigányok holland állampolgárok.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Az Egészségügyi, Népjóléti és Sport Minisztérium számos települési hatóságnak támogatást biztosít hatékony lakásügyi, oktatási és munkaügyi politika megvalósítása érdekében.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: Nincs.
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.
A romák parlamenti képviselete: Nincs.
A roma népesség oktatási helyzete: Nincsenek elérhető részletes információk.
Munkanélküliségi arány a romák körében: 1994 és 1996 között a lakókocsikban lakók és a cigányok között a munkanélküliek aránya 19% volt.
Foglalkoztatási ágazatok: Ismeretlen.
A romák be- és kivándorlása: A közelmúltban Kelet-Európából érkező menekültek között cigányok is voltak.
Kötelező katonai szolgálat: Hollandiában eltörölték a katonai szolgálatot.

NORVÉGIA
A roma népesség létszáma: A becslések szerint jelenleg 2000-3000 roma/utazó és 300-400 roma/cigány él Norvégiában.
A romák életmódja: A romák/utazók többsége hagyományosan Skandinávia-szerte vándorol.
Lakhatási környezet: Napjainkban a norvég romák/cigányok többnyire Oslo térségében élnek.
Jogi státus: A romákat/cigányokat és az utazókat Norvégiában külön nemzeti kisebbségi csoportokként ismerik el.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Nincs.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: A hivatalosan 1999-ben létrehozott Etnikai Diszkrimináció Elleni Központ tevékenysége egész Norvégiára kiterjed.
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.
A romák parlamenti képviselete: Nincs.
A roma népesség oktatási helyzete: Nincsenek a romák/cigányok és az utazók oktatására vonatkozó megbízható adatok.
Munkanélküliségi arány a romák körében: –
Foglalkoztatási ágazatok: Utazók: építőipar.
A romák be- és kivándorlása: Számos roma/cigány keresett menedéket Norvégiában az elmúlt néhány évben. Elsősorban a volt Jugoszláviából érkeztek.
Kötelező katonai szolgálat: Nincsenek a roma/cigányokra és az utazókra vonatkozó különleges szabályok.

LENGYELORSZÁG
A roma népesség létszáma: A becslések szerint 25-30 ezer roma él Lengyelországban.
A romák életmódja: A romák Lengyelországban mindannyian letelepedett életmódot folytatnak.
Lakhatási környezet: A roma népesség mind a városokban, mind pedig vidéken megtalálható.
Jogi státus: A romákat etnikai kisebbségnek ismerik el.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Az ország déli részén élő romák helyzetét érintő kormányprogramot (2001–2003) 2001-ben hirdették meg.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: Nincs.
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.
A romák parlamenti képviselete: Nincs.
A roma népesség oktatási helyzete: Nincsenek hivatalos adatok.

Munkanélküliségi arány a romák körében: Nincsenek hivatalos adatok, csak becslések (az ország déli térségében a munkanélküliségi arány a romák körében 50-60% körül van, szemben a 12-15%-os nemzeti aránnyal).
Foglalkoztatási ágazatok: A romákat számos ágazatban foglalkoztatják, főleg a kereskedelemben (gépkocsik és lovak), a zenében és a mezőgazdaságban.
A romák be- és kivándorlása: 1995-ben és 1996-ban körülbelül 2000 roma vándorolt ki Nagy-Britanniába, 1999-ben pedig 100 roma Finnországba. A '90-es évek második felében egy főleg romániai romákból álló kis csoport kért menedéket Lengyelországban.
Kötelező katonai szolgálat: A romák, mint lengyel állampolgárok, kötelesek katonai szolgálatot teljesíteni.

ROMÁNIA
A roma népesség létszáma: A hivatalos népszámlálás szerint 409 ezer, a becslések szerint pedig 1,5-2 millió roma él Romániában.
A romák életmódja: A Romániában élő romák többsége letelepedett életmódot folytat.
Lakhatási környezet: Városokban és vidéken egyaránt élnek romák.
Jogi státus: A roma lakosságot nemzeti kisebbségnek ismerik el.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Nincs.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: Nincs.
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.
A romák parlamenti képviselete: A Román Alkotmány és a román választási törvény biztosítja a romák parlamenti képviseletét.
A roma népesség oktatási helyzete: A népesség többi részének azonos korú csoportjaival összevetve a romák aránya alacsony az oktatási rendszer minden szintjén.
Munkanélküliségi arány a romák körében: A nemzeti munkanélküliségi arány 70%-át a romák alkotják.
Foglalkoztatási ágazatok: A romákat minden ágazatban alkalmazzák, különösen a képzettséget nem igénylő, illetve az alacsony fizetéssel járó munkakörökben.
A romák be- és kivándorlása: Mind a bevándorlás, mind pedig a kivándorlás jelen van. Moldáviából érkeznek ide menekültek.
Kötelező katonai szolgálat: A romák kötelesek katonai szolgálatot teljesíteni.

SZLOVÁKIA
A roma népesség létszáma: A hivatalos népszámlálás szerint (1991) 75 802, a becslések szerint pedig 420-500 ezer roma él Szlovákiában.
A romák életmódja: Szlovákiában a teljes roma népesség letelepedett életmódot folytat.
Lakhatási környezet: A romák Szlovákiában a városokban és vidéken élnek, többségükben a települések peremén található közösségekben.
Jogi státus: A romákat nemzeti kisebbségnek ismerik el.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: A kormányzati és helyi programokat a nemzeti kormány és különböző alapítványok finanszírozzák.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: A kormány irányítása alatt áll a Roma Nemzeti Kisebbségi Hivatal. A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsán belül működik a Roma Kisebbségi Jogok Bizottsága.
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: A Szlovák Köztársaságban 2000-ben 18 roma politikai pártot tartottak nyilván.
A romák parlamenti képviselete: Nincs.
A roma népesség oktatási helyzete: Nincsenek hivatalos adatok. A becslések szerint a középiskolát körülbelül 2500 roma diák végezte el, és közel 850-1000 roma egyetemi hallgató tanul Szlovákiában.

Munkanélküliségi arány a romák körében: Nincsenek hivatalos adatok. Egy 1999-es felmérés szerint a roma népesség alkotta a 24 hónapnál régebben munkanélküliek 40,91%-át és a 48 hónapnál régebben munkanélküliek 52,26%-át.
Foglalkoztatási ágazatok: A romákat hagyományosan az építőiparban és a mezőgazdaságban alkalmazzák.
A romák be- és kivándorlása: –
Kötelező katonai szolgálat: A romák, mint szlovák állampolgárok, kötelesek katonai szolgálatot teljesíteni.

SZLOVÉNIA
A roma népesség létszáma: A hivatalos népszámlálás szerint 2293-2847, a becslések szerint pedig 6500-7000 roma él Szlovéniában.
A romák életmódja: Letelepedett és utazó roma csoportok egyaránt élnek Szlovéniában.
Lakhatási környezet: A romák városokban, illetve vidéken élnek, többnyire a lakosság többi részétől elzártan vagy a települések határaiban, általában nagyon alacsony színvonalú lakhatási körülmények között.
Jogi státus: A Szlovén Köztársaság Alkotmánya szerint „a Szlovéniában élő roma közösség státusát és speciális jogait törvényben kell szabályozni". Az említett törvény még nem született meg.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: A kormány 1995-ben és 1999-ben a romák helyzetét érintő intézkedési csomagokat vezetett be.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: A Roma Közösség Kormányzati Bizottsága és a Nemzeti Kisebbségi Hivatal foglalkozik roma ügyekkel.
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.
A romák parlamenti képviselete: Nincs.
A roma népesség oktatási helyzete: Az 1993/1994-es tanévben 229 roma gyermek járt óvodába, és 831 roma gyermek tanult általános iskolában. Más hivatalos adatok nem állnak rendelkezésre.
Munkanélküliségi arány a romák körében: A legutóbbi, 1995-ös hivatalos adatok szerint a munkanélküli romák aránya 29% volt (nemzeti arány 2001-ben: 12,2%).
Foglalkoztatási ágazatok: –
A romák be- és kivándorlása: 1991 után jelentős számú roma népesség érkezett Szlovéniába Délkelet-Európa más részeiről.
Kötelező katonai szolgálat: A romák, mint szlovén állampolgárok, kötelesek katonai szolgálatot teljesíteni.

SVÉDORSZÁG
A roma népesség létszáma: Közel 40-50 ezer roma él Svédországban.
A romák életmódja: Valamennyien letelepedett életmódot folytatnak.
Lakhatási környezet: A romák többsége a nagyvárosok peremén él.
Jogi státus: 1999. december 2-án a Svéd Parlament ratifikálta az Európa Tanács Keretegyezményét a Nemzeti Kisebbségek Védelméről. Ennek eredményeként Svédországban a roma népességet nemzeti kisebbségnek ismerik el.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Sok helyi munkacsoport dolgozik azon, hogy segítsék a romák társadalomba való beilleszkedését.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: 1996 óta működik egy, a romaügyekkel foglalkozó munkacsoport, amely a kormány, a minisztériumok, valamint a Roma Nemzeti Unió képviselőiből áll.
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.
A romák parlamenti képviselete: Nincs.

A roma népesség oktatási helyzete: Svédországban nincsenek etnikai alapú statisztikák.
Munkanélküliségi arány a romák körében: Svédországban nincsenek etnikai alapú statisztikák.
Foglalkoztatási ágazatok: Autókereskedés, szőnyeg vagy más áruk.
A romák be- és kivándorlása: Svédországból nincs kivándorlás. A bevándorlás mértéke nem teljesen ismert, mert Svédországban nincsenek etnikai alapú statisztikák.
Kötelező katonai szolgálat: Igen.

SVÁJC
A roma népesség létszáma: A becslések szerint 35 ezer roma él Svájcban.
A romák életmódja: Közel 3000 félnomád és körülbelül 32 ezer letelepedett roma él az országban.
Lakhatási környezet: Élnek romák a városokban és a vidéki területeken egyaránt.
Jogi státus: Nincsenek a romákra vonatkozó különleges szabályozások.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Nincs.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: –
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.
A romák parlamenti képviselete: Nincs.
A roma népesség oktatási helyzete: Nincsenek hivatalos adatok.
Munkanélküliségi arány a romák körében: Nincsenek hivatalos adatok.
Foglalkoztatási ágazatok: A romákat többnyire a kiskereskedelemben és a kézművesiparban foglalkoztatják.
A romák be- és kivándorlása: A Balkánról és Lengyelországból érkeznek menekültek az országba.
Kötelező katonai szolgálat: A romák kötelesek katonai szolgálatot teljesíteni.

MACEDÓNIA
A roma népesség létszáma: Az 1994-es népszámlálás szerint 43 707 roma él Macedóniában.
A romák életmódja: Többnyire letelepedett életmódot folytatnak.
Lakhatási környezet: Legtöbbjük városokban, népességük több mint fele pedig Skopjéban él.
Jogi státus: Macedóniában a romákat kisebbségként ismerik el.
A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Macedónia kormánya megteremti a külföldi kölcsönök és adományok által finanszírozott kezdeményezések megvalósításának körülményeit.
Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: Az ombudsman feladata, hogy védje minden állampolgár törvényes és alkotmányos jogait.
A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Macedóniában a romáknak vannak saját politikai pártjaik.
A romák parlamenti képviselete: 1990–1994-ben egy képviselő szerzett mandátumot, 1994–1998-ban két képviselő és jelenleg 1998–2002-ben szintén egy képviselő szerzett mandátumot.
A roma népesség oktatási helyzete: Macedóniában a romák aránya az oktatásban alacsony.
Munkanélküliségi arány a romák körében: A romák 20,51%-a munkanélküli.
Foglalkoztatási ágazatok: A romák elhagyják a „hagyományos" roma mesterségeket. A romák az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi ágazatokban dolgoznak.
A romák be- és kivándorlása: A romák a falvakból a városokba vándorolnak. A volt Jugoszláviában lezajlott háborúk eredményeként a romák egyre növekvő számban keresnek menedéket, különösen a koszovói válság kezdete óta.
Kötelező katonai szolgálat: –

UKRAJNA

A roma népesség létszáma: 47 917 cigány él Ukrajnában.

A romák életmódja: Többnyire letelepedett életmódot folytatnak.

Lakhatási környezet: Az 1989-es népszámlálás szerint a cigányok többsége a Zakarpatska térségben élt.

Jogi státus: A cigányok a nemzeti kisebbségek közé tartoznak.

A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Az ukrán nemzeti kisebbségek kulturális fejlődése érdekében hozott intézkedések biztosítják a cigányok beilleszkedését az ukrán társadalomba.

Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: Ombudsman Hivatala; Nemzetiségi és Migrációs Ügyek Hivatala (az Ukrán Igazságügyi Minisztérium keretében).

A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.

A romák parlamenti képviselete: Nincs.

A roma népesség oktatási helyzete: A cigány gyerekek állami iskolákban, általános osztályokban, más gyerekekkel azonos szinten tanulnak. Az országban vannak a cigányok részére fenntartott iskolai előkészítők és iskolák is.

Munkanélküliségi arány a romák körében: Nincsenek az állampolgárok nemzetiségére vonatkozó adatok Ukrajnában.

Foglalkoztatási ágazatok: Kézművesség, üzleti élet, zene.

A romák be- és kivándorlása: A cigányok vándorlását nem tartják nyilván. A cigányok vándorlása Ukrajnában teljes egészében az országon belül zajlik.

Kötelező katonai szolgálat: Igen.

EGYESÜLT KIRÁLYSÁG

A roma népesség létszáma: A becslések szerint az Egyesült Királyság roma és ír utazó népessége közel 300 ezer fő.

A romák életmódja: Nincsenek ilyen jellegű statisztikák.

Lakhatási környezet: Nincsenek ilyen jellegű statisztikák.

Jogi státus: A roma és ír utazókat a faji csoportok közé sorolják, és az 1976-os Faji Kapcsolatokról szóló Törvény védelme alá esnek.

A romákat célzó kormányzati, nemzeti programok és projektek: Társadalmi integrációs programok.

Romaügyekkel foglalkozó hivatalos testületek: Nincs.

A roma közösség által létrehozott politikai pártok: Nincs.

A romák parlamenti képviselete: Nincs.

A roma népesség oktatási helyzete: A roma és utazó gyermekek aránya az óvodákban 10 és 15% közötti. Az általános iskolákban ez az érték 60-70% között van. A középiskolákban 30%. A felsőoktatásban 0%.

Munkanélküliségi arány a romák körében: Nincsenek ilyen jellegű statisztikák.

Foglalkoztatási ágazatok: Nincsenek ilyen jellegű statisztikák.

A romák be- és kivándorlása: Az Egyesült Királyságba érkeznek roma bevándorlók, akiknek többsége menekült.

Kötelező katonai szolgálat: Nincs kötelező katonai szolgálat.

FÜGGELÉK II

A kisebbségek részvétele a döntéshozatalban az Európa Tanács államaiban, különös tekintettel a roma közösségekre

ALBÁNIA

Képviselet a politikai pártokban: Politikai pártok alapítása vallási, etnikai vagy regionális alapon nem megengedett.

Parlamenti képviselet: Nincsenek a kisebbségek számára fenntartott helyek vagy rájuk vonatkozó különleges szabályok. A Népgyűlésbe megválasztottak között átlagosan 5-10 ember tartozik a kisebbségekhez (elsősorban a görög kisebbséghez).

Ombudsman petíciós bizottság: Nincs.

Kisebbségi Minisztérium: Nincs.

Kisebbségi kormányzati hivatal: Nincs. Most folynak a tárgyalások egy nemzeti kisebbségi hivatal létrehozásáról.

Önkormányzat és az autonómia más formái: Nincs.

A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Nincs.

AUSZTRIA

Képviselet a politikai pártokban: Az egyetlen politikai párt, amely saját magát kisebbségi szereplőnek tartja, a karintiai „Einheitliste", a karintiai szlovének pártja.

Parlamenti képviselet: Nincsenek a kisebbségek számára fenntartott helyek vagy rájuk vonatkozó különleges szabályok.

Ombudsman petíciós bizottság: Létezik egy Ombudsmani Testület, amely a kisebbségek ügyeivel is foglalkozik.

Kisebbségi Minisztérium: Nincs.

Kisebbségi kormányzati hivatal: Kisebbségi Ügyek Osztálya, amelyet az Alkotmányos Jogszolgálati Osztály részeként állítottak fel a Szövetségi Kancellárián. A romaügyek is ide tartoznak.

Önkormányzat és az autonómia más formái: Nincs.

A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Mintegy 200 szervezet létezik, amelyek célja az etnikai kisebbségek és kultúra megőrzése és fejlesztése.

BULGÁRIA

Képviselet a politikai pártokban: Az Alkotmány szerint: „nem alakulhatnak politikai pártok etnikai, faji vagy vallási alapon."

Parlamenti képviselet: Nincsenek a kisebbségek számára fenntartott helyek vagy rájuk vonatkozó különleges szabályok.

Ombudsman petíciós bizottság: Nincs.

Kisebbségi Minisztérium: Nincs.

Kisebbségi kormányzati hivatal: Etnikai és Népesedési Ügyek Nemzeti Tanácsa, amely a romák ügyeivel is foglalkozik.

Önkormányzat és az autonómia más formái: Nincs.

A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: A különböző etnikai, vallási és nyelvi csoportokhoz tartozó személyeknek megvannak a maguk szervezetei és szövetségei. Ezek közül roma szerveződések a következők: Egyesült Roma Szövetség, Bulgáriai Romák Konföderációja, Roma Demokrata Unió, Egyesült Roma Közösségek Szövetsége és a Roma Tanács „KUPATE". A roma származású bolgár állampolgárok saját újságokkal is rendelkeznek.

HORVÁTORSZÁG

Képviselet a politikai pártokban: Tizenkét olyan párt van, amely kisebbségeket képvisel. Közülük egyik a Horvátországi Romák Pártja.

Parlamenti képviselet: A nemzeti kisebbségek, melyek a teljes népesség kevesebb mint 8%-át teszik ki, összesen 5 képviselőt választhatnak a Képviselőházba. Hét helyet tartanak fenn a nemzeti kisebbségek megválasztott képviselői számára. Nincsenek a roma képviselők számára fenntartott helyek. Az elnök 2 szerb képviselőt jelölt a Megyék Házába.

Ombudsman petíciós bizottság: Az ombudsman intézményét 1992-ben alakították ki.

Kisebbségi Minisztérium: Nincs.

Kisebbségi kormányzati hivatal: Nemzeti Kisebbségi Hivatal. A roma kisebbség részt vesz a Hivatal munkájába.

Önkormányzat és az autonómia más formái: Minden nemzeti kisebbségnek joga van a kulturális autonómiához. Az önkormányzat különleges formái kerültek bevezetésre azokban a különleges státussal rendelkező kerületekben, ahol a nemzeti kisebbségek népességaránya meghaladja az 50%-ot. A nemzeti kisebbségek tagjai a helyi önkormányzati testületekben a helyi önkormányzati joggal rendelkező területi egységben képviselt népességszámuknak megfelelő arányban vehetnek részt.

A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: A bejegyzett kisebbségi szervezetek között megtalálható a Horvátországi Roma Szövetségi Unió, a Roma Oktatási Közösség, a Horvátországi Romák Közössége, a Horvátországi Romák Uniója, a Roma Ifjúsági Szövetség, a Romsko scre Szövetség, a Romi za Rome Szövetség, a Bolji zivot Roma Nők Szövetsége, a Keresztény Roma Unió, valamint Zágráb megye és Zágráb város Roma Szövetségeinek Uniója.

CIPRUS

Képviselet a politikai pártokban: Nincs.

Parlamenti képviselet: Van néhány a kisebbségek számára fenntartott hely, és léteznek rájuk vonatkozó különleges szabályok is.

Ombudsman petíciós bizottság: A Képviselőház egyik bizottsága, valamint egy kormánybiztos foglalkozik a petíciókkal.

Kisebbségi Minisztérium: Nincs.

Kisebbségi kormányzati hivatal: Nincs.

Önkormányzat és az autonómia más formái: Nincs.

A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Nincsenek bejegyzett kisebbségi szervezetek vagy civil szervezetek, amelyek kisebbségi ügyekkel foglalkoznak.

CSEH KÖZTÁRSASÁG

Képviselet a politikai pártokban: A kisebbségi érdekeket képviselő pártok között említhető a Roma Kereszténydemokrata Pártot, a Roma Polgári Kezdeményezést, az Észak-Csehországi Roma Állampolgárok Pártját (Coexistencia), az Egyesült Roma Mozgalmat, valamint a Nemzeti Roma Kongresszust.

Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek és különleges szabályok a kisebbségi pártokra vonatkozóan. Mindössze egy parlamenti képviselő tartozik nemzeti kisebbséghez: Monika Horáková, egy roma származású pszichológus.
Ombudsman petíciós bizottság: Képviselői Kamara Petíciós Bizottsága, valamint a Szenátus Emberi Jogi, Tudományos, Oktatási és Kulturális Petíciós Bizottsága.
Kisebbségi Minisztérium: Nincs.
Kisebbségi kormányzati hivatal: Emberi Jogi Kormánybiztos, aki az Elnöki Hivatal három tanácsadó testületének elnöke. Ezek közül egyik a Roma Közösségek Bizottsága.
Önkormányzat és az autonómia más formái: Nincs.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: 1998 végén a Belügyminisztérium 122 roma szervezetet tartott nyilván.

DÁNIA
Képviselet a politikai pártokban: Az egyetlen párt, amely kisebbséget képvisel, a helyi politizálást folytató, Dél-Jüttland német kisebbségét képviselő Schleswig Párt. Mivel nem jegyeztették be magukat, nem indulhatnak a parlamenti választásokon.
Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan.
Ombudsman petíciós bizottság: Általános Dán Ombudsman.
Kisebbségi Minisztérium: Nincs.
Kisebbségi kormányzati hivatal: Nincs.
Önkormányzat és az autonómia más formái: A Feröer-szigetek és Grönland saját önkormányzattal rendelkező közösségek Dánián belül.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Német kisebbségi szervezetek, civil szervezetek léteznek.

ÉSZTORSZÁG
Képviselet a politikai pártokban: Két politikai párt jelentette be, mindkettő az orosz anyanyelvű lakosok javára, hogy elsősorban kisebbségi érdekeket képviselnek.
Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan.
Ombudsman petíciós bizottság: Nincs.
Kisebbségi Minisztérium: Nincs.
Kisebbségi kormányzati hivatal: Nincs.
Önkormányzat és az autonómia más formái: Az észt törvények biztosítják a nemzeti kisebbségek számára a kulturális önkormányzatot.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: A bejegyzett szervezetek között nem találunk roma szervezeteket.

FINNORSZÁG
Képviselet a politikai pártokban: Svéd Néppárt.
Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan.
Ombudsman petíciós bizottság: Parlamenti biztos.
Kisebbségi Minisztérium: Nincs.
Kisebbségi kormányzati hivatal: Nincs.
Önkormányzat és az autonómia más formái: Az Aland-szigetek területi, míg a számik kulturális autonómiával rendelkeznek.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Finn Roma Társaság.

FRANCIAORSZÁG

Franciaország nem tudott kielégítő választ adni az Európa Tanács által készített kérdőívre, tekintettel arra, hogy a kisebbségek döntéshozatalban való részvételére vonatkozó kérdések nem voltak összeegyeztethetők a francia helyzettel.

NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG (szövetségi szint)

Képviselet a politikai pártokban: Két politikai párt képvisel kisebbségi csoportot, az egyik a dán kisebbséget, a másik pedig a Németországban élő frízeket.

Parlamenti képviselet: Nincsenek számukra külön fenntartott helyek, azonban a Bundestag megválasztása során a nemzeti kisebbségek politikai pártjai felmentést kaptak a Választási Törvény által meghatározott öt százalékos küszöbérték alól.

Ombudsman petíciós bizottság: A Bundestag petíciós bizottsága.

Kisebbségi Minisztérium: Nincs.

Kisebbségi kormányzati hivatal: A Szövetségi Belügyminisztérium Német Kisebbségi Jogi és Kisebbségügyi Osztálya foglalkozik roma és szinti ügyekkel.

Önkormányzat és az autonómia más formái: Az Alkotmány értelmében a helyi kormányoknak joguk van a helyi közösségek minden ügyét a hatályos törvények keretein belül szabályozni. Ezen kívül még számos formája létezik a kulturális autonómiának. A német szinti és roma lakosságnak megvannak a saját központi, tartományi és helyi szintű kulturális autonómiái.

A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: A Dán Királyság, a Német Szövetségi Köztársaság és Schleswig-Holstein állam által alapított Kisebbségi Ügyek Európai Központja magánalapítvány. A heidelbergi Németországi Szinti és Roma Közösségek Központi Tanácsa 9 tartomány szövetségéből és további különböző szintű, független szervezetekből áll.

MAGYARORSZÁG

Képviselet a politikai pártokban: Kisebbségek érdekeit képviselő politikai pártok alpítása lehetséges. Számos párt alakult már a roma közösség érdekeinek képviseletére, azonban ezek között nincs országos szintű.

Parlamenti képviselet: A Magyar Alkotmány szavatolja a nemzeti és etnikai kisebbségek számára a parlamenti képviselethez való jogot, azonban nem sikerült megegyezni ennek körülményeire vonatkozóan.

Ombudsman petíciós bizottság: A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa.

Kisebbségi Minisztérium: Nincs.

Kisebbségi kormányzati hivatal: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal. A Hivatalhoz kapcsolódik a Roma Ügyek Osztálya, valamint a Cigányügyi Koordinációs Tanács.

Önkormányzat és az autonómia más formái: Az Alkotmány szavatolja a nemzeti és etnikai kisebbségek számára helyi és nemzeti szintű önkormányzatok felállításának jogát. A roma kisebbség létrehozta saját intézményi rendszerét.

A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Magyarországi Cigányokért Közalapítvány, Gandhi Közalapítvány és más civil szereplők.

LETTORSZÁG

Képviselet a politikai pártokban: Két ilyen párt létezik, mindkettő az orosz nemzetiségű lakosság képviseletében.

Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségre vonatkozóan.

Ombudsman petíciós bizottság: (Nemzeti Emberi Jogi Hivatal.)

Kisebbségi Minisztérium: Nincs.

Kisebbségi kormányzati hivatal: Az Igazságügy Minisztériumon belül működik a Nemzeti Ügyek Osztálya, amely kisebbségi ügyekkel is foglalkozik.
Önkormányzat és az autonómia más formái: Lettország kulturális autonómiát biztosít a kisebbségek számára.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: –

LITVÁNIA
Képviselet a politikai pártokban: Két ilyen párt van, egy a lengyel, egy pedig az orosz nemzetiségű lakosok képviseletében.
Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan.
Ombudsman petíciós bizottság: A Szejm rendelkezik egy Ombudsmani Hivatallal.
Kisebbségi Minisztérium: Nincs.
Kisebbségi kormányzati hivatal: 1989-ben állították fel a Nemzetiségek Bizottságát, ami a roma szervezetekkel is kapcsolatot tart.
Önkormányzat és az autonómia más formái: Az alkotmány nem biztosít területi autonómiát, azonban a nemzeti kisebbségek hagyományos lakóhelyein, ahol többséget alkotnak, többségben vannak a helyi szervekben. A törvény széles körben biztosítja a nemzeti kisebbségek képviselői számára kultúrájuk és hagyományaik ápolásának jogát.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: 230 bejegyzett kisebbségi szervezet létezik. A legnagyobb szervezetek között említhetjük a Cigonu Iauzas (Roma Tűz) Litván Roma Szövetséget.

LUXEMBURG
Képviselet a politikai pártokban: Nincs ilyen párt Luxemburgban.
Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan.
Ombudsman petíciós bizottság: Parlamenti Petíciós Bizottság.
Kisebbségi Minisztérium: Nincs.
Kisebbségi kormányzati hivatal: Nincs.
Önkormányzat és az autonómia más formái: Nincs.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Nincs.

MOLDÁVIA
Képviselet a politikai pártokban: Nincs kisebbségeket képviselő párt.
Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan.
Ombudsman petíciós bizottság: 1997 óta léteznek Parlamenti Ügyvédek, valamint egy Parlamenti Vizsgáló és Petíciós Bizottság.
Kisebbségi Minisztérium: Nincs.
Kisebbségi kormányzati hivatal: Az Etnikai Kapcsolatok Bizottsága a köztársasági elnök tanácsadó testülete. A Nyelvhasználat és Nemzeti Kapcsolatok Osztályához tartoznak a roma kisebbséget érintő feladatok.
Önkormányzat és az autonómia más formái: Gagauzia autonóm régió.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: 45 bejegyzett kisebbségi szervezet létezik, köztük három roma szervezet.

HOLLANDIA

Képviselet a politikai pártokban: Nincs kisebbségeket képviselő politikai párt.

Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan.

Ombudsman petíciós bizottság: Létezik a Nemzeti Ombudsman intézménye, valamint egy Alsóházi Petíciós Bizottság, azonban a kettő közül egyik sem foglalkozik kifejezetten kisebbségi ügyekkel.

Kisebbségi Minisztérium: 1998 óta működik az önálló Városfejlesztési és Kisebbségi Integrációs Minisztérium intézménye.

Kisebbségi kormányzati hivatal: A Bel- és Királyi Ügyek Minisztériumának Kisebbségi Integrációs Politikai Osztálya felelős a romaügyekért.

Önkormányzat és az autonómia más formái: Nincsenek önkormányzatok vagy más formái a területi és kulturális autonómiának.

A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Nincs kisebbségi szervezeteket nyilvántartó rendszer.

NORVÉGIA

Képviselet a politikai pártokban: Nemzeti szinten nincs olyan politikai párt, amely kifejezetten kisebbségeket képviselne.

Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a nemzeti kisebbségekre vonatkozóan.

Ombudsman petíciós bizottság: A kormány 1998-ban felállította az Etnikai Diszkrimináció Elleni Központot, amely ellát ombudsmani feladatokat.

Kisebbségi Minisztérium: Nincs.

Kisebbségi kormányzati hivatal: Az Önkormányzati ésTerületfejlesztési Minisztérium Őslakos, Kisebbségi és Bevándorlási Osztálya felelős a kisebbségeket érintő ügyekért.

Önkormányzat és az autonómia más formái: A Norvégiában élő számi népesség saját választott parlamenttel rendelkezik.

A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Számos kisebbségeket képviselő szervezet létezik. Többek között a Romanifolkets Landsforening (az utazók etnikai-politikai szervezete), a Stiftelsen Roma (az utazók szervezete a Pünkösdi Mozgalomhoz kapcsolódóan) és a Nemzetközi Roma Unió (a roma civil szervezet norvégiai képviselete).

LENGYELORSZÁG

Képviselet a politikai pártokban: Mindössze egy politikai párt létezik, amely kifejezetten kisebbséget képvisel: a Fehérorosz Demokratikus Unió.

Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek. A választási törvény szavatolja, hogy a nemzeti kisebbségek bejegyzett szervezeteinek választási bizottságai mentesülnek a pártokra vonatkozó 5%-os vagy a választási koalíciókra vonatkozó 8%-os bejutási küszöb alól.

Ombudsman petíciós bizottság: 1987 óta létezik az Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosa.

Kisebbségi Minisztérium: Nincs.

Kisebbségi kormányzati hivatal: A Kulturális és Művészeti Minisztérium Nemzeti Kisebbségek Kulturális Osztálya foglalkozik a romák ügyeivel.

Önkormányzat és az autonómia más formái: Lengyelországban a nemzeti kisebbségek autonómiája nemzetközi értelemben nem létezik. Ha egy nemzeti kisebbség képviselői megszerzik a többséget a helyi tanácsban, akkor létrehozhatják az autonómia egy sajátos formáját, és dönthetnek a saját ügyeikben.

A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Néhány régióban a Nemzeti Kisebbségek Kormányzójának Hivatala került felállításra, azonban ezek hatása korlátozott, mivel jogi helyzetük és hatáskörük nem kielégítően szabályozott. Több mint 100 kisebbségi civil szervezet létezik, ezek között hat roma szervezet, beleértve a Roma Kulturális Központot.

PORTUGÁLIA

Képviselet a politikai pártokban: Nincsenek kisebbségeket képviselő politikai pártok.
Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan.
Ombudsman petíciós bizottság: Ombudsman.
Kisebbségi Minisztérium: Nincs.
Kisebbségi kormányzati hivatal: A miniszterelnök irányítása alatt áll a Bevándorlási és Etnikai Kisebbségi Főbiztos. Az etnikai kisebbségek Portugáliában főként a cigány származású portugálok.
Önkormányzat és az autonómia más formái: Azores és Madeira autonóm régiói. A helyi hatóságok korlátozott autonómiával rendelkeznek.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: –

ROMÁNIA

Képviselet a politikai pártokban: A választásokon részt vevő nemzeti és etnikai kisebbségi szervezeteket politikai pártként kezelik. Ezek közül az egyik a Roma Párt.
Parlamenti képviselet: A Képviselőházban léteznek különleges szabályok, valamint a nemzeti vagy etnikai kisebbségekhez tartozó állampolgárok szervezetei számára fenntartott helyek. A Roma Párt jelenleg egy hellyel rendelkezik.
Ombudsman petíciós bizottság: A Nép Ügyvédje az emberi jogokkal foglalkozik, beleértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait is.
Kisebbségi Minisztérium: Létezik egy, a miniszterelnök mellé rendelt, a nemzeti kisebbségekért felelős miniszter.
Kisebbségi kormányzati hivatal: Nemzeti Kisebbségvédelmi Osztály. Roma szakértők is közreműködnek a szervezet munkájában.
Önkormányzat és az autonómia más formái: Nincs.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Roma Párt.

OROSZORSZÁG

Képviselet a politikai pártokban: Nincsenek kisebbségeket képviselő politikai pártok.
Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan, azonban a Felsőházban mind a 89 oroszországi tartománynak két-két hely a rendelkezésére áll.
Ombudsman petíciós bizottság: Az Emberi Jogok Ombudsmana intézményét 1998-ban állították fel.
Kisebbségi Minisztérium: Nemzetiségi Ügyek Minisztere, Regionális Ügyek Minisztere.
Kisebbségi kormányzati hivatal: A kormány irányítása alatt áll a Nemzeti Kulturális Autonómiák Konzultatív Tanácsa. A roma kisebbség nincs jelen a Tanács munkájában.
Önkormányzat és az autonómia más formái: Helyi és nemzeti szintű adminisztratív egységeket hoztak létre néhány közösség számára. A nemzeti kulturális autonómia a nemzeti önkormányzat nem területi formája.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Több ezer különböző szervezet létezik szövetségi, tartományi és helyi szinten.

SAN MARINO

Lásd San Marino kormányának válaszát a DH-MIN (99)1 dokumentumban.

SZLOVÁKIA

Képviselet a politikai pártokban: Léteznek kisebbségeket képviselő politikai pártok. Számos, a roma kisebbség által működtetett párt működik: Szlovákiai Roma Integráció Pártja, Szlovákiai Roma Jogvédő Párt, Szlovák Köztársaság Roma Polgári Kezdeményezése, Roma Unió Ligája, Szlovák Roma Szociáldemokrata Párt, Roma Polgári Kezdeményezések Uniója, Szlovák Köztársaság Roma Kongresszusa, Roma Demokratikus Mozgalom a Szlovák Köztársaságban, Szlovákiai Romák Pártja, Roma Nemzeti Párt, Roma Demokrata Pártja, Munka és Biztonság Pártja, Romák Demokratikus Szövetsége a Szlovák Köztársaságban, Roma Értelmiség az Együttélésért, Roma Keresztény-demokrata Mozgalom.

Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan.

Ombudsman petíciós bizottság: Nincs.

Kisebbségi Minisztérium: 1998 óta létezik az emberi jogokkal, nemzeti kisebbségekkel és regionális fejlesztéssel foglalkozó miniszterelnök-helyettes tisztsége.

Kisebbségi kormányzati hivatal: Nincs.

Önkormányzat és az autonómia más formái: Nincsenek különálló kisebbségi önkormányzatok.

A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: A roma kisebbség 46 szervezetet és 3 alapítványt létesített.

SZLOVÉNIA

Képviselet a politikai pártokban: Nincsenek kifejezetten kisebbségi érdekeket képviselő politikai pártok.

Parlamenti képviselet: A magyar, valamint az olasz kisebbség számára fenntartanak helyeket. Egyéb különleges szabályok nincsenek.

Ombudsman petíciós bizottság: 1993 óta létezik az emberi jogok védelmére felállított ombudsman intézménye.

Kisebbségi Minisztérium: Nincs.

Kisebbségi kormányzati hivatal: Nemzeti Kisebbségi Hivatal. A roma kisebbség közreműködik a munkájában.

Önkormányzat és az autonómia más formái: Vannak speciális önkormányzati formák. Az önkormányzattal rendelkező közösségekben a roma kisebbség legalább egy képviselővel rendelkezik, akit a saját választási listájáról választ. A roma képviselők részt vesznek a jelentős kormánybizottságokban, a minisztériumi bizottságokban és a helyi szervek munkájában.

A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Számos közintézmény és szervezet létezik. A Roma Szervezetek Uniója, amely 12 tartomány romáit tömöríti egybe, főként kulturális és szociális ügyekkel foglalkozik.

SVÉDORSZÁG

Képviselet a politikai pártokban: Nincsenek kisebbségi csoportokat képviselő politikai pártok.

Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan.

Ombudsman petíciós bizottság: Svédországban számos ombudsman működik, ezek között az Etnikai Diszkrimináció Elleni Ombudsman, valamint a Parlamenti Ombudsman.

Kisebbségi Minisztérium: A nemzeti kisebbségek ügyeivel foglalkozó miniszter.

Kisebbségi kormányzati hivatal: A Kulturális Minisztériumon belül működő Bevándorlási Integrációs és Diverziós Osztály felelős a svéd nemzeti kisebbségi politikáért, beleértve a romák ügyeit is.
Önkormányzat és az autonómia más formái: 1993-ban Svédország létrehozta a Számi Parlamentet, ami függetlenül választott testület.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Számos nemzeti kisebbségi szervezet létezik, amelyek között a Nemzeti Roma Unió különböző svéd roma szervezeteket képvisel.

SVÁJC
Képviselet a politikai pártokban: Nemzeti szinten nincsenek kisebbségeket képviselő politikai pártok.
Parlamenti képviselet: A svájci választási rendszer szavatolja a nemzetiség széles körű részvételét a politikai döntésekben.
Ombudsman petíciós bizottság: Nincs.
Kisebbségi Minisztérium: Nincs.
Kisebbségi kormányzati hivatal: Nincs.
Önkormányzat és az autonómia más formái: A svájci szövetségi rendszer jelentős felelősséget hárít a kantonokra, valamint a városi szervekre.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Számos intézmény és szervezet létezik. Az említett szervezetek között egyetlen roma szervezetet sem találunk.

MACEDÓNIA
Képviselet a politikai pártokban: Vannak nemzeti és etnikai kisebbségek érdekeit képviselő politikai pártok. Többek között: Macedóniai Teljes Roma Egyenjogúság Pártja, Macedóniai Romák Demokratikus Haladásának Pártja, Macedóniai Roma Szövetség, Macedóniai Romák Teljes Egyenjogúságának Demokratikus Pártja.
Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan.
Ombudsman petíciós bizottság: A Nemzeti Ombudsman és a Nemzetgyűlés állandó jelleggel működő Állampolgári Szabadságok és Jogok Védelmének Vizsgálóbizottsága állami szervek.
Kisebbségi Minisztérium: Nincs.
Kisebbségi kormányzati hivatal: Nincs.
Önkormányzat és az autonómia más formái: Nincsenek külön kisebbségi önkormányzatok, azaz területi autonómiák helyi vagy regionális szinten. A nemzeti vagy etnikai kisebbségekhez tartozó személyek a helyi önkormányzati szerveken keresztül vesznek részt a döntéshozatalban.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: A bejegyzett kisebbségi szervezetek között megemlíthetjük a Cerenja Roma Szövetséget, a Radost Roma Humanitárius Szövetséget, a Mesecina Roma Humanitárius és Jótékonysági Szövetséget, a Daja Roma Nők Szövetségét és az Esma Roma Nők Szövetségét.

UKRAJNA
Képviselet a politikai pártokban: Csupán a Krím Autonóm Köztársaságban vannak kisebbségi érdekeket képviselő politikai pártok.
Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan.

Ombudsman petíciós bizottság: Létezik egy Emberi Jogi Biztos az Ukrán Legfelsőbb Szovjetben.
Kisebbségi Minisztérium: Nincs.
Kisebbségi kormányzati hivatal: Az Ukrán Nemzetiségi és Migrációs Állambizottság munkája az összes kisebbséget érinti.
Önkormányzat és az autonómia más formái: Nincs.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: A 21 ukrán nemzeti kisebbségi szervezet között nincsenek bejegyzett roma szervezetek. Körülbelül 300 nemzeti kisebbségi szervezet működik. A Roma Szövetség bejegyzés alatt áll.

EGYESÜLT KIRÁLYSÁG
Képviselet a politikai pártokban: Nincsenek kifejezetten nemzeti vagy etnikai kisebbségeket képviselő politikai pártok, eltekintve azoktól a pártoktól, amelyek Skócia, Wales és Észak-Írország lakóinak érdekeit képviselik.
Parlamenti képviselet: Nincsenek fenntartott helyek vagy különleges szabályok a kisebbségekre vonatkozóan, eltekintve a walesi, skót és északír pártoknak fenntartott helyektől.
Ombudsman petíciós bizottság: Nincs.
Kisebbségi Minisztérium: Nincs.
Kisebbségi kormányzati hivatal: A Hazai Hivatal Parlamenti Államtitkár-helyettese felelős a faji kapcsolatokért. A Skót Hivatal, a Walesi Hivatal és Észak-Írország felelős a skóciai, walesi és észak-írországi ügyekért. A Hazai Hivatal felelős a faji kapcsolatokat illető kormányzati politikákért.
Önkormányzat és az autonómia más formái: Egy 1997-es népszavazás egy különálló Skót Parlament, illetve egy különálló Walesi Nemzetgyűlés mellett döntött.
A roma közösség által létrehozott köz- és civil intézmények, szervezetek: Az Egyesült Királyságban egy sor etnikai közösségek érdekeit képviselő civil szervezetet jegyeztek be.

Forrás: A kisebbségek döntéshozatalban való részvételére vonatkozó kérdőívre adott válaszok összesítése. Strasbourg: Európa Tanács, 2000. [DH-MIN (99) 2]

FÜGGELÉK III

Roma népesség az Európa Tanács tagállamaiban

Ország	Válasz a kérdőívre		European Roma Right Center[1]	Minority Rights Group[2]
	hivatalos adat	becslés	hivatalos adat	becslés
Albánia			1261	90 000–100 000
Andorra	0	0	–	–
Ausztria	–	20 000–25 000	95	20 000–25 000
Belgium	–	25 000–30 000	–	10 000–15 000
Bulgária			313 396	700 000–800 000
Horvátország	6964	20 000–30 000	6695	30 000–40 000
Ciprus			–	500–1000
Cseh Köztársaság	32903		33 489	250 000–300 000
Dánia		1750	–	1500–2000
Észtország			–	1000–1500
Finnország	–	10 000	10 000	7000–9000
Franciaország			–	280 000–340 000
Grúzia			–	–
Németország	–	70 000	50 000–70 000	100 000–130 000
Görögország	–	80 000–150 000	150 000–300 000	160 000–200 000
Magyarország	142 683	400 000–800 000	143 000	550 000–600 000
Izland	0	0	–	–
Írország			10 891	22 000–28 000
Olaszország			130 000	90 000–110 000
Lettország			7955	2000–3500
Liechtenstein			–	–
Litvánia			–	3000–4000
Luxemburg			–	100–150
Macedónia	43 707		44 000	220 000–260 000
Málta	0	0	–	–
Moldávia			–	20 000–25 000
Hollandia	–	5000–6000	20 000	35 000–40 000
Norvégia	–	2000–3000 utazó +300–400 roma/cigány	350	500–1000
Lengyelország	–	25 000–30 000	25 000–30 000	50 000–60 000
Portugália			40 000	40 000–50 000

Ország	Válasz a kérdőívre		European Roma Right Center[1]	Minority Rights Group[2]
	hivatalos adat	becslés	hivatalos adat	becslés
Románia	409 700	1 500 000–2 000 000	409 700	1 800 000–2 500 000
Oroszország			152 939	220 000–400 000
San Marino			–	–
Szlovákia	75 802	420 000–500 000	83 988	480 000–520 000
Szlovénia	6500–7000	–	2293	8 000–10 000
Spanyolország			325 000–400 000	700 000–800 000
Svédország	–	40 000–50 000	20 000	15 000–20 000
Svájc	–	35 000	–	30 000–35 000
Törökország			–	300 000–500 000
Ukrajna	47 917		47 914	50 000–60 000
Egyesült Királyság	–	300 000	90 000	90 000–120 000

Források:

[1] A nemzeti kormányok által rendelkezésre bocsátott hivatalos számadatok (http://errc.org/publications/factsheets/numbers)

[2] Gheorghe, Nicolae and Liégeois, Jean-Pierre: *Roma/Gypsies: A European Minority.* London: Minority Rights Group, 1995

FÜGGELÉK IV

A romák jogi státusa Európában

Albánia – Nincs különleges jogi státusuk.
Ausztria – Nincs különleges jogi státusuk.
Belgium – Nincs egyedi jogi státusuk.
Bosznia Hercegovina – A romák 1995 után elvesztették „etnikai kisebbség" státusukat. Most a „más személyek" körébe tartoznak.
Bulgária – Nincs különleges jogi státusuk. A kormány elképzelései között szerepel különleges intézkedések végrehajtása a romák érdekében.
Horvátország – A Horvát Köztársaság Alkotmánya a romákat „nemzeti kisebbségnek" ismeri el.
Cseh Köztársaság – A Cseh Köztársaságban élő romákat „nemzeti kisebbségnek" ismerik el.
Dánia – Nincs különleges jogi státusuk.
Finnország – A romákat „hagyományos kisebbségnek" ismerik el.
Németország – 1995-ben a roma és szinti népességet hivatalosan „nemzeti kisebbségnek" ismerték el.
Görögország – Nincs különleges jogi státusuk.
Magyarország – A romákat „etnikai kisebbségnek" ismerik el.
Olaszország – Nincs különleges jogi státusuk.
Hollandia – Nincs különleges jogi státusuk.
Norvégia – A roma/cigány és az utazó népesség két külön csoportot képez, akiket „nemzeti kisebbségeknek" ismernek el.
Lengyelország – A romákat „nemzeti kisebbségnek" ismerik el.
Románia – A romákat „nemzeti kisebbségnek" ismerik el.
Szlovákia – A romákat „nemzeti kisebbségnek" ismerik el.
Szlovénia – A romák jogi státusa tisztázatlan.
Svédország – A Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény ratifikálása nyomán 1999 óta a romákat „nemzeti kisebbségnek" ismerik el.
Svájc – Nincs különleges jogi státusuk.
Macedónia – Az alkotmány preambulumában foglaltak szerint a romák a macedónokkal azonos jogokat élvező személyek, ugyanúgy, mint az albánok, törökök, vlachok vagy más nemzetiségek.
Ukrajna – A romákat „nemzeti kisebbségnek" ismerik el.
Egyesült Királyság – A romákat és az ír utazókat „faji csoportnak" ismerik el, és ennek megfelelően különleges jogi védelmet élveznek.

Magyarország és a határon túli magyarok 2002

(KRONOLÓGIA)

Összeállította: VÉKÁS JÁNOS

2002. 01. 01.
Hatályba lépett a Magyar Országgyűlés által 2001. VI. 19-én elfogadott 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról. (Magyar Közlöny, 2001/77.)

2002. 01. 03.
A KMKSZ közölte: a sikeres aláírásgyűjtési akció ellenére a hatóságok a kárpátaljai tömbmagyarságot magában foglaló beregszászi választókerületről leválasztottak nyolc magyar többségű települést, és hozzácsatoltak három ukrán többségű községet. (Kárpátalja Online, 2002. I. 3.)

2002. 01. 04.
A szlovák parlament külügyi bizottságának a státustörvényre vonatkozó anyaga szerint „a jelenlegi magyar kormánykoalíció nem csak az összes (köztük a külföldön élő) magyar érdekeinek érvényesítésére, hanem főleg a közép-európai viszonyok megváltoztatására, a Trianon előtti helyzethez való visszatérésre törekszik". (Novy den, 2002. I. 4.)

2002. 01. 04.
Miodrag Isakov, a Vajdasági Reformpárt elnöke a vajdasági autonómiapárti szervezetek megbeszélése után közölte: ha a szerbiai parlament január 15-én nem szavazza meg a tartomány hatásköreit bővítő omnibusztörvényt, akkor pártja, valamint a VMSZ és a VSZL parlamenti képviselői (összesen 19-en) megvonják a támogatást a szerb kormánytól. Nenad Čanak, a VSZL elnöke bejelentette: a három vajdasági párt koalíciót hoz létre valószínűleg Vajdasági Szövetség néven. (Dnevnik, 2002. I. 6–7.)

2002. 01. 06.
Medgyessy Péter miniszterelnök-jelölt az MSZP budapesti sajtótájékoztatóján szorgalmazta a kedvezménytörvénnyel kapcsolatos román–magyar egyetértési nyilatkozat végrehajtásának felfüggesztését. (NOL, 2002. I. 6.)

2002. 01. 08.
A Romániai Magyar Egyházak Elöljáróinak Állandó Értekezlete nyilatkozatot tett közzé, amely szerint „az erdélyi történelmi egyházak vezetői Isten iránti hálaadással vették tudomásul, hogy hatályba lépett a kedvezménytörvény, és elégtétellel üdvözölték a törvénnyel kapcsolatos magyar–román egyetértési nyilatkozatot". (MNO, 2002. I. 9.)

2002. 01. 08.
A szlovákiai kormánypártok Koalíciós Tanácsának ülése után Mikuláš Dzurinda miniszterelnök kijelentette: Szlovákia azt fogja javasolni Budapestnek, hogy Ausztriához hasonlóan Szlovákiát is vonják ki a kedvezménytörvény hatálya alól. (Népszabadság, 2002. I. 9.)

2002. 01. 10.
A román kormány elrendelte, hogy a közigazgatási, a külügy- és a belügyminisztérium képviselőiből alakítsanak szakértői bizottságot a kedvezménytörvény végrehajtásáról kötött egyetértési nyilatkozat betartásának ellenőrzésére. (MTI, 2002. I. 10.)

2002. 01. 10.
Anna Malíková, a Szlovák Nemzeti Párt elnöke tájékoztatta a SITA hírügynökséget: pártja törvénytervezetet terjeszt a szlovák parlament elé a kedvezménytörvény szlovákiai hatályának meggátolására, amely értelmében a Magyarországról érkező támogatásokat Szlovákia 90 százalékos adóval terhelné meg, a magyar iskoláztatásért ígért gyermekenkénti húszezer forintos támogatás kedvezményezettjeitől pedig megvonnák a családi pótlékot. (NOL, 2002. I. 10.)

2002. 01. 11.
Tonino Picula horvát külügyminiszter kijelentette: „Horvátországnak összes szomszédja közül Magyarországgal vannak a legjobb kapcsolatai. Így nyílt párbeszédet folytatott a kedvezménytörvényről is, amire vonatkozólag nincsenek különösebb észrevételei, mert az összhangban van a horvát törvényhozással. " (Vjesnik, 2002. I. 12.)

2002. 01. 14.
Dimitrij Rupel szlovén külügyminiszter Martonyi János magyar külügyminiszterrel Mariborban folytatott megbeszélése után kijelentette: „Ljubljanának nem okoz problémát a magyar kedvezménytörvény, hiszen Szlovéniának is van egy, a vele szomszédos országokban élő kisebbségek támogatását és védelmét rögzítő szabályozása." (KÜM-nyilatkozat, 2002. I. 14.)

2002. 01. 14.
A Bákó megyei tanfelügyelőség követelte a Moldvai Csángómagyar Szövetség betiltását illegális oktatási tevékenység végzése miatt, mert Klézsén és Pusztinán 2001 őszétől magánházakban anyanyelvápolást szervez. (NOL, 2002. I. 14.)

2002. 01. 15.
Nenad Čanak, a VSZL elnöke kijelentette: a Vajdaság autonómiáját szorgalmazó pártok népszavazás kiírását kezdeményezik Vajdaság vagyonáról. (Večernje novosti, 2002. I. 15.)

2002. 01. 16.
Az RMDSZ és az SZDP képviselőinek bukaresti találkozója után Markó Béla közölte: kidolgozták az együttműködés meghosszabbítását célzó tárgyalások ütemtervét, és felvázolták a prioritásokat. Az SZDP az év végéig véglegesíti a vissza nem szolgáltatható ingatlanokért járó kárpótlásról és az elkobzott egyházi és közösségi javak visszaszolgáltatásáról szóló jogszabályokat. (Romániai Magyar Szó, 2002. I. 18.)

2002. 01. 19.
Beregszászon a KMSZF 6. közgyűlésén döntés született az önkormányzatokkal való együttműködés fejlesztéséről, s ennek megfelelően társelnökké választották Gajdos Istvánt, a beregszászi járási állami közigazgatási hivatal elnökét, aki majd ezt a területet felügyeli a szervezetben. (MTI, 2002. I. 19.)

2002. 01. 22.
Zentán a Magyar Kultúra Napján letették a leendő Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (VMMI) alapkövét, amely a római katolikus egyház tulajdonát fogja képezni. Az ünnepségen Szabó Tibor, a HTMH elnöke emlékeztetett, hogy a magyar kormány a Délvidék megsegítésére 500 millió forintos keretet különített el, és azon gondolkodik, miként lehet egyetemet létrehozni a délvidéki magyarság számára. (Családi Kör, 2002. I. 31.)

2002. 01. 23.
Beregszász megyei jogú város képviselőtestülete határozatot hozott arról, hogy a történelmi Bereg megye volt törvényszéki épületét örökös tulajdonba adja a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolának.

2002. 01. 26.
Orbán Viktor miniszterelnök Eszéken átadta a Magyar Köztársaság főkonzulátusának épületét és az első magyarigazolványokat, majd Kórógyon részt vett a háborúban megrongált és magyar támogatással újjáépí-

tett református templom újraszentelésén. (Új Magyar Képes Újság, 2002. I. 31.)

2002. 01. 29.
A státustörvény végrehajtásával kapcsolatban megjelent a gazdasági miniszter, a külügyminiszter, valamint az ifjúsági és sportminiszter 2/2002. (I. 29.) GM-KÜM-ISM együttes rendelete, amely szabályozta a magyarországi munkavállalás feltételeit. (Magyar Közlöny, 2002/13.)

2002. 01. 29.
Adrian Nastase román miniszterelnök, az SZDP vezetője és Markó Béla, az RMDSZ elnöke Bukarestben aláírta a két szervezet közötti, újabb egy évre szóló együttműködési megállapodást. Az RMDSZ vállalta, hogy a dokumentumban rögzített célok és kötelezettségek teljesülése esetén nem nyújt be, illetve nem támogat a törvényhozásban semmiféle bizalmatlansági indítványt. (MNO, 2002. I. 29.)

2002. 02. 02.
A Szövetségi Képviselők Tanácsa (78 : 11 arányú szavazással) jóváhagyta az RMDSZ és a PSD 2002. 01. 29-én megkötött együttműködési megállapodását. Az ellene szavazó Reform Tömörülés képviselői azzal érveltek, hogy az RMDSZ 1996 óta feladta a romániai magyar közösség alapvető céljáért folytatott küzdelmet, az autonómia követelését és az önálló külpolitikát. (MNO, 2002. II. 2.)

2002. 02. 04.
Szerbia Képviselőháza elfogadta a vajdasági autonóm hatáskörök visszaszolgáltatásáról szóló törvénycsomagot, amely a szerbiai alkotmány keretein belül 24 államigazgatási területen adott vissza a Vajdaságnak jogköröket, amelyek révén a vajdasági költségvetés az addiginál nyolcvanszor több bevételhez jutott. (Magyar Szó, 2002. II. 5.)

2002. 02. 05.
A szlovák kormány rendkívüli ülésén elfogadta a kezdeményezést, hogy a parlament határozatban adjon hangot a magyar kedvezménytörvénnyel kapcsolatos szlovák ellenvetéseknek, és mondja ki, hogy „Magyarország a jogszabállyal beavatkozik Szlovákia területi és személyi joghatóságába". Az MKP három kormánytagja ezzel nem értett egyet. (ATV, 2002. II. 5.)

2002. 02. 07.
Az RMDSZ 9 képviselője Polgári Szárny néven külön csoportosulást hozott létre a szervezet 27 fős parlamenti frakcióján belül. (Krónika, 2002. II. 7.)

2002. 02. 07.
A szlovák parlament 112 igen, 2 tartózkodás és az MKP 15 elutasító szavazata ellenében elfogadta a külügyi bizottság által elkészített nyilatkozatot a státustörvény ügyében, amely kötelezte a kormányt, hogy két héten belül fogadjon el egy intézkedéscsomagot az SZKC tevékenységének kivizsgálására. Ugyanakkor a parlament mentelmi bizottsága megszavazta az eljárás megkezdését Duray Miklós ellen azzal az indokkal, hogy megsértette képviselői esküjét, mert 2001. június 19-én, a státustörvény elfogadásakor a Magyar Országgyűlés ünnepi ülésén vett részt és nem a szlovák parlament soros ülésén. (Új Szó, 2002. II. 8.)

2002. 02. 11.
23 ismert szlovák személyiség felszólította a politikusokat, hogy a státustörvény kérdésével foglalkozzanak tárgyilagosan, és állítsák le a magyarellenes hangulatkeltést, mert „csak az ilyen felelősségteljes hozzáállás járulhat hozzá integrációs szándékaink és országunk fejlődési esélyeinek megőrzéséhez, teljesüléséhez". (Új Szó, 2002. II. 12.)

2002. 02. 14.
Szerbia Képviselőháza elfogadta a helyi önkormányzatokról szóló törvényt, amely alapján azok a korábbinál szélesebb hatásköröket kapnak, és nagyobb pénzügyi önállóságot élveznek. A végrehajtó hatalmat a polgármester testesíti meg, akit közvetlen szavazással választanak és hívhatnak vissza. A többnemzetiségű településeken (ahol egy kisebbség létszáma meghaladja az összlakosság öt százalékát, vagy a kisebbségek összlétszáma eléri a 10 százalékot) létrehozzák a nemzetiségek közti viszony kérdéseivel foglalkozó tanácsot. (Magyar Szó, 2002. II. 15.)

2002. 02. 14.
A horvátországi Magyar Egyesületek Szövetsége nyílt levélben szólította fel Szántó Tibort, a horvátországi magyar kisebbség parlamenti képviselőjét, mondjon le a Liberális Párt frakcióvezetői posztjáról, és térjen vissza a kisebbségi képviselők frakciójába, mert „képviselői esküjét is a magyar kisebbség független képviselőjeként tette le, és ilyen minőségében kötelessége volna elsősorban a magyar kisebbség érdekeit szolgálni". (Glas Slavonije, 2002. II. 14.)

2002. 02. 17.
A PSD vezető politikusai Kolozsváron a párt erdélyi helyi vezetőit tájékoztatták az RMDSZ-szel kötött megállapodás részleteiről. Viorel Hrebenciuc alelnök közölte, hogy a megállapodás tartalmát a két szervezet képviselői Washingtonban és Brüsszelben is ismertetni fogják. A megállapodás azon kitételével kapcsolatban, amely szerint a kolozsvári és marosvásárhelyi egyetemeken bővíteni kell a magyar nyelvű oktatást, a belügy-

miniszter kijelentette: az új magyar karok és tanszékek létrehozásáról az érintett egyetemek szenátusa hivatott dönteni.

2002. 02. 20.
A szlovák kormány a parlament határozata alapján intézkedéscsomagot fogadott el a státustörvény ügyében, amely keretében Ivan Simko belügyminiszter megvizsgáltatja az SZKC tevékenységét, tájékoztatják a külföldi nemzetközi szervezeteket a szlovák fél intézkedéseiről, és Magyarországgal folytatják a tárgyalást. Ha júniusig nem jön létre megegyezés, akkor újabb dokumentumban tájékoztatja a parlamentet a további lépésekről. (Új Szó, 2002. II. 21.)

2002. 02. 22.
A szlovák kormány közölte: Mikuláš Dzurinda nem vesz részt a visegrádi országok kormányfőinek 2002. 03. 01-re tervezett keszthelyi csúcstalálkozóján, mert a magyar miniszterelnök megnyilatkozásai nem teremtik meg az érdemi tárgyalásokhoz szükséges keretet. (Új Szó, 2002. II. 23.)

2002. 02. 23.
A szlovák kormány elutasította az SNS törvénytervezetét a státustörvény szlovákiai alkalmazásának megakadályozására, amely kilátásba helyezte a magyarigazolvánnyal rendelkező polgárok rendőrségi nyilvántartásba vételét, valamint a gyermekgondozási segély, a családi pótlék és az egészségügyi támogatás megvonását.

2002. 02. 23.
A Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom tiltakozó nagygyűlést tartott a budapesti szlovák nagykövetség előtt, követelve, hogy a szlovák parlament mielőbb fogadja el a magyar kedvezménytörvény alkalmazását, és a szlovák kormány határolódjon el nyilvánosan azoktól a nyilatkozatoktól, amelyek sértik a magyar nemzetiségű állampolgárok elemi emberi és kollektív jogait. (MNO, 2002. II. 23.)

2002. 02. 25.
A Nagy-Románia Párt szenátusi frakciója benyújtotta bizalmatlansági indítványát, amely felszólította a kormányt, mondja fel a Románia nemzetbiztonságára veszélyes PSD–RMDSZ együttműködési megállapodást.

2002. 02. 26.
A Jugoszláv Képviselőház Köztársaságok Tanácsa elfogadta a kisebbségi jogok védelméről szóló törvényt, amely előirányozza a szövetségi kisebbségi tanács és a kisebbségi nemzeti tanácsok létrehozatalát; létrejön a nemzeti kisebbségi alap; szabályozza a kisebbségek arányos képviseletét

a hatalmi szervekben; tiltja a kisebbségek lakta területek etnikai arányainak megváltoztatását. (Magyar Szó, 2002. II. 27.)

2002. 03. 07.
A román törvényhozás felsőháza 69:47 szavazatarránnyal elutasította a Nagy-Románia Párt által a magyar kedvezménytörvénnyel kapcsolatos magyar–román egyetértési nyilatkozat ellen benyújtott egyszerű indítványt, amelyet liberális és demokrata párti szenátorok is támogattak. Mircea Geoana külügyminiszter kijelentette: „A román–magyar egyetértési nyilatkozatnak köszönhetően Románia számára a magyar kedvezménytörvény eredeti formájában megszűnt létezni."

2002. 03. 08.
Budapesten aláírták a jugoszláv–magyar szabadkereskedelmi megállapodást. (KÜM-sajtótájékoztató, 2002. III. 8.)

2002. 03. 08.
A román kormány döntést hozott arról, hogy az országban élő nemzeti kisebbségek rendezvényeiken használhatják saját hivatalos jelképeiket, módosítva a nemzeti jelképek használatáról szóló, 1994-ben elfogadott törvényhez 2001 novemberében alkotott végrehajtási utasításokat, amelyek lehetetlenné tették a romániai magyarságnak, hogy rendezvényein a piros-fehér-zöld zászlót, illetve a magyar Himnuszt használja. (MN, 2002. III. 9.)

2002. 03. 12.
Erik Jürgens, az ET Parlamenti Közgyűlése Jogi és Emberi Jogi Bizottságának raportőre a Magyarországon élő kisebbségek helyzetéről és az anyaországgal való kapcsolattartásuk lehetőségeiről folytatott megbeszélés után kijelentette: általában problémát jelent, ha egy állam azt állítja, hogy nemzete nagyobb méretű, mint az állam. (KÜM-nyilatkozat, 2002. III. 12.)

2002. 03. 13.
Németh Zsolt, a Külügyminisztérium politikai államtitkára a vajdasági Tóthfaluban a magyar kormány támogatásával felépült egyházi kollégium átadásakor hangsúlyozta: „Napjainkban teljesülnek olyan célok, amelyek mellett a vajdasági magyarság az elmúlt időszak minden gyötrelme ellenére kitartott: helyreállnak a nemzetiségi jogok, megszületik a személyi elvű autonómia." (Magyar Szó, 2002. III. 14.)

2002. 03. 18.
Romániában megkezdődött a népszámlálás, amelynek eredményei szerint a korábbi népszámlálás óta az ország lakossága több mint egymillió fővel lett kevesebb. A romániai magyarok száma 190 ezer fővel, vagyis

11,7 százalékkal csökkent, ami az összlakosság fogyásának több mint kétszerese. (Románia Statisztikai Hivatalának honlapja: http://www. recensamant.ro/datepr/tbl4. html)

2002. 03. 22.
Teodor Maghiar, a nagyváradi állami egyetem rektora bejelentette: a 2002–2003-as tanévtől kezdve az intézmény keretében működő felsőfokú tanítóképzőben egy-egy magyar nyelvű szakot indítanak tanítók, illetve óvónők részére 20–20 jelentkezővel. (MNO, 2002. III. 22.)

2002. 03. 23.
Beregszászon a KMKSZ XIII. közgyűlésén ismét Kovács Miklóst választották elnökké, aki beszámolójában kijelentette: a státustörvény hatályba lépése megerősítette a szervezet mindig is hangoztatott vélekedését, hogy a partnerekkel, így az ukrán állammal is lehet tisztességes, az egyenjogúságon alapuló viszonyt kialakítani.

2002. 03. 23.
Kolozsváron megtartotta alakuló kongresszusát az Erdély-Bánát Liga nevű politikai párt, amely az ország föderális állammá történő átszervezését vette programjába. A Románia 16 erdélyi megyéjéből részt vevő küldöttek ügyvezető elnöknek az őszre tervezett első kongresszusig Sabin Ghermant választották. Az alapítók szerint 10 200 tagjuk 15 százaléka magyar nemzetiségű. (Szabadság, 2002. III. 25.)

2002. 03. 28.
Mádl Ferenc magyar és Milan Kučan szlovén köztársasági elnök megnyitotta a Kétvölgy és Čepinci közötti, nyolcadik szlovén–magyar határátkelőt.

2002. 03. 31.
Ukrajnában parlamenti és önkormányzati választásokat tartottak. A beregszászi választókerületben Gajdos István, a beregszászi járási közigazgatási hivatal elnöke, a KMSZF alelnöke győzött Kovács Miklóssal, a KMKSZ elnökével szemben.

2002. 04. 01.
Jugoszláviában megkezdődött a népszámlálás, amelynek adatai szerint Szerbiában 293 299 személy, vagyis az összlakosság 3,91%-a vallotta magát magyarnak. A Vajdaságban jegyzett 290 207 magyar a tartomány lakosságának 14,28%-át tette ki, ami az 1991. évi népszámlálás eredményéhez képest 49 284 fős, illetve 14,5%-os csökkenést jelent. (Konačni rezultati popisa 2002. Republički zavod za statistiku, Saopštenje br. 295.)

2002. 04. 04.
Budapesten megtartották a magyar–jugoszláv kisebbségvédelmi egyezmény szövegét egyeztető első szakértői találkozót. (KÜM-nyilatkozat, 2002. V. 7.)

2002. 04. 10.
A szlovák parlamentben megbukott a KDH törvénytervezete, amely a magyar kedvezménytörvény szlovákiai alkalmazását lett volna hivatott megakadályozni: a 150 tagú törvényhozás 129 jelenlevő képviselője közül csak 54 támogatta a tervezetet, 56 ellene szavazott, tizenheten tartózkodtak, ketten pedig nem szavaztak. (Új Szó, 2002. IV. 11.)

2002. 04. 11.
Az ENSZ „Agenda 21" programja keretében rendezett nemzetközi konferencia megnyitására Csíkszeredába érkező Ion Iliescu román államfő felkereste a városban működő Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem csíkszeredai oktatási helyszínét is. Reményét fejezte ki, hogy Csíkszeredában minőségi oktatás zajlik, és kijelentette: esküdt ellensége minden olyan nyílt vagy burkolt kísérletnek, amely arra irányul, hogy Románia egyes térségeit – Erdélyt beleértve – megpróbálják kiszakítani az egységes nemzetállam keretéből.

2002. 04. 13.
A Fidesz Kossuth téri választási nagygyűlésén Duray Miklós, a Magyar Koalíció Pártjának ügyvezető alelnöke beszédében többek között azt mondta: „A Felvidék veled van, a Felvidék téged támogat, Viktor!" (MN, 2002. IV. 14.)

2002. 04. 14.
Markó Béla RMDSZ-elnök szerint a magyarországi pártokkal folytatott kapcsolataiban az RMDSZ érvényesíteni tudta azt, hogy Magyarország határon túli magyarságot érintő politikájában ezen közösségek szervezeteinek véleménye legyen mérvadó, és a Szövetség a továbbiakban is arra fog törekedni, hogy olyan, a határon túli magyarokat pozitívan érintő kezdeményezések, mint a kedvezménytörvény vagy a Sapientia erdélyi magyar magánegyetem, továbbra is fennmaradjanak. (Szabadság, 2002. IV. 16.)

2002. 04. 15.
A Szlovák Nemzeti Párt követelte, hogy Duray Miklós, a Magyar Koalíció Pártjának ügyvezető alelnöke adja vissza képviselői mandátumát, mert a Fidesz budapesti nagygyűlésén elhangzott beszédével „az irredentizmus pártjára állt". (Új Szó, 2002. IV. 16.)

2002. 04. 23.
Toró T. Tibor, a Reform Tömörülés vezetője a Mediafax román hírügynökségnek adott nyilatkozatában kijelentette: a magyarországi választás után nőtt az RMDSZ felelőssége, mivel neki kell megvédenie a kedvezménytörvény pozitív elemeit a leendő új magyar kormánnyal szemben is.

2002. 04. 24.
Bugár Béla, az MKP elnöke a párt elnökségének ülése után kijelentette: az elnökség „nem tartja szerencsésnek, hogy Duray Miklós részt vett a budapesti Kossuth téri nagygyűlésen, mert az ott elhangzott kijelentéseivel sem a szlovákiai magyaroknak, sem az MKP-nak nem tett jó szolgálatot". (Új Szó, 2002. IV. 25.)

2002. 04. 29.
Bukarestben a román akadémia szervezésében szemináriumot szerveztek a moldvai római katolikusok (csángók) kulturális önazonosságáról, amelyen a moldvai csángómagyarok létét megkérdőjelező előadók elutasították és kemény szavakkal ítélték el az Európa Tanács „magyar téziseket visszhangzó" ajánlását a moldvai csángók művelődési és nyelvi hagyományainak ápolásáról és megőrzéséről. (MNO, 2002. IV. 30.)

2002. 04. 30.
A PDS és az RMDSZ egyezséget kötött az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásának kérdéséről, amely értelmében az egyházak természetben visszakapnák az 1945. III. 6. és 1989. XII. 22. közötti időszakban elkobzott ingatlanjaikat, és az igényeket 2003. január 15-ig lehetne benyújtani. A tulajdonjogot azonnal, de a használatba vétel jogát egyes esetekben csak tízéves átmeneti idő után kapnák meg a romániai egyházak. (NOL, 2002. V. 8.)

2002. 04. 30.
Kovács Miklós, a KMKSZ elnöke (aki Gajdos Istvánnal, az Ukrajnai Egyesült Szociáldemokrata Párt egyéni jelöltjével szemben nem jutott parlamenti mandátumhoz) Budapesten az ukrajnai országgyűlési választások eredményét értékelve kijelentette: „a KMKSZ úgy véli, hogy továbbra is joga van a kárpátaljai magyarok képviseletére, hiszen arra a magyar szavazók többségének felhatalmazását megkapta".

2002. 05. 02.
Kilencven szlovákiai magyar értelmiségi nyílt levelet intézett Duray Miklóshoz, melyben felszólítják, ne nyilatkozzon többé a szlovákiai magyarság nevében, mert attól tartanak, „hogy a jelenleg megrendült szlovák nacionalizmust ismét egységbe kovácsolhatja felelőtlen és egyre agresszívebb magatartása, amellyel kétségbe vonja mind az 1989-et követő három

esztendő, mind pedig az 1998-at követő szlovákiai magyar politikai képviselet demokráciát és eredményes kisebbségi politizálást meghonosító erőfeszítéseit". (Új Szó, 2002. V. 2.)

2002. 05. 03.
Pilisszentkereszten kétnapos magyar–szlovák konferencia kezdődött „Két nép egy vallás" címmel, amelyen részt vett Paskai László bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek és Ján Sokol pozsony-nagyszombati érsek is. Glatz Ferenc, az MTA elnöke megnyitójában kifejtette: a XXI. század civil társadalmi intézményeinek kiépítésében az egyházak is fontos szerepet tölthetnek be, és „e szervezetek a nemzetek közötti kapcsolatok építésében is sokkal többet tudnak tenni a népek nemzeti, vallási önállóságának megőrzéséért, mint gyakran az állami szervek".

2002. 05. 04.
Szent-Iványi István SZDSZ-es politikus, az Országgyűlés külügyi bizottságának elnöke Szabadkán a VMSZ vezetőivel folytatott megbeszélés után kijelentette: elsősorban nem az egyének, hanem az oktatási, a kulturális intézmények, a magyar nyelvű média és a civil szervezetek támogatásával lehet hozzájárulni a határon túli magyarság életfeltételeinek javulásához. (Magyar Szó, 2002. V. 5.)

2002. 05. 08.
Markó Béla, az RMDSZ elnöke, Bugár Béla, az MKP elnöke és Kasza József, a VMSZ elnöke Budapesten megbeszélést folytatott Kovács László MSZP-elnökkel és Medgyessy Péter miniszterelnök-jelölttel. Sajtótájékoztatón közölték: egyetértettek az elvi kérdésekben, és szükségesnek ítélték a minél rendszeresebb egyeztetéseket. (MNO, 2002. V. 9.)

2002. 05. 09.
A Vajdasági Képviselőház a Magyar Szó dolgozóinak utcai tiltakozása ellenére elfogadta a Forum átszervezési tervét. Pásztor István, a tartományi kormány alelnöke – egyúttal a VMSZ elnökségi tagja, illetve a Forum igazgatóbizottságának elnöke – hangsúlyozta, hogy ésszerű és tartós megoldásra törekedtek. Juhász Marjanov Erzsébet, a Magyar Szó főszerkesztője kijelentette: a lap munkatársai szerint az átszervezési terv valóra váltása az újság végét jelentené. (Magyar Szó, 2002. V. 10.)

2002. 05. 12.
Szabó Tibor, a HTMH elnöke és Pavol Šrámek, a Szlovák Rádió programigazgatója Pozsonyban megnyitotta a Kárpát-medencei kisebbségi magyar közszolgálati rádióállomások képviselőnek találkozóját.

2002. 05. 22.
Medgyessy Péter miniszterelnök Szabó Vilmos szocialista politikust kérte fel, hogy a MEH keretében államtitkári rangban lássa el a határon túli magyarsággal kapcsolatos kormányfeladatokat. (MNO, 2002. V. 24.)

2002. 05. 23.
A Vajdaság széles körű autonómiája mellett kiálló pártokat és nem kormányzati szervezeteket tömörítö Vajdasági Szövetség tagszervezetei kétnapos tanácskozásuk végén megállapodást kötöttek arról, hogy bejegyeztetik azt a köztársasági igazságügyi minisztériumnál. A tanácskozáson nem vettek részt a VMSZ képviselői. (Dnevnik, 2002. V. 24.)

2002. 05. 25.
Az MKP Pozsonyban megtartott IV. országos közgyűlése jóváhagyta a párt választási programját és választási jelszavát: „A bizalom kötelez". (Új Szó, 2002. V. 27.)

2002. 05. 25.
Az RMDSZ Szövetségi Képviselők Tanácsa leszavazta Toró T. Tibornak a Reform Tömörülés nevében tett javaslatát, hogy a testület foglalkozzék az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásának helyzetével és az alkotmánymódosítás ügyével. Ezt követően a Reform Tömörülés, a Keresztény-Nemzeti Frakció és az SZKT-ból kizárt Magyar Ifjúsági Tanács megalakította a Polgári Együttműködés Tanácsát, amely céljai szerint „egy átláthatóbb működésű SZKT-ért és az RMDSZ eredeti programjához való visszatérésért kíván tevékenykedni". (Transindex, 2002. V. 27.)

2002. 05. 27.
Az Országgyűlés a Magyar Köztársaság miniszterelnökének választotta Medgyessy Pétert, és elfogadta a kormányprogramot. Medgyessy Péter ismételten leszögezte, hogy közjogi értelemben 10 millió magyar miniszterelnöke lesz, de 15 millió magyarért érez felelősséget, mert „szükség van a határainkon túli magyarokra is, magyarságuk megőrzését, sorsuk előmozdítását támogatni kell". Hangsúlyozta: az szolgálja legjobban a határon túli magyarok érdekét, ha a szomszédsági kapcsolatokban Magyarország jó viszonyra, párbeszédre, együttműködésre törekszik. (MNO, 2002. V. 27.)

2002. 05. 28.
Szabó Vilmos, a Miniszterelnöki Hivatalnak a HTMH-t felügyelő politikai államtitkára kijelentette: a vezetői értekezleten már közölte, hogy kezdeményezni fogja Kiss Elemérnél, a Miniszterelnöki Hivatal vezetőjénél Szabó Tibornak, a HTMH eddigi elnökének felmentését és Bálint-Pataki József kinevezését. (MTI)

2002. 06. 04.
Az MTI és az Illyés Közalapítvány Budapesten hírszolgáltatási szerződést kötött tíz határon túli lap szerkesztőségével, amelynek értelmében azokhoz továbbra is eljutnak az MTI hírei. (MTI)

2002. 06. 06.
A román szenátus elfogadta az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásáról szóló módosított sürgősségi kormányrendeletet. (MNO, 2002. VI. 7.)

2002. 06. 07.
Szentgotthárdon több mint harminc alapító tag részvételével megalakult a Magyar–Szlovén Baráti Társaság.

2002. 06. 10.
A Reformok és Rend Párt kárpátaljai szervezete és a Kárpátaljai Keresztény Népi Szövetség közös beadványt juttatott el Leonyid Kucsma államfőhöz, az ukrán kormányhoz és a parlamenthez, amelyben a kedvezménytörvény kapcsán határrevíziós törekvésekkel vádolt egyes magyarországi politikai erőket, és javasolta, hogy az ukrán államhatalmi szervek indítványozzák az Európa Tanácsnál a magyarországi határrevíziós mozgalom tevékenységével kapcsolatos kérdés vizsgálatát.

2002. 06. 18.
Belgrádban megtartotta alakuló ülését a JSZK helyébe lépő új állam, Szerbia és Montenegró alaptörvényének kidolgozására létrehozott bizottság, amelynek tagja lett Ispánovics István VMSZ-es képviselő, szabadkai polgármester is. (Magyar Szó, 2002. VI. 19.)

2002. 06. 26.
Pomogáts Béla, az Illyés Közalapítvány kuratóriumának tagja Szabó Vilmossal, a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkárával folytatott megbeszélését követően úgy nyilatkozott: feltételei teljesülése esetén vállalja a kuratórium elnöki tisztét. (MNO, 2002. VI. 27.)

2002. 06. 29.
Az MKP Országos Tanácsa véglegesítette a szeptemberben esedékes képviselőválasztásokon induló jelöltjeinek listáját. A listavezető Bugár Béla pártelnök, a második helyre Csáky Pál, az MKP alelnöke, a jelenlegi koalíciós kormány miniszterelnök-helyettese került. Duray Miklós ügyvezető elnök a lista kilencedik helyén szerepelt. (Új Szó, 2002. VII. 1.)

2002. 06. 30.
Markó Béla RMDSZ-elnök az átláthatóságot hiányolta az Illyés Közalapítvány munkájából. „A megemelt összegek kezelésére, Erdély esetében pél-

dául, már sem az alkuratórium, sem a szaktestület nem látott rá: azokat Budapesten úgynevezett stratégiai alapként kezelték, és az ottani kuratórium ítélte meg." Úgy vélekedett, hogy hasonló módon szemlélik ezt a kérdést a Felvidéken és a Vajdaságban is. (Szabadság, 2002. VI. 30.)

2002. 07. 01.
Bugár Béla, az MKP elnöke kijelentette: miután világossá vált, hogy nem hozzák létre Nyitrán a szlovákiai magyar pedagógusképzésre hivatott egyetemi kart, hanem helyette a közép-európai tanulmányok kara létesül, pártja a következő választási időszakban már nem az önálló magyar kar, hanem önálló, állami költségvetésből létesítendő magyar egyetem létrehozásához kíván ragaszkodni. (Új Szó, 2002. VII. 1.)

2002. 07. 02.
Frunda György, az RMDSZ szenátora, az Európa Tanács jogi bizottságának tagja kijelentette: a magyar kedvezménytörvényről készített Jürgens-jelentés az „egy nemzet – egy állam" jogi doktrína alapján arra a következtetésre jutott, hogy a határmódosítási szándék is rejtve lehet a törvényben, ezért vélekedett úgy, hogy azt hatályon kívül kell helyezni. (Népújság, 2002. VII. 2.)

2002. 07. 04.
Markó Béla RMDSZ-elnök kijelentette: a magyarországi választási kampány időszakában az a benyomása támadt, „hogy az erdélyi magyarok egy része elhitt valamit, amit nem szabad elhinni: hogy a magyarországi választások alapvetően befolyásolják a sorsunkat, viszik jó vagy rossz irányba, attól függően, hogy Magyarországon ki van kormányon". Ez szerinte befolyásolhatja ugyan az érdekérvényesítés feltételeit, de a romániai magyar közösség helyzetét alapvetően a romániai körülmények határozzák meg. (Népújság, 2002. VII. 4.)

2002. 07. 12.
A romániai magyar nyelvű helyi és regionális napilapok vezetői kolozsvári találkozójukon elhatározták a Romániai Magyar Lapkiadók Egyesületének bejegyzését. (Népújság, 2002. VI. 16.)

2002. 07. 17.
Budapesten megtartották a MÁÉRT 5. ülését. A zárónyilatkozatban a résztvevők „tudomásul veszik a törvény módosításának szükségességét", és „támogatják a magyar kormányt abban, hogy a környező országok kormányaival folytatandó párbeszéd útján is segítse elő a szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény céljainak megvalósulását". (MTI)

2002. 07. 28.
Orbán Viktor Tusnádfürdőn, a Bálványos Nyári Szabadegyetem zárónapján a „kormányoktól független magyar világ" kiépítésének szükségességéről beszélt. A közel háromezer fős hallgatóság Orbánt nagy éljenzéssel fogadta, a vitavezető Toró T. Tibor, az RMDSZ vezetésével szemben álló Reform Tömörülés elnöke „a magyar nemzet miniszterelnökeként" mutatta be. (Népújság, 2002. VII. 29.)

2002. 07. 30.
Markó Béla RMDSZ-elnök a Romániai Magyar Szónak kijelentette: „veszélyes próbálkozásnak tartaná", ha a polgári köröket megpróbálnák a romániai magyar politikai életben szerephez juttatni.

2002. 08. 12.
A Magyar Szó szerkesztősége titkos szavazással, nagy szavazattöbbséggel Kókai Pétert, a lap zentai munkatársát választotta meg a lap új főszerkesztőjének. Juhász Marjanov Erzsébet addigi főszerkesztő igazgatói rendeletre hetek óta nem léphetett be a szerkesztőségbe, mert hivatali visszaéléssel vádolták, ő viszont azt állította, hogy félreállítása mögött a VMSZ áll. (Magyar Szó, 2002. VIII. 13.)

2002. 08. 18.
A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem vezetősége Budapesten a magyarországi kormányváltás óta első ízben folytatott hivatalos megbeszélést Szabó Vilmossal, a HTMH-t felügyelő miniszterelnökségi államtitkárral, amelyet követően Tonk Sándor rektor közölte: az egyetem továbbra is számíthat a magyar költségvetésben eddig megítélt évi kétmilliárd forint támogatásra, ami két-három évig még biztosítja működését. (Kossuth Rádió, 2002. VIII. 18.)

2002. 08. 24.
Romániában érvénybe lépett a rendőrök jogállását szabályzó törvény, amely értelmében magyarul is fordulhatnak a rendőrséghez azokon a településeken, ahol a magyarság számaránya meghaladja a 20 százalékot, és az ilyen településeken a lakossággal közvetlen kapcsolatba kerülő rendőröknek ismerniük kell az illető kisebbség nyelvét is.

2002. 08. 28.
Az Ung-vidéki Magyar Szövetség tisztújító közgyűlésén Árpa Péter leköszönő elnök elmondta, hogy az UMSZ a KMSZF tagjaként sokat tett a helyi magyarság érdekképviselete érdekében. A Duna Televízió programjának keretében 200 parabolaantennát tudtak juttatni a pályázóknak. Miután elfoglaltságára való tekintettel kérte felmentését az elnöki teendők

alól, helyébe Molnár Sándort, a MOL-Kárpátalja vegyesvállalat igazgatóhelyettesét választották elnökké.

2002. 08. 31.
Révkomáromban a szlovákiai magyar iskolák országos tanévnyitóján Szigeti László, a szlovák oktatási minisztérium államtitkára fontos körülménynek nevezte, hogy az új iskolaév kezdetétől a szlovákiai iskolák már az önkormányzatokhoz tartoznak, többségük saját jogalanyisággal bír, ami kedvező távlatokat nyit a szlovákiai magyar oktatás előtt. „Ennek rendszeréből azonban mérhetetlenül hiányzik az önálló magyar egyetem, amelynek létrehozása az MKP egyik fontos törekvése lesz a jövőben is" – mondta. (Új Szó, 2002. IX. 2.)

2002. 09. 05.
Kovács László külügyminiszter Bukarestben előadást tartott a román külképviseletek vezetői előtt a magyar kormány külpolitikai törekvéseiről. Kijelentette: „Erdély Románia része, az RMDSZ pedig a romániai politikai struktúrához tartozik. Az RMDSZ-szel folytatott együttműködésünk a román kormánnyal kialakított együttműködésünkbe illeszkedik." (Adevarul, 2002. IX. 6.)

2002. 09. 11.
Rudolf Schuster szlovák elnök kétnapos romániai látogatását záró, a román államfővel tartott közös sajtótájékoztatóján a magyar kedvezménytörvény kapcsán kijelentette: nem kell „összeskövést" szőni Magyarország ellen, azonban Szlovákia és Románia is meg szeretnék védeni területüket és polgáraikat, és el szeretnék kerülni a diszkriminációt. (Népújság, 2002. IX. 11.)

2002. 09. 17.
Toroczkai László, a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom elnöke budapesti sajtótájékoztatóján közölte: a szervezet elnöksége levélben kérte Kovács László külügyminiszter közbenjárását amiatt, mert a HVIM csíkszeredai alapszervezetének vezetőit a város főterén civil ruhás, románul beszélő személyek támadták meg. Ugyanilyen tartalmú levelet juttattak el Markó Bélának, az RMDSZ elnökének is. (MNO, 2002. IX. 17.)

2002. 09. 20–21.
Parlamenti választásokat tartottak Szlovákiában. Az MKP tizennégy járásban végzett az első helyen, ennek köszönhetően az országos megmérettetésben a negyedik legjobb eredményt érte el a pártok közül: összesen 321 069 szavazatot kapott (11,16%) és 20 képviselői helyhez jutott a 150 tagú szlovák parlamentben. (Új Szó, 2002. IX. 23.)

2002. 09. 21.
Szabadkán Rasim Ljajić szövetségi kisebbségügyi miniszter jelenlétében az elektori gyűlés megválasztotta a 35 tagú Magyar Nemzeti Tanácsot, amelyben két vajdasági magyar párt (a VMSZ és a VMPM), történelmi egyházak, civil, művelődési és ifjúsági szervezetek képviseltetik magukat. Három vajdasági magyar párt – a VMDP, a VMDK és a Kereszténydemokrata Európa-mozgalom – nem vett részt az MNT megalakításában. (Magyar Szó, 2002. IX. 22.)

2002. 09. 23.
A szlovákiai választásokat követően a 150 tagú parlamentben 78 mandátumot szerzett négy jobbközép párt (a Mikuláš Dzurinda vezette Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió, az MKP, Kereszténydemokrata Mozgalom és az Új Polgárok Szövetsége) megállapodást kötött a kormánykoalíció létrehozásáról. (Új Szó, 2002. IX. 24.)

2002. 10. 05.
Az MKP Országos Tanácsa jóváhagyta a kormányalakítási tárgyalások eredményeit, és nyilvánosságra hozta a rövidesen megalakuló szlovák kormány magyar minisztereinek és államtitkárainak névsorát, amely szerint a kormány egyetlen miniszterelnök-helyettesi tisztségét Csáky Pál tölti be. Emellett a Mikuláš Dzurinda vezette új szlovák kormányban a magyar pártnak három miniszteri és hat államtitkári poszt jut, Bugár Béla MKP-elnök pedig az új szlovák parlament alelnöke lesz. (Új Szó, 2002. X. 7.)

2002. 10. 08.
A román képviselőház elfogadta a román nyelv nyilvános helyeken, közkapcsolatokban, illetve közintézményekben való használatáról szóló törvényt, amely szerint minden, nem román nyelven írott vagy beszélt közérdekű szöveget, méretétől függetlenül, román fordítása kíséretében lehet közölni. A más nyelven sugárzott televíziós műsorokat román nyelven kell feliratozni, ha ez nem lehetséges, akkor élőben kell az adást fordítani. Az előírások megszegését a törvény 20-50 millió lej pénzbírsággal sújtja.

2002. 10. 08.
Tőkés László a román bíróságtól kérte, hogy semmisítsék meg az SZKT döntését a párt következő kongresszusának összehívásáról, és kötelezzék az RMDSZ-t belső választások megtartására. Markó Béla RMDSZ-elnök ennek kapcsán kijelentette: eddig „teljesen természetes volt", hogy Tőkés László, akit 1993-ban „tapssal választottak meg", az RMDSZ tiszteletbeli elnöke. „De amióta oda jutott, hogy feljelenti az RMDSZ-t a román bíróságon, ez a helyzet nem tekinthető természetesnek." (Romániai Magyar Szó, 2002. X. 10.)

2002. 10. 09.
Az Európai Bizottság közzétette Magyarországról készített 2002. évi Éves Jelentését, amely a státustörvény kapcsán megállapította: „Amint a Magyarország és Románia közötti Egyetértési Nyilatkozatban rögzítésre került, a törvényt bizonyos pontjai tekintetében 2002 júniusában felül kellett volna vizsgálni, de ebben a vonatkozásban nem történt előrelépés. Szlovákiát illetően a törvény végrehajtásához szükséges megállapodás továbbra is függőben van." (KÜM honlap)

2002. 10. 10.
A román parlament megszavazta a párttörvényt, amely szerint a pártok bejegyzéséhez az addigi tízezer tag helyett ötvenezer tag meglétét kellene igazolni. További szigorítás az is, hogy a párttagoknak a korábbi 15 megye helyett most 21 megyéből kellene kikerülniük. A törvényt Ion Iliescu elnök 2002. XI. 6-án újratárgyalásra visszaküldte a parlamentnek. (MNO, 2002. XI. 7.)

2002. 10. 15.
Pozsonyban megalakult az új szlovák parlament, amelynek 150 mandátumából az MKP 20-at szerzett meg a 2002. IX. 20–21-i választások során. (Új Szó, 2002. X. 16.)

2002. 10. 17.
Sabin Gherman, az Erdély-Bánság Liga elnöke benyújtotta pártjának bejegyzési kérelmét. Programja szerint Romániát hét régióra kellene osztani, a helyi adók 65 százaléka a helyi tanácsoknál maradna, a központi hatalom törvénykezési joga pedig csak a külpolitikára, honvédelemre, igazságszolgáltatásra, büntető törvénykönyvre, munka- és kereskedelmi törvények szabályozására, pénzkibocsátásra, határellenőrzésre, közegészségügyre szorítkozhatna. (Szabadság, 2002. X. 18.)

2002. 10. 18.
A román kormány elfogadta a jogellenesen elkobzott egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásáról hozott törvény végrehajtási utasításait. Az 1945 és 1989 között elkobzott ingatlanokra az egyházak 2003. január 31-ig nyújthatták be visszaszolgáltatási igényeiket, amelyek elbírálásához a bizottságnak hatvannapos határidő állt rendelkezésére.

2002. 10. 19.
Szabadkán megtartotta alakuló ülését a 2002. IX. 21-én elektori gyűlésen megválasztott Magyar Nemzeti Tanács. Jelen volt többek között Szili Katalin, a Magyar Országgyűlés elnöke, Szabó Vilmos, a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára, Bálint-Pataki József, a HTMH elnöke, valamint a határon túli magyar parlamenti pártok és a szerbiai kormány kép-

viselői is. Az MNT Józsa Lászlót választotta meg elnökévé. (Magyar Szó, 2002. X. 20.)

2002. 10. 21.
Lendván 21 fővel megalakult a Muravidéki Magyar Tudományos Társaság, amely egyesületként kíván működni. Elnökké Göncz Lászlót, a Muravidéki Magyar Kulturális Intézet igazgatóját, tudományos titkárrá Kovács Attilát választották.

2002. 10. 23.
A Vajdasági Képviselőház nyilvános vitára bocsátotta a Vajdaság Autonóm Tartomány Alaptörvényének előzetes tervezetét. (Dnevnik, 2002. X. 23.)

2002. 10. 23.
Adrian Nastase román miniszterelnök a magyar nemzeti ünnep alkalmából rendezett bukaresti fogadáson kijelentette: november végén több napot tölt Magyarországon, és „első alkalommal fordul majd elő az az igazán különleges helyzet, hogy december elsejét, Románia nemzeti ünnepét Magyarországon ünnepli majd a román kormányfő". (MTI)

2002. 10. 25.
Rasim Ljajić jugoszláv kisebbségügyi miniszter úgy nyilatkozott, kedvezőtlen fogadtatásra találna, ha – egyes vajdasági magyar pártok elképzelése szerint – a kisebbségi nemzeti tanácsok megválasztása különálló választói névjegyzék alapján történne. „Erre azt a választ kapjuk, hogy a külön választói névjegyzék létrehozása előjátéka lenne a kisebbségek elszakadásának. Ezzel az érvvel az EBESZ is egyetértett" – mondta. (Danas, 2002. X. 26.)

2002. 10. 25.
A bukaresti bíróság alaptalannak találta és elutasította azt a keresetet, amelyet Tőkés László püspök, az RMDSZ tiszteletbeli elnöke nyújtott be a szövetség ellen. Markó Béla RMDSZ-elnök kijelentette: „Véleményem szerint Tőkés László nem jogi, hanem alapvetően politikai kérdésben fordult a bukaresti bírósághoz, és ezáltal a román bíróságra akarta bízni az RMDSZ sorsát, sőt közvetve a romániai magyarság politikai jövőjét. Mindannyiunknak óriási erkölcsi kárt okozott, és nem tudom, hogy miként lehet majd ezt jóvátenni." (Szabadság, 2002. X. 26.)

2002. 10. 26.
Az SZKT úgy döntött, hogy az RMDSZ 2003. I. 31-én kezdődő VII. kongresszusát Szatmárnémetiben tartják meg. A 456 küldött közé automatikusan bekerülnek a szövetség vezetői mellett az SZKT és a Szövetségi

Egyeztető Tanács tagjai. Az RMDSZ-en belül működő 10 platform 5-5 küldöttet állíthat, a területi szervezetek összesen 208 küldöttet választhatnak vagy állíthatnak, az ifjúság számára 31 küldötti mandátumot tartanak fenn. (Szabadság, 2002. X. 28.)

2002. 10. 29.
Józsa László, az MNT elnöke kijelentette: „A jugoszláv kisebbségügyi törvény nem teszi lehetővé, hogy egy szervezet önkényesen nemzeti tanácsot alakítson." Arra reagált, hogy Ágoston András, a VMDP elnöke közölte: ha a szövetségi alkotmánybíróság kedvezőtlen döntést hoz a párt beadványa ügyében, akkor kezdeményezni fogja egy másik nemzeti tanács létrehozását. Józsa kifejtette: a kisebbségi törvény a nemzeti tanács megválasztásának lebonyolítását a kisebbségügyi minisztérium hatáskörébe utalja, és amíg hatályos a jelenlegi törvény, addig az egyszer már megválasztott MNT létjogosultsága megkérdőjelezhetetlen. (Romániai Magyar Szó, 2002. X. 31.)

2002. 10. 30.
Gyulán a nyolcadik alkalommal megrendezett magyar–román jogásztalálkozó keretében a két ország igazságügy-miniszterének közös sajtótájékoztatóján Rodica Stanoiu kifogásolta, hogy a magyarországi román kisebbségi önkormányzatokba a választásokon nem román származású jelöltek is bekerültek, akik „nem érzik át az adott nemzeti kisebbség problémáját". Bárándy Péter egyetértett román kollégájával abban, hogy létező problémáról van szó, és keresni kell a megoldást, de úgy vélekedett, „nem kell körülírnia", milyen problémákat vetne fel, ha „az emberek nemzetiségi hovatartozásuk alapján regisztrálva lennének".

2002. 11. 02.
Eszéken megalakult a Horvátországi Magyar Újságírók Egyesülete. Székhelye Vörösmart, elnöke Dunai N. János, titkára pedig Krómer József lett.

2002. 11. 04.
Romániában Stanik István főszerkesztő irányításával új magyar nyelvű hetilap indult Erdélyi Riport címmel.

2002. 11. 05.
Mikuláš Dzurinda szlovák miniszterelnök előterjesztette a kormányprogramot a parlamentben, amely keretében kijelentette: az őszi választások nyomán hivatalba lépett négypárti kormány „arra kötelezi magát, hogy a választási időszak első évében egyetemet hoz létre a magyar nemzetiségű polgárok számára". (MKP-honlap)

2002. 11. 05.
Vasilije szerémségi szerb ortodox püspök közleményben tiltakozott amiatt, hogy a vajdasági oktatási minisztérium iskolai szünnappá nyilvánította a római katolikus mindenszentek ünnepét. Bunyik Zoltán miniszter emlékeztetett arra, hogy Szerbiában ortodox karácsonykor, nagypénteken, húsvét másnapján, Szent Száva napján tartanak kötelezően szünnapot az iskolákban, beleértve azokat a nemzetiségi iskolákat is, ahol történetesen nem ortodox hitű gyerekek tanulnak. (Magyar Szó. XI. 5.)

2002. 11. 10.
Toró T. Tibor, az RMDSZ belső ellenzékeként számon tartott Reform Tömörülés vezetője az MTI-nek nyilatkozva belső választások megtartását, majd erdélyi magyar nemzetgyűlés összehívását szorgalmazta. (Transindex, 2002. XI. 11.)

2002. 11. 13.
A Bukaresti Bíróság elutasította a romániai Erdély-Bánság Liga pártként való bejegyzését. Sabin Gherman, a szervezet elnöke bejelentette: jelezni fogja az Európai Parlamentnél a romániai igazságszolgáltatás politikai befolyásolásának újabb esetét.

2002. 11. 14.
A jugoszláv parlament nyilatkozatot fogadott el, amelyben felszólította az állami szerveket, az önkormányzatokat, az oktatási, művelődési intézményeket és a tömegtájékoztatási eszközöket, hogy használják a cirill betűs írást. (Magyar Szó, 2002. XI. 15.)

2002. 11. 15.
Patrubány Miklós, az MVSZ elnöke a MÁÉRT ülése előtt „a politikusok figyelmébe ajánlotta" a külhoni magyar, illetve a kettős állampolgárság intézményét, ugyanakkor elégedetlenségét fejezve ki amiatt, hogy szervezete nem kapott meghívót az ülésre. (MNO, 2002. XI. 15.)

2002. 11. 17.
A MÁÉRT 6. ülésén a résztvevők a zárónyilatkozatban „megelégedéssel nyugtázták", hogy a kormány érdemi egyeztetéseket folytatott a határon túli magyar szervezetekkel és a magyarországi parlamenti pártokkal a szomszédos országokban élő magyarokról szóló törvény módosításáról. Kifejezték egyetértésüket azzal, hogy a Kormány az Országgyűlés elé terjessze a törvény módosítására kidolgozott tervezetet, amely a törvény eredeti céljait megőrzi, az anyaország lehetőségei szerint továbbfejleszti, a kisebbségvédelem európai gyakorlatára alapuló nemzetközi elvárásokat kielégíti, s ezáltal az érintett magyar közösségek érdekeit szolgálja, valamint összhangban van a jószomszédi kapcsolatok ápolásához és fejleszté-

séhez fűződő regionális és összeurópai érdekekkel. Ugyanakkor „üdvözölték a kormány azon szándékát, hogy 2003 tavaszán rendkívüli MÁÉRT összehívására kerüljön sor, amelynek elsődleges célja közös ajánlások megfogalmazása Magyarország Európai Uniós csatlakozásával kapcsolatban, a magyar-magyar kapcsolatoknak az új körülmények közötti eredményes fejlesztése érdekében". (HTMH-honlap)

2002. 11. 19.
Adrian Nastase román kormányfő Bukarestben fogadta Markó Béla RMDSZ-elnököt, aki tájékoztatta a MÁÉRT ülésén született konszenzusos döntésekről. Az RMDSZ elnöke a sajtónak kijelentette: a román kormányfőnek az volt a véleménye, hogy amennyiben a magyar kedvezménytörvény módosítása megfelel a román–magyar egyetértési nyilatkozatban foglaltaknak, akkor Románia el tudja fogadni a jogszabályt. (NOL, 2002. XI. 21.)

2002. 11. 19.
Bugár Béla MKP-elnök kijelentette: ha a státustörvény oktatási-nevelési kérdéseket illető megoldása nem felelne meg a szlovák kormány többi tagjának, „ezen csodálkozna", hiszen ezt a megoldást többször egyeztették Szlovákia miniszterelnökével is. „Ha nem felel meg, mi kiszállunk a játékból, és ezt nagyon komolyan mondom" – tette hozzá. (Új Szó, 2002. XI. 19.)

2002. 11. 21.
A jugoszláv alkotmánybíróság az Ágoston András vezette VMDP és az újvidéki Nagy Sándor Műemlékvédő Egyesület beadványáról hozott döntésében kimondta: nem sértik az alkotmányt a kisebbségi törvény, valamint a vonatkozó minisztériumi szabályzat ama cikkelyei, amelyek a kisebbségi nemzeti tanácsok elektorok által történő megválasztásáról rendelkeznek. (Magyar Szó, 2002. XI. 22.)

2002. 11. 22.
A horvátországi magyar, cseh és olasz kisebbség parlamenti képviselői követelték a horvát kormánytól, hogy tartsa magát az alkotmányhoz, és a parlament elé terjesztett kisebbségi törvénytervezetbe utólag építse be félreérthetetlenül: a kisebbségi képviselőket az országban élő nemzeti kisebbségek választják, nem pedig pártlistákról kerülnek a törvényhozásba. (Vjesnik, 2002. XI. 22.)

2002. 11. 26.
Medgyessy Péter miniszterelnök Budapesten megbeszélést folytatott Mikuláš Dzurinda szlovák kormányfővel, aki a közös sajtótájékoztatón kijelentette: „Szlovákia alapvetően ellenzi a kedvezménytörvényt, a ter-

vezett módosítással együtt is", mert az sérti országa szuverenitását, és állampolgárai között etnikai alapon diszkriminál. A magyar kormányfő leszögezte, nem tud lemondani a kedvezménytörvényről, és annak módosítását a kormány mindenképpen a parlament elé terjeszti, a jogszabállyal kapcsolatos szlovák kifogásokat pedig „tanulmányozni fogja". (NOL, 2002. XI. 26.)

2002. 11. 30.
Az MKP országos elnöksége kimondta: „Mikuláš Dzurinda és Medgyessy Péter találkozója után bizalmi válság alakult ki a szlovák kormánykoalícióban az MKP és a miniszterelnök között." Emlékeztetett arra, hogy a tárgyalások során az MKP megtalálta azt a megoldást, amellyel elhárítható volt az oktatási-nevelési támogatás miatt Szlovákia részéről emelt kifogás, de Dzurinda miniszterelnök az MKP-val közösen megalkotott megoldástól merőben eltérő álláspontot képviselt. A szlovák kormányfő közleményben utasította vissza, hogy az MKP képviselőivel tárgyalt volna a kedvezménytörvény módosításáról. (Új Szó, 2002. XII. 2.)

2002. 11. 30.
A Reform Tömörülés kolozsvári rendkívüli konferenciáján úgy döntöttek, illegitimnek tekintik az RMDSZ februárra tervezett kongresszusát, és küldötteik azon nem vesznek részt, holott a szervezet három parlamenti képviselője (köztük Toró T. Tibor elnök) és egy szenátora a kongresszuson való részvétel mellett szavazott. (Transindex, 2002. XI. 30.)

2002. 11. 30.
A VMSZ újvidéki tisztújító kongresszusán ismét Kasza Józsefet választotta meg elnökévé. Az összejövetelen a VMSZ kereszténydemokrata jobbközép pártként jellemezte magát, és úgy döntött, kérni fogja felvételét az Európai Néppártba, illetve a Kereszténydemokrata Unióba. Kasza József kijelentette: mindenképpen előny az, hogy vannak olyan anyaországi pártok, amelyek már tagjai az említett két szervezetnek, és a VMSZ ilyen tekintetben támogatást vár tőlük. (Magyar Szó, 2002. XII. 1.)

2002. 12. 01.
Adrian Nastase román kormányfő és Medgyessy Péter magyar miniszterelnök Románia nemzeti ünnepe (az Erdély Romániához csatolását elhatározó gyulafehérvári nemzetgyűlés évfordulója) alkalmából fogadáson vett részt a budapesti Kempinski Szállóban, amely előtt mintegy 120-an tüntettek. A fogadáson részt vett Kovács László külügyminiszter, Göncz Árpád volt köztársasági elnök, valamint az RMDSZ több képviselője és szenátora is. (NOL, 2002. XII. 1.)

2002. 12. 03.
Csáky Pál, a szlovák kormány miniszterelnök-helyettese, az MKP alelnöke bejelentette: az MKP a továbbiakban nem kíván részt venni a magyar kedvezménytörvény módosítását célzó tárgyalási folyamat részleteiben: „Ebben a kérdésben elsősorban a szlovák és a magyar kormányfőnek, Mikuláš Dzurindának és Medgyessy Péternek kell megtalálnia az egyezséget." (NOL, 2002. XII. 3.)

2002. 12. 06.
Németh Zsolt, a Fidesz alelnöke, az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke Budapesten fogadta a Nyugat-európai Magyar Országos Szervezetek Szövetségének küldöttségét. Közölte, szeretnék elérni, hogy a jövőben a Nyugaton élő magyarok elnyerjék a magyar állampolgárságot, attól függetlenül, hogy a Kárpát-medence mely pontjáról származtak el, és hogy szavazati joggal rendelkezhessenek azok a magyar állampolgárok, akiknek nincs magyarországi lakhelyük.

2002. 12. 06.
A Horvát Száborban a kisebbségek parlamenti frakciója egyetértésre jutott a legerősebb ellenzéki párt, a HDK frakciójával abban, hogy a kisebbségi törvénytervezetben maradjon meg a kisebbségek azon joga, hogy külön listáról válasszák meg képviselőiket, ne pedig pártlistákról, ahogy azt a kormány javasolta. (Magyar Szó, 2002. XII. 8.)

2002. 12. 06.
Az MNT támogatta a szabadkai, zentai és becsei önkormányzatoknak a vajdasági kormányhoz intézett javaslatát egy-egy tehetséggondozó magyar gimnázium megnyitására. (Magyar Szó, 2002. XII. 8.)

2002. 12. 07.
Az UMDSZ ungvári tisztújító közgyűlésén Gajdos Istvánt, az ukrán parlament egyetlen magyar képviselőjét, a KMSZF alelnökét választotta elnökéül. Tóth Mihály leköszönő elnök kifejtette: az UMDSZ addig minden magyar szervezetet befogadó, általános, szervezetek közötti tanácskozó funkciót kívánt ellátni, de „ezt a szerepét az utóbbi években csak részben töltötte be, mivel a kárpátaljai magyarság egyik fontos szervezete, a KMKSZ nem kívánt együttműködni az UMDSZ-szel". A módosított alapszabály értelmében viszont alapvetően átalakulnak a szervezet működési elvei: egy operatívan működtethető, arányos képviselet elvével és többségi döntéshozatallal működő szervezetté válik.

2002. 12. 08.
Önkormányzati választásokat tartottak Szlovákiában, amelyeken az MKP 224 polgármesteri helyet önállóan, tízet pedig koalíciós együttműködés

keretében szerzett meg. A rendkívül alacsony részvételi arány közepette a posztok 32,7%-át a független jelöltek nyerték el. A második helyre (12,7%-kal) a Vladimír Mečiar vezette Demokratikus Szlovákiáért-Néppárt (HZDS-LS) került, harmadik helyen az MKP végzett 8%-kal. (Új Szó, 2002. XII. 9.)

2002. 12. 08.
Kolozsváron a Bolyai Társaság tisztújító ülésén és szakmai tanácskozásán az a javaslat született, hogy ezentúl ne az RMDSZ keretein belül működő felsőoktatási tanács, hanem a Bolyai Társaságon belül, a Sapientia erdélyi magyar tudományegyetem képviselőivel közösen létrehozott bizottság lássa el a magyar felsőoktatás érdekeinek képviseletét. (Szabadság, 2002. XII. 9.)

2002. 12. 10.
A VMKT szervezésében Újvidéken tanácskozást tartottak az általános iskolák 1–4. osztályának magyar nyelvi tantervéről, amelynek elkészítésében számos tanító is részt vett. Toldi Éva, a Tankönyvkiadó újvidéki részlegének szerkesztője közölte: 2004-re várhatóak leghamarabb az új tanterv szellemében kidolgozott tankönyvek. (Magyar Szó, 2002. XII. 11.)

2002. 12. 11.
Bukarestben Kovács László magyar és Mircea Geoana román külügyminiszter tárgyalásán a román külügyminiszter kifejtette, a kedvezménytörvény módosításával azt kell elérni, hogy kikerüljenek a törvényből azok az elemek, amelyek politikai és jogi kapcsolatot létesítenek a határon túli magyarság és Magyarország között, meg kell szüntetni a törvény területen kívüli jellegét, a diszkriminációt, valamint azokat az elemeket, amelyek nem egyeztethetők össze az európai jogrenddel. Kovács László hangsúlyozta, hogy a magyar kormány a magyar alkotmányos renddel összhangban segíteni kívánja a határon túli magyarokat a szülőföldön való maradásban és boldogulásban, valamint segíteni kívánja őket identitásuk megőrzésében és gazdagításában. (Krónika, 2002. XII. 12.)

2002. 12. 13.
A Horvát Szábor 115 támogató és 4 ellenző szavazattal elfogadta a kisebbségek jogairól szóló alkotmányos törvényt, amely lehetővé teszi a horvátországi nemzeti kisebbségeknek, hogy külön listáról maguk válasszanak képviselőket: a magyarok 1, az olaszok 1, a csehek és a szlovákok együttesen 1, valamint a ruszinok, az ukránok, a németek, az osztrákok és a zsidók ugyancsak közösen egy képviselőt választhatnak a száborba, míg a szerbeknek 1-3 képviselőjük lehet. (Vjesnik, 2002. XII. 14.)

2002. 12. 18.
A magyar kormány elfogadta a kedvezménytörvény módosításának alapelveit, amelyek szerint a törvénynek szolgálnia kell a határon innen és a határon túl élő magyarok érdekeit, elfogadhatónak kell lennie a szomszédos országok kormányai számára és meg kell felelnie az európai szervezetek elvárásainak. Gál J. Zoltán kormányszóvivő sajtótájékoztatóján úgy fogalmazott, hogy „a törvény a módosítások révén nem hoz létre közjogi vagy politikai kapcsolatot Magyarország és a szomszédos országokban élő magyarok között". (MTI)

2002. 12. 27.
Rasim Ljajić jugoszláv kisebbségügyi miniszter és Szabó Vilmos, a Miniszterelnöki Hivatal HTMH-t felügyelő politikai államtitkára Belgrádban parafálta a jugoszláv–magyar kisebbségvédelmi megállapodást. (Magyar Szó, 2002. XII. 28.)

2002. 12. 31.
„A kedvezménytörvény ügyében az eredendő bűn az volt, hogy az Orbán-kormány a szomszédokkal való egyeztetést kikerülve terjesztette a törvényt a parlament elé. Ebből adódtak a feszültségek egyrészt Magyarország és szomszédai, másrészt pedig Magyarország és az európai intézmények között. A csatlakozás küszöbén nem engedhetjük meg magunknak, hogy az EU véleményét figyelmen kívül hagyjuk" – nyilatkozta évzáró interjújában Kovács László külügyminiszter. (Népszabadság, 2002. XII. 31.)

Rövidítések

ANO	Aliancia nového občana (= Új Polgárok Szövetsége)
EBESZ	Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet
ELDR	European Liberal Democratic Reform Party (= Európai Liberális Demokrata Reformpárt)
EMTE	Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete
ET	Európa Tanács
Fidesz	Fidesz – Magyar Polgári Szövetség
FKGP	Független Kisgazda-Földmunkás- és Polgári Párt
HDK	Horvát Demokrata Közösség
HHRF	Hungarian Human Rights Foundation (= Magyar Emberi Jogi Alapítvány)
HINA	Hrvatska izvještajna novinsta agencija (= Horvát Hírügynökség)
HMDK	Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége
HMSZ	Horvátországi Magyarok Szövetsége
HTMH	Határon Túli Magyarok Hivatala
HVIM	Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom

HZDS-LS	Hnutie za demokratické Slovensko (= Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom-Néppárt)
KDH	Kresťanskodemokratické hnutie (= Kereszténydemokrata Mozgalom)
KMKSZ	Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
KMSZF	Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma
MÁÉRT	Magyar Állandó Értekezlet
MDF	Magyar Demokrata Fórum
MESZ	Magyar Egyesületek Szövetsége
MIÉP	Magyar Igazság és Élet Pártja
MKP	Magyar Koalíció Pártja
MMÖNK	Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség
MNT	Magyar Nemzeti Tanács
MSZP	Magyar Szocialista Párt
MTI	Magyar Távirati Iroda
MVSZ	Magyarok Világszövetsége
NEKH	Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal
PSD	Partidul Social Democrat (= Szociáldemokrata Párt)
RMDSZ	Romániai Magyar Demokrata Szövetség
RT	Reform Tömörülés (az RMDSZ platformja)
SDKÚ	Slovenská demokratická a kresťanská únia (= Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió)
SITA	Slovenská tlačová agentúra (= Szlovák Hírügynökség)
SNS	Slovenská národná strana (= Szlovák Nemzeti Párt)
SZDP	Szociáldemokrata Párt
SZDSZ	Szabad Demokraták Szövetsége
SZET	Szövetségi Egyeztető Tanács (az RMDSZ testülete)
SZKC	Szövetség a Közös Célokért (a státustörvény végrehajtására létrehozott szervezet Szlovákiában)
SZKT	Szövetségi Képviselők Tanácsa (az RMDSZ testülete)
UMDSZ	Ukrajnai Magyarok Demokratikus Szövetsége
VMDK	Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége
VMDP	Vajdasági Magyar Demokrata Párt
VMKT	Vajdasági Magyar Közművelődési Társaság
VMMI	Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta
VMPM	Vajdasági Magyar Polgári Mozgalom
VMSZ	Vajdasági Magyar Szövetség
VR	Vojvođanski Reformisti (= Vajdasági Reformpárt)
VSZ	Vajdasági Szövetség (= Vojvođanski savez)
VSZL	Vajdasági Szociáldemokrata Liga (= Liga socijaldemokrata Vojvodine)

Források

(A jelzet nélküli tételek forrása: HTMH Observer. A kronológia bővebb változata a forrásokkal együtt elérhető az Intézet webhelyéről: http://www.adattar.mtaki.hu)

Adevărul, Románia: http://www.adevarulonline.ro/
B92 rádió honlapja: http://www.b92.net/magyar/
Beta hírügynökség, Szerbia: http://www.beta.co.yu
Bihari Napló, Nagyvárad: http://www.hhrf.org/biharinaplo/
Családi Kör, Újvidék: http://www.csaladikor.co.yu/
Danas, Belgrád: http://www.danas.co.yu
Duna Televízió, Budapest: http://www.dunatv.hu
Erdélyi Riport: http://www.erdelyiriport.com
Hargita Népe, Csíkszereda: http://www.hhrf.org/hargitanepe/
HINA hírügynökség, Zágráb: http://www.hina.hr
HTMH Observer: http://www.htmh.hu
Kárpátalja Online: http://www.karpatok.uzhgorod.ua/hetilap/
Kárpáti Igaz Szó, Ungvár: http://www.hhrf.org/karpatiigazszo/
Kossuth Rádió: http://www.radio.hu
Krónika, Kolozsvár: http://www.kronika.dntcj.ro/
Magyar Hírlap Online: http://www.magyarhirlap.hu
Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma – szóvivői tájékoztatók: http://www.kum.hu
MN = Magyar Nemzet
MNO = Magyar Nemzet Online: http://www.mno.hu
Magyar Szó Online: http://www.magyar-szo.co.yu
Magyar Távirati Iroda: http://hirek.mti.hu/
MTV Online: http://www.mtv.hu/
NOL = Népszabadság Online: http://www.nepszabadsag.hu
Népújság, Marosvásárhely: http://www.hhrf.org/nepujsag/
Romániai Magyar Demokrata Szövetség honlapja: http://www.rmdsz.ro/
Romániai Magyar Szó napilap, Bukarest: http://www.hhrf.org/rmsz/
Szabadság, Kolozsvár: http://www.hhrf.org/szabadsag/szamok.htm
Szatmári Friss Újság, Szatmárnémeti: http://www.hhrf.org/frissujsag/
Új Szó, Pozsony: http://www.ujszo.com/
Vjesnik, Zágráb: http://www.vjesnik.hr
VMSZ-honlap: http://www.vmsz.org.yu